

पार्श्वनाथः स त्रः पायाद्, यद्गङ्गाश्रुतिसागरे । प्रवालकन्दलायन्ते, फणरत्नप्रभाङ्कुराः ॥ ४ ॥
जयन्ति त्रार्धमानस्य, जितदम्भोलिवैभवाः । मोहान्धतमसध्वंसे, हेलेयः सत्त्रकेलयः ॥ ५ ॥

चरित्रं पाण्डुपुत्राणां, पत्रिप्रमभिदध्महे । श्रुतं हितोपदेशाय, यत्तने पर्यवस्यति ॥ ६ ॥ क्व वृत्तं पाण्डवेयानां ? , क्व चाहं
जडिमेकभूः ? । मेरुमारोदुक्तामोऽस्मि, मृगत्मा पशुरप्यतः ॥ ७ ॥ चद्रुस्तद्वद्गुमानस्तु, मामत्यन्तष्टुदस्यति । समीरणेन किं
रेणु-रूढतः से न खेलेति ? ॥ ८ ॥

आमीन्निःगीममाहात्म्य-पदमाद्यो महीभृताम् । प्रथमस्तीर्थनाथानां, नाभिभूरिह भारते ॥ ९ ॥ शतमासन् सुतास्तस्य,
तेज्येकः कुरुसंज्ञकः । ख्यातं यस्याख्यया क्षेत्रं, कुरुक्षेत्रमिति धितौ ॥ १० ॥ सुतो चभूव हस्तीति, दानोत्तरकरः कुरोः ।
तदुपत्रं धितायस्ति, पुरं श्रीहस्तिनापुरम् ॥ ११ ॥ स्फुरदम्भःसरोदम्भात्, सैहिकैर्भयादिव । राकाष्ट्रगाढाः संभूय,
विमान्ति शरणागताः ॥ १२ ॥ यस्यादर्शोऽत्रले वप्रः, संक्रान्तः परिखाऽम्भसि । आत्मनः कमनीयत्वं, दिदृक्षुरिव लक्ष्यते ॥ १३ ॥
दाष्ट्रिस्तैव दारिद्र्य-मधर्मस्यैव पीडनम् । भयस्यैव भयं तस्मि-न्नन्यायस्यैव निग्रहः ॥ १४ ॥ तत्र हस्त्यन्वयोदन्व-त्कौस्तुभाः
स्तुतिभाजनम् । संजङ्घिरे महौजस्काः, परेलक्षाः क्षमाशुजः ॥ १५ ॥ सनत्कुमार-इत्यत्र, चक्रवर्ती क्रमादभूत् । चिकित्सति
स्म यो भाव-रोगान् वैराग्यमेपैजः ॥ १६ ॥ शान्तिः कुन्धुररथैव, तत्र विवासितद्विषः । चभूवुश्चक्रिणो धर्म-चक्रिणोऽपि

१ सूर्योः । २ राहुभयात् । ३ हरितराजकुलसागरे कौस्तुभमणयः ।

क्रमात्ततः ॥ १७ ॥ विक्रमाक्रान्तसामन्त-चक्रश्चक्रिसमप्रभः । क्रमादनन्तवीर्योऽभू-चत्र धात्रीपुरंदरः ॥ १८ ॥ ततो दुर्वा-
 रदोर्वीर्यः, कृतवीर्योऽभवन्नृपः । यस्य दानेन नाभूव-न्नर्थिनः पुनरर्थिनः ॥ १९ ॥ अधोग्रमहसां भूमिः, सुभूमि(म)श्चक्र-
 वर्त्यभूत् । अवैरायत वीरेण, यमदग्नेः सुतेन यः ॥ २० ॥

अतिक्रान्तेष्वसंख्येषु, ततो राजस्वजायत । प्रशान्तः शान्तनुर्नाम, तेजोधाम प्रजापतिः ॥ २१ ॥ अन्यायकन्दमुच्छि-
 न्दन्, सिञ्चन्न्यायमहीरुहम् । समस्तशक्तिपालाना-मुपमानं बभूव यः ॥ २२ ॥ कर्म मर्माविदन्योन्यं, प्रजानामस्तु दूरतः ।
 यस्य राज्ये त्रिवर्गोऽपि, नाधाद्वाधां परस्परम् ॥ २३ ॥ निखिलव्यसन्त्याग-पंवित्रस्यापि शान्तनोः । विवेकिनोऽव्यभूदेकं,
 मृगव्ये व्यसनं परम् ॥ २४ ॥ सोऽन्यदाऽनन्यसामान्य-वेगमारुह्य वाजिनम् । दूर्वाधिष्णुपापद्धि-बुद्धिर्मृगवनं ययौ ॥ २५ ॥ तत्रैकं
 प्रेमरङ्गेण, कुरङ्गीचाडुकारिणम् । दूरात् कुरङ्गमालोक्य, सोऽधिज्यं विदधे धनुः ॥ २६ ॥ स प्रेयसीं पुरस्कृत्य, संत्रासतरलेक्षणाम् ।
 पलायामास सारङ्गः, कांदिशीकमनाः पुरः ॥ २७ ॥ स बह्मभानुरोधेन, मन्दं मन्दं लुतोऽपि सन् । मनोऽभिराममरामं, विवेश
 विवशाशयः ॥ २८ ॥ वाणगोचरभूतेऽपि, दृष्टिमार्गातिगे मृगे । विशति स्म तमारामं, शरं संहृत्य शान्तनुः ॥ २९ ॥ तत्र
 प्रासादमालोक्य, समारुह्य च विस्मयात् । एकामालोकयामास, स बालां सप्तमे क्षणे ॥ ३० ॥ अभ्युत्थाय महीनाथ-मैर्ध्य-
 मध्यादिपूजया । सा सत्कृत्य यथौचित्यं, स्वपत्यङ्के न्यवीविशत् ॥ ३१ ॥ विलोक्यानर्गलप्रेम-रोमाङ्करकरम्बिताम् । सुमुखीं
 संमुख्यासीनां, भूपालस्तामभापत ॥ ३२ ॥ कल्याणि ! काऽसि ? कस्यासि, तनया विनयान्विता ? । प्रभातेऽम्भोजिनीवासि, किं

वा ? कस्माद्विक्रमरा ? ॥३३॥ इत्याकारेङ्गित्तनेन, राज्ञा हृष्टेन पृष्टया । ततो दृष्टया तयाऽऽदिष्टा, वयस्यैवं व्यजिज्ञपत् ॥३४॥
 विद्याधरपतिर्जहुरस्ति रत्नपुरे पुरे । तस्य पुत्री पवित्राङ्गी, सेयं गङ्गेति गीयते ॥३५॥ अन्यदाऽङ्गस्थितामेतां, जहः
 त्रेहादवोचत् । वत्से ! रूपानुरूपस्ते, कीदृगालोक्यतां वरः ? ॥ ३६ ॥ एषाऽप्युवाच यस्तात, ममुक्तं नातिवर्तते । सुरुर्येणापि
 किं भर्ता, चचोऽतिक्रमकारिणा ? ॥३७॥ व्यवस्थयाऽनयाऽनल्पे, जहूना नृपधनवः । एतदर्थे दृताः किं तु, स्त्रीवशत्वं न
 मन्वते ॥ ३८ ॥ दौर्मनस्यमर्थतस्याः, किमप्याविरभूत्तथा । धर्माय स्पृहयामास, यथैकस्मै दिवानिशम् ॥ ३९ ॥ चारुणश्र-
 मणात् प्राप्य, दुरापं धर्ममार्हतम् । ततःप्रभृति सौधेऽस्मि-स्तस्थुपी जिनमर्चति ॥ ४० ॥ जिनार्चनकृतार्थानि, लूनान्यपि
 लताप्रतः । अर्घवस्याः फलन्ति स्म, कुसुमानि मनीषितम् ॥४१॥ यदुद्यानेऽत्र पूर्वेषु-स्तातेन सह जहूना । एत्य नैमिचित्तिकः
 सत्य-चाणिरेनामवोचत् ॥ ४२ ॥ भद्रे ! भद्रंकरादस्मात्, सिद्धं धर्मात् तवेप्सितम् । मृगानुपदिकः प्रातः, पुमानेकः समे-
 प्यनि ॥ ४३ ॥ मनोऽभिरुचितः पुत्रि !, स ते भर्ता भविष्यति । हस्तिनापुरभूपालं, तं तु जानीहि शान्तनुम् ॥४४॥
 तदुक्तिश्रवणादथ, प्रासादशिखरस्थयोः । आवयोर्भवतो मार्गं, पश्यन्त्योः सिद्धमीप्सितम् ॥४५॥ अथोचि नृपतिर्गङ्गां, मृगो मे
 मृगलोचने ! । महोपकारी येनासि, दक्षिंता नेत्रकौमुदी ॥४६॥ नानोपायैर्जनो-लक्ष्मी-मखिलोऽप्यभिलष्यति । किं द्रुमस्तस्य
 यंभियं, स्वयमेवाभिलाषुका ॥ ४७ ॥ त्वद्वचोऽतिक्रमत्यागः, प्रियस्य हितैहेतवे । वैद्योपदेशनिर्माणं, रोगशान्त्यै हि

रोगिण ॥ ४८ ॥ दण्डोऽयं पुण्डरीकाक्षि !, त्वद्वचोऽतिक्रमेऽस्तु मे । यत्तदेव परित्यागं, कुर्वीथाः सर्वथा मम ॥ ४९ ॥
 हर्षादिति वदत्येव, नृपे सैन्यमुपागमत् । जहुरप्याययौ तत्र, तनयादर्शनोत्सुकः ॥ ५० ॥ सखीमुखेन निःशेषं, तं वृत्तान्तं
 ज्ञयानता । गङ्गा रङ्गादथोत्थाय, जनकाय व्यजिज्ञपत् ॥ ५१ ॥ सोऽपि पृच्छवितप्रीतिः, स्फीतान्योऽन्यानुरागयोः । तयोर्निर्वर्त्त-
 यामास, पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ ५२ ॥ पाणिमोक्षोत्सवे लब्ध-हास्तिको हस्तिनापुरम् । सदारीऽथ सरोमाञ्च-तनुः
 शान्तनुराययौ ॥ ५३ ॥

तत्र प्रेमानुरूपाणि, स्फीतराज्योचितानि च । तौ दम्पती यथौचित्यं, सुखान्यनुभवभूवतुः ॥ ५४ ॥ अन्यदा निचिडस्थेम-
 प्रेमबन्धस्य शान्तनोः । अन्तर्वत्नी वमौ पत्नी, निधिगर्भेव काश्यपी ॥ ५५ ॥ धौमैकधाम गङ्गाया, गङ्गाया इव भास्करम् ।
 गर्भमन्तर्दधानाया, दुरालोकमभूद्भुः ॥ ५६ ॥ महामहिम्नस्तस्याथ, सा गर्भस्यानुभावतः । सुमेरुं कन्दुकं मेने, पाथोनाथं च
 गोष्पदम् ॥ ५७ ॥ सा मुहूर्ते शुभे सौम्यं, सुखेन सुपुत्रे सुतम् । यत्प्रभान्यकृतैर्जातिं, दीपैश्चित्रगतैरिव ॥ ५८ ॥ तदा तन्नगर
 सर्वं, सोत्साहजनसंकुलम् । बभूव केवलं शून्य-प्रचार चारकान्तरम् ॥ ५९ ॥ गङ्गाऽपत्यस्य गाङ्गेय, इति सार्थकमर्थवित् ।
 तस्यात्मजन्मनो नाम, निर्ममे नृपसत्तमः ॥ ६० ॥

भूपाल मृगयाऽऽरम्भ-गाढसंरम्भमन्यदा । मूर्द्धबद्धाञ्जलिर्गङ्गा, सानुरागं व्यजिज्ञपत् ॥ ६१ ॥ प्रजाप्रियः प्रियन्यायः, प्राणेश !
 स्थामधामवान् । परोपकारी प्रज्ञावा-नस्ति कस्त्वाद्दशः क्षितौ ? ॥ ६२ ॥ पर परमसौन्दर्य-शालिनस्ते कलावतः । मृगव्यव्यसनं

१ प्राप्नहस्तिमूह । २ स्थेमा-स्थिरता । ३ गर्भिणी । ४ पृथ्वी । ५ तेजसामेकस्थानम् । ६ तेजस्वि । ७ कारागारमध्यम् ।

दोषो, लक्ष्मेव मृगलक्ष्मणः ॥ ६३ ॥ अरण्यवद्धरङ्गाणां, कुरङ्गाणां निरागताम् । व्यापादनेन मृगया, सत्यं पापद्विरुच्यते ॥ ६४ ॥ वधः कृतापराधानां, निर्मन्तूनां च पालनम् । उर्वीपतीनां सर्वेषां-मेव धर्मः सनातनः ॥ ६५ ॥ आपदं श्वापदान्ये(नि)दं, मा स्म नैरीर्नयोज्ज्वल ! । हिंसकानां हि नेदीया-अरकोत्सङ्गसंगमः ॥ ६६ ॥ तत्र्यज व्याधसाधर्म्यं, धर्म्यं कर्म समाचर । मम विज्ञापनामेनां, नातिक्रमितुमर्हसि ॥ ६७ ॥ अथाऽऽह पृथिवीपालः, प्रिये ! साधु त्वमभ्यधाः । इमं चावैमि निःशेषं, पापव्यापारमात्मनः ॥ ६८ ॥ किं तु कान्ते ! दुरुच्छेदः, सैष मे व्यसनग्रहः । यो लङ्घयति ते वाचं, समयस्मरणोपमाम् ॥ ६९ ॥ इत्युक्त्वा तामवज्ञाय, मृगयामगमन्नुपः । सा च तं बालमादाय, पितुर्मन्दिरमभ्यगात् ॥ ७० ॥ पुरे रत्नपुरे तस्मिन्नाढ्ये वैताट्टमण्डने । तं शिशुं वर्धयामास, सा सती बन्धुवत्सला ॥ ७१ ॥ परनीवृत्तं यथावृत्तं, व्यावृत्तो मृगयावनात् । अथ पर्य-धुरश्रौषी-न्मेदिनीशः परिच्छेदात् ॥ ७२ ॥ तत् सकर्णः समाकर्ण्य, सोऽन्वशेत निजाशये । पश्चात्तापकृते कस्य, न स्याद्ब्रह्मन-मादत् ॥ ७३ ॥ नृपः स्मृत्वा स्मितस्मेर-मात्मजास्यमखिद्यत । विरहः सुसहः केन, तादृशस्याङ्गजन्मनः ॥ ७४ ॥ अथ पुत्रकलत्राभ्यां, विप्रयुक्तोऽवनीपतिः । अग्निमग्न इवानैपी-चतुर्विंशतिवत्सरीम् ॥ ७५ ॥ हायनैः सोऽथ तावद्वि-र्विस्मृत्य विरहव्यथाम् । अभूद् भूयोऽपि पापद्वि-व्यसनस्य वशंवदः ॥ ७६ ॥

मृगव्यव्यसनी दूरं, विहरन्नन्यदा नृपः । एत्य विज्ञपयांचक्रे, व्याधेनैकेन हर्षतः ॥ ७७ ॥ देव ! देव ! सरिचीरे, नातिदूरेऽस्ति काननम् । यदेकं ते विनोदाय, पर्याप्तमिति मे मतिः ॥ ७८ ॥ यत्रातिविस्मृतत्रामाः, सन्ति संख्यातिगा

१ चन्द्रस्य । २ सिद्धान्तस्मरणसदृशीम् । “ स्मरणेऽपि ” इति प्रतियोग्यपाठः ।

सगाङ्गेय-
 गङ्गायाः
 पितृगृहे
 गमनम्,
 शान्तनो-
 मृगयायां
 गमनं च ॥

॥ ३ ॥

मृगाः । घोरैर्घुरघुरारावैः, शूकराश्च भयंकराः ॥ ७९ ॥ सन्ति यत्र महाकाया-श्वित्रकायाः सहस्रशः । सरिद्रमितमध्याह्न-
 वासराश्चापि कासराः ॥ ८० ॥ ततस्तं लुब्धकश्रेष्ठं, पृष्ठमाधाय तत्क्षणात् । तदुपद्रोतुमारेभे, काननं मेदिनीपतिः ॥ ८१ ॥
 वागुरापाश्वीतंसं-विहस्तोभयपाणयः । प्रससुः परितः स्वैर-वादिनस्तत्र सादिनः ॥ ८२ ॥ अमुच्यन्त नवाकल्प-सरमाः
 सरमासुताः । दधाव विविधारब्ध-कूटः कूटमृगीगणः ॥ ८३ ॥ दुःसाधव्याधहक्काभि-र्भूमिव्याधातनिःस्वनैः । क्षणादलभत
 क्षोभं, भयात्तत् काननं तदा ॥ ८४ ॥ आशशंस शशस्त्राणं, कुरङ्गोऽभूत् कुरङ्गकः । समीपी नामवद्दीपी, किरति स्म किरिः समयम्
 ॥ ८५ ॥ शरभः शरभङ्गाय, पूर्वकायमुदास्थत । भीतः ससार कासार-नीरं सपदि कासरः ॥ ८६ ॥ गोमायुरायुरन्तेऽभू-त्तै-
 रक्षुर्दिक्षु पुल्लवे । दूरमुधुशितान् दध्रे, केसरी केसरान् पुनः ॥ ८७ ॥ वनमालोडयन्नेवं, मन्दराद्रिरिवार्णवम् । केनाप्येत्य नृपो
 यूना, मा स्म मा स्मेत्यवार्थत ॥ ८८ ॥ तद्ध्वनेरध्वनि क्षिप्त-चक्षुः क्षितिपतिः पुरः । मण्डलीकृतकोदण्डं, तूणीरद्वयधारिणम्
 ॥ ८९ ॥ साक्षादिव धनुर्वेदं, वनं रक्षितुमागतम् । युवानमेकं पीनाङ्ग-मनङ्गोपममैक्षत ॥ ९० ॥ (युगम्) तमभ्यधाच भो
 भद्र !, कान्तारान्तरवासिषु । मृगेषु मृगयाशीलान्, कथमस्मान्निषेधंसि ? ॥ ९१ ॥ सोऽप्युवाच महाभाग !, वन्यानेतान्नि-
 रागतः । भयातन्नि भव्यनीतिज्ञ !, न जन्तून् हन्तुमर्हसि ॥ ९२ ॥ भवन्ति हि भवादृक्षाः, सर्वप्राणिप्रियंकराः । प्राणिनां च
 प्रियाः प्राणा-ह्नायस्व तदिमानहो ! ॥ ९३ ॥ ऊचे नृपश्चलेष्वेषा, शिक्षा लक्ष्येषु दोर्मृताम् । मृगयेति विदुः पूर्वं, तदलं विचि-
 कित्सया ॥ ९४ ॥ तदितोऽपेहि मुग्धोऽसि, विदग्धैर्विप्रतासितः । विलोकय विनोदं मे, सर्वक्षत्रमनोहरम् ॥ ९५ ॥ स युवोवाच

१ वीतंसः-पक्षिमहणाय जालः । २ विहस्तः सहितः । ३ लघुव्याघ्रः । ४ भयानभिज्ञात्रीतिज्ञ ! इति प्रतित्रयपाठः ।

माक्षेपं, हुं ज्ञातोऽमि धनुर्धरः । शिक्षाक्रमथले लक्ष्ये, गत्वाऽन्यत्र विधीयताम् ॥ ९६॥ इत्थं यदा निषिद्धोऽपि, मृगान् हन्ति
 स्म भूपतिः । रुक्षाक्षरमदाक्षिण्यं, तदा तेन व्यभाष्यत ॥ ९७ ॥ धिङ्निस्त्रिंश ! वृथा वृद्ध !, गर्भव्याध ! न वाधसे । जन्तु-
 नन्तुर्देवर्षीः, किं तु मामेव वाधसे ॥ ९८ ॥ ततो धर्मविरुद्धेऽत्र, प्रथयन् पथि पान्थताम् । इदानीं दुर्नयस्यास्य, सदृशं फल-
 माप्नुहि ॥ ९९ ॥ इत्याक्षिप्य क्षुरश्रेण, लघुहस्ततया तथा । स चिच्छेद विसच्छेदं, भूपालथकेतनम् ॥ १०० ॥ हन्तुभोजा-
 यमानोऽपि, कञ्जोलिकल्लासः । स्वापं प्रस्नापनात्त्रेण, सोऽन्यैपीवृपसारथिम् ॥ १०१ ॥ नवाभिभवसंभार-प्रबुद्धक्रोधभीषणः ।
 क्षितियोऽपि निचिक्षेप, क्षिप्रं तं प्रति पत्रिणः ॥ १०२ ॥ महाबलेन ते तेन, सपत्राः पादपा इव । वायुनेव व्यधीयन्त, द्विधा
 मार्गेऽपि मार्गणाः ॥ १०३ ॥ वीक्ष्य द्वेषाऽपि वैलक्ष्यं, प्रपेदानमथ प्रभुम् । मृगैरिव मृगारातिः, स रुद्धो नृपसैनिकैः ॥ १०४ ॥
 म भटः सुभटलोक-रोमाञ्चिततनुस्तदा । तान् प्रत्येकं शरैरेको, निर्ममे दक्षिणेर्मणः ॥ १०५ ॥ काश्यपीशो दशन् कोपा-दशनै-
 र्दशनच्छद्मम् । यावद्धनुषि संधत्ते, सायकं शैशुशायकम् ॥ १०६ ॥ जितकाशी भृशं ताव-त्रिजवाणेन भूपतेः । धनुःस्थं च-भुजस्थं
 च, गुणं द्वेषापि सोऽच्छिदत् ॥ १०७ ॥ तेन विक्रमिणाऽऽक्रान्तः, सिंहसत्रह्यचारिणा । अभूद्विहस्तो हस्तीव, हस्तिनापुरनायकः
 ॥ १०८ ॥ आससाद् विपादस्य, निपादस्येव पाप्मनः । स्पशदोपाद्विशामीशः, सर्वाङ्गमलिनात्मताम् ॥ १०९ ॥

अथ क्षमापालमालिन्य-मपनेतुमिबोत्सुका । विज्ञाय गङ्गा संग्राम-भागमत्तं धनुर्धरम् ॥ ११० ॥ अभ्यधत्त च तं वत्स !,
 तव केयमहंयुता ? । समं यन्निजवातेन, ग्रहिलः कलहायसे ॥ १११ ॥ ततोऽसौ विस्मयस्मेरः, पृच्छति स्मेति मातरम् । कथ-

१ दक्षिणे ईमं-त्रणं येषां तान् दक्षिणपार्श्वविद्धमृगान् तत्सदृशानित्यर्थः । २ ओष्ठम् । ३ शत्रुनिद्राकरम् । ४ व्याकुलः । ५ गर्वः ।

मेय महीनाथ-स्तातो मे वनवासिनः ॥ ११२ ॥ अथाह जननी वत्स !, पिताऽसौ तव शान्तनुः । मृगव्यव्यसनादस्मान्न
 व्यरंसीत् कथंचन ॥ ११३ ॥ जालमात्रं तदादाय, त्वामुपागां गृहं पितुः । पितैव शरणं स्वीणा-मविधेये हि भर्तारि ॥ ११४ ॥
 प्रत्युवाच स तां मात-र्येद्यव्येवं तथापि मे । तातोऽपि नाधुना तातः, कर्मठो यः कुकर्मसु ॥ ११५ ॥ असौ प्रत्युत मे शत्रुः,
 पालितेभ्यो मयाऽनिशम् । धौल्यात् कान्तारजन्तुभ्यो, यदमीभ्योऽपि द्रुहति ॥ ११६ ॥ पिता वाऽस्तु परो वाऽस्तु, नाशुं मुञ्चे
 कथंचन । प्राणिनो मे प्रियानेता-न्निर्घृणश्चेज्जिघांसति ॥ ११७ ॥ ततो गङ्गा समागत्य, वसुधाऽधिपमभ्यधात् । आर्यपुत्र !
 स्वपुत्रेण, कोऽयं ते मीपणो रणः ? ॥ ११८ ॥ एतत्तस्या वचः श्रुत्वा, स्फुरिताक्षः क्षमापतिः । इयं गङ्गा कथमयं, गाङ्गेयश्चेत्य-
 तर्कयत् ॥ ११९ ॥ समुद्रपितरोभाञ्चो, रथादुत्तीर्य पार्थिवः । प्रौढं प्रमोदमारूढ-स्त्वरितं सुतमभ्यगात् ॥ १२० ॥ अपरोऽप्यर्षे-
 रोप्याशु, चापं पर्यश्रुलोचनः । आगत्य भूमिलुठनैः, पादयोरेतत्पितुः ॥ १२१ ॥ पिताऽप्युत्थाप्य सर्वाङ्ग-मालिङ्गन्नङ्गजं निजम् ।
 तत्सुखं प्राप पीयूष-सेक्तोऽप्यतिरेकि यत् ॥ १२२ ॥ ॥ परं परस्परखेहं, वीक्ष्य प्रत्यक्षतस्तयोः । यामुवाह मुदं तां तु, सैव
 जानाति जाह्ववी ॥ १२३ ॥

अथ पुण्यपरीपाक-संपन्नाङ्गसंगमः । आलिङ्गन्नयनैः प्रीत्या, प्रियां प्रोवाच पार्थिवः ॥ १२४ ॥ कस्तूरीस्तवकरयाम-
 नवशशुरसौ मया । प्रिये ! सुतोऽपि शौण्डीर्य-विस्मयान्नोपलक्षितः ॥ १२५ ॥ कथं कान्ताखास्तव्यः, सुतो मे समजायत ? ।
 कथं वा यौवनावस्था-मिमामानायितस्त्वया ? ॥ १२६ ॥ गङ्गा जगाद राजेन्द्र !, कथयामि निशम्यताम् । पुरे मातामहस्यायं,
 १ 'धलात्' इति प्रत्यन्तरत्रयपाठः । २ 'वाऽस्त्यपरो' इति प्रत्यन्तरत्रयपाठः । ३ 'रोमाऽथ' इति प्रत्यन्तरत्रयपाठः । ४ संहृत्य । ५ गङ्गा ।

नदीपेतः मम मया ॥१२७॥ अतुलमर्तुलानीना-मङ्कपर्यङ्कखेलनैः । पञ्चातिक्रामयन् वर्षा-प्ययमेकाहलीलया ॥१२८॥ विद्या-
धररुमारणां, मध्ये मययमां स्थितः । तिरश्चकार रूपाणि, तेजासीव तवात्मजः ॥१२९॥ युग्मम् ॥ ततः पवनवेगेन, मातुले-
नायमादरान् । अप्यापयितुमारंभे, विद्यां विद्यान्तदृशना ॥ १३० ॥ पपाठाल्पेन कालेन, विनयात्तनयस्तव । वर्धिष्णुप्रतिभो
वार्धि-मगस्तिरिच वाढ्मयम् ॥१३१॥ अध्यगीष्ट धनुर्वेद-मनिर्वेदमसौ तथा । गुरुः पवनवेगोऽपि, यथाऽत्यन्तं विसिन्धिमये
॥ १३२ ॥ नीतस्तेन ततः मर्ष-विद्यापारीणतामयम् । वृणवद्रणयामास, विद्याधरपतीनपि ॥१३३॥ मत्पितुः सद्नेहास्यात्,
मुञ्चं योऽनहेलनम् । ततः ममस्तीस्तीः नार्धं, पुत्रस्ते कलहायते ॥ १३४ ॥ ज्ञात्स्युपालम्भतो भीता, त्वत्पाणिग्रहसाक्षिणि ।
प्रागादे निरनाम्यस्मि-न्वाचरन्ती जिनार्चनम् ॥१३५॥ चारणश्रमणश्रेणि-मुखाद्धर्मं निशाम्यतः । बभूवास्य दयार्धमः, सुतरां
दुदयंगमः ॥ १३६ ॥ ततः कृच्छीलितश्रद्धा-निर्व्यतद्राप्यशीकरः । व्यघान्निरपराधानां, निषेधं प्राणिनां वधे ॥ १३७ ॥ ततः
ऋण्यनिष्णेन, योजनानि चतुर्दश । वनेऽस्मिन् परितोऽनेन, सत्त्वस्था प्रवर्तिता ॥१३८॥ नामुनाऽप्यध्वना व्याधः, कोऽपि
संचले भिया । अस्मिन् हिनस्ति हिस्रोऽपि, न विरोधी विरोधिनम् ॥१३९॥ कान्तारेऽत्र कृतान्तोऽपि, श्वापदानामनापदाम् ।
त्वत्पुत्रमीतो नैतेषां, प्रभवत्यपमृत्यवे ॥१४०॥ प्राणसत्रं स्वपुत्रस्य, सर्वसत्रशिरोमणिम् । आर्यपुत्र ! परित्रातुं, सर्वथा तत्त्व-
मर्हसि ॥ १४१ ॥ पत्नीमुवाच 'रोमाश्च-मतनुं शान्तनुर्वहन् । सर्वाऽप्यतः परं त्यक्त्वा, त्वद्विरा मृगया मया ॥ १४२ ॥
तदेहि मह पुत्रेण, मचरित्रेण संग्रति । उदग्रा जाग्रतु व्यक्तं, पुनर्मे भाग्यसंपदः ॥ १४३ ॥ साऽभ्यधादधुना लीनं, मनो मे

१ मातुलपत्नीनाम् । २ 'वाङ्मयीम्' प्रत्यन्तरपाठः । ३ निर्गच्छदशुविन्दुः । ४ 'रोमाश्चकवचं' इति प्रत्ययः ।

धर्मकर्मणि । व्यधन्ते तद्दिनान्यन्तः, प्राच्यान्यव्यफलानि माम् ॥ १४४ ॥ तन्मेऽधुना जिनस्यैव, वासना पर्युपासने । पुत्रं
 त्वादाय राजेन्द्र !, व्रज श्राधि वसुंधराम् ॥ १४५ ॥ इत्युदीर्य प्रजानाथं, सा तनूजमवोचत । वत्स ! गच्छ पितुः स्वस्य,
 समर्थय मनोरथान् ॥ १४६ ॥ ईदृक्कस्यास्ति जनकः ? , कस्यास्ति त्वाद्दशः सुतः ? । तदस्तु युवयोयोगो, बुधचन्द्रमसोरिव
 ॥ १४७ ॥ ततो जगाद गाङ्गेय-स्त्यक्तुं त्वामम्ब नोत्सहे । त्वं मे पिता च माता च, दृष्टपूर्वस्मि नापरम् ॥ १४८ ॥ तवो-
 पचर्याग्रन्थं मे, मा स्म भूदेकमप्यहः । इत्युक्त्वा व्यक्तमुक्ताश्रुः, सोऽपतन्मातृपादयोः ॥ १४९ ॥ अथोत्थाप्य प्रमृज्याश्रु,
 जनन्या सोऽन्वनीयत । बलिः क्रियेऽहं वैत्सस्य, कातर्यमिदंश्रुत्सृज ॥ १५० ॥ पुत्र ! त्वमसहायस्य, सहायः स्वपितुर्भवे । वरु-
 र्जनयितुश्चिन्ता-भारहारी हि वार्धके ॥ १५१ ॥ वात्सल्यं चत्सलस्तात-स्तथा ते प्रथयिव्यति । यथा न त्वमिहस्थायी, मम
 वत्स ! स्मरिष्यसि ॥ १५२ ॥ इत्यादियुक्तिमिर्व्यक्तं, बोधितो बुद्धिमानपि । अम्बायाः स विलम्बेन, वचनं प्रत्यपद्यत ॥ १५३ ॥
 गङ्गामापृच्छथ गाङ्गेय-मादाय दयितः क्षितेः । उचोरणपताकाङ्क-गोपुरं पुरमाययौ ॥ १५४ ॥

नृपोऽथ स्रनवे तस्मै, यौवराज्यपदं ददौ । योग्यं सुतं वा शिष्यं वा, नयन्ति गुरवः श्रियम् ॥ १५५ ॥ एकातपत्रां
 सोऽप्युर्वा, कुर्यन्नहितनिग्रहात् । विनीतात्मा तनोति स्म, प्रसादं सदृशं पितुः ॥ १५६ ॥ विनीततनयोत्खात-चिन्ताशल्यश्रिं
 नृपः । स्वच्छन्दोऽसदानेन्दं, विजहार महीतले ॥ १५७ ॥

१ 'ते वत्स !' इति प्रत्यन्तरप्रयपाठः । २ 'प्रसादसदृशं' इति प्रत्यन्तरप्रयपाठो न सम्यग् प्रतिभाति, वर्धयिष्येणे शु
 षट्तेऽपि कथञ्चित् । ३ क्लियाविशेषणमेतत् ।

अन्यदा यमुनातीरे, विहरन् स मनोहराम् । कन्यामालोकयामास, काञ्चिन्नावि निपेदुपीम् ॥ १५८ ॥ स तस्याः स्पृहणीयेन, रूपेण हृत्मानमः । काञ्चि त्वमिति तामेत्य, पप्रच्छ मदनोत्सुकः ॥ १५९ ॥ जगाद साऽपि भूपालं, कालिन्दीकच्छवासिनः । नौतन्प्राधिपतेः पुत्री, कन्या सत्यवतीत्यहम् ॥ १६० ॥ ताताज्ञां प्राप्य धर्मेण, वाहयामि तरीमहम् । भवेत् कन्या कुलीना हि, पित्त्रादेवश्रवदा ॥ १६१ ॥ श्रुत्वेति नीतितच्छत्रः, क्षणेन क्षितिपोत्तमः । तदर्थमर्थी भवितुं, ययौ तत्पितुरन्तिके ॥ १६२ ॥ स्वागतक्रिययाऽऽनन्य, सोऽपि शान्तनुभूपतिम् । देवाऽऽज्ञया प्रसीदति, विनयेन व्यजिज्ञपत् ॥ १६३ ॥ अभापिष्ट निविष्टं च, पतिर्पात्र्यास्तरिपतिम् । सधर्मचारिणी मेऽस्तु, सुता सत्यवती तव ॥ १६४ ॥ अथाभ्यधत् नौतन्त्र-स्वामी चिनय-यामनः । गृहमभ्यागतो देव !, त्वमर्थी केन लभ्यसे ? ॥ १६५ ॥ परं पतिवरामेनां, न तुभ्यं दातुमुत्सहे । गाङ्गेयः खेचरी-गेव-चादुर्यत्तेऽस्ति नन्दनः ॥ १६६ ॥ सति राज्यधरे तस्मिन्, दोषमदूष्मनिषूदने । अस्या यस्तनयो भावी, तस्य राज्यं कदापि न ॥ १६७ ॥ यथूनामवरोधत्वं, कारागारं विदुर्बुधाः । यासामभाग्यभाजां हि, राजा भवति नात्मजः ॥ १६८ ॥ तत् प्रमीद कलत्रार्थ-मन्यत्र व्यवसीयताम् । उदारस्त्वाद्दृशां दाराः, संपत्स्यन्ते पदे पदे ॥ १६९ ॥ अपार्थप्रार्थनः सोऽथ, यभार म्लानमाननम् । स्रष्टदप्यपराद्धेयु-र्धातुष्कः किं न दूयते ? ॥ १७० ॥ दध्यौ नृपोऽभ्यधादेय, नौपतिः सोपपत्तिकम् । नृपधेन्नास्य दौहित्यः, किं जामात्रा मया फलम् ? ॥ १७१ ॥ न चान्तरेण गाङ्गेयं, धुर्यो राज्यस्य संभवी । न ह्याकाश-प्रकाशाय, प्रशुरन्यो विना रविम् ॥ १७२ ॥ दत्तेऽवश्यं न चान्यस्मै, राज्यमूर्जस्वि शान्तनुः । सुधासर्वस्वमम्भोधि-

१ वीरगर्वनाशके । २ ' संभवन्ति ' इति प्रत्य० । ३ महत् ।

न्यधात् पुत्रे क्लानिधौ ॥ १७३ ॥ इतः कर्पति चेतो मे, नोतन्त्राधिपतेः युता । संकटे पतितोऽमुष्णि-न्मूढधीः करवाणि
 किम् ? ॥ १७४ ॥ इत्थं विकल्पैर्भूपालः, काममाक्रान्तमानसः । मोगफाल इव द्रीणी, निजं पुरमुपाययौ ॥ १७५ ॥

तदानीमागतो राज-सेवावसरलालसः । निर्गर्ष्य तातत्रैवर्ष्यं, चिन्तां शान्तनवो व्यधात् ॥ १७६ ॥ विनयातिक्रमः किं
 मे ? किमासाडलट्टि केनचित् ? । किं वा सस्वार मे मातु-र्यन्त्रे श्यामाननः पिता ॥ १७७ ॥ तातस्तावन्न पृष्टोऽपि, यथापत्
 कथयिष्यति । अमात्याचातमंघ्रीनः, सर्वं जानाम्यदः पुनः ॥ १७८ ॥ ततः सर्वात्मना यतात्, करिष्ये पितुरीप्सितम् । इत्थं
 विभृशय सोऽमाल्यं, पप्रच्छ विजने युधीः ॥ १७९ ॥ तस्मान्निःश्रेयसागम्य, सोऽगमश्रौषतेर्गृहम् । विहितस्वागतधेन-भवद-
 द्रुपनन्दनः ॥ १८० ॥ महाभाग ! महाभागै-रर्थी शान्तनुराप्यते । इत्थं निराश्रुथा यत्तत्, युष्ठु नायुष्ठितं त्वया ॥ १८१ ॥
 अवदश्रौषतिः प्रीतः, कुमार ! शृणु कारणम् । शान्तनोरपि येनास्मि, प्रार्थनाभङ्गहेतवे ॥ १८२ ॥ सोऽन्धरूपे क्षिपेत् पुत्रीं,
 सतापत्न्ये ददीत यः । वसन्त्याः शान्तनोर्गेहे, सपत्नोऽस्यास्त्वमेव हि ॥ १८३ ॥ सपत्नीतोऽपि तज्जातं, नितान्तमति-
 स्थित्यते । कोशातक्याः फलेष्वेव, रसः परिसमाप्यते ॥ १८४ ॥ नरत्न ! सपत्नोऽसि, येषां तेषां कुतः सुखम् । जाग्रत्यसहने
 स्थिते, युलापन्ते कियन्मुगाः ? ॥ १८५ ॥ अप्रसन्नः प्रसन्नो वा, भवान् येषां द्वयेऽपि ते । आपदां पदमाधाः स्युः, संपदा-
 मपरे पुनः ॥ १८६ ॥ कुमार ! मम दौहित्रो, यस्तु भावी कथंचन । दूरे महोदयस्तस्य, समीपे विपदः पुनः ॥ १८७ ॥
 त्वां समुत्सृज्य राज्यश्रीः, श्रीमन् ! किं पृणुते परम् ? । हित्वा वार्धि महासिन्धुः, किं तैश्छुपसर्पति ? ॥ १८८ ॥ यः सर्व-

कमनीयायाः, श्रूयते जनकः श्रियः । प्रजानुरागजलधिः, सोऽपि त्वय्येव जृम्भते ॥ १८९ ॥ स्नेहतो दुहितुः पश्य-न्नायतौ
दुःखमायतम् । प्रणयातिक्रमं तेन, कृतमानस्मि ते पितुः ॥ १९० ॥

जगाद शान्तनोः द्युनु-र्मतामह ! महान् भ्रमः । तवैष यदिदं वाक्यं, तुच्छोचितमुदाहरः ॥ १९१ ॥ भिदेलिमा हि
प्रकृतिः, कुरुवंशान्यव्यंशयोः । भवेत् स्वभावो न होकः, कलहंसवकोटयोः ॥ १९२ ॥ सापत्न्यमिति संबन्धो, विवेकिनि कुरोः
कुले । अभूत्पूर्वं एवायं, नैत्र विज्ञायते क्वचित् ॥ १९३ ॥ मम सत्यवती माता, गङ्गातोऽपि विशिष्यते । संबन्धो जन्मसंबन्धात्,
प्रतिपत्न्यो महात्तनु ॥ १९४ ॥ यस्त्वस्या भविता द्युनुः, स ममैवोपयाचितैः । शुभः स देशः कालो वा, यत्र आत्रा समागमः
॥ १९५ ॥ स्वादयिष्यति ते पुत्री, पुत्रेण विहितं मया । सुखं विनयतः पूर्वं, पश्चात्तु तनुजैः कृतम् ॥ १९६ ॥ दूयते किं च
तातोऽपि, मया भृशमवन्धुना । रथस्यैकरथाङ्गस्य, प्रत्यूहो हि पदे पदे ॥ १९७ ॥ एकां शृणु प्रतिज्ञां मे, बाहुमुत्क्षिप्य
जल्पतः । सत्यवत्यास्तनूजस्य, राज्यं नान्यस्य कस्यचित् ॥ १९८ ॥ अहं तु हन्तुमेतस्य, प्रत्यूहव्यूहमन्वहम् । चापभृतां करि-
ष्यामि, सुतोऽस्मि यदि शान्तनोः ॥ १९९ ॥ अद्यैवाप्तं मया राज्यं, तुष्टाश्च मम देवताः । सत्यवत्या सधर्मिण्या, यत्ततः
सुमना भवेत् ॥ २०० ॥ उदात्तामिति गाङ्गेय-गिरमाकर्ण्य विस्मितैः । स्थिराणि खेचरैर्व्योम्नि, विमानानि वितेनिरे ॥ २०१ ॥
विष्मयात् कुष्ठनयन-स्ततः सत्यवतीपिता । अत्यन्तलुब्धो विश्वब्धं, कुमारं पुनरभ्यधात् ॥ २०२ ॥ माधु साधु कुमारेन्द्र !,
त्वमेव पितृवत्सलः । स्फीतं गुणगणक्रीतं, यदेवं राज्यमुज्झसि ॥ २०३ ॥ राजपुत्रा हि राज्यार्थ-मकृत्यान्यपि कुर्वते ।

१ 'चापशृजागरिष्यामि' इति प्रत्यन्तरद्वयपाठः ।

उदात्तं तत् क्रमायातं, को नाम त्वमिव त्यजेत् ? ॥२०४॥ परं कुमार ! ये केचि-द्धवितारस्तवात्मजाः । न तेऽन्यस्य सहि-
 प्यन्ते, राज्यमृजितबाहवः ॥ २०५ ॥ त्वत्तो ये जन्म लप्स्यन्ते, पवित्रक्षात्रतेजसः । कस्तानीशिष्यते सोढु-मन्यः सिंहानि-
 बाहवे ? ॥ २०६ ॥ राज्यमाच्छेत्तुमुत्सिक्तैः, शक्तैस्ते तनुजन्मभिः । आत्तश्रीः पुनरश्रीको, भविता मत्सुतासुतः ॥ २०७ ॥
 इत्थं नानाऽऽधिवैधुर्यं, भावि संभाव्य भूरिशः । सुतायामायतौ तात !, पुनः स्वलति मे मनः ॥२०८॥ इत्युक्तवन्तं तं हृष्य-
 न्नन्तः शान्तनवोऽभ्यधात् । एतामपि तवेदानीं, चिन्तां व्यपनयाम्यहम् ॥२०९॥ शृणु त्वं व्योम्नि शृण्वन्तु, सिद्धगन्धर्व-
 खेचराः । समैकं मुपिताशेष-पापग्रहमभिग्रहम् ॥ २१० ॥ स्वर्गश्च सोऽपवर्गश्च, यस्य खयाता फलद्वयी । आजन्म तन्मयो-
 पात्तं, ब्रह्मचर्यमतः परम् ॥२११॥ माता मातामहस्तातो, भाविनो बान्धवाश्च ये । एषामानन्दधुर्यस्य, व्रतस्यास्य किमुच्यते ?
 ॥ २१२ ॥ चारणश्रमणैः पूर्व-मिति मे प्रतिपादितम् । प्रथमं च चतुर्थं च, व्रतेष्वनुपमे व्रते ॥ २१३ ॥ प्रतिपेदे मया पूर्वं,
 प्राणिनामभयव्रतम् । ब्रह्मव्रवमिदानीं तु, मम भाग्यमहो ! महत् ॥ २१४ ॥ अस्तु व्रतविपदार्त्तं, तार्तीयिकमपि व्रतम् ।
 पितृशुश्रूषणं नाम, ममाजन्म निरत्ययम् ॥२१५॥ इति प्रस्तुवतस्तस्य, श्रद्धालोर्मूर्ध्नि बन्धुरम् । शृङ्गबद्धस्वनोत्कर्षं, पुष्पवप्यं
 दिवोऽपतत् ॥२१६॥ उच्चरुरिति वाचश्च, देवा धन्याऽसि जाह्ववि ! । त्वं चासि शान्तनो ! श्लाघ्यः, सोऽयमीदृग्ययोः सुतः
 ॥ २१७ ॥ सर्वेऽपि ज्ञानिनो व्रूत, पृच्छामः खेचरा वयम् । यद्येतद्ब्रतमाराध्यं, केनापि गृहमेधिना ? ॥ २१८ ॥ तत्त्वसत्त्वैक-

? ' उदात्तः ' इति प्रत्यन्तरद्वयपाठः । २ आत्ता-गृहीता श्रीर्यस्य यस्माद्वा । ३ ' धुर्येन ' इति प्रत्यन्तरत्रयपाठः । ४ व्रस्ता
 विपदां वात्ता यस्मात्तन् । ५ ' देवि ! ' इति प्र० द्वयपाठः ।

निःस्यन्द-मयो यदयभाददे । इदमत्रप्रतं भीष्मं, भीष्मस्तनैप गीयताम् ॥ २१९ ॥

सरयं चेदेरुमप्यस्ति, किमन्यैर्वहुभिर्गुणैः । तदेव हन्त ! चेन्नास्ति, किमन्यैर्वहुभिर्गुणैः ? ॥ २२० ॥

अहिना ब्रह्मचर्यं च, पितृभक्तिश्च निश्चला । त्रयस्त्रिभुवने श्लाघ्याः, शान्तनोस्तनुजे गुणाः ॥ २२१ ॥ भवेद्वतानां पारीणो, मा स्म शीर्षः क्वचिद्भवेः । इत्यभिष्टुत्य निश्छन्न, सद्य स्वं खेचरा ययुः ॥ २२२ ॥ ततो दुहितरं तूर्ण-माहूयोत्सङ्ग-नज्जिनीम् । कुर्वन्तुर्दीरयामाय, कुमारं नाविकेश्वरः ॥ २२३ ॥ गुणग्रामैकवास्तव्यो, नास्त्येव त्वत्समः पुमान् । पितुरथै कृतं तपो, यद्ब्रह्मत्रतमद्भुतम् ॥ २२४ ॥ तवानेन चरित्रेण, चित्रीयितमनाथिरम् । वृत्तान्तमेकमाख्यामि, कुमार ! शृणु नांप्रतम् ॥ २२५ ॥

कालिन्दीकूलपालीपु, विहरन्नहमेकदा । अशोकानोकंहतले, विश्रामाय समागमम् ॥ २२६ ॥ तंदात्यजातां केनापि, तत्र निरिगयेतसा । मथीरामुज्जितामेका-मद्राक्षं मद्भु वालिकाम् ॥ २२७ ॥ अपत्यमनपत्योऽहं, स्पृहयालुरहर्निशम् । गुरूपां नामुपादातुं, प्रवृत्तोऽस्मि मविमयः ॥ २२८ ॥ विजातिर्वा सुजातिर्वा, काऽप्यसाविति वेत्ति कः ? । एवं विकल्प्य व्यावृत्प्य, चेलितोऽस्मि स्ववेदमनि ॥ २२९ ॥ अव्रान्तरेऽन्तरिक्षान्त-रुल्लास सरस्वती । अस्ति रत्नपुरे स्वस्ति-धाम्नि रत्नाद्भदो नृपः ॥ २३० ॥ तस्य रत्नवतीकुक्षि-शुक्तिमुक्तेयमात्मजा । खेचरेणापहृत्यात्र, विमुक्ता पितृवैरिणा ॥ २३१ ॥ तामेताम-तनुप्रेमा, शान्तानुः परिणेष्यति । इति व्योमगिरा बालां, ग्राहितस्तामहं तदा ॥ २३२ ॥ तनयामनपत्यायाः, प्रियायास्ता-

१ स्थलितः । २ अनोकहः-दृशः । ३ तत्कालोत्पन्नम् । ४ “चलितश्चास्मि वेदमनि” प्रत्यन्तरत्रयपाठः ।

मुपायम् । नामधेयं व्यर्था चास्याः, सत्यं सत्यवतीत्यहम् ॥ २३३ ॥ मम पत्न्या च यत्नेन, वात्सल्यजलकुलयया ।
केलिकाननयल्लीव-दियं वृद्धिमनीयत ॥ २३४ ॥ त्रिलोकीतिलकीभूता, प्रभूतगुणमन्दिरम् । सेयं सत्यवती पुत्री, कृत्रिमा
मम नौरसी ॥ २३५ ॥ पिता भवत्यपत्याना-मीदृशां मादृशः कुतः ? । आस्पदं कल्पवल्या हि, सुमेरुर्न पुनर्मरुः ॥ २३६ ॥
तदस्या दिव्यवाचैव, निर्णीतः शान्तनुः पतिः । वीक्षितुं पितृभक्तिं तु, त्वदीयाभित्यजल्पम् ॥ २३७ ॥ तदिदानीमुपाद-
त्स्व, मत्सुतां तातहेतवे । अतः परं त्वमेवास्या, विश्रामः सुखदुःखयोः ॥ २३८ ॥ इत्यालप्य कुमारस्य, प्रसरत्पुलकादुरः ।
सुतां सत्यवतीं प्रीता-मर्षयामाम नौपतिः । २३९ ॥ अलमग्न्य ! विलम्बेन, रथोऽयमधिरुह्यताम् । इति तां रथमारोप्य,
पुरं शान्तनवो ययौ ॥ २४० ॥

नमश्चरेभ्यो निःशेषं, वृत्तान्तं ज्ञातपूर्विणः । प्रसन्नस्य पितुर्नीत्वा, स चक्रे तामुपायनम् ॥ २४१ ॥ पितापि भीष्ममा-
श्रित्य, निर्भरस्नेहपूर्वकम् । आत्मैकवेद्यमानन्द-ममन्दभरमन्वभृत् ॥ २४२ ॥ दृशा पीयूषवर्षिण्या, श्रीविश्राममहीरुहम् ।
सिञ्चन्नुवाच गाङ्गेय-मुत्सङ्गस्थापितं पिता ॥ २४३ ॥ शृण्वन्ति पितुरादेशं, ये तेऽपि विरलाः सुताः । आदिष्टं ये तु कुर्वन्ति,
सन्ति ते यदि पञ्चपाः ॥ २४४ ॥ आत्मना यस्तु विज्ञाय, करोति पितुरीप्सितम् । एक एव स मे क्षनु-र्जाह्ववीशुक्तिभौक्ति-
कम् ॥ २४५ ॥ ततः परसंहस्राणि, वत्सराण्यायुरस्तु ते । एतस्य कुरुवंशस्य, पताकाश्रियमाप्नुहि ॥ २४६ ॥ प्रमोदादेव-
माशीभि-रभिनन्द्य निजात्मजम् । नृपः सत्यवतीं सौम्ये, मुहूर्ते परिणीतवान् ॥ २४७ ॥

ततः सत्यवतीं पत्नीं, नग्रेमां न(मांश)मीयुषः । भूपालस्य पुमर्थेषु, कामः कामं प्रियोऽभवत् ॥२४८॥ “रति-पुत्रफला
 दासः” इति नीतिवचस्तथा । सत्यापयन्त्या सुपुत्रे, पुत्रधिचत्राङ्गदाभिधः ॥ २४९ ॥ तेजस्वितिलकः पादै-राक्रमन् भूशृतां
 त्रिः । योऽभवत्प्रातमात्रोऽपि, चालार्क इव दुःसहः ॥ २५० ॥ विचित्रवीर्यं इत्यासीत्, सत्यवत्याः सुतोऽपरः । वभूव
 भूशृतो यन्मा-दंशः प्रांशुः प्रसृत्वरः ॥ २५१ ॥ तदा तयोः समग्रेषु, हितकर्मसु जाग्रतः । प्रादुर्बभूव सौभ्रात्रं, गङ्गासूनोर-
 कृत्रिमम् ॥ २५२ ॥ सोऽग्रजन्माऽनुजन्मानो, कृत्वाऽङ्कतलत्पगौ । उच्छायैः श्रोत्रपीयूषैः, खेलयामास भूरिभः ॥ २५३ ॥
 धनगोत्रोचितैस्त्वै-रन्यपालविलक्षणैः । एतयोर्बाल्यचापल्यैः, स तुतोप क्षणे ॥ २५४ ॥

अथालीयो विदित्वापु-रप्रिमस्तत्तदृथनाम् । शुभध्यानेन तत्याज, शान्तनुमर्तुषीं तनुम् ॥ २५५ ॥ विधिवद्विदधे
 भीष्मः, पितुः स्नस्यौर्ध्वदेहिकम् । “ इह च प्रेत्य च ग्रीत्यै, तादृशा हि सुताः पितुः ” ॥ २५६ ॥

सोऽथ चित्राङ्गदं राज्ये, शिशुमेव न्यवीविशत् । “ न हि विस्मृतिमम्येति, प्रतिपन्नं महात्मनाम् ” ॥ २५७ ॥ से
 ग्रीष्मेणैव भीष्मेण, तथोग्रं धाम लम्मितः । उदयन्पि दुष्प्रेक्ष्यो, यथाऽभूद्भानुमानिन ॥२५८॥ अभूत् कथित् स भूपानां, हृदि
 चित्राङ्गवो गदः । नागदो नागदङ्करः, कोऽप्यासीद्यच्चिकित्सने ॥ २५९ ॥ तेन नैष्यत भीष्मोऽपि, संविभागी जयेऽपरः ।
 अतः मयुद्धमेकाकी, चक्रे सार्धं विरोधिभिः ॥२६०॥ स निर्मलकलासन्न, च्छन्ननाऽभ्येत्य जंग्रसे । नीलाङ्गदेन संग्रामे, शीतांशुरिव
 राहुणा ॥ २६१ ॥ “ शिरःशेषोऽपि चेद्वैरी, तदा बाधेत राहुवत् ” । उपानीयत भीष्मेण, सोऽप्यतो नामशेषताम् ॥२६२॥

१ युद्धम् । २ रतिपुत्रो फलं यासां ताः । ३ “ स हि भीष्मेण भी० ” इति प्रत्य० । ४ विनाशितः ।

सत्यवती-
 शान्तनी-
 विवाहः,
 पुत्रद्वयो-
 त्यत्तिः,
 शान्तनुम-
 रणम्,
 चित्राङ्गद-
 स्य राज्य-
 प्राप्तिस्त-
 न्मरणं च ॥ १ ॥

अथ राज्यं कनिष्ठाय, गरिष्ठो जाह्नवीसुतः । ददौ विचित्रवीर्याय, बन्धवे बन्धुवत्सलः ॥ २६३ ॥ तं भीष्मचाप-
 माहात्म्या-दपचक्रे न कथन । “यूथनाथान्तिके केन, कलभः परिभूयते ?” ॥ २६४ ॥ चतसृष्वपि विद्यासु, गतावद्यासु
 कौशलम् । चक्रे कनीयसो भ्रातु-भीष्मः संज्ये च धन्वनि ॥ २६५ ॥ अर्नेहंयुतयाऽत्यन्तं, भूम्ना वैनयिकेन च । बबन्ध
 बान्धवलेहं, भीष्मस्तस्मिन् विशेषतः ॥ २६६ ॥ दाराणामनुरूपाणां, भ्रातुरुद्धादहेतवे । गवेपणाय स प्रैपी-त्रिजान् प्रति
 दिशं नरान् ॥ २६७ ॥ मार्गदत्तइशे तस्मै, कदाचिद्धूलिधूसरः । तेपामेकतमोऽभ्येत्य, कथयामासिधानिति ॥ २६८ ॥

देव ! श्रीकाशिराजोऽस्ति, प्रकाशः काश्यपीतले । यस्य मन्दाकिनी नित्य-मनर्घ्या गृहदीर्घिका ॥ २६९ ॥ अम्बि-
 काऽम्बालिकाऽम्बा च, तिस्रस्तस्यासते सुताः । विभान्ति पुरतो यासां, तृणवन्निदिवस्त्रियः ॥ २७० ॥ तासां तातेन विश्रब्धं,
 प्रारब्धोऽस्ति स्वयंवरः । स्वयंचक्रिरे मञ्चा-स्तत्र वैचित्र्यशालिनः ॥ २७१ ॥ राजानो राजपुत्राश्च, शतशः सन्त्युपस्थिताः ।
 आपतन्त्यधुना केचि-दापतिष्यन्ति केचन ॥ २७२ ॥ ततः कलाकलापेन, रूपेण वयसाऽपि च । योग्या विचित्रवीर्यस्य,
 सुतास्ताः काशिभूपतेः ॥ २७३ ॥ गाङ्गेयस्तद्वचः श्रुत्वा, तच्चदृष्टिर्व्यर्तकयत् । किमहो काशिराजेन, नानुजो मे निम-
 न्त्रितः ? ॥ २७४ ॥ न गन्तव्यमनाहूतै-र्महीपालैः स्वयंवरे । अतो गत्वाऽहमेवैकः करिष्ये सर्वमीप्सितम् ॥ २७५ ॥ एवं विमृश्य
 गाङ्गेयो, रथेन प्रस्थितो द्रुतम् । जवनैर्वाजिभिर्वेगा-दगमच्च स्वयंवरे ॥ २७६ ॥ तत्र सिंहासनासीना-नुचैर्मन्त्रेषु भूपतीन् ।
 सोऽपश्यद्भासुराकल्पान्, विमानेष्वमरानिव ॥ २७७ ॥ उरोलोलन्मनोहारि-हारास्तिस्रोऽपि गालिकाः । दृष्ट्वा विचित्रवी-

१ ज्यासहिते धनुषि च । २ अगर्विष्ठतया । ३ ‘पृथिवीतले’ इति प्र० । ४ ‘प्रस्थित’ इति प्र० द्वय० । ५ दीप्तभूपणान् ।

यां, न हतुं सक्रोन्मनः ॥ २७८ ॥ प्रत्येकमात्मनः कन्या-लाभं संभाव्य भूपतीन् । तांस्तान् विधृष्वतो भावान्, हसति स्म स
मान्ने ॥ २७९ ॥ अथ तान्नां पुरो धात्र्या, कीर्त्यमानेषु राजसु । स रङ्गाङ्गमाविशत् ॥ २८० ॥
न तं मयंवरं राज-चक्रनक्रममाहुलम् । पादं विलोडयामास, पयोधिमिव लीलया ॥ २८१ ॥ आच्छिद्य कन्यारत्नानि, सर्वेषा-
मेव पश्यताम् । रथमारोपयामास, भीष्मो मीष्मपराक्रमः ॥ २८२ ॥ स्यन्दने भयनिस्पन्दा, वेपमानवपुर्लताः । सुताः स
काशिराजस्य, लिग्धमुग्धभापत ॥ २८३ ॥ वत्साः ! किमपि मा भैष्ट, नानिष्टं वः करिष्यते । भीष्मोऽस्मि शान्तनोः
ग्रन्थ-भ्रंवीनां प्रियंकरः ॥ २८४ ॥ राजा विचित्रवीर्योऽस्ति, जैत्रदोर्यैर्यदुर्जयः । एते सर्वेऽपि यस्याग्रे, गुणैर्बहुतुणं नृपाः
॥ २८५ ॥ अनुभूय प्रियाभूय, तस्य स्मरसमाकृतेः । हस्तिनापुरसाम्राज्यं, चिरं निर्विशताद्भुवम् ॥ २८६ ॥ विनयावजितो-
ऽन्यन्तं, तस्याहं वन्धुरग्रजः । तदर्थं रथमारुह्य, युष्मानानेतुमागतः ॥ २८७ ॥ तस्मिस्ता निस्तरङ्गेण, रागेणाक्रान्तचेतसः ।
इदं गाङ्गेयचरनं, तथेति प्रतिपेदिरे ॥ २८८ ॥ प्रतिपत्तिचलन्मौलि-नृत्यचाटङ्करश्मिभिः । ताः स्फ्रीतप्रीतयश्चक्रु-स्तस्य
नीराजनामिर ॥ २८९ ॥ राज्ञां मनोरथः सार्धं, रथं भीष्मो न्यवर्तयत् । कुर्वन् कुण्डलितं चाप-सुचैःस्वरसुवाच च ॥ २९० ॥
नर्वे नृणुत भो ! भूपाः !, प्रौढदोःस्थामशालिनः । युष्माकं पश्यतां सैप, भीष्मः कन्या हरत्यमूः ॥ २९१ ॥ ततो वः कोऽपि
जागर्ति, यदि दोर्दण्डचण्डिमा । तदा कोऽप्यायुधं घचा-मयमूर्ध्वदमोऽस्म्यहम् ॥ २९२ ॥ तदा क्षुब्धार्णवनिभो, रङ्गक्षोभ-
मवो घनिः । स कश्चिदासीन्मन्येऽसौ, विभिदे येन रोदसी ॥ २९३ ॥ रभसोत्थास्तुभूपानां, कृष्टाभिः सिचयाञ्चलैः ।

१ 'नित्यरङ्गेण' इति प्र० द्वय० । २ 'पूर्वोकाः' इति प्रत्य० ।

भूगताभिर्भयं भूरि, प्रस्रुतमसिधेनुभिः ॥ २९४ ॥ पलायनकृतेऽवश्यं, व्यवस्यन्तोऽपि कातराः । संवीथकृतसंरोधाः, प्रचेर्तुर्न
 पदात्पदम् ॥ २९५ ॥ मुक्ताकलापमुक्तानां, चूर्णैः कीर्णाऽवनिर्बभौ । अमेयगाङ्गेयश-श्चन्दनेनेव चर्चिता ॥ २९६ ॥
 रत्नाङ्गदानामन्योन्य-कोटिघट्टनसंभवः । क्षौमाणि क्षोणिपालाना-मघाक्षीदाशुशुक्षणिः ॥ २९७ ॥ तदानीं तत्र केषांचि-दभ्य-
 स्तस्तेयकर्मणाम् । मूलोन्मूलितदौर्गत्यः, स्तुत्यः शान्तनवोऽभवत् ॥ २९८ ॥ वीक्ष्य भीष्मं भयक्षोभा-च्छिरस्तः स्रस्तव-
 न्धनः । केनापि राजपुत्रेण, किरीटो नोपलक्षितः ॥ २९९ ॥ नृपपञ्चाननाः केचि-ल्लीलालसचेतसः । असिसुष्टिमवष्टभ्य,
 यथास्थितमवस्थिताः ॥ ३०० ॥ अथ शौण्डीरदोर्दण्डाः, केऽपि संभूय भूमिपाः । सद्यः संवर्मयामासु-रस्तिवीरा हि
 काश्यपी ॥ ३०१ ॥ पुलकोद्भेदमेदस्वि-वपुषां पौरुपस्पृशाम् । तेषां वर्म नुटत्संधि, युद्धसन्धां व्यधाद्दृढम् ॥ ३०२ ॥
 काशिराजपुरोगैस्तै-र्भृशं सर्वाङ्गवर्मितैः । विपक्षक्षितिपैरेत्य, भीष्मो भीष्ममभाव्यत ॥ ३०३ ॥ हंहो ! क्षत्रकुलोत्तंस !, किम-
 क्षत्रं वितन्यते ? । अयं स्वयंवरध्वंसो, महास्ते हेतुरंहसाम् ॥ ३०४ ॥ श्रियः स्त्रियो वा मा भूव-न्नाहूता दुर्नयेन याः । विपदा-
 वर्तगते यत्, पातयन्त्येव ताः पतिम् ॥ ३०५ ॥ तत् प्रतीच्छ शरैस्तीक्ष्णैः, पापस्यास्य व्यपोहकम् । गुरुस्तवास्मदिष्व्यासः,
 प्रायश्चित्तं प्रदास्यति ॥ ३०६ ॥ अथाभापत गम्भीरं, धीरः शान्तनुनन्दनः । भो ! भूमिपालाः ! सुदृक्तं, गुष्माभिर्नर्याय-
 निष्ठुरैः ॥ ३०७ ॥ परसुर्वी च कन्या च, सर्वसाधारणी भवेत् । गृह्णातु स हि यस्यास्ति, विक्रमो निपुणः पुनैः ॥ ३०८ ॥

१ संवाधः-अन्योऽन्यसंघर्षः, तेन कृतः संरोधो येषां ते । २ अग्निः । ३ 'श्रस्तवानघः' इति प्र० द्वय० । ४ वाणः ।
 ५ 'पणः' इति प्र० द्वय० ।

नैवास्ति विक्रमो यस्य, स हास्यः स्पृहयन्निमाम् । दरिद्र इव रत्नानि, विविधानि धनं विना ॥ ३०९ ॥ विक्रमेण धनेनैव,
 विना पत्तस्करा इव । कन्यारत्नानि गृह्णीथ, तद्युगमपराधिनः ॥ ३१० ॥ आगस्विनां च दण्डाय, कोदण्डो मम पण्डितः ।
 इत्युक्त्वा स क्षुरप्रेण, तेषां केतूनपातयत् ॥ ३११ ॥ अथ तेऽपि रथश्रेणि-प्रारब्धपरिमण्डलाः । मध्येकृत्य शितैर्भीष्मं,
 पात्रिभिः पर्यताडयन् ॥ ३१२ ॥ अभ्यापतन्तो युगप-न्निपीतंपनातपाः । तस्य ते विशिखाश्छायां, तेनिरे नाप्यनिन्दिरे
 ॥ ३१३ ॥ चीरंमन्यतया दृष्टा-नन्यनिन्दापटीयमः । स तानवज्रयाऽपश्य-न्मृगारातिर्मृगानिव ॥ ३१४ ॥ प्रतिक्षिपन्तः
 स्वच्छन्द-मायुधान्युद्धतानि ते । जैत्रस्थामानमात्मानं, मेनिरे जितकाशिनम् ॥ ३१५ ॥ इत्थं प्रगल्भमानेषु, ससंरम्भेषु
 तेष्वथ । खिन्ना नरेन्द्रनन्दिन्यः, स्वं निनिन्दुर्मुहुर्मुहुः ॥ ३१६ ॥ धिगस्मान्मन्दभाग्यानां, धुरि वर्तामहे वयम् । इतो
 भ्रष्टास्ततो भ्रष्टा, भवितास्मोऽधुना ध्रुवम् ॥ ३१७ ॥ कैते नृपाः परोलक्षाः, क्व चायं दोर्द्धितीयकः । तदिदानीं विपन्नेऽस्मिन्,
 विपन्नं नो मनोरथैः ॥ ३१८ ॥ इत्थं ताः कुमुदीर्वाक्ष्य, भीष्मस्तत् कर्म निर्भमे । मूर्धानं धूनयद्भिर्य-न्त्रिदशैर्ददृशे दिवि
 ॥ ३१९ ॥ निशितैः सर्वतो मुष्टया, तान् प्रत्येकं व्रणाङ्कितान् । शरैश्चकार सुश्लोकां, स्वप्रशस्तिं लिखन्निव ॥ ३२० ॥
 यावद्विपक्षमक्षेपं, लघुहस्तः क्षिपन्निपून् । वीक्षांचक्रे स तैरेको-ऽप्यसंख्यैरात्मसंख्यया ॥ ३२१ ॥ भीष्मग्रीष्मरवेः क्षिप्त्वा,
 मार्गणैः किरणैरिव । काप्यल्पा अपि नैक्ष्यन्त, क्षत्रनक्षत्रजातयः ॥ ३२२ ॥ राजैकः काशिराजस्तु, विच्छायवपुरञ्जसा ।
 णव्योभैकदेशस्थः, स्तोकास्तोकं विलोकितः ॥ ३२३ ॥ हृष्यन्मनोभिः कन्याभि-र्मुक्तामिव विलक्षताम् । जाह्नवीषुनुरद्वाय, तदानीं

१ नितरां पीतः सूर्यातपो वैस्ते । २ घाणाः । ३ न स्वल्घ्यांचक्रिरे ।

प्रत्यपद्यत ॥ ३२४ ॥ उपेत्य प्रीणयामास, स तथा काशिभूपतिम् । यथा विचित्रवीर्यस्य, स्वयं प्रादादसौ सुताः ॥ ३२५ ॥
 स प्रीतिस्फारनेत्राभि-स्ताभिर्वालाभिरन्वितः । हस्तिनापुरमारब्ध-महोत्सवमुपाययौ ॥ ३२६ ॥ स वैवाहिकमाङ्गल्या-
 स्तिस्रस्ताः काशिनन्दिनीः । भ्रात्रा विचित्रवीर्येण, प्रमोदादुदवाहयत् ॥ ३२७ ॥ ताः प्राप्य नृपतिः प्रेम-रसैककनकालुकाः ।
 सिञ्चन् पञ्चापि विषयान्, सिपेवे सोऽतिशाङ्कलान् ॥ ३२८ ॥ इषून् पञ्चापि पञ्चेषु; प्रक्षिपन्नपि लक्ष्यः । प्रेयसीनामसौ मान्य, इति
 तस्य प्रियोऽभवत् ॥ ३२९ ॥ कामोऽनासक्तिसेव्योऽपि, तेनादृश्यत गौरवात् । प्रायेण यौवनान्धानां, सुलभो हि विपर्ययः
 ॥ ३३० ॥ ततो विचित्रवीर्यस्य, संग्राप्तावसरः स्मरः । धर्मार्थौ जग्रसे राहुः, ह्यर्थाचन्द्रमसाविव ॥ ३३१ ॥ स प्रेयसीनां
 तिसृणां, यच्चतुर्थः सदाऽभवत् । तल्लोके लोकपालानां, भवति स्म न पञ्चमः ॥ ३३२ ॥ कामासक्तस्य तस्येत्यं, प्रावर्तत
 बलक्षयः । अनङ्गेऽतिप्रसङ्गो हि, विरङ्गायैव केवलम् ॥ ३३३ ॥ क्षीयमाणबलं ज्ञात्वा, गाङ्गेयस्तमवोचत । असौ दोषस्त्वयि
 स्वच्छे, वत्स ! त्रासो मणाविव ॥ ३३४ ॥ पीनवर्मितसर्वाङ्गान्, कथं शत्रून् विजेष्यसे ? । अनङ्गेनापि कल्याणिन् !, यस्त्वमेवम-
 जीयथाः ॥ ३३५ ॥ धर्मार्थविव न परं, कामासक्तस्य नश्यतः । मूलं सर्वपुमर्थानां, वपुरप्यपचीयते ॥ ३३६ ॥ दुःसहाः
 पुष्पवाणस्य, बाणाः पुष्पमया अपि । यत्तेऽभ्रवंस्ततः प्रौढान्, सोढासि कथमायसान् ? ॥ ३३७ ॥ व्यधीयत तवैताभि-ख-
 लाभिर्बलक्षयः । बलवद्भिस्तु रुद्धस्य, न जाने किं भविष्यति ? ॥ ३३८ ॥ कुरङ्गाक्षीपु नात्यन्त-प्रसङ्गः संगतः सताम् ।

१ आलुः-पात्रविशेषः ' शारी ' इति भाषायाम् । २ (अत्र च दीर्घकरणम् ' न तिसृचतसृ- ' (६।४।४) इति पाणिनीय-
 सूत्रविरुद्धं शेषम्,) " तिसृणां प्रेयसीनां स " इति वा पाठो श्रेयः, प्रतित्रये तिसृणांमिति पाठः ।

अत्यासन्नाधिरेताभि-दूरे स्युर्गुणो गुणाः ॥ ३३९ ॥

भीष्मे विचित्रवीर्याय, शिक्षामेवं प्रयच्छति । तत्र पुत्रानुशिष्यर्थ-माययौ सत्यवत्यपि ॥ ३४० ॥ साऽप्यभाषिष्ट तनयं, वाष्पाविलिखिलोचना । अकस्मादेव मे वत्स !, किं छिनत्सि मनोरथान् ॥ ३४१ ॥ मुलं स्नुषाणामुद्धीक्ष्य, मुदमासादयं पराम् । इदानीमस्मि सोत्कण्ठा, तवापत्यविलोकने ॥ ३४२ ॥ सा तु सांप्रतमेतेन, त्वदौर्वल्येन दुर्बला । सहोदयव्यया पुत्रैः, सवित्रीणां मनोरथाः ॥ ३४३ ॥ सर्वासां धत्रियस्त्रीणां, परं वीरप्रस्रहम् । इमं वत्स ! ममोत्सेकं, लीलैव त्वमच्छिदः ॥ ३४४ ॥ कुरुवंशकुलस्त्रीणां, पुत्रिणीनामहं त्वया । धुरि संस्थापिता वत्स !, त्वयैवोत्थापिताऽधुना ॥ ३४५ ॥ तत्स्वगोत्रोचिताचार-व्यभिचारं समाचरन् । अस्मिस्त्वत्पूर्वजो ब्रूहि, पथि कः पथिकोऽभवत् ? ॥ ३४६ ॥ तदायुग्मंस्तव ज्यायान्-बन्धुर्घत्ते मुदं यथा । यथा सिध्येन्ममेच्छा च, प्रवर्तेथास्तथाऽनिशम् ॥ ३४७ ॥

अनुशिष्टिमिति श्रुत्वा, भ्रातृमार्तुश्च सादरम् । विचित्रवीर्यः स्वं कर्म, स्मृत्वा दूरादलज्जत ॥ ३४८ ॥ अदीपिष्ट तदाद्रिष्टं, निर्मले तस्य वैतसि । अर्पितं दर्पणे मानो-भृशमुज्जृम्भते महः ॥ ३४९ ॥ शिक्षामादाय तां मूर्धा, प्राञ्जलिस्तौ विसृज्य च । राजा धर्मार्थकामेषु, समष्टिचिरजायत ॥ ३५० ॥

आवभारगम्बिका गर्भ-मन्यदोदामदोहदम् । सुलत्रे सुतमुदीप्त-प्रभापूतमसूत च ॥ ३५१ ॥ भीष्मेण सत्यवत्या च, महोत्सवपुरःसरम् । धृतराष्ट्र इति श्लाघ्यं, तस्य नाम विनिर्ममे ॥ ३५२ ॥ स दधौ जनुषाऽन्धत्वं, केनापि प्राच्यकर्मणा । स

१ ' स्वस्वगोत्रो ' प्र० द्वय० ।

भीष्मसत्य-
वतीभ्यां
दत्ता वि-
चित्रवीर्याय
शिक्षा, धृतरा-
ष्ट्रपुत्र-
जन्म च ॥

॥ १२ ॥

नास्ति प्राङ्निवद्धे हि, यो रुणद्धि शुभाशुभे ॥ ३५३ ॥ अम्बालिकाऽपि तनयं, तस्यानुजमजीजनत् । आजन्म पाण्डुरोगित्वा-
द्यः पाण्डुरिति पप्रथे ॥ ३५४ ॥ गुणाम्बुनिधिरम्बाया-स्तनूजः समजायत । यं चक्रुर्गुरवः सर्व-विदुरं चिदुराभिधम् ॥ ३५५ ॥
अथ तेषु कुरोर्वंशं, जन्मनाऽलंकरिष्णुषु । शुभैरुज्जृम्भितं भावैः, प्रलीनमशुभैः पुनः ॥ ३५६ ॥ सूचकश्चरटशौरः, कृपणः
पारदारिकः । एते शब्दास्तदा प्रापु-रभिधेयेन वन्द्यताम् ॥ ३५७ ॥ लेभे सर्वत्र साम्राज्य-मेकच्छत्रं नयस्तदा । निरन्वय-
विनाशेन, व्यनश्यदुर्नयः पुनः ॥ ३५८ ॥ तदा नार्थिनं च व्याधि-वीथते स्म जनं क्वचित् । न दुर्वलो वलिष्ठेन, कश्चनाप्य-
भ्यभूयत ॥ ३५९ ॥ नाद्यष्टिर्नातिदृष्टिश्च, तदा प्रादुरभूद्भुवि । इतिः प्रीतिविधाताय, नान्याऽप्यासीत् कुडुम्बिनाम् ॥ ३६० ॥
पुष्पन्ति स्म फलन्ति स्म, कालेऽवश्यं महीरुहः । पुष्पन्ति स्म रसोत्कर्षं, पुष्पेषु च फलेषु च ॥ ३६१ ॥ अनुभावात् कुमा-
राणा-मित्यभूदुदयो भुवः । भवेद्वाङ्मनसातीतः, प्रभावो हि महात्मनाम् ॥ ३६२ ॥ किं तु स्त्रीव्यसनेनाति-मनोऽभीष्टेन
सर्वदा । चिराय मिलितेनेव, भूयोऽप्यालिङ्गितो नृपः ॥ ३६३ ॥ ततः क्षीणतनुः सोऽभूत्, प्रियास्वाससक्तमानसः । “ रामासु
भृशमासक्तिः, कारणं राजयक्ष्मणः ” ॥ ३६४ ॥ राजयक्ष्मणरीवारः, कासः श्वासोऽपनिद्रता । रुजोऽन्या अपि राजान-मरु-
जन्ननुवासम् ॥ ३६५ ॥ चित्रैर्विचित्रवीर्यसै-रातङ्कैराकुलीकृतः । संचक्राम परं लोकं, ‘ कामस्याहो ! दुरन्तता ’ ॥ ३६६ ॥
तस्मिन्नस्तमिते स्रु-भानौ सत्यवती तदा । शोकान्धकारवैधुर्य-मधत्त द्यौरिवाधिकम् ॥ ३६७ ॥ विललाप च हा !
वत्स !, हा ! परिच्छदवत्सल ! । हा ! कौरवकुलोत्तंस !, हाऽगमः कामिमां दशाम् ? ॥ ३६८ ॥ इत्थं सा विलपन्त्येव,

१ अर्थेन । २ समूलनाशेनेत्यर्थः । ३ ‘ नापि ’ इति प्र० द्वय० । ४ अपीडयन् ।

मूर्च्छिता भृतलेऽपवत् । अस्तोकं शोकसंतापं, तदा च न विवेद तम् ॥ ३६९ ॥ मूर्छाव्यपगमं प्राप्ता, कथंचिच्चन्दनादिभिः ।
 स्मृत्या पुनरुणाव् भूयो, मुक्तकण्ठं रुदोद सा ॥ ३७० ॥ अभ्युपेत्य तदभ्यर्ण-धुरस्ताडनपूर्वकम् । रुदन्ति स्म गलद्राण्य-
 मम्बिकाप्रमुखाः स्तुपाः ॥ ३७१ ॥ वयमेकपदे स्वामि-स्त्वयास्तं समुपेयुषा । दुस्थामवस्थामानीता, नलिन्य इव भानुना
 ॥ ३७२ ॥ क्रीडात्रिप्यपि न क्रीडा-मेकाकी कृतवानसि । इदानीं तु विसुच्यस्मान्, किमेको गतवानसि ? ॥ ३७३ ॥ विप्रयो-
 गागहिष्णूनां, तदुपास्तिसुखस्पृशाम् । कस्मादकस्मादस्माक-मिदं वैमुह्यमागमः ? ॥ ३७४ ॥ निजमेनं प्रियावर्गं, जानासि
 निरहामहम् । तदेहि देहि प्राणेश !, द्रुतं प्रतिवचोऽयुना ॥ ३७५ ॥ एवं विलापवैकल्यं, प्राप्ताः संस्थाप्य तास्तदा । चकार
 तस्य गाङ्गेयो, निर्मापप्रमुखाः क्रियाः ॥ ३७६ ॥ बाल्यचापलयललितैः कुमाराणां मनोरमैः । स शोकं स्तोकतां निन्ये,
 सत्यवत्याः कथंचन ॥ ३७७ ॥

तथाऽजनि कुमाराणां, बन्धुत्वेहः परस्परम् । यथेषां क्षणमप्यस्था-देको नैकृतमं विना ॥ ३७८ ॥ बालेष्वपि कुमारेषु,
 स्वर्गतेऽपि नराधिपे । भयाङ्गीन्मस्य राजानो, सीमानं न ललङ्घिरे ॥ ३७९ ॥ तेषां शस्त्रे च शस्त्रे च, भीष्म एवाभव-
 द्द्रुहः । अम्बोधराणाम्भोधि-रेव कुक्षिभरिर्भवेत् ॥ ३८० ॥ नृलोक इव लोकेषु, तेषु त्रिष्वपि बन्धुषु । गोत्राधारतया
 पाण्डु-र्मध्यमोऽपि व्यक्षिप्यत ॥ ३८१ ॥ कनिष्ठं धृतराष्ट्रं, गुणज्येष्ठममन्यत । लघीथानपि जायेत, गुणैर्लोकंशृणुगुरुः
 ॥ ३८२ ॥ धृतराष्ट्रमभाषिट, भीष्मो मधुरया गिरा । वत्स ! राज्यमिदानीं त्वां, ज्यायांसमुपतिष्ठताम् ॥ ३८३ ॥ स

१ तर्पणादिकाः ।

पाण्डुविदु-
 रयोर्जन्म,
 विचित्रवी-
 र्यमरणम्,
 मत्यवत्या-
 दीनां
 शोकः ॥

॥ १३ ॥

जगद् न योग्योऽस्मि, राज्यस्याहं ध्रुवं ततः । पाण्डुमभ्येति राज्यश्री-दिनश्रीश्च भास्करम् ॥ ३८४ ॥ असौ त्रयाणाम-
स्माकं, योग्यो राज्यधुरंधरः । उक्तो मुक्ताफलापेऽपि, मध्यस्थो नायकः परम् ॥ ३८५ ॥ गुणश्रेणिसुधासिन्यु-चन्धोरुजाग-
रोजसः । अहं तु नित्यमेतस्य, दास्यायैव कृतस्पृहः ॥ ३८६ ॥ इति निर्बन्धतस्तस्य, सुसुहूर्ते महोत्सवात् । राज्याभिषेक-
माघत्, पाण्डोर्भीष्मः प्रमोदतः ॥ ३८७ ॥ कीर्तिज्योत्स्नाभव्याप्त-रोदसीकन्दरोदरे । तत्रोदिते नवे राशि, भृशं सुमुदिरे
प्रजाः ॥ ३८८ ॥ भीष्मे च घृतराष्ट्रे च, घृतराज्यधुरे सति । न विदामास साम्राज्य-चिन्ताभारकृमं नृपः ॥ ३८९ ॥
दुष्टनिग्रहनिःशूल-जागरूकधुजद्वयः । पाण्डुः प्रचण्डदोर्दण्डान्, वशीचक्रे विशांपतीन् ॥ ३९० ॥

कन्दर्पकामिनीरूप-दर्पसर्पस्य जाहुलीः । गान्धारीप्रभृतीरष्टा-नुपादायाथ सोदरीः ॥ ३९१ ॥ सुबलक्षमापतेः सनु-र्ग-
न्धारपतिस्न्यदा । शकुनिभीष्ममभ्येत्य, बद्धाञ्जलिरभापत ॥ ३९२ ॥ (युग्मम्) कुलदेव्योपदिष्टाय, विशिष्टक्रमशालिने ।
तिष्ठन्ते घृतराष्ट्राय, स्वसारो मे पतिवराः ॥ ३९३ ॥ अम्बिकासूनुना नून-मन्यूनगुणधारिणा । एतास्तदार्य ! सोत्साहं,
विवाहयितुमर्हसि ॥ ३९४ ॥ इत्थमभ्यर्थितस्तेन, स्वैच्छि जहसुतासुतः । एतासां पतिमथानां, घृतराष्ट्रमतिष्ठिपत् ॥ ३९५ ॥
अनुरूपगुणग्रामा, पाण्डोरुद्दामैरोजसः । का कलत्रं भवित्रीति, चिन्ताऽभृद्भीष्मचेतसि ॥ ३९६ ॥ भीष्मः पाण्डुयुतो
जातु, पान्थं राजपथे क्वचित् । चित्रचित्रपटव्यग्र-कराग्रं कंचिदैक्षत ॥ ३९७ ॥ नारीरूपं पटे तत्र, दृष्ट्वा पाण्डुरचिन्तयत् ।
एतस्यामेव पर्याप्तं, सौन्दर्यकथया धुमम् ॥ ३९८ ॥ न ह्येषा रूपरेखा स्या-न्मानुषीषु पुरंध्रिषु । तदियं किं रतिः ? किं वा,

१ नि शूलः-निस्तुपः स्वच्छ इत्यर्थः । २ सुदिने । ३ उत्कटवलवतः ।

कम्पन्त्या ? किमु रोलिणी ? ॥३९९॥ एतस्याः कोमलाकारा-चक्षी पङ्केरुहे ध्रुवम् । अद्भुत्यो यत्र पत्रन्ति, सौन्दर्यं मकरन्दति
 ॥ ४०० ॥ जट्टाकण्ठे किलितस्या, नाले पादसरोजयोः । रम्भास्तम्भायितं चाम्या-मूरुभ्यां यौवनोत्सवे ॥ ४०१ ॥ निन-
 म्बस्पलमेतस्या, जत्रभूमिर्मनोभुजः । यत् सदैवात्र वास्तव्यः, श्नास्ति विश्वत्रयीमसौ ॥ ४०२ ॥ बलिष्ठ एव मध्योऽस्याः,
 दृनोदर्याः कृत्रोऽपि हि । यो पलित्रितयाक्रान्तो-ऽप्यधिकं पुष्यति श्रियम् ॥ ४०३ ॥ अपूर्वं निर्धृतिस्थान-मेतस्याः स्तन-
 मण्डलम् । मुक्ता व्यक्तं विलोक्यन्ते, यत्र हारिणि भायुराः ॥ ४०४ ॥ एतस्याः सरलाकारा, रोमराजिर्विराजते । कन्दर्पद-
 न्तिनो पित्र-त्यालानस्तम्भाभिन्नमम् ॥ ४०५ ॥ यदस्या वदनौपम्ये, पार्वणेन्दोर्विलोकनम् । गुञ्जापुञ्जेन सार्धं त-चपनीयस्य
 तोलनम् ॥४०६॥ अस्याः सुकेश्याः कवरी-भारः केनोपमीयते ? । समालम्बितरोलम्बैः, सुस्निग्धो यस्य कालिमा ॥४०७॥
 इत्येवं चिन्तयत्येव, स्मेरवक्त्राम्बुजे नृपे । सौधमानीय गाङ्गेयः, पृच्छति स्म तमध्वगम् ॥४०८॥ भद्र ! प्रबुद्धराजीव-मुखी
 केयमलिव्यत । इह चित्रपटे नारी, दिव्यनारीविलित्वरी ? ॥ ४०९ ॥ पान्थः पुरस्तादस्तोक-विस्मयस्मेरचेतसे । अथासौ
 मूलतस्त्वस्मै, तं वृत्तान्तमचीकथत् ॥ ४१० ॥

मधुरेत्यस्ति वास्तव्यैः, श्रीमद्भिर्भूषिता पुरी । आलिङ्गतीव कालिन्दी, यां मुदा वीचिवाहुभिः ॥ ४११ ॥ तेजोधाम
 यदुनाम, तस्यामासीन्नरेश्वरः । यतोऽभूद्बुधुवनोचंसो, वंशो यादत्रभूजाम् ॥ ४१२ ॥ प्रतापी तनुजस्तस्य, शूरः शूरस-
 मोऽभगत् । लीनं यत्रोदिते शत्रु-कौशिकैर्गिरिकन्दरे ॥ ४१३ ॥ तस्य शौरिः सुधीरश्च, द्वावभूतां तनूद्भवौ । कविबद्धरपि

१ विकसितफगलमुष्मी । २ कविभिः रचितैः गीतैरिति विरोधपरिहारः

पाण्डो रा-
 ज्यप्राप्तिः,
 धृतराष्ट्रस्य
 गान्धारी-
 प्रभृति-
 कन्यापरि-
 षयनम् ॥

भ्रान्तं, भुवि स्वैरं ययोर्गुणैः ॥ ४१४ ॥ राज्यं च यौवराज्यं च, तयोर्दत्त्वा यथाक्रमम् । ययौ तपस्यामध्यास्य, दिवं शूर-
 नराधिपः ॥ ४१५ ॥ राम-लक्ष्मणयोः साम्यं, तैस्त्वैस्तौ भेजतुर्गुणैः । ताभ्यां परमरातिभ्यो, वनक्लेशः समर्पितः ॥ ४१६ ॥
 दत्त्वा शौरिः सुवीराय, राज्यमुज्जृम्भवैभवम् । स्वयं क्रुशार्तदेशेषु, विजहार यदृच्छया ॥ ४१७ ॥ स तेषु वासवस्पर्धि-
 शौर्यः शौर्यपुरं व्यधात् । श्रीपतीन् विभ्रता भूरी-क्षिमे येनामरावती ॥ ४१८ ॥ अन्धक-दृष्णिप्रमुखा-स्तत्र शौरिस्त-
 नूरुहाः । षभृदुर्वहवो बाहु-स्थामसंस्थापितश्रियः ॥ ४१९ ॥ शौरिर्वितीर्य साम्राज्यं, सुतायान्धकदृष्णये । प्रतिगृह्य
 परिव्रज्यां, शिवाश्रियमशिश्रियत् ॥ ४२० ॥ संजज्ञिरे सुवीरस्य, भोज-दृष्ण्यादयः सुताः । अम्लायन् यत्प्रतापेन, शत्रु-
 स्त्रीपमनक्षयः ॥ ४२१ ॥ सुवीरो माथुरं दत्त्वा, साम्राज्यं भोजदृष्णये । सौवीराख्यं पुरं कीर्ति-सिन्धुः सिन्धुषु निर्ममे
 ॥ ४२२ ॥ विहरन्नहं तत्र, वाप्यां वाप्यां वने । पुण्यप्रागल्भ्यलभ्यानि, स सुत्वानि न्यसेवत ॥ ४२३ ॥ भुञ्जतो
 मथुराराज्यं, भोजदृष्णेर्महोजसः । उग्रसेनोऽरिसेनाना-मन्तकृत्तनयोऽभवत् ॥ ४२४ ॥

आसीदन्धकदृष्णेथ, सुभद्रेति सधर्मिणी । निष्ठां यत्र सदाचार-तारतम्यमुपाययौ ॥ ४२५ ॥ दिशां नाथा इव प्रौढा,
 दद्याभूवन् युतास्तयोः । येषु नीतिनिपासेषु, नाभवत् कोऽपि गोत्रहा ॥ ४२६ ॥ समुद्रविजयः पूर्वं-मक्षोभ्यस्तदनन्तरम् ।
 स्तिमितः सागरधैव, हिमवानचलस्ततः ॥ ४२७ ॥ धरणः पूरणस्तस्मा-दभिचन्द्राभिधोऽपि च । वसुदेवश्च दाशार्हा,
 दद्याप्येते प्रकीर्तिताः ॥ ४२८ ॥ (युग्मम्) तेषामुपरि पुत्राणां, सुभद्रा सुपुत्रे सुताम् । परमां मुदमध्यास्त, यञ्जन्मनि जग-

१ धनिकान्, पक्षे विष्णुन् । २ येन-शौर्यपुरेण.

न्मनः ॥ ४२९ ॥ यजन्मलप्रमालोक्य, ज्ञानिनोऽकथयन्निदम् । यद्भवित्री सवित्रीयं, संस्राजामङ्गजन्मनाम् ॥ ४३० ॥ जनानां
श्रीपितं दूनैः, सुखैरुन्मिपितं पुनः । किं न जन्मोत्सवे तस्याः, शुभोदकमभृद्भुवि ? ॥ ४३१ ॥ पुत्रजन्ममहेभ्योऽपि, विशिष्टो-
ऽप्यरुण्युत्पिना । तस्या जन्मोत्सवध्रुके, "श्रीतिरत्र प्रयोजिका" ॥ ४३२ ॥ कल्याणपुषि पौषेऽह्नि, दीनोद्धरणपूर्वकम् । प्रीत्या
पितृभ्यामेतस्या, नाम कुन्तीति निर्ममे ॥ ४३३ ॥ सा यभूव शिशुत्वेऽपि, कामं पृथुमनोरथा । पृथेति प्रथितामाख्या-मपरा-
ममजततः ॥ ४३४ ॥ प्रापत् प्रसर्पत्कन्दर्यं, सा क्रमान्नययौवनम् । यत्र पित्रोर्वरस्यार्थे, चिन्ता जागति चेतसि ॥ ४३५ ॥ अस्यां
म्यच्छन्दमुत्सङ्ग-श्वेलिन्यामन्यदा नृपः । ज्येष्ठं समुद्रचिजयं, व्याजहार तनूरुहम् ॥ ४३६ ॥ एतस्या मम वत्सायाः, को
नाम भविता वरः ? । इति मे वत्स ! महतीं, चिन्तामुच्छेत्तुमर्हसि ॥ ४३७ ॥ सोऽप्यभापिष्ट यद्येवं, प्रेष्यतां कोऽपि पूरुषः ।
देव ! इंद्रोऽप्यशेषेण, वरवीधाधिचक्षणः ॥ ४३८ ॥ यथा स प्रतिमाप्रौढो-ऽभिरूपं रूपशालिनम् । स्वसुप्तं सदृशं शुद्धा-न्वयम-
न्वेषने वरम् ॥ ४३९ ॥ स्वयंवरे तु दोषोऽयं, यदेकस्मिन् वरे दृते । ईर्ष्याया कलहायन्ते, नितान्तमपरे नृपाः ॥ ४४० ॥ इति
ज्येष्ठात्मजगिरा, मामाहूय महीपतिः । आदिशत् सर्वदेशेषु, यथा कोरक ! गम्यताम् ॥ ४४१ ॥ वरः कश्चिद्वरेण्यश्री-र्यस्तु-
भ्यमरभागते । उपागत्य तमस्माकं, वेगेनैव निवेद्येः ॥ ४४२ ॥ भूपालदुहितुस्तस्या, रूपं चित्रपटे ततः । लेशेनालिख्य
देशेषु, क्रमाद्भ्राभ्यन्निहागमम् ॥ ४४३ ॥ असौ रूपेण कन्दर्प-दर्पहा पाण्डुभूपतिः । मया दृष्टश्च हृष्टश्च, जातोऽस्मीप्सितला-
भतः ॥ ४४४ ॥ आर्य ! शौर्यपुरेशस्य, सुता तत् पाण्डुभूभुजा । युज्यतामनुरूपेण, द्विरेफेणैव मालती ॥ ४४५ ॥ किं च

१ मार्कभौमानां-महाराजानामिति यावत्.

काञ्चनवर्णाऽस्याः, कनिष्ठाऽस्ति सहोदरा । नाम्ना माद्रीति रूपेण, यस्याः श्रीरेव सोदरा ॥ ४४६ ॥ विख्यातो वमघो-
 पान्य-स्तां घृणीते स्म चेदिपः । ज्यायस्यां किं त्वनूढाया-मियं नोद्वाहमर्हति ॥ ४४७ ॥ तदार्थ ! सर्वकार्येषु, तिष्ठते त्वयि
 निर्णयः । एते सुखिन्यौ कन्ये स्ता-मास्तामन्यद्विकल्पनम् ॥ ४४८ ॥ इत्थं तेनार्थितो भीष्म-स्तत्सर्वं प्रत्यपद्यत । “स्वयं
 वाञ्छितमागच्छत्, को निराकुरुते कृती ?” ॥ ४४९ ॥ अथोत्पाद्य नवं रागं, सा मृगाक्षी मनोभुवा । आलिख्यत पटाचस्मात्,
 पाण्डोश्चितपटे तदा ॥ ४५० ॥ स मध्येमानसं कुन्ती-मश्रान्तं धारयन्नपि । बहिरालोकयामास, स्थाने स्थाने पुरःस्थिताम्
 ॥ ४५१ ॥ कदा कुन्तीमुखाम्भोजे, मन्वेत्रश्रमरद्वयी । पाता लावण्यकिञ्चल्क-मित्यासीदुत्सुको नृपः ॥ ४५२ ॥ पृष्ट्वा
 सत्यवतीं शौर्य-पुरे कोरकसंयुतम् । कार्यस्थैर्याय भीष्मः स्वं, प्रेषयामास पूरुषम् ॥ ४५३ ॥

अथ शौर्यपुरे गत्वा, समेतस्तेन कोरकः । कुन्तीविभूषितोत्सङ्ग-मपश्यद्यादेवेश्वरम् ॥ ४५४ ॥ व्यजिज्ञपच्च राजेन्द्र !
 तथादेशदत्तोऽस्म्यहम् । अधक्रमात् सदामत्त-हास्तिके हस्तिनापुरे ॥ ४५५ ॥ उत्फुल्लपुण्डरीकाक्ष-स्तत्र पाण्डुश्रितीश्वरः ।
 अदृश्यत दृशामेकः, पार्ष्णशन्द्रिकोदयः ॥ ४५६ ॥ नेत्रयोस्तत्र पुंरत्ने, गते विपयतां मया । अद्यापि रत्नगर्भेति, भूरियं पर्य-
 भाव्यत ॥ ४५७ ॥ तस्य पीनोन्नतावंसौ, लीलाशैलौ नृपश्रियः । विशालं वीरलक्ष्म्याश्च, तल्पकल्पपुरःस्थलम् ॥ ४५८ ॥
 प्रीणितार्थिजनस्तस्य, पाणिः कल्पद्रुपल्लवः । विधवाणकृतोर्वाहोः, कः पुरीपरिषः पुरः ? ॥ ४५९ ॥ चक्रवर्त्यतिवर्तीनि, तदङ्गे
 लक्षणान्यपि । शक्रोऽपि स्पृहयत्येव, यस्मै सौभाग्य-विक्रमैः ॥ ४६० ॥ पात्रं कलाकलापस्य, विश्वस्य नयनोत्सवः । असौ
 योग्यो वरः कुन्त्या, रोहिण्या इव चन्द्रमाः ॥ ४६१ ॥ पितृतुल्यः पितृव्योऽस्ति, पाण्डोर्भीष्म इति श्रुतः । स चित्र-

पट्टचान्तं, सर्वं वेचि स्म मन्सुखात् ॥ ४६२ ॥ कुन्तीं वरीतुं तेनायं, ग्रहितो निजपूरुषः । देवः संग्रति कर्तव्य-मेतस्या-
दिश्रुतु स्वयम् ॥ ४६३ ॥ संभाव्य भूमिपालस्त-मौदासीन्यस्यृशा दृशा । प्रातरावेदयिष्याम, इत्युक्त्वा व्यसृजत्तदा ॥ ४६४ ॥
उत्थितायां सभायां च, कोरकः स्वं गृहं ययौ । प्रीता पाण्डुगुणैः कुन्ती, कन्यान्तःपुरमाययौ ॥ ४६५ ॥ पाण्डोरव-
निमार्तण्ड-स्यावदातान् गुणान् रहः । धात्र्या निवेदयांचक्रे, कुन्ती साकूतमानसा ॥ ४६६ ॥ पराक्रमेण रूपेण, विनयेन
नयेन च । असमः सैप मातस्ते, जामाता प्रतिभाति मे ॥ ४६७ ॥ भाग्यान्याविर्भविष्यन्ति, न जाने कीदृशानि मे ? ।
“ विघटन्ते हि कार्याणि, प्रतिकूले विधातरि ” ॥ ४६८ ॥ अथादिष्टो विशां पत्या, प्रातराकार्यं कोरकः । पाण्डवे
पाण्डुरोगित्वा-न्न दातास्मि निजां सुताम् ॥ ४६९ ॥ कोरकेण नरेन्द्रोक्तं, पुरुषाय न्यवेद्यत । तेनापि भीष्म-पाण्डुभ्यां,
हस्तिनापुरमीयुषा ॥ ४७० ॥ एकान्ते तं नरं नीत्वा, पाण्डुः पप्रच्छ सादरम् । ब्रूहि राजसुता भद्र !, किं नु मय्यनु-
रज्यते ? ॥ ४७१ ॥ सोऽशंसदेव ! तां वेत्ति, रागिणीमिङ्गितस्त्वयि । यदा त्वां वर्णयामास, कोरकः क्षितिपात्रतः ॥ ४७२ ॥
भृशं रोमाञ्चितौ तस्याः, कपोलफलकौ तदा । निमेषविमुखे जाते, नेत्रे स्फारितपक्ष्मणी ॥ ४७३ ॥ सा श्रोत्रपुटमाधत्त,
निषिद्धविपयान्तरम् । सवेपथुं वपुर्यष्टि-मुवाह च मुहुर्मुहुः ॥ ४७४ ॥

मन्मथेनाथ पृथ्वीशः, पञ्चभिर्युगपच्छरैः । प्रहतः प्राप तं तापं, येन नाप रतिं क्वचित् ॥ ४७५ ॥ क्षणं तस्यौ नृपः
सौधे, धारायन्नगृहे क्षणम् । क्षणं पल्लवपल्यङ्के, कौसुमस्रस्तरे क्षणम् ॥ ४७६ ॥ जलद्रो चन्दनं चन्द्रः, कर्पूराण्यपि भूपतेः ।

विलुम्पन्ति स्म संतापं, न स्मरज्वरसंभवम् ॥ ४७७ ॥ अविन्दन्नरविन्दाना-मपि तल्पे रतिं क्वचित् । ययाबुपवने पाण्डुः,
 पुष्पाडम्बरचन्द्रपुरे ॥ ४७८ ॥ कुन्तीविरहदाहार्ति-प्रतीकारचिकीर्षया । तत्र प्रतिदु विश्राम्यन्, सोऽद्राक्षीत् खदिरद्रुमम्
 ॥ ४७९ ॥ तस्य स्तम्भे निरालम्बं, कीलैः कीलितमायसैः । एकं नरं निरुच्छ्वासं, दुःखितं स समैक्षत ॥ ४८० ॥ स्मरसो-
 दरमाकारं, तस्यालोक्य क्षितीश्वरः । आचकर्ष वलोत्कर्षा-ल्लीलया लोहकीलकान् ॥ ४८१ ॥ छिन्नद्रुपातमपतत्, सोऽति-
 मूर्च्छाविसंस्थुलः । भूपतिलम्भयामास, चेतनां चन्दनैश्च तम् ॥ ४८२ ॥ स पुमान्मुद्रिकान्यस्त-मणिल्लपनवारिभिः । सेचं
 सेचं व्रणश्रेणीं, प्रगुणीकृतवान् स्वयम् ॥ ४८३ ॥ अथोचे पृथिवीनाथः, पृथुना प्रश्रयेण तम् । ब्रूहि कोऽसि महाभाग !, कथं
 चेयं दशा तव ? ॥ ४८४ ॥ स जगाद जगद्रन्धो !, वैताल्वगिरिमण्डनम् । अस्त्यनेकास्तिमत्पौरं, पुरं हेमपुराभिधम्
 ॥ ४८५ ॥ तस्य स्वामी विशालाक्ष-नामा विद्याधरोऽस्म्यहम् । भ्रमन् स्वैरविहारेण, महीमिह समागमम् ॥ ४८६ ॥ वन-
 स्यास्य श्रियं पश्य-क्षुपेत्य रिपुभिश्छलात् । बद्धोऽस्मि करिणीव्यग्रः, करीव करिवन्धकैः ॥ ४८७ ॥ यच्छन् प्राणानतुच्छैवं,
 किं तन्मे यस्य नेश्ये ? । तद्ब्रह्मयं जनः किते, त्रियं कर्तुं प्रवर्तताम् ? ॥ ४८८ ॥ अवदन्नृपतिभ्रातः !, किं ममातः परं प्रियम् ? ।
 यत्त्वं विद्याधरेन्द्रत्वं, कुशली पालयिष्यसि ॥ ४८९ ॥ पुनरूचे विशालाक्षः, सशल्य इव लक्ष्यसे । भद्र ! त्वमपि तद्ब्रूहि,
 पुरो मम मनीषितम् ॥ ४९० ॥ अथाकथयदुर्वीशः, सर्वमाकृतमात्मनः । आवेदिता हि सुहृदां, फलन्त्येव मनोरथाः ॥ ४९१ ॥
 ततः प्राह विशालाक्षो, प्रीत्या नृत्यन्मना नृपम् । मम वंशक्रमायाता, मुद्रिका गृह्यतामियम् ॥ ४९२ ॥ असौ तव विना

१ अनेके अस्तिमन्तः-धनिकाः पौराः यस्मिन् तत् ।

क्लेशं, दाता सपदि कामितम् । “ देवतोपहितानां हि, वस्तूनां महिमाऽद्भुतः ” ॥ ४९३ ॥ अदृश्यीकरणं वश्यी-करणं त्रणरो-
 हणम् । त्रिपनिग्रहणं चास्याः, प्रथमः कुसुमोद्गमः ॥ ४९४ ॥ शतकृत्वश्च निर्णीत-प्रभावेयमिति युजन् । पाण्डोन्तामर्पया-
 मात्, बलाद्विद्याधरेद्वरः ॥ ४९५ ॥ इयं संक्रामतु प्रीति-रावयोः पुत्रसंततौ । स किं लेहो न यः पुंसां, संतानमनुधावति ?
 ॥ ४९६ ॥ इत्याख्याय विशालाक्षे, स्रपुरीं ससुपेयुषि । मुद्रिकां तां धरित्रीशः, पर्यधत् निजाहुलौ ॥ ४९७ ॥ दृष्टप्रतिकृति
 कुन्तीं, पाण्डुशिक्षे चकार च । तदात्मानमपश्यच्च, तत्र यत्रास्ति सा नने ॥ ४९८ ॥

तत्र तां निभृतं धात्र्या, समं विश्रम्भभाषिणीम् । अदृश्य एव शुश्राव, प्रजानामधिभूरिति ॥ ४९९ ॥ दुरन्तयाऽनया
 मात-र्दुःस्थयाऽस्थया मम । कथंचिद्वियसो यातः, कथं यास्यति यामिनी ? ॥ ५०० ॥ जलाद्र्याऽनया शुष्कं, शुष्कमेभिध
 पङ्कजैः । मम निर्वर्ण्यतामेपा, वपुःसंतापवर्णिका ॥ ५०१ ॥ मुक्ता मुक्ताकलापस्य, मुक्ताः संतापशान्तये । ध्यानास्फोटं
 स्फुटन्ति स्म, पश्य मातर्ममोरसि ॥ ५०२ ॥ मृणालवलयैरेभि-रेभिश्चन्दनचर्चनैः । अलं मातरलं मातः !, किमु स्वं क्लेशयि-
 प्यसि ? ॥ ५०३ ॥ कोरकेण समारूयातः, स शीतद्युतिशीतलः । मातर्मयि कथंकार-मग्रेरपि विशिष्यते ? ॥ ५०४ ॥
 निर्मन्तुमपि मां धौणै-र्वाधते कुसुमायुधः । तिरस्कृतोऽपि रूपेण, न तं हन्ति मनागपि ॥ ५०५ ॥ स्मरस्तस्मिन्नपि शरै-नि-
 शितैः प्रहरेद्यदि । सुभगः सुस्थितमन्यः, स मां किं न स्मरेत्ततः ? ॥ ५०६ ॥ गण्डोपर्यपरो ह्येष, पिकृतः पिटकोदयः । उच्चिद्र-
 चन्द्रिकावीचि-रिन्दुर्यदयमुद्भूतः ॥ ५०७ ॥ त्रिपर्येति विपर्यस्ते-भोग्यैर्भुवनमप्यदः । मम येनोत्सुकायन्ते, चन्द्रस्यापि मरी-
 चयः ॥ ५०८ ॥ हेतोः कुतोऽपि तातो मां, न तस्मै दातुमीहते । हा ! हा ! मातर्निराशाऽस्मि, शरणं मृत्युरेव मे ॥ ५०९ ॥

पाण्डुवि-
 द्याधरयो-
 मंत्री,
 पाण्डोः
 कुन्ती-
 ननीपे
 गमनम्,
 कुन्त्य-
 व्याद्वयं
 च ॥

॥ १७ ॥

तस्तामभ्यधाद्वात्री, वत्से ! मा स्मोत्सुका भव । दुःप्रापः प्राप्यते प्रेरान्, कृशोदरि ! किमुत्सुकैः ? ॥ ५१० ॥ उपायं चिन्तयिष्यामि, कंचिदव्यभिचारिणम् । जटित्येव यदाकृष्टं, द्रष्टासि पुरतः प्रियम् ॥ ५११ ॥ इत्थमाश्वास्यमानाऽपि, यादवेन्द्रयुता यदा । भृगं लब्धात्मलाभेन, संतापेनाभ्यभूयत ॥ ५१२ ॥ तदा धात्री ययौ दूरं नवपल्लवहेतवे । “ त्वरन्ते भृगमाप्ता हि, सज्जनव्यसनोदये ” ॥ ५१३ ॥

अथान्तश्चिन्तयामास, यादवेश्वरनन्दिनी । दिष्टया निरन्तरयोऽयं, समयो मम मृत्यवे ॥ ५१४ ॥ विचिन्त्येति दृढावद्ध-
नीविः संयमितांशुका । अशोकपादपस्याधः, सन्नद्धोद्धन्धनाय सा ॥ ५१५ ॥ इह संनिहिताः सर्वाः, शृण्वन्तु वनेदेवताः ।
जन्मान्तरेऽपि भूपालः, पाण्डुरेवास्तु मे पतिः ॥ ५१६ ॥ अभिधायेति शाखायाः, कण्ठे पाशं न्यधात् पृथा । “अयं प्रायः प्रती-
कारः, स्त्रीणां हि व्यसनोदये” ॥ ५१७ ॥ (युगम्) पाशालम्बितमात्मानं, सा स्म यावद्विमुञ्चति । असिधेनुकरस्ताव-द्वात्रीपति-
स्थावत ॥ ५१८ ॥ एतेनालमलं बाले !, साहसेन तवायुना । इति जल्पदृषः कण्ठा-त्तस्याः पाशमपाच्छिदत् ॥ ५१९ ॥ अधः पत-
न्तीमुदच्छ-न्मूर्छामुत्सङ्गशायिनीम् । कृत्वा पृथ्वीपतिः क्षौम-पल्लवैस्तामवीजयत् ॥ ५२० ॥ संज्ञामासेदुपी साऽध, चिन्तयामास
शक्तिता । पुमानहह ! को नाम, मामेवं वीजयत्ययम् ? ॥ ५२१ ॥ पाण्डोरन्यस्य हा ! क्रोडे, शेते कुन्त्यपि धिग्विधिम् । “ जीवि-
तादपि सत्यो हि, धनायन्ति सतीव्रतम् ” ॥ ५२२ ॥ एयोऽपि कोरकाख्यात-रूपसारूप्यमञ्जुते । नृणामन्योन्यमाकार-संवादो
वा पदे पदे ॥ ५२३ ॥ कथमस्य वपुःस्पर्शो, मां सिञ्चत्यमृतद्रवैः ? । ममानुकम्पया तत्किं, स एवायमुपागमत् ? ॥ ५२४ ॥
कुतोऽथ वा ममैतानि, भागधेयानि जाग्रति ? । इति चिन्तापरा याव-द्दृशा स्पृशति तद्बपुः ॥ ५२५ ॥ कारुण्यादिव शीतांशु-

रस्यास्तावददर्शयत् । नृपकङ्कणयोः पाण्डु-राजस्यैवाधारावलीम् ॥ ५२६ ॥ ततः स्निग्धैश्च मुग्धैश्च, सविकल्पैश्च लोचनैः ।
 पश्यन्तीं तामभाषिष्ट, सप्रेमा पृथिवीपतिः ॥ ५२७ ॥ अलं विकल्पैस्त्वन्वङ्गि !, स एवास्मि तव प्रियः । गुणैः कुन्दावदात्सितो,
 समाकृष्टः समागमम् ॥ ५२८ ॥ पटचित्रेऽपि दृष्टा मे, मनः पूर्वमपाहरः । कृशाङ्गि ! वपुरप्यागा-न्मनोऽनुपदि मेऽधुना
 ॥ ५२९ ॥ मण्डलीकृतकोदण्डः, स्वयं साहायके स्थितः । ममात्तमार्गणो मार्गो, स्मर एवाभवत्पुरः ॥ ५३० ॥ इति वादिनि
 भूपाले, तत्र धात्री समेशुषी । तैस्तैर्निश्चित्य तं पाण्डुं, चिह्नैः कुन्तीमवोचत् ॥ ५३१ ॥ वत्से ! पाण्डुमहाराज-स्त्वाप्तुपागा-
 त् प्रियोऽतिथिः । प्रथयातिथ्यमुत्थाय, तन्मनःप्रणयोचितम् ॥ ५३२ ॥ इत्युक्त्वा सा समुत्स्यौ, सलज्जमवदच्च ताम् । जानामि
 किमहं मात-रुचितं तवमाचर ॥ ५३३ ॥ तयोर्विधाय गान्धर्व, विवाहमथ भूयतिम् । उवाच धात्री धात्रीश !, यंते कस्यास्ति
 तत्तुलम् ? ॥ ५३४ ॥ यत्राभूत्रिजगद्दत्त-शान्तिः शान्तिजिनेश्वरः । द्वेषा क्षमाभृतां चक्रे, चक्रवर्ती बभूव यः ॥ ५३५ ॥
 रञितं भवता विद्यं, स्वगुणैर्धनैरपि । रागं गुणानुरागेण, तदेयाऽपि त्वयि व्यधात् ॥ ५३६ ॥ यादवेन्द्रमतिक्रम्य, मया वां
 संगमः कृतः । तमप्युर्वीश ! कुर्वीथा-स्तद्यत्तव कुलोचितम् ॥ ५३७ ॥ इत्युदीर्य प्रयातायां, तस्यां कापि लतान्तरे । तस्य
 प्रेम्णोऽनुरूपेण, यथा तांयव्यदीव्यताम् ॥ ५३८ ॥ मन्मथो मिथुने तत्र, भृशमादेशकारिणि । धर्मार्थाभ्यां पुमर्थाभ्यां,
 बहुमन्यस्तदाऽभवत् ॥ ५३९ ॥ स्मरः प्राप परां कोटि-भनयोरेकचित्तयोः । मूलं समरसापत्ति-निकामं काममोक्षयोः ॥
 ५४० ॥ तयोः क्रीडाजुषोः स्वैरं, क्षीणा क्षणमिव क्षपा ! गच्छन् कालः सुलोत्कर्षी, भूयानपि न लक्ष्यते ॥ ५४१ ॥ निशि

? 'राजस्येत्यश्र०' प्र० द्वय० । २ यत् कुलं ते तवास्ति, तत्कुलं कस्यान्यस्य अस्ति ? नास्तीत्यर्थः । ३ 'त्कर्षे' प्र० द्वय० ।

जातप्रमातायां, वृषो धात्र्या व्यसृज्यत । यूनोः प्रच्छन्नसङ्गे स्यात्, तादृशां हि प्रमाणता ॥ ५४२ ॥ अङ्गुलीयकमाहात्म्या-
 छुपः स्वं स्थानमाययौ । अधिपश्च गभस्तीनां, पूर्वशैलेन्द्रचूलिकाम् ॥ ५४३ ॥

संप्राप्तसंगमा प्रावृष्ट्, पयोदेनेव पाण्डुना । अन्तर्वत्नी विभाति स्म, कुन्ती गूढाङ्कुरेव भूः ॥ ५४४ ॥ क्रमाद्वात्री तथा-
 भूतां, तां विज्ञाय विचक्षणा । किमप्यपाटवव्याजं, कृन्वा छन्नमधारयत् ॥ ५४५ ॥ आविर्बभूव शौर्यं तत्, तस्या गर्भप्रभा-
 वतः । चिडौजसोऽपि येनौजो, मन्यते स्म वृणाय सा ॥ ५४६ ॥ तदा तस्याः कृताश्चर्य-मौदार्यं तदजृम्भत । येन सर्वस्वदा-
 नेऽपि, किं दत्तमिति खिद्यते ॥ ५४७ ॥ प्रत्याशं प्रसरदीप्ति-मण्डले मणिकुण्डले । शस्त्राणि च प्रियाण्यासं-स्तस्याः प्रष्टुमरौजसः
 ॥ ५४८ ॥ मार्तण्डमण्डलभ्रान्ति-जनकं निजतेजसा । अथ सा नवमासान्ते, सुते स्म सुदिने सुतम् ॥ ५४९ ॥ पुत्रजन्मेति
 सानन्दा, प्रच्छन्नमिति शङ्किता । त्याज्योऽयमिति च म्लास्तुः, सा दधौ मावसंकरम् ॥ ५५० ॥ शौण्डीर्यो-दार्य-साम्राज्य-बीजं
 वीक्ष्याङ्गलक्षणम् । कुन्ती-धात्र्यावदूयेतां, तस्यागोपक्रमे तदा ॥ ५५१ ॥ असौ लोकविरुद्धेन, वर्त्मना जात इत्यष्टुम् । उज्झितुं
 रत्नमञ्जूषा, ताभ्यामानीयत क्षणात् ॥ ५५२ ॥ क्षिप्वा तत्र स्वयं धात्र्या, मणिकुण्डलमण्डितः । रहः प्रवाहयांचक्रे, सोऽन्तर्गङ्गं
 सचाप्यया ॥ ५५३ ॥ त्यक्ते कुन्ती सुते तस्मिन्नुवाह महतीं शुचम् । “तादृशा पुत्ररत्नेन, विद्युक्तः को न खिद्यते” ? ॥ ५५४ ॥

अथापृच्छि रहो जातु, धात्री राश्या सुभद्रया । कथमन्यमिवाकारं, धत्ते कुन्ती सुता मम ? ॥ ५५५ ॥ कथं चान्तः
 सश्लयेव, वहति म्लानमाननम् ? । अथ तं कथयामास, धात्री वृत्तान्तमादितः ॥ ५५६ ॥ राश्यप्याख्यत् शितीशाय, तस्याः

१ ‘नातिमभा०’ प्रतिद्वय० । २ रात्रिसदृशानाम् । ३ म्लानि गता । ४ ‘तां’ इति पाठश्चेत्साधुः ।

सोऽप्येवमादिशत् । वरान्तरेण पर्याप्त-मधुना दुहितुः प्रिये ! ॥ ५५७ ॥ इत्यालोच्य निजः स्रु-र्धरणोऽन्धकवृष्णिना ।
दत्त्वा शिष्टां प्रयायुकः, प्रहितो हस्तिनापुरे ॥ ५५८ ॥ अशैरुत्थापितं रेणुं, करेणुमदवारिभिः । स्थापयन्नाप धरणः, पुरं
पाण्डुमहीपतेः ॥ ५५९ ॥ आग्नीरथीतन्त्रेण, प्रत्युघातो यदृद्धवः । पुरीपरिसरे स्म्ये, निवासान् स्वैरमाददौ ॥ ५६० ॥
रागिणीं सानुरागेण, स भ्रुदा मुदिताननाम् । कुमारः पाण्डुराजेन, स्वसारं पर्यणाययत् ॥ ५६१ ॥ दत्तं दन्तावलशतं, शतानि
दश बालिनाम् । वराय पाण्डवे तेन, पाणिमोचनपर्वणि ॥ ५६२ ॥ कृत्वा विवाहकार्याणि, कुमारो धरणस्ततः । पाण्डोर-
वाप्तसत्कारः, संप्राप्तः स्वपुरं क्रमात् ॥ ५६३ ॥

अथो कुमुद्वती नाम, देवकृच्छ्रितीपात्मजा । विदुषा चिदुरेणापि, प्रेमतः पर्यणीयत ॥ ५६४ ॥ माद्रीति मद्रराजस्य,
सुतां सर्वगुणान्विताम् । राज्यदृष्टोपरोधेन, पुनः पाण्डुरुपायत ॥ ५६५ ॥ भीष्मे च धृतराष्ट्रे च, भक्तिः पाण्डोरनुत्तरा ।
नित्यमभ्युदयाशंसि, मनस्तस्मिस्तयोरपि ॥ ५६६ ॥ अथ पालयतः पाण्डो, राज्यं निजितशात्रवम् । अभ्याजगाम सुरभिः,
पुर्यैस्तमिव सेवितुम् ॥ ५६७ ॥ रसालस्निग्धकण्ठीभिः, पिकीभिः पञ्चमच्छलात् । प्रावेशिकी वसन्तस्य, ध्रुवा ध्रुवमगीयत
॥ ५६८ ॥ पान्थनिर्मन्थनिर्व्यूढ-गाढग्रौदिवने वने । मल्ली भल्लीव माति स्म, स्मरभिल्लस्य भासुरा ॥ ५६९ ॥ बवौ विचित्र-
वीर्यस्य, सुतानामधिमानसम् । कुसुमायुधजागर्या, दक्षिणो दक्षिणानिलः ॥ ५७० ॥ कदाचिन्मदनादेशात्, ते त्रयोऽपि प्रिया-
मबाः । दिनानि निन्युः स्मच्छन्दं, दोलान्दोलनकेलिभिः ॥ ५७१ ॥ प्रेङ्खान्दोलनप्रेङ्ख-द्रयोर्मिम्यो सुदुर्मिहुः । प्रियाम्यस्ते

१ प्रौढिः-महत्ता । २ कामजागरणेन । ३ प्रेङ्खाया आन्दोलनेन सृशन्त भयोर्मयः यासां ताभ्यः ।

कुन्ती-
सुतस्य
त्यागः ।
पाण्डोः
कुन्ती-
माद्रीभ्यां
सह वि-
वाहः ।

॥ १९ ॥

लमन्ते स्म, गाढालिङ्गनकौतुकम् ॥ ५७२ ॥ प्रेङ्गासुखप्रकर्षस्य, न तृप्यन्ति स्म तत्प्रियाः । समं प्रियतमैस्तादृक्-संगमो हि
कुतोऽन्यथा ॥५७३॥ प्रेयसीभिः तमं ताभिः, काननेषु कदाचन । स्वैरं ते विहरन्ते स्म, स्मरादेशवशंवदाः ॥५७४॥ चम्पको-
संसविधिना, मल्लीधम्मिहवन्यनैः । ते स्वयं रचयांचक्रुः, प्रेयसीनां प्रसाधनम् ॥ ५७५ ॥ मालाकारोपनीतेषु, पुष्पाकल्पेष्व-
नेकशः । तासां दूरमनास्थाऽभूत्, न हि ते प्रियकर्तृकाः ॥५७६॥ उत्फुल्लमल्लीनिष्यञ्ज-पुष्पाऽऽभरणशालिनः । ते भृशं विभरा-
मारु-र्मधोर्मृतिमतः श्रियम् ॥ ५७७ ॥ श्रान्ता वनविहारेण, जलकेलिचिकीर्षया । क्रीडावापीषु रम्यासु, तेऽवतरुः प्रियान्विताः
॥५७८॥ हतास्तीयेन कान्तैस्ताः, प्रमोदेन प्रपेदिरे । अहतास्तु विषादेन, “विपरीतो हि मन्मथः” ॥५७९॥ सार्धं प्रियाभि-
रम्यस्त-विलासायुधशासनैः । चन्द्रिका चन्द्रशालासु, वासन्ती तैरसेव्यत ॥५८०॥ मधोरतिक्रमे कामं, जलार्द्रा-चन्द्र-चन्दनैः ।
अलम्पन्त तदभ्यर्ण-सेवावसरवासराः ॥ ५८१ ॥ सेकातिरेकसान्द्राणि, मध्येकदलिकाननम् । निकामं कार्यमानानि, कामि-
भिस्तैः सियेविरे ॥ ५८२ ॥ प्राद्यपि प्रेयसीवर्ग-संसर्गप्रीतचेतसाम् । बभूवुः केकिनां केका-स्तेषां हर्षेकहेतवः ॥ ५८३ ॥
उज्जृम्भितैर्भ्रमशृङ्ग-निकरैर्मकरन्दिभिः । प्रेयसीभूषयामासु-स्ते कदम्बकदम्बकैः ॥५८४॥ मिलत्परिमलश्रीषु, मालतीषु प्रियासु
च । शृङ्गयूनां च तेषां च, पर्याप्तं भोगसंपदा ॥५८५॥ हित्वा मनोहरान् हारान्, दूरतस्ता मृगीदृशः । पर्यधुर्ग्रथिता नार्थैः,
शारदेन्दीवरस्रजः ॥ ५८६ ॥ मृगनेत्राः प्रियाः प्राप्य, हैमिनीर्यामिनीत्र ताः । स्मरपारायणं साङ्ग-मध्यगीपत तेऽखिलम्
॥ ५८७ ॥ ते प्रियाणां तदा कण्ठे, गण्डयोः स्तनमण्डले । मसृणैर्धुसृणक्षोदै-लिलिखुः पत्रवल्लीः ॥ ५८८ ॥ प्रियावक्षो-

१ वृणशृङ्गाणि । २ कदम्बपुष्पसमूहैः । ३ शारदकमलमालाः । ४ कुङ्कुमचूर्णैः ।

त्रयमूर्ध्नि-निरन्ततुहिनापदाम् । शिशिरोऽप्यकरोत् तेषां, मधुवचन्दने स्पृहाम् ॥ ५८९ ॥ दयितादशनीपम्य-सुभगंभावुकं
तदा । आसीद्विशेषतस्तेषां, रुन्दमानन्दहेतवे ॥ ५९० ॥ सौधे कदाचन कदाचन काननेषु, वाप्यां कदाचन कदाचन
केलियुक्ते । पथेषुमायकस्तहाः सह वल्लभाभिः, सर्वतुचक्रमतिचक्रसुरेवमेते ॥ ५९१ ॥

इति मलयारिःश्रीदेवप्रभसूरिचिरचिते महाकाव्ये पाण्डवपूर्वजवर्णने नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयः सर्गः ।

अथाऽन्येष्टुरतिस्त्रीता, पत्यौ प्रीतिमुपेषुषी । बभार गर्भं गान्धारी, शमीवानिलसारथिम् ॥ १ ॥ उन्मीलितमहौद्धृत्यो,
जवेऽन्तर्मनतं मदः । बहिरापीनभायथ, तस्या वक्षोजकुम्भयोः ॥ २ ॥ अवसादः शरीरस्य, तस्या गर्भभवोऽभवत् । जगदा-
क्रमणोत्साह-धेतमस्तु व्यनृम्भत ॥ ३ ॥ गर्भेणाम्यधिकं तस्याः, कृतसुज्ज्वलमाननम् । अजायेतां तु वक्षोजौ, कामं श्या-
नमुत्वी तदा ॥ ४ ॥ सप्तया धृतराष्ट्रस्य, सा बभूवातिवह्यभा । कृपिः कृपीवलस्येव, संपन्नान्तःफलोदया ॥ ५ ॥ तस्या
गर्भानुभावेन, दोहदैर्जातमुदृतैः । “अन्तर्द्रव्यानुरूपा हि, पयस्यामोदसंपदः” ॥ ६ ॥ उग्रेण विग्रहेणैव, विपदायुदयेन च ।
जनानां जायमानेन, तस्याः संपेदिरे मुदः ॥ ७ ॥ तस्याः सैनीडसंपन्ना, निगडध्वानबन्धुराः । यवन्धुर्वन्धनागारे, हाकार-

१ अप्रिमम् । २ विकसितं महत् औद्धत्यं यस्मिन् सः । ३ समीपे प्राप्ताः ।

घनयो धृतिम् ॥ ८ ॥ तथा निष्कारणक्रोध-विकटअकुटीजुषा । पूज्येज्वपि विसृज्यन्ते, न्यकारविरसा गिरः ॥ ९ ॥ मत्त-
मातङ्गमारुह, पुरे पुरुषेपमृत् । सा स्वच्छन्दविहारेण, पूरयामास दोहदम् ॥ १० ॥ प्रौढभावं वभारान्त-स्तस्या गर्भो यथा
यथा । क्रूरकर्मसु हेर्वाकः, पाकमागात्तथा तथा ॥ ११ ॥ पृथातः प्रथमं गर्भो, ममाभूदिति गर्विता । विनयस्य विपर्ययिं,
सा चकार गुरुन्पि ॥ १२ ॥

पृथाऽपि तत्तिरस्कार-जागरूकमनःकुमा । स्पृहयालुरपत्याय, धर्ममेव विनिर्ममे ॥ १३ ॥ फलैः फलाधिनी तैस्तैः, परि-
णामनोरमैः । वीतरागं तदेकाग्र-स्थिरभक्तिरुपास्थित ॥ १४ ॥ प्रावर्तयद्भयार्तानां, प्राणिनामभयोत्सवम् । सार्धमिकाणां
यात्गल्यं, विधिबत् सा व्यधय च ॥ १५ ॥ सा दीननिवहोद्धार-धुरीणा पाणिभूषणम् । कङ्कणादि शुणीकृत्य, दानं मुल्यतया
व्यधात् ॥ १६ ॥ अन्येद्युः सागरं मेरुं, सूर्यं चन्द्रमसं श्रियम् । दृष्ट्वा स्वप्नानिमान् पञ्च, साऽथ राज्ञे व्यजिज्ञपत् ॥ १७ ॥
गाम्भीर्यादिगुणस्तोम-संदैनितजगन्मयः । सुतस्ते भविता देवि !, तस्यै सोऽप्येवमभ्यघात् ॥ १८ ॥ आरभ्य तद्विनादेवी, गर्भ-
माणिक्यमासदत् । “सुरोपितः फलत्येव, सद्यः सुकृतपादपः” ॥ १९ ॥ स्तनयोरपि पीनत्वं, पाण्डुभायथ गण्डयोः । लावण्यं
च दृशोस्तस्या, गर्भं व्यानञ्जं रंहसा ॥ २० ॥ अन्तर्वली विशां पत्युः, पती भृशमधारयत् । अन्तःसंक्रान्तशीतांशु-पीयूष-
सारसीश्रियम् ॥ २१ ॥ नानाधिपदवस्कन्द-दीनयुत्तिपु जन्तुपु । कारुण्यलहरीसान्द्रा-स्तस्याः पेतुर्दशस्तदा ॥ २२ ॥ आसक्ति-
विनिधर्मेषु, या तस्याः समजायत । सा नार्थेऽर्थेषिणो दृष्टा, न कामे कामुकस्य च ॥ २३ ॥ परोपकारः कारान्तः-कृान्तप्रा-

१ गनोऽग्निप्रायः । २ अप्रधानीकृत्य । ३ संवानितं-वधम्-धशीकृतमित्यर्थः । ४ “व्यानञ्जुरञ्जसा” इति प्रतिद्वयम् । ५ धनेच्छोः ।

णिविभोचनम् । मारिचारणमश्रान्त-मयं तद्वोहोदोदयः ॥ २४ ॥ पत्युः प्रसादादेतस्याः, सर्वोऽपूरिष्ट दोहदः । पाण्डौ भर्तरि लोकेषु, तस्याः किं नाम दुर्लभम् ? ॥ २५ ॥

अथ ज्येष्ठायुते चन्द्रे, वारे मङ्गलनामनि । वृश्चिकाख्ये शुभे राशा-बुधस्थेषु ग्रहेष्वपि ॥ २६ ॥ अजायत सुतस्तस्या, मुहूर्ते तत्र कुत्रचित् । आक्रान्तचतुराशान्ता, जायन्ते यत्र चक्रिणः ॥ २७ ॥ (युग्मम्) परां तज्जन्मनि प्रीतिं, स्थावराणि चराणि च । भूतान्यनुभवन्ति स्म, “ सर्वमत्यद्भुतं सताम् ” ॥२८॥ भीष्मं च धृतराष्ट्रं च, पाण्डुं च विदुरं तथा । दिष्ट्याऽमून् वर्षयामासु-र्जेनाः शुद्धान्तवासिनः ॥२९॥ अम्बालिका-म्बिका-म्बानां, सत्यवत्याश्च सत्वरम् । गत्वा दास्यः प्रसन्ना-स्याः, पुत्रजन्म न्यवेदयन् ॥ ३० ॥ जातमात्रे सुते तस्मिन्, बालार्कसमतेजसि । उच्यते वियत्युच्चै-रशरीरा सरस्वती ॥ ३१ ॥ असौ सत्यवतां मुख्यः, सतामग्र्यः समग्रधीः । शौण्डीर्य-स्थैर्य-गाम्भीर्य-वसतिर्विनयी नयी ॥३२॥ धर्मवद्भरतिर्भूषः, सार्वभौमो भविष्यति । वार्द्धके व्रतमादाय, निर्वाणं च गमिष्यति ॥ ३३ ॥ (युग्मम्) तत्समाकर्णनात् स्यु-र्भीष्मादीनां मुदः कथम् ? । अपरेषामपि तदा, हर्षं नाख्यातुमीशमेहे ॥ ३४ ॥ स्वयमेव पुरे पौरै-रुत्सवो निर्मितस्तदा । आदेशस्तु विशां-पत्यु-रभवत् सिद्धसाधनम् ॥ ३५ ॥ निःशेषदिविपद्वर्ग-प्रमोदपिशुनास्तदा । समाकर्णयन्त सानन्दं, दुन्दुभिध्वनयो दिवि ॥ ३६ ॥ सुतस्य तस्य भीष्माबौः, किञ्चिद्वीक्ष्याङ्गलक्षणम् । युधिष्ठिर इति श्लाघ्य-मन्वर्थं नाम निर्ममे ॥३७॥ तपोधर्मक-निष्ठायाः, पृथाया जात इत्यसौ । लेभे-नाम्नी तपःसूनु-र्धर्मसूनुरिति धितौ ॥ ३८ ॥ तस्य पथावजातारि-रिति त्रैलो-

१ ‘ वानायाः ’ प्रतिद्वय० ।

क्यविश्रुतम् । तेन तेनावदातेन, नामधेयमजायत ॥ ३९ ॥ समाजग्मुर्महीपालैः, प्रहितानि सहस्रशः । प्राभृतानि सहस्राणि, पाण्डोरारतमज्जन्मनि ॥ ४० ॥

उपायनमुपादाय, कुन्त्याः पितृगृहादपि । आययौ विकसद्रोम-कोरकः कोरकस्तदा ॥ ४१ ॥ गौरवार्हविशेषेण, तं पाण्डुपृथिवीपतिः । सत्कृत्य कृत्यनिष्णातः, लेहसारमवार्तयत ॥ ४२ ॥ महीतलमिलन्मौलि-माश्वस्य विहितानतिम् । कुन्ती नितान्तवात्सल्यात्, पृच्छति स्मेति कोरकम् ॥ ४३ ॥ श्वश्रुभिः सकृदप्यस्मि, न विसृष्टा पितृगृहे । तद्ब्रूहि कुशलं क्वचि-द्रन्धुवर्गस्य मेऽधुना ? ॥४४॥ बन्धुसंतानवृद्ध्या च, मामानन्दय संप्रति । इति पृष्टोऽभेवदृष्टो, व्याकरोति स कोरकः ॥ ४५ ॥ श्रूयतां देवि ! साम्राज्यं, देवेनान्धकवृष्णिना । समुद्रविजये न्यस्य, प्रव्रज्या स्वयमाददे ॥ ४६ ॥ भोजवृ-
ह्येश्च तनयो, मथुराराज्यमूर्जितम् । उग्रसेनः करोतीति, प्रागपि ज्ञातवत्यसि ॥ ४७ ॥ ततःप्रभृति मे स्वामी, समुद्रचि-
जयोऽनुजान् । आत्मनोऽप्यधिकं पश्य-न्नपाच्छौर्यपुरप्रजाः ॥ ४८ ॥ पूर्वोपाजितसौभाग्यः, स्वच्छन्दं विचरन् पुरे । वसु-
देवकुमारस्तु, रेमे बन्धुप्रसादतः ॥ ४९ ॥ अन्यदा वसुदेवस्य, तत्रत्यः पुत्रमात्मनः । वणिक् सुभद्रः कंसारुण्य-मर्पयामास
सेवकम् ॥ ५० ॥ तथा कलाभिस्तेनापि, कुमारः पर्यचर्यत । समानमात्मनो मेने, स यथा तमहर्निशम् ॥ ५१ ॥

अस्ति चात्र जरासंधो, राजा राजगृहे पुरे । स्वैरं क्रीडति यस्याज्ञा, त्रिखण्डक्षितिमण्डले ॥ ५२ ॥ विसृज्य दूतमेतेन,
भूमण्डलविडौजसा । अकस्मात् स्वामिनोऽस्माक-मादिष्टमिदमन्यदा ॥५३॥ अस्ति निर्व्याजशौण्डीर्य-सिंहः सिंहपुरे पुरे ।

१ 'माशास्य' प्रतिद्वय० । २ "पृष्टः स हृष्टोऽथ," प्रतिद्वय० । ३ 'तपस्या' प्र० द्वय० । ४ 'विहरन्' इति प्रत्य० ।

नृपः सिंहरथो नाम, स चाज्ञां नो न मन्यते ॥५४॥ जीवग्राहं गृहीत्वाऽशुं, बद्धा पाप्मानमानय । आनीते तत्र दास्यामि,
 स्वां जीवयशासं सुताम् ॥ ५५ ॥ रुचितं पुरमेकं च, काञ्चनाञ्चितमन्दिरम् । ततो विसृज्य तं दूतं, प्रतस्थेऽस्मत्प्रभुः स्वयम्
 ॥ ५६ ॥ (युगम्) प्रणम्य वसुदेवोऽथ, ज्येष्ठवन्धुं व्यलिङ्गत् । किमिदं देव ! सिंहस्य, चपेटोत्पाटनं मृगे ? ॥ ५७ ॥
 मति मय्यपि मृत्ये च, स्वयं कोऽयमुपक्रमः ? । “ अरुणे प्रगुणे ध्वान्तं, न ह्यपाकुरुते रविः ” ॥५८॥ एवमावद्धनिर्वन्धं,
 चान्धवं लघुमात्मवत् । वरूथिन्यामवस्थाप्य, जयाय विसृजन्नुपः ॥ ५९ ॥ सोऽपि शौर्यावतंसेन, कंसेन सह जग्मिवान् ।
 बद्धा सिंहशरं बन्धो-दिनैरल्पैरुपानयत् ॥६०॥ कृत्वा जयोत्सवं यान्तं, मुदा राजगृहं नृपम् । क्रोष्टुकिः समभाषिष्ट, ज्ञानी
 खसि मानुजम् ॥ ६१ ॥ येयं जरासन्धसुता, कर्मण्यत्र पणीकृता । क्षयकृच्छ्रक्षणैरेषा, पितृधशुरपक्षयोः ॥ ६२ ॥ इत्युचि-
 वासं विद्वासं, तं विसृज्य प्रजेश्वरः । ऊचे कुमारमारम्भः, शुभोदकोऽस्ति नैप नः ॥ ६३ ॥

ततो व्यज्ञपयद्राज्ञे, वसुदेवः कृताञ्जलिः । सा स्यात् कन्या यथाऽन्यस्य, तथोपायोऽस्ति मे स्मृतः ॥६४॥ सावधानोऽधुना
 देवः, श्रोतुमेतं प्रसीदतु । इतो युष्माकमादेश-दस्मि सिंहपुरे गतः ॥ ६५ ॥ कन्दरादिव निर्गल्य, सिंहः सिंहरथः पुरात् ।
 भटाक्षस्त्रायामास, बलादन्तावलानिव ॥ ६६ ॥ ममाप्यत्यङ्घ्रुतैस्तैस्तै-भुञ्जविक्रमवैभवैः । तेन प्रादुरभाष्यन्त, भाले घर्मज-
 लोर्मयः ॥ ६७ ॥ प्रसादपात्रं पीनांसः, कंसारथो मम सारथिः । भञ्जुरं बलमालोक्य, रथात्तूर्णमवातरत् ॥ ६८ ॥ रथं सिंह-
 रथस्यासौ, जितशक्रपराक्रमः । भुञ्जदम्भोलिना भूमृ-द्वर्षचौरमचूरयत् ॥ ६९ ॥ मयूरवन्धं बद्धा च, ततः सिंहरथो रथी ।

? सुजवश्रेण । २ भूशृतां-राक्षां गिरीणां च गर्वं चूरयित्वा ।

कोरक-
 कथितो
 वृत्तान्तः
 कुन्ती-
 समीपे ।
 जरासन्ध
 सिंहरथयो
 र्वृत्तान्तः ।

मन्मानसैकहंसेन, कंसेनाक्षेपि मे पुरः ॥ ७० ॥ ततो विपस्वसुस्तस्या, दुहितुर्मगधेशितुः । असौ सिंहरथानेता, परिणैताऽस्तु
संप्रति ॥७१॥ उवाच श्रीसमुद्रोऽथ, समुद्रचिजयो वचः । गतापायमुपायं मे, मनोहरमुदाहरः ॥७२॥ परं पुरा वणिकपुत्र-
स्त्वयाऽसौ प्रतिपादितः । तदस्मै वणिजे पुत्रीं, जरासन्धो न दास्यति ॥७३॥ इति जल्पत एवास्य, कंसः सेवार्थमागमत् ।
चसुदेवश्च तं राज्ञे, कंसोऽसावित्यचीकथत् ॥ ७४ ॥ तेजः साक्षादिव क्षात्रं, तमूर्जस्त्रिभुजार्गलम् । प्रांशुमांसलमालोक्य,
नृपतिः पुनरभ्यधात् ॥ ७५ ॥ अत्यद्भुतोऽयमाकारः, सुलभो न वणिकुले । ततोऽस्य पितरं पृष्ट्वा, क्रियते कुलनिर्णयः ॥ ७६ ॥

अथाह्वय महीभर्त्री, पृष्टः शपथपूर्वकम् । सुभद्रः सत्यमाचख्यौ, सर्वं कंसस्य पश्यतः ॥ ७७ ॥ यमुनायामनुस्रोतो,
वहन्तीमहमेकदा । अपश्यं कांस्यमञ्जूषां, प्रातः शौचार्थमीयिवान् ॥ ७८ ॥ आदाय तामथोद्घाट्य, पार्वणेन्दुसमाननम् ।
उच्छृङ्खलप्रभाजाल-मिममालोकयं सुतम् ॥ ७९ ॥ उग्रसेनस्य नामाङ्गा-भेतां च मणिमुद्रिकाम् । एतच्च पत्रमत्रेदं, लिखितं
वाच्यते यथा ॥ ८० ॥ (युगम्) उग्रसेनसधर्मिण्या, धारिण्या गर्भकर्तृकः । अभवदोहदो भर्तृ-मांसभक्षणलक्षणः ॥८१॥
कथंचित् पूरिते तस्मि-न्नमात्यैर्मतिशालिभिः । पौपे कृष्णचतुर्दश्यां, विष्टौ खनुरजायत ॥ ८२ ॥ तं दोहदानुभावेन, निर्णीय
जनकद्विपम् । विन्यस्य कांस्यपेटाया-मुद्गटाकारधारिणम् ॥८३॥ माताऽपि तदहर्जातं, मथुरातोऽथ धारिणी । पत्युः क्षेमाय
चिदेष, गम्भीरे यमुनाम्भसि ॥ ८४ ॥ (युगम्) इति पत्रार्थतो देव, ज्ञातोऽसावुग्रसेनजः । पुत्रखेहस्तथाऽप्यत्र, तदा
प्रादुरभून्मम ॥ ८५ ॥ अथानीय-निजं गेह-मस्योत्सवपुरःसरम् । कांस्यपेटोपलब्धत्वा-न्नाम कंस इति व्यधाम् ॥ ८६ ॥
असावपुण्यादधिष्णु-स्तेजः क्षत्रकुलोचितम् । ततः क्रीडन् बलादेव, बालकैः कलहायते ॥८७॥ जनेभ्योऽहमुपालम्भं, लेभे च

नृपः सिहरथो नाम, स चाज्ञां नो न मन्यते ॥५४॥ जीवग्राहं गृहीत्वाऽशुं, बद्धा पाप्मानमानय । आनीते तत्र दास्यामि,
स्वां जीवयशासं सुताम् ॥ ५५ ॥ रुचितं पुरमेकं च, काञ्चनाञ्चितमन्दिरम् । ततो विस्तृज्य तं दूतं, प्रतस्थेऽस्मत्प्रभुः स्वयम्
॥ ५६ ॥ (युगम्) प्रणम्य चसुदेवोऽथ, ज्येष्ठवन्धुं व्यजिज्ञपत् । किमिदं देव ! सिंहस्य, चपेटोत्पाटनं मृगे ? ॥ ५७ ॥
नति मय्यपि भृत्ये च, स्वयं कोऽयमुपक्रमः ? । “ अरुणे प्रगुणे ध्वान्तं, न ह्यपाकुलते रविः ” ॥५८॥ एवमावद्धनिर्वन्धं,
चान्धवं लघुमात्मवत् । वरुथिन्यामवस्थाप्य, जयाय व्यस्तृजन्नृपः ॥ ५९ ॥ सोऽपि शौर्यावतंसेन, कंसेन सह जग्मिवान् ।
बद्धा सिहरथं वन्धो-दिनैरल्पैरुपानयत् ॥६०॥ कृत्वा जयोत्सवं यान्तं, मुदा राजगृहं नृपम् । क्रोष्टुकिः समभाषिष्ट, ज्ञानी
रहसि मानुजम् ॥ ६१ ॥ वेयं जरासन्धसुता, कर्मण्यत्र पणीकृता । क्ष्वक्कृच्छरणैरेपा, पितृश्वशुरपक्षयोः ॥ ६२ ॥ इत्यूचि-
वांसं विद्वांसं, तं विस्तृज्य प्रजेश्वरः । ऊचे कुमारमारम्भः, शुभोदकौऽस्ति नैप नः ॥ ६३ ॥

ततो व्यज्ञपयद्राक्षे, चसुदेवः कृताञ्जलिः । सा स्यात् कन्या यथाऽन्यस्य, तथोपायोऽस्ति मे स्मृतः ॥६४॥ सावधानोऽधुना
देवः, श्रोतुमेतं प्रसीदतु । इतो युष्माकमादेशा-दस्मि सिंहपुरे गतः ॥ ६५ ॥ कन्दरादिव निर्गत्य, सिंहः सिहरथः पुरात् ।
भटाक्षस्त्रासयामास, बलाद्दन्तावलानिव ॥ ६६ ॥ ममाप्यत्यद्भुतैस्तैस्ते-भुञ्जविक्रमवैभवेः । तेन प्रादुरभाव्यन्त, भाले घर्मज-
लोर्मयः ॥ ६७ ॥ प्रसादपात्रं पीनांसः, कंसाख्यो मम सारथिः । भङ्गुरं बलमालोक्य, रथाचूर्णमवातरत् ॥ ६८ ॥ रथं सिंह-
रथस्यासौ, जितशक्रपराक्रमः । भुञ्जदम्भोलिना भूम्भु-द्वर्वचौरमचूरयत् ॥ ६९ ॥ मयूरबन्धं बद्धा च, ततः सिहरथो रथी ।

१ सुजवभ्रंण । २ भूम्भुतां-राज्ञां गिरीणां च गर्भं घूरयित्वा ।

मन्मानसं कर्हसेन, कंसेनाक्षेपि मे पुरः ॥ ७० ॥ ततो विपस्वसुस्तस्या, दुहितुर्गधेशितुः । असौ सिंहस्थानेता, परिणैताऽस्तु
संग्रति ॥७१॥ उवाच श्रीसमुद्रोऽथ, समुद्रचिजयो वचः । गतापायमुपायं मे, मनोहरमुदाहरः ॥७२॥ परं पुरा वणिक्पुत्र-
स्तस्याऽसौ प्रतिपादितः । तदस्मै वणिजे पुत्री, जरासन्धो न दास्यति ॥७३॥ इति जल्पत एवास्य, कंसः सेवार्थमागमत् ।
यसुर्वेयद्य तं राघे, कंसोऽसावित्यचीकथत् ॥ ७४ ॥ तेजः साक्षादि च धात्रं, तमूर्जस्विभुजार्गलम् । प्रांशुमांसलमालोक्य,
नृपतिः पुनरभ्यधात् ॥ ७५ ॥ अत्यद्भुतोऽयमाकारः, सुलभो न वणिकुले । ततोऽस्य पितरं शृणु, क्रियते कुलनिर्णयः ॥ ७६ ॥

अथाह्वय महीभर्त्रा, पृष्टः शपथपूर्वकम् । सुभद्रः सत्यमानख्यौ, सर्वं कंसस्य पश्यतः ॥ ७७ ॥ यमुनायामनुस्रोतो,
वहन्तीमहमेकदा । अपश्यं कांस्यमश्रूयां, प्रातः शौचार्थमीयिवान् ॥ ७८ ॥ आदाय तामथोद्घ्याद्य, यार्वणेन्दुसमाननम् ।
उच्छृङ्खलप्रभाजाल-मिममालोक्यं सुतम् ॥ ७९ ॥ उग्रसेनस्य नामाङ्का-मेतां च मणिमुद्रिकाम् । एतच्च पत्रमत्रेदं, लिखितं
वाच्यते यथा ॥ ८० ॥ (युगम्) उग्रसेनस्यमिण्या, धारिण्या गर्भकर्तृकः । अभवद्देहदो भर्तृ-मांसभक्षणलक्षणः ॥ ८१ ॥
कथंचित् पूरिते तस्मि-न्नमात्यैर्मतिशालिभिः । पौपे कृष्णचतुर्दश्यां, विष्टौ द्यनुरजायत ॥ ८२ ॥ तं दोहदानुभावेन, निर्णय
जनकद्विपम् । विन्यस्य कांस्यपेटाया-गुद्भटाकारधारिणम् ॥ ८३ ॥ माताऽपि तदहर्जितं, मथुरातोऽथ धारिणी । पत्युः क्षेमाय
निशेष, गम्भीरे यमुनाम्भसि ॥ ८४ ॥ (युगम्) इति पत्रार्थतो देव, ज्ञातोऽसायुग्रसेनजः । पुत्रस्नेहस्तथाऽप्यत्र, तदा
प्रादुरभून्मम ॥ ८५ ॥ अथानीय-निजं गेह-मस्योत्सवपुरःसरम् । कांस्यपेटोपलब्धत्वा-न्नाम कंस इति व्यधाम् ॥ ८६ ॥
असावपुष्पाग्रधिष्णु-स्नेजः क्षत्रकुलोचितम् । ततः क्रीडन् बलादेप, चालकैः कलहायते ॥ ८७ ॥ जनेभ्योऽहमुपालम्भं, लेभे च

प्रतिवासम् । कुमारवसुदेवस्य, ततोऽंशुं सेवकं व्यधाम् ॥ ८८ ॥ ततो जगाद सानन्दं, समुद्रविजयो नृपः । अस्मदो-
त्राहते कस्य, दृश्यते बलमीदृशम् ? ॥ ८९ ॥ इत्युक्त्वा सह कंसेन, गत्वा राजगृहे च सः । चक्रे सिंहपुराधीश-मुपदां
मगधेशितुः ॥ ९० ॥ अस्यायमवदातस्य, कंसः कर्तेति सादरम् । नृपो निवेदयामास, मगधानां महीभुजे ॥ ९१ ॥ ततः
प्रीत्या ददौ पुत्रीं, कंसाय मगधेश्वरः । प्रतिपन्नं युगान्तेऽपि, नान्यथा हि महात्मनाम् ॥ ९२ ॥ उग्रसेननृपद्वेषा-न्मथुरा-
मेव सादरम् । कंसाय याचमानाय, स दत्ते स्म प्रसादतः ॥ ९३ ॥ अथ सिंहरथोऽप्युच्चै-रुत्खातप्रतिरोपितः । नत्वा
प्रसादयामास, तं फलैः कलभो यथा ॥ ९४ ॥ जरासन्धेन सत्कृत्प, चिसृष्टाः स्वपुरं प्रति । जग्मुस्तिग्मेन वेगेन, समुद्रवि-
जयादयः ॥ ९५ ॥

सत्यसन्धजरासन्ध-ममर्षितबलो बली । कंसस्तु मथुरां गत्वा, तातं निष्करुणोऽरुधत् ॥ ९६ ॥ सेनाभिरुग्रसेनोऽपि,
तेन सार्धमयुष्यत । अस्विद्यत जयश्रीस्तु, तयोर्द्वे गतागतैः ॥ ९७ ॥ कथंचनापि निजित्य, कंसः क्रूरशिरोमणिः । साक्षे-
पचेताधिकेप, पितरं काष्ठपञ्जरे ॥ ९८ ॥ दृढं निगडवद्वोऽपि, ज्ञाते तस्मिन्निजात्मजे । सुतेन विजितोऽस्मीति, पिता तु मुद-
मावहत् ॥ ९९ ॥ सुभद्रवणिजं शौर्य-पुरादानाय्य सोऽञ्जसा । कृतज्ञमानी संपूज्य, पर्युपास्ते स्म तातवत् ॥ १०० ॥

इतश्च केलिशैलेषु, प्रासादेषु वनेष्वपि । शौरिः शौर्यपुरेऽत्यन्तं, विजहार यदृच्छया ॥ १०१ ॥ वसुदेवः सुनेत्राणां,
नेत्राणाममृताञ्जनम् । मनसस्तु सदा ध्येयो, मन्त्रोऽभूच्चतुरक्षरः ॥ १०२ ॥ समुद्रविजयः पौरै-रेत्य विज्ञापितोऽन्यदा । देव !

१ ' कलभो ' इति पाठः सर्वप्रतिपु दृश्यते, स न साधुः प्रतिभाति । २ नारीणाम् ।

त्वयाऽपि नाथेन, वयमत्यन्तदुःखिताः ॥ १०३ ॥ कन्दर्पस्य सरूपेण, रूपेणाक्षिप्तचेतसः । शौरिमेवानुधावन्ति, त्यक्त्वा
 वेष्टमानि नः शियः ॥ १०४ ॥ अनुगामुकतां शौरि-स्तासु प्राप्तासु सर्वतः । कलत्रकर्तृका काऽपि, शुश्रूषा नास्ति नः प्रभो !
 ॥ १०५ ॥ अथ पृथ्वीपतिः प्रीत्या, सान्त्वयित्वा विसृज्य तान् । वसुदेवं समादिशत् ॥ १०६ ॥ वत्स !
 स्वच्छन्दचार्याभि-रभूत्यन्तदुर्वलः । गुरु सर्वकलाभ्यासं, सौधमध्यस्थ एव तत् ॥ १०७ ॥ कुर्वन्नूर्वापितेराज्ञा-मेवं राजानु-
 जोऽन्यदा । एकामपश्यदायान्तीं, दासीमन्तःपुरोदरात् ॥ १०८ ॥ विलेपनं कराचस्याः, सोऽलुम्पन्नर्मलीलया । ततः सक्रोपं
 साक्षेपं, वसुदेवं जगाद सा ॥ १०९ ॥ कुमार ! मेदुरामोद-मङ्गरागं किमाच्छिदः ? । देवाय शिचया देव्या, प्रेमतः प्रहितो
 रासौ ॥ ११० ॥ सौधमध्ये निरुद्धोऽसि, स्थाने देवेन धीमता । विशत्यधिनयादेव, पञ्जरे सिंहशावकः ॥ १११ ॥ साऽथ पृष्ट्वा
 कुमारेण, निजसंतोषकारणम् । तत्पुरः पौरपृचान्तं, सर्वं मूलादचीकथत् ॥ ११२ ॥ ततो म्लानमुखाब्जश्री-र्व्यतीत्य कथमप्यहः ।
 वसुदेवो विभावर्या-मेकाग्रयेव क्वचिद्यौ ॥ ११३ ॥ प्रातर्न्वेषणे पूर्व-प्रतोलीद्वारि दूरतः । दग्धमानुपसंस्थानो, भस्मरा-
 शिरदृश्यत ॥ ११४ ॥ प्रतोल्यां लम्बमानं च, पत्रमेकमुदैक्ष्यत । शुचोर्चैर्वाचियामास, ससुद्रचिजयः स्वयम् ॥ ११५ ॥
 पुंस्तो यस्य गुरुन् याव-दुपालम्भः प्रवर्तते । तस्य श्रेयस्करो मृत्यु-र्जीवितं तु त्रपाकस्म ॥ ११६ ॥ ततः शौरिः कृतोद्वेगो,
 गुरुणामगुणिकभूः । विरचय्य चित्तामत्र, कृशानुमविशत् स्वयम् ॥ ११७ ॥ तदेवं वाचयन्नेव, देवो मूर्छामुपागमत् । ज्ञात्वा
 निपन्नं सोदर्यं, को हि धैर्यं न मुञ्चति ? ॥ ११८ ॥ व्यल्पचासत्चैतन्यो, हा ! वत्स ! गुरुवत्सल ! । दत्त्वा नः शोकमस्तोक-

१ अतिमुगन्धम् । २ 'स्थाने' इति सम्यगर्थेऽव्ययम् । ३ तत्रोद्ये० प्रतिष्ठय० । ४ गुरुन् यावत्-गुरुसमीपे इति भावः ।

मगमः कामिमां दशाम् ? ॥ ११९ ॥ भाग्यैकलभ्यं सौभाग्यं, वसुदेवस्य संस्मरन् । राजानमनुचक्रन्द, सर्वोऽपि विधुरो जनः ॥ १२० ॥ जनन्यास्तु सुभद्रायाः, सुतशोकाशुशुक्षणिः । तथा नितान्तं जज्वाल, प्राणानप्यहरद्यथा ॥ १२१ ॥ न गीतं गीतशालासु, न लास्यं लास्यवेऽश्मनि । बभूव शौरिशोकेन, न च तूर्यध्वनिः क्वचित् ॥ १२२ ॥ वसुदेवशुचा देवो, न दिदेवं शरद्यपि । वसन्तेऽपि वसन् वेऽश्म-न्यरोदीहीनलोचनः ॥ १२३ ॥ एवं वर्षाणि भूयांसि, भृशक्रस्यातिचक्रमुः । एत्या-न्यदा निमित्तज्ञो, बभापे क्रोष्टुकिर्तृपम् ॥ १२४ ॥ दिष्ट्वा हृष्टं निमित्तेन, भृशं निश्चिन्वता मया । यज्ञीवति प्रफुल्लश्री-र्वसुदेवो निरामयः ॥ १२५ ॥ एवं तद्गिरमाकर्ण्य, कर्णपीयुपसारणम् । भूयोऽपि राजकार्येषु, किञ्चित् प्रावर्तत प्रभुः ॥ १२६ ॥ स्वयंवेऽथ रोहिण्याः, सुताया रुधिराह्वयः । अरिष्टनगरस्वामी, स्वामिनं नः समाह्वयत् ॥ १२७ ॥ देवोऽपि बन्धुभिः सार्धं, महधिकपरिच्छदः । शौरिशोकविनोदार्यं, न कन्यार्थं पुनर्ययौ ॥ १२८ ॥ जरासन्धमहाराज-प्रमुखे राजमण्डले । आसीने मञ्चमत्युच्च-मध्युवास नृवासवः ॥ १२९ ॥ मन्मथाङ्कुरोहिण्या, रोहिण्याऽथ कटाक्षिताः । भूषाः स्वं रोचयांचक्रुः, स्फुटिताननेचेष्टिताः ॥ १३० ॥ परं धात्रीपतेर्धोग्ण्या, संकीर्तितगुणाश्रियाम् । तेषामेकोऽपि रोहिण्या, रोचते स्म न कथन ॥ १३१ ॥ राज्ञोऽवज्ञाय सर्वास्ता-नेकं पादहिकं दृशा । ईक्षांबभूव ताकाहं, सा मृगाक्षी मुहुर्मुहुः ॥ १३२ ॥ सोऽप्येवं वादयामास, पटहं प्रकटाक्षरम् । अकालक्षेपमेर्णाक्षि !, स्रजा क्रीणीहि मामिति ॥ १३३ ॥ गुणैः कुमुद-कुन्दे-न्दु-सुन्दरैः सा वशंवदा ।

१ पुत्रशोकाग्निः । २ चिकीड । ३ “स्पष्टितानेकचेष्टिताः” इति प्रत्यन्तरत्रयपाठः साधुः । ४ ‘धात्र्यां’ प्र० । ५ ‘रोहिण्ये’ इति प्रत्यन्तरपाठः साधुः । ६ हे मृगाक्षि !

तस्य कण्ठे निचिक्षेप, स्रजं कुञ्जाकृतेरपि ॥ १३४ ॥

कृतकोलाहलाः सर्वे, दृते पाणविके तया । जरासन्धाज्ञया योद्धु-मुपचक्रामिरे नृपाः ॥ १३५ ॥ तं पाटहिकमप्यूरी-
कुर्माणं रुधिरं प्रति । तं पराक्रमिणश्चक्रुः, कुन्ताकुन्ति शराशरि ॥ १३६ ॥ उहुद्धप्रवलक्रोधो, रुधिरस्तानयोधयत् । न हि
धुम्यन्ति शौण्डीराः, प्रत्यर्थिषु बहुञ्जपि ॥ १३७ ॥ अथ प्रत्यर्थिभूपालै, रुधिरे विधुरीकृते । तैः समं तौर्यिकस्तूर्ण, समरायो-
दतिष्ठत ॥ १३८ ॥ नभश्चरोपनीतेन, सायुधेन रथेन सः । तानेकोऽपि पिनष्टि स्म, स वैरितिमिरार्यमा ॥ १३९ ॥ अबलं स्वचलं
वीक्ष्य, जरासन्धो धराधवः । देवं समुद्रमादिक्ष-त्तस्याक्रमणहेतवे ॥ १४० ॥ तौर्यिकोऽयमिति ज्ञात्वा, सावज्ञमभिषेणयत् ।
तेन निर्हुम्पता सैन्यं, निन्ये देवोऽपि विस्मयम् ॥ १४१ ॥ रूपाद्विसदृशं तेज-स्तस्य पश्यन् स्वयं ततः । देवः शौर्यपुरा-
धीशः, शरं धनुषि संदधे ॥ १४२ ॥ तेनोपि प्रहितं देवो, विनीतमिव-सेवकम् । एवं साक्षरमद्राक्षीत्, पादात्रे पतितं शरम्
॥ १४३ ॥ कौतुकेन तमादाय, व्यक्तां मुक्ताफलोपमाम् । तत्रौचैर्वाचियामास, देवस्तामक्षरावलीम् ॥ १४४ ॥ शवदाहमयं
छम, कृत्वाऽगाधः पुरा पुरात् । स गते पादाम्बुजं देव !, वसुदेवो नमस्यति ॥ १४५ ॥ मुक्त्वा स्यन्दनमानन्द-स्यन्दमा-
नाशुलोचनः । आगच्छ वत्स ! वत्सेति, देवो जल्पंस्तमभ्यगात् ॥ १४६ ॥ सोऽपि स्वरूपमास्थाय, रथादुत्तीर्य वेगतः । ववन्दे
देवपादाब्जं, लपयन्नयनाम्बुभिः ॥ १४७ ॥ गाढमालिङ्ग्य-देवेन, स पुरो विनयान्वितः । कुत्र-वर्षशतं वत्स !, स्थितवानि-
त्यपृच्छयत् ॥ १४८ ॥ सोऽपि व्यज्ञापयद् देव !, त्वत्प्रभावाद्गञ्जितः । कृतरूपपरावर्तः, स्वैरं भ्रान्तोऽस्मि भूतले ॥ १४९ ॥

१ तौर्यिकेण । २ 'एकं' प्रतिद्वय० । ३ अतिरस्कृतः ।

इत्थं तदा त्रिदित्वा तं, समुद्रविजयानुत्थम् । प्रमोदमेदुरं चेतो, दधिरे रुधिरादयः ॥ १५० ॥ ततः स रोहिणीं रोह-द्विशे-
पत्रेमविष्णुनाम् । उपायंस्त सदानन्द-श्चन्द्रमा इव रोहिणीम् ॥ १५१ ॥ शौरिं जगाद देवोऽथ, वत्सागच्छ निजां पुरीम् ।
“ग्रहा अपि परक्षेत्रा-च्छ्लाघ्याः स्वं क्षेत्रमागताः” ॥ १५२ ॥ ततः शौरिरभाषिष्ट, त्वदादिष्टं तथेति मे । परं स्वपुरमेष्यामि,
कालेन कियताऽव्यहम् ॥ १५३ ॥ स्तुषा वः शतशः सन्ति, नरखेचरकन्यकाः । ततस्ताः शीघ्रमादाय, प्रणन्तास्मि भवत्कर्मो
॥ १५४ ॥ एवमापृच्छय निर्वन्धात्, स जगामोत्तरां दिशम् । देवोऽपि सपरीवारः, पुरमात्मीयमाययौ ॥ १५५ ॥ शौरिशौर्य-
क्याबन्धैः, समयं गमयन्बुदा । अश्रौपीदेकदा देवः, कौबेर्यां तूर्यनिःस्वनम् ॥ १५६ ॥ दृशौ व्यापारयंस्तस्या-मपश्यन्मणि-
निर्मितम् । स्वामी श्रेणीं विमानाना-मभ्यायान्तीं विहायसा ॥ १५७ ॥ नभोनिभालनोत्फुल्ल-नयनस्य नरोद्भितुः । एत्य
शौरिः समेतीति, कश्चिदूचे नमश्चरः ॥ १५८ ॥ प्रत्युद्गम्य ततो देवः, प्रवर्तितमहोत्सवे । उजुङ्गतोरणश्रेणौ, शौरिं प्रावीविशत्
पुरे ॥ १५९ ॥ मथुरातः समागम्य, कंसः संस्मृतसौहृदः । शौरेश्चकार माङ्गल्य-मन्यराजन्यजित्वरम् ॥ १६० ॥

अथ देवमनुज्ञाप्य, चिरं शुश्रूषणेच्छया । विनयादनयच्छौरिं, मथुरां मथुरापतिः ॥ १६१ ॥ पुत्रीं निजपितृव्यस्य,
देवकस्य स देवकीम् । सुरूपामनुरूपेण, शौरिणा पर्यणाययत् ॥ १६२ ॥ कंसवन्द्युर्विचिक्तात्मा, मुक्तिकामोऽतिसुक्ककः ।
उत्सवे तत्र भिक्षार्थी, शमवान् मुनिराययौ ॥ १६३ ॥ कंसपत्नी जीवयशा, यौवनोन्मादमेदुरा । तदानीं संमुखीनाऽऽसी-
न्निःसीमतपसो मुनेः ॥ १६४ ॥ असौ शिथिलधम्मिमहा, मुनिं स्रस्तस्तनांशुका । क्षीयौ श्शथीभवन्नीवी, दृश्यनाभिस्तम-

१ लघुभ्रातृपत्न्यः-मम भार्याः इत्यर्थः । २ उत्तरस्याम् । ३ मदीन्मत्ता ।

म्यधात् ॥ १६५ ॥ एहि देवर ! नृत्याचः, स्वसुस्तव महोत्सवे । तमित्यालय्य सा दोर्म्या, कण्ठे साम्रहमग्रहीत् ॥ १६६ ॥ आः !
 तारुण्यमहारण्य-मल्लूकि ! निरपत्रपे ! । अपेहीति स तां रूक्ष-मधिक्षिप्योक्तवानिति ॥ १६७ ॥ यद्वियाहोत्सवे मत्ता, नृत्य-
 स्यत्यन्तगर्विता । तस्याः सप्तमगर्भेण, तव घातिष्यते पतिः ॥ १६८ ॥ एवं वाङ्मयमन्त्रेण, वित्रासितमदोदया । साऽमुञ्च्य
 युनेः कण्ठं, सोऽगमच्च यथागतम् ॥ १६९ ॥ सा कंसस्य तदाचरुष्यौ, सोऽपि क्षोभमगाञ्चशम् । “ मृत्युदौर्गत्ययोर्वार्ता, न
 स्यात् कस्यार्तिहेतवे ? ” ॥ १७० ॥

मृत्युतो विभ्यदन्येद्युः, कंसः कूटैककोविदः । दाक्षिण्यस्य निधिं नीत्वा, रहः शौरिमभापयत् ॥ १७१ ॥ कृतार्थिता-
 र्थिनं मित्र !, किञ्चित् त्वामहमर्थये । ये गर्भाः सप्त देवक्या, भवेयुस्ते भवन्तु मे ॥ १७२ ॥ बलभद्रादयः सन्ति, भूयां-
 सोऽपि ममात्मजाः । एभिः सप्तभिरेपोऽस्तु, ममापत्यैरपत्यवान् ॥ १७३ ॥ एपोऽप्यमून्यपत्यानि, खेहतो लालयिष्यति ।
 इत्यालोच्य प्रियां शौरि-स्तथेति प्रतिपन्नवान् ॥ १७४ ॥ (युगम्) जातमात्रानपि क्रूरः, संरक्ष्यारिष्टमन्दिरे । ततः
 कंसोऽग्रहीद्गर्भान्, देवक्याः पडपि क्रमात् ॥ १७५ ॥ मथुरायामियं वार्ता, प्रावर्तत समन्ततः । सुताः पडप्यहन्यन्त, ते
 कंसेन दुरात्मना ॥ १७६ ॥ खेदोऽभूच्छौरिदेवक्यो-रिमां श्रुत्वा जनश्रुतिस् । “ पुत्रव्यापादनोदन्तः, पीडायाः परमोऽवधिः ”
 ॥ १७७ ॥ दधौ सप्तमहास्वम-द्वचितं निश्चितोदयम् । उदारमन्यदा देवी, देवकी गर्भमद्भुतम् ॥ १७८ ॥

पत्युः शशंस सा स्वप्नान्, प्रातस्तौमरसानना । भरतार्धपतिः पुत्रो, भात्रीत्याख्यत् स तत्फलम् ॥ १७९ ॥ अचादीद्

१ ‘ संरक्षा ’ प्रतिद्वय० । २ सूतिकागृहे । ३ कमलगुप्ती ।

देवकी देवी, स्वामित्रात्मजलाभतः । कंसदौष्ट्याच्च मे चेतः, प्रसीदति विपीदति ॥ १८० ॥ त्वयि नाथेऽप्यनाथाऽस्मि,
 प्रभो ! विद्यामपुण्यकाम् । पुत्रं यज्ञातमात्रं मे, कंसो विध्वंसते मुहुः ॥ १८१ यधेनमप्यसौ पुत्रं, पापो व्यापादयिष्यति ।
 देवक्यपि तदा स्वामिन् !, विपन्नैव न संशयः ॥ १८२ ॥ अथांभापत शौरिस्तां, प्रिये ! जीवन्मृतोऽस्म्यहम् । यस्य मे
 पश्यतः कंसो, जयान पशुवत् सुतान् ॥ १८३ ॥ तन्मया तनयः सोऽयं, संरक्ष्यः कंसराक्षसात् । स्वगर्भं दोहदैर्हृद्यैः, पालयेमां
 स्म खिद्यथाः ॥ १८४ ॥ रक्षोपायस्त्वसावस्ति, नन्दो मे गोकुलाधिपः । तनूजमेनं यत्नेन, स गुप्तं वर्धयिष्यति ॥ १८५ ॥
 इति पत्या कृताश्वासा, जातविध्वाममानसा । देवकी पालयामास, गर्भं सुखसुखेन तम् ॥ १८६ ॥ अयं मे हन्त ! हन्तेति,
 मीतः कंसोऽपि पतिभिः । रक्षां सप्तमगर्भस्य, करोति स्म विशेषतः ॥ १८७ ॥ अथोर्जस्विप्रभाजालं, श्रीवत्साङ्कितवक्षसम् ।
 श्रौणस्यासिताष्टम्यां, लगे लोकोचरे निशि ॥ १८८ ॥ लक्षणाख्यातसंभाव्य-भरतार्धमहर्द्धिकम् । देवताधिष्ठितं देवी, देवकी
 सुपुत्रे सुतम् ॥ १८९ ॥ (युगमकम्) ये तत्र गर्भरक्षार्थ-मासन् कंसपदातयः । ते भरतार्धदेवीभि-निद्रामानिन्यिरे तदा
 ॥ १९० ॥ ज्ञात्वा निद्रायतस्तांस्तु, देवी शौरिमजूहवत् । सोऽपि तं बालमादाय, प्रतस्थे गोकुलं प्रति ॥ १९१ ॥ देवमु-
 क्तपत्सुष्प-दन्तुरीभूतभृतलम् । प्रज्वलदीपिकाश्रेणि-विश्राणितनवश्रियम् ॥ १९२ ॥ शौरिः सुरैर्युतच्छत्र-मुद्धूताद्भुतचामरम् ।
 तनयं तं नयन्मुग्र-सेनेनावलिपि गोपुरे ॥ १९३ ॥ (युगमम्) किमेतद्दृश्यते नेत्र-प्रियं भावुकमद्भुतम् । कथय प्रथय श्रोत्र-पुटे
 पीयूषसारणिम् ॥ १९४ ॥ ततः स्मेरमुखः शौरि-रेतस्मात् काष्ठपञ्जरात् । यस्त्वां मोचयिता सोऽय-मिति मन्दमचीकथत्

१ पातकः । २ 'आधिनस्य' इति क्वचित्पाठो दृश्यते, स न साधुः । ३ 'अथ' इति प्रतिद्वय० ।

॥ १९५ ॥ सोऽप्यूचे कंसतः प्राप्तो, बन्धोऽप्येप धिनोति माम् । येन जागरितोऽद्राक्ष-मपूर्वमिदमद्भुतम् ॥ १९६ ॥ शिशोस्त-
स्यानुभावेन, सुखोचारमिति द्रुतम् । उत्तीर्य यमुनां शौरि-रगमन्नन्दगोकुलम् ॥ १९७ ॥

तदैव दैवयोगेन, यशोदा नन्दगेहिनी । तनयां जनयांचक्रे, मनोरमतमाकृतिम् ॥ १९८ ॥ तामादाय यशोदायाः,
समर्प्य च तनूरूहम् । कृतकृत्यमनाः शौरिः, स्वस्थानं पुनराययौ ॥ १९९ ॥ तां नन्दपुत्रीं देवक्याः, स च वेगादुपानयत्
दूरीकृतप्रमादास्ते, पत्नयश्च जजागरुः ॥ २०० ॥ बालिकां तामुपानिन्यु-स्ते कंसाय निरादराः । सावज्ञं वीक्ष्य सोऽप्येना-
मकरोल्लूननासिकाम् ॥ २०१ ॥ ग्रीत्या भीत्या च योऽश्रान्तं, स्मर्यते मित्रशत्रुभिः । वध्यः सोऽप्यनया कंसः, कूटसत्यं सुने-
र्वचः ॥ २०२ ॥ इत्थं हसित्वा सोल्लुण्ठ-मतिमुक्तमहामुनिम् । स मृत्युंजयमात्मानं, मनवानो राज्यमादधे ॥ २०३ ॥ (युग्मकम्)
कन्यामवज्ञया कंसो, देवक्याः पुनरर्पयत् । “ उड्ढामरभुजस्थान्ना-मनास्या क्षामधामसु ” ॥ २०४ ॥

अथाम्भूदोकुलं सर्वं, शिशुना तेन कान्तिमत् । पूर्वद्विरिव बालेन, प्रालेयं द्युतिना शिरः ॥ २०५ ॥ तदाऽऽसीदुघदानन्दं,
मनो नन्द-यशोदयोः । तादृशस्य सुतस्याप्तौ, को हि नाम न हृष्यति ? ॥ २०६ ॥ नन्दोऽथ तस्य कृष्णत्वा-न्नाम कृष्ण
इति व्यधात् । अङ्गमारोप्य गोप्यस्तं, लालयन्ति स्म विस्मिताः ॥ २०७ ॥ वदुधे गोकुले बालः, पाल्यमानो यशोदया ।
सिच्यमानः शचीदेव्या, कल्पद्वुरिव नन्दने ॥ २०८ ॥ गच्छन्नुत्सङ्गमुत्सङ्गात्, पाणिं पाणेश्च संचरन् । स गोकुलमृ-
गाधीणा-मभूदत्यन्तवल्लभः ॥ २०९ ॥ तं तमुत्सवमुद्दिश्य, तनयालोकनोत्सुका । अगमद्गोकुले देवी, वात्सल्येनान्तरान्तरा ॥

१ अधिकवाहुवलानाम् । २ हीनतेजसु । ३ सूर्येण ।

२१० ॥ साऽपीप्यत् स्रनवे स्तन्यं, स्नेहतः प्रस्रुतस्तनी । सुदुरुल्लापयांचक्रे, निविधोल्लापपण्डिता ॥ २११ ॥ ध्रुवं भाग्यैरहं
 त्यक्त्वा, त्यक्त्वाग्नेन सुतेन यत् । इति स्वमन्तर्निन्दन्ती, नन्दपत्नीमुनाच सा ॥२१२॥ त्वं यशोदे ! त्रिभुवन-स्त्रीणामुपरि
 वर्तसे । तनयेनामुना नित्य-मङ्गस्ते यदलंकृतः ॥ २१३ ॥ कुलं वा गोकुलं वाऽपि, स्म्यं यत्रैप खेलति । प्रशस्यैवं यशोदां
 सा, मन्यरं मथुरां ययौ ॥ २१४ ॥ वैरं पूर्वमथ स्मृत्वा, पूतना शकुनिस्तथा । विधाथर्याबुपागत्य, विष्णोर्निधनमीपतुः ॥
 २१५॥ ते च देवतया मृत्युं, लम्बिते कृष्णगृह्या । “ स एव निधनं गच्छे-दिच्छेदत्याहितं सताम् ” ॥२१६॥ खिन्नस्खलितं
 कृष्णः, कण्ठीरवकियोस्वत् । गोकुले दधिदुग्धानां, हठाद्गण्डान्यत्खुलुठत् ॥२१७॥ सोऽभूत्तथापि गोपाल-प्रेयसीनामतिप्रियः ।
 “ पश्य कस्यापि न द्वेष्य-स्तपनोऽतितपन्नपि ” ॥ २१८ ॥

सप्ताष्टहायनः सोऽथ, यशोभिव्यनिशे दिशः । चम्पकप्रसवो नव्यः, स्फुटन् परिमलैरिव ॥ २१९ ॥ गुणैर्लोकोत्तरैस्तेस्ते-
 रिदानीं नन्दनन्दनः । विजयी गोकुलेऽस्तीति, पत्रथे मथुरान्तरे ॥ २२० ॥ कीर्तिकोलाहलं श्रुत्वा, तं सूनोः
 कंसशङ्कितः । हिताय प्राहिणोच्छौरि-र्वलदेवं तदन्तिके ॥ २२१ ॥ कृष्णः प्रीत्या तमद्राक्षी-दविदन्नपि वान्धवम् ।
 “ जन्मान्तरकृतः स्नेहः, प्रह्वयेत्येव मानसम् ” ॥२२२॥ बलदेवान्तिकेऽर्घ्यैष्ट, स कलाः सकला अपि । उपाध्यायश्च वन्द्युश्च,
 स तस्य द्वयमप्यभूत् ॥ २२३ ॥ अगस्तेः पिबतो वार्धनि, कालो यावानभूत् पुरा । तावानेव चतुर्विधा-योधे कृष्णस्य
 बुध्यताम् ॥ २२४ ॥ रम्ये वपुषि कृष्णस्य, बाल्य-यौवनयोः समम् । नुत्बच्च वर्धमानं च, प्रभुत्वमभवत्तदा ॥ २२५ ॥

१ मरणम् । २ आनन्दयति ।

अभिरूपेण रूपेण, जितः कृष्णेन मन्मथः । जघान स तु गोपस्त्रीः, कोपात् तत्रानुरागिणीः ॥ २२६ ॥ ताडिताः पञ्चभि-
 र्बाणीः, पञ्चबाणेन तास्तदा । कृष्णमेव न्यपेवन्त, तैजैतारमहर्निशम् ॥ २२७ ॥ काश्चिदत्युचरोमाञ्चाः, सानन्दाश्चन्दनद्रवैः ।
 मांसलैऽसस्थले तस्य, लिलिबुः पञ्चवह्मरीः ॥ २२८ ॥ उचित्य शिखिपिच्छानि, प्रोच्छलत्पुलकाङ्कुराः । चक्रुः काश्चन कृष्ण-
 स्य, मौलिमण्डनमद्भुतम् ॥ २२९ ॥ वेपमानकराः काश्चि-न्नवैः कुसुमदामभिः । वक्षःस्थलमलंचक्रु-स्तस्य श्रीवत्सलाञ्छितम् ॥
 २३० ॥ गोप्यस्ताः परितः कृष्णं, मण्डलीबन्धवन्धुरम् । प्रदत्ततालघुन्मील-ल्लीलं हल्लीसकं जगुः ॥ २३१ ॥ रतिस्तावत् सुखं
 तावत्, तावदानंदैधुः पृथुः । गोपालसुदृशां तासां, यावत् कृष्णस्य दर्शनम् ॥ २३२ ॥ ताभिरध्व्यापितः सोऽथ, ललितं
 मान्मथं तथा । यथा कामकथावादे, पराजीयन्त तेन ताः ॥ २३३ ॥ बन्धुना बलदेवेन, रक्ष्यमाणः प्रतिक्षणम् । इति
 कृष्णः सुखं क्रीडन्, गोकुले कालमत्यगात् ॥ २३४ ॥

इतश्च श्रीशिवादेवी, स्थिता शौर्यपुरे पुरे । एकदा कार्तिके कृष्ण-द्वादश्यां क्षणदाऽत्यये ॥ २३५ ॥ गर्भावतारपि-
 शुनान्, महास्वमांश्चतुर्दश । दृष्ट्वा चित्रागते चन्द्रे, निद्रामुद्रां व्यमुञ्चत ॥ २३६ ॥ (युगमकम्) प्रहृष्टा यावदाचष्टे, देवी देवाय
 तान् प्रगे । क्रोष्टुकिस्तावदागच्छ-चारणश्रमणोऽपि च ॥ २३७ ॥ तान् निशम्य वरस्वमां-स्तत्फलं तावशंसताम् । तीर्थ-
 करणां जननी, राजनेतान् समीक्षते ॥ २३८ ॥ ततो जगन्नयत्राण-व्यवसायविशारदः । लोकोत्तरप्रभावोऽयं, भावी तीर्थकरः
 सुतः ॥ २३९ ॥ श्रुत्वेति राजा राज्ञी च, पीवरां प्रीतिमीयतुः । ज्ञानिनो (नौ) बहुमानेन, नत्वा व्यसृजतां च तौ ॥ २४० ॥

देवी विशेषलान्यं, देवधाम्युदयं परम् । देशश्च दुरितध्वंसं, लेभे गर्भानुभावतः ॥२४१॥ श्रावणे श्वेतपञ्चम्यां, चन्द्रे चित्रागते
 निशि । लभे सौम्यग्रहदृष्टे, शिवया सुपुत्रे सुतः ॥२४२॥ तदानीं दिक्कुमारीभिः, ह्यतिकर्म विनिर्ममे । खात्रं च चक्रे शक्रेण,
 तस्येत्यश्रोपमाप्तः ॥ २४३ ॥ कुन्ति ! देवि ! मयापीद-मीक्षितं चक्षुषा पुनः । यद्देवैर्यदिवेन्द्रस्य, रत्नैः सौधमपूर्यत ॥
 २४४ ॥ आजन्मानाप्तसौर्याना-मपि प्राणभृतां तदा । जातमात्रेऽप्यहो ! तत्र, सुखाद्वैतमजायत ॥ २४५ ॥ तस्य जन्मो-
 त्सवे देवः, कारागारमशोधयत् । अमारिं घोपयामास, दीनांश्रोपचकार च ॥२४६॥ सोऽरिष्टानि पिनाष्टि स्म, तदा नेर्मिलता
 इव । अरिष्टनेमिरित्यस्य, ततो नाम विनिर्ममे ॥२४७॥ उपास्यमानः स सुरै-र्नन्द्यमानश्च यादवैः । पाल्यमानश्च घात्रीभिः,
 सुखं सुखमवर्धत ॥२४८॥ निर्ममे शौरिणा पूर्वं, कृष्णे जातेऽपि नोत्सवः । मथुरायां ततश्चक्रे, तज्जन्मनि विशेषतः ॥२४९॥

आगतो देवकीं द्रष्टुं, कंसः शौरिगृहेऽन्यदा । छिन्नैकनासिकां कन्यां, क्रीडन्तीं तामुदक्षत ॥ २५० ॥ तामालोक्य
 मुनेर्गव्यं, स्मृत्वा सोऽभूद् भयातुरः । “ न मृत्युसदृशं दुःखं, न संतोषसदृशसुखम् ” ॥२५१॥ स सौधमेत्य पप्रच्छ, कंचिन्नै-
 मिचिकं रहः । मुनिना यन्मयि प्रोक्तं, तत्सत्यं किमुतान्यथा ? ॥ २५२ ॥ सोऽवोचद्वृष ! तत् सत्यं, नान्यथा मुनिभाषितम् ।
 जीमत्येव तनाराति-द्वेषक्याः सप्तमः सुतः ॥ २५३ ॥ न वेद्मि क्वचिदस्तीति, ज्ञानोपायं तु ते ब्रुवे । प्रदीपेनेव ते वैरी,
 येनावश्यं प्रकाश्यते ॥ २५४ ॥ वपुष्मानि दर्पोन्मा, श्यामलो विन्ध्यवान्धवः । ऊर्जस्विगर्जितो यस्ते, दुष्टो रिष्टाभिधो वृषः
 ॥ २५५ ॥ यथास्ति भृशमभ्यस्त-दौःशील्यः केशिसंज्ञकः । लोकोपद्रवनिःशंकः, शूकलस्ते तुरङ्गमः ॥२५६॥ एतावानीय

१ रथचक्रधार । (२ निर्दयः । ३ दुर्विनीत ।)

अरिष्टनेमि-
 जन्म ।
 नैमित्तिकेन
 कंसस्य-
 वधकक्षा-
 नोपायः
 कथितः ॥

॥ २८ ॥

पीनत्व-मुद्गाममदमेदुरौ । मुच्येतां मथुरापुर्यां, चहिः स्वच्छन्दचारिणौ ॥ २५७ ॥ ताबुभाविभवन्मत्तौ, हेलया यो हनिष्यति ।
 केसरीवान्तकृचेऽसौ, राजकुञ्जर ! नान्यथा ॥ २५८ ॥ शार्ङ्गं यदस्ति ते धाम्नि, दुःस्पर्शमितरैर्जनैः । तस्याधिज्यस्य यः कर्ता,
 प्राणहर्ता तवापि सः ॥ २५९ ॥ शार्ङ्गं तु शार्ङ्गपाणेस्त-द्भविष्यति भविष्यतः । एतच्चादिष्टमुत्कृष्ट-ज्ञानैर्मुनिवरैः पुरा
 ॥ २६० ॥ (युगम्) मल्लस्तेऽप्रतिमल्लो यः, शूरश्चाणूरसंज्ञकः । यस्तं हन्ता स ते हन्ता, मा कृथाः कंस ! संशयम्
 ॥ २६१ ॥ गजौ स्तस्ते श्रियः पद्मौ, यौ पद्मोत्तर-चम्पकौ । एतयोर्जीवितान्तस्य, यो विधाता तवापि सः ॥ २६२ ॥
 वास्तव्यो योऽस्ति कालिन्ध्यां, कालियो नाम पन्नगः । यस्तस्य दमकः स्वैरं, प्राणानां शमकः स ते ॥ २६३ ॥ श्रुत्विति
 प्रोच्छसत्कम्पः, कंसः कातरलोचनः । तं विसृज्य समादिक्षत्, तूर्णमामन्य मन्त्रिणम् ॥ २६४ ॥ स्वादुभिर्मृदुभिर्घसै-रेतावानीय
 पीनताम् । वृषा-धौ स्वेच्छया मुञ्च, यमुनावनराजिषु ॥ २६५ ॥ चाणूर-मुष्टिकौ पुष्टि-मुपानय रसायनैः । यथा नियुद्धे
 जीयेते, तौ च मल्लौ न केनचित् ॥ २६६ ॥ मन्त्रिणा प्रौढमन्त्रेण, यथादिष्टमनुष्ठितम् । निस्तन्द्रचन्द्रशालिन्या, शरदा च
 विजृम्भितम् ॥ २६७ ॥ जगुर्जगच्चमत्कारि, कलं कलमगोपिकाः । मदः सप्तच्छदामोदैः, सहेव करिणामभूत् ॥ २६८ ॥
 सरोजानां रजःपुञ्जै-र्युज्यन्त जलाशयाः । दिगन्तास्तु व्ययुज्यन्त, पयोदानां कदम्बकैः ॥ २६९ ॥ गोष्टोपकण्ठे सोत्कण्ठ-
 गोपीयुक्तोऽथ रासकैः । चन्द्रिकोच्चिद्रचन्द्रासु, कृष्णश्चिक्रीड रात्रिषु ॥ २७० ॥ दिवसे तु स धेनूनां, वृन्दं वृन्दावने वने ।
 पालयामास गोपाल-बालकैः परिवारितः ॥ २७१ ॥

१ मल्लोऽस्त्यप्रति० इति प्रत्य० । २ " नैव मल्लेन केनचित् " इति प्रतिद्वय० । (३ कलमः शालिधान्यविशेषः ।)

अथ कूलेषु कालिन्या-स्वदा स्वच्छन्दचारिणौ । अरिष्ट-केशिनौ दुष्टौ, क्रमाद्गोष्ठमुपेयतुः ॥२७२॥ तत्र तौ चक्रतु-
 लोकिं, सशोकमुपमर्दनात् । पर्यासि पपतुस्तक्र-मन्थनीध ममन्थतुः ॥२७३॥ आभ्यां वृष-तुरङ्गाभ्यां, चक्रे गोकुलमाकुलम् ।
 चत्सः कृष्णोऽत्र नास्तीति, नन्दः खेदमुपासदत् ॥२७४॥ गोपेभ्यस्तदुपश्रुत्य, घनाद् गोष्ठमुपागतः । दुर्नयप्रह्वमाह्वास्त,
 कृष्णस्त्वं दुर्मदं वृषम् ॥२७५॥ सोऽपि शृङ्गे महाभीष्मे, रोपादाधाय संमुखे । अघावत् कृष्णमाहन्तुं, यमसैरिभंसंनिभः ॥२७६॥
 मृणालकन्दलीमोटं, मोटयित्वा शिरोधराम् । निष्ठुरं मुष्टिना हत्वा, सोऽन्तं कृष्णेन लम्बितः ॥ २७७ ॥ यः कृष्णे मुष्पति
 प्राणां-स्वस्याभूद्विधुरो ध्वनिः । स एवासीत् तदा नान्दी, कंसविध्वंसनाटके ॥२७८॥ कृष्णे जयिनि गोपीनां, योऽभृञ्जय-
 जयारवः । स तद्यशःप्रबन्धस्य, प्रथमः पणवोऽभवत् ॥ २७९ ॥ तदंवाथ जनोन्माथ-ग्रधृत्तं वीक्ष्य केशिनम् । कृष्णस्त-
 मधरै रूक्षैः, साशेषमिदमभ्यधात् ॥२८०॥ दुर्विनीत ! विनेतारं, किं रे ! मां न निरीक्षसे । अनाथमिव मश्रासि, यदेवं मम
 गोकुलम् ॥ २८१ ॥ इत्याक्षिप्तः स कृष्णेन, खुरैः कुहालयन् महीम् । दशनैर्दशनान् पिप-न्नाभिमुख्यमुपागमत् ॥२८२॥
 प्राक्षिप्य कूर्परं तस्य, यमदण्डोपमं मुखे । कृष्णस्तं जीर्णपटवत्, पाटयामास लीलया ॥ २८३ ॥ अञ्चलोत्तारणैर्वृद्धा-स्तरुण्य-
 स्त्वचगूहनैः । तस्य प्रचक्रिरे घोष-योषितः पारितोषिकम् ॥ २८४ ॥

नन्दनन्दनचापल्य-कर्तृकोऽरिष्ट-केशिनोः । वधः शशसे कंसाय, घोषान्तधारिभिश्चैः ॥२८५॥ तं निशम्य मुनेर्वाचं,
 सत्यां निधित्य सोऽन्यदा । आहूयाभिदधेऽमात्यं, मृत्युभीतो वृहस्पतिम् ॥ २८६ ॥ अस्त्यमात्य ! ममारतिः, सानन्दो

१ पियतः स्म । २ सैरिभः-महिषः ।

नन्दगोकुले । ततस्तद्ग्रहणोपायं, निरपायं विचिन्तय ॥२८७॥ बृहस्पतिरथोवाच, देव ! देवसभोपमम् । रङ्गं शार्ङ्गधिरोपाय,
निर्मापय मनोरमम् ॥२८८॥ आहूयन्तां च भूपाला-श्यापारोपमहोत्सवे । विहायाहवशौण्डीरान्, दशार्हन्ति सुतवत्सलान् ॥२८९॥
इदं चाधोष्यतां चापं, यः समारोपयिष्यति । तस्मै कंसः स्वसारं स्वां, सत्यभामां प्रदास्यति ॥२९०॥ निजिरनुत्सुकैः छेकैः, शौण्डी-
रैरुद्धटैर्भटैः । धृतासिदण्डैः कोदण्ड-मण्डपः परिवेद्यताम् ॥२९१॥ आयातश्च ततश्चाप-समारोपणकर्मणि । स तैर्गोपस्तवारारति-
जीवग्राहं ग्रहीष्यते ॥ २९२ ॥ इत्याद्यत्रितमन्त्रं तं, मन्त्रिणं मथुरापतिः । त्वमेवेदं विधेहीति, सप्रसादं समादिशत् ॥ २९३ ॥

मन्त्रिणाऽनुष्ठिते तस्मिन्, मिलत्सु क्षोणिभर्तृषु । इमं वृत्तान्तमज्ञासी-दनाधृष्टिर्व्यलाग्रजः ॥२९४॥ छत्रं शौर्यपुरात्
सोऽथ, प्रस्थितो मथुरां प्रति । अवात्सीद्वन्धुवात्सल्या-द्रोकुलेऽनाकुलो निशि ॥ २९५ ॥ बलं बलादनुज्ञाप्य, कृष्णमादाय
गच्छतः । प्रातर्द्रुमाकुले मार्गे, वटेऽस्य स्यन्दनोऽस्वलत् ॥२९६॥ रथं महारथो नेतुं, नालं ज्येष्ठो यदाग्रतः । तदा दूर्वाभिवो-
न्मूल्य, कृष्णो दूरेऽक्षिपद्भटम् ॥२९७॥ वीक्ष्य चिष्णोर्भुजस्थाम, हृद्येऽनाधृष्टिरञ्जसा । तमालिलिङ्गं सर्वाङ्गं, भूयो भूयश्चु-
चुम्ब च ॥ २९८ ॥ उपेत्य मथुरां सोऽथ, पुष्पप्रकरदन्तुरम् । सुक्तमुक्ताफलोच्चूलं, संग्रापचापमण्डपम् ॥२९९॥ उच्चमञ्च-
स्थितान् पश्यन्, स्वःपतीनिव भूपतीन् । रथं मुक्त्वा बहिस्तत्र, स विवेश संकेशचः ॥ ३०० ॥ मण्डपान्तः कृतार्चस्य,
धन्वनोऽन्ते निपेदुषीम् । निर्जितामर्त्यरामां स, सत्यभामां न्यभालयत् ॥ ३०१ ॥ निपेतुः सत्यभामायाः, पीवरांसस्थले
हरौ । मुग्धाः लिग्धा विदग्धाश्च, पथेषुविवशा दशः ॥ ३०२ ॥ कलिङ्ग-वङ्ग-काश्मीर-कीरप्रभृतिभूमिपाः । आगम्य
१ त्यक्त्वा । २ 'अनेकैः' इति प्रत्य० । ३ उच्चूलः-वितानम् ।

धनुरानम्य, स्वं स्वं मञ्चं पुनर्ययुः ॥ ३०३ ॥ हसित्वा ताननाघृष्टि-धृष्टो धन्वजिवृक्षया । व्यापारितकरो दूरात्, पतति स्म
निसंस्थुलः ॥ ३०४ ॥ भयमाणिष्यमुकुटः, हुटन्युकालतश्च सः । सतालं सत्यभामाया, वयस्याभिरहस्यत ॥ ३०५ ॥
कोदण्डं चण्डदोर्दण्डः, कोपादारोप्य तं तदा । विष्णुरेल्थापयत् तासां, हास्यस्थानेऽद्भुतं रसम् ॥ ३०६ ॥ कोऽयं दुर्वासदोर्वीर्यि?,
इति चिन्ताकुले जने । पत्याऽमुना च भामायां, कृतार्थमन्यचेतसि ॥ ३०७ ॥ प्रसह्य गृह्यतामेप, चापारोपणलम्पटः । मा
स्म यासीदनी येन, ल्ह्येऽस्मै मधुरापतिः ॥ ३०८ ॥ इति कंसभटोचंस-हकां केशिनिसूदनः । धीरं शुश्राव गोमायु-निना-
दमिन् केमरी ॥ ३०९ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्) धनाघृष्टिं पुरस्कृत्य, तदानीमकुतोभयः । निरगात् तान् भटान् भित्त्वा, कृष्णे
भानुर्यनानिन ॥ ३१० ॥ याति यात्येप गृह्णीत, गृह्णीताह्वाय सादराः । इति बुवाणाः सुमटा, यावद्भावन्ति पृष्टतः ॥ ३११ ॥
रथाध्वेगतत्तान-दनाघृष्टिर्जनार्दनम् । गोष्ठे चलान्तिके सुक्त्वा, ययौ शौर्यपुरे स्वयम् ॥ ३१२ ॥

नायमस्मादृशां साध्य, इत्युपागत्य ते भटाः । कंसायावेदयामासु-स्वस्त्योजितमनुचरम् ॥ ३१३ ॥ तदाकर्ण्य भृशं
कीर्ण-ज्वलितान्नारदुःसहम् । मनोदुःखं वहन् कंसः, प्रकृतिव्यत्ययं ययौ ॥ ३१४ ॥ आराध्यमप्यनाराध्यं, गुरुमप्यगुरुं तदा ।
मथुराधिपतिर्मेने, प्रत्यासन्नविपत्तिकः ॥ ३१५ ॥ कोप-प्रसादावस्थाने, व्यवस्थाया व्यतिक्रमम् । न्यायस्यापि विपर्ययं,
स चक्रे मरणातुरः ॥ ३१६ ॥ नियुद्धच्छत्रवना पेष्टु-मरिष्ठारिं स द्रुष्टधीः । चापस्योत्सवर्मरोप्य, पुनर्भूषानजूहवत् ॥ ३१७ ॥

१ 'रुग्', 'रुग्लु' इति प्रत्यन्तरपाठौ न सम्यक्, 'रुग्ण' इति स्याच्चेत् सम्यक् । २ 'रस्थापयत्' इति प्रत्य० ।

३ कीर्णाः-विस्तृताः । ४ 'मारभ्य०' प्रतिद्वय० ।

बसुदेवोऽर्थ दुर्भविं, तस्य ज्ञात्वाऽऽप्तमानुषात् । रामाय दापयामास, सर्वां शिक्षां मनोगताम् ॥ ३१८ ॥ समुद्रवि-
जयादीनां, सर्वेषामप्रजन्मनाम् । शौरिर्विश्रापयामास, कंसाचरणमादितः ॥ ३१९ ॥ अजूहवञ्च शौरिस्तान्, कृष्णाव-
ष्टम्भहेतवे । अन्यैव हि मनःस्फूर्ति-गुरुष्वभ्यर्णवर्तिषु ॥ ३२० ॥ अथ कंसाज्ञया राज्ञः, प्रतीहारो यथोचितम् । तदोषदेश-
यामास, पृथग्मन्त्रेषु गौरयात् ॥ ३२१ ॥ ततः क्षौमकृतोल्लोचं, मञ्चमेकं मनोरमम् । कंसोऽपि स्वयमभ्यास्त, विमानमिव
वासयः ॥ ३२२ ॥ दशार्हा दशदिक्पाल-सभाः शौरिनिमन्त्रिताः । न्यवेदयन्त कृतोच्चूले, मञ्चे कंसेन सादरम् ॥ ३२३ ॥

अथालोक्य नृपान् कांश्चि-द्गच्छतो गोकुलाध्वना । अवोचत घलं चिष्णु-र्मल्लालोकनकौतुकी ॥ ३२४ ॥ मथुरामार्य !
गच्छावः, पश्यावो मल्लसंयुगम् । प्रसीद माऽन्यथा कार्पीः, पूर्यतां मे मनोरथः ॥ ३२५ ॥ एतस्य पितुरादेश-माल्यातुं
समयोऽधुना । इति रामो विनिश्चित्य, यशोदामभ्यधात्सदा ॥ ३२६ ॥ मथुरां गन्तुमिच्छाव-स्ततो नौ लपय द्रुतम् । सा
प्रत्यूषे न युवयोः, लपनावसरो भम ॥ ३२७ ॥ क्रोधास्त्रणाशः साक्षेपं, बलस्तां प्रत्यभाषत । अरे ! दासि ! न जानासि, स्वा-
त्मानमतिगर्विता ? ॥ ३२८ ॥ तामित्युक्त्वा करे धृत्वा, कृष्णं कृष्णमुखं रुषा । स्नानायाद्वाय कालिन्दीं, कौलिन्दीकर्षणो यथौ
॥ ३२९ ॥ उपनीरं स धानीर-तले चिष्णुममापत । घत्स ! विच्छायवदनः, किमिदानीं विलोक्यसे ? ॥ ३३० ॥ हरिः प्रत्याह
दासीति, किमात्थ मम मातरम् ? । मातुर्न्यकारमाकर्ण्य, सकर्णो हि क्षमेत कः ? ॥ ३३१ ॥ रोहिणीतनयः कृष्णं, मूर्ध्नि चुम्ब-
न्नवोचत । यशोदा नैव ते माता, न च नन्दः पिता तव ॥ ३३२ ॥ देवकाङ्गभवा देवी, देवकी जननी तव । स्तन्यं या

१ 'ऽपि' इति प्रतिद्वय० । २ मल्लयुद्धम् । ३ घलः ।

तुभ्यमभ्येत्य, ददाति स्मान्तरान्तरा ॥३३॥ पिता च वसुदेवो नौ, सुभगः खेचरार्चितः । कुशार्त्तार्धिपतिर्यस्य, समुद्रवि-
 जयोऽग्रजः ॥३३४॥ ममार्यं ! किमु सोदर्यं ? इत्युक्तो विष्णुना बलः । अवदद्वत्स ! बन्धुस्ते, वैमात्रेयोऽस्मि केवलम् ॥३३५॥
 उदारमवदुधामानो, यादया ज्ञातयस्तव । भरतार्धपतिस्त्वं च, ज्ञानिभिः कथितोऽसि नः ॥३३६॥ ईदृशि त्वाद्यज्ञां जन्म, न
 गोपालदुले भवेत् । मत्स्यले हि कल्पदु-रात्मलामं लभेत किम् ? ॥३३७॥ देवकीवसुदेवाम्यां, वत्सवात्सल्यतः परात् ।
 पितृभ्यां गोत्रमवस्त्वं, गोपितोऽसि भयादिह ॥३३८॥ कृष्णः पप्रच्छ संभ्रान्तः, कुतो भयममूढशाम् ? । येन क्षिप्तोऽस्मि पित्रा-
 ऽस्मिन्, गोकुले गोपसंकुले ॥३३९॥ ततस्त्वं कंसदृचान्त, व्याजहार हरेर्बलः । कर्पकेणेव सद्बीज-मुत्तं काले फलेद्वचः ॥३४०॥

अथ बन्धुमथोद्बुद्ध-रोपोऽरिष्टारिभ्यधात् । सर्वे मे सिद्धगन्धर्वाः, प्रतिज्ञां शृणुत क्षणम् ॥३४१॥ सर्वेषां पश्यतां राज्ञां,
 पापं कंसं न हन्मि चेत् । श्रुवं तदाऽहं गृह्येय, तदीयभ्रूणहृत्या ॥३४२॥ रोहिण्यङ्गरुहो रोह-त्पुलकङ्कुरदन्तुरः । ततो भ्रात-
 र्मालिङ्गय, निजगाद प्रमोदतः ॥३४३॥ साधु वत्स ! त्वयाऽऽत्मीय-कुलस्य तिलकायितम् । भूभृदाक्रमणोर्जस्वि, तेजो यस्य
 रवेरिय ॥ ३४४ ॥ तदिदानीमिह खाल्या, तजावो मथुरां प्रति । इत्युदीर्य बलः कृष्णं, निनाय यमुनाजले ॥३४५॥ तत्र
 दृष्टिविपः कालः, कालियो नाम पन्नगः । तीरवासी जले क्रीडन्, कृष्णं दण्डुमथावत ॥ ३४६ ॥ निःशूकं दन्दशूकं ते,
 लोकः स्फारस्फोटोरुदम् । हरिं च बालमालोक्य, हाहारवपरोऽभवत् ॥३४७॥ सोऽतभीष्मो विपोल्काभि-र्याविदशति केशवम् ।
 जमौ तमग्रहीचाव-ह्रीलया गलकन्दले ॥ ३४८ ॥ लीलाकमलनालेन, नस्तयित्या जनार्दनः । आरुह्य वाहयामास, तमहि

१ निर्दयम् । २ नासिका विधवा ।

बलेन कृतो
 बोधः
 कृष्णस्य,
 कृष्णेन कृतं
 कालिय-
 नाग-
 दमनम् ॥

॥ ३१ ॥

जाल्वाजिवत् ॥ ३४९ ॥ दुर्दमं दम्यमानं तं, पन्नगं वीक्ष्य विस्मिताः । तस्थुर्धृत्वा विमानानि, नभोभागे नभश्चराः ॥३५०॥
 कृष्णेन दृढमूर्भ्या-माक्रम्य दमितस्तथा । स यथा सर्वथा जज्ञे, निर्विषो मरणावधि ॥ ३५१ ॥ प्रमीतप्रायमालोक्य, लोको-
 त्तरकृपापरः । दूरादुत्सृज्य तं विष्णुः, स्नात्वा तीरमुपागमत् ॥ ३५२ ॥ यमुनातीरवास्तव्यै-र्वीतविमैस्तपस्विभिः । स
 यथार्थाभिराशीभि-रभ्यनन्द्यत भूरिशः ॥ ३५३ ॥ तेन नव्यावदातेन, सानन्दैर्नन्दनन्दनः । घोषादागत्य वेगेन, गोपालैः
 पर्यवार्यत ॥ ३५४ ॥ गायद्भिः कृष्णगीतानि, वादयद्भिश्च शृङ्गिकाः । तैः समं राम-गोविन्दौ, चेलतुर्मथुरां प्रति ॥३५५॥
 विस्मयोत्फुल्लनयनै-र्वीक्ष्यमाणः पुरीजनैः । मथुरागोपुरं गोपै-रुपेतः प्राप केशवः ॥३५६॥ अतुल्ययोः प्रतोल्यन्त-विशतो
 राम-कृष्णयोः । कंसादिष्टमहामात्र-श्रयुक्तौ मदविह्वलौ ॥३५७॥ पद्मोत्तरो हरिं हन्तुं, चम्पकश्च हलायुधम् । उद्धुरौ
 सिन्धुरौ प्रेत-पतिप्रायावधावताम् ॥ ३५८ ॥ युगम् ॥ लीलायितशतैस्तैस्तैः, पद्मोत्तरमनुत्तरैः । कुशलो गजशिक्षासु, खल-
 यामास केशवः ॥ ३५९ ॥ उत्खाय दन्तमुशले, सलीलं तस्य दन्तिनः । निण्डुरैर्मुष्टिभिर्विष्णु-दंदा कीर्नाशदासताम् ॥३६०॥
 कण्ठीरव इवोत्प्लुत्य, भित्त्वा कुम्भस्थलं बलात् । हन्ति स्म रौहिणेयोऽपि, निष्कम्पश्चम्पकद्विपम् ॥ ३६१ ॥ विपुलं बालु-
 काकीर्णं, विकीर्णकुसुमोत्करम् । सश्रीकमुत्पताकं तौ, जग्मतुर्मल्लमण्डपम् ॥३६२॥ रङ्गं विशति गोविन्दे, निवृत्तविपयान्तराः ।
 लोकस्य विस्मयस्मेरा, निपेतुर्गुणपट्टशः ॥ ३६३ ॥ स एष केशिकीनाशः, स एष द्रुपमर्दनः । नन्दस्य नन्दनः सोऽयं,
 सोऽयं सर्पस्य दर्पहा ॥ ॥ ३६४ ॥ गोपालतिलकः सोऽयं, सोऽयं सिन्धुरघातकः । श्लाघ्यमानो जनैरेव-मददर्शयत परस्प-

रम् ॥ ३६५ ॥ अपरं जनमुत्सार्य, सोत्साहः सपरिच्छदः । आरुरोह दुरारोहं, मञ्चमेकं जनार्दनः ॥ ३६६ ॥ अधाम्य-
 धत्त तं रामो, वत्स ! सोदर ! वत्सल ! । व्यापार्यतामितो दृष्टि-विषयुष्टिद्विपञ्जने ॥ ३६७ ॥ इमं किरीटकेयूर-हारकुण्डल-
 मण्डितम् । उच्चैःसिंहासनासीनं, पश्य फंसं स्ववैरिणम् ॥ ३६८ ॥ असौ ते ब्रन्धुविध्वंस-नवनाटकद्वयभृत् । तदस्य दृश्यता-
 मङ्को, मृत्युनामाद्य नूतनः ॥ ३६९ ॥ इतोऽपि ज्ञातिवर्गं स्वं, दृशा स्वीकुरु सान्द्रया । असौ तव पिता ज्येष्ठः, समुद्रविजयो
 नृपः ॥ ३७० ॥ अयं च वसुदेवाख्यः, ख्यातो जनयिता तव । अक्रूराद्यास्त्वैतेश्च, बन्धवः शौर्यसिन्धवः ॥ ३७१ ॥ इतथा-
 न्येऽपि राजानो, जानन्तस्त्वामुदित्वस्म् । विस्मयेन निरीक्षन्ते, निरीक्ष्यन्तां त्वयाऽप्यमी ॥ ३७२ ॥ कंसे च ज्ञातिवर्गे च, द्विष्टे
 प्रीतिपरेऽप्यथ । क्रोभरूक्षा बहुलेह-सुग्धाश्वासन् दृशो हरेः ॥ ३७३ ॥ समुद्रविजयो राजा, कृष्णं नेत्रपुटैः पिवन् ॥ वसुदेवं
 प्रति स्निग्धां, मुदा गिरमुदाहरत् ॥ ३७४ ॥

वत्स ! प्रसेदुरस्माक-मधैव कुलदेवताः । सुतस्रैलोक्यमाणिक्यं, यदसौ दृश्ये दृशा ॥ ३७५ ॥ इयन्तं समयं याव-द्वञ्चिते
 मम लोचने । वत्सः कृष्णः सतृष्णाभ्यां, यन्नैताभ्यामपीयत ॥ ३७६ ॥ अथाभाष्यत कंसेन, हरिं वीक्ष्य बृहस्पतिः ।
 यत्रावमुत्र जैत्रे स्यु-र्वाचः कथमृपेर्मृषा ? ॥ ३७७ ॥ अरक्षयत कथं चासौ, मयि वैरिणि शौरिणा । अथवा सति चाणूरे,
 रक्षितोऽपि न रक्षितः ॥ ३७८ ॥ इति कंसे वदत्येव, तुङ्गजूदोद्भटाकृती । चन्दनद्रवलिप्ताङ्गौ, न्यस्तांसस्थासकौ तदा ॥ ३७९ ॥
 दृढं चण्डातकौ चण्ड-भुजौ पुष्टेवपुष्टौ । अध्यूषतुः समामभ्ये, हृष्टौ चाणूरमुष्टिकौ ॥ ३८० ॥ (युगम्) ततोऽभ्यर्णा-

१ स्थासकः-सुगन्धितैलेन मर्दनम् । २ पुष्टरीरो ।

कृष्ण-
 बलाभ्यां
 हतौ गजौ ।
 तयोर्मयु-
 रायां
 प्रवेशः ॥

॥ ३२ ॥

भवन्मृत्युः, कातरो मथुरांपतिः । नियुद्धायादिशूरा-चाणूरं दृष्टिसंज्ञया ॥ ३८१ ॥ कृष्णं कटाक्षयन् दृष्ट्वा, चाणूरः
 क्रूरमानसः । वाचमुच्चारयांचक्रे, राजचक्रस्य पश्यतः ॥ ३८२ ॥ योऽत्रास्ति क्षत्रियोत्तंसः, शूरमन्यश्च यः किल । अधुना
 मल्लयुद्धेन, स मया सह युध्यताम् ॥ ३८३ ॥ इत्याक्षितो हरिः शिप्रं, फालयोत्तीर्य मञ्चतः । चाणूरस्याग्रतो भूत्वा, प्रग-
 ल्भमिदमभ्यधात् ॥ ३८४ ॥ एयोऽस्मि क्षत्रियोत्तंसः, शूरमानी तथास्म्यहम् । तवास्मि रे ! कृतान्तश्च, विपक्षक्षोददीक्षितः
 ॥ ३८५ ॥ अथावोचत चाणूरः, सिन्दूरारुणलोचनः । अरे रे ! बाल ! गोपाल !, किमलीकं प्रगल्भसे ? ॥ ३८६ ॥ नाद्यापि
 ते मुखस्यास्य, स्तन्यगन्धो निर्वर्तते । ततस्त्रपन्ते गात्रेऽस्मिन्, पतन्तो मम मुष्टयः ॥ ३८७ ॥ पयःपानेन पीनत्व-मानीतो
 गोष्ठतर्णकः । रे ! कक्षाकोटरे क्षितो, मया क्षिप्रं विनङ्गयसि ॥ ३८८ ॥ अरिष्टारिरभाषिष्ट, ततो धीरोचितं वचः । विकरथनं
 तवापीत्थं, महाराज ! न राजते ॥ ३८९ ॥ आजन्म विहिताभ्यासः, क्व त्वं मल्लमतल्लिका ? । गोपालकुलविधानां, पारदृथा क्व
 चास्म्यहम् ? ॥ ३९० ॥ किं त्वनेन नियुद्धेन, द्रक्ष्यतेऽन्तरमात्रयोः । चण्डेन पवनेनैव तूलपूल-नगेन्द्रयोः ॥ ३९१ ॥ इत्युक्त्वा
 सशुजास्फोटं, केशवे वल्यु वल्गति । हाहाकारपरो लोकः, परस्परमभापत ॥ ३९२ ॥ तरुणः क्व नु चाणूरः ? , क्व चासौ
 गोकुलार्भकः ? । न युक्तमनयोर्युद्धं, धृप-तर्णकयोरिव ॥ ३९३ ॥ एवमाकर्ण्य लोकोक्तिं, कंसः कोपादवोचत । असौ यदृच्छा-
 लापेषु, दक्षो दुःशिक्षितो जनः ॥ ३९४ ॥ इह केन समाहूता-वायातौ गोपदारकौ ? । दुग्धमत्तौ स्वयं हतौ, युध्येते को
 निषेधति ? ॥ ३९५ ॥ इत्याक्षेपवचः श्रुत्वा, शूरसेनमहीपतेः । लोकस्तदा तदाकृतं, मत्वा मौनमसिश्चियत् ॥ ३९६ ॥ गर्वात्

कुर्वन् भुजास्फोटं, स्फोटयन्निव रोदसी । ततश्चाणूरुमहोऽपि, नियोद्गुमुपचक्रमे ॥ ३९७ ॥ तयोर्नयनवोन्मील-न्मल्लविज्ञान-
दक्षिणः । तदेकताना राजानो, जाताश्चित्रार्पिता इव ॥ ३९८ ॥ बाल्यचापल्यललितै-हैरेर्मल्लतिशायिभिः । समुद्रविजया-
दीनां, तदा क्रन्दलिता मुदः ॥ ३९९ ॥ चिष्णुर्विज्ञाननिष्णात-स्तदानीं पार्ददर्दरैः । कंसस्य मनता माधं, कम्पयामास
भेदिनीम् ॥ ४०० ॥

भीतस्ततो हरिं हन्तु-मपरं मथुरापतिः । दुष्टं मौष्टिकमादिक्ष-न्नास्त्यकृत्यं दुरात्मनाम् ॥ ४०१ ॥ श्रीपतिं
प्रति धामन्तं, दृष्ट्वा मौष्टिकमादरात् । सीरपाणिरभापिष्ट, रोपपाटललोचनः ॥ ४०२ ॥ रे रे ! दुष्ट ! दुराचार !, योद्गुमु-
त्तिष्ठसे कथम् ? । चण्डदोर्दण्डकण्ठि-मेव व्यपनयामि ते ॥ ४०३ ॥ इत्युदीर्य समुत्तीर्य, मञ्चाद्रोमाञ्चितो हली । द्राग्योय-
यितुमारेभे, स मुष्टामुष्टि मौष्टिकम् ॥ ४०४ ॥ आहतो हृदये चिष्णु-श्चाणूरेणाथ मुष्टिना । यादयानां संमं वाप्यै;
पतति स्म भुवस्तले ॥ ४०५ ॥ हरिं मूर्च्छालमालोक्य, चक्रे हाहारवं जनः । उच्छलन्नासनात् कंसः, पुनः किलकिलारवम्
॥ ४०६ ॥ हरेः पुनः प्रहाराय, स संमं मल्लं समादिशत् । “ भवेदासन्नपातानां, मर्यादाया व्यतिक्रमः ” ॥ ४०७ ॥
समुद्यते हरिं हन्तुं, तस्मिन्नुत्सृज्य मौष्टिकम् । तं दृष्टैः कूर्परघातै-र्वलाद्वथावर्तयद्बलः ॥ ४०८ ॥

अथोन्मीलितचैतन्यः, स्फारोजागरपौरुषः । उचस्थौ केशवः साकं, यादयानां मनोरथैः ॥ ४०९ ॥ मूर्च्छामिधावली-
मुक्त-स्तेजस्तीव्रं बहन् हरिः । कंसस्य कौशिकस्येव, भानुवद्दुःसहोऽभवत् ॥ ४१० ॥ कृष्णेन विकसद्बन्धु-म्भोजमोजायितं

१ पदाघातैः । २ महे ।

कृष्णवल-
योर्मल्ल-
भ्यां सह
युद्धम् ॥

॥ ३३ ॥

तथा । चाणूरेण यथा वेगात्, कृतान्तस्यातिथीयितम् ॥ ४११ ॥ कंसस्य घटनाम्भोजे, समुद्रचिजयस्य च । हिमांशुश्चा-
हिमांशुश्च, विष्णुरेकोऽप्यभूत्तदा ॥ ४१२ ॥ मृत्युभेभिरभिज्ञानै-ज्ञात्वाऽरिष्टादिदारिभिः । कंसः कशीकृतक्षोभः, स्वान्
मदानिदमन्नवीत् ॥ ४१३ ॥ रे ! रे ! गृहीत गृहीत, चाणूरपरिपन्थिनम् । स्वयंभूमह्यमुन्मत्त-मेनं गोपालबालकम् ॥ ४१४ ॥
एतद्गृह्यथ संगृह्य, निग्राहो निर्भयैः परः । “चौरस्वीकारकर्ताऽपि, शीर्षच्छेद्यो हि चौरवत्” ॥ ४१५ ॥

व्याजहार हरिः कंसं, विकटअकुटिस्ततः । किं दुरात्मन्ननात्मज्ञ !, जिह्वामालोच्य नोच्यते ? ॥ ४१६ ॥ अस्मिन् रङ्गगृ-
हान्तर्मे, सुजैह्वर्योष्मणा कृतः । त्वया दुष्कर्मकिंपाक-परीपाकोऽनुभूयताम् ॥ ४१७ ॥ इति व्याहृत्य संहर्षे, कंसं संतमसोप-
मम् । हरिस्तन्मच्चमारोह-दुदयाचलसोदरम् ॥ ४१८ ॥ बालबान्धवविध्वंस-स्मरणारुणलोचनः । तत्रारूढः पुनः प्रौढ-मभ्यघत्
स निर्भयः ॥ ४१९ ॥ सन्ति ये तव मित्राणि, सन्ति ये ते च बान्धवाः । राजानस्ते महौजस्काः, सन्तु त्राणाय तेऽधुना
॥ ४२० ॥ अरे ! स्मरसि निस्त्रिंश !, जातमात्रान्ममाग्रजान् । निःशूकहृदय ! स्फार-शिलास्वास्फालयिव्यसि ॥ ४२१ ॥
आसीद्दीर्घदण्डशौण्डीर्य-गर्वः स्वैर्तेरस्तव । तच्चया त्रातुमात्मान-मायुधे दीयतां मनः ॥ ४२२ ॥ इत्युक्तवाऽद्विप्रहारेण, भङ्क्त्वा
शुकुटमुद्भटम् । क्षितौ चिक्षेप तं मञ्चा-दृत्वा केशेषु केञ्चिजित् ॥ ४२३ ॥ रामोऽपि युद्धमाघत्ते, मौष्टिकेन समं दृढैः ।
बन्धैस्तथा यथा मञ्चाः, सर्वेऽप्युच्चैः प्रचुकुशुः ॥ ४२४ ॥ प्रस्विद्यद्वेषमानाङ्गः, साश्रुणी भयकातरे । दिक्षु रक्षणसाकाङ्क्षः,
कंसश्चिक्षेप चक्षुपी ॥ ४२५ ॥

अत्रान्तरे कृतान्ताभाः, सुभटा मथुरापतेः । अरे ! पापमिमं गोपं, हिस्त हिस्तोति वादिनः ॥४२६॥ केचित् कुन्तकराः
 केचि-चीष्णनिस्त्रिशपाणयः । युगपत्ते हरिं हन्तुं, स्वामिभक्त्या ङुढौकिरे ॥ ४२७ ॥ (युग्मम्) रुद्रं कंसभटैः कृष्णं,
 वीक्ष्य दोःपाशपीडनात् । रामेण मौष्टिकशक्रे, चाणूरपरिचारिकः ॥४२८॥ ततः स मञ्चादेकस्मा-दुत्पाद्य स्तम्भमुत्कटम् ।
 भटात्रिद्विद्व्यां चक्रे, तांस्ताह्वयः पन्नगानिव ॥४२९॥ मध्येरङ्गं विडम्ब्योच्चै-र्हृदि पादप्रहारतः । कीनाशश्रासतां निन्ये, कंसः
 केशविनाशिना ॥ ४३० ॥ कंसेन कृष्णभीतेन, स्वात्मरक्षणकाङ्क्षिणा । जरासन्धस्य यत् पूर्व-मानिन्ये सैन्यमुद्भटम्
 ॥ ४३१ ॥ हन्तुं कंसस्य हन्तार-महंकारवशाद्भृशम् । सर्वं संवर्मयामास, तदुयोधसुदायुधम् ॥४३२॥ समुद्रविजयानीकै-
 स्तद्भलं मगधेशितुः । प्रभञ्जनैरिव रज-स्तूर्णं निन्ये विशीर्णताम् ॥४३३॥ बन्धुविध्वंससामर्षः, कंसं स्वकुलपांसनम् । रत्ना-
 द्रह्मिनिचिक्षेप, धृत्वा केशेषु केशवः ॥ ४३४ ॥

इतः किलकिलाराव-युखराः शौरिवेश्मनि । दत्त्वा श्रीस्थानमास्थानं, तस्थुः सर्वेऽपि यादवाः ॥४३५॥ हृष्टो रथमना-
 दृष्टि-र्वल्लेन सह केशवम् । आरोप्य प्राणयामास, शौरिमन्दिरमादरात् ॥४३६॥ कृष्णमायान्तमालोक्य, लोकोचरवपु-
 श्रियम् । पिवन्तो नेत्रपुटकै-र्यादवाः प्रययुर्मुदम् ॥ ४३७ ॥ शौरिस्तु निस्तुपापत्य-स्नेहसोच्छासमानसः । प्रत्युधाय हृषी-
 केश-माशिश्लेष मुहुर्मुहुः ॥४३८॥ पादारविन्दं गोविन्दो, ववन्दे ज्यायसः पितुः । तं सोऽप्युद्गुरोमालि-रालिङ्गथाङ्के न्यवेश-
 यत् ॥ ४३९ ॥ समुद्रविजयः पश्य-न्नास्यतामसं हरेः । संपन्नसुमनोभावः, स्वं चक्रे निर्निमेषताम् ॥ ४४० ॥ अभ्येत्य

१. (' निर्याद्यांचक्रे ' इति स्यात् ।) २ स्त्रीचक्रे प्रतिद्वय० ।

कृष्णेन
 कृतः
 कंसवधः ।
 कृष्णस्य
 पितृगृहे
 गमनम् ॥

॥ ३४ ॥

देवकी तत्र, प्रसवच्छिन्नकञ्चुका । चिरेण पुत्रगात्रस्य, स्पर्शसौख्यमशिश्रियत् ॥ ४४१ ॥ चकार मथुरानाथ-सुप्रसेनं
नरेश्वरः । सत्यभामां सुतां सोऽपि, जिष्णवे विष्णवे ददौ ॥ ४४२ ॥ दिव्यस्य धनुषः पूर्व-मारोपणपणीकृताम् । गुरु-
भिस्तामनुज्ञातः, परिणिन्ये जनार्दनः ॥ ४४३ ॥

इतः परीतः शोकेन, कंससीमन्तिनीजनः । विललाप विलिप्ताङ्गः, सर्वतः क्षोणिरेशुभिः ॥ ४४४ ॥ समस्ताभिः सप-
त्नीभिः, समेताऽत्यन्तदुःखिता । ययौ जीवयशास्तत्र, यत्र कंसोऽस्ति संस्थितः ॥४४५॥ व्यात्तदीनाननं दूरा-द्रजोभिरव-
मुण्डितम् । तमुद्धीक्ष्य मृगाक्ष्यस्ताः, समस्ता मुमुहुर्मुहुः ॥ ४४६ ॥ अवसाने च मूर्छायाः, प्रोच्छलच्छोकविह्वलाः । सोरस्ताडं
सपूत्कार-मरुदन्मेदिनीगताः ॥ ४४७ ॥ अथ कंसस्य संस्कारे, जातेऽपि मगधात्मजा । यादवेष्वतिसाक्षेपा, न निवापाञ्जलिं
ददौ ॥४४८॥ उच्चैरवोचदेतच्च, सरामैः सजनार्दनैः । यादवैः सह दास्यामि, प्राणेशाय जलाञ्जलिम् ॥४४९॥ सप्रतापाज्वरा-
सन्धात्, क्व दवादिव यादवाः । कान्दिशीकाः प्रयास्यन्ति, शरणाय मृगा इव ? ॥४५०॥ इति प्रतिज्ञामेतस्या, निशयाम विशां-
पतिः । उद्बुद्धक्रोधकल्लोल-लोलमेतज्जल्प च ॥४५१॥ प्रगरभते किमत्रैवं, मुधा मगधनन्दिनी । यच्छिक्षितं तदारूपातु, पितुर्ग-
त्वाऽधुनैव सा ॥४५२॥ इत्यवज्ञागिरं राक्षः, श्रुत्वा साऽथ समुत्सुका । जगाम ग्रामनगरा-ण्युल्लङ्घ्य पितुरालयम् ॥ ४५३ ॥

राजा राजगृहे याता-मेतां विज्ञाय सादरम् । अभीत इव भीतोऽपि, सर्वानाह्वास्त यादवान् ॥४५४॥ अथ क्रोष्टुकि-
माहूय, नृपः पप्रच्छ तैः सह । विरोधिनि जरासन्धे, यत्कर्तव्यमतः परम् ॥४५५॥ स व्याजहार राजंस्ते, भवितारौ सुता-

रिमौ । भरतार्धमहर्द्वीनां, विश्रामौ राम-केशवौ ॥४५६॥ किं तु क्षेत्रं च कालं च, समाश्रित्य शरीरिणाम् । भवन्ति भागधे-
यानि, विविधानि न संशयः ॥ ४५७ ॥ ततः क्षेत्रमिदं मुक्त्वा, पश्चिमाम्भोधिरोधसि । युष्माभिः सपरीवारै-र्गम्यतामधुना
दुतम् ॥ ४५८ ॥ तस्मिन् यत्र स्थिता दृष्ट्वा-भाग्यजागरडिण्डिमौ । सत्यभामा सुतौ ह्यते, तत्र स्थाप्या पुरी वरा ॥४५९॥
इत्युपश्रुत्य सत्कृत्य, तं विसृज्य प्रजेश्वरः । कृशार्तमधुरालोकैः, सह प्रस्थानमादधे ॥ ४६० ॥ विभ्राणो भाविकल्याण-पिशुनैः
ग्रह्णन्मुदम् । नरिञ्चूरकान्तारा-ण्यतिचक्राम स क्रमात् ॥४६१॥ स क्रोष्टुकिस्मादिष्टे, पश्चिमाम्भोधिरोधसि । सैन्यं निवेश-
यामाग, त्रितीर्णनगरप्रमम् ॥४६२॥ सुतावहृत सत्याजपि, तत्र सौस्थ्येन तस्थुपी । कल्पद्रुमावनिद्राण-सुवर्णा मेरुभूरिव ॥४६३॥

ततो नैमिषिकादेशात्, केशवो लघणाधिपम् । सुस्थितं संमुखीकर्तु-मकार्षीदष्टमं तपः ॥४६४॥ आहूतस्तपसा तेन,
रत्नप्राभृतसंभृतः । उपेन्द्रमुष्टसत्प्रीति-रूपतस्थेऽथ सुस्थितः ॥ ४६५ ॥ व्याहरच्च हृषीकेशं, निदेशस्थितमात्मनः । जनमेज-
विजानीहि, ततः कार्यं नियोजय ॥४६६॥ प्रीत्या प्रत्याह गोविन्द-स्तोयधेः (धे !) संविधेहि मे । प्रवरं नगरीस्थानं,
पूर्वैकैगवर्द्धितः ॥४६७॥ इत्युक्तो नगरीभूमिं, पाञ्चजन्यं च मञ्जुलम् । कौस्तुभं च मुकुन्दाय, प्रदायान्तर्दधेऽम्बुधिः ॥४६८॥
अहोरात्रेण तत्रेन्द्र-निदेशाद्नदः स्वयम् । चक्र द्वारवर्ती नाम, विजितस्वःपुरीं पुरीम् ॥४६९॥ वप्रो वज्रमयस्तस्यां, नभः-
सृष्ट्वापिञ्जीर्षकः । अत्रलिहानि वैश्रमानि, नानामणिमयानि च ॥४७०॥ दिनानर्धचतुर्थ्याथ, यक्षा वैश्रवणाज्ञया । रत्नैरनर्धैर्व-
यु-र्जैर्लवर्षाघना इव ॥४७१॥ तत्राभिरामान्तरामा-चन्द्रनोद्यानबान्धवान् । किंकरैः कारयामास, कुवेरो वासवाज्ञया ॥४७२॥

ततो द्वारवतीराज्ये, समुद्रविजयादिभिः । मुकुन्दः प्रोद्यदानन्द-सौरभ्यैरभ्यपिच्यत ॥४७३॥ पुरन्दरपुरीसख्यां, राज-
न्वत्यां सुरा इव । तस्यां पुरि सदानन्दाः, स्वैरं नन्दन्ति यादवाः ॥ ४७४ ॥

लीलावनेषु वापीषु, क्रीडाद्रिषु यदृच्छया । समं नेमिकुमारेण, रेमाते राम-केशवौ ॥ ४७५ ॥ आश्चर्यं पश्चिमा येयं,
ज्योतिषामस्तकारिणी । यादवानां पुनः साऽपि, महाभ्युदयहेतवे ॥ ४७६ ॥ इति प्रीतस्य देवस्य, जनार्दनमहोदये ।
सांप्रतं त्वेतदायात-मुत्सवादुत्सधान्तरम् ॥४७७॥ यदेवि ! कुन्ति ! ते पुत्र-जन्मना यादवेश्वरः । दिष्ट्येति वर्धितशरै-रायातैर्ह-
स्तिनापुरात् ॥४७८॥ पुत्रोत्पत्तिं तवाकर्ण्य, मुदमुद्बहताऽधिकम् । त्वन्माङ्गल्याय देवेन, तदद्य प्रहितोऽस्म्यहम् ॥ ४७९ ॥ इति
बुद्धिं स्वबन्धूनां, श्रुत्वा सर्वातिशायिनीम् । कुन्ती वहन्ती रोमाञ्चं, प्रत्यवोचत कोरकम् ॥४८०॥ साधु कोरक साधु त्वं, कथा-
मिष्टामचीकथः । महोत्सवानुबन्धी मे, जातोऽयं तनयोत्सवः ॥४८१॥ बान्धवा मम जीयासु-र्जीयासुर्वन्धुसूतवः । ममाशिपमिमां
तेषां, प्रियंवद ! निवेदयेः ॥४८२॥ इत्थमार्भाष्य सत्कृत्य, कुन्त्या कृत्येषु दक्षया । कोरकः प्रोद्गतप्रीति-र्गमनाय व्यसृज्यत ॥
४८३॥ युधिष्ठिरकुमारोऽपि, बालकल्पाद्विपोपमः । मावृवात्सल्यपीयूषैः, पोषितो बबुधे क्रमात् ॥४८४॥ अव्यक्तवर्णरमणीय-
वचःप्रचारो, रिद्धिन् कदाचन कदाचन पादचारी । नव्योच्छसदशनहास्यमनोहरास्यः, कस्य प्रतिक्षणमभून्न मुदे कुमारः ? ॥४८५॥
इति मलधारिश्रीदेवप्रभसूरिविरचिते पाण्डवचरिते महाकाव्ये कृष्णनेमिजन्मद्वारिकास्थापन-
युधिष्ठिरजन्मवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

अथ तृतीयः सर्गः

धर्मकल्पद्रुमस्याथ, पुनरेव फलार्थिनी । नासिक्थेऽकारयत् कुन्ती, श्रीचन्द्रप्रभमन्दिरम् ॥ १ ॥ प्रदीपा यत्र निह्वास-
नानामणिविनिर्मिते । प्रभाध्वस्तमःस्तोमे, मङ्गलैव केवलम् ॥ २ ॥ प्रसादशुक्तिरात्मीया, नासिक्थयमिति तत्र सा । गत्वा
गत्वा पुनश्चक्रे, जिनधर्मप्रभावनाम् ॥ ३ ॥ धर्मकर्मैकनिर्माण-व्यसनव्यवसायिनी । पुनरापन्नसत्त्वाऽभूत्, पाण्डुराजसधर्मिणी
॥ ४ ॥ तस्याः स्वमेऽक्षिपद्दृक्ष-भञ्जनोऽथ प्रमञ्जनः । आनीय नन्दनोद्याना-दङ्के कल्पमहीरुहम् ॥ ५ ॥ पत्ये दशंस सा
स्वम-भेनमेनोविनाकृता । तदर्थमर्थिकल्पद्रु-स्तत्पुरः सोऽप्यथीकथत् ॥ ६ ॥ पवमानोपमानस्ते, बलिष्ठैकशिरोमणिः । प्रदत्त-
जगदाश्वासो, भविता तनयोऽद्भुतः ॥ ७ ॥ इत्याकर्ष्य दयौ साऽन्यं, हर्षरोमाञ्चकञ्चुकम् । “उत्कल्लोलं भवेच्चैतः, श्रुतेऽपि
तनुजन्मनि” ॥ ८ ॥ उत्पाटयामि शैलेन्द्र-मपि निर्दलयामि वा । तस्याः प्रादुरभूदेवं, स्फूर्तिर्गर्भानुभावतः ॥ ९ ॥ दूरमुञ्जार-
रोजस्का, वज्रमप्यङ्गुलीमुखैः । सा तदा पक्कपूर-कणचूरमचूरयत् ॥ १० ॥ गर्भाविर्भावितस्थाम-जनितोत्साहसाहसा ।
अमन्दोन्माधदानन्दा, सा दिनान्यत्यवाहयत् ॥ ११ ॥

इत्थं गर्भदौरात्स्यात्, कृतैरौपयिकैरपि । गान्धारी प्रसवं प्राप, न मासैस्त्रिंशताऽपि हि ॥ १२ ॥ उदरं विभ्रती
दूरै-मलिञ्जरासहोदरम् । क्लेशावेशवशाच्चित्ते, गान्धारीदमचिन्तयत् ॥ १३ ॥ अहो ! मे दत्ततापस्य, पापस्य परसो विधिः ।

१ त्रासो मणेरौपयिशेषः । २ एनः पापं, तद्रहिता इत्यर्थः । ३ स्वप्नभावम् । ४ अङ्गुल्यर्थः । ५ महत् । ६ ‘ऽवधिः’ इति स्यात् ।

यदेतन्भारकं दुःख-मिहैवानुभवाम्यहम् ॥ १४ ॥ यच्चीदृशं पुरस्तान्मे, कुन्ती सुतमजीजनत् । पश्य सर्वकपस्यापि, सा दुःख-
 स्यापि चूलिका ॥ १५ ॥ अधुनाऽपि निराधिर्य-त्रिकटप्रसवा पुनः । तन्मामन्तः शितैः कुन्तैः, कुन्ती हन्ति प्रतिक्षणम् ॥ १६ ॥
 इति चिन्तापरस्वान्ता, नितान्तं दुःखविह्वला । उदरं ताडयामास, सा शीघ्रप्रसवार्थिनी ॥ १७ ॥ पीडोत्पीडकृता चाढ-माधिना
 ताडनेन च । अभूदपरिपूर्णोऽपि, गर्भस्तस्यास्तदा बहिः ॥ १८ ॥ मांसपिण्डोपमं सा तं, पश्यन्ती साश्रुलोचना । विपादमा-
 सदहूरं, “ दत्ते क्रुद्धो विधिर्न किम् ” ? ॥ १९ ॥ त्वं मे मनोरथानित्थं, किं निकृन्तसि निष्कृप ! । इति दैवमुपालब्ध,
 लब्धातिः सा मुहुर्मुहुः ॥ २० ॥ विस्रेण मांसपिण्डेन, किमनेन ममाधुना ? । इत्युत्स्रष्टुं समारंभे, सा बहिस्तमवज्ञया ॥ २१ ॥

अथ ज्ञातग्रन्धाभि-रेत्य वृद्धाभिरादरात् । प्रत्यपिष्यत् सा चाढं, मा मा मेत्युक्तिपूर्वकम् ॥ २२ ॥ अजल्पंश्च पपातेदं
 पुत्ररत्नं तवोदरात् । अभागेनार्धनिष्पन्नं, वायुनेव तरोः फलम् ॥ २३ ॥ एतत्तु तव कल्याणि !, न मौग्ध्यं ज्ञातुमीदमहे ।
 यदुपक्रमसे त्यक्तु-मयस्करमिवात्मजम् ॥ २४ ॥ अथ साऽकथयत्तथ्यं, मातरः ! शृणुत क्षणम् । गर्भाधाने ममामुग्भिन्,
 प्रवृत्तमिति चेतसा ॥ २५ ॥ अहं महीपतेः पत्नी, न तावदभवं पुरा । भविष्यामि महीपाल-माता त्वेतत्प्रसादतः ॥ २६ ॥
 इत्थं मयि कृताशायां, कुन्त्यस्तूत युधिष्ठिरम् । तां संप्रत्यहमश्रौप-मासन्नप्रसवां पुनः ॥ २७ ॥ ततो मेदस्विनिर्वेदात्, स्वं
 निन्दन्ती मुहुर्मुहुः । तूर्णप्रसवसाकाङ्क्षा, कुक्षिं निजमकुट्टयम् ॥ २८ ॥ उशन्ति सत्यमेवैत-क्रुद्धिः कर्मानुसारिणी । तदिदं
 जातमीक्ष्व्यं, ब्रूत यत्तत्करोम्यहम् ॥ २९ ॥ ततस्तामभ्यधुर्बुद्ध्या, आधिं वत्से ! मुधा व्यधाः । कर्माणि हि प्रतिप्राणि, पृथ-

१ प्राप्ता मया । २ अतिलेखात् ।

कप्रसवते फलम् ॥ ३० ॥ वत्से ! मात्सर्यमुत्सार्य, परमार्थे मनः कुरु । पर्यैकाग्रमनाः कुन्ती, धर्ममाराधयत्यलम् ॥ ३१ ॥
 धर्मप्रभावसंपन्न-निःशेषाभीष्टसंपदि । ततश्च मत्सरं वत्से !, घत्से कुन्त्यां कवं वृथा ? ॥ ३२ ॥ स्वलैः कल्पद्रुमप्रार्यै-धर्म
 नोपभिमीमहे । संकल्पतुलया ते हि, यल्लोकमुपकुर्वते ॥ ३३ ॥ यदीच्छावीरुधं वत्से !, विधातासि फलेग्रहिम् । घर्मालवाल-
 मेतस्याः, सिञ्च श्रद्धानृतैस्ततः ॥ ३४ ॥ लक्ष्यते लक्षणैरेभि-र्मात्री बहुयुधिष्ठिरः । तवारमजोऽपि तन्मा स्म, खिद्यथाः
 सर्वथा शुभे ॥ ३५ ॥ असौ ते त्रिशतं मासान्, गर्भे तस्थाविदं क्रियत् । द्वादशापि समाः कश्चि-त्तिष्ठत्युदरकन्दरे ॥ ३६ ॥
 इदानीं तु सुतस्यास्य, जीविताय यतामहे । इत्युक्त्वा ताभिरभ्यक्तः, सर्पिषा तूलसंचयः ॥ ३७ ॥ तेन प्रावृत्य तं बालं,
 स्वर्णकुट्यां निधाय च । एकान्ते तां व्यवस्थाप्य, निधानमिव दधिरे ॥ ३८ ॥

अथ संपूर्णसर्वाज्ञो, मातुः स्तन्येन सोऽर्भकः । दधौ वृद्धिं परां बाल-विटपीथ घनाम्भसा ॥ ३९ ॥ अद्यत दिवसे
 यस्मिन्, गान्धारी तं तनूल्हम् । तस्मिन् यामैस्त्रिभिः पथात्, सुतं कुन्त्यप्यजीजनत् ॥ ४० ॥ तयोर्भाग्यमहो भिन्न-
 मप्येकदिनजातयोः । यदाद्योऽजनि दुर्लभे, सुलभे कुन्तिष्ठः पुनः ॥ ४१ ॥ उद्दिश्य पाण्डुजन्मान-मभून्नभसि भारती ।
 विजयी वज्रकायोऽय-बुद्धामवलमन्दिरम् ॥ ४२ ॥ भक्तः सहोदरे ज्येष्ठे, जगद्वियुबान्धवः । भावी मोहच्छिदाच्छेकः, क्रमा-
 त्सिद्धिवधूरः ॥ ४३ ॥ (युगम्) प्रीता कुन्ती सुतैर्नव, दिवि देवा महोत्सवम् । चक्रुश्कार पाण्डुस्तु, युगपत् सुतयो-
 द्वयोः ॥ ४४ ॥ दुर्योधन इत्याद्यस्य, भीम इत्यपरस्य च । धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च, पुत्रयोर्नाम चक्रतुः ॥ ४५ ॥ भीम-

१ कल्पवृक्षसदृशैः कामघटादभित्यर्थः । २ अत्यन्तं युधिष्ठिरसदृशः इत्यर्थः ।

स्यातोऽभवन्नाम, मरुत्तनय इत्यपि । स्वमे कल्पद्रुमव्याजा-इत्तोऽसौ मरुता यतः ॥ ४६ ॥ पञ्चभिलालितौ यत्ना-द्द्वानीभि-
 र्मातृवत् सदा । तौ क्रमाज्जग्मतुर्द्विद्वि, पञ्चास्यपृथुकाविव ॥ ४७ ॥ र्हिन्नु दुर्योधनः पथा-देत्य भीमेन र्हित्ता । बलिना
 बालचापल्या-द्भृत्या पादे व्यकृष्यत ॥ ४८ ॥ कदाचिच स भीमेन, प्रीत्या मात्रा समर्पितम् । भक्ष्यं हटेन हस्ताग्रा-
 दाच्छिद्योच्चैरोद्यत ॥ ४९ ॥ मिथः कलिकरौ जातु, जातु केलिपरायणौ । एकामत्रभुजौ जातु, तावभूतामनारत्तम् ॥ ५० ॥
 हासयन्नथ वासन्ती, चन्द्रिकाचन्दनाश्रितः । मल्लिकामोदसुरभिः, सुरभिः समजृम्भत ॥ ५१ ॥ वसन्तेनोपनीतानि,
 प्राप्य चूताङ्कुरच्छलात् । नवान्यस्त्राणि पुष्पास्त्र-स्वृणं जगदजीगणत् ॥ ५२ ॥ जगड्भिगीयोः पञ्चैयोः, त्रयाणे जयशंसिनः ।
 ध्वनयोऽदुन्दुभीयन्त, मथुराः पिकयोपिताम् ॥ ५३ ॥ गलद्द्रुलकिञ्जल्क-पङ्किलीभूतभूतलम् । पुष्पडम्बरितं पाण्डुः,
 क्रीडावनमथागमत् ॥ ५४ ॥ भीमं पण्मासदेशीय-मादाय मथुराकृतिम् । पत्या सह यथौ कुन्ती, वसन्तश्रियमीक्षितुम् ॥
 ५५ ॥ विकाशिकेशरे पुष्प-तिलके चारुचम्पके । पत्न्या सार्धं वने राजा, विजहार मनोरमे ॥ ५६ ॥ लीलयाऽपि क्षिपन् पाणिं,
 बालः सुलभचापलः । मूलादुन्मूलयामास, विविधान् सविधेदुमान् ॥ ५७ ॥ प्रियया सार्धमासाद्य, दोलान्दोलनकौतुकम् ।
 आरुरोह महीपालः, सहेलः केलिपर्वतम् ॥ ५८ ॥ कुन्त्यपि प्रेक्षितुं शैल-ग्रामणीरामणीयकम् । समारोहद्वारोहा, पत्यानु-
 पदिकी मुदा ॥ ५९ ॥ स्वैरमाराममाराभं, वापीं वापीं सरः सरः । सर्वमालोकयांचक्रे, गिरेस्तस्य नृपप्रिया ॥ ६० ॥
 पयन्तीशिखरस्यात्रे, समासादितजन्मनः । कङ्कलिपादपस्याधः, सा विधत्ते स्म विथ्रमम् ॥ ६१ ॥ कुरुवंशनवोचंस !, जगन्ने-

१ सिद्धकिशोरकौ । २ एकपात्रभुजौ । ३ कामः । ४ जेतुमिच्छोः । ५ समीपपृथक् ।

त्रमुपाकर ! इत्यमुष्ठापयामास, भीमं कृत्वाऽङ्कखेलिनम् ॥ ६२ ॥ एवमुष्ठाप्यमानस्य, भीमस्योत्सङ्गसङ्गिनः । श्रमध्वंसाय
घात्रीषु, निद्राऽभूत्त्रगोचरा ॥ ६३ ॥

वने च विहरन् स्वैर-ममन्दानन्दफन्दलः । स्वयं चम्पकफुष्पाणां, स्रजं जग्रन्थ पार्थिवः ॥ ६४ ॥ ताष्ठुपादाय दायद-तुल्यां
निजतनुयुतेः । आत्मसंमुखमायान्तं, कुन्ती कान्तं व्यलोकयत् ॥ ६५ ॥ त्वं कण्ठ ! वर्धसे दिश्या, प्रेम्णा प्रेयानिमां स्रजम् ।
यत्सुम्यसुपनेतेति, मुदः साऽभूद्भ्रशंयदा ॥ ६६ ॥ पिवन्ती लोचनैर्नाथि-मभ्युत्तस्थौ झटित्यसौ । विस्मृतात्मा न चावोधि,
भीममुत्सद्गशायिनम् ॥ ६७ ॥ तदेव नृपतिः कान्ता-कण्ठे चिक्षेप च स्रजम् । भीमोऽतिनिःसहवपु-स्तदुत्सङ्गात् पपात च
॥ ६८ ॥ करौ व्यापारयामास, पुत्ररक्षार्थमेकतः । स्रजोऽर्थं चान्यतः कण्ठं, सा शोक-प्रमदाकुला ॥ ६९ ॥ ततः शृङ्गाखु-
ठन् बालो, हाहारचमुखैर्जनेः । गण्डशैलकलां विभ्रत्, साश्रुनैत्रैरदृश्यत् ॥ ७० ॥ अधोऽधः पततस्तस्य, शिलासोपानतः क्रमात् ।
प्रादुर्बभूष्टात्काराः, कुन्तीहिन्मर्मभेदिनः ॥ ७१ ॥ पूर्वकायनता कुन्ती, विलापतुष्टुला सुतम् । तत्पीडागमनायेव, सिञ्चति
स्माश्रुवीचिभिः ॥ ७२ ॥ पश्यतामेव सर्वेषां, लोठं लोठं तटात्तटे । स बालः स्थूलपापाणा-मृपागमदुपत्यकाम् ॥ ७३ ॥
प्रयंगमा इवोत्प्लुत्य, जङ्गला वायुरंहसः । तस्यानुपदमुत्ताल-मुत्तेरुर्नृपपत्तयः ॥ ७४ ॥ हा ! वत्स ! क्वासि ? इद्रयोऽसि,
मया जीवन् पुनः कदा ? । दूरतः पेतुषो वत्स !, यद्वा ते जीवितं कुतः ? ॥ ७५ ॥ इत्थं विलापैरत्यन्त-करुणैर्मर्मभेदिभिः ।
उच्चैः प्रनिरवव्याजा-द्रोदयन्ती गिरीनपि ॥ ७६ ॥ कुन्ती शोकाकुला जात-हिम्नेन सह पाण्डुना । पुत्रालोकनसोत्कण्ठा,

१ ' विभ्रदश्रुने० ' प्रतिद्वय० । २ जङ्गावखलवन्तः । ३ हिन्मः-हाहारवः ।

शनैः शोकादवातरत् ॥ ७७ ॥ (त्रिभिविशेषकम्) उवाच राज्ञी प्राणेश !, केनैताश्चूणिताः शिलाः ? । न जानामीति तेनोक्ते,
 देवी पुनरभापत ॥ ७८ ॥ अमून् भीमद्रुहः को हि, दारुणान् दारयिष्यति ? । शङ्के स्वेनैव पापेन, शीर्णास्तु कणशः स्वयम्
 ॥ ७९ ॥ तेनानवासपूर्वेण, नगोत्तारहृमेन च । पुत्रशोकेन चात्यन्तं, कुन्ती वैहृष्यमागमत् ॥ ८० ॥

अथातिरंहसा कांश्चि-द्व्याकोशास्यकुशेशयान् । पत्नीनागच्छतो दूरा-द्वीक्षांचक्रे क्षितीश्वरः ॥ ८१ ॥ तत्प्रमोदानुमानेन,
 परिज्ञाय नृपोऽभ्यधात् । देवि ! त्वं वर्धसे दिध्वा, कुशली तव नन्दनः ॥ ८२ ॥ इति वर्धयतो राज्ञीं, राज्ञस्तेऽपि व्यजिज्ञपन् ।
 अग्रेऽसौ विजयी स्वामि-न्नक्षताङ्गस्तवात्मजः ॥ ८३ ॥ देवीक्रोडस्थितस्यैव, त्वत्पुत्रस्य मनागपि । पेतुपोऽपि गिरेः शृङ्गा-
 न्मुखरागो न भिद्यते ॥ ८४ ॥ एतत् कथितमस्माभि-रन्यदत्यद्भुतं पुनः । पुरो गत्वा स्ववालस्य, स्वयमालोकयिष्यसि ॥ ८५ ॥
 इति वार्तासुभापान-श्रोपितं शेषवैशसा । त्वरितं त्वरितं भीम-जननी पुरतो ययौ ॥ ८६ ॥ राजाऽपि राजमानास्यः, प्रेयसी-
 पृष्ठतो व्रजन् । समाससाद तं देशं, यत्रास्ति क्षेमवान् सुतः ॥ ८७ ॥ शिलाचूर्णमये तल्पे, सुखोत्तानशयं सुतम् । अक्षतं शत-
 पन्नाक्षं, तौ निरीक्षां वभूवतुः ॥ ८८ ॥ तद्युद्धीक्ष्य तयोरासीत्, प्रीतिर्वाचामगोचरा । तौ समालोक्य बालोऽपि, हर्यादुद्राहु
 नृत्यति ॥ ८९ ॥ ऊर्ध्वमूर्ध्वं लसद्द्राहुं, भीममादाय वक्षसा । कुन्ती सानन्दमालिङ्ग्य, चुचुम्ब प्रस्तुतस्तनीः ॥ ९० ॥
 गतप्रत्यूहमुत्फुल्ल-लोचनः पाण्डुभूपतिः । बलादाच्छिद्य पत्नीतः, सानन्दं सस्वजे सुतम् ॥ ९१ ॥ पृथा पप्रच्छ पृथ्वीश-
 मार्यपुत्र ! द्रुढीयसी । असौ शिला समग्राऽपि, विभिदे कणशः कथम् ? ॥ ९२ ॥ पार्थिवः कथयामास, प्रिये ! तव तनूरुहः ।

यत्र कावोऽयमाख्यायि, भारत्या ननु दिव्यया ॥ ९३ ॥ तदस्य वपुषा चाढं, वज्रेणेवाभिताडिता । शिलेयं केलिशैलस्य,
चूर्णिमावमुपाययौ ॥ ९४ ॥ योऽपि खण्डीकृतो दृष्टः, प्रस्तरोऽद्य त्वया पथि । तदपि त्वचनूजस्य, तनूधातविजृम्भितम् ॥ ९५ ॥
तच्छ्रुत्वा विस्मितस्त्वान्ता, कुन्ती कान्तिमुपेयुषी । आदाय दयिताद्वीम-मालिलिङ्गं सुदुर्मुहुः ॥ ९६ ॥ प्रपातभूमिं भीमस्य,
भृद्गारावर्जितैर्जैः । निषिच्य श्रेयसे वृद्धाः, क्षणादानचूर्णधतैः ॥ ९७ ॥ ततो मुदितयोपात्त-मुतया प्रियया ससम् । उत्तमि-
तघ्नजां रात्रा, राजधानीमुपाययौ ॥ ९८ ॥

अभ्रभून्मभारूढं, निशाशेपे कदावन । स्वमे महेन्द्रमद्राक्षीत्, पृथा पृथुमनोरथा ॥ ९९ ॥ सा स्वमं कथयामास,
पत्युः प्रातः प्रमोदिनी । तस्यै सोऽपि समाचख्यौ, शक्रामं भाविनं सुतम् ॥ १०० ॥ ततः प्रीतिं परां प्राप्ता, श्लाघ्यं गर्भं
वभार सा । “ प्रातःकालोपलब्धो हि, स्वमः सद्यः फलप्रदः ” ॥ १०१ ॥ स्वयं सागरपर्यन्तां, मेदिनीमनुपद्रवाम् । मण्ड-
लीकृतकोदण्डा, कर्तुमीहांमभूव सा ॥ १०२ ॥ समयेऽपि समागत्य, प्रजाः संहरतस्तदा । कृतान्तस्थापि सा कर्तुं, स्पृहया-
मास निग्रहम् ॥ १०३ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ जातु, यत्तुतोद विधुंतुदः । तस्मिन्नपि वभूवेय-मभिषेणनकाङ्क्षिणी ॥ १०४ ॥

इत्थं गर्भप्रभावोत्थ-धीरोदात्तमनोरथा । तनयं जनयामास, सा मुहूर्ते मनोहरे ॥ १०५ ॥ तदैव दिवि चाग्देवी, सर्वतः
शुश्रुवेतराम् । अमावाराधितज्येष्ठो, जगदेरुधनुर्धरः ॥ १०६ ॥ दुर्धर्पोऽत्यन्तसौम्यास्यः, सामर्षो नयवत्सलः । भविष्यति
क्रमात् कर्म-निर्मुक्तो मुक्तिबल्लभः ॥ १०७ ॥ (युगम्) तदनन्तरमाकाशे, संगीतमुदजृम्भत । रम्भो-र्धशीप्रभृतयो, नृत्यम-

१ तद्व-शरीरम् । २ ऐरावणजारूढम् । ३ राहुः । ४ सक्रोधः ।

प्सरसो व्यधुः ॥ १०८ ॥ जगुर्जगन्मनोहारि-मूर्छनं किन्नरेश्वराः । अजायत पुनर्वाद्य-नादाद्वैतं तथा दिवि ॥ १०९ ॥
 प्रदत्तत्रिदशानन्दे, तस्मिन्नात्मजजन्मनि । प्रमोदकृतसंवादं, पाण्डुश्चक्रे महोत्तवम् ॥ ११० ॥ तं चकार स नाम्नाऽपि, गुणै-
 रंजुनमर्जुनम् । इन्द्रस्य ! दर्शनात् स्वप्ने, जातोऽसाविन्द्रस्वरिति ॥ १११ ॥

अथ श्लाघ्यतमस्वप्न-सूचितौ निचितौ श्रिया । यमलौ जनयांचक्रे, मद्रराजसुता सुतौ ॥ ११२ ॥ तावप्याकाशभारत्या,
 कथितौ यद्भविष्यतः । सत्त्वशौर्ययुतौ सिद्धि-गामिनौ गुरुवत्सलौ ॥ ११३ ॥ प्रदत्तया पितृभ्यां तौ, विनीतौ नयशालिनौ ।
 नकुलः सहदेवश्चे-त्याह्वयया ख्यातिमीयतुः ॥ ११४ ॥ अमी कुमारः पञ्चापि, दिविपत्पादपा इव । यशःकुसुमसौरभ्य-
 सुभगाः ख्यातिमाययुः ॥ ११५ ॥

गान्धारीप्रमुखाश्चाष्टौ, धृतराष्ट्रस्य याः प्रियाः । अजायन्त सुतास्तासां, क्रमाद्दुर्योधनानुजाः ॥ ११६ ॥ पुत्राणां नव-
 नवति-स्तेषां नामानि तद्यथा । आसीदुःशासनः पूर्वो, दुःसहो दुःशलस्तथा ॥ ११७ ॥ रणः श्रान्तः समाढ्यश्च,
 विन्दः सर्वसहोऽपि च । अनुविन्दः सुभीमश्च, सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ॥ ११८ ॥ दुर्मर्षणः सुगात्रश्च, दुष्कर्णो
 दुःश्रवास्तथा । वरवंशो विकीर्णश्च, दीर्घदर्शी सुलोचनः ॥ ११९ ॥ उपचित्रो विचित्रश्च, चारुचित्रः शरा-
 सनः । दुर्मदो दुष्प्रगाहश्च, युयुत्सुर्विकटाभिधः ॥ १२० ॥ ऊर्णनाभः सुनाभश्च, तथा नन्दो-पनन्दकौ । चित्र-
 वाणश्चित्रकूर्मा, सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥ १२१ ॥ अयोवाहुर्महाबाहुः, श्रुतवान् पद्मलोचनः । भीमबाहुर्भीम-

१ जगतो मनोहारिणी मूर्छना यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात्तथा । २ इन्द्रसदृशम् । ३ 'चित्रवत्सर्मा' प्र० द्वय० ।

यलः, सुपेणः पण्डितस्तथा ॥ १२२ ॥ श्रुतायुधः सुवीर्यश्च, वण्डधारो महोदरः । चित्रायुधो निपङ्गी च, पाशो
 वृन्दारकस्तथा ॥ १२३ ॥ शत्रुंजयः शत्रुसहः, सत्यसन्धः सुदुःसहः । सुदर्शनश्चित्रसेनः, सेनानीर्दुग्धरा-
 जयः ॥ १२४ ॥ पराजितः कुण्डशापी, विशालाक्षो जयस्तथा । हृहस्तः सुहस्तश्च, वातवेग-सुवर्चसौ ॥ १२५ ॥
 आदित्यकेतुर्वहाशी, निर्वन्धोऽपि प्रयास्यपि । क्वचि रणशौण्डश्च, कुण्डधारो धनुर्धरः ॥ १२६ ॥ उग्ररथो
 भीमरथः, शूरबाहुरलोलुपः । अभयो रौद्रकर्मा च, तथा हृदरथाभिधः ॥ १२७ ॥ अनाधृज्यः कुण्डभेदी,
 चिराजी दीर्घलोचनः । प्रमथश्च प्रमाथी च, दीर्घालापश्च वीर्यवान् ॥ १२८ ॥ दीर्घयाहुर्महावक्षा, हृढवक्षाः सुल-
 क्षणः । कनकः काञ्चनधैव, सुध्वजः सुसुजस्तथा ॥ १२९ ॥ चिरजाथेत्यमी सर्वे, रणकर्माविशारदाः । सर्वे शौण्डी-
 रदोर्दण्डाः, सर्वे सर्वास्त्रिकोविदाः ॥ १३० ॥

धृतराष्ट्रोऽथ भीष्मादी-नुपवेश्य परेद्यवि । मौहूर्तिकान् समाहूय, पप्रच्छ स्वच्छमानसः ॥ १३१ ॥ आख्यातमशरी-
 रिण्या, भारत्या यद्युधिष्ठिरः । भविता युवनश्लाघ्यो, न कौऽप्यत्रास्ति संशयः ॥ १३२ ॥ किं त्वनन्तरमेतस्मा-द्राजा दुर्यो-
 धनः किमु । भविष्यति न वेत्येवं, ज्ञानेनालोच्य शंस नः ॥ १३३ ॥ अत्रान्तरे दिगन्तेषु, रजोभिः परिभृम्भितम् । उदति-
 ष्टन्त निर्घाता-श्चकम्पे च वसुंधरा ॥ १३४ ॥ शिवाथाशिवशंसिन्यो, विरेसुधिरसं तथा । मार्तण्डमण्डलं चाभूत्, परिवेषण
 भीषणम् ॥ १३५ ॥ एतानि दुर्निमित्तानि, प्रेक्ष्य तच्छृण्वानि च । ज्ञानिनः सर्वविदुरं, विदुरं प्रत्यचीकथन् ॥ १३६ ॥

अयमूर्जस्वलो राजा, राजचक्रविजित्वरः । भविष्यति परं कालः, कुलस्य च जनस्य च ॥ १३७ ॥ इति नैमित्तिकादिट-मनिष्टं
चिदुरस्ततः । सभासमक्षमाचख्यौ, धृतराष्ट्रस्य पृच्छतः ॥ १३८ ॥ तत्राकर्ण्य विपं कर्ण-पुटयोरम्बिकासुतः । पुनः पर्यन्तु-
युक्ते स्म, कुले शान्तिः कथं भवेत् ? ॥ १३९ ॥

अथ संदेहसंदोह-च्छिदुरो चिदुरस्तथा । अप्रेयोऽपि वचः पथ्यं, तथ्यं च तद्युदाहत् ॥ १४० ॥ निखिलस्य कुलस्या-
स्य, क्षेमं चेत् कर्तुमिच्छसि । तर्दनेमेनसां पात्रं, दुष्पुत्रं त्यक्तुमर्हसि ॥ १४१ ॥ तनयेनापि किं तेन, कुलप्रलयकारिणा ? । तेन
हेन्नाऽपि किं कार्य-मार्य ! कर्णो छिनत्ति यत् ॥ १४२ ॥ आसतां शतमेकोन-मपि स्वस्तिकृतः सुताः । अल्पमल्पैतैस्स्यार्थे,
त्याज्यमित्यं विदुर्बुधाः ॥ १४३ ॥ आम्बिकेयस्तदाकर्ण्य, न यावत् प्रत्यभापत । पाण्डुरुडामरप्रीति-स्तावद्विदुरमभ्यधात्
॥ १४४ ॥ ईदृशानि न लभ्यन्ते, पुत्रभाण्डानि कुत्रचित् । ममोपयाचितैरेप, जातो दुर्योधनः सुतः ॥ १४५ ॥ क्षयः कुलस्य
चेत् पुत्रा-द्विद्विस्तर्हि कुतो भवेत् ? । भानोश्चेद् ध्वान्तमाकाशे, प्रकाशः स्यात् कुतस्ततः ? ॥ १४६ ॥ युधिष्ठिरादपि ज्येष्ठः, पूर्वं
गर्भावितारतः । असौ राज्याब्जस्रविता, भविता गोत्रवर्धनः ॥ १४७ ॥ तच्छिवाः सन्तु पन्थानः, स्वस्थानगमनाय वः ।
अभिधायेदमास्थाना-दुदस्थात् भाण्डुभूपतिः ॥ १४८ ॥ दुर्योधनस्य दुःशल्या, नाम यामिर्बभूव या । सिन्धूनामधिरा-
जस्ता-मुपयेमे जयद्रथः ॥ १४९ ॥

अथ ते धृतराष्ट्रस्य, वर्धन्ते स्म शतं सुताः । दोष्णोर्येषां स्म जागति, स्फूर्तिद्वैलोक्यतोलने ॥ १५० ॥ धार्तराष्ट्राः

१ बलवान् । २ अत्रियमपि । ३ बहोः प्रयोजनाय । ४ स्वसा ।

शतं पञ्च, पाण्डव्यास्ते तु संहताः । शतं पञ्चोत्तरं स्मैरं, रेमिरे हस्तिनापुरे ॥ १५१ ॥ भीष्मं च धृतराष्ट्रं च, पाण्डुं
 च विदुरं च ते । प्रतिप्रभातमभ्येत्य, नमस्यन्ति स्म भक्तिः ॥ १५२ ॥ ततः सत्यवतीं पूज्या-मम्पिकाऽम्ब्यालिके
 तथा । अम्ब्या-गन्धारिका-कुन्ती-मुल्याथ प्राणमन्ममी ॥ १५३ ॥ मातृणां च पितृणां च, तथा वात्सल्यवराया । निविशेणं
 मनस्तेषु, "गुरवो हि समाश्रयाः" ॥ १५४ ॥ दौशवाद्यजान्त, पाण्डव्याः परमार्हताः । "यस्य याष्टवपरो लोक-स्तस्य
 भेषा हि तादृशी" ॥ १५५ ॥ दिवा वा यदि वा नक्तं, भक्तिप्रसूकता इव । नेतस्तेषां न युञ्जन्ति, पञ्चापि परमेष्ठिनः
 ॥ १५६ ॥ रंहस्थितापरीक्षार्थं, निर्णतिपणपूर्वकम् । सहस्ततालमुचाला-स्ते कदाचिद्विधाविरे ॥ १५७ ॥ गङ्गायाः पुलिने
 जातु, सिक्ताकणकोमले । सर्वं कुमारार्थिक्रीड-स्ते शब्दत् पांशुकैलिभिः ॥ १५८ ॥ तुङ्गाजटीविदग्धाचे, जलकैलिङ्गुहलात् ।
 यमुनायां कदाचिच्च, शम्प्यापातं धितेनिरे ॥ १५९ ॥ रंहःकैलि-रजःकैलि-जलकैलिषु लीलया । तान् वननूतनभरीचक्रे, चलोदारो
 घृकोदरः ॥ १६० ॥ सदाऽवदातप्रकृति-धर्मतामा धर्मनन्दनः । पवन्य वन्शुषु खैर्हं, विशेषेण सुयोग्ये ॥ १६१ ॥ पत्त-
 लोऽपि नियोगेण, वान्धवेषु घृकोदरः । क्रीडयाऽलोलयद्बालान्, दुःशासनमूलानिति ॥ १६२ ॥ धिताः कदाचित् कथायां,
 भीमेन सुजपीडनात् । श्यामावरोधदोस्थ्येन, संस्थिता इव तेऽभवन् ॥ १६३ ॥ भीमः कदाचिदेतेषा-मन्योन्यं शिरसा
 शिरः । नालिकेरुद्रयाःकाल-मास्फालयदनेकशः ॥ १६४ ॥ धृत्वा कदाचित् पादाग्रे, क्रीडमायां युवं नयन् । नासा-जानु-लला-
 दादौ, त्वचयामास तानयौ ॥ १६५ ॥ तान् बद्ध्या चाष्टुपाशेन, मञ्जयिता चिरं जले । भीमः कैलिप्रियो जातु, भृताप्राया-

१ वैगवत्तापरीश्रार्थम् । २ भृताः ।

नमुञ्चत ॥ १६६ ॥ धार्तराष्ट्राः कनीयांसः, क्रीडन्तस्ते कदाचन । कुतूहलात् कपित्थादीन्बुचानारुहस्तून् ॥ १६७ ॥
 ततः पादप्रहारेण, तानाहत्य महीरुहान् । फलैः सार्धमपात्यन्त, ते भीमेन शुभस्तले ॥ १६८ ॥ खेद्रिता अपि भीमाय, न
 ते किञ्चन चुक्रुधुः । खेहोऽयं न पुनद्रोह-स्तस्येति ज्ञातपूर्णिणः ॥ १६९ ॥ लब्धास्पदं मनोघात्र्यां, वैरभूरुहकारणम् । मात्स-
 र्यबीजमा बाल्या-दभूद्दुर्योधनस्य यत् ॥ १७० ॥ तदानीं भीमसेनस्य, बल-विस्फूर्ति-कीर्तिभिः । तत्रैके किञ्चिदुच्छ्रून्,
 नव्याभिरिव घृष्टिभिः ॥ १७१ ॥

ओजायितानि भीमस्य, खिद्यमानांश्च बान्धवान् । वीक्ष्याचलेपात् कोपाच्च, बाढं दुर्योवनोऽभ्यधात् ॥ १७२ ॥ कद-
 र्थ्यन्ते कथं भीम !, भ्रातरोऽमी स्तनंधयाः ? । तव दोर्दण्डकण्डूति-हरोऽस्मि तदुपेहि माम् ॥ १७३ ॥ तेनेत्थं स्पर्धमानेन,
 समाहूतो घृकोवरः । अभ्यधत् महाभाग !, नाहं बन्धुपु दुर्मनाः ॥ १७४ ॥ परमित्थं मम खेह-चापल्यं पर्यवस्यति । वनेपु
 दन्तिनो दन्त-क्रीडाऽपि तरुभञ्जिनी ॥ १७५ ॥ ततोऽचलेपं कोपं वा, मुधा दुर्योधन ! व्यधाः । “ यद्वा नैवास्ति मर्यादा,
 काऽप्यनालोच्य वादिनाम् ” ॥ १७६ ॥ त्वया हि मम दोःकण्डू-र्न मनागप्यपोल्यते । “ न खेरण्डो गजेन्द्रस्य, कटकण्डूयने
 धमः ” ॥ १७७ ॥ अस्ति चेत्तव दोर्दपो, यद्वाऽश्रया बलीयसी । तदेहि त्वं नियुध्यस्व, बुध्यस्व बलमात्मनः ॥ १७८ ॥ इत्या-
 क्षिप्तः स भीमस्य, नियुद्धाय पुरोऽभवत् । “ किं लोकाधिकधामानः, सहन्ते तेजसो वधम् ? ” ॥ १७९ ॥ यदा विरमतो
 नैतो, निरोद्धरि युधिष्ठिरे । तदा तौ परितस्तस्थुः, कुमाराः प्रेक्षकाः परे ॥ १८० ॥ मर्मप्रहारनिर्मुक्त-मनलंकृतरम्ययोः ।
 नियुद्धमेतयोरसी-दक्षिधितमनोहरम् ॥ १८१ ॥ तयोर्द्वयोरपि ख्यात-चलिभ्योऽपि चलिष्ठयोः । प्रावर्ततौचराधर्य-परावृत्तिः

धृणे धृणे ॥ १८२ ॥ दिनेन्दु-दिननाथाभै-स्तयोर्यपराजयो । दुःशासना-र्जुनादीना-सकथ्येतां सुखैस्तदा ॥ १८३ ॥
नियुध्यमानो व ब्राह्मः, क्रीडयाऽपि वृक्तोदरः । क्रमादुर्योधनं दूरा-न्निन्ये निःसहदेहताम् ॥ १८४ ॥ चिराददंशं विश्राणः, परा-
जयपरामवम् । श्यामास्यः प्रययौ वन्द्यु-मध्यादुर्योधनः शनैः ॥ १८५ ॥

तथैवावस्थितं रङ्गे, भीममेत्य युधिष्ठिरः । रजोऽवगुण्डितं प्रेम्णा, प्रममार्ज स्ववाससा ॥ १८६ ॥ बन्धोर्नियुद्धखिन्नस्य,
वपुर्विपुलमंगलम् । खेहात् संवाहयामास, दृढुपाणिर्धनंजयः ॥ १८७ ॥ नकुलः सहदेवश्च, प्रमोदादमितः स्थितौ । स्वाञ्चल-
व्यजनेर्भीमं, वीजयाचक्रतुधिरम् ॥ १८८ ॥

दुर्योधनो रहःस्थाने, स्थित्वा चक्रे जडोचितान् । निजाशयप्रमाणेन, त्रिकल्पानञ्जनालवत् ॥ १८९ ॥ अर्धराज्यहरो
शोऽपि, सोऽपि बन्धो महौजसाम् । किं पुनर्नृमहे तस्य १, सर्वराज्यहरो हि यः ॥ १९० ॥ ततः सर्वप्रकारेण, मम बन्धो
युधिष्ठिरः । “उदीयमानोऽप्युच्छेद्यो, विरोधी व्याधिबद्धयुधैः” ॥ १९१ ॥ किं त्वसाध्यः परीतोऽयं, भीमेन विजयेन च ।
भूपाल इव संपन्नो, विक्रमेण तयेत च ॥ १९२ ॥ ततो भीमा-र्जुनावेव, पुरस्ताद्बधमर्हतः । यो दुर्वारमहावीर्या-वजातारैर्धु-
जाविच ॥ १९३ ॥ तत्रापि प्रथमं निर्भी-र्भौमो निःसीमविक्रमः । कीर्नाशपुरवास्तव्यः, कर्तव्यः प्रसंभं मया ॥ १९४ ॥
व्यापादिते मयाऽग्निसिन्धु, युधिष्ठिर-किरीटिनौ । भवितारौ हठात् कृष्ट-स्तम्भप्रासाददुर्वलौ ॥ १९५ ॥ तदा नियुद्धसंबद्ध-रजः-
परिचयादिव । मलीमसामिमां सन्ध्यां, चक्रे दुर्योधनो रहः ॥ १९६ ॥ ततश्छिद्राणि दुष्टात्मा, भीमस्य स्वच्छचेतसः । नित्य-

१ “ दिनेश-दिनचन्द्राभैः ” इति प्रतिद्वयपाठः । २ प्रभृतम् । ३ युधिष्ठिरस्य । ४ कीनाशः-यमः । ५ बलात् ।

मन्वेपयामास, स नटः हूटनाटके ॥ १९७ ॥ परं निविधकेलीभिर्गङ्गायाः कूलपालिषु । समं सर्वैः कुमारैस्तैः, सोऽपि चिक्रीड सर्वदा ॥ १९८ ॥ कुमारान् क्रीडतस्तत्र, विदित्वा सुतवत्सलः । भूपतिः कायमानानि, कमनीयान्यकारयत् ॥ १९९ ॥ क्रीडा-शौण्डतया तेषु, सुक्तिं मुक्तिं च ते व्ययुः । सर्पदाऽऽप्यधिकः किं तु, भीमोऽभून्नोजनादिभिः ॥ २०० ॥

कूले परेषुर्गङ्गायाः, सौगन्धिकसुगन्धिनि । सुव्याप सिकतातल्पे, केलिश्रान्तो वृकोदरः ॥ २०१ ॥ आहारं मधुरं स्निग्धं, तस्य धृक्चयतस्तदा । बभूव सुखनिद्राऽपि, दीर्घनिद्राचिजित्वरी ॥ २०२ ॥ इदमन्तरमासाध, दुष्टबुद्धिः सुयोधनः । भीमं यद्वा लतापाशैः, प्रचिक्षेप छलाञ्जले ॥ २०३ ॥ लतापाशान् विमच्छेदं, छेकंश्चिच्छ्या दृकोदरः । स्नात्वा क्षणेन गङ्गायाः, करीन्द्र इव निर्ययौ ॥ २०४ ॥ निद्रायमाणमन्येद्यु-स्तं तथैवाङ्गमर्मसु । धर्तारारुद्रोऽतिशृष्टात्मा, दैन्दशूकरदंशयत् ॥ २०५ ॥ सफोपाः सफणाटोपा, दंष्ट्रया गरलोग्रया । तीक्ष्णाग्रया दशन्तोऽपि, विभिदुस्ते न तत्रचम् ॥ २०६ ॥ क्रमाडागरितो निर्भी-र्भीमस्तानवहेलया । दूरेणापोहयन्नागा-ञ्चिशयुनागानिव क्षणात् ॥ २०७ ॥ ततः सुयोधनो दौष्ट्या-ञ्जीमि भोकुमुपस्थिते । अज्ञातमशुनस्यान्त-र्विषमं विपमधिपत् ॥ २०८ ॥ सद्यः प्राणहरे तस्मिन्, दत्ते भीमं सुयोधनः । कृतान्तदन्तयन्त्रान्त-र्गत-चन्तममन्यत् ॥ २०९ ॥ प्रत्युत्तोजितमतेने, तेन भीमस्य तत्क्षणात् । “पुंसां जाग्रतु भाग्येषु, विपत्तिरपि संपदे” ॥ २१० ॥ क्रीडामात्रमिदं सर्व-मेतस्येति विचिन्तयन् । भीमो न कोपमलिनं, मनश्चक्रे मनागपि ॥ २११ ॥ धृतराष्ट्रतनूजास्तु, निष्फ-लारम्भदुःस्थिताः । तेजोभिः पाण्डुपुत्राणां, दन्दहन्ते सा केवलम् ॥ २१२ ॥

विदित्या चिदुरस्तेषा-मेनमुच्छृङ्खलं कलिम् । विजने भीष्ममुल्ह्यानां, पुरस्तादिदमभ्यधात् ॥ २१३ ॥ अमी यर्महराः
 सर्वे, प्रतिभोत्कर्षशालिनः । कुमारः समजायन्त, तन्नोपेक्षितुमर्हथ ॥ २१४ ॥ कलाकलापोपनिष-त्रिपण्णमनसो यथा । एते
 भरन्त्युपाध्यायात्, प्रपतघं तथाऽधुना ॥ २१५ ॥ अस्वेषां कः कलाचार्यः, सर्वविद्याब्धिपारगः । साकाङ्गमिति पृष्टस्ते-
 राचष्ट चिदुरः पुनः ॥ २१६ ॥ अत्रैवास्ति कृपो नाम, कलाचार्यः प्रसिद्धिभाक् । देवस्य ज्ञान्तनोर्नित्यं, यत्रासीत् पुत्रत्रा-
 सना ॥ २१७ ॥ स वः प्रार्थनया विद्वा-नेतानध्यापयिष्यति । लभ्यतेऽयमुपाध्यायः, पुण्यैरत्यन्तपीवरैः ॥ २१८ ॥ तत्समा-
 कर्ष्य गाङ्गेयः, कुमारान्बिलानपि । समाकार्य कृपाचार्य-मध्यापयितुमार्पयत् ॥ २१९ ॥ अध्यगीपत ते शास्त्रं, शब्दपा-
 रायणादिकम् । ततः प्रारंभिरेऽध्येतुं, धनुर्वेदमनिर्विदः ॥ २२० ॥ लघुसंधान-विच्छेद-प्रहारच्छेकचाहवः । तेषामभूवन् भूयांसः,
 शस्त्रैः संव्रतचारिणः ॥ २२१ ॥

इतोऽभूत् तत्र वास्तव्यः, सर्वर्मा विश्वकर्मणः । पुमानतिरथिर्नाम, सदाचारैकमन्दिरम् ॥ २२२ ॥ विधोरिचानुराधाऽभूत्,
 तस्य राधा सधर्मिणी । कदाचिदपि या नैव, ज्येष्ठोपास्तिमपास्थत ॥ २२३ ॥ तयोः कर्णं इति ख्यातः, सुतः सच्चैकभूरभूत् ।
 यत्रोदार्यं च शौर्यं च, द्वयं निःसीमतां गतम् ॥ २२४ ॥ पङ्कोपमे कुले तस्मिन्, परां वृद्धिमुपेयुषः । नलिनस्येव तस्यासीत्,
 उत्तमैरेव संगतिः ॥ २२५ ॥ कलाकृपारपाराय, स्पृहयालुखनिशम् । स शिधां शस्त्र-शास्त्राणा-मियेष गुरुसंनिधौ ॥ २२६ ॥
 प्रणिपत्य कृपाचार्य-मेत्य सोऽपि खँद्धरिकाम् । कुमरैः सममायत्त, शस्त्रश्रममनारतम् ॥ २२७ ॥ कृपाचार्योपदेशाल्य-

१ शस्त्रैः सदृशाः । २ सदृशः । ३ कलासमुद्रपारगमनाय । (४ शस्त्राभ्यासभूमिम् ।)

पाण्डव-
 कौरवाणां
 बालक्रीडा।
 तेषां कला-
 भ्यासः ॥

॥ ४३ ॥

स्वातिवर्षस्य सर्वतः । तेषु कर्ण-किरीटिभ्यां, युक्ताशुक्तिपुटाधितम् ॥२२८॥ आत्तेऽपि विद्यासर्वस्वे, कृपाचार्याव् संमंततः ।
किरीटि-कर्णयोः प्रज्ञा, मनागपि न वृष्यति ॥ २२९ ॥ क्रीडाशुपां कुमारानां, पुरीपरिसरेऽन्यदा । तदीयाघातभीत्येव,
कूपान्तः कन्दुकोऽपतत् ॥ २३० ॥ विदधुर्विधियोपायान्, कन्दुकाकर्षणं प्रति । परां क्लान्तिं कुमारस्ते, वृथारम्भास्तु
लेभिरे ॥ २३१ ॥

तेष्वेवं क्लिश्यमानेषु, वर्षीयान् पथिको द्विजः । विप्रेण सममेकेन, यूना कश्चिदुपागमत् ॥२३२॥ ततो जगदिरे तेन, कुमा-
रास्ते द्विजन्मना । एतस्य कन्दुकस्यार्थे, कथं ताम्यत (थ) पुत्रकाः ! ? ॥२३३॥ इयं वो मधुरा मूर्ति-रियं वः स्फूर्तिरुत्तरा ।
इयं वथातुरी चापे, किणसंचयसूचिता ॥२३४॥ तदल्पीयसि कार्येऽस्मिन्, किमारम्भोऽयमीदृशः ? । “करप्राप्ये फले को हि,
समारोहति भूरुहम् ?” ॥२३५॥ तदेपोऽहमिदानीं वः, करिष्यामि समीहितम् । इत्युक्त्वाऽदर्शयत् तेषा-मिपीकोः करवर्तिनीः
॥ २३६ ॥ मयाऽभिमन्त्रिता हेताः, समानेष्यन्ति कन्दुकम् । इत्याख्यायाक्षिपत् तासा-मेकां विभ्रोऽनुकन्दुकम् ॥ २३७ ॥
विभेद कन्दुकं सधः, सा च नाराचलीलया । “सुहस्तहस्तशुक्तानि, वाणायन्ते वृणान्यपि” ॥२३८॥ अन्ते तामन्ययाऽविच्यत्,
तामप्यपरया तथा । एवं परम्परयोर्ग-दुपादत्त स कन्दुकम् ॥ २३९ ॥ भुवनान्द्रुतभूतेन, कर्मणा तेन विस्मिताः । प्रणम्य
वद्भ्राञ्जलयः, कुमारस्तं व्यजिज्ञपन् ॥ २४० ॥ आर्येक्षांचक्रिरेऽस्माभि-श्चापाचार्याः सहस्रशः । परं नृलोकं नालोकिकि, कस्यापि
श्रीद्विरीदृशी ॥२४१॥ गुरुर्वा त्वं पिता वा त्व-मस्माकमसि संप्रति । एते स्मः किंकराः सर्वे, श्रूहि किं करवाम ते ? ॥२४२॥

विदित्वा विदुरस्तोषा-मेनमुच्छृङ्खलं कलिम् । विजने भीष्ममुख्यानां, पुरस्तादिदमभ्यधात् ॥ २१३ ॥ अमी चर्महराः
 सर्वे, प्रतिभोत्कर्षशालिनः । कुमाराः समजायन्त, तन्नोपेक्षितुमर्हथ ॥ २१४ ॥ कलाकलापोपनिप-निपण्णमनसो यथा । एते
 भवन्त्युपाध्यायात्, प्रयतञ्चं तथाऽधुना ॥ २१५ ॥ अस्त्वेषां कः कलाचार्यः, सर्वविद्याब्धिपारगः । साकाङ्गमिति पृष्टस्त्वे-
 राचष्ट विदुरः पुनः ॥ २१६ ॥ अत्रैवास्ति कृपो नाम, कलाचार्यः प्रसिद्धिभाक् । देवस्य शान्तनोर्नित्यं, यत्रासीत् पुत्रा-
 सना ॥ २१७ ॥ स वः प्रार्थनया विद्या-नेतानध्यापयिष्यति । लभ्यतेऽयमुपाध्यायः, पुण्यैरत्यन्तपीथरैः ॥ २१८ ॥ तत्समा-
 कर्ष्य गाङ्गेयः, कुमारात्रिखिलानपि । समाकार्य कृपाचार्य-मध्यापयितुमार्पयत् ॥ २१९ ॥ अध्यक्षीयत ते श्राद्धं, शब्दपा-
 रायणादिकम् । ततः प्रारोभिरेऽध्येतुं, धनुर्वेदमनिर्विदः ॥ २२० ॥ लघुसंधान-विच्छेद-प्रहारच्छेकवाहवः । तेपामभूवन् भूयांसः,
 ब्रह्मैः संब्रह्मचारिणः ॥ २२१ ॥

इतोऽभूत् तत्र वास्तव्यः, सर्वार्थमा विश्वकर्मणः । पुमानतिरथिर्नाम, सदाचारैकमन्दिरम् ॥ २२२ ॥ विधोरिवानुराथाऽभूत्,
 तस्य रात्रा सार्धभिणी । कदाचिदपि या नैव, ज्येष्ठोपास्तिमपास्थत ॥ २२३ ॥ तयोः कर्ण इति ख्यातः, सुतः सर्वैकभूरभूत् ।
 यत्रौदार्यं च शौर्यं च, द्वयं निःसीमतां गतम् ॥ २२४ ॥ पद्भ्योपमे कुले तस्मिन्, परां वृद्धिसुपेयुषः । नलिनस्यैव तस्यासीत्,
 उत्सर्गैरेव संगतिः ॥ २२५ ॥ कलाङ्कशास्पासप, स्पृहपाशुरहर्निशम् । स शिक्षां शस्त्र-शास्त्राणा-मियेष गुरुसंनिधौ ॥ २२६ ॥
 प्राणिपत्य कृपाचार्य-मेत्य सोऽपि खल्लुरिकाम् । कुमारैः सममाधत्त, शस्त्रश्रममनारतम् ॥ २२७ ॥ कृपाचार्योपदेशाख्य-

१ शस्त्रैः सद्यशाः । २ सद्यशाः । ३ कलासमुद्रपारगमनाय । (४ शब्दाभ्यासभूमिम् ।)

स्वातिवर्षस्य सर्वतः । तेषु कर्ण-किरीटिभ्यां, शुक्लाशुक्तिपुटायितम् ॥२२८॥ आत्तेऽपि विद्यासर्वस्वे, कृपाचार्यात् समंततः ।
किरीटि-कर्णयोः प्रज्ञा, मनागपि न वृष्यति ॥ २२९ ॥ क्रीडाश्रुयां कुमाराणां, पुरीपरिसरेऽन्यदा । तदीयाघातभीत्येव,
कृतान्तः कन्दुकोऽपतत् ॥ २३० ॥ विदधुर्विधिवोधोपायान्, कन्दुकाकर्षणं प्रति । परां क्लान्तिं कुमारास्ते, वृथारम्भास्तु
लेभिरे ॥ २३१ ॥

तेष्वेवं क्लिश्यमानेषु, वर्षीयान् पथिको द्विजः । विभ्रण सममेकेन, यूना कथिदुपागमत् ॥२३२॥ ततो जगदिरे तेन, कुमा-
रास्ते द्विजन्मना । एतस्य कन्दुकस्यार्थे, कथं ताम्यत (थ) पुत्रकाः ! ? ॥२३३॥ इयं वो मधुरा मूर्ति-रियं वः स्फूर्तिरुत्तरा ।
इयं वधातुरी चापे, किणसंचयसूचिता ॥२३४॥ तदल्पीयसि कार्येऽस्मिन्, किमारम्भोऽयमीदृशः ? । “करप्राप्ये फले को हि,
समारोहति भूरुहम् ? ” ॥२३५॥ तदेपोऽहमिदानीं वः, करिण्यामि समीहितम् । इत्युक्त्वाऽदर्शयत् तेषा-मिपीकोः करवर्तिनीः
॥ २३६ ॥ मयाऽभिमन्त्रिता हेताः, समानेष्यन्ति कन्दुकम् । इत्याख्यायाक्षिपत् तासा-मेकां विप्रोऽनुकन्दुकम् ॥ २३७ ॥
विभेद कन्दुकं सधः, सा च नाराचलीलया । “सुहस्तहस्तमुक्तानि, बाणायन्ते वृणान्यपि” ॥२३८॥ अन्ते तामन्ययाऽविच्यत्,
तामप्यपरया तथा । एवं परम्परयोर्ग-दुपादत्त स कन्दुकम् ॥ २३९ ॥ भुवनाद्भुतभूतेन, कर्मणा तेन विस्मिताः । प्रणम्य
वद्भाञ्जलयः, कुमारास्तं व्यजिज्ञपन् ॥ २४० ॥ आर्येधांचक्रिरेऽस्माभि-थापाचार्याः सहस्रशः । परं नुलोकं नालोकिकि, कस्यापि
प्रौढिरीदृशी ॥२४१॥ गुरुर्वा त्वं पिता वा त्व-मस्माकमसि संप्रति । एते स्मः किंकराः सर्वे, ब्रूहि किं करवाम ते ? ॥२४२॥

कुरुवंदे ध्वजायध्व-मध्वनीनां: सदध्वनि । इत्याश्वास्य द्विजः सर्वान्, प्रसन्नांस्तानवोचत ॥२४३॥ अर्धश्रमाविलं दूर-मनेन
 विनयेन वः । मनो मे कतकेनेव, वारि निन्ये प्रसन्नताम् ॥ २४४ ॥ दर्शयध्वमुपाध्यायं, ममेदानीं तमात्मनः । ननु युष्मा-
 कमातिथ्यं, भवतादिदमेव मे ॥ २४५ ॥ स हि युष्मदुपाध्यायः, कृपाख्यः स्वजनो मम । तस्यान्तेवासिनो युष्मान्, दृष्ट्वा
 इष्टोऽस्मि संग्रति ॥ २४६ ॥ इत्युक्तैर्मण्डलीभूय, सर्वैस्तैः परिचारितः । पार्थदत्तमुजालम्बः, प्रविवेश द्विजः पुरे ॥ २४७ ॥
 गृहामिमुखमायान्तं, तमालोक्य गुणालयम् । प्रत्युज्जगाम रोमाञ्च-संवर्मितवपुः कृपः ॥ २४८ ॥ स्वच्छन्दनिर्यदान-
 न्द-चाप्यवीचिविलोचनः । पञ्चाङ्गालिङ्गितक्षोणि-र्नमस्यति च तं कृपः ॥ २४९ ॥ कृपं दृशा पिवन् सोऽपि, प्रसारितसुज-
 दयः । तथाऽऽलिङ्गयथा जातो, तावेकवपुषाविव ॥ २५० ॥ कृपः सिंहासने भक्त्या, निवेश्य तमभापत । अद्येदं मन्दिरं
 पूर्णं, यदाक्रान्तं भवत्कर्मैः ॥ २५१ ॥ संवत्सरे समयेऽपि, वासरोऽयं सुवासरः । अवतारः सरस्वत्या-स्त्वं यत्रातिथिरागतः
 ॥ २५२ ॥ अनमस्यत् कृपाचार्य-मादरेण द्विजो युवा । अभ्यनन्दत् तमाशीर्षिः, सोऽपि स्वजनवत्सलः ॥ २५३ ॥ कोऽयं
 महात्मा ? यस्येत्यं, कुरुध्वे पर्युपासनाम् । इति राजसुतैः शृष्टः, कृपः पुनरवोचत ॥ २५४ ॥
 वत्साः ! सोऽयं गुरुद्रोणः, कलानां कुलमन्दिरम् । अयमेव रहस्यज्ञो, धनुःपारायणे पुनः ॥ २५५ ॥ प्रख्यातः सन्नुर-
 स्याय-मश्वत्थामेति नामतः । नापरं पितरं मूर्त्यां, योऽनुचक्रे गुणैरपि ॥ २५६ ॥ इत्याख्याय विसृष्टेषु, कुमारेषु सुदा-

१ ' ध्वजायिध्वं ' ' ध्वजायित्वं ' इति प्रतिद्वयपाठो न सम्यक् प्रतिभाति । २ पान्थाः । ३ मार्गश्रमेण मलिनं-ज्याकुलं
 मे मनः । ४ ' नमस्थामास तं ' प्रतिद्वयं ।

पाण्डव-
 कौरवाण्यं
 कला-
 म्यासः
 द्रोणा-
 श्वत्थामा-
 गमनम् ॥

कृपः । द्रोणाचार्याय विदधा-वातिथ्यमतिथिप्रियः ॥ २५७ ॥ प्रसन्नमन्यदा द्रोणं, व्याजहार रहः कृपः । प्रणयात्
 प्रार्थ्यसे किञ्चि-न्नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥२५८॥ चापाचार्यस्त्वदन्योऽस्ति, यथा न भुवनत्रये । तथाऽमीभ्यः कुमारेभ्यो, नास्ति
 सप्रतिभः परः ॥ २५९ ॥ व्याकुरुष्व तदेतेभ्य-श्चापोपनिषदं निजाम् । स्थानन्यासेन विद्याया-ल्लौक्यप्रथितो भव ॥२६०॥
 शालिबीजं च विद्यां च, वप्तुकामैर्मनीषिभिः । सुक्षेत्रं च सुपात्रं च, विना पुण्यैर्न लभ्यते ॥ २६१ ॥ एतावद्भिर्दिनैरेते,
 भित्तिवच्चित्रकर्मणाम् । मया त्वदुपदेशाना-मुपानीयन्त योग्यताम् ॥ २६२ ॥

तथेत्यङ्गीकृते तेन, गत्वा भीष्मान्तिकं कृपः । सर्वमावेदयामास, द्रोणवृत्तान्तमादितः ॥ २६३ ॥ द्रोणाचार्यम-
 थाकार्य, सत्कृत्य कनकोत्करैः । अर्पयामास गाङ्गेयः, पौत्रान् ग्राहयितुं कलाः ॥ २६४ ॥ तदा वैकटिकस्यैव, माणिक्येषु
 सुजातिषु । संस्कारस्तेषु सर्वेषु, दिदीपे सुतरां गुरोः ॥ २६५ ॥ संयोगो गुरुशिष्याणा-मन्योन्यं प्रीतिशालिनाम् । तेषामत्यद्भुतः
 सोऽभू-दिन्दुकैरवयोगवत् ॥ २६६ ॥ दृष्टिं मेघ इवाचार्यः, शिक्षां समतया ददौ । सा त्वाधारवशाद्द्रे, परिणामं पृथक् पृथक्
 ॥२६७॥ उपदिष्टं धनुर्वेदं, सर्वं वेत्ति स्म फैलगुनः । विवेदानुपदिष्टं तु, स्वयं शुश्रूषणं गुरोः ॥२६८॥ धनंजयस्य गुर्वङ्ग-
 संवाहनभवश्रमः । महान्तमपि हन्ति स्म, शस्त्राम्यासपरिश्रमम् ॥ २६९ ॥ सुधास्वादुःगुरोः पाद-पयः पीत्वा रजस्वलम् ।
 निर्जा'कपिध्वजशक्रे, चित्रं प्रज्ञामनाविलाम् ॥२७०॥ विनयं कुर्वताऽत्यर्थ-मर्जुनेन विद्येपतः । सर्वशिष्यप्रियस्यापि; गुरोरा-
 वर्जितं मनः ॥२७१॥ गुरुभक्तिसुधासेक-संपत्त्या सितवाजिनः । शिक्षावह्निः फलस्फाति-माततानातिशायिनीम् ॥ २७२ ॥

नरानिद्रापिमद्रोध-मकरन्दकरम्बिते । शिष्यप्रधनपुञ्जस्मि-न्नर्जुनेनाम्बुजायितम् ॥ २७३ ॥ लक्ष्ये स्थिरे चले दूरे-ऽनप-
 राद्धपुमर्जुनम् । पदयज्ञो मकणोऽपि, कर्णो मनसि मत्सरी ॥२७४॥ असौ साधारणः पन्थाः, पुत्रो भवति यत् प्रियः । गुणै-
 गुरोस्तनोऽप्यागात्, प्रियतामर्जुनः पुनः ॥२७५॥ अघोचदेकदाऽऽचार्यो, विनयावर्जितोऽर्जुनम् । कर्तास्मि त्वां गुणैरेभि-
 जगत्यैरुधनुर्धरम् ॥ २७६ ॥ प्रसादः स गुरोस्तत्र, चापचातुर्यमद्भुतम् । पार्थस्येदं द्वयं बाहं, बाधते स्म सुयोधनम्
 ॥ २७७ ॥ ॥ मद्गुणैः पाण्डवैः मार्ध-मुच्छलन्मत्सरो तदा । कर्ण-दुर्घोर्धनौ मैत्री-मन्वभूतां परस्परम् ॥ २७८ ॥

अनध्यायदिने कापि, गोधाधारी धनुर्धरः । वने पुष्पकरण्डाख्ये, किरीटी क्रीडितुं ययौ ॥२७९॥ अपश्यत् तत्र तूणीवत्,
 पूर्णास्त्रिमफलैः शरैः । मारमेयमयेयान्त-र्विस्मयः कंचिदर्जुनः ॥२८०॥ अभूत् तस्य मनस्येवं, तं वीक्षितवनस्तदा । अस्ति कापि
 प्रदेज्ञेऽस्मिन्, धुर्यः कश्चिद्भनुष्मताम् ॥२८१॥ अथामावग्रतो गच्छन्, योग्यानिरतमुन्नतम् । एकं पुमांसमद्राधी-ल्लक्ष्यभेदैकको-
 विदम् ॥२८२॥ संधाना-ऽऽदान-मोक्षेषु, तस्य संग्रह्य लाघवम् । पार्थस्त विस्मितोऽपृच्छत्, कोऽसि त्वं ? कथं ते गुरुः ? ॥
 २८३ ॥ मोऽवदद्भद्र ! पल्लीन्दो-हिरण्यधनुयः सुतः । एकलव्याभिधानोऽस्मि, पुलिन्दकुलसंभवः ॥२८४॥ शत्रुतत्वाम्बु-
 विद्रोणी, द्रोणाचार्यश्च मे गुरुः । श्रूयते धन्विनां धुर्यः, शिष्यो यस्य धनंजयः ॥२८५॥ प्रत्यावृत्तस्ततः पार्थो, विच्छाय-
 वदनः पथि । आगच्छद्भुच्छलन्मन्यु-र्मनस्येवमचिन्तयत् ॥२८६॥ कुन्दे-न्दुधवल्लैरेप, मां पराजयते गुणैः । शङ्के शिष्यप्रसादोऽपि,
 चक्रेऽस्य गुरुणाऽधिकः ॥२८७॥ इति चिन्तामपीलेप-श्यामलः साश्रुलोचनः । पार्थो व्यर्थश्रममन्यो, गुर्वन्तिकमुपाययौ ॥२८८॥

१ हृन्मन्थनचर्मपट्टकपाती । २ योग्यायां-शस्त्राभ्यासे निरतं-तत्परम् ।

अथोन्नमय चिबुकं, तं खेहादुरुरब्रवीत् । दिनेन्दुवत् कथं वत्स !, वहसि म्लानमाननम् ? ॥२८९॥ कृतान्तः कुपितस्तस्य,
 तस्य संनिहितोऽग्रनिः । साक्षेपस्तक्षकस्तस्य, निकारं ते चकार यः ॥२९०॥ यथार्थमवदत् पार्थः, कः प्रभो ! न्यक्करोति माम् ? ।
 “किं केशरिकिशोरोऽपि, केनचित् परिभूयते ? ” ॥२९१॥ किं त्वाश्लिष्य पुरा प्रोक्त-स्त्वयाऽहं वत्स ! ते समः । मम शिक्षा-
 मधीयानो, न धन्वी भविता परः ॥२९२॥ इति प्राक् सुकृताऽऽसाधात्, प्रसादाद्यदुदीरितम् । वचस्वत् ते भवन्मिथ्या, मथाति
 मम मानसम् ॥२९३॥ यत् ते शिक्षाग्रणीरेको, मयाऽद्य ददृशे वने । अहं प्रभो ! पुरस्तस्य, कलां नामोमि षोडशीम् ॥२९४॥
 उज्जगार गुरुर्वत्स !, शिष्यो मे नास्ति कश्चन । यस्त्वया हन्त तुल्योऽपि, त्वदाधिक्ये तु का कथा ? ॥ २९५ ॥ एवं वादि-
 नमाचार्य-मर्जुनो विनयान्वितः । एतं वो दर्शयामीति, वदन् निन्ये तदन्तिके ॥२९६॥ पादपान्तरितो भूत्वा, तत्तादृक् तस्य
 लाघवम् । गुरुः प्रथममालोक्य, जगाम पुरतस्ततः ॥२९७॥ आयान्तमेकलब्धयोऽपि, द्रोणमुद्दीक्ष्य दूरतः । आगत्य भूमि-
 लुठनै-न्यर्पतत् तस्य पादयोः ॥२९८॥ ज्याकठोरप्रकोष्ठाङ्कं, प्रशान्तं ब्रह्मचारिणम् । चिरं संभावयामास, द्रोणस्तं सान्द्रया दृशा
 ॥२९९॥ अब्रवीच कुतो वत्स !, सैष शिक्षाक्रमस्तव ? । न हीदृशमर्माग्नायं, भवेत् कार्मुककौशलम् ॥३००॥ विहस्य गुरवेऽ-
 शंस-देकलब्धः कृताञ्जलिः । विदांकुल मे विधां, द्रोणाचार्याञ्जिगद्गुरोः ॥३०१॥ नासौ विधोपदेशस्ते, मत्तः किं मापसे
 मृषा ? । यथार्थं भद्र ! जल्पेति, गुरुस्तं भृशमभ्यधात् ॥ ३०२ ॥

एवमुक्तो विनीतात्मा, पट्टीपतितनूरुहः । मृण्मयं दर्शयामास, स द्रोणं द्रोण-पार्थयोः ॥ ३०३ ॥ पार्थः पृथुलवे-

दिस्यां, चम्पूररचितार्चनाम् । तां गुरोः प्रतिमां वीक्ष्य, वन्दते स्म सुहृद्युदा ॥ ३०४ ॥ एकलव्यं च पप्रच्छ, भ्रातरावेद्यतां मम । आजगाम गुरुद्रोणः, कुत्र ते नेत्रपात्रताम् ? ॥ ३०५ ॥ सोऽप्यस्मै कथयामास, महाभाग ! मयैकदा । गुरुरभ्यर्थित-
 थाप-त्रिधाहेतो र्हःस्थितः ॥ ३०६ ॥ तदा विनयनम्रोऽपि, योग्योऽयोग्योऽप्यहं सखे ! । हेतोः कुतोऽपि गुरुणा, सर्वथाऽपि निराकृतः ॥ ३०७ ॥ गुरुपादाः प्रसादाय, ध्यानार्च्यधीकृता अपि । भवन्त्येवेति निश्चित्य; प्रदेशेऽत्र समागमम् ॥ ३०८ ॥
 गाधादियं गुरुं पश्य-न्नभ्यर्च्य प्रतिमामिमाम् । दिवानिशमिपूनस्यै-न्नभ्यासमहमादधे ॥ ३०९ ॥ नमोऽस्तु गुरवे तस्मै, प्रमादाद्यस्य पश्यत । मादृशो मलिनात्माऽपि, विधत्ते चापचापलम् ॥ ३१० ॥ यो हि स्मरणमात्रेण, हन्ति संतमसं भृशम् ।
 अत्रामोतु गुरोस्तस्य, तरणिः करणिं कथम् ? ॥ ३११ ॥

इति जल्पन्तमानन्दान्तं सरोमाञ्चकञ्चुकम् । अतुच्छपार्थवात्सलय-विवशो गुरुरब्रवीत् ॥ ३१२ ॥ पल्लीन्द्रपुत्र ! चेदस्मि, गुरुद्वीकृतवस्तव्या । तदत्रार्थे कृतार्थेन, दीयतां गुरुदक्षिणा ॥ ३१३ ॥ एकलव्यस्तदाकर्ण्य, विकस्वरमुखाम्बुजः । तं वभापे प्रभो ! ऋहि, वस्तु किं तेऽस्तु दक्षिणा ? ॥ ३१४ ॥ विभवो वा शिरो वाऽस्तु, मदीयं तव दक्षिणा । एतेनाप्याथमर्ण्यति ते, न निमुञ्चेय निश्चितम् ॥ ३१५ ॥ इत्युक्तो गुरुरप्युचे, वाचं निह्वियतोचिताम् । वामेतरकराहुष्टो, निर्द्वय मम दीयताम् ॥ ३१६ ॥ तन्निस्रम्य प्रसन्नास्यः, कृतार्थमन्यमानसः । सोऽसिधेयुका छिच्चा, गुरवेऽहुष्टमार्पयत् ॥ ३१७ ॥ पुण्यष्टिः सुरसुक्ता, तन्म्योर्पयतत् तदा । गुरुमक्तिद्वितीयेन, कः सत्त्वेन न रज्यते ? ॥ ३१८ ॥ द्रोणाचार्योऽपि साश्चर्यः, प्रीतचेताख्यानतः । तमा-
 १ प्यानेन प्रत्यधीकृताः । २ क्षिपन् । ३ गुरुमक्तिः द्वितीया यस्मिन् तेन ।

श्रुष्याभ्यधाद्वत्स !, दुष्करं कृतवानसि ॥ ३१९ ॥ अतःप्रमृति कोदण्ड-महुलीभिरपि स्फुटम् । आकर्षन्नपरार्द्धेषु!, कदाचिन्न भविष्यसि ॥ ३२० ॥ इति प्रीत्या तमाश्वास्य, व्यावृत्तो' वर्त्मनि व्रजन् । गुरुर्धनंजयेनैत-द्विनयादन्ययुज्यत ॥ ३२१ ॥ तैस्तैः शिष्यगुणैः काम-मुपेतोऽपि प्रभो ! त्वया । असौ गुणैकगृह्णेण, कथं न ग्राहितः श्रमम् ? ॥ ३२२ ॥ इति पर्यनुयुक्तोऽथ, द्रोणाचार्योऽप्यचीकथत् । शृणु कारणमत्रार्थे, वत्स ! त्वं गुरुवत्सल ! ॥ ३२३ ॥ शस्त्रैःशास्त्रे च केनापि, मा स्म पार्थोऽति-शय्यताम् । इयं मम प्रतिज्ञाऽस्मि-न्नवज्ञाहेतुतां ययौ ॥ ३२४ ॥ यथार्थमिदमासाद्य, गुरोरुत्तरमर्जुनः । मेने प्रत्युपकाराय, प्राणानपि न किञ्चन ॥ ३२५ ॥

अथागत्य विनीतास्ता-ञ्जिज्ञाप्यानध्यापयद्गुरुः । अमुक्ते करमुक्ते च, शस्त्रे तेऽपि व्यधुः श्रमम् ॥ ३२६ ॥ अशिक्षेतां गदायुद्धं; भीम-दुर्योधनौ पुनः । कलापारंगमैर्जतिं, कुमारैरखिलैः क्रमात् ॥ ३२७ ॥ शिखिपिच्छमवस्थाप्य, तालपादपमूर्धनि । द्रोणाचार्योऽथ कोदण्डे, तानारेभे परीक्षितुम् ॥ ३२८ ॥ लक्ष्याभिमुखमालीढं, स्थानमास्थाय तिष्ठत । शरस्तु मद्भिरा मोच्यो, गुरुस्तानित्यशिक्षयत् ॥ ३२९ ॥ मण्डलीकृत्य कोदण्डं, गुर्वदिशानुसारतः । निक्षिप्तचक्षुषो लक्ष्ये, ते तस्थुः स्थिर-चेतसः ॥ ३३० ॥ प्रत्येकं तेऽन्वयुज्यन्त, गुरुणा किमु पश्यथ । मां च वृक्षं च लक्ष्यं च, बन्धूनेतांश्च पुत्रकाः ! ॥ ३३१ ॥ तेऽप्यभापन्त पश्याम-स्त्वां चैनं च महीरुहम् । सर्वांश्च बान्धवनेतान्, लक्ष्यं चैतत् पुरःस्थितम् ॥ ३३२ ॥ तेन तद्वचसाऽऽ-चार्यः, सबन्धोऽन्तरचिन्तयत् । अजात्यरत्नवदमी, योग्या नोत्तरकर्मणः ॥ ३३३ ॥ अथ पार्थ व्यवस्थाप्य, तथैव गुरुरादि-

शब्द । प्रेक्षे चन्द्रकमेवाहं, पिच्छेऽस्मिन्निति सोऽवदत् ॥ ३३४ ॥ तामर्जुनगिरं श्रुत्वा, निश्चिक्ये मुदितो गुरुः । राधावेधोप-
देशस्य, योग्योऽयमिति चेतमि ॥ ३३५ ॥ अन्यदा स्वर्णदीतोये, मञ्जनाय गुरुर्ग्रयो । कुमारो अपि सर्वेऽपि, सुविनीतास्त-
मन्ययुः ॥ ३३६ ॥ मञ्जन्तमन्तःसलिलं, गम्भीरिमगुरुं गुरुम् । जङ्घाकाण्डेऽथ जग्राह, ग्राहः कश्चिद्दृढग्रहः ॥ ३३७ ॥ स विक्र-
मकलासारान्, कुमारानखिलानपि । अलंभूष्णुरपि ग्राह-निग्रहाय समादिशत् ॥ ३३८ ॥ अगाधजलदुर्गस्थं, ते च तं हन्तु-
मक्षमाः । उदासाचक्रिरे सर्वे, गुरोः पार्श्वचराश्रियम् ॥ ३३९ ॥ अकिञ्चित्करतां तेषां, विमान्य गुरुरादसात् । मुखमालोकया-
मास, प्रह्ववाहोः किरीटिनः ॥ ३४० ॥ गुरुं रक्षन् निजग्राह, ग्राहं पार्श्वः पतत्रिभिः । “हस्तत्रांश्च मनस्वी च, किं न कुर्याद्ध-
नुर्धरः ?” ॥ ३४१ ॥ द्रोणाचार्योऽथ पार्श्वाय, पृथुदोर्वीर्यशालिने । राधावेधोपदेशालयं, प्रददौ पारितोषिकम् ॥ ३४२ ॥
प्रदपोपनिपत्तेन, भृशं रजे धनंजयः । वार्धिविश्राणितसुधा-सर्वस्व इव वासवः ॥ ३४३ ॥

आकलय्य कुमारांस्तान्, सर्वविधास्वधीतिनः । द्रोणाचार्योऽथ भीष्मार्थ-रूपेण पाण्डुमभ्यगात् ॥ ३४४ ॥ सत्कृत्य
विष्टरेऽभ्यर्णं, स भूपेनोपवेशितः । अभापत समां दन्त-ज्योत्स्नाभिः क्षययन्त्रिन ॥ ३४५ ॥ महाराज ! कुमारास्ते, समस्ते-
ऽप्यन्ननर्मनि । परमां प्रौढिमारूढाः, परीक्ष्यन्तां ततोऽयुना ॥ ३४६ ॥ अभिनन्द्य गुरुं प्रीत्या, राजा विदुरमादिशत् । पुरी-
परिचरे रम्ये, रक्ष्यतां रङ्गभूरिति ॥ ३४७ ॥ अपशल्यां समां सौम्यां, भुवमभ्यर्णपाथसम् । अदर्शयत् तदोपेत्य, विदुरस्य गुरु-
स्तवः ॥ ३४८ ॥ तत्राद्यतेन गुरुणा, निर्मिते बलिकर्मणि । विदुरोऽपि क्षितीशार्थं, प्रेक्षागारमकारयत् ॥ ३४९ ॥ अत्रोच-

१ गङ्गानदीजले । २ समुद्रेण इत्थं सुधासर्वस्वं यस्य सः । ३ 'सज्जयता' प्रतिद्वय० । ४ जलसमीपस्थानम् ।

जगत्प्रयः । असावशेषशौण्डीरं-चूडारत्नमनुत्तरम् ॥ ३६५ ॥ असावनुपमन्याय-पर्यैकपथिकोत्तमः । असावनन्यसामान्य-सत्य-
पूतनचःक्रमः ॥ ३६६ ॥ इत्थं लोककृतां श्लाघां, श्रुत्वाऽतिप्रीतचेतसः । पुण्डरीकोपमाः पाण्डो-दृशः पेतुर्युधिष्ठिरे ॥ ३६७ ॥
(त्रिभिर्विशेषकम्) रथी सोऽथ रथारूढः, प्रौढविक्रमसंक्रमः । निशेषं दर्शयामास, शत्रुकौशलमात्मनः ॥ ३६८ ॥

अथ तौ नित्यसंहृष्टौ, दुर्योधन-वृकोदरौ । गदायुद्धाय संनद्धौ, रङ्गोत्सङ्गेष्वतेरतुः ॥ ३६९ ॥ रङ्गण रङ्गगते, मूर्या-
चन्द्रमत्साविव । तौ प्रदक्षिणचारीभि-रभितथेरतुश्चिरम् ॥ ३७० ॥ तौ विस्मयेन पश्यन्त-स्तदा दिविपदो दिवि । फलमाक-
लयामासु-नेत्रयोर्निनिमेषयोः ॥ ३७१ ॥ दुर्योधने च भीमे च, पक्षपातात् पृथक् पृथक् । एकाऽपि परिपत् तत्र, द्वैधीभावमुपा-
ययौ ॥ ३७२ ॥ धैर्यं दुर्योधनस्याहो ! भीमस्याहो सुसौष्ठवम् । इति लोकप्रशंसाभिः, शब्दाद्वैतं तदाऽभवत् ॥ ३७३ ॥
ततो हृदि स्थितो भीम-प्राणनाशोपदेशकृत् । गुरुदुर्योधनस्योच्चै-र्जागरामास मत्सरः ॥ ३७४ ॥ ततो लोचनयोः किञ्चि-
द्भ्रान्त्यारीतनुजन्मनः । क्रोधाश्रयाशञ्जालेव, प्रादुरास पिशङ्गता ॥ ३७५ ॥ घृतराष्ट्रतनुजस्य, क्रोधान्धस्य शरीरतः ।
स्वेदविन्दुव्रजव्याजा-न्विर्ययुर्मत्सरोर्मयः ॥ ३७६ ॥ ततो वीक्ष्य तदाकारं, निर्विकल्पमना अपि । विदाञ्चकार परित-स्तदाकृतं
वृकोदरः ॥ ३७७ ॥ क्रोधधूर्मघ्नजस्फूर्ज-धूमसंचयसंनिभः । उज्जृम्भते स्म भीमस्य, मूर्ध्नि मूर्धरुहोच्चयः ॥ ३७८ ॥
क्षणादशनभीत्येन, स्फुरति स्मौष्ठपल्लवः । तस्याङ्गान्यपि रोमाञ्च-व्याजात् प्रासानसञ्जयन् ॥ ३७९ ॥ कोपाटोपादघावेतां,-
तावुर्दुर्णगदौ ततः । संहारमालतोद्भूता-विव विन्ध्य-हिमालयौ ॥ ३८० ॥ संजगमते न तौ यावत्, प्रहाराय परस्परम् ।

१ 'ससृष्टौ' इत्यपि क्वचित् पाठः । २ आश्रयाश-अग्निः । ३ धूमध्वजः-अग्निः । ४ कुन्ताकाणि । ५ उत्क्षिप्तगदौ ।

कुमाराण्यं
कला-
परीक्षा ।
भीमदुर्यो-
धनयोः
परीक्षा ॥

अमाषिष्ट गुरुस्ताव-दश्वत्थामानमात्मजम् ॥३८१॥ वत्स ! वत्सौ महावीरौ, निवारय जवादिमौ । मा भूत् क्षोभः क्षणादेवं,
 रङ्गस्यास्य गरीयसः ॥३८२॥ उभावपि ततस्तेन, वारितौ गुरुद्वयुना । ताद्युपाविशतां स्थानं, सार्वहित्यौ निजं निजम् ॥३८३॥
 निवार्य तूर्यनिर्घोषं, रोदसीमेदभैरवम् । कोलाहलं च लोकानां, गुरुगिरिमवोचत ॥ ३८४ ॥ यो मे पुत्रादपि प्रेरान्,
 प्राणैभ्योऽपि प्रियंकरः । सर्वास्त्राम्मोधिपारीण-स्तं पार्थ पश्यताधुना ॥ ३८५ ॥ आनद्धोभयतूणीरः, करोपहितकार्मुकः ।
 बद्धगोधाङ्गुलित्राणः, कवचच्छन्नविग्रहः ॥ ३८६ ॥ ततो विवेश बीभैत्सु-गिरान्तःसदसं गुरोः । मध्येसुरपुरं यन्तु-यत्नेनेव
 सुरद्विपः ॥ ३८७ ॥ (युगम्) त्रिजगत्येकवीरोऽय-मयमस्त्रविदां वरः । कुरुगोत्रप्रदीपोऽय-मयं भुवनरक्षिता ॥ ३८८ ॥
 तेजसामेकधामाय-मयं न्यायनिकेतनम् । कीर्तिनां कुलवेशमाय-मयमुत्साहमन्दिरम् ॥ ३८९ ॥ इत्यानन्दाञ्जनैरुक्ताः, शृण्व-
 न्त्याः सर्वतो गिरः । प्रस्रवेण समं कुन्त्याः, पेतुः प्रीत्याऽश्रुविद्युषः ॥ ३९० ॥ (त्रिभिविशेषकम्) घृतराष्ट्रस्य पाण्डोश्च,
 पुलकच्छन्नना बहिः । फाल्गुनं पश्यतोजाताः, शुभंस्नेहाङ्कुरा इव ॥ ३९१ ॥ दिदृक्षेवैव पार्थस्य, लोकवक्त्रेषु राकया ।
 एत्यामावस्यया तस्थे, गान्धारीवदने पुनः ॥ ३९२ ॥ संसञ्जनोरिथतैस्तै-रर्जुनस्तुतिवद्भुनैः । दिदीपे कोपसप्तार्चिः,
 सुयोधनश्चमीतरौ ॥ ३९३ ॥ कर्णस्तु सर्वशस्त्राब्धि-कर्णधारभुजोजितः । सार्जुनं तं जनं हन्तु-मियेय प्रस्तुतस्तुतिम् ।
 ॥ ३९४ ॥ कलितोद्दण्डकोदण्ड-मालीढस्थानमास्थितः । किरीटी ददृशे साक्षा-द्धनुर्वेद इवाङ्गवान् ॥ ३९५ ॥ जन-
 स्याभून्मुदा तूर्य-निनादैरभिनन्दितः । ब्रह्माण्डभाण्डभेदीव, कलः कोलाहलो महान् ॥ ३९६ ॥ उपजग्मुषि विश्रान्ति-मथ

१ स्वस्थौ । २ अर्जुनः । ३ नियन्तुः । ४ अर्जुनम् । ५ ' सुतस्ते० ' प्रतिद्वय० । ६ ससत्-सभा ।

तस्मिन् कथंचन । अन्नकौशलमात्मीयं, दर्शयामास फाल्गुनः ॥ ३९७ ॥ लक्ष्ये चले स्थिरे स्थूले, लघीयसि च लाघवम् ।
के नाम विस्मयं नापुः, पश्यन्तः सव्यंसाचिनः ? ॥ ३९८ ॥ दृढानि दृढमृष्टित्वा-दुर्भेद्यान्यपि भिन्दिना । जिष्णुना
वैरिवारस्य, दृढं चेतोऽप्यभिघत ॥ ३९९ ॥ तस्मिन् बहूनि चित्राणि, विचित्राणि वितन्वति । चित्रीयन्ते स्म के नाम, न
मायदोर्मदा अपि ? ॥ ४०० ॥ शरग्रहण-संधान-समाकर्षण-मुक्तयः । शतशो लक्ष्यभेदाश्च, तस्यैक्ष्यन्त समं जनैः ॥ ४०१ ॥
न यत्र निपतन्ति स्म, नायना अपि रश्मयः । लक्ष्यं तत्राप्यणीयोऽपि, भिन्दन्ति स्मार्जुनेपवः ॥ ४०२ ॥ चक्रवद्धमतो
लोह-चपुषो यत्रपौत्रिणः । निचखान मुखे पञ्च, बाणान् युगपदर्जुनः ॥ ४०३ ॥ राधावेधादिकं तत्तत्, पार्थोऽन्यदपि
दुष्करम् । करोति स्म यदालोक्य, सुरैरपि विसिष्मिये ॥ ४०४ ॥ चक्र-प्रास-गदा-खड्ग-प्रभृतिष्वपि कौशलम् । शस्त्रेषु श्वेत-
वाहस्य, निर्वाहमगमत् परम् ॥ ४०५ ॥ क्षणात् शार्शुः क्षणाद्भूमौ क्षणादिवि । क्षणात् क्रीडन्नयक्रोहे, तत्र
जिष्णुरदृश्यत ॥ ४०६ ॥ मन्त्रास्त्राप्यनुध्यान-मात्रजातोदयानि सः । आग्नेय-गारुणादीनि, कुरुमर्तुरदर्शयत् ॥ ४०७ ॥

ततः समर्थितग्राये, तस्मिन् महति कर्मणि । सभालोके च सर्वस्मि-न्नानन्दमकरन्दिते ॥ ४०८ ॥ संवर्त-पुष्करावर्त-निध्या-
नप्रियचान्धवः । भुजास्फोटघ्ननिः कर्ण-स्फोटकृद्भ्रैवोऽभवत् ॥ ४०९ ॥ (युग्मम्) भ्रूभृतः किमु शीर्यन्ते ?, दीर्यते किमु
भेदिनी ? । पतन्ति विद्युतः किंस्वित् ?, क्षुभ्यन्ति किमुताब्धयः ? ॥ ४१० ॥ विकल्पजातमित्यन्तः, कुर्वन्नुद्भ्रान्तमानसः ।
विसंस्थुलं समुत्तस्थौ, सर्वोऽथ स समाजनः ॥ ४११ ॥ (युग्मम्) आवत्रे पञ्चभिर्द्रोणः, पाण्डवैः सायुधैस्तदा । मूर्तिमान्

१ अर्जुनस्य । २ यन्त्रवराहस्य । ३ अर्जुनस्य । ४ उन्नतः ।

परमात्मेव, महाभूतैः शरीरिभिः ॥ ४१२ ॥ अश्वत्थामान्विताः स्थाम-बन्धुरा बान्धवाः शत्रुम् । तारका इव शीतांशुं,
परिवदुः सुयोधनम् ॥ ४१३ ॥ अमन्दमन्दरशुब्ध-क्षुभ्यदम्भोधिभैरवम् । कातरीकृतशौण्डीरं, सिंहनादं समावहन् ॥४१४॥
भुजास्फोटानुसारेण, प्रक्षिप्तनयनाम्बुजैः । विस्मयस्तिमितैस्त्रास-लोलैश्चालोकितो जनैः ॥ ४१५ ॥ भीमाकृतिरतिप्रांशुः,
सासि-तूणीर-कार्मुकः । काञ्चनं कवचं विभ्रत्, सुमेरुरिव जङ्गमः ॥ ४१६ ॥ बीभत्सुं प्रति चीभत्से, क्षिपन् गुञ्जारुणे दृशौ ।
रङ्गमध्यमथाध्यास्त, कर्णः शौर्यमहार्णवः ॥४१७॥ (चतुर्भिः कलापकम्) ततः कर्णः कृपाचार्यं, द्रोणं च द्रुहिणीपमम् । ननाम
नामिताराति-नीतिप्रह्वान्तराशयः ॥४१८॥ ततः सर्गं सोऽवोचत्, पार्थ ! माऽनेन कर्मणा । मंस्थाः कर्मठमात्मानं, मामा-
लोक्य संप्रति ॥४१९॥ अथ पार्थो यथा यद्यत्, कर्म निर्मितवान् पुरा । कर्णः सातिशयं तत्तत्, प्रथयामासिवांस्तथा ॥४२०॥

ततः सहस्रसुत्थाय, धृतराष्ट्रात्मजाग्रणीः । कर्णं निचिडमालिङ्ग्य, प्रणयादित्यवोचत् ॥ ४२१ ॥ कर्ण ! त्वमेकवी-
रोऽसि, त्वं त्रिलोकीत्रिभूषणम् । त्वं धनुर्वेदविद्यायाः, परां सीमानमीयिवान् ॥ ४२२ ॥ त्वमेव वैरिदोर्दर्य-संपदां पैश्यतोहरः ।
त्वमेव कीर्तिनिर्वास-डिण्डिमः सर्वधन्विनाम् ॥ ४२३ ॥ इदं राज्यमिमे प्राणा, इमाः कुरुकुलश्रियः । सर्वं त्वदीयमेवैत-द्ब्रूहि
येन प्रयोजनम् ॥ ४२४ ॥ कर्णोऽप्युवाच मेऽस्त्येव, समस्तं सुहृदि त्वयि । प्रार्थये केवलं भूयात्, सौहार्दं ते मयि स्थिरम्
॥ ४२५ ॥ किं तु पार्थस्य दोर्दण्ड-कण्डूतिज्वरितात्मनः । इच्छति द्वन्द्वयुद्धेन, भुजो भिपजितुं मम ॥ ४२६ ॥ गिरमाकर्ण्य
कर्णस्य, तामधिक्षेपं पांशुलाम् । हुतो वह्निरिव क्रोधा-ञ्ज्वलितः फाल्गुनोऽभ्यघात् ॥ ४२७ ॥ कर्ण ! निर्नाम ! निर्मञ्जन्,

१ शुब्धः-मन्थानः । २ ब्रह्मोपमम् । ३ चौरः । ४ अधिक्षेपेण-तिरस्कारेण पांशुलां-सपापाम् ।

मदीयशरसागरे । असौदकैर्निजस्त्रीणां, दृशः किं श्लाघयिष्यसि ? ॥ ४२८ ॥ कर्णस्ततोऽब्रवीत् कोपात्, पार्थ ! केयं विमी-
यिका । गृहाणास्व हराम्येष, सर्वं गवं तवाधुना ॥ ४२९ ॥ ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः, प्रगृह्य सशरं घनुः । युद्धश्रद्धाय कर्णाय,
केपिकेतुरतिष्ठत ॥ ४३० ॥

तयोः समसंरम्भ-दर्शनोत्सुकचेतसाम् । आसीत् कुसुमितेन द्यौ-विमानैस्त्रिदिवोकसाम् ॥ ४३१ ॥ तदीयसमरारम्भ-
विलोकनकुतूहली । अंनूरुसारथिस्तस्यौ, स्थिरीकृतथः क्षणम् ॥ ४३२ ॥ तौ प्रजाभिरदृश्येतां, रणायान्योन्यसंमुखौ । विन्ध्या-
द्रिविपिनोत्सङ्गे, मचौ दन्तावलाविव ॥ ४३३ ॥ अभूवन् कर्णतः केचित्, केचिदरुनतः पुनः । खेचरामरमर्त्यानां, तदा द्वेष-
मजायत ॥ ४३४ ॥ पुरः कर्णस्य को जिष्णु-रिति दुयोधनादयः । ऋः कर्णोऽग्रेऽर्जुनस्येति, दधुर्भीमादयो सुदम् ॥
४३५ ॥ कुन्ती तु कुन्तभिन्नेव, तनयत्नेहपिक्कया । मूर्च्छान्धकारविधुरा, पपात जगतीतले ॥ ४३६ ॥ तां तथा चिदुरः
प्रेक्ष्य, प्रेष्याभिश्चन्दनद्रवैः । क्षणादाश्वासयामास, शीतैश्च व्यजनानिलैः ॥ ४३७ ॥ विपमैव गतिः कामं, समरस्येति कातरम् ।
पाण्डोर्वदनमालोक्य, रौधेयमवदत् कृपः ॥ ४३८ ॥

कुन्तीकुक्षिसरोहंसः, कुरुवंशैकमौक्तिकम् । पाण्डुहेमाद्रिकल्पदु-चीभंत्सुविंदितोऽस्ति नः ॥ ४३९ ॥ तत्त्वमप्यात्मनो
ब्रूहि, मातरं पितरं कुलम् । ताम्यतस्तव चेद्ब्राह्म, रणाय कपिकेतुना ॥ ४४० ॥ तां कृपस्य कृपाणाग्र-शितामारुर्ण्य भार-
तीम् । क्षटित्युत्थाय संरम्भा-दभापत सुयोधनः ॥ ४४१ ॥ किं कुलेन पितृभ्यां वा ? गौरवं हि गुणैर्नृणाम् । अधिरोहति

१ अर्जुनः । २ सूर्यः । ३ 'नूतनक्षेत्रे' प्रतिद्वय० । ४ कर्णम् । ५ अर्जुनः ।

मूर्धान-मरचिन्दं किमन्ययम् ? ॥ ४४२ ॥ रणः शौण्डीरिमापेक्षः, कुलं न क्वाप्यपेक्षते । शौण्डीरस्तद्वलात् कर्णः, फाल्गुनं
 योधयिष्यति ॥ ४४३ ॥ किं नाम सोऽपि शौण्डीरः ?, क्षमते यः परानपि । न नाम सहते सिंही, गर्जाभिः स्फूर्जतो घनान्
 ॥ ४४४ ॥ अथ जल्पथ नाराज्ञा, विधत्ते युद्धमर्जुनः । राज्ये कर्णस्तदङ्गाना-मभिषिक्तो मयाऽधुना ॥ ४४५ ॥ इत्युदीर्ये
 कृपाचार्य-प्रभृतीन् धृतराष्ट्रद्वयः । कर्णराज्याभिषेकाय, तत्कालमुपचक्रमे ॥ ४४६ ॥

पुरोहितमथाह्वय, कर्णं स्वर्णासनस्थितम् । स्वशुक्ते सोऽङ्गसाम्राज्ये-ऽभ्यपिञ्चत् तीर्थवारिभिः ॥ ४४७ ॥ निष्कलङ्कमृगाङ्गामं,
 तस्य च्छत्रमधार्यत । अर्जितं निजदोर्दण्डै-र्यशः स्वमिव पिण्डितम् ॥ ४४८ ॥ प्रेकीर्णकानि कर्णस्य, धूयन्ते स्म वधूजनैः ।
 अभिषेक्तुं तमायाता, गङ्गोर्मय इवाम्बरात् ॥ ४४९ ॥ चिरं जयाङ्गराजिति, शब्दोद्गारापुरःसरम् । तस्य भोगवलीं पेतु-र्व-
 न्दिनो निश्चनन्दिनः ॥ ४५० ॥ कर्णः प्रत्युपकाराय, ययाचेऽथ सुयोधनम् । स्थेमानमर्थयाचक्रे, सोऽपि सौहार्दसंपदः
 ॥ ४५१ ॥ सौहार्दे हि कियन्मात्रं ?, प्राणा अपि तवैव मे । इत्युक्तवन्तं राधेयं, मुदाऽश्लिष्यत् सुयोधनः ॥ ४५२ ॥ ततः
 प्राप्ताङ्गसाम्राज्यः, पुनरादाय कार्ष्णिकम् । रणारम्भाय राधेयो, दूरादाह्वास्त फाल्गुनम् ॥ ४५३ ॥

साम्राज्यमङ्गदेशाना-मुपश्रुत्यात्मजन्मनः । सरदानन्दसंदोह-विसंश्रुलपदक्रमः ॥ ४५४ ॥ सस्तोत्तरीयसिचयः, प्रफुल्ल-
 नयनोत्पलः । कर्णस्य जनकोऽभ्यागात्, तत्रातिरथिसारथिः ॥ ४५५ ॥ युग्मम् ॥ कर्णः पितरमालोक्य, दूराद्दुत्सृज्य कार्मु-
 कम् । पपात पादयोस्तस्य, "दैवतं हि परं पिता" ॥ ४५६ ॥ अङ्गराज्याभिषेकार्द्र-मानन्दाशुक्रणोदैकैः । पुनरुक्तं शिरः सोऽपि,

? चामराणि । २ खुतिम् । ३ सुयोधनः ।

तन्त्रस्याभ्यपिञ्चत ॥ ४५७ ॥ आलिङ्गति स्म सर्वाङ्गं, सुतयुत्थाप्य सारथिः । उन्मीलत्पुलको मूर्ध्नि, भूयो भूयश्चुचुम्ब
च ॥४५८॥ विद्याय विद्वतिलक-स्तमित्यं सारथेः सुतम् । कर्णमभ्यर्णभागत्य, वदति स्म वृकोदरः ॥४५९॥ द्युतात्मज !
न पार्थेन, कथंचिद्योऽनुमर्हसि । गृह्यतां प्रार्जनं चाप-मपहाय कुलोचितम् ॥ ४६० ॥ अङ्ग ! त्वमङ्गसाम्राज्य-योग्योऽसि न
कथंचन । मृगारातिपदे हन्त, गोमायुः किमु जायते ? ॥ ४६१ ॥ इति व्याहरति स्वैरं, भीमे भीमधुजोजिते । आगत्य
रभयाद्भ्रातृ-मध्याह्न्यौर्धनोऽभ्यधात् ॥४६२॥ वीराचारानभिज्ञोऽसि, भीम ! यत् कुलमीक्षसे । तुलुकाचान्तसप्तान्धेः, कुलं
कुम्भोद्भवस्य किम् ? ॥४६३॥ तत्त्वान्तरं किमप्येतत्, कर्ण इत्युदितं भुवि । दिव्याद्गलक्षणं द्यौती, न द्यते सुतमीदृशम् ॥४६४॥

अथातिरथिराह स्म, साधु साधु सुयोधन ! । असौ मे नाङ्गजः खनु-र्यथा प्राप्तस्तथा भृशु ॥४६५॥ त्रिस्रोतःस्रोतसि
पुरा, प्रभाते गतवानहम् । अपश्यं रत्नमञ्जूषां, पुण्यलक्ष्मीं निजाभिव ॥ ४६६ ॥ गृहे नीत्या पुरः पत्न्या-स्तामुद्गाद्य
तदन्तरे । सकृण्डलं स्फुरत्कान्तिं, वचनागोचरश्रियम् ॥ ४६७ ॥ राजकुञ्जरदर्पोष्म-ध्वंससंभावितकृतिम् । एकमालोक्यं
वालं, सिंहाभकमिवोद्भटम् ॥ ४६८ ॥ (युग्मम्) तमालोक्य कूर्तलोकं, पत्नीं राधामथाम्यधाम् । अनपत्या प्रिये ! संप्र-
त्यनेन भव पुत्रिणी ॥ ४६९ ॥ इत्युक्त्वा साऽपि मामाह, प्राणेश ! घृष्टुणारुणे ! जाते प्राच्या दिशो वयन्ने, स्वमोऽद्य ददृशो
मया ॥४७०॥ जानामि भानुमानेत्य, सप्रसादं जगाद माम् । वत्से ! संपत्स्यते तेऽद्य, शौण्डीरतिलकः सुतः ॥ ४७१ ॥ तं
दृष्ट्वा दधती हर्ष-मुजागरमजागरम् । तदैव च त्वयाऽनेन, दिष्ट्या पुत्रेण वर्धिता ॥ ४७२ ॥ इत्याख्याते शुभे स्वप्ने, प्रियायाः

१ अश्विनोदनयष्टिः । २ अगस्त्यमुनेः । ३ सारथिभार्यो । ४ कृतप्रकाशम् । ५ कुङ्कुमारुणे ।

पुलकस्पृशः । मञ्जूपातः समाकृष्य, तमश्चेत् पालमक्षिपम् ॥ ४७३ ॥ कर्णस्याधः करं कृत्वां, सुप्तः प्राप्तोऽयमित्यसौ । प्रापितः कर्णं इत्याख्यां, तनयः सुदिने मया ॥ ४७४ ॥ स्वप्ने रविवितीर्णत्वा-दपरं रविभूरिति । अस्योद्यद्भ्रागधेयस्य, नामधेयम-जायत ॥ ४७५ ॥ भवन्ति स्म गुणा पाल्या-दस्मिन्नस्मत्कुलातिगाः । पङ्के पङ्केरुहो वृद्धिः, सौरभं तु स्वतोभवम् ॥ ४७६ ॥ अगौ राजकुले फापि, लब्धजन्मा न संशयः । इति कुन्दोज्ज्वलैरस्य, गुणैरनुमितं मया ॥ ४७७ ॥ असौ मद्दंशजत्वेन, यद-धिधिष्यते मुहुः । कांकोलकुलजत्येऽपि, कुत्सनं कोकिलस्य तत् ॥ ४७८ ॥

इमामाकर्ण्य कर्णस्य, कयामतिरथेर्मुखात् । दधुः सभासदः सर्वे, विस्मयस्तिमितं मनः ॥ ४७९ ॥ कुन्ती तु चिन्त-यामास, दिष्ट्या जीवति मे सुतः । नेत्रयोश्चिरौत्राय, ममाभूत् पारणाविधिः ॥ ४८० ॥ सैवेयं यन्मणिस्तोम-मण्डिता कुण्डलद्वयी । अहमेकैव धन्याऽस्मि, यस्याः कर्णा-र्जुनौ सुतौ ॥ ४८१ ॥ कोऽन्यः स्पर्धेत पार्थेन ? यो हि न स्यात् सहोदरः । अगृतेनार्जुतामीशु-रेव स्पर्धितुमर्हति ॥ ४८२ ॥ कर्णो वः सोदरो बन्धु-रिति संचन्धमादितः । समये धर्मजादीनां, ज्ञाप-यिष्यामि जातुचित् ॥ ४८३ ॥ एवं विकल्पकल्लोलैः, कुन्त्यामामक्रान्तचेतसि । सभायां भुजमुत्क्षिप्य, क्रुधा नुर्योधनोऽ-भ्यधात् ॥ ४८४ ॥ अभिषिक्तोऽयमद्भ्रु, यादृशस्तादृशो मया । नाभीष्टो यस्य कस्यापि, स नामयतु कार्मुकम् ॥ ४८५ ॥ तामाकर्ण्य गिरं पाण्डु-द्वन्द्वुषु ज्वलितात्मसु । भयोद्भ्रान्तस्य लोकस्य, जज्ञे कोलाहलो महान् ॥ ४८६ ॥ पाण्डुर्द्राणमभाषिट्,

? 'पान्तः' प्रतिद्वय० । २ काकोलः-द्रोणकाकः-काकजातिविशेषः इत्यर्थः । ३ चिरकालेन । ४ चन्द्रः । ५

'भीष्टं' प्रतिद्वय० ।

दृष्ट्वा तदसमञ्जसम् । प्रचण्डः पुत्रभाण्डाना-मकाले कलहः किमु ? ॥ ४८७ ॥ एयामस्माभिरासृत्रि, कलामात्रपरीक्षणम् ।
 कुमाराणां विरोधोऽयं, तदाचार्य ! निवार्यताम् ॥ ४८८ ॥ मिथो विरोधं बन्धूना-मवेक्षितुमिवाक्षमः । तदानीं च पतिर्भा-
 मा-मस्तगह्वरमाविशत् ॥ ४८९ ॥ अथोत्क्षिप्य भुजं द्रोणः, पाण्डवान् कौरवानपि । सिंहयोतानिवान्योन्यं, युध्यमाना-
 न्यवारयत् ॥ ४९० ॥ भुजोत्कर्षाच्च वी-भत्सोः, कुमाराणां च मत्सरात् । आनन्दश्च विपादय, समं पाण्डोरभूद्द्वयम् ॥ ४९१ ॥
 घृतराण्ड-कृपन्द्रोण-गान्धेयादिभिरन्वितः । विसृज्य संमदं पाण्डु-निजमन्दिरमासदत् ॥ ४९२ ॥ कृतकर्णस्तुतिः
 कथित्, कथित् पार्यस्तवोल्बणः । कश्चिदुयोधनस्तोता, जनः स्वं स्वं गृहं ययौ ॥ ४९३ ॥

इतरेतरन्ध्रवीक्षणस्ते, विनयाच्छादितमत्सराः कुमाराः ।

सकलासु कलासु केलियोग्या, मिलिता एव वितन्वते स्म नित्यम् ॥ ४९४ ॥

इति मलयारिश्रीदेवप्रमसूरिविरचिते पाण्डवचरिते महाकाण्डे भीम-दुयोधनादिजन्मकुमारकलारोप-
 णाल्लदर्शनवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थः सर्गः ।

अथान्यदाऽवदातश्रीः, श्रीमान् पीनांसकुट्टिमः । खण्डितारातिदोष्काण्डः, पाण्डुः संसदमासदत् ॥ १ ॥ हिरण्मयस्यं
 भेजे, शारदाम्भोधरद्युतिः । मद्रासनं शशिक्रान्त-सुमेरुशिखरोपमम् ॥ २ ॥ दधार रत्नकेयूरे, स प्रभाऽरुणिताम्बरे । वमञ्चा-
 मिव बाहुभ्यां, प्रतापं मूर्चतां भतम् ॥ ३ ॥ अरातिकीर्तिसर्वस्व-मावर्त्येव विनिर्मितम् । स बभारोज्ज्वलं हार-सुरःस्थलविल-
 म्बिनम् ॥ ४ ॥ शिरस्युवाह पीतानां, विपक्षमहसामिव । अमान्तमन्तः संदोहं, स रत्नमुकुटच्छलात् ॥ ५ ॥ कपोलदर्पणे
 द्रष्टु-मातमीयकमनीयताम् । विर्कतेनाविवायातौ, स दधौ स्वर्णकुण्डले ॥ ६ ॥ जयप्रशस्तिमेतस्य, चामरग्राहिणीगणाः ।
 कङ्कणौघरणत्कार-कैतवेन वितेनिरे ॥ ७ ॥ हारयष्टिं महीष्टुष्टे, तस्येव विशदं यशः । पुञ्जयन्तः क्षितीशास्तं, प्रणम्योपावि-
 शन् पुरः ॥ ८ ॥ मणिकोटीरसंक्रान्त-मूर्तिरारतैकवान्धवः । उह्यमान इव भ्रजे, शिरोभिः सोऽधनीश्वरैः ॥ ९ ॥ स्त्यानीभूयं-
 गतैर्मूर्ति-मग्निः कामरसेरिव । निर्मिताः परितो वार-नार्यस्तं पर्यवृष्वत ॥ १० ॥ गाङ्गेय-धृतराष्ट्रादि-गुरुवर्गोऽपि
 गौरवात् । अलंचक्रे तदास्थान-मानन्दभरमेदुरः ॥ ११ ॥ यथास्थानमथासीने, सामन्ता-मात्यमण्डले । स्तुवत्सु तद्यशो
 विश्व-श्रोत्रानन्दिषु वन्दिषु ॥ १२ ॥ पुष्पावचूलरोलम्ब-कदम्बध्वनिडम्बरैः । मुहुर्निह्वयमानासु, गाथकीकलगीतिषु

१ सूर्यो । २ कोटीरः-मुकुटः । ३ रोलम्बा-भ्रमराः ।

॥ १३ ॥ नानादक्तीः कवीन्द्रेषु, रसभङ्गितरङ्गिताः । उद्विरत्सु जनश्रोत्र-पुटपीयूषवर्षिणीः ॥ १४ ॥ विशारदेषु पुरतो,
भरतादिमहीशुजाम् । प्रथयत्सु कथास्तथ्या, नितान्तमयमर्षिणीः ॥ १५ ॥ अभ्येत्य भूमिन्यस्तैक-जानुरानम्य भूपतिम् ।
मूर्धन्यञ्जलिमाधाय, प्रतीहारो व्यजिज्ञपत् ॥ १६ ॥

देव सेवककल्पद्रो !, द्रुपदस्य महीपतेः । आकारविदिताकृतो, दूतस्ते द्वारि वर्तते ॥ १७ ॥ जाह्नवेय-धृतराष्ट्र-
चिदुराणामथाशयम् । ज्ञात्वोर्वीपतिरादिक्षत्, तत्प्रवेशाय तं श्रुवा ॥ १८ ॥ आश्लिषत्पथुरालान-लालितैः केलिलोलुपैः ।
सविभ्रमाभ्रमांतङ्ग-वन्धुभिर्गन्धसिन्धुरैः ॥ १९ ॥ वनौयुदेश्यैर्देवाश्च-देशीयैर्मन्दरोदरे । भृशमोजस्विभिः क्लृप्त-नेत्ररङ्गस्तुरङ्गमैः
॥ २० ॥ संगीतरङ्गनिःसङ्ग-मृदङ्गधनिलासिभिः । हृष्यन्नजस्रविस्रम्भा-दलोलैः केलिकेकिभिः ॥ २१ ॥ वपुर्विसारिसौरभ्य-
संभावितनभोजन्तरे । निचिष्टदृष्टिरुत्फाले, केलिकस्तूरिकाशृगे ॥ २२ ॥ स दूतः पूतवाङ्मिन्दन्, संसदं शार्तमन्यत्रीम् । उपतस्थे
नृपास्थानं, प्रतीहारपुरःसरः ॥ २३ ॥ (पञ्चभिः कुलकम्) स प्रणम्य यथास्थान-स्युपविश्य विशांपतिम् । विज्ञो विज्ञ-
पयामास, मौलिकुङ्कलितञ्जलिः ॥ २४ ॥ अरित्रांतकृतासेव !, देव ! द्रुपदभूपतिः । प्राहिणोदनणुप्रेम-प्रणयी मां त्वद-
न्तिके ॥ २५ ॥ सुताऽस्य द्रौपदीत्यस्ति, प्राणेभ्योऽपि प्रियंकरा । इमां स यस्मै कस्मैचि-द्वातुमुत्सहते न हि ॥ २६ ॥
व्यक्तं च वक्ति यः कोऽपि, राधावेधं विधास्यति । तस्मै सुतेयमस्माभिर्-र्दास्यते पारितोषिकम् ॥ २७ ॥ आम्नातिनो धनुर्वेदे,

१ पापशयकारिणीः । २ अभ्रमांतङ्ग-ऐरावणः । ३ वनायुदेशे-अरवस्थाने भवाः तैः । ४ अश्वशालामध्ये । ५ ' दालोलैः '
प्रतिद्वय० । ६ इन्द्रसंबन्धिनीम् । ७ सदभ्यासवन्तः ।

सर्वाङ्गित्वाऽऽस्रकोविदान् । वर्तन्ते भवतो विश्व-विश्वानन्दनन्दनाः ॥ २८ ॥ ततः सत्ययि दोदण्ड-मण्डने राजमण्डले ।
नेतुर्नः पूरयिष्यन्ते, नूनमेतैर्मनोरथाः ॥ २९ ॥ मचद्विपकपोला हि, मदपानकुतूहलम् । पूरयन्ति द्विरेफस्य, नाऽऽलेख्यकरिणां
कटाः ॥ ३० ॥ जगत्यामेरुधानुर्कै-रागत्य सह द्रनुभिः । स्वयंवरं श्रुवो भर्तु-स्तदलंकर्तुमर्हसि ॥ ३१ ॥ मतमादाय
गाङ्गेय-प्रभृतीनां कुरूर्द्धहः । दूतस्य भारतीमेता-मोमिति प्रत्यपद्यत ॥ ३२ ॥ रत्न-कुण्डल-कैयूर-कङ्कणाद्यैरनेकशः । काम-
मानन्द्य तं दूतं, विससर्जं विशापतिः ॥ ३३ ॥

अथ प्रतस्थे कामपील्यं, पृतनाभिः प्रकम्पयन् । मेदिनीमण्डलं पाण्डु-भुंगभोगीन्द्रधारितम् ॥ ३४ ॥ प्रस्थानमङ्गलं
तस्य, गहितस्य तनूरुहैः । विदधे कुलपृद्धाभि-मूर्तीभिरिव सिद्धिभिः ॥ ३५ ॥ तत्कालोन्मीलदानील-दानाम्भःश्रु(सु)-
तिभिर्भुवि । द्वैतीयिकीं चितन्वन्तं, कलिन्दतनयामिव ॥ ३६ ॥ गर्जाभिः स्निग्धमन्द्रामिः, शिखण्डिकुलताण्डवम् । कुर्वाणं
चारणाधीश-मारुरोह महीपतिः ॥ ३७ ॥ (युग्मम्) दुर्गले कलयामास, स प्रयाणधुणोचिते । दधचन्द्रातपाश्लिष्ट-गिरीशे-
गिरिविभ्रमम् ॥ ३८ ॥ नासौ मद्रुपजीव्यस्य, रवेस्तेजः क्षमिष्यते । इति छत्रच्छलान्मन्ये, तस्येन्दुरूपरि स्थितः ॥ ३९ ॥
युधिष्ठिरादयः पञ्च, शतं दुर्योधनादयः । विविधं यानमारूढाः, परिविश्रुस्तमात्मजाः ॥ ४० ॥ ह्ययौघहेपितैर्दन्ति-दुहितैरुप-
दुहितः । आविर्भव गम्भीरः, प्रयाणपटहृद्घनिः ॥ ४१ ॥ चाहिनी हास्तिका-धीय-रथ्या-पादातमेदुरा । तमन्वगच्छदह्वाय,
जाह्नवीव भगीरथम् ॥ ४२ ॥ निस्वाननिस्वनस्तस्य, दारयन् गिरिकन्दरान् । उच्चर्यार स्वमाधार-गम्बरं स्फारयन्निव ॥ ४३ ॥

१ अरमाकं नेतुः-द्रुपददृपस्य । २ शुभः-अवगतः । ३ गिरीशस्य-गण्डवेवस्य गिरिः-कैलासपर्वतः । ४ ऊर्ध्वं पचार ।

अनुकूलानिलोद्भूताः, स्वयंवरदिदक्षया । पुरो गन्तुमिवेच्छन्त्यो, वैजयन्त्यो विरेजिरे ॥ ४४ ॥ अनुयातः स सामन्तैः, सम-
 न्तात् परसर्द्धिभिः । साक्षात् सुरैरिव हरिः, परीतो ददृशे जनैः ॥ ४५ ॥ असौ कुन्त्या च माद्या च, याप्ययानाधिरुहया ।
 वभौ गङ्गा-मृडानीभ्यां, चन्द्रचूड इवान्वितः ॥ ४६ ॥ धृतराष्ट्रादिभिः सर्वैः, स्वस्वशुद्धान्तशालिभिः । स वभौ वल्लभावद्द-
 सन्नैर्मृदुरिव द्रुमः ॥ ४७ ॥ सैन्यवोद्धृतधूलीभिः, पिदधे घर्मेदीधितिः । तद्यशश्चन्द्रमाः कामं, जगत्यामद्युतत् पुनः ॥ ४८ ॥ नैत्रैः
 सेन्दीवरा वक्त्रैः, सेन्द्वोऽङ्गैः सवीरुधः । तदिदधुमुगशाक्षीणां, विरेजुः पुरवीथयः ॥ ४९ ॥ अभिरामगुणग्राम-गरीयान् नगराश्रि-
 यम् । अवेक्षमाणः स प्राप, प्रतोलीमतुलद्युतिः ॥ ५० ॥ अन्योन्यजङ्घासंधट्ट-सीदन्निखिलसादिका । दूरत्रस्तजनोर्जस्वि-गर्जचुङ्ग-
 मतङ्गजा ॥ ५१ ॥ जाह्नवीव तुपाराद्रि-सद्यपद्मद्दोदरात् । निर्जगाम चमूः पाण्डोः, शनकैः पुरगोपुरात् ॥ ५२ ॥ (युग्मम्)
 कुरूणां प्रवरैश्छाया-प्रवाल-फल-कुङ्कुलैः । प्रथामासुरातिथ्यं, जाह्नवीतीरभूरुहः ॥ ५३ ॥ सैनिकानां नगोत्तुङ्ग-वीचिसं-
 चारमन्थरैः । स्वदाम्बुतविराचेमे, गाङ्गैर्यैः पवनोर्मिभिः ॥ ५४ ॥ हैयङ्गवीनगोमुल्यै-ग्रीभीणोपायनैरसौ । मुमुदे मेदिनीपालः,
 कालः प्रत्यर्थिनां पथि ॥ ५५ ॥ रथा-श्वे-मादिभिः सीम-सामन्तानभ्युपस्थितान् । स पश्यन्नन्दयामास, प्रसादस्निग्धया दशा
 ॥ ५६ ॥ मनोहरसरःशैल-केलिदुर्ललिता क्रमात् । कौरवी दूरमध्वान-मतिवक्राम सा चमूः ॥ ५७ ॥

काम्पीत्यस्याथ सीमान-माससाद कुरूदहः । प्रसोदस्तु विवेशान्त-रुत्फुल्लजनस्रचितः ॥ ५८ ॥ तमभ्यगच्छदुत्स-
 पि-बलोर्मितुष्टुर्दिशः । द्रुपद्रो वधिरीकुर्वन्, मृगाङ्गमिव नीरधिः ॥ ५९ ॥ अम्मोदरवगम्भीरः, परस्परचमूचरैः । दूरमाक-

१ गङ्गापार्वतीभ्याम् । २ शिवः । ३ कुङ्कुलः-पुष्पकलिका ।

र्णयामाहे, वाहिनीतुमुलध्वनिः ॥ ६० ॥ तुरङ्गमलुरधुष्णः, क्षोणिरेशुः परस्परम् । सस्वजे प्रणयेनेव, सैन्ययोरुभयोरपि ॥ ६१ ॥
 द्वयोरपि वरूथिन्यो-दुन्दुभिध्वनिभिस्तयोः । स्वरं दिगन्तविश्रान्तैः, प्रतिशब्दायितं मिथः ॥ ६२ ॥ बलौघः पाण्डुजन्मा
 च, द्रौपदी च पताकिनी । अयुज्येतां तदां ताव-द्भाव्यर्थपिशुनाविव ॥ ६३ ॥ ते वाहिन्यौ तदाऽन्योन्य-मेकीभावसुपागते ।
 चकामामासतुर्गङ्गा-पतङ्गतनये इव ॥ ६४ ॥ पदातौ हुपदे जाते, संत्यज्य जयकुञ्जरम् । उज्झांचकार करटि-प्रकाण्डं
 पाण्डुभूपतिः ॥ ६५ ॥ तौ वितत्य भुजौ प्रीत्या, सस्वजाते यशस्विनौ । अन्योन्यं विकटं वधो, मिमानाविव वक्षसा ॥ ६६ ॥
 बालेवायज-नीलाशम-कुेरुविन्दकरम्बितम् । बिडौजसा जितेनेव, प्रतापैरुपदीकृतम् ॥ ६७ ॥ रथं पवनजङ्गालो-चालकाम्बो-
 जवाजिनम् । उपानिनाय काम्पील्य-काश्यपीनाथसारथिः ॥ ६८ ॥ (युगम्) ॥ दचहस्तावलम्बस्तं, स्वयं काम्पील्यभूयुजा ।
 पुरः प्रेक्षत्पताकाङ्क-मारुरोह कुरूद्धहः ॥ ६९ ॥ क्रान्तविश्वस्य तेजोभि-रुष्णरश्मेरिवारुणः । चकार कुरुनाथस्य, सारथ्यं
 पृथिवीपतिः ॥ ७० ॥ प्रियालापमिवान्योन्यं, प्रीत्या ईतियजातया । कुवणि किङ्किणीफाणै-स्तयोरुच्छ्रे विरेजतुः ॥ ७१ ॥
 दुन्दुभिध्वनिभिस्तारै-रवश्यमुभयैरभूत् । ब्रह्माण्डभाण्डनिर्भेद-शङ्की पङ्केरुहांसनः ॥ ७२ ॥ ईक्षांचभूव काम्पील्य-मावासेरवनी-
 भुजाम् । परीतं परितः प्रीत्या, पाण्डुः शाखापुरैरिव ॥ ७३ ॥ तरङ्गहस्तविन्यस्त-विकस्वरसरोरुहा । मुदाऽर्धमुत्क्षिपन्तीव,
 ददृशे तेन जाह्नवी ॥ ७४ ॥ उदारमञ्जरीसार-सहकारप्रियंकरे । विकासिवकुले फुल्ल-मल्लिकामोदमालिनि ॥ ७५ ॥ कदम्ब-

? हुपदचपसंबन्धिनी । २ ' तदाऽतीवभाव्य० ' प्रतिद्वय० । ३ पतङ्गतनया-सूर्यपुत्री-यगुना इत्यर्थः । ४ बालवायजः-
 धैर्यमणिः । ५-कुर्वन्-रत्नविशेषः । ६ शातिर्येन जातया । ७ ब्रह्मा ।

जम्बू-जम्बीर-निकुलम्बकरम्बिते । विपाकपिङ्गनारङ्ग-पिशङ्गितदिगन्तरे ॥ ७६ ॥ असङ्गभृङ्गसंगीत-सुभगंभाद्रुकटुमे । रसा-
लाङ्करवाचाल-कोकिलालापशालिनि ॥ ७७ ॥ द्रुपदस्य गिराऽगृह्णा-निवासान् भूमिवासवः । वसन्त इव कुत्रापि, स्वःसरि-
चीरकानने ॥ ७८ ॥ (कुलकम्)

तस्मिन् विलासवापीषु, त्वायं त्वायमनेकशः । विनिये सैनिकैर्दूर-मार्गचङ्क्रमणक्लमः ॥ ७९ ॥ हित्वा हिरण्यकोटीरान्,
कुरुविन्दाङ्कराङ्कितान् । चक्रुः सकिंशुकैः केचि-चम्पकैरवतंसकान् ॥ ८० ॥ नित्यमेकधुरीणानि, पूर्णेन्दुकरकन्दलैः । केचिन्टु-
णालनालानि, मुक्ताहारपदे दधुः ॥ ८१ ॥ नवस्रस्तरमास्तीर्य, किं क)ङ्क्रेच्छिद्रुमपहृष्टवैः । केऽपि च्छायासु सान्द्रासु, पथि-
श्रान्त्वा विश्रम्युः ॥ ८२ ॥ पीयूषरसगण्ड्य-मदमोपीणि हर्षुलैः । नालिकेरीफलाम्भांसि, कैश्चिदापपिरे भृशम् ॥ ८३ ॥
भृगारिकरजाकारान्, वीक्ष्य किंसुककोरकान् । वारणेन्द्राः प्रणश्यन्तः, कथंचित्तत्र धारिताः ॥ ८४ ॥ सैकते ह्यसुमभ्रश्य-
त्परागपरिपिञ्जरे । वाह्लीकान् वेष्ट्यांचक्रु-रक्रमेण तुरङ्गिणः ॥ ८५ ॥ भारवरोहणायान्यैः, कृतयत्नशतैरपि । नाक्षम्यतौर्क्षकं
नेतुं, सारणीवणलोलुपम् ॥ ८६ ॥ क्षुद्रैरैः परिक्षिते, कदलीकेलिकाननैः । आदर्शदर्शितातङ्क-मृगाङ्गमणिङ्कट्टिमे ॥ ८७ ॥
सारणीशिकरासार-लघुसंचारमास्ते । उन्मीलन्मुकुलामोद-मदिरामोदितालिनि ॥ ८८ ॥ सान्द्रशीततरच्छाये, बकुलोर्वीरु-
हस्त्वले । द्रुपदादेशिनस्तेषुः, पाण्डवं पटमण्डपम् ॥ ८९ ॥ (त्रिभिविशेषकम्) स्थलेभ्योऽभ्यधिकं दूर्वा-सहजास्तरणा व्यधुः ।
प्रमोदमचरोधाना-मतिमुक्तकमण्डपाः ॥ ९० ॥ स्मेरयन्तोऽधिकं दर्पं, श्रियः साक्षादिवर्तवः । महीरुहः श्रयन्ति स्म, सामन्ताः

१ कन्दलं-नवाङ्कुरः । २ अथान् (' वाह्लीक ' इत्यमरकोषे) । ३ द्रुपयूथम् । ४ दूर्वा एव स्वाभाविकम् आस्तरणं येषु ते ।

केऽपि कानपि ॥ ९१ ॥ तस्मिन् युधिष्ठिरप्रष्ट-कुमारकुलकैतवात् । कानने विहरन् रेजे-ऽनेकमूर्तिरिव स्मरः ॥ ९२ ॥
 काम्पीलयनाथः कल्याणी-भक्तिः प्रीतेन पाण्डुना । अनुज्ञातोऽथ सानन्द-मन्तर्नगरमाविशत् ॥ ९३ ॥ सोऽ-
 प्रीणयत् तथा पाण्डो-रुपचारैश्चमूचरान् । निजस्य न यथा कामं, स्मरन्ति स्म पुरस्य ते ॥ ९४ ॥ शिल्पिभिः
 कलयामास, सर्वस्वैर्विश्वकर्मणः । सधर्माणं सुधर्मायाः, स स्वयंवरमण्डपम् ॥ ९५ ॥ महानीलमयी तत्र, बभार तल-
 मेदिनी । प्रतिच्छायाच्छलादन्त-द्वितीयमिव मण्डपम् ॥ ९६ ॥ नीलाश्मकुड्मिमे तस्मिन्, श्वेतसोपानभूर्वभौ । कालिन्दी-
 शङ्कयोद्धीचि-रारोहन्तीव जाह्ववी ॥ ९७ ॥ स्तम्भाः स्वर्णमयास्तस्मि-न्नश्मगर्भमयक्षितौ । चातोत्थयमुनापद्म-पांसुदण्ड-
 निभा बभुः ॥ ९८ ॥ तस्मिन् स्वयंवरालोक-कौतुकास्त्रिद्विवाङ्मनाः । प्रतिस्तम्भमुपारूढाः, शालभञ्जीनिभा बभुः ॥ ९९ ॥
 नीलवेदीपरिश्रिता, क्वचिदिन्दूपलक्षितिः । वनीवलयितक्षीर-नीरधिश्चित्रयमश्नुते ॥ १०० ॥ तस्मिन् हरिन्मणिस्तम्भाः,
 पद्मरागप्रभाञ्चिताः । लीनां(लो)नीलत्वयः क्वापि, तन्वते पीतवाससः ॥ १०१ ॥ क्वचित् कार्तस्वरस्तम्भा-स्तस्मिन्नी-
 लाश्मकन्दलैः । मेरुं विडम्बयामासु-र्जम्बूराजिविराजितम् ॥ १०२ ॥ क्वचिन्नीलमणिक्षोणी-परितोऽर्काश्मवेदिका ।
 दध्नेऽम्भोधितटाश्लिष्ट-निर्वृष्टाम्भोदविभ्रमम् ॥ १०३ ॥ कर्केतना-र्कमाणिक्य-वज्र-वैदूर्यकान्तिभिः । तस्य च्छन्नः करामर्शा-
 द्भारदेशोऽध्यगम्यत ॥ १०४ ॥ नीलाश्मद्वारशाखांशु-श्रेणिरुत्पलकोमला । तत्र शाश्वतिकं दध्ने, कदलीस्तम्भविभ्रमम् ॥ १०५ ॥
 संध्याम्भोदसनामीनि, तत्रदेशेऽब्धनेकशः । शिल्पिनः पञ्चरूपाणि, वितानानि वितेनिरे ॥ १०६ ॥ तस्मिन् मुक्तावचूलेषु, स्थान-

स्थानावलम्बिषु । पेतुर्मधुव्रतव्राताः, पुष्पस्त्वकशङ्किनः ॥१०७॥ तस्मिन् भान्ति स्म संक्रान्त-क्रान्तप्रालम्बमौक्तिकाः । पुष्पो-
 पहारहारिण्यः, सदैव मणिभूमयः ॥१०८॥ कुर्वतः सर्वतः स्वर्गि-विमानश्रीविमाननाम् । नृपस्तं परितो मञ्चा-नुचकैर्निरमापयत्
 ॥ १०९ ॥ विश्वकर्माऽपि निर्माण-नैपुण्यमवलोकयन् । मन्ये तच्छिल्पिनामैच्छ-दन्तेवासित्वमात्मनः ॥ ११० ॥ नानारत्नमयं
 तेषा-भैकैकमपि पश्यतः । द्रुपदे स्वर्गलुण्टाक-वासना कस्य नाभवत् ? ॥१११॥ तानालोक्यात्मनः संप-ह्योपाशङ्कापिशाचकी ।
 भूमौ लुठन् रमत्युच्चै-रद्यापि ध्रुवमर्णवः ॥११२॥ सुदुस्तपतपःक्लेश-ग्राप्तं नूनमवेक्ष्य तान् । अनिन्द्यत गतानन्दैः, सुरैः स्वर्वासि-
 क्षमम् ॥ ११३ ॥

स्तम्भमुत्तम्भयामास, हैमं मध्येस्वयंवरम् । पञ्चालभूपतिर्जन्मू-द्वीपान्तर्मेरुविभ्रमम् ॥ ११४ ॥ रेजुर्भ्रमन्ति चत्वारि,
 यामं चत्वारि दक्षिणम् । रत्नचक्राणि नक्षत्र-चक्राणीवास्य मूर्धनि ॥ ११५ ॥ भाति स्म रत्नपाञ्चाली, मूर्ध्नि तेषामवाद्भुषी
 । तद्भ्रमोग्रजवालोक्त-कौतुकेनेव निश्चला ॥ ११६ ॥ अधः स्वम्भस्य दम्भोलि-सारैरिव विनिर्मितम् । राजाऽमुञ्चत् क्रमायातं,
 देवताऽधिष्ठितं घनुः ॥ ११७ ॥

अथ मौहूर्तिकादिष्टे, दृष्टे पूर्णशुभग्रहैः । उच्चस्थैश्चास्थिते लगे, प्रीतिनिर्भयमानसः ॥ ११८ ॥ पञ्चालपृथिवीपालः, साय-
 मर्वाचि वासरे । प्रातराहृतयं दूतान्, प्राहिणोत् प्रतिपार्थिवम् ॥ ११९ ॥ (युग्मम्) तदा रविरलंकर्तु-मिव द्रुपदनन्दिनीम् ।
 रत्नमारुपुपादात्-माशु रत्नाकरैऽविशत् ॥ १२० ॥ वयं देवीयोवास्तव्याः, स्वयंवरकुतूहलम् । न द्रक्ष्याम इतीवाशा-स्तमः-

. १ वैशसं-विभ्रतः । २ प्रथमे । ३ दूरतरनिवासिन्यः ।

श्यामास्यतां दद्युः ॥ १२१ ॥ कला काऽप्यस्ति भूपानां, द्रौपदीप्राप्तिकारणम् । इति ज्ञातुमना मन्ये, कलानां निधिरुघयो
 ॥ १२२ ॥ पाञ्चाली नयनौपम्य-महमेव लभे परम् । इत्यवश्यमिदं हर्षा-दुन्मिमील महोत्पलम् ॥ १२३ ॥ पाञ्चालीस्पृह-
 यालूनां, भूभुजामथ मन्मथः । सुमोच मार्गणश्रेणि-मीर्ष्ययेव संमं हृदि ॥ १२४ ॥ अङ्गेष्वनल्पसंकेल्प-द्वन्दुसंतापशान्तये ।
 रचयांचक्रिरे केचि-ज्जाह्ववीमसरोरुहाम् ॥ १२५ ॥ द्रौपदीवदनाम्भोज-प्रतिस्पधितया स्फुटम् । अभूत् केपांचिदानन्द-त्रिन्दु-
 रप्यास्पदं रुपाम् ॥ १२६ ॥ प्रेङ्खोलयद्भिरत्युष्ण-निःश्वासपवनोर्मिभिः । श्रातितः शीतिमा कैश्चित्, कदलीदलमारुतैः ॥ १२७ ॥
 भ्रातर्जनीहि जातेय-मस्मदुत्सङ्गसद्भिनी । सुहृदं केचिदित्यूचुः, कार्मुकाम्यासकर्मठाः ॥ १२८ ॥ अङ्गारीयति हारोऽयं, हिमां-
 शुस्तपनीयति । तमस्तोमीयति ज्योत्स्ना, स्वैगुप्तीयति पङ्कजम् ॥ १२९ ॥ नाडिका यामकल्पाऽद्य, यामोऽभूद्यामिनीसमः ।
 यामिनी वर्षदेश्या च, धिकेयं विपरीतता ॥ १३० ॥ द्वीपान्तरेऽपि कस्याश्चित्, स्वयंवरमहोत्सवम् । रविरालोकयत्यद्य, नाभ्यु-
 देति किमन्यथा ? ॥ १३१ ॥ इति द्रुपदकन्याङ्ग-संगमोत्सवमिच्छताम् । बभूव सर्वभूपानां, कोटियामेव यामिनी ॥ १३२ ॥
 (चतुभिः कलायकम् ।) अन्तर्विचिन्त्य पाण्डुस्तु, दोर्दण्डानात्मजन्मनाम् । अपास्तचिन्तासंतापः, सुखी सुज्वाप निर्भरम्
 ॥ १३३ ॥ कुरुवंशाङ्कुराणां त-द्विलोक्य ललितं वपुः । पणं पञ्चालभूपालः, स्वं निनिन्द मुद्गुर्मुहुः ॥ १३४ ॥ इत्थं पृथ्वीभुजां
 नाना-विकल्पाचान्तचेतसाम् । कृच्छ्रलब्धाल्पनिद्राणां, विरराम विभावरी ॥ १३५ ॥ दिगुम्भूतारुणोद्भेदा, वभासे शार्तमन्यवी

१ सङ्कल्पसूनुः-कामः । २ उच्छलद्भिः । ३ नाशितः ध्वस्त इत्यर्थः । ४ चन्द्रः । ५ स्वगुप्ता-लताविशेषः ' रीसामणी'
 इति भाषयाम् । ६ ऐन्द्री-पूर्वा इत्यर्थः ।

सकाश्मीराङ्गरगेव, पत्न्यौ भास्वत्युपेण्यति ॥ १३६ ॥ राजाऽस्मि निर्वसुः प्रात-र्लञ्जिष्ये राजमण्डले । इत्यालोच्येव पीपूष-
द्युतिर्देशान्तरं ययौ ॥ १३७ ॥ मुक्ताकणत्रमादुचैः, पाञ्चालीदारहेतवे । उच्चितानीव केनापि, नक्षत्राणि क्षणाद्ययुः ॥ १३८ ॥
फलङ्कयपि ममोच्छेद-कारीन्दुः किमु निर्मलः? । कृष्णास्येन्दुर्विघातेति, भियेव चिभिदे तमः ॥ १३९ ॥ संमुखं सर्वभूयाल-
मनोभिरभिधावितैः । रविः करेणिराकृष्य, पूर्वोद्विगधरोपितः ॥ १४० ॥ राजन्यमुखराजीव-सरोराजीवकानने । तुर्यमु-
च्छासयन् भातु-र्नभोग्गणमगाहत् ॥ १४१ ॥

अथ काम्यर्तमाकल्प-रूपनाल्पेतरश्रियः । मञ्चानारोढुमौत्सुक्या-द्भावन्ति स्म धराभुजः ॥ १४२ ॥ मञ्जुलैर्मङ्गलातो-
द्यै-र्चन्दिकोलाहलरपि । निहाय विक्रमचक्षुः, शनैर्निद्रां सुखासिकाम् ॥ १४३ ॥ विधाय विधिवत्सर्व-प्रातःकृत्यानि कृत्यवित् ।
प्रतिपाल्य मिलत्सैन्य-सामन्तामात्स्यमण्डलम् ॥ १४४ ॥ औचित्यरचिताकल्पान्, कल्पवृक्षाङ्करानिव । कुमारान् स्वान् पुर-
स्कृत्य, नित्यदोर्दण्डमण्डनान् ॥ १४५ ॥ ययौ स्वयंरं पाण्डु-रखण्डमहिमोदयः । रम्यं च मञ्चमारोहत्, काम्पील्यपति-
दर्शितम् ॥ १४६ ॥ (चतुर्भिः कलापकम्) सिंहासने स नीलाश्रम-मयूखपरिवेपिणि । स्वरक्षार्थमयःशाल-शालिनीव
न्यविधत् ॥ १४७ ॥ वद्वकायानिव न्याया-नुत्साहानिव देहिनः । वपुष्मन्तीव तेजांसि, मूर्तान् कीर्तिचयानिव ॥ १४८ ॥
कुमारान् मारुजैर्वास्तान्, पश्यतां काश्यपीभुजाम् । राज्येऽप्यभवदाच्छेद-शङ्कापङ्काविलं मनः ॥ १४९ ॥ (युग्मम्) साक्षादिव
धनुर्वेदं, वीरं रसमिवाङ्गिनम् । ज्योतिर्विवर्तमुत्तीर्ण-मादिपुंस इवावनौ ॥ १५० ॥ तेषामपि विशेषेण, विलोक्य कपिकेर्तनम् ।

१ इष्टतमभूषणानां रचनयाऽनल्पशोभावन्तः । २ ज्योतिषां समूहः । ३ अर्जुनम् ।

नात्मानमपि के नाम, विस्मरन्ति स्म भूभुजः ॥ १५१ ॥ (युग्मम्) तनूरूहपरीवार-स्तस्मिन् रेजे स राजके । पाण्डुर्बद्ध-
फलः कल्प-शिखरीवारकेशिषु ॥ १५२ ॥

अथ स्वयंवरार-मानेतुं नित्ययौवनाम् । साधु प्रसाद(ध)यामासुः, प्रीतिप्रहाः प्रसाधिकाः ॥ १५३ ॥ अलक्तकरस-
स्तस्याः, पादयोर्निहितो चमौ । जितैः पङ्केरुहैः शङ्के, स्वकान्तिरुपदीकृता ॥ १५४ ॥ तस्याः स्वर्णभ्रमत्यच्छ-चन्दनञ्छु-
रितं वपुः । विभर्ति स्माश्रकच्छन्न-प्रदीपकलिकोपमाम् ॥ १५५ ॥ तस्या विम्बोष्ठयोर्व्यक्त-मलक्तकरसच्छलात् । आदधे
रागसर्वस्व-निधानं कुसुमायुधः ॥ १५६ ॥ अरौलनीलभ्रूवच्छि-प्रतिविम्बविडम्बिनी । बभौ कपोलयोस्तस्याः, कस्तूरीपत्रव-
ह्वरी ॥ १५७ ॥ तस्याः शङ्के दृशौ पुष्प-धन्वनः केलिदीर्घिके । लावण्यजलजम्बाल-मञ्जुलं कज्जलं पुनः ॥ १५८ ॥
तस्याः स्म भासते भाले, शृंगनाभिललाटिका । कृताक्रान्तिरिव कुद्धो, विधुबुद्ध्या विधुंतुदः ॥ १५९ ॥ धम्मिहो मल्लिदा-
माङ्क-स्तस्या मूर्धन्यधारयत् । सुक्तैरमिथःश्लिष्ट-शशिसर्वभानुविभ्रमम् ॥ १६० ॥ असौ विशदकौशेय-संवीतवपुराचभौ ।
तपस्यासमये गङ्गा-वीचिश्लिष्टेव पार्वती ॥ १६१ ॥ तस्याश्रकसे माणिक्य-किरीटकिरणोत्करः । उद्व्यत इवानङ्ग-तरणेररुणो-
दयः ॥ १६२ ॥ निर्मलः संपदे सधः, श्रितानामिति नान्यथा । द्विरुक्तिमीयतुस्तस्याः, कुण्डले तेन गण्डयोः ॥ १६३ ॥
कर्णोत्तंसमणिव्याजा-देत्य देवः स्वयं स्मरः । तस्याः कटाक्षविक्षेप-निदेशाकाङ्क्षया स्थितः ॥ १६४ ॥ जगज्जिगीषोः कामस्य,
तस्या वक्षःस्थळाश्रमे । तपस्यतोऽक्षमालेव, भाति स्मैकावलिच्छलात् ॥ १६५ ॥ परितो रत्नकेयूर-मरीचिपटलच्छलात् ।

२ वन्ध्ययुक्षेषु । २ द्रौपदीम् । ३ अराला-वक्रा । ४ जम्बालः-सेवालः । ५ कस्तूरितिलकम् । ६ स्वभानुः-राहुः । ७ अभ्रकः ।

रागोऽन्तर्मनसं तस्याः, प्रविचिधुरिवैक्ष्यत ॥ १६६ ॥ लक्ष्म्यादिललनाकीर्ति-मावत्येव विनिर्मिते । करयोः कङ्कणे मुक्ता-
मये तस्या चिरेजतुः ॥ १६७ ॥ तस्याश्चक्रासे जघने, रसनागुणनिस्वर्नः । तुमुलः कामसैन्यस्य, निवासानिव गृह्णतः ॥
१६८ ॥ झङ्कारमुखरौ तस्याः, पादयोर्मणिनूपुरौ । विभ्राजेते स्म सर्वाङ्ग-लक्ष्मीवैतालिकाविव ॥ १६९ ॥ इति प्रसाधिता
माऽभू-दतिमात्रमनोहरा । कामं रम्या हि वासन्ती, वसन्तश्रीवतंसिता ॥ १७० ॥

अथ वन्धुपुरंग्रीणा-मुल्लुघ्वनिबन्धुरे । स्फुरत्यम्भोधिगम्भीरे, विश्वतस्तूर्यनिःस्वने ॥ १७१ ॥ उन्मीलत्यभितो वैता-
लिककोलाहले मुहुः । वेत्रिणां बद्धतुमुले, मूर्च्छत्युत्साराणाघनौ ॥ १७२ ॥ किङ्किणीकाणनिर्वाण-पुष्पोच्चूलालिनिकणम् ।
तपनीयपताक्रान्त-मूर्च्छन्मार्तण्डदीधिति ॥ १७३ ॥ विमानरत्नमारुह्य, नरबाह्यं नृपात्मजा । व्योमाङ्कमिन्दुलेखेव, स्वयंवर-
मनातत् ॥ १७४ ॥ (चतुर्भिः कलापकम्)

तां भवानीभ्रमात्रै-रेकेहलानिपातिभिः । भूपाः सौभाग्यभाग्याय, भेजुरिन्दीवरैरिव ॥ १७५ ॥ तस्मिञ्श्लेषाद्भुते
निष-शिल्पिनः कन्यकामये । दू(दौ)त्यायेव मनः सर्वे, प्राहिण्वन्नवनीशुजः ॥ १७६ ॥ तां पश्यन्तोऽतिनिर्वन्धात्, सर्वेऽप्यु-
र्वीशुजस्तदा । स्वनेत्रायापि तेऽकुप्य-न्निमेषमधिकुर्वते ॥ १७७ ॥ तां दृशामुत्सवज्योत्स्ना-मेवमेवापि पश्यते । इर्ष्यामा-
सुर्मुहुः प्राण-प्रियाय सुहृदेऽपि ते ॥ १७८ ॥ समस्तकरणस्तोम-स्तैस्तदा निखिलैरपि । व्यापारं लोचनस्यैव, कलयन्नग्न्य-
लक्ष्यत ॥ १७९ ॥ तेषामनीक्षमाणस्य, मृगाक्षीं तां शतक्रतोः । निन्दास्पदं तदा नेत्र-सहस्रतयमप्यभूत् ॥ १८० ॥

१ 'निक्चणः' प्रतिद्वय० । २ किङ्किणीशब्देन शान्तः पुष्पमयध्वजपटस्थभ्रमराणां शब्दः यस्मिन् तत् । ३ 'मूर्च्छे' प्रतिद्वय० ।

प्रलीभनाय तचेतो-मृगस्य स्वैरचारिणः । रोमहर्षमिपादेते, दधुर्दुर्वाङ्कुरोत्करान् ॥ १८१ ॥ जगन्नयनपीयूष-नवकादम्बिनी-
मिमाम् । पश्यन्तश्चिन्तयामासु-रन्तःसर्वेऽपि भूयुजः ॥ १८२ ॥ भुवनस्य य एवास्य, निर्माताऽस्याः स एव न । तदीयशिल्प-
सीमा हि, स्थिता गौरी-न्दिरादिषु ॥ १८३ ॥ यद्वा तस्यापि यः कश्चि-दाचार्यः शिल्पकर्मणि । त्रिलोकीमण्डनं नून-
मियं तेनैव निर्ममे ॥ १८४ ॥ मुखेन्दू रचयत्यस्या, नित्यराकामयीं महीम् । जडप्रकृतिरेवाय-मुद्गच्छन्मृगलाञ्छनः ॥
१८५ ॥ चक्षुर्निमज्जदेतस्या, लावण्यक्षीरसागरे । उरोऽन्तरीपमासाध, निर्द्वितिं लभते यदि ॥ १८६ ॥ इत्यादीन् कोटिशस्तर्का-
स्तन्वन्तः स्मेरितैस्मराम् । विलोकयन्तः पाञ्चाली-मचेष्टन्तेति भूमृतः ॥ १८७ ॥

तस्याः किमिह वास्तव्या, लक्ष्मीरभ्येति तुल्यताम् ? । इतीवालीकयांचक्रे, कश्चिच्छीलासरोरुहम् ॥ १८८ ॥ अन्यस्य कर-
मारूढा-मप्याञ्छेत्तुमलंतमाम् । इमामहमितीवांसं, मुहुः कश्चिदवैक्षत ॥ १८९ ॥ निपतन्ति मयि स्वैरं, कुतोऽमी स्मरमार्गणाः ? ।
इतीव पार्श्वतः कश्चित्, पश्यति स्म मुहुर्मुहुः ॥ १९० ॥ कश्चिदैक्षिष्ट कस्तूरी-तिलकं रत्नकङ्कणे । भालाक्षरलिपीस्तस्या, लाभा-
येव निमालयन् ॥ १९१ ॥ राधावेधे तवैवास्मिन्, मुखमीक्षामहे वयम् । इतीव भुजमस्पृक्षत्, कोऽपि केयूरकैतवात् ॥ १९२ ॥
कश्चित् कुपितं गुणेषु-शरपातभयादिव । प्रावारवाससा चक्रे, सर्वाङ्गमवगुण्ठनम् ॥ १९३ ॥ कश्चिन्नागरखण्डानि, खण्डयन्
दशनाङ्कुरैः । प्रकुप्यतः स्मरस्याग्रे, क्षिपतीव मुखेऽङ्गुलीः ॥ १९४ ॥ बहिर्विभाव्यमानाऽपि, योगिनीवेयमीक्ष्यते । कथमन्तरितीवा-
न्यो, हृदयं मुहुरैक्षत ॥ १९५ ॥ परिभ्रष्टमिव क्वापि, निजमालोकयन्मनः । लिलेख कश्चिदानन्रः, पादाङ्गुष्ठेन पीठिकाम् ॥ १९६ ॥

१ 'मुखेन्दौ' प्रतिद्वय० । २ उर एव द्वीपम् । ३ 'स्मारित' प्रतिद्वय० । ४ पृथ्वीम् ।

इत्याविर्भूतभावेषु, तेषु सर्वेषु राजसु । चिक्षेप क्षोणिमृत्कन्या, स्वभावसरलां दृशम् ॥ १९७ ॥ पाण्डोः पुत्रांस्तु पञ्चापि, विभाव्य मथुराकृतीन् । धृतिं चवन्ध तचक्षुः, पणमुद्वीक्ष्य चाधृतिम् ॥ १९८ ॥ विमानादथ रम्भेव, देवभ्रूमीभृतस्तले । हेममूर्तेरधो राधास्नग्भस्येयमवातरत् ॥ १९९ ॥ तस्मिन्मूर्ध्वमधस्तिर्य-क्संक्रान्तप्रतियातना* । पाञ्चाली काममेकापि, बभार बहुरूपताम् ॥ २०० ॥ ऊर्ध्वीकृत्य भुजं लोक-तुमुलं प्रतिपिध्य च । धृष्टद्युम्नस्ततो वाच-भुवाच द्रुपदात्मजः ॥ २०१ ॥ दोर्दण्डचण्डिमाक्रान्त-जगतो जगतीभृतः । गिरमेतामुभाकर्णि, सर्वेऽप्याकर्णयन्तु मे ॥ २०२ ॥ साक्षीकृत्य वियत्यर्क-सिद्ध-गन्धर्व-खेचरान् । धितौ च ललना-चाल-गोपालप्रमुखं जनम् ॥ २०३ ॥ इदमस्मत्कुलोचंसं, देवताश्रतसेवितम् । चापमारोप्य यः कोऽपि, राधावेधं विधास्यति ॥ २०४ ॥ भुवनाद्भुतसौभाग्य-भागिनी भगिनी मम । शौण्डीर्यवेतनं तस्मै, कृष्णेयं कल्पयिष्यते ॥ २०५ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्)

अयाम्युत्तिष्ठतो भूपान्, कार्मुकारोपकर्मणि । प्रगल्भवाक्प्रतीहारी, याज्ञसेन्धै व्यजिज्ञपत् ॥ २०६ ॥ भूपतिर्दमदन्तोऽयं, रिपुदन्तिमदान्तकृत् । चापारोपार्थयुत्तस्थौ, देवि ! त्वामभिलापुकः ॥ २०७ ॥ श्रियो विहितविश्रान्ते-र्यस्य दोर्दण्डमण्डपे । भाति वैदूर्यपर्यङ्क, इव ज्याकिणपद्धतिः ॥ २०८ ॥ संसुखीनक्षुतेनाय-मागच्छन् विनिवारितः । आसने पुनरप्राप्त-तेजोहानिरुपाविशत् ॥ २०९ ॥

उत्तिष्ठत्येव वामाक्षि !, धरो नाम धराधवः । नवालवालं (लो) यत्कीर्ति-वीरुधो मथुरापुरी ॥ २१० ॥ यच्छुद्धान्त-

१ नेरुपर्वतस्य । * प्रतियातना-प्रतिमा । २ ' वेतने ' इति वा पाठः । ३ द्रौपद्यै ।

यथुनेत्र-कञ्जलैर्जलकेलिषु । हृतैरिव बभूवेयं, कालिन्दी कालिमास्पदम् ॥ २११ ॥ यगुनाया इवासत्तेः, प्रकामश्यामलत्वियः ।
 तन्वते तन्वि । यन्नेत्रा-नन्दं घृन्दावनद्गुमाः ॥ २१२ ॥ उपत्यकावने यस्य, क्रीडतः प्रेयसीजुषः । विलासवेशमतां यान्ति,
 गोवर्धनगिरेर्गुहाः ॥ २१३ ॥ किमेव पर्पदं राज्ञा-मवज्ञायोपहासिनीम् । अवतीर्यावनो मञ्चं, पुनरप्यधिरोहति ॥ २१४ ॥

चिराटाधिपतिः सोऽय-मासनादुचलन्निव । लक्ष्यते मृगशावाधि !, वीरलक्ष्मीस्वयंवरः ॥ २१५ ॥ काङ्क्षन्ती कीर्ति-
 संहर्षति धामारोदुमिवोचकैः । देवि ! यस्यांसदौलाग्र-मथ्रान्तं श्रीराशिश्चियत् ॥ २१६ ॥ करसंपर्कमासाद्य, यस्य ह्यते धनु-
 र्लता । शरश्रेणीं च कीर्तिं च, युगपदैरिदुःसहाम् ॥ २१७ ॥ भूपतिः किमयं भूमि-सागत्य कियतीमपि । जातस्तम्भ इवा-
 कस्मा-त्तस्यौ चित्र इवार्पितः ॥ २१८ ॥

असौ वैरिमनःशल्यं, शल्यो नाम सुमध्यमे ! । उज्जिहीते जगन्नेत्रा-नन्दी नन्दिदपुरेश्वरः ॥ २१९ ॥ आरोहति परां
 कोटिं, गुणत्रापस्य चास्य च । परेम्यः शरणायाता-नरातीनपि रक्षतः ॥ २२० ॥ यत्खड्गदण्डे निःश्वास-पवनं पीवैयत्यपि ।
 स्फुरन्ति चित्रं शङ्खणां, भाले घर्मोदविन्दवः ॥ २२१ ॥ उल्लसदैवतज्योतिः-पराहतविलोचनः । चापमप्येतदब्जाधि !, धूमते
 नायमीधितुम् । ॥ २२२ ॥

कुमारः सहदेवोऽयं, देवि ! देवसमाकृतिः । दूरादुपहसन्नेनं, झगित्यासनमत्यजत् ॥ २२३ ॥ अस्ति दोर्विक्रमाक्रा-
 न्त-त्रिखण्डक्षितिमण्डलः । जैत्रकीर्तिर्जैत्रासन्धो, राजा राजगृहेश्वरः ॥ २२४ ॥ आहुतीकृत्य भूदेवो, यश्चक्रोदधिं चिपि द्विपः ।

१ 'प्रेयसीयुजः' प्रतिद्वय० । २ 'सहर्षो' प्रतिद्वय० । ३ 'वर्धयति' । ४ 'चक्राग्नौ' ।

प्रतापं वर्धयामास, यज्ञश्रागमयद्विवम् ॥ २२५ ॥ नमद्भूपालभालेषु, राजेति लिपिमुल्लसणाम् । अख्ययेव लुम्पन्ति, यस्य पादरजःकणाः ॥ २२६ ॥ आस्थानीमास्थिते यस्मिन्-त्रिदेशैकाभिलाषिणः । अश्रान्तमेव तिष्ठन्ति, देवा अप्यौपजानुकाः ॥ २२७ ॥ तस्मादसौ महातेजाः, प्रदीप इव पावकात् । अजायत जगज्जैत्रो, जयन्त इव वासवात् ॥ २२८ ॥ शुचिर्यद्विक्रमस्ता-
नु-धारीणि रिपुयोपिताम् । भालव्योमाङ्कमारोप्य, वर्षत्यश्रुकणच्छलात् ॥ २२९ ॥ आत्मनैकधुरीणोऽस्मिन्, न्यस्तविश्वंभरा-
भरः । अपरां रिपयग्राम-चिन्तां वितनुते पिता ॥ २३० ॥ कोदण्डमिदमादाय, कान्तिदायादचन्द्रिके ! । पुनर्विमुञ्चत्यानम्य,
भोऽयमप्युल्लमन्नपः ॥ २३१ ॥

कृशाङ्गि ! मिश्रुपालोऽयं, चेदीनामधिदैवतम् । वान्धवैरुपरुद्धोऽपि, राधावेधाय धावति ॥ २३२ ॥ खड्गेनाम्बुभृता सिक्ताः,
प्रतापग्रीष्मतापिते । हृदये नोदगुः कस्य, यस्य विक्रान्तिवीरुधः ॥ २३३ ॥ शौण्डीर्याहंकेतीः कामं, निर्वास्य चिरवासिनी (नीः)
तेतिरे येन वास्तव्या, विद्विषां हृदये भियः ॥ २३४ ॥ क्षणं बाणावलीर्वर्षन्, जिहीर्षोः किल रुक्मिणीम् । चक्रे यथक्रिणो-
ऽप्यन्तः, शङ्कापङ्कानुलं मनः ॥ २३५ ॥ अरिकीर्तीः क्षिपंस्ताराः, पत्रोह्लासं दिशन् युधि । प्राक्सन्ध्यां करिसिन्दूरै-र्यस्य कालः
करोत्यमिः ॥ २३६ ॥ कार्मुकं नमयन् बाहु-सारसर्वाभिसारतः । अयमप्यवनीपालैः, सस्मितैरवलोकयते ॥ २३७ ॥

देवि ! दर्यादिनुत्यास्तू-रपि मित्रोपरोधतः । नृपः कर्णोऽयमभ्यर्ण-मभ्येति घनुषः शनैः ॥ २३८ ॥ धनुर्वेद-

१ जानुसमीपे रथायिनः । २ भोगसमूहचिन्ताम् । ३ कान्तिविभागग्राहिणि ! चन्द्रिकावत् आनन्ददायिनि । ४ शिशुपालस्य ।

५ 'कृती' प्रतिश्रयपाढो न सम्यग् भाति । ६ 'वासिनी' प्रतिचतुष्टयपाढो न सम्यग् भाति ।

कृतं धान-चक्षुर्यागत्रस्थितम् । प्रयोगे पुनरेतस्य, ततोऽपि पुरतोऽगमत् ॥ २३९ ॥ समरे येन निर्माय, मण्डपं
 काण्डपङ्क्तिभिः । पाणौ चक्रे पराधनां, द्विपां श्रीरपि रक्षिता ॥ २४० ॥ मार्गणाः संगरे यस्य, पश्चान्मुञ्चन्ति कार्मुकम् ।
 द्विपां प्राणास्तु तद्भेद-भियेव पुरतो ययुः ॥ २४१ ॥ संयुगे यस्य पश्यद्वि-रिध्वासाभ्यासलायधम् । स्ववीरैः कृतकृत्येव,
 मन्यते निर्निमेषता ॥ २४२ ॥ दत्ते लक्ष्यमसौ प्राणा-नप्यस्य रिपवः पुनः । तत्कं स्तुम इतीवावा-इमुखा यन्मार्गणा रणे
 ॥ २४३ ॥ अथास्यामिति जल्पाक्या-मुन्मीलित्स्वेदमेदुरा । श्यामीभवन्मुखाम्भोजा, पाञ्चालीदमचिन्तयत् ॥ २४४ ॥ सूतस्सूति-
 रिति ख्यातो, जगत्येकधनुर्धरः । अस्मिन् रमते हन्त, मनो मे न मनागपि ॥ २४५ ॥ रतिं त्वेतेऽङ्गजन्मानः, पाण्डोस्ता-
 ण्डवयन्ति मे । विडम्बयितुमारब्धा, तत्किं नामास्मि वेधसा ? ॥ २४६ ॥ मया बद्धोऽञ्जलिर्बाढ-मयं वः कुलदेवताः ! ।
 रक्षणीयः पतिः पाण्डो-रात्मजेभ्यो ममापरः ॥ २४७ ॥ इति पृथ्वीपतेः पुत्री-मन्तश्चिन्तां चितन्वतीम् । व्याजहार प्रती-
 हारी, पुनः श्रोत्रामृतं वचः ॥ २४८ ॥

हेलया चापमारोप्य, दृढग्रहकुतूहली । राधावेधी न राधेयो, जनन्या नामसाम्यतः ॥ २४९ ॥ परं त्वत्कुलदेवीनां,
 प्रभावग्रहतौजसः । न हि स्वयंवरशोभे, कस्यापि प्रभविष्णुता ॥ २५० ॥ बल-प्रच्युन्न-साम्बन्धैः, प्रवीरैः परिचारितः ।
 अधाप्यासीन एवास्ते, कृष्णः केनापि हेतुना ॥ २५१ ॥ अन्धसा कंसरूपेण, कीनाशं भोजयिष्यता । चाणूराव्याः कृता

१ ' श्रीरपरिधता ' प्रतित्रयपाठः । तत्र न परिधता-नष्टाऽलण्डितेति यावत् । २ देवैः । ३ ' लक्ष्मण ' प्रतित्रयपाठः ।
 ४ ' रिपवस्तु नः ' प्रतिद्वयं ' रिपवस्तु न ' इत्येका प्रतिः । ५ ' लख्मण ' प्रतित्रयं । ६ सूतपुत्रः-कर्णः । ७ ओदनेन ।

येन, तेऽफलाः फंलिकापदे ॥ २५२ ॥ कंसक्षेत्रेषु भास्वान् यत्, प्रतापः पत्रवल्लीः । अशोपयत्तथा भूयः, प्ररोहन्ति स्म नो यथा ॥ २५३ ॥ द्वैराज्यस्य द्विपन् कंचित्, स्वदायादमवेक्षितुम् । विवेश हृदि नो कस्य, यद्भुजस्तम्भविक्रमः ? ॥ २५४ ॥ वैरिनारीदशो यस्य, ददतीवाश्रुक्तेववात् । प्रियस्यास्तमुपेतस्य, विलासस्य जलाञ्जलिम् ॥ २५५ ॥ वक्षोऽङ्कितं द्विपदन्ति-दन्ताघातकिर्णार्धुदैः । यस्य श्रीराश्रयदुर्ग-मिवानेकौऽद्विदुर्ग्रहम् ॥ २५६ ॥ असौ लोलेक्षणे ! सर्व-कर्मीणभुजवैभवान् । कर्मणीह कृतोत्साहान्, सुतानपि निपेयति ॥ २५७ ॥

धृतराष्ट्राङ्गभूर्योध-लक्षयोधी सुयोधनः । स एष मातुर्गान्धार्या, रोमाञ्चेन सहोत्थितः ॥ २५८ ॥ यस्यांसशैल-मालम्ब्य, धनपल्लवितथ्रियम् । कुलवंशः परां कांचि-दुत्तंसयति संपदम् ॥ २५९ ॥ आकृत्य प्रीतिलुष्टाकीः, सुहृचेतोनिकेत-नात् । योऽसूत्रयद्भियः शत्रु-भनःकाराकुडुम्बिनीः ॥ २६० ॥ केचित्तत्कालमानत्राः, क्षणात् केऽपि पलायिताः । नास्यं यस्या-म्यमित्रस्या-प्यपश्यन् वैरिणो रणे ॥ २६१ ॥ त्राणाय शत्रुभिर्यस्य, बृहत्कटकशालिनः । उभयेऽपि निपेयन्ते, महीयांसो महीर्युजः ॥ २६२ ॥ दर्पादिष्वाममादातुं, नम्रीभूतोऽपि भामिनि ! । हेतोः कुतोऽप्यसौ कामं, नमस्यति महाभुजः ॥ २६३ ॥ अन्येऽपि धृतराष्ट्रस्य, सुता दुःशासनादयः । दोर्वैभवावधि वीक्ष्य, निपीदन्ति विपादिनः ॥ २६४ ॥ एते तु भगवत्ता-भ्य-त्थाम-भूरिश्रवः-शालाः । जयद्रथ-महासेन-चारुदेष्णादयोऽपि च ॥ २६५ ॥ तथैव तस्युदोःस्थाम, निजमालोच्य

१ शकस्थाने । २ कंसभार्यासु । पक्षे सुगमार्यः । ३ चन्दनादिलेपान् । ४ अर्बुदः-पर्वतविशेषः । 'अम्बुदैः' 'आयुधैः' इति प्रत्तिपाठो न सम्यग् भाति । ५ 'नेकारि०' इति प्र० । ६ पर्वताः राजानश्च ।

चेतसि । सतामात्मज्ञता नाम, महर्द्धिमहिमास्पदम् ॥ २६६ ॥ (युगम्)

प्रचेलुर्मञ्चतः पश्य, देवि ! श्रूसंज्ञया हरेः । विसायस्मेरराजन्य-नेत्रनीराजिताननाः ॥ २६७ ॥ कटाक्षकोटिभिः प्रत्यु-
घाताः कस्याश्चिदादरात् । स्मरेपव इवोचण्डाः, पाण्डोः पञ्चापि ह्रनवः ॥ २६८ ॥ (युगम्) देवि ! पञ्चभिरप्येतैः, कुलं
कुरुनेरशितुः । पाण्डवैर्मडयां चक्रे, शरीरं करणैरिव ॥ २६९ ॥ रसौ वीरश्च शान्तश्च, व्योम्नीवार्कनिशाकरो । तिष्ठतो यत्र किं
नाम, तस्याजातरिपोः स्तुवे ? ॥ २७० ॥ भुजैर्युद्धेष्वरिस्तोम-यमयोर्यमयोरपि । स्वःकुरङ्गदृशां भर्तु-सुभिक्षं निर्ममे-
तमाम् ॥ २७१ ॥ रिपुभं युधि नामापि, भीम-फाल्गुनयोः पुनः । हरेर्विन्नासयत्येव, प्रतिशब्दोऽपि दन्तिनः ॥ २७२ ॥
व्योम्नि त्रस्तसुररक्षणे, ग्रहितैः कलितैः पुनः । युधि क्रीडति भीमोऽयं, कुञ्जरैः कन्दुकैरिव ॥ २७३ ॥ अजुनस्य पुनर्वाणाः,
शत्रुप्राणापहारिणः । अमुक्ता अपि चापेन, विविशुः कस्य नो हृदि ? ॥ २७४ ॥ शैर्यस्यारिनारीणां, लूनाः पत्रलतास्तथा ।
यथा सह व्यलीयन्त, कटाक्षसुमनोलिहः ॥ २७५ ॥ ईदमस्थास्तु कल्पान्त-स्थायिन्येषां तु भूरिति । मन्ये यन्मार्गणा लक्ष्य-
मादायापि श्रयन्ति ताम् ॥ २७६ ॥ यस्य बाणा रणे वक्षो, मथन्ति प्रतिपन्थिनाम् । तच्छुद्धान्तवधूनां तु, संसन्ते हारवह्यः
॥ २७७ ॥ केयमात्तविमुक्तीना-मपि नः कर्मनिम्नता ? । इत्यादित्यमिव ग्रष्टुं, द्यां ययुर्यच्छरा रणे ॥ २७८ ॥ धनुर्वेदोपनिषदं,
पश्यन् यत्रात्मनोऽधिकाम् । गुरुदोषोऽपि नियतं, यं गुरुं कर्तुमिच्छति ॥ २७९ ॥ इत्यस्यां वेत्रधारिण्यां, धात्रीशदुहितुः
पुरः । निगदन्त्यां मुदा प्राप, चापसामीप्यमर्जुनः ॥ २८० ॥

१ इन्द्रियैः । २ युगल्योः-सहदेयनकुलयोः । ३ देवीनाम् । ४ सिहस्य । ५ हस्ते गृहीतैः । ६ लक्ष्यम् ।

कस्यापि विस्मयस्मेराः, कस्याप्युत्प्रीसपांशुराः । क्रोधताम्राथ कस्यापि, दृशः पंतुः किरीटिनि ॥ २८१ ॥ क्षणात् प्र-
दक्षिणीकृत्य, प्रणिपत्य च कार्मुकम् । ज्येष्ठबन्धोरथादेशा-दुच्चिक्षेप कपिध्वजः ॥ २८२ ॥ साहंकारस्तस्वार-मुञ्जगार
घृकोदरः । एतदत्यद्भुतं कर्म, कुर्वाणि कपिकेतने ॥ २८३ ॥ दोर्भृतो यस्य कस्यापि, शिरःशूलमुदेप्यति । गदेयमगदं-
कारः, तस्य जागर्ति मामकी ॥ २८४ ॥ (युगम्) पार्थोऽप्यनमयचापं, समं मानैर्महीभृताम् । निनाय शिङ्गिनीकोटि-
मात्मना सह धन्विषु ॥ २८५ ॥ तदानीमासदन् कान्ति, सुहृदां वदनेन्दवः ॥ तत्प्रणुन्न इव ध्वान्तो, सुखमाशिश्रियद्विषाम्
॥ २८६ ॥ अमुञ्चदङ्कुरान् कुन्ती, मनस्यानन्दकन्दलान् । गान्धारी हृदि तु स्वैर-मप्रीतिविषवच्छेरीम् ॥ २८७ ॥ आसन्
युधिष्ठिरादीनां, प्रमोदविशदा दृशः । तदा दुर्योधनावीनां, पुनर्दोषकपायिताः ॥ २८८ ॥ अभूत् कर्मेदमेतावत्, पुरो
भवतु देवता । इत्याशंसास्साम्नेजे, द्रौपदी विवशां दशाम् ॥ २८९ ॥ पाण्डुं च धृतराष्ट्रं च, मीष्मं च गुरुब्रवीत् ।
अर्जुनस्य भुजौर्जित्य-मितः पश्यत पश्यत ॥ २९० ॥ शनकैराकृपेर्वत्स !, चापमेतच्चिरंतनम् । सहिष्यते न ते सार-मिति
भीमेऽनुशासति ॥ २९१ ॥ आसनाद्रमसोचाल-वाचालवदनोदरे । पश्यति द्रुतमुत्थाय, पृथिवीपालमण्डले ॥ २९२ ॥
कुहूलान्मिलन्तीनां, सिद्धगन्धर्वयोपिताम् । व्योम्नि वक्त्रैर्धिमानान्त-लोकितैः शतर्चन्द्रिते ॥ २९३ ॥ सुहृदप्युपि रोमाञ्चः,
प्रस्वेदो द्वेषिवर्ष्मणि । काण्डः कोदण्डदण्डे च, संदधे सन्धयसाचिना ॥ २९४ ॥ (चतुर्भिः कलापकम्) अथान्तस्तैल-

१ उपहासेन पापिष्ठाः । २ प्रत्यङ्घ्राप्रम् । ३ 'न्दलः' प्रतित्रयपाठः । ४ 'बहरी' प्रतित्रयपाठः । ५ 'विशदां ददौ'
'विवशां दशाम्' प्र० । ६ शतचन्द्रवति कृते सति । ७ शतः ।

कुण्डस्य, प्रतिबिम्बवतामधः । जवेन आम्यतां तेषां, चक्रकाणामरान्तरे ॥ २९५ ॥ लक्ष्मीकुर्वन् नमद्वक्त्रो, राधाया वाम-
 मीक्षणम् । ऊर्ध्वीकृत्य दंशं पूर्वा, वक्षोऽन्तमपरां नयन् ॥ २९६ ॥ कटाक्षैः सह कृष्णायाः, कुन्त्याः प्रस्रवनिर्धरैः ।
 पितुरानन्दवाण्यैश्च, चर्कप धनुरर्जुनः ॥ २९७ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्) तथाभूतः स भाति स्म, हन्तुं देवानिवोधतः । दीनं
 च तन्मुखाम्भोज-मनीक्षितुमना इव ॥ २९८ ॥ अदभ्रसंभ्रमैः कैथि-दासनात् पतयालुभिः । स्थगयद्भिः श्रुती पाणि-पल्लवाभ्यां
 च कैथन ॥ २९९ ॥ उद्बुद्धसाध्वसैः कैथित्, परिभ्रष्टोत्तरीयकैः । अतिभूरिभयोद्भ्रान्तै-र्वेपमानैश्च कैथन ॥ ३०० ॥ भिन्दा-
 नोऽद्वितीस्तन्वन, शब्दाद्वैतमयं जगत् । फाल्गुनाकृष्टकोदण्ड-क्रेकारः श्रूयते स्म सः ॥ ३०१ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्) मन्ये
 तस्माद्भनुर्ध्वानात्, त्रस्तैरश्वैर्विवस्वतः । एकचक्रो रथश्चक्रे, मेरोरास्फाल्य सानुषु ॥ ३०२ ॥ भुजैः सह महीशानां, मार्गणो
 गुणमत्यजत् । विभेद मद्भु-लक्ष्यं च, तदीयहृदयैः समम् ॥ ३०३ ॥ क्षणादूर्ध्वं शरः प्राप, शरैव्यं सव्यसाचिनः ।
 लोकाग्रं पुनरासेदु-र्भुजविस्फूर्तिकीर्तयः ॥ ३०४ ॥ पुष्पवर्षं मरुत्पर्षं-दुपरिष्ठात् किरीटिनः । दिवोऽङ्कादसुचत् प्राप्त-मानन्द-
 मिव मूर्चताम् ॥ ३०५ ॥ विलेसुर्दिवि गीर्वाण-दुन्दुभिध्वनयोऽधिकम् । धनंजयधनुर्ध्वान-प्रतिध्वानसनाभयः ॥ ३०६ ॥
 मुदा लोकस्य सर्वस्या-प्युल्लास जयध्वनिः । स्रव्यन्मातृकां देवीं, वर्णद्वयमयीमिव ॥ ३०७ ॥ आनन्दैकमयं संप-न्मयं
 स्फीतयशोमयम् । तदा कुन्त्याश्च पाण्डोश्च, बभूव निखिलं जगत् ॥ ३०८ ॥

साकङ्क्षमथ पश्यन्ती, दृशः कोणेन कोटिशः । सुतान् पश्चापि पाञ्चाली, पाण्डोरुदण्डविक्रमान् ॥ ३०९ ॥ रोमहर्षमिपा-

नव्य-स्मराङ्गरकरम्बितम् । वपुर्लीलावनं भृश्रा, सिञ्चन्ती स्वेदवारिभिः ॥ ३१० ॥ स्वैरमुज्जृम्भितस्तम्भा, पृथुश्रथितवेपथुः ।
 मदी-त्सुक्य-त्रपा-हर्ष-ग्राध्वसस्फारचारिमा ॥ ३११ ॥ वरीतुकामा पञ्चापि, लोकनिर्वादेशङ्किता । दौवारिकीकराब्जाभ्यां,
 कण्ठपीठे क्रिरीटिनः ॥ ३१२ ॥ वरमालां निचिक्षेप, सा तु दिव्यानुभावतः । लोकैः प्रत्येकमेकाऽपि, तेषां कण्ठेष्वदृश्यत
 ॥ ३१३ ॥ (पञ्चभिः कुलकम्) उच्चचार ततस्तारा, व्योम्नि वागशरीरिणी । साधु साधु वृत्तं राज-कन्यया मा स्म शङ्क्य-
 ताम् ॥ ३१४ ॥ चिन्ता चतुर्णामन्येया-मनुरूपा स्नुपाऽस्तु मे । इदानीमपयातेय-मिति कुन्ती मुदं दधौ ॥ ३१५ ॥
 क्रिमेषामपि भाग्येन, दत्तभूयिष्ठसौष्ठवः । कर्मदमादधे जिष्णु-रिति पाण्डुर्विसिष्मिमे ॥ ३१६ ॥ परिवेत्ता भविष्यामि,
 नाहमुद्वाहशालिनि । तपःसुते च भीमे चेत्यप्रीयत कपिध्वजः ॥ ३१७ ॥ पञ्चभ्यस्तनयामेकां, नामीभ्यो दातुमुत्सहे ।
 ददानो हि गमिष्यामि, माधूनामुपहास्यताम् ॥ ३१८ ॥ वरमाला च पञ्चाना-मपि कण्ठे लुलोठ । सा दिव्यवाक् केयमुत्तस्थौ ?,
 तत् किं नाम भविष्यति ? ॥ ३१९ ॥ इति चिन्तातुरो याव-दभूद्द्रुपदभूपतिः । चारणश्रमणः कश्चि-त्तावदागादिवोऽध्वना
 ॥ ३२० ॥ (त्रिभिविधेषकम्)

दिग्ः काञ्चनकान्ताभि-र्दिहानं देहकान्तिभिः । परमज्योतिषः प्राप्तं, विवर्तमिव मूर्चताम् ॥ ३२१ ॥ तमभ्युदस्युः पाञ्चाल-
 चिष्वक्सेनादयो नृपाः । स्फुरदम्भोरुहराम-पर्वमानमिवालिनः ॥ ३२२ ॥ (युग्मम्) तमासयित्वा सर्वेऽपि, रत्न-

१ करम्बितं-सहितम् । २ प्राप्तस्तब्धता । ३ चारिमा-सुन्दरता । ४ महती । ५ “ परिवेत्ताऽनुजोऽनुठे, ज्येष्ठे दारपरि-
 प्रदान् ” इत्यमरः । ६ लिम्पन्तम् । ७ पवमानः-वायुः ।

सिंहसने मुनिम् । धात्रीलुठितमूर्धानः, प्रणेसुः पृथिवीशुजः ॥ ३२३ ॥

अथावसरमासाद्य, देशनान्ते मुनीश्वरम् । किं धवाः पञ्च पाञ्चाल्याः, इत्यपृच्छज्जनार्दनः ॥ ३२४ ॥ सोऽब्रवीदेतया
पूर्व-जन्मोपात्तनिदानया । वृताः पञ्च धवास्तद्भोः !, कृतं मीमांसयाऽनया ॥ ३२५ ॥ पुरा हि पुरि चम्पायां, भूमिदेवा-
ख्योऽभवन् । सोमदेव-सोमभूति-सोमदत्ताः सहोदराः ॥ ३२६ ॥ तेपामासन् क्रमात्तिस्रः, प्रेमजन्मभुवः प्रियाः । नाग-
श्रीरथ भूतश्री-यक्षश्रीश्चेति नामतः ॥ ३२७ ॥ मिथः स्निग्धतया तेपा-मियमासीद्व्यवस्थितिः । यत् पर्यायेण भोक्तव्यं,
सर्वैरेकस्य वेदमनि ॥ ३२८ ॥ अथ क्रमात् समायाते, भुक्तिवारकवासरे । नागश्रीराश्रितानेक-रसां रसवतीं व्यधात् ॥ ३२९ ॥
कदुतुम्बीफलं तस्या-मनेकद्रव्यसंस्कृतम् । अपाक्षीदियमज्ञासीत्, पाकान्ते च कथंचन ॥ ३३० ॥ नानावस्तुव्ययीभूतं, कार्प-
ण्येन न साऽत्यजत् । केवलं क्वचिदेकान्ते, निधाय तदधारयत् ॥ ३३१ ॥ तदन्यैर्विविधैर्भोज्यैः, स्वादुभिः पति-देवरान् । भोज-
यामास सा प्रीता, क्षणात् तेऽपि बहिर्ययुः ॥ ३३२ ॥ तदा सुभूमिभागाख्ये, पुरोधाने महामनाः । धर्मघोषाभिधः दूरि-
ज्ञानवान् समवासत् ॥ ३३३ ॥ तस्य धर्मरुचिः शिष्यो, मासक्षपणपारणे । किराल्या इव कल्पद्रु-गृहं नागश्रियो ययौ
॥ ३३४ ॥ वृथा मा भूदिदं ताव-द्भवेदेषोऽपि तोषितः । इत्यालोच्य तया तस्मै, तनुम्बीव्यञ्जनं ददे ॥ ३३५ ॥ अपूर्वमिति
संचिन्त्य, तद्गहानुग्रहेच्छया । असौ वसतिमागत्य, गुरूणां तददर्शयत् ॥ ३३६ ॥ तेऽपि तद्गन्धमाघ्राय, वात्सल्यादिदमूचिरे ।
यदीदं भोक्ष्यसे वत्स !, सद्यो मृत्युमवाप्स्यसि ॥ ३३७ ॥ विशुद्धे स्थण्डिले मद्भु, तत् परिष्ठापय क्वचित् । इत्यादेशाद्गुरोः

१ ' सर्वेषामेव वेदमनि ' इत्येकप्रतिपाठः । २ ' व्ययोद्भूतका० ' प्रतित्रयपाठः । ३ ग्रहः-आग्रहः ।

नोऽपि, जगाम नगराद्दहिः ॥३३८॥ विन्दौ निपतिते तस्य, कथंचित् तत्र पात्रतः । सक्ताः स मुनिरद्राक्षी-न्त्रियमाणाः पिपी-
 लिकाः ॥ ३३९ ॥ दध्यौ च बद्धसंवेगो, विन्दुरप्यस्य यद्यसौ । प्राणिनामियतां हन्ता, तत्सर्वं किं करिष्यति ? ॥ ३४० ॥
 वरमेकस्य मे मृत्युः, कोटिशो न तु देहिनाम् । इत्यालोच्य सरोमाश्व-स्तदसौ बुभुजे स्वयम् ॥ ३४१ ॥ सिद्धप्रत्यक्षमालोच्य,
 नमाधिमधुरं मनः । दधत् सर्वार्थसिद्धेऽगा-न्मुनिः प्राणान् विहाय सः ॥३४२॥ बहिर्धर्मरुचेः कस्मा-द्विलम्ब ? इति वेदितुम् ।
 गुरुः श्रीधर्मघोषोऽथ, निदिदेश परान् मुनीन् ॥ ३४३ ॥ तं परासुं बहिर्वीक्ष्य, तद्रजोहरणादिकम् । आदाय गुरुपादानां,
 तेऽपि मवं न्यवेदयन् ॥ ३४४ ॥ विज्ञायतीन्द्रियज्ञानो-पयोगेन यथास्थितम् । सर्वं मुनीनां नागश्री-वृत्तान्तं तेऽप्यचीक-
 र्धन् ॥ ३४५ ॥ ज्ञात्वा कथंचिह्लोकानां, वाक्परम्परया जनाः । सोमदेवादिविप्राणां, तस्या दुश्चेष्टितं जगुः ॥ ३४६ ॥ काम-
 माकुञ्चय विप्रास्ते, तां गृहान्निर्घासयन् । लोकैर्धिकृत्क्रियमाणा च, साऽपि बभ्राम सर्वतः ॥ ३४७ ॥ कास-श्वास-ज्वरो-त्कम्प-
 कुष्ठार्धैः क्रान्तविग्रहा । रोगैः षोडशभिर्लेभे, साऽश्रैव नरकव्यथाम् ॥ ३४८ ॥ धु-त्पिपासादिता लोकै-र्निन्दमाना पदे पदे ।
 दुःखं भ्रमन्ती मा मृत्वा, पष्टं नरकमासदत् ॥ ३४९ ॥ तस्मादुत्पद्य मीनेषु, सप्तमं नरकं ययौ । पुनर्मर्नित्वमासाद्य, तस्मि-
 न्नेव जगाम सा ॥ ३५० ॥ द्विद्विरेवं सिपेवैजसौ, नरकान् सकलानपि । पृथ्वीकायादिपूत्पदे, तदुद्धृत्वा च भूरिशः ॥ ३५१ ॥
 चम्पायामथ सा कर्म-लाघवात् सुकुमारिका । सुता सागरदत्तस्य, सुभद्राकुक्षिभूरभूत् ॥३५२॥ जिनदत्तात्मजस्तत्र,
 भद्राजश्चास्ति सागरः । वेदमस्थां तल्पिताऽन्येषु-र्ददर्श सुकुमारिकाम् ॥ ३५३ ॥ तनयस्य मदीयस्य, योग्येयमिति चिन्त-
 यन् । सह बन्धुभिरभ्येत्य, पितरं तामयाचत ॥ ३५४ ॥ सोऽप्युचेऽतिप्रिया मेऽसौ, न भवाम्यनया विना । ममास्तु गृहजा-

माता, सागरस्तत् तवात्मजः ॥३५५॥ सुतमालोचयामीति, जिनदत्तोऽगमद् गृहम् । सागरस्य तदारूप्यञ्च, मौनमालम्ब्य
 स स्थितः ॥ ३५६ ॥ अनिषिद्धं ह्यनुमत-मिति न्यायेन तत्पिता । मेने सागरदत्ताय, गृहजामातरं सुतम् ॥३५७॥ आश्चर्य-
 कृतयोर्जज्ञे, पाणिग्रहमहोत्सवः । नक्तं शिश्रियतुस्तौ च, पल्यङ्गं वासवेशमनि ॥ ३५८ ॥ पूर्वकर्मवशात्तस्याः, स्पर्शमङ्गार-
 सोदरम् । आसाद्य सागरस्तस्थौ, क्षणं तत्र कथंचन ॥३५९॥ तस्यां सुखप्रसुप्तायां, स प्रणश्य गृहं ययौ । निद्राल्ययेऽरुद्रत्
 कान्त-मपश्यन्ती च सा भृशम् ॥३६०॥ अथादिष्टा तयोर्दन्त-शौचहेतोः सुभद्रया । प्रातरैक्षिष्ट तां चेदी, रुदन्तीं वल्लभो-
 जिह्वताम् ॥ ३६१ ॥ सा गत्वाऽऽख्यत् सुभद्रायै, साऽपि स्वप्नेयसे क्षणात् । पितुरेपोऽपि जामातु-रूपालम्भं ददौ स्वयम्
 ॥३६२॥ सोऽप्याह तनयं वत्स !, न युक्तं विदधे त्वया । गच्छाधुनाऽपि तत् तत्र, माऽन्यथा मद्बचः कृथाः ॥३६३॥ साग-
 रोऽप्युचिधानग्नौ, वरं शम्पां तनोम्यहम् । न पुनस्तात ! गन्तास्मि, वेऽम तस्याः कदाचन ॥ ३६४ ॥ इदं सागरदत्तोऽपि,
 तत्कुल्यान्तरितोऽमृणोत् । जगाद च गृहं गत्वा, निराशः सुकुमारिकाम् ॥ ३६५ ॥ कथंचित् सर्वथा वत्से !, विरक्तः
 सागरस्त्वयि । तन्मा खिद्यस्व कोऽप्यन्यः, पतिस्तव विधास्यते ॥ ३६६ ॥ कौपीनाम्बरमात्रैक-कर्परं मक्षिकावृतम् । मिश्रुकं
 कंचिदद्राक्षीत्, स गवाक्षस्थितोऽन्यदा ॥ ३६७ ॥ आहूय तेन सोऽम्भोभिः, स्नपयित्वा सुगन्धिभिः । विलिप्य चन्दनैर्दिव्य-
 वासांसि परिधाप्य च ॥ ३६८ ॥ ऊचे तुभ्यं मया दत्ता, पुत्रीयं सुकुमारिका । मदीयां विलसन् लक्ष्मीं, सुखमास्व सहा-
 नया ॥ ३६९ ॥ (युगमम्) इत्युक्तः सोऽविशद्वास-वेऽम साकं तथा निशि । मेने च तद्गुःश्लेष-मग्निहोपमिवात्मनः ॥३७०॥

नद्वेगोरथाय वेपं स-मादाय न पलायितः । तथैव रुदतीं तां च, विलोक्य जनकोऽव्रवीत् ॥ ३७१ ॥ सोऽयं प्राक्कर्मणां वत्से !
त्रिपासोऽन्यन्न कारणम् । तदास्मिन् ददती दानं, शान्तात्मा मम चेक्षमनि ॥ ३७२ ॥ तथैव कुर्वती तस्यौ, सा धर्मैकपरायणा ।
प्राप्तुमन्द्नेहमन्येधुः, माच्छ्यो गोपालिका इति ॥ ३७३ ॥ शुद्धैरक्षनपानार्थैः, सा भक्त्या प्रतिलाभ्य च । तन्मुखान्द्रर्ममाकर्ण्य,
विरक्ता व्रतमग्रहीत् ॥ ३७४ ॥ तपोऽय कुर्वती नित्यं, तुर्य-पष्ठा-टमादिकम् । आर्थिकाभिः सहेताभि-विहारमकरोदियम्
॥ ३७५ ॥ आर्यास्ताः मा कदाऽप्युचै, तनोम्यातापनामहम् । सुभूमिभागोद्यानस्था, दचदृष्टिर्विवस्वति ॥ ३७६ ॥ सा
प्रत्यभिदधे ताभि-रिति ह स्मागमोक्तयः । आतापना न साध्वीनां, कल्पते वसतेर्वहिः ॥ ३७७ ॥ अनाकर्ण्य च तद्वाचं,
वने तस्मिन्नुपेत्य सा । यावदारभते क्षिप्त-चक्षुरातापनां सौ ॥ ३७८ ॥ तावदुत्सङ्गमेकस्य, श्रयन्तीमपरस्य तु । अङ्के
न्यस्त्वाङ्घ्रिमन्येन, दध्यमानावतंसकाम् ॥ ३७९ ॥ परेण विधृतच्छत्रां, वीजितामितरेण च । गणिकामागतां तत्र, देवदत्तां
ददर्श सा ॥ ३८० ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्) तां वीक्ष्यापूर्णभोगेच्छा, निदानमिति साऽकरोत् । भवेयं तपसाऽनेन, पञ्चश्रेयस्य-
सावित्रि ॥ ३८१ ॥ तन्वती देहशौचाद्य-मभ्युक्षन्ती धणे क्षणे । वार्यमाणेयमार्याभि-र्मनसीदमधारयत् ॥ ३८२ ॥ पुरा बहु-
मताऽभूव-मार्यिकाणामगारिणी । तिरस्कुर्वन्ति मामेता, भिक्षुकीमधुना पुनः ॥ ३८३ ॥ इत्यालोच्य विनिर्गत्य, विभिन्न-
चमतिस्थिता । व्रतं सा पालयामास, चिरं स्वच्छन्दवर्तिनी ॥ ३८४ ॥ मासान् संलेखनामष्टौ, कृत्वाऽनालोच्य संस्थिता ।
ननपत्योपमापुष्का, मौधर्मं देव्यभूदियम् ॥ ३८५ ॥ च्युताऽभवच कृष्णेयं, प्राचीनाच्च निदानतः । भर्तारो जज्ञिरेऽमुष्याः,

पञ्चैते कोऽत्र विस्मयः ? ॥३८६॥ इत्येतां गिर्युद्धीर्यं, जगाम नभसा युनिः । कुर्वते चिरमेकत्रा-चस्थितिं न हि तादृशाः ॥३८७॥
 पाण्डवानां वधूलाभे, दधुः स्वजनभृशृतः । विकाससुदये भानो-रविन्दाकरा इव ॥ ३८८ ॥ अथ वैवाहिकं कर्म, प्रार-
 भेते स्म तत्क्षणात् । पाण्डुः पाञ्चालभूपश्च, लक्ष्मीसंभारभासुस्म ॥ ३८९ ॥ प्रमोदोत्फुल्लनेत्राभिः, सौधमानीय सादरम् ।
 पाञ्चाली कुलघृद्धाभिः, स्नानपीठे न्यवेदयत् ॥३९०॥ उद्गिरन्ती बहिः स्नेहं, पाण्डुपुत्रेष्विवाऽऽन्तरम् । कृष्णा सुगन्धिभि-
 स्तैलैः, कृताभ्यङ्गा स्म भासते ॥ ३९१ ॥ तस्याः पिष्टातकक्षोद-क्षरदुद्धर्तनीमिपात् । विधिसं यौवनेनाङ्गात्, खण्डयित्वेव
 शैशवम् ॥ ३९२ ॥ स्तेरिव निधानानि, श्रीखण्डतिलकान्नव । तस्याः सहर्षमङ्गेषु, चक्रिरे कुलयोपितः ॥ ३९३ ॥ नवीनयो-
 वनावास-हेतोरिव तदङ्गके । तर्कुघ्नमिपात् घ्नं, स्वगोत्राविधवा दधुः ॥ ३९४ ॥ जुम्भते स्म भृशं विश्व-श्रोत्रपीयूषवर्षिणः ।
 कुललीलावतीवर्ग-मङ्गलञ्चनयस्तदा ॥३९५॥ चिधिपुः कुलवामाक्ष्यो, द्रौपदीमिति वर्णके । तथैव तस्याः सानन्द-मुद्घर्णक-
 मपि व्यधुः ॥३९६॥ अथान्तःक्षिप्तर्षूर-कस्तूरी-कुङ्कुमैरिमाः । वारिभिः स्नपयंचक्रुः, कवोष्णैर्नित्ययौधनाम् ॥ ३९७ ॥
 मार्जितं गन्धकापाय्या, पाञ्चाल्याः शुशुभे वपुः । नवमाणिक्यपाञ्चाल्या, इव तत्कालसंस्कृतम् ॥ ३९८ ॥ आचार इति
 तास्तैस्तै-भूषणैस्तामभूषयन् । न हि प्रकृतिरम्याणा-मार्हौर्यैः काऽप्यलंकृतिः ॥ ३९९ ॥ लावण्यवारिधाराभि-र्वर्धन्तीव दशा-
 मिपात् । पारिणेत्रदुकूलानि, सा तदा पर्यधाप्सत् ॥ ४०० ॥ उत्पाद्य योषितो हर्षा-दिमां मातृगृहेऽनयन् । आसयंश्च स्मर-
 स्मेर-लोचनां काञ्चनासने ॥४०१॥ पाण्डवा अपि निर्वृत्त-वर्णको-द्वर्णकक्रियाः । निर्माय मङ्गलस्नान-मासुक्तोचितभूषणाः

॥ ४०२ ॥ औपमादानयाख्य, वारणेन्द्रान् पृथक् पृथक् । समं पञ्चापि पाञ्चालीं, परिणेतुं प्रतस्थिरे ॥ ४०३ ॥ (युगम्)
मौलिनीलमणिज्योति-भानुज्योतिःपराहृतम् । मूर्ध्नि विपिण्डितं तेषां, मायूरच्छत्रमबाभौ ॥ ४०४ ॥ रेणुर्मङ्गलतूर्याणि, पुरस्ते-
पामनेकशः । तारैराकारयन्तीव, दिशामीशान् प्रतिस्वनैः ॥ ४०५ ॥ पश्चादुच्चैरुद्रीन्द्र-कन्दरादारणोल्बणाः । शात्रवावस्थिति-
कोषा-दिव निस्वाननिस्वनाः ॥ ४०६ ॥ सर्वक्येषु तेजस्वि-तेजसां पाण्डुसूत्रेषु । पतन्ति नित्यमेतस्य, जगत्यां किममी-
कराः ॥ ४०७ ॥ मिलत्स्वजनभूपाल-तुरङ्गमबुरोद्धतः । इतीव स्थगयामास, पांशुरंशुमतो वपुः ॥ ४०८ ॥ (युगम्)
अध्यामितुं मदश्रोतो, भूपाकुमुदाम च । सामन्तसामजेन्द्राणां, द्विरेफाः समशेरत ॥ ४०९ ॥ स्वजनोर्षीपतिश्चेत-च्छत्रैश्छन्नं
नभो यमौ । विवाहमीधितुं सर्व-राकेन्दुभिरिनागतैः ॥ ४१० ॥ ध्वजैर्विरेजे वेच्छद्भि-रनुकूलेन वायुना । द्रौपदीकौतुकागार-
वर्तनीदेशकैरि ॥ ४११ ॥ नारीमङ्गलसंगीत-श्रवणप्रवणाधिरम् । सादिनं खेदयामासु-स्ते पतङ्गतुरङ्गमाः ॥ ४१२ ॥ तदा
कुन्ती च माद्री च, गान्धारीप्रमुखा अपि । शृङ्गारैरुद्धतैः प्राणु-देवानामप्यवेक्ष्यताम् ॥ ४१३ ॥ श्रुतीर्मत्सरिणां तूयैः,
स्फोटयद्भिः स्फुटारवैः । आलोकनाय लोकं च, विकर्षयद्भिरितस्ततः ॥ ४१४ ॥ सर्वतः स्तूयमाने च, वन्दिभिर्भुजवैभवे । अथ
कमाप् समाजगु-र्भण्डपद्वारि पाण्डवाः ॥ ४१५ ॥ (युगम्) कृतं प्रतीक्ष्य श्वश्रुभि-स्वतारणमङ्गलम् । मातृगेहमुपाजगमु-
स्तेऽथ तिग्मांशुतेजसः ॥ ४१६ ॥ पाञ्चाल्या दक्षिणः पाणि-स्तदीयैर्दक्षिणैः करैः । तत्र संगमयांचक्रे, वेधसेव पुरोधसा ॥
४१७ ॥ इन्द्रावचोभिः पाञ्चाली, त्रपातरलितां दृश्यम् । कथंचिन्मिथयामास, दृशा पाण्डुतनूरुहाम् ॥ ४१८ ॥ ततो दधन्ति

१ दधन्तुः । २ वाजिप्रध्वनयः । ३ सूर्यस्य । ४ सूर्यस्य ।

पञ्चाङ्ग-मन्त्राङ्गणीव मूर्तताम् । साक्षाच्छम्भेव काम्पील्य-नाथनन्दनयाऽन्विताः ॥४१९॥ वैवाहिकीर्द्धोऽधीत्य, हुतं हव्यै-
द्विजन्मना । दक्षाः प्रदक्षिणीचक्रु-स्ते वेधां जातवेदसम् ॥ ४२० ॥ (युगम्) द्रुपदोऽप्युपदीचक्रे, पाणिमोचनपर्वणि ।
पाण्डवानां विना दारान्, गृहसर्वस्वमात्मनः ॥ ४२१ ॥ पिकीपञ्चमनिर्हाद-कलमङ्गलगीतयः । दुन्दुभिध्वनिभिस्तारै-
राहूतपुरयोपितः ॥ ४२२ ॥ राजलक्ष्मीमिवाध्यक्षा-मादाय द्रुपदात्मजाम् । पाण्डवा रथमारुह्य, निजावासमुपागमन्
॥ ४२३ ॥ (युगम्)

कृष्णादिभिर्नृपैरासैः, सदारैः स्वात्मजन्मभिः । अनुद्रुतः प्रतस्थेऽथ, पाण्डुनिजपुरं प्रति ॥ ४२४ ॥ अनुगच्छन्तमा-
क्रम्य, कियतीमपि मेदिनीम् । बलान्निवर्तयामास, पाण्डुर्द्रुपदभूपतिम् ॥ ४२५ ॥ अथ प्रत्यालयोन्मील-नीलवन्दनमा-
लिकम् । सर्वराजपथोर्दिक्षु-पताकापीतपुष्करम् ॥ ४२६ ॥ स्थानस्थानोच्छसन्मञ्च-विमानितविमानकम् । ककुक्षुक्षिभरिस्तु-
भ्य-न्नादकम्पितमानकम् ॥ ४२७ ॥ प्रेक्षाकौतूहलाहूत-नारीनयनपङ्क्तिभिः । नवेन्दीवरकेदार-करम्बितमिवाभितः ॥ ४२८ ॥
अनुयातः सहायात-स्वजनोर्षीशमण्डलैः । तैः सदारैः कुमारैश्च, पाण्डुः स्रपुरमाविशत् ॥ ४२९ ॥ (चतुर्भिः कलापकम्)
विहाय कृष्णं सत्कृत्य, हास्तिका-धीय-काञ्चनैः । विससर्ज स्वदेशेभ्यः, सर्वं राजाऽथ राजकम् ॥४३०॥ लीलाशैलोचयो-
द्यान-केलिवापीषु पाण्डवाः । दिनान्यतीयुः क्रीडन्तः, समं कृष्णेन यामवत् ॥ ४३१ ॥ अथालोचयायतिं लेहात्, कृष्णः
शुभफलोदयाम् । समाहूय रहः किञ्चि-धावद्ब्रदति पाण्डवान् ॥ ४३२ ॥ तावद्योम्ना महःपुञ्ज-धौतदिकुञ्जकालिमा ।

आययौ नेत्रपीयूष-नीरदो नारदो युनिः ॥ ४३३ ॥ प्रीतान्तःकरणः काम-मभ्युत्थानासनादिभिः । पाण्डवैभ्योऽनुशिष्टि
स, वित्तार हरेर्गिरा ॥ ४३४ ॥

आकर्ण्य कर्णपीयूषं, युष्मदुद्वाहमङ्गलम् । प्राप्तोऽस्मि परमब्रह्म-लयादप्यधिकां मुदम् ॥ ४३५ ॥ वत्साः ! किं त्वेकजा-
नित्वं, किंचिदन्वदुनोति वः । वैरवारिधरोच्छास-प्राद्युषः खलु योषितः ॥ ४३६ ॥ आरूढस्य परां प्रौढिं, वन्धुखेहमहीरुहः ।
हन्त दावानलज्वाला-माहुर्मृगविलोचनम् ॥ ४३७ ॥ स्रोतस्विनीप्रवाहाणा-भिव शान्धत्रचेतसाम् । द्वैधीभावकरी शैल-तटीव
गरलेक्षणा ॥ ४३८ ॥ वत्साः ! कुटुम्बसंहार-कारणं हरिणेषणा । यथा समभवत् पूर्व-माकर्णयत तां कथाम् ॥ ४३९ ॥

अस्ति रत्नपुरं नाम, पुरं भरतभूषणम् । न यत्रार्थिजनाभावात्, कोऽपि त्यागीति विश्रुतः ॥ ४४० ॥ तत्र श्रीपेण
इत्यासी-दासीभूतरिपुर्नुपः । न्यायविक्रमयोर्येन, धर्मः संधिकरः कृतः ॥ ४४१ ॥ तस्याभिनन्दितेत्याद्या, द्वितीया शिखि-
नन्दिता । प्रिये बभूवतुः प्रीति-रती इव मनोधुवः ॥ ४४२ ॥ सतीललाम स्रुते स्म, नन्दनावभिनन्दिता । जगदुद्दयोतनौ
प्राची, ह्यर्पाचन्द्रमसाधिव ॥ ४४३ ॥ इन्दुपेण इतीन्दुश्री-राधोऽभून्नयनोत्सवः । स्मरलीलालताकन्दो, चिन्दुपेणस्वतोऽपरः
॥ ४४४ ॥ कुमारयोस्तयोः शङ्के, शास्त्रस्पर्धाऽनुबन्धतः । शस्त्रमप्यभवत् सर्व-जगतो मात्रयाधिकम् ॥ ४४५ ॥ क्रमान्मद-
सरस्तीर-सान्द्रदुर्विनयद्भुमम् । तौ स्मरानेकपक्कीडा-यनं यौवनमीयतुः ॥ ४४६ ॥ गुरुस्ताभ्यां गुणाराम-राजिनी राजकन्यकाः ।
अनेकसपीयूष-वाहिनीरुदवाहयत् ॥ ४४७ ॥ तस्मिन्नेव पुरे सर्व-कलानां पारदश्वरी । गणिकाऽनङ्गसेनेति, गुणानां जन्म-

१ दाता । २ अनेकपः-हस्ती ।

भूरभूत् ॥ ४४८ ॥ तस्यां लावण्यपीयूष-सरस्यां राशिणां दृशः । मञ्जन्त्यः प्राप्य वक्षोज-कुम्भौ प्रीतिं ययुः पराम् ॥४४९॥
 यूनां तदीयवैदग्ध्य-चागुरापतितं मनः । स्वच्छन्दमदनव्याध-विद्धं न पदमप्यगात् ॥ ४५० ॥ द्वावप्युर्वीपतेः पुत्रौ, तस्या-
 मासक्तमानसौ । तौ मिथः कलहायेतां, करिण्यां करिणाविव ॥४५१॥ कुर्वाणौ कलहं नित्य-मत्यन्तोत्रासितत्रपौ । खेदाद-
 न्येद्युराहूय, तौ महीपतिरन्वशात् ॥४५२॥ वत्सौ ! किमिदमारब्धं, मलीमसकुलोचितम् ? । कलहायेत नान्योऽपि, वेश्यार्थे
 किमु बान्धवौ ? ॥ ४५३ ॥ स्वल्पाऽप्युज्जृम्भते यासु, न प्रेमसलिलार्द्रता । सुखशाखिप्ररोहोऽस्तु, कस्तास्वद्रिशिलास्विव ?
 ॥ ४५४ ॥ विलोकन्तेऽन्यमन्यस्य, कण्ठाश्लेषं वितन्वते । चित्ते दधति-याश्चान्यं, तासु वेश्यासु का रतिः ? ॥४५५॥ यासां
 काऽप्यार्द्रता ताव-द्यावदानाम्बुबुधयः । वेश्यासु मरुदेश्यासु, तासु रज्येत कः सुधीः ? ॥४५६॥ निर्धनत्वादिपुष्पस्य, नरका-
 दिफलस्य च । मूलं वेशैव जानीतं, महाव्यसनशाखिनः ॥ ४५७ ॥ नित्यमित्यादिभिर्वाक्यै-र्भूयता बोधितावपि । तौ
 नितान्तमयुष्येता-मत्यन्तोत्सिक्तमत्सरौ ॥ ४५८ ॥ तयोः संबन्धयोरेवं, द्रष्टुं मृत्युमनीश्वरः । विषमं विषमास्वाद्य, परलोकं
 ययौ नृपः ॥ ४५९ ॥ पत्युर्विपत्तिशोकेन, विह्वलैर्ते अपि द्रुतम् । विपेदाते तथैवाभि-नन्दिता-शिल्पिनन्दिते ॥ ४६० ॥
 बद्धानुरागावत्यन्तं, तस्यां तदपि निस्त्रपौ । मिथः क्रोधोद्धतौ युद्धा, मृत्युं तावप्यवापतुः ॥ ४६१ ॥ इत्थं कुटुम्बसंहारः,
 स्त्रीनिमित्तोऽभवत् पुरा । अनर्थबीजं राजीव-चक्षुषो हि प्रचक्षते ॥ ४६२ ॥

वत्सास्तद्धो रिरंस्त्रना-मेकामेव मृगीदृशम् । क्षेमं खलु न पश्यामि, तत एवागतोऽस्म्यहम् ॥ ४६३ ॥ तत्सर्वैरपि युष्माभि-

१ अतिनिर्लज्जो । २ कुपितयोः । ३ कमलनेत्राः स्त्रियः ।

रात्मनः शिर्वतातिभिः । अनेन समयेनैव, वर्तितव्यमहर्दिवम् ॥ ४६४ ॥ यदा युष्माकमेकस्य, द्रौपदी चासवेशमनि । कार्य-
 तोऽपि तदाऽन्येन, न गन्तव्यं कथंचन ॥ ४६५ ॥ कथंचिदथ यः कोऽपि, भिनत्ति समयं यदि । वनवासाय गन्तव्यं,
 तेन द्वादशवत्सरीम् ॥ ४६६ ॥ मुनेर्गिरिमां काम-मायतिक्षेमकारिणीम् । अनुमेने सुकुन्दोऽपि, कौन्तेयानां
 हितेच्छया ॥ ४६७ ॥ तां वाचमुररीचक्रु-र्वाचंयमपतेर्मुदा । पाण्डवा अपि को नाम, नात्मनीनाय धावति ? ॥ ४६८ ॥
 मुनीन्द्रोऽपि यथार्थाभि-राशीर्भिरभिनन्द्य तान् । विकस्वरमनाः स्वैर-मुत्पपात विहायसा ॥ ४६९ ॥ कामं हृष्यन् हृषीकेशो-
 ऽप्युपचारैस्तेकशः । पाण्डुं पाण्डुतनूजान-ध्यापृच्छथ द्वारकां ययौ ॥ ४७० ॥

इति समयनिलद्धकामचाराः, प्रणयप्रह्वधियः परस्परेण ।
 सहविहितसमस्तकेलिरभ्यं, गमयन्ति स्म दिनानि पाण्डवेयाः ॥ ४७१ ॥

इति मल्धारिश्रीदेवप्रभसूरिरचिते पाण्डवचरिते महाकाव्ये
 द्रौपदीस्वयंवरवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमः सर्गः ।

अथानुजगमुषां तेषा-मन्वहं समयं मुनेः । परस्परमभृत् प्रीति-रखण्डा पाण्डुजन्मनाम् ॥ १ ॥ मनोभिः पञ्चभिस्तेषां,
कृतमेकं महन्मनः । तेनैव नियतं खयाता, महामनस इत्यमी ॥ २ ॥ अवश्यमेक एवात्मा, तासु मूर्तिषु पञ्चसु । न खल्वे-
कैव पत्नी स्या-ञ्छूयसां पतिदेवता ॥ ३ ॥ अविशेषकृतोपास्तिः, शशिलेखेव शूलिनाम् । निष्कलङ्केव पाञ्चाली, तेषामासीद-
तिप्रिया ॥ ४ ॥ पतिव्रता न गङ्गाऽपि, हरादम्भोधिमियुषी । श्रयन्ती हन्त पञ्चापि, द्रौपदी तु पतिव्रता ॥ ५ ॥ पञ्चभ्योऽपि
क्रमात् तेभ्यः, प्रियेभ्यस्त्रिजगत्प्रियान् । लोकपालोपमान् पञ्च, पाञ्चाली प्रापदात्मजान् ॥ ६ ॥ पाञ्चालीलब्धजन्मत्वात्,
पृथग्भिन्नाभिधा अपि । एते पञ्चापि पाञ्चाला, इति पप्रथिरे युवि ॥ ७ ॥

सौमित्रं पाण्डुपुत्राणां, द्रौपद्याश्च सतीव्रतम् । अवलोकितुकामेव, ततः शरदुपागमत् ॥ ८ ॥ भेजे विप्रोपितप्राष्टुद्-
शुजङ्गीविवलितैः । औपधीशकरामर्शा-दिव वैशद्यमम्बुदैः ॥ ९ ॥ धनोपरोधनिर्मुक्तो, ध्वस्तध्वान्तरिपुः शशी । भाति स्म
दिग्व्यूधैस्ते-र्नक्षत्रैरक्षतैरिव ॥ १० ॥ नम्रीभूतशिरःपङ्क-शालिकेदारकं बभौ । जनकस्येव जीमूत-कालस्य विरहासहम् ॥ ११ ॥
जिगीपुनृतृप्तैः न्याध-रजोमलिनमम्बरम् । अहसन्नमलाः स्मेरा-म्भोजव्याजाञ्जलाशयाः ॥ १२ ॥ दिशः शरदमायातां, चिरात्

१ चन्द्रकिरणस्पर्शात् ।

प्रियसखीमिव । आलपन्त्य इवैक्ष्यन्त, सरसैः सारसारैः ॥ १३ ॥ भ्रालैः कमलोत्तंसाः, सरस्यः पुनराश्रिताः । सेव्यते हि प्रभुः प्रायो, विशदैरपि संपदि ॥ १४ ॥ दृप्तसप्तच्छदामोदा, विरेजुर्वनभूमयः । क्रीडत्कामेभसंभृत-दानाम्भःसौरभा इव ॥ १५ ॥ संपन्नमर्वसस्यौघ-मण्डितां पाण्डुसूनवः । शरदं निर्विशन्ति स्म, शश्वदुद्यानकेलिभिः ॥ १६ ॥

गोचरेऽप्येतरात्रस्य, निर्गतं वहिरन्यदा । समस्तमप्यपाहारि, तस्करैः शुरधैनुकम् ॥ १७ ॥ तत्क्षणाद्दक्षिणोर्मण-स्तस्कर-श्रेणिमार्गीणः । भृशक्रस्यैत्य पूचक्रु-र्मन्दिरद्वारि बह्ववाः ॥ १८ ॥ तदीयध्वनिमाकर्ष्य, कर्णयोः क्रकचोपमम् । उज्झांचकार धीभत्सु-निद्रातन्द्रालुतां क्षणात् ॥ १९ ॥ ततो जीवधनं दस्यु-हृतं विज्ञाय तन्मुखात् । शौण्डीरचूडामाणिक्य-मन्तर्जज्वाल फाल्गुनः ॥ २० ॥ अर्जुनेन प्रजाकार्ये, प्राणानपि जिहासता । तदा समयभेदोऽपि, सानन्दसुररीकृतः ॥ २१ ॥ ततो घनुः सतूणीर-मादातुं फाल्गुनोऽविशत् । वासवेऽमनि कृष्णायाः, क्रोडक्रीडद्युधिष्ठिरे ॥ २२ ॥ आदाय विजयस्तस्मा-न्विज-तूणीरकार्तुके । तस्करानुपदं वीरः, क्रोधविशदाधावत ॥ २३ ॥ स वीरग्रामणीवर्णै, रणे निर्जित्य तस्करान् । प्रीत्याऽभिनन्दितः पौरैः, पुरस्कृत्याऽऽजिनाय गाः ॥ २४ ॥ विगाहते स्म गायन्नि-स्तद्भुजस्कृतिचर्चरीः । गोपैरेत्य द्रुतः प्रीत्या, नरो नारायणो-र्षमाम् ॥ २५ ॥ पार्थस्येव यशः साक्षात्, क्षरन्त्यः क्षीरुज्ज्वलम् । स्वस्ववत्सोत्सुका गावः, स्वं स्वं धामोपतस्थिरे ॥ २६ ॥ कश्चिदभ्येत्य वीभत्सो-रादेशादय पार्थिवम् । कुन्ती-युधिष्ठिरं प्रभु-कुटुम्बोपेतमभ्यधात् ॥ २७ ॥ दिष्ट्या त्वं वर्षसे

१ इंसैः । २ रात्रिचरमसमये । ३ पारथिना दक्षिणपार्श्वे विद्धो मृगो दक्षिणोर्मोच्यते, स प्राणधारणे निराशो भवति तत्सदृशा इमे बहवाः-गोपाः । ४ अर्जुनः । ५ प्रतिज्ञाभङ्गः । ६ पमः, पमा. पसम. इति प्रतिपात्ताः । ७ पत्त-मुल्यः ।

पञ्चपाञ्चा-
लजन्म ।
तस्करहृतं
पुरधैनुकं
अर्जुनेन
प्रत्याहृतम् ।

॥ ६९ ॥

देव !, भुजैः पार्थस्य चैस्तव । पुरजीवधनव्रणात्, कीर्तयः सुरभीकृताः ॥ २८ ॥ पुरद्वारि स्थितो मूले, सहकारमहीरुहः ।
किं तु विज्ञापयत्येवं, देव ! त्वां कपिकेतनः ॥ २९ ॥ अभिघतं घुनेरद्य, प्रजार्थे समयो मया । विवेचयन्ति नो किञ्चित्,
कुलवंश्या हि तत्कृते ॥ ३० ॥ करिष्ये तीर्थयात्रां त-द्वने द्वादशहायनीम् । ताः प्रमाणीभवन्त्वद्य, गरीयस्यो घुनेर्गिरः ॥
३१ ॥ तन्मे तीर्थाद्रिकान्तार-विहाराय प्रसीदत । अविघ्नं च करिष्यन्ति, युष्मत्पादाः स्थिता हृदि ॥ ३२ ॥

तामाकर्ण्य गिरं दुःख-जननीमवनीपतिः । संपरीच्यार एव द्रा-ग्जगामोपकपिध्वजम् ॥ ३३ ॥ स्वेदमेदस्विनिःश्वासः,
करे धृत्वा किरीटिनम् । सोऽन्वशात् किं न्वयाऽऽरब्धं, वत्स ! विध्वेकवत्सल ! ? ॥ ३४ ॥ नवे वयसि कोऽयं ते, तीर्थारण्यम-
नोरथः ? । सुतोपहितभारा हि, कुस्वो वनवासिनः ॥ ३५ ॥ तदस्मत्कृत्यमेवैत-न्नैव त्वं कर्तुमर्हसि । भारे महोक्षवाह्ये हि,
किमु दैम्यो नियम्यते ? ॥ ३६ ॥ सर्वतोऽस्मत्प्रतापान्नै-र्धैरिवंशान् दिधक्षतः । प्रभञ्जनायते वत्स !, तवैव भुजविक्रमः ॥ ३७ ॥
मा गास्ततः क्वचिद्देहि, नेत्रानन्दं चिराय मे । इति जल्पति भूपाले, कुन्ती साधुरवोचत ॥ ३८ ॥

पितुर्वाचमिमां वत्स !, नान्यथाकर्तुमर्हसि । प्रायश्चित्तं गुरुणां हि, वचांसि निखिलैनसाम् ॥ ३९ ॥ मासुदश्रुमुखीमेवं,
त्यक्तुमुत्सहसे कथम् ? । हा ! मम त्वां विना वत्स !, वत्सरीयति वासरः ॥ ४० ॥ दार्धिकैरथ सार्पिष्कैः, पायसैरपि पोषितम् ।
कथं वर्तिष्यते वत्स !, वन्याहारैर्षुस्तव ? ॥ ४१ ॥ रुद्धस्पर्शः पुरा छत्रै-र्भानुः सेर्ष्य इवाधुना । तापसर्वाभिसारेण, पथि त्वां
व्यथयिष्यति ॥ ४२ ॥ नवानुरागकल्लोलां, स्तुपामिन्दुमुखीमिमाम् । पर्यश्रुलोचनां वत्स ! विहातुं कथमीहसे ? ॥ ४३ ॥

१ अकथयत् । २ दमनयोग्यो वत्सतरः । ३ वायुरिवाचरति । ४ ' देहि ' प्रतिद्वय ० ।

जनन्यामिति वादिन्यां, वन्द्युज्येष्ठो युधिष्ठिरः । स्फुरदस्तोकशोकोभिर्-पीतप्रीतिरभापत ॥ ४४ ॥ त्वद्वियोगासहो वीर !,
 पितरौ मावमानय । नातिक्रान्तगुरूणां हि, क्रिया काऽपि फलेग्रहिः ॥ ४५ ॥ समयोऽपि युनेरद्य, त्वया कोऽयमभिद्यत ? । अत्या-
 हिते हि साधूना-मतिभूमिर्न दूषिता ॥ ४६ ॥ भिन्न एवाथवा तस्य, प्रायश्चित्तमपि त्वया । एताः पौरगवीः किं नु, न प्रत्या-
 हरता कृतम् ? ॥ ४७ ॥ मनसेव न मन्येऽह-मन्तरं वपुषाऽपि ते । आत्मन्यन्तःस्थिते मेदः, समयस्य न चात्मनः ॥ ४८ ॥
 प्रतिध्वान इवेतां च, वाचमाजातशत्रवीम् । अनुगम्य गिरं दीनां, निजगाद वृकोदरः ॥ ४९ ॥ गन्तुकामोऽपि मां भ्रात-र-व-
 स्थानाय मानय । हृदयं स्फुटतीवेदं, भवद्विरहकातरम् ॥ ५० ॥ यमावप्युचतुभ्रातः !, कान्ताराय गते त्वयि । नित्यं विविध-
 केलीभिः, को हि नौ लालयिष्यति ? ॥ ५१ ॥

अथ स्फुटमवष्टभ्य, धैर्यं धीमानवोचत । स्वंप्रतिश्रुतनिर्वाह-बद्धयुद्धिर्धनंजयः ॥ ५२ ॥ पृथग्जनोचितता हन्त !, केयं
 कातरताऽद्य वः ? । भवन्मनस एवाय-मन्तेवासी पविर्न तु ॥ ५३ ॥ ममाङ्गीकृतनिर्वाह-व्रतचर्याविकीर्णिनः । युष्मानेवायशः
 कामं, नन्विदं लज्जयिष्यति ॥ ५४ ॥ तद्रलादनुमन्यच्च-मरण्यगमनाय माम् । सत्याः सन्तु मुनेर्वाचो, ममापि पुरुषव्रतम्
 ॥ ५५ ॥ इति सखेहमापृच्छय, वीभत्सौ गन्तुमिच्छति । तमस्तान् व्यानशे सर्वान्, दिक्कुञ्जानिव भास्वति ॥ ५६ ॥
 अथानम्य क्रमान्मन्यु-गद्गदाशीर्गिरो गुरून् । प्रीत्याऽऽलिङ्गथाऽनुगच्छन्तौ, कनीयांसौ न्यवर्तयत् ॥ ५७ ॥

अमङ्गल्यधिया वाष्प-विन्दुपातं निरुन्धती । प्रस्थितं पार्थमभ्येत्य, जगाद हुपदात्मजा ॥ ५८ ॥ पुंसां मतीः क्वचि-

१ अतिभयजनके कार्ये । २ प्रतिश्रुतं-प्रतिज्ञा । ३ अवकीर्णी-भङ्गकारकः । ४ मन्युः-शोकः ।

द्योपि-न्मतयो नातिशेस्ते । तदप्युदीर्यसे नाथ !, त्वयाऽऽब्धं न साध्विदम् ॥ ५९ ॥ यदियं मन्मनःप्रीतिः, प्रस्थिता
 पुरतस्त्व । गणनाभिर्दिनानां तु, धरिष्ये यदि जीवितम् ॥ ६० ॥ पन्थानस्तीर्थशैलानां, शिवाः सन्तु तथापि ते । निप्रत्यूहं
 वितन्वन्तु, सर्वतः कुलदेवताः ॥ ६१ ॥ अमन् कान्तारमेकाकी, मा भूत् (भूः) कापि प्रमद्वरः । मलीमसानि चेतांसि, साधुष्वपि
 हि पाप्मनाम् ॥ ६२ ॥ संचरन् पुरुषान् पश्यन्, प्रतिस्थानं नवान्नवान् । विद्याः कीर्तीश्च लक्ष्मीथ, नूतनाः काश्चिदर्जयेः
 ॥ ६३ ॥ तथा किमपि मा कार्पी-अमन् देशाननेकशः । यथा नाथ वयं स्याम, वैमनस्यवशंबदाः ॥ ६४ ॥ पावितं
 सुकृतैर्नाना-तीर्थाभिगमजन्मभिः । त्वाद्युपागतमालिङ्गथ, मयाऽऽत्मा पावयिष्यते ॥ ६५ ॥ मया ते स्वलितस्वैर-संचारस्य
 पदे पदे । मा भूत् पुण्यक्रियाविम, इत्यागच्छामि नो समम् ॥ ६६ ॥

इति ब्रुवाणां प्रणय-प्रह्वीभूतान्तराशयाम् । आलिङ्ग्य शुदुरालप्य, वचोभिः स्नेहनिर्भरैः ॥ ६७ ॥ अनुव्रजन्तीं दयिता-
 मवस्थाप्य कथंचन । प्रतस्थे पुरतः पार्थः, सतूणधृतकार्मुकः ॥ ६८ ॥ (युगम्) आ लोचनपथात् पार्थ, पधिकं सा पपौ
 दृशा । प्रेम्णा सोऽप्यचलमन्द-मन्दं चलितकंधरः ॥ ६९ ॥ मन्द्रारधट्टनिर्घोष-शिखण्डिकृतताण्डवान् । माघन्मधुव्रतव्रात-
 झङ्कारमुखरोदरान् ॥७०॥ सान्द्रनैकद्रुमच्छाया-निपीततपनातपान् । पश्यन् परिसरारामान्, स जगाम शनैः शनैः ॥७१॥
 (युगम्) तीरप्ररोहसानन्द-माकन्दप्रायपादपम् । कूजत्कुररहारीत-कपिञ्जलजलद्विकम् ॥ ७२ ॥ तारुण्ये तरुणेः क्षोणि-
 मतीत्य कियतीमपि । पार्थः क्षीरोददायाद-माससाद महासरः ॥७३॥ (युगम्) तत्राङ्गशौचमाधाय, प्रणिधाय जिनेश्वरम् ।

१ मन्द्रः-गम्भीरध्वनिः । २ द्विकः काकः । ३ क्षीराब्धिसदृशम् ।

आहारं सरसैस्त्वैः, फलोधिः फाल्गुनो व्यधात् ॥ ७४ ॥ असङ्गभृङ्गसंगीत-मतिमुक्तकमण्डपम् । सपुष्पतल्पमध्यास्य, स
 मध्यंदिनमत्यगात् ॥ ७५ ॥ इति क्रामन् क्रमाब्जिष्णु-र्षदुकौतूहलां महीम् । विवेश भैरवाभोग-दचमोहां महाटवीम् ॥ ७६ ॥
 केलिङ्कुकारिणः फापि, क्रूरा हरिणचरिणः । मृगानुपदिकाः कोप-साटोपा द्वीपिनः क्वचित् ॥ ७७ ॥ क्वाप्यन्योन्यरणारम्भ-प्र-
 हृपोत्रोद्य पोत्रिणः । तस्यां किमपि न क्षोभं, कुर्वते स्म किरीटिनः ॥ ७८ ॥ (युग्मम्)

स्वैरमस्यां च वीभत्सु-रभीर्गच्छन् पुरः पुरः । गिरिं घात्रीशिरोरत्नं, रत्नसानुमुदैक्षत ॥ ७९ ॥ यस्य निर्झरझात्कार-
 शब्दाद्वैतकर्ताकिन्नी । द्रुमेरत्रंकयैः केर्षा, मुदे नाभूदुपेत्यका ? ॥ ८० ॥ अध्यास्यन्ते स्म तिम्रंशु-गमस्तीनामसंस्तुताः ।
 यस्य विद्यार्थैर्विद्या-सिद्धिक्षेत्राणि कन्दराः ॥ ८१ ॥ किन्नीकेलिसंगीत-निस्तरङ्गा मृगा अपि । यस्मिन्नैह्यन्त मोक्षाय,
 प्राणायामोल्बणा इव ॥ ८२ ॥ द्रुमैः कुसुमितैस्त्वै-र्विलोभितविलोचनः । सन्ध्यसाची गिरौ तस्मि-न्नारोह कुतूहलात् ॥ ८३ ॥
 इन्द्रनीलाङ्कितद्वारं, शोणसोपानपद्दतिम् । श्रातं कुम्भमयस्तम्भ-कुम्भसंभारभासुरम् ॥ ८४ ॥ नीरैर्नुर्धपं चन्द्र-करव्यतिकरो-
 द्रव्यैः । अदेवमावृकोन्माद्य-दुद्यानजगतीरुहम् ॥ ८५ ॥ तत्रोत्कालप्रभाजाल-निपीताहर्षतिद्युति । चन्द्राम्भमयमद्राक्षी-
 दर्शुनो जिनमन्दिरम् ॥ ८६ ॥ (त्रिभिविशेषकम्) क्षालिगाङ्गस्तुदुद्यान-दीर्घिकाभसि रहसा । मेदुरामोदमादाय, तदीयक-
 मलोत्करम् ॥ ८७ ॥ तस्मिन्नमरनिर्मुक्त-पुष्पप्रकरदन्तुरे । अविक्षत् कौतुकाक्षिस-चक्षुः क्षितिपनन्दनः ॥ ८८ ॥ (युग्मम्)

? पोत्रं-किरिसुसाप्रम् । २ किरयः वराहा इति यावत् । ३ तर्कशास्त्रसंबन्धिनी । ४ पर्वतस्यासन्ना भूमिः । ५ सूर्यकिरणा-
 नाम् । ६ निस्तरङ्गा-निश्चलाः । ७ शातकुम्भं-सुवर्णम् । ८ अनुरात्रम् ।

तत्र प्रदक्षिणीकृत्य, त्रियुगादिजिनेश्वरम् । बद्धरोमाश्चमभ्यर्च्य, स तुष्टावेति तुष्टिमान् ॥ ८९ ॥ जय नाभिकुलधीर-नीराकर-
 निशाकर ! । जयाशेषजगदुःख-निदाघजलदागम ! ॥ ९० ॥ देव ! संसारकान्तर-पर्यन्तपुरपादपाः । पादास्तव भवकलान्ति-
 विच्छेदाय भवन्तु मे ॥ ९१ ॥ इत्यभिष्टुत्य नाभेयं, निकेतं परितोऽपि तत् । विलोक्य कलयामास, वीभत्सुर्नयनोत्सवम् ॥ ९२ ॥
 गिरेरधित्यकाराम-रामणीयकलोलुपम् । चक्षुर्विनोदयन् यावत्, पार्थः प्रस्थान्तरं ययौ ॥ ९३ ॥ तावन्मुहुर्मुहुर्मौलि,
 खेलयन्त्या पदाम्बुजैः । अङ्गुलीर्वदने दैन्यात्, प्रक्षिपन्त्या मुहुर्मुहुः ॥ ९४ ॥ मुहुर्मुहुर्वितन्वत्या, ग्रीत्या चाट्टनि कोटिशः ।
 उचरीयपटप्रान्त-माकृपन्त्या मुहुर्मुहुः ॥ ९५ ॥ कयाचिद्योपिता रुद्ध-स्वैरचारं पदे पदे । युवानमेकमैक्षिष्ट, गत्वाऽभाषिष्ट
 चादरात् ॥ ९६ ॥ (त्रिभिविधेशेपकम्) तव प्रसादनप्रह्ला-मिमामत्यन्तदुःखिताम् । किं नाम भद्र ! कल्याणी, त्वमेवमवम-
 न्यसे ? ॥ ९७ ॥ प्ररूढप्रणयं सन्तो, नान्यमप्यवजानते । किं पुनः प्रेमसर्वस्व-विक्रवामबलां क्वचित् ? ॥ ९८ ॥ एतस्या-
 माकृतौ शङ्के, न व्यलीकलं क्वचित् । कथ्यतां गदि नाकथ्यं, तदस्यां कोपकारणम् ॥ ९९ ॥ पाणिसंपुटमाबध्यं, सोऽभ्यधत्त
 धनंजयम् । महती खलु वार्तेयं, पुरस्तात् कस्य कथ्यते ? ॥ १०० ॥ परं विश्वैकविश्वास्य-मूर्तेः किं गोप्यमस्ति ते । किं
 तु त्वां कर्तुमिच्छामि, न दुःखौघविभागिनम् ॥ १०१ ॥ वीभत्सुरभ्यधाद्भ्युः, स्वलितव्यं न हि त्वया । परिज्ञाय कुरुन्
 विश्व-दुःखत्राणैकदीक्षितान् ॥ १०२ ॥

ससौष्ठवं तदाकर्ण्य, वचः स पुनरब्रवीत् । वैताढ्ये दक्षिणश्रेण्या-मस्ति रत्नपुरं पुरम् ॥ १०३ ॥ वैरिदोर्दण्डकण्ठति-

? अन्यशिखरम् । २ विकलवा-व्याकुलाम् ।

वैद्यो विद्याधरेश्वरः । ख्यातश्चन्द्रावंतंसारण्य-स्तत्र धात्रीधवोऽभवत् ॥ १०४ ॥ पतिव्रतामयं ज्योतिः, सौभाग्यव्रतदेवता ।
 मूर्तेव श्रीरभूत् तस्य, प्रिया कनकसुन्दरी ॥ १०५ ॥ वात्सल्यवाहिनीसिन्धु-र्मणिचूडस्तयोः सुतः । आसीत् कन्दलितानन्दः,
 नन्दना च प्रभावती ॥ १०६ ॥ कुमारः केलिलीलाभिः, सोऽतिर्वाहितशैशवः । पितृभ्यां ग्राहयामास, गुरुभ्यः सकलाः
 कलाः ॥ १०७ ॥ लावण्यसरसीं पुण्य-तारुण्यवनसानुमान् । चन्द्राननासुपायंस्त, चन्द्रापीडसुतामसौ ॥ १०८ ॥ दत्ता
 प्रभावती साऽपि, कलाकुलनिकेतनम् । हिरण्यपुरनाथाय, हेमाङ्गदमहीभुजे ॥ १०९ ॥ कुलक्रमागताः मर्वाः, पिता
 विद्याः परेद्यवि । मणिचूडकुमाराय, विततार तरस्विने ॥ ११० ॥ तस्मिन्नसिद्धविद्येऽपि, साधनक्रमवेदिनि । सद्यो माध्वद्रदा-
 वेगः, पिता लोकान्तरं ययौ ॥ १११ ॥ क्लृप्ताभियेकसंभारः, प्रेक्षमाणः शुभं क्षणम् । न यावत् पदमात्मीयं, सोऽध्यासामाग
 पैतृकम् ॥ ११२ ॥ तावदागत्य दायादः, खेचरानीकिनीवृतः । विद्युद्वेगस्तमाक्रम्य, नगरान्निरवासयत् ॥ ११३ ॥ दायाद-
 हृतसाम्राज्यं, त्याज्यमेतद्वपुर्मया । इत्यन्तश्चिन्तयन् दुःखा-देकाङ्गः सोऽचलत् ततः ॥ ११४ ॥ तमन्वगाद्विसृष्टाऽपि, प्रमह्य
 पितृवेश्मनि । चन्द्रानना प्रिया तस्य, कुलक्षीणां व्रतं ह्यदः ॥ ११५ ॥ सोऽस्मिन् पदाभ्यामभ्येत्य, रत्नसानुगिरौ क्रमात् ।
 संसारमरुकल्पदु-मद्राधीद्वृषभध्वजम् ॥ ११६ ॥ पुण्यपाथेयमादाय, नाभिनन्दनदर्शनात् । सांप्रतं सोऽहमिच्छामि,
 स्वर्लोकपथपान्थताम् ॥ ११७ ॥ इयं तु मे प्रिया चन्द्रा-नना प्रणयकातरा । प्राणत्यागाय गच्छन्तं, मां रुणद्धि पुनः पुनः
 ॥ ११८ ॥ असौ मन्मृत्युमत्यन्त-मनलंभूष्णुरीक्षितुम् । विहातुमीहते प्राणान्, हन्त प्रथममेव हि ॥ ११९ ॥ दयां मयि

१ निर्गमितवाल्यावस्थः । २ ' लावण्यसारणी (णी) ' प्रतिव्रयपाठः तत्र प्रथमा विभक्तिश्चिन्त्या । ३ गदः—व्याधिः ।

तदाधाय, बन्धो ! संबोध्यतामियम् । येनाखनाशु मुञ्चामि, प्रस्थेऽस्मिन् सार्वकामिके ॥ १२० ॥

अथोज्जगार गाण्डीवी, भाले ताण्डवयन् श्रुवौ । कोऽयं मरणनिर्वन्धो, बान्धवे मयि सत्यपि ? ॥ १२१ ॥ अपि देवे-
न्द्रदेशीयि-मर्गिणैर्वरिणं रणे । निहत्य वितराम्येष, पैतृकीं ते पुनः श्रियम् ॥ १२२ ॥ अवैधव्याध्वरे नित्य-दीक्षितेयं मृगेक्षणा ।
चिरं त्वदङ्गसङ्गेन, दत्तानन्दा च नन्दतु ॥ १२३ ॥ वभाण मणिचूडोऽथ, भ्रातरस्यास्तवाकृतेः । असाध्यं नाम नास्त्येव,
स्वाराज्यमपि तेऽन्तिके ॥ १२४ ॥ किं तु व्योमाङ्गणस्वैर-संचाराः खलु । शक्यन्ते ते परजितुं, न विद्वैश्वर्यव-
जितैः ॥ १२५ ॥ ततोऽनवद्य ! मे विद्यास्त्वं गृहाण यथाविधि । साधिताशेषविद्यस्य, द्विपत्नीपञ्जयः स ते ॥ १२६ ॥ तासां
सत्त्वैकसाध्यानां, विद्यानां च त्वमास्पदम् । वाहिनीनां हि सर्वासा-माधारो वारिधिः परम् ॥ १२७ ॥ विलुप्तसत्त्वतत्त्वस्य,
शात्रवैः समराङ्गणे । नाधुना साधने तासां, मम तु क्रमते मतिः ॥ १२८ ॥ सोऽभिधायेति निर्वन्धा-दाक्षिण्यक्षीरनीरधेः ।
अनिच्छतोऽपि बीभत्सो-र्विद्यास्तास्ताः प्रदत्तवान् ॥ १२९ ॥

विज्ञायाथ विधिं विद्म-ग्रामणीर्मणिचूडतः । तासां क्रमादुपाक्रंस्त, साधनाय धनंजयः ॥ १३० ॥ स्नानक्रियां वितन्वान्,
शश्वत् कासारवारिणि । विधाय विधिवत् सर्वा, पूर्वसेवां महामनाः ॥ १३१ ॥ वशी निविविशे सोऽथ, पश्यन् सिद्धिं कर-
स्थिताम् । तस्यैव भ्रूतः क्वापि, कन्दरामन्दिरोदरे ॥ १३२ ॥ (युगम्) बभूव सर्वकर्मिणः, स एवोत्तरसाधकः । विद्या-
धरकुमारोऽस्य, दूरावस्थापितप्रियः ॥ १३३ ॥ बद्धपद्मासनो नासा-ग्रान्तविश्रान्तलोचनः । पार्थः पाण्मासिकं जाप्य-विधि-

१ 'देवेन्द्रदेशीयं' इति प्रतित्रयपाठः साधुः देवेन्द्रसदृशं वैरिणमिति योगः । २ स्वर्गोराज्यम् । ३ आरभत । ४ सर्वकर्मसमर्थः ।

मारुघ्यान् सुधीः ॥ १३४ ॥ तस्मिन् मनागसंपूर्ण-निर्माणे जाप्यकर्मणि । आविर्भूतुः क्रव्यादा, व्यादाय मुखमुल्लणम्
 ॥ १३५ ॥ मांखण्डानि चर्वन्तः, स्वादयन्तोऽसृंगासवम् । साष्टहासमटीकैन्त, साटोपाः केऽपि तत्पुरः ॥ १३६ ॥ कर्तिकाभिः
 पुरस्तस्य, दारं दारं शबोदरम् । चित्राभिरन्त्रमालाभिः, केऽपि हारं वितेनिरे ॥ १३७ ॥ केचिदुत्तुङ्गमातङ्ग-रूपाः कोपान्ध-
 चेतसः । तत्संमुखमघावन्त, दन्तक्रीडाविधित्सया ॥ १३८ ॥ केऽपि कण्ठीरवीभूय, भ्रूयोभूयस्तलं भुवः । घोरस्वेडारवा रौद्रैः,
 पुच्छाघातरताडयन् ॥ १३९ ॥ विसङ्कटस्फुटाभोगा, भुजङ्गमवपुर्भृतः । भोगैरावेष्टयामासु-राविष्टाः केऽपि तद्भुः ॥ १४० ॥
 कदाऽप्यागत्य केऽप्युचु-स्त्वदानयनेहतेवे । कुरूणामग्रणीदैवः, स्नेहेन प्रजिघाय नः ॥ १४१ ॥ केचिदभ्यधुरस्येत्य, त्वदी-
 यविरहातुरा । नित्यमश्रूणि मुञ्चन्ती, कुन्ती निर्मम ! ताम्यति ॥ १४२ ॥ ऊचुः केचिदपि स्वप्ने, त्वदालिङ्गनमङ्गलम् । प्राप्य
 पथादपरयन्ती, कृष्णा त्वां स्विधतेतमाम् ॥ १४३ ॥ इत्याद्युपद्रवैस्त्वैस्तेः, कोटिशः पिथितौघिनाम् । प्रतीरैरप्रतीरैश्च,
 चकम्पे न कपिध्वजः ॥ १४४ ॥ विधौ पाण्मासिके तस्मिन्, परिपूर्तिमुपेयुषि । ध्यानासीनस्य तस्यावि-रासीत् काऽपि
 सुराङ्गना ॥ १४५ ॥ साऽत्रवीन्नित्तो दृष्टि-विष्टपाश्रय ! दीयताम् । देव्यो विज्ञापयन्त्यष्टौ, त्वां प्रज्ञसिपुरःसराः ॥ १४६ ॥
 लोकाद्भुतैर्भवत्सत्त्व-चेष्टितैस्तोपिता वयम् । अन्तर्विचिन्त्य तद् ब्रूहि, किं नाम तव कुर्महे ? ॥ १४७ ॥ अथोन्मीलय दृशौ सत्यं,
 तदे(द)वैत्याहुनोऽभ्यधात् । कुमारमणिचूडोऽयं, भगवत्पनुगृह्यताम् ॥ १४८ ॥ सा विहस्य पुनः प्राह, परोपकृतिकर्मठ ! ।
 नन्वेतदेव ते सत्त्वं, देवतातोपहेतवे ॥ १४९ ॥ किं तु क्रमोऽयमस्माक-माराध्यति य एव नः । कामं तस्यैव तुष्यामो,

१ रुधिरमद्यम् । २ अचरन् । ३ मांसाशिनां-राक्षसानाम् ।

नापरस्य कदाचन ॥ १५० ॥ तवास्मिन्नपि चेतश्चे-द्रुपकारतरङ्गितम् । तदस्य तोपमेण्यामः, सकृदारोधनादपि ॥ १५१ ॥ ततः किरीटिना कामं, भवत्वेवमितीरिते । सा गीर्वणिमृगीचक्षु-रन्तर्धानिष्ठुपागमत् ॥ १५२ ॥ वाचं जय जयेत्युचै-रुचरन्ती कृतानतिः । क्षणादाविरभूत् तस्य, विर्येचरचमूः पुरः ॥ १५३ ॥ नेत्रकोणेन कौन्तेय !, सप्रसादमुदीक्षयताम् । स्मृतिमात्रा-दुपस्थेयं, भूयोऽपीति विसृष्टवान् ॥ १५४ ॥ मणिचूडस्तदालोक्य, कलितोत्साहसाहसः । विद्याः साधयितुं जिष्णो-निन्दे-शादुपचक्रमे ॥ १५५ ॥ स्वल्पैरेव दिनैः पार्थे, स्वयमुत्तरसाधके । विद्यास्तस्याभवन् सर्वा, निर्विघ्नं निमेषुत्तयः ॥ १५६ ॥

अथोद्यत्किष्किणीकाण-क्षणत्कारिदिगन्तरम् । मूर्च्छितार्कच्छविस्वर्ण-पताकाशतभूपितम् ॥ १५७ ॥ विद्युदुद्दयोत्तसग्नीची-र्मरीचीः परितः किरत् । विमानद्वयमाकाशा-न्मणीमयमवातरत् ॥ १५८ ॥ (युग्मम्) ततोऽवतीर्य पर्याय-वर्जमूर्जस्वलद्युतः । पार्थं च मणिचूडं च, प्रणेमुर्व्योमचारिणः ॥ १५९ ॥ तदात्वमङ्गमुद्गत्य, दिव्यैरुद्धर्तनैस्तयोः । स्वयांचक्रिरे केचित्, कवोष्णैर्गन्धवारिभिः ॥ १६० ॥ गोशीर्षचन्दनक्षौदे-र्विलिप्यानैवलेपिनः । तावुभौ रभसा केचि-दिव्यवासांस्यवासयन् ॥ १६१ ॥ हारकुण्डलकेयूर-किरीटकटकादिभिः । माणिक्यखचितैः केचि-ञ्छूपणैस्तावभूपयन् ॥ १६२ ॥ कैश्चिद्धारिभराभुग्न-नूतना-म्भोदसोदरम् । तयोरुपरि मायूर-मातपत्रमधार्यत ॥ १६३ ॥ अनेकप्रहृतातोद्य-वेणुवीणालयानुगम् । पुरः सङ्गीतमातेनु-स्तयोर्विद्याधराङ्गनाः ॥ १६४ ॥ तयोर्निःसीमसन्चञ्ची-प्रशस्तिविशदाक्षरम् । अकठोरगिरः पेटुः, पुरः खेचरवन्दिनः ॥ १६५ ॥

१ देवाङ्गना । २ विद्याधरसेना । ३ आगन्तव्यम् । ४ वशवर्तिन्यः । ५ अनुकमं वर्जयित्वा । ६ तदास्वं-तत्कालम् ।

७ अगर्विष्ठाः नम्रा इति यावत् ।

चन्द्राननामथादाय, मेरीभाङ्कारडम्बरैः । ह्यौघहेपितेदन्ति-बृंहितैर्भटगर्जितैः ॥ १६६ ॥ नभो विभित्सुना सैन्य-सं-
 भारेण नमःसदाम् । ताबुसौ द्राक् प्रतस्थाते, विजयार्धगिरिं प्रति ॥ १६७ ॥ (युगम्) प्रभापल्लवितैः क्षुद्र-विमानैः परिवा-
 रिते । चक्रतुस्त्वदिमाने द्या-सपराकेन्दुतारकाम् ॥ १६८ ॥ तौ बाहुवीर्याद्विताह्यौ, चैताह्यगिरिमूर्धनि । बलोर्भिदुर्धरो
 रत्न-पुरद्वारमुपेतुः ॥ १६९ ॥ तत्रार्पत्रासमावासात्, परिगृह्य घनंजयः । क्षणेन प्राहिणोद् दूतं, विद्युद्वेगाय वाग्मिनम्
 ॥ १७० ॥ स विद्युद्वेगमभ्येत्य, कृतावष्टम्भमभ्यधात् । जल्पति त्वामनल्पौजा, मध्यमः पाण्डवोऽर्जुनः ॥ १७१ ॥ मदीय-
 सुहृदध्वन्द्रा-वंतंसतनुजन्मनः । अर्पय श्रियसागत्य, मार्गणो मार्गयन्ति मे ॥ १७२ ॥ नो चेदमी पुरस्तात्, कलान्तरपदे
 थिरः । भवदीयं प्रहीण्यन्ति, ततोऽनु सुहृदः श्रियम् ॥ १७३ ॥ तन्निशम्य वचः स्माह, स क्रोधान्धमविष्णुधीः । भूमिगो-
 चरकीटोऽय-मरे ! को नाम सोऽर्जुनः ? ॥ १७४ ॥ द्रुममेवार्जुनं विभ्रः, स चेत् कश्चिदिहागतः । तस्योच्छेदाय जागर्ति,
 सैप कौशेयको यम ॥ १७५ ॥ मदीर्वीर्यानिलस्याद्य, मणिचूडं दिधक्षतः । भविष्यति ध्रुवं सोऽय-मर्जुनः प्रथमेन्धनम्
 ॥ १७६ ॥ तदरे ! सत्वरं गत्वा, ब्रूहि त्वं निजमर्जुनम् । अयमायात एवास्मि, रणाय प्रगुणो भव ॥ १७७ ॥

इत्युदीर्य स दोर्वीर्य-गर्वज्वरितमानसः । अनभिज्ञातैदन्यानि, सैन्यानि समवर्मायत् ॥ १७८ ॥ द्रुतोऽपि वैाग्निकारं त-माग-
 त्याऽऽल्यत् किरीटिने । रियोरनात्मनीनेन, तेनाभूत् सोऽपि सस्मितः ॥ १७९ ॥ पार्थोऽपि नातिसरम्भा-दनीकं समनीनहत् ।
 मृगोच्छेदेऽपि किं कामं, सिंहः संरम्भते क्वचित् ? ॥ १८० ॥ विद्युद्वेगोऽय निर्गत्य, नगरात् घृतनाभरैः । क्षणादरोत्सीद्वीभत्सु,

१ भयरहितं यथा तथा । २ बाणाः । ३ वाचाऽपमानम् । ४ आत्मनोऽहितेन ।

घनैस्त्रि रविं नभः ॥ १८१ ॥ साक्षेपः प्रतिचिक्षेप, पार्थकिलान् सुदुःसहैः । आदायेपमिवेज्वासं, मार्गणैः किरणैस्त्रि ॥ १८२ ॥
 ततः कार्मुकमारोप्य, रोपात् कोपाखणेषुणः । खेचरः स्वयमारोमे, वीभत्सुमभिवर्षितुम् ॥ १८३ ॥ वर्षर्ष शरधाराभि-रब्दवत्
 स यथा यथा । प्रकर्षमगमल्लक्ष्मी-रर्जुनस्य तथा तथा ॥ १८४ ॥ पाण्डवेयस्य दोर्दण्ड-चण्डिमानं विलोकयन् । भीत-
 चेतास्ततः सोऽभू-दितिकर्तव्यविक्रवः ॥ १८५ ॥ काममुत्थातुकामोऽपि, मणिचूडो रणाङ्गणे । जिष्णोः सर्वसिपूञ्जिष्णो-र्न
 लेभेऽवसरं क्वचित् ॥ १८६ ॥ वीरव्रतविपर्यास-संपन्नवृणलाघवः । पक्षवातैस्त्रि क्षिप्तः, क्वापि कौन्तेयपत्रिणाम् ॥ १८७ ॥
 विच्युद्धेगो रणक्षोणेः, पलायामास रंहसा । संवर्तमारुतावर्ते, कियद्दीपः प्रदीप्यते ॥ १८८ ॥ प्राणत्राणाय संभूय, वीभ-
 त्सुमभयंकरम् । आगत्य विगलन्मान-मानेमुस्तचमूचराः ॥ १८९ ॥

मणिचूडं पुरस्कृत्य, विजयो विजयोजितः । पुरं विवेश पौराणां, मनश्चानन्दमेदुरम् ॥ १९० ॥ अविश्य तत्र धात्रीश-
 धाम्नि सत्यप्रतिश्रवः । मणिचूडं पदे सद्यः, सोऽभ्यपिञ्चत पैतृके ॥ १९१ ॥ स प्राप्य पुनरात्मीयां, संपदं संमदप्रपाम् ।
 चकाशेऽधिकमम्भोद-मुक्तरौकामृगाङ्कवत् ॥ १९२ ॥ तैस्तैस्तद्भक्तिकल्लोलैः, प्रथमानैः पृथास्तुतः । बहून्सुहूर्तवत् तत्र,
 वासरानत्यवाहयत् ॥ १९३ ॥

मणिचूडमथान्येद्यु-र्मन्युपयर्थुलोचनम् । आपृच्छेऽप्यनिच्छन्तं, पार्थस्तीर्थदिदृक्षया ॥ १९४ ॥ ततो विमानमारुह्य,
 जिष्णुर्वधिष्णुधर्मधीः । एर्नःसेनाभिरस्पृष्ट-मष्टापदगिरिं ययौ ॥ १९५ ॥ भगवानादितीर्थेशो, यत्र पत्रलभूरुहि । चिरं

१ आश्विनमासम् । २ मानरहितं यथा तथा । ३ हर्षस्य प्रपारूपाम् । ४ राकामृगाङ्कः-पूणिमाचन्द्रः । ५ मन्युः-शोकः । ६ पापसमूहैः ।

विश्रान्तिमातेने, निर्वाणनगराध्वगः ॥ १९६ ॥ किंनरीः कान्तकेलीपु, तमस्तोमाभिलाषिणीः । खेदयन्ति सदोद्द्योता, यस्य
 काञ्चनकन्दराः ॥ १९७ ॥ नाभेयदर्शिनः काम्य-कन्दरोद्यानखेलिनः । स्वर्गिवर्गस्य भाग्यानां, जन्मभूर्भोगभूश्च यः
 ॥ १९८ ॥ तस्मिन् पचितुमात्मान-मायातैस्तोयदैरिव । आनीलत्रहलच्छायैः, काननैः परिवेष्टितम् ॥ १९९ ॥ लीलावापी-
 भिरभ्यस्त-क्षीरोदक्षीरेकलिभिः । स्मेरदम्भोजखण्डाभि-र्मण्डितोपान्तभूतलम् ॥ २०० ॥ ददर्श दर्शनोन्मृष्ट-निःशेषजनकल्मषम् ।
 प्रासादमादिनाथस्य, पार्थो भरतकारितम् ॥ २०१ ॥ (त्रिभिविशेषकम्) सपरीवार एवायं, राजीववनराजिनि । दीर्घिका-
 वारिणि स्नान-माततान ततः सुधीः ॥ २०२ ॥ हेमाम्भोजतैतीदिव्य-शाखिनां कुसुमानि च । अथावचायायांचक्रे, परिवार-
 नमथरैः ॥ २०३ ॥ धीमानवस्त पर्यस्त-दुग्धोदलहरीमदे । स धौतवाससी दिव्ये, निजं मन इवामले ॥ २०४ ॥ सर्वस्वर्गि-
 गणाकीर्णे, सर्वार्थर्यनिकेतने । सर्वरत्नमये तस्मिन्, स विवेश जिनौकसि ॥ २०५ ॥ यथाविधि सुधीस्तिष्ठः, कृतपूर्वी प्रद-
 क्षिणाः । समाहितमनाः सोऽय-मानर्चं वृपलाञ्छनम् ॥ २०६ ॥ मृदङ्गपणवादीनि, रचितोचण्डताण्डवाः । स्वच्छन्दं
 वादयामासु-रातोद्यानि नमथराः ॥ २०७ ॥ खेचरेषु क्षणाभ्रीचैः, कलसंगीतशालिषु । अथाभिष्टोतुमारसे, नाभेयं जिन-
 मर्जुनः ॥ २०८ ॥ देव ! दुःखाग्निनिर्दग्ध-जगत्पीयूषवारिद ! । फलेग्रहि विलोक्य त्वां, नेत्रनिर्माणमद्य मे ॥ २०९ ॥
 तद्भाग्यमपि भूयोभि-भर्ग्यैरेवोपलभ्यते । येन त्वं दृश्यसे देव !, शेषधिः शिवसंपदाम् ॥ २१० ॥ स्वामिन् पुरातनैर्भग्यै-
 र्बभूव तव दर्शनम् । त्वदर्शनमवैर्मावि, यत्तु किं तस्य कथ्यते ? ॥ २११ ॥ कृतस्तुतिरिति प्रह्व-चेताः श्वेताश्ववाहनः ।

१ उन्मृष्टं-ध्वस्तम् । २ ततिः-श्रेणिः । ३ पर्यवधात् । ४ पर्यस्तः-निरस्तः । ५ अर्जुनः ।

विद्युद्भगं
 जित्वा म-
 णिचूडस्य
 राज्याभि-
 पेकं कृत्वा
 अर्जुनोऽष्टा-
 पदं गतः ॥

नमस्यति स्म नाभेय-मवनिन्यस्तमस्तकः ॥ २१२ ॥ प्रत्येकं स्वस्वसंस्थान-मानवर्णादिशालिनः । नमश्चकार तीर्थेशान्,
 त्रयोविंशतिमप्यसौ ॥ २१३ ॥

अश्वद्भवभ्रमीसादः, प्रासादकमनीयताम् । निर्गत्यालोकयञ्छाधां, कुर्वन् भरतसंपदः ॥ २१४ ॥ मृतं धर्ममिव ज्ञान-
 ज्योतिर्विधतमोपहम् । चारणं मुनिमेकान्त-लीनमेकं ददर्श सः ॥ २१५ ॥ युगम् ॥ सोऽभिवन्ध तमानन्दा-दुपचित्र्य
 तदन्तिके । भवाम्भोधितरीकल्पा-मश्रौपीद्धर्मदेशनाम् ॥ २१६ ॥ धर्मोऽयं यैः श्रियो रक्षा-कोविदः सौविदः कृतः । चिराय
 ते भजन्त्येता-मखण्डितसतीव्रताम् ॥ २१७ ॥ जगद्भयंकरः स्मेर-मुखः संसारकेसरी । धर्मदुमाधिरूढानां, यदि न प्रभवत्यसौ
 ॥ २१८ ॥ सिच्यन्ते धर्मकुल्याभि-मुक्तिशर्ममहीरुहः । तासां तटटणायन्ते, सुरासुरनरश्रियः ॥ २१९ ॥ अयं च निर्ममे धर्म-
 स्तथा प्राग्जन्मनि त्वया । निःशेषभुवनोर्जस्वी, यथेदानीमजायथाः ॥ २२० ॥ इदं च जगदाधाय, दोस्तम्भैस्कुतोभयम् । भवि-
 व्यसि भवेऽत्रैव, मोक्षलक्ष्मीस्वयंवरः ॥ २२१ ॥ इत्याकर्ण्य गिरं कर्ण-कीर्णपीयूषविष्णुपम् । आनन्दाम्भोधिनिर्मग्न-मन्तरात्मान-
 मुद्बहन् ॥ २२२ ॥ मुनिमानम्य तं मौलि-लालिताद्विसरोरुहः (हम्) । विमानेन ततः पार्थः, प्रतस्थे मरुतां पथा ॥ २२३ ॥
 (युगम्) शिवधीदचसंकेतैः, संमेतप्रभृतिष्वसौ । तीर्थेष्ववन्दत ध्वस्त-समस्तदृजिनाञ्जिनान् ॥ २२४ ॥

अतीत्य तीर्थसेवाभिः, सोऽथ द्वादशहायनीम् । प्रत्यचालीचिरोत्कण्ठा-विहस्तो हस्तिनापुरम् ॥ २२५ ॥ पृथुकीर्तिः
 पृथास्तनु-गच्छन् गगनवर्त्मना । आक्रन्दमिधमश्रौषी-दधस्तात्सुलुध्वनिम् ॥ २२६ ॥ स वीरः सपदि प्रैषीत्, तदानुपदिकीं

१ सावः-लेदः । २ अन्तःपुररक्षकः । ३ धर्मकुल्यानाम् । ४ 'सकेत-संमेत' इति एकप्रतिपाठः साधुः । ५ दृजिनं-दुःखम् ।

दृश्यम् । ईक्षांचके च शोकात्-लोकसंकुलितं वनम् ॥ २२७ ॥ खेचरं केसरं नाम, तस्योदन्तं स वेदितुम् । प्राहिणोत् करुणा-
वेश्म, गत्वाऽभ्येत्य च सोऽभ्यधात् ॥ २२८ ॥

हिरण्यपुरमित्यस्ति, पुरमिन्द्रपुरोपमम् । स्वामिस्तस्मिन्नरिग्राम-गदो हेमाङ्गदो नृपः ॥ २२९ ॥ प्रेयसी तस्य निःशे-
प-सतीसीमन्तमौक्तिकम् । देहद्वुतिजितस्वर्ण-प्रभासंपत् प्रभावती ॥ २३० ॥ तामद्य यामिनीशेषे, चन्द्रशालाऽधिशायिनीम् ।
केलिविङ्कीमिव श्येनः, कोऽप्यकस्मादपाहृत् ॥ २३१ ॥ आर्यपुत्रार्यपुत्रेति, तदीयकरुणध्वनिः । समं हृदयशोकेन, राजानम-
जजागर्त् ॥ २३२ ॥ भुकुटीभीषणः कर्षन्, कृपाणमकृपाशयः । दधावे भूधवधौर ! तिष्ठ तिष्ठेति विद्युवन् ॥ २३३ ॥ अपश्यञ्च
पुरः किञ्चि-द्भावित्वा कियतीं भुवम् । फालच्युत इव द्वीपी, तस्थौ दोःस्थाम निर्वदन् ॥ २३४ ॥ ततो रिपुमपाकर्तुं, प्रत्याहर्तुं
च बल्लभाम् । तेन संवर्मयांचके, चक्रं शक्रसमश्रिया ॥ २३५ ॥ ततः कुतोऽप्यविज्ञात-दयितादस्युर्पेद्वृत्तिः । किंकर्तव्यविमूढात्मा,
स तस्थौ पृथिवीपतिः ॥ २३६ ॥ स्त्रीजातिस्नेहसंक्रान्त-दुःखेवाथ निशीथिनी । जगाम तां घराधीश-प्रेयसीमनुधाविता ॥ २३७ ॥
तत्याज राजलोकस्य, हृदयेष्विव सर्वतः । संक्रान्तः क्षणदाध्वान्तो, रोदसीकन्दरोदरम् ॥ २३८ ॥ प्रियापहारिणं हन्तु-मुद्य-
तस्य महीपतेः । प्रतिग्रहमिवाधातु-मधाचत पतिस्त्वपाम् ॥ २३९ ॥ तस्याः शिथिलधम्मिल्ल-माल्यश्रेणं निपेतुपीम् ।
करैर्दर्शयन् भास्वान्, कृपयेवाचनीपतेः ॥ २४० ॥ चचाल पृथिवीपाल-स्तया कुसुमलेखया । दर्शिताध्वा चमृच्चानै-र्महो

१ शत्रुसमूहे व्याधिरूपः । २ चटकाम् । ३ 'निर्विदन्' -निन्दन् इत्येकप्रतिपाठः साधुः । ४ पद्वृत्तिः-मार्गः । ५ स्वीकारं-
साहाय्यमिति यावत् ।

अर्जुनस्य
हस्तिनापुरे
गमनम् ।
मार्गे खेच-
रस्य मी-
लनम् ॥

॥ ७६ ॥

कुर्धिभरिदिशाम् ॥ २४१ ॥ इयतीं भुवमायातः, स पुष्पश्रेणिमाश्रयन् । अभाग्यस्य निधिश्रीवत्, तस्याद्दश्याऽत्र साऽप्यभूत् ॥ २४२ ॥ तस्मिन्नस्तोकशोकार्ति-विह्वले विफलक्रियम् । कान्दिशकं ततोऽनीकं, आम्यतीदमितस्ततः ॥ २४३ ॥

सुदुःश्रवासुपश्रुत्य, केसरस्येति भारतीम् । कपिकेतुः किमप्यन्त-श्रिन्त्यन्निदमन्नीवत् ॥ २४४ ॥ हिरण्यपुरभूपाल-हेमाङ्गदसर्धमिणी । प्रभावती न खल्वेषा, मणिचूडस्य सोदरा ॥ २४५ ॥ हन्त स्वसा भमैवेय-मपरा वाऽस्तु साऽपि मे । कृपालोर्ननु सोदर्या, वार्या व्यसनवारिधेः ॥ २४६ ॥ तथाहि ब्रूहि राजानं, मा स्म खेदं वृथा कृथाः । अर्जुनः पाण्डवोऽयमाहर्ता तव गेहिनीम् ॥ २४७ ॥ जानीहि हत एवाय-मिदानीमहितस्तव । तिग्मद्युतेः परित्रस्त-स्तमःस्वोमः क लीयते ? ॥ २४८ ॥ क्षणं तद्भवताऽत्रैव, स्थेयमव्यवसायिना । इत्युदीर्य पुनर्जिष्णुः, प्रेपयामास केसरम् ॥ २४९ ॥ सोऽपि प्रियावियोगार्ति-प्रतप्ताय महीभुजे । कथयित्वा यथाऽऽदिष्ट-मुपार्जुनमुपागमत् ॥ २५० ॥ किर्वदन्तीं प्रभावत्याः, सर्वा संविधे विधया । व्योमाध्वना दधावेऽथ, क्रोधात्मातः कपिध्वजः ॥ २५१ ॥ धनुर्धरैकधौरेये, विद्याविस्फूर्जितोजिते । प्रियोपलम्भं संभाव्य, जिष्णौ नाग्नेऽगमन्नूपः ॥ २५२ ॥

अथ केऽप्यग्रकान्तारे, गत्वा हृदयपीडया । भ्रूवल्लममभापन्त, प्रत्यागत्य तुरङ्गिणः ॥ २५३ ॥ विष्टया त्वं वर्धसे देव, ह्यगित्यागम्यतां पुरः । अस्ति प्रभावती देवी, कुर्वाणा कुसुमोच्चयम् ॥ २५४ ॥ संपन्नहृदयाश्वासः, सोऽथ त्वरितमभ्यगात् । मनोभीष्टे हि नैदिष्टे, को न धावति वस्तुनि ? ॥ २५५ ॥ पुरः प्रभावतीं देवी-मपश्यत् काश्यपीधवः । परं चानन्दसंदेहं,

१ कथाम् । २ ज्ञात्वा । ३ समीपस्थे ।

गाहते स्मान्तरात्मना ॥ २५६ ॥ प्रस्तौति प्रणयालापं, यावदभ्येत्य भूपतिः । अकस्माद्दन्दशूकस्ता-मदशचावदुत्फणः ॥ २५७ ॥ आर्यपुत्रार्यपुत्राहं, दद्या दुष्टात्मनाऽहिना । इति प्रलापवाचाला, बाला मूर्च्छालतामगात् ॥ २५८ ॥ ततः क्षिति-पतिः क्षोभा-दवधीरितिधीरिमा । क्रन्दन् विपागदंकारा-ञ्जयादाह्लास्त विह्वलः ॥ २५९ ॥ यावत् किञ्चिदुपक्रान्ते, प्रचण्डैराहितुण्डिकैः । तावत् तेपामचैतन्यं, पश्यतामेव साऽभ्यगात् ॥ २६० ॥ क्षणग्रीतस्य राज्ञोऽथ, शोकः शतगुणोऽभवत् । कृतविध्यातदीपस्य, तमो हि बहुलायते ॥ २६१ ॥ ततो विस्रस्तधम्मिच्छः, क्षिप्रक्षौभो छुठञ्जुजः । निमीलिताक्षो मूर्च्छालः, क्षमापालः क्षमातलेऽपतत् ॥ २६२ ॥ अथ द्विगुणशोकस्य, कोकस्येव दिनात्यये । लोकस्य दूरमुत्स्यु-राक्रन्दध्वनयोऽधिकाः ॥ २६३ ॥ वीजितः परिवारेण, वनान्तकदलीदलैः । कथंचित् कलयामास, चैतन्यमवनीपतिः ॥ २६४ ॥ ततः प्रियतमां ग्रीत्या, कुर्वन्नुत्सङ्गसङ्गिनीम् । रोदयन्नटवीसञ्चान्, विललापेति भूपतिः ॥ २६५ ॥

हन्त ! हेमाङ्गदे धातः !, कुतोऽपि कुपितोऽसि चेत् । ततः प्रथममस्यैव, प्राणान् हरसि किं न हि ? ॥ २६६ ॥ प्राणेश्वर्यामिष्टुण्यां वा, सत्यां हर्तुमनीश्वरः । मन्ये पूर्वं तदेतस्या, जीवितव्यमपाहरः ॥ २६७ ॥ देवि ! बुध्यस्व बुध्यस्व, दीनो जल्पत्ययं जनः । किकरं न कदाचिन्मां, त्वमवज्ञातपूर्विणी ॥ २६८ ॥ कोपथेत् कोऽपि ते किञ्चि-न्न स्वर्मांगः स्मराम्यहम् । पुरावधीरितिथास्मि, नापराधशतैरपि ॥ २६९ ॥ किं नाम तदकाण्डेऽपि, न पश्यसि दृशाऽपि माम् । आसतां भवदुदाम-प्रेम-पल्लविता गिरः ॥ २७० ॥ परं निरसुरोधाऽसि, मयि त्वं न कदाचन । किं त्वेतत्ते हरत् प्राणान्, देवमेवापराभ्यति ॥ २७१ ॥

? 'प्रीणाति प्रणयालापैः' इत्येकप्रतिपाठः । २ 'प्रथममस्या मे' प्रत्यन्तरपाठोऽपि साधुः । ३ अपराधम् । ४ अननुकूला ।

ममप्यमीभिः किं प्राणै-स्त्वद्वियोगमलीमसैः ? । वैरङ्गिको मृगाङ्कोऽपि, कौष्टुदीरेचितः सताम् ॥ २७२ ॥ भूपालमतिवाचाल-
मित्यादिपरिदेवितैः । काममुधच्छमानं च, जीवितान्ताय कर्मणे ॥ २७३ ॥ पौरामात्यादयः पाद-पीठाऽऽलुठितमौलयः ।
मुहुः प्रसादयामासुः, साश्रुनेत्रममृत्यवे ॥ २७४ ॥ (युग्मम्)

ततो विदन्निदं भूमि-विडौजस्त्वं विडम्बनाम् । जानञ्जीवितमप्येत-दापदं च पदे पदे ॥ २७५ ॥ त्रेयसीविप्रयोगार्तः,
प्रकाममवमन्य तान् । चितामास्रव्रयायास, मेदिनीपतिरात्मने ॥ २७६ ॥ युग्मम् ॥ ततः पत्ताकिनीलोकः, समस्तोऽपि पृथक्
पृथक् । निर्ममेऽनुमहीपालं, देहत्यागोचिताश्रिताः ॥ २७७ ॥ अर्घमुत्क्षिप्य घर्मांशो-रर्थेभ्योऽर्थं वित्तीयं च । प्रदक्षिणयति
स्मार्गिन, चित्यमौचित्यविद्युपः ॥ २७८ ॥ चितामध्यं ततो लोके, हाकारमुत्तरानने । प्रियामुत्सङ्गमारोप्य, विशति स्म विशां-
पतिः ॥ २७९ ॥ अपरोऽपि महीपाल-प्रसादविवशाशयः । अन्तश्चितं चमूलोकः, प्रवेष्टुमुपचक्रमे ॥ २८० ॥ चित्तासप्तार्चिपि
ज्वाला, यावद्भूपस्य नोदगुः । तावत् सह प्रभावत्या, पार्थोऽभ्यागान्नमोऽध्वना ॥ २८१ ॥ विभ्रानं नवसंवर्त-पुष्करावर्त-
विभ्रमम् । व्याप्तान्तरिक्षमद्राक्षी-द्धूमस्तोमं कपिध्वजः ॥ २८२ ॥ शुश्राव दुःश्रवाः सैन्य-लोकाक्रन्दगिरोऽर्जुनः । विश्राण-
यन्तीरश्रूणि, वनान्तर्वयसामपि ॥ २८३ ॥ स्वकीयैरिव विध्याय-मानाः शोकाश्रुवारिभिः । धूमायमानाः सोऽपश्यत्, कोटिशो
रचिताश्रिताः ॥ २८४ ॥ सममथुजलोत्पीडैः, कश्चिदर्धाञ्जलिं जनः । रवेरुदस्यन्नुत्पश्यः, फाल्गुनेन विलोकितः ॥ २८५ ॥

१ विरागवान्-कान्तिरहित इत्यर्थः । २ ज्योत्स्नारहितः । ३ पौरामात्यादीन् । ४ सेनाजनः । ५ चितासंवन्धिनं वह्निं ।
६ चिताग्नौ । ७ वनमध्यपक्षिणाम् ।

जानन् जलमिव ज्वालां, चितावद्धि कियानपि । लोकः प्रदक्षिणीकुर्वन्, वीक्षितः सितवाजिना ॥ २८६ ॥ देवि ! तीर्णांसि चेत्
 कृच्छ्रा-दपहारमहोदधिम् । किमिदानीं दशेयं ते ? विधेरहह वामता ॥ २८७ ॥ स्वर्लोकपथिकीं देवि !, राजापि त्वामनुव्रजन् ।
 आनृण्यमिच्छति प्रीतेः, का कथा मादृशां पुनः ? ॥ २८८ ॥ देवि ! त्वद्विरहे प्राणाः, क्षणं न स्थातुमीशते । ततस्तवैव
 सार्धेन, प्रार्थयन्ते त्रिविष्टपम् ॥ २८९ ॥ एतावतो जनस्यास्य, प्राणान् हर्तुमनाः समम् । कोऽप्यहिच्छन्नाना मन्ये, देवो
 देत्योऽथवाऽऽगतः ॥ २९० ॥ निशम्येति परीवार-परिदेवितभारतीम् । कौन्तेयस्याभवत् कामं, द्विधेव हृदयं तदा ॥ २९१ ॥

तदुद्धीस्य क्षणान्मर्म-च्छेदमूर्च्छालमानसा । इत्यचिन्तयदुद्धृत-दुःखभारा प्रभावती ॥ २९२ ॥ हा विधे ! विदधे किं
 नु, भवतेयं प्रभावती ? । विहिताऽपीयतः किं वा, कृता दुःखस्य भाजनम् ? ॥ २९३ ॥ प्रतारितस्तया दुष्ट-विद्यया तस्य
 पाप्मनः । कृतज्ञो मत्कृते प्राणान्, प्रियस्तत्याज मे ध्रुवम् ॥ २९४ ॥ तमनु प्रस्थिता नूनं, सर्वेऽप्येतेऽनुजीविनः । शोषिते
 हि न पायोधौ, जीवन्ति जलजन्तवः ॥ २९५ ॥ तन्मे प्राणेश्वरः प्राप्तः, किंचिदत्योहितं यदि । मद्बु मोक्षयति तन्नूनं,
 प्रभावत्यपि जीवितम् ॥ २९६ ॥ विकल्पानिति कुर्वन्त्यां, तस्यां पर्यश्रुचक्षुषि । विशवाश्वोऽपि निश्वासान्, विमुञ्चन्नि-
 त्यचिन्तयत् ॥ २९७ ॥ ममाफलित एवाय-मुपकारमहीरुहः । हा ! किमुन्मूल्यांचक्रे हतेन विधिदन्तिना ? ॥ २९८ ॥
 वभूय भूपतेः किंचि-द्यदि तावदमङ्गलम् । तदसावप्यध्वन्मुञ्चेत्, सत्यो हि दयितानुगाः ॥ २९९ ॥ विपत्तिर्दिशितौजसेन,
 भगिन्या भगिनीपतेः । तज्जीवितेन किं नाम, फाल्गुनोऽपि करिष्यति ? ॥ ३०० ॥ एवमालोचयन्नुच्चै-रन्तः श्वेतहयो

१ अपहार एव महासमुद्रस्तम् । २ प्राणत्यागरूपमनर्थम् । ३ ' विपत्तिर्दिशितौजसेन ' प्रस्त्रियपाठः ।

प्रभावती-
 विरहे
 तत्पतेः
 हेमाङ्गद-
 स्यावस्था ॥

ययौ । तत्कालज्वलितोदधि-र्महीपतिचित्तान्तिकम् ॥ ३०१ ॥ मन्त्रपूतैः प्रभावत्याः, पाणिसंस्पर्शपावितैः । भूमिभर्तु-
 श्रिताऽम्भोभिः, सिषिचे सव्यसाचिना ॥ ३०२ ॥ राजलोकस्य सर्वस्य, तत्क्षणोत्थितहेतयः । तेनै व्योमचरैरन्याः,
 सेचयांचक्रिरे चिताः ॥ ३०३ ॥ प्रभावत्याश्च जिष्णोश्च, साकं शोकहविर्भुजा । ततः प्रशान्तिं तत्काल-माललम्बे
 हुताशनः ॥ ३०४ ॥ विमुक्तस्फारफेत्कारा, तदोत्सङ्गान्महीपतेः । पलायामास वेगेन, सा प्रपञ्चप्रभावती ॥ ३०५ ॥

ततो विश्वंभराभर्ता, विस्मयस्मेरलोचनः । निर्जगाम चितामध्यात्, प्रेयसीविरहादिव ॥ ३०६ ॥ वियोगार्तिमनु प्राप्तः,
 शोक एव परासुताम् । न तु प्रभावती देवी, न चान्यः कोऽपि तामनु ॥ ३०७ ॥ प्रमोदाविष्टया, दृष्ट्वा भूयः (पः) संभाव्य
 बल्लभाम् । पीयूषहृदनिर्मग्न-मिवात्मानमन्यत ॥ ३०८ ॥ केसरश्च पुरोभूय, भूमिवल्लभमभ्यधात् । अर्जुनः पाण्डुपुत्रोऽय-
 मानिनाय तत्र त्रियाम् ॥ ३०९ ॥ ततः स सहसाऽभ्येत्य, वीभत्सुमभिस्वजे । तदीयाङ्गपरिष्वङ्गैः, स्वमङ्गं पावयन्निव
 ॥ ३१० ॥ वृत्तान्तेन ततस्तेन, प्रेङ्खोलितमनास्तदा । किमेतदिति वीभत्सु-मन्वयुङ्क्त महीपतिः ॥ ३११ ॥ अथास्मै
 कथयामास, पार्थद्विंशेन केसरः । वदेयुरवदानं हि, सन्तो नात्मीयमात्मना ॥ ३१२ ॥

तदानीं त्वामवस्थाप्य, राजजिष्णोर्निदेशतः । पुनस्त्वरितमेतस्य, पादान्तिकमुपागमम् ॥ ३१३ ॥ विमानरत्नमारूढो,
 मनसोऽप्यधिकत्वरम् । किरिटी हेमकूटाख्यं, क्षणादद्रीन्द्रमासदत् ॥ ३१४ ॥ तत्रैकच्छत्रसाम्राज्य-सर्गवर्तिमिरे क्वचित् ।
 वृक्षलक्षपरिक्षिप्ते, प्रभुर्नः कन्दरेऽविशत् ॥ ३१५ ॥ मर्त्यकीटेन ते देवि !, कृतसर्वाङ्गसङ्गतेः । मां विधाय धवं धातु-रद्य

१ हेतिः--अभिशिष्या । २ अर्जुनेन । ३ पराक्रमम् ।

पाप्मा विलुप्यताम् ॥ ३१६ ॥ देवि ! विद्याधरीपाणि-पल्लवोद्भूतचामरम् । वैडूर्यपुरसाम्राज्य-सुपभोक्तुं प्रसीद मे ॥ ३१७ ॥
 सद्यः कन्दलिते विद्या-वैभवेन नवे नवे । प्रासादपर्वतोद्याने, देवि ! क्रीड मया सह ॥ ३१८ ॥ देवि ! हित्वा प्रतीपत्वं,
 द्वीपशैलाननेकशः । व्योमयानेन वीक्षस्व, मनुत्सङ्गैरुसङ्गिनी ॥ ३१९ ॥ इति प्रभावतीं तत्र, मेघनादः प्रसादयन् ।
 ददृशे खेचरो वैरि-केतुना कपिकेतुना ॥ ३२० ॥ (पञ्चभिः कुलकम्)

आः पाप ! चापलं मुञ्च, जीवितं विजहासि किम् ? । मम पत्युः पुरो हन्त !, पुरुहूतोऽपि कातरः ॥ ३२१ ॥ मत्कान्तराज्ये
 स्वाराज्य-गर्वसर्वकपे सति । स्तुतेर्विद्याधरादीनां, न पदं राज्यसंपदः ॥ ३२२ ॥ नानाथर्मयद्वीप-शैलालोकनकौतुकम् ।
 चिरायुर्मणिचूडो मे, सोदरः पूरयिष्यति ॥ ३२३ ॥ निद्राणे मत्प्रिये चौर !, मामहर्षीस्त्वमक्षतः । मृगारौ जागरूके हि, का
 मृगस्य प्रभृण्युता ? ॥ ३२४ ॥ पारदारिक ! चेत् पाणिं, मदङ्गे लगयिष्यसि । तेनैव पाप्मना मङ्गं, भस्मसात्त्वं भविष्यसि
 ॥ ३२५ ॥ सिद्धविधः स चेद्विद्या-न्मद्ग्रन्थुप्रियबान्धवः । पार्थः कथां कुतोऽप्येनां, ततस्त्वमसि किं क्वचित् ? ॥ ३२६ ॥ विद्या-
 धरं तमित्यादि, विद्वन्मणां प्रभावतीम् । निध्याय मुदमध्यात्मं, स्फारयामास फाल्गुनः ॥ ३२७ ॥ (सप्तभिः कुलकम्)
 कोऽयं हेमाद्भदो नाम ?, कः सोऽपि कपिकेतनः ? । मणिचूडोऽपि कस्तन्वि !, तन्वाने मयि धन्विताम् ? ॥ ३२८ ॥ स्वयं
 दीर्घाधि ! दास्याय, जनोऽयमनुमन्यताम् । पठन् हठकठोरत्वं, पुनः केन निपेत्स्यते ? ॥ ३२९ ॥ इत्यादिभिर्वचोभिस्तं, भीष-
 यन्तं प्रभावतीम् । जगाद जगतां सौद-हूरः श्वेतहरिः कुधा ॥ ३३० ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्) दुरतो भय रे विद्या-धरस-

? पापम् । २ प्रतिकूलताम् । ३ सामर्थ्यम् । ४ 'पुरः' प्रतित्रयपाठः । ५ दुःखहरः ।

न्तानपांसन ! । मैतां पतिव्रतां श्वास-पवनैरपवित्रय ॥ ३३१ ॥ पतिव्रतामयं ज्योति-रिमामपहरिष्यतः । वपुस्तव क्षणादेव,
किं बभूव न भस्मसात् ? ॥ ३३२ ॥ बन्धुः पतिर्वा यद्यस्या, गणितौ नावलेपतः । त्वयाऽन्तश्चिन्तिताः किं न, फाल्गुनस्यापि
बाहवः ? ॥ ३३३ ॥ सतीचिन्तामणेस्स्या-स्तनुसंस्पर्शपाप्मनः । प्रायश्चित्तं विधाता ते, क्षणात् कौक्षेयको मम ॥ ३३४ ॥

तदा प्रमोदकछोलै-राकुलीकृतमानसा । इत्यन्तश्चिन्तयामास, फुल्लचक्षुः प्रभावती ॥ ३३५ ॥ चेतस्त्वं वर्धसे दिष्ट्वा,
मम भ्रातुः प्रियः सुहृत् । कुतोऽप्यत्र बताऽऽयातः, स एवायं धनंजयः ॥ ३३६ ॥ प्रभावोऽस्ति प्रभावत्याः, सत्यं सुकृत-
संपदः । सतीव्रतसरःसेतुः, कपिकेतुर्यदागमत् ॥ ३३७ ॥ सरलैकस्वभावोऽयं, मा स्म मायाविनाऽयुना । खेचरेण रणे
शान्तं, यद्वा नन्वेप फाल्गुनः ॥ ३३८ ॥ सर्वाः संभूय चीभत्सो-र्भवत्यः कुलदेवताः । शरीरमधितिष्ठन्तु, यथा स्याद्विजयी
युधि ॥ ३३९ ॥ पतिव्रताव्रतस्यास्य, कोऽपि मे महिमाऽस्ति चेत् । किरीटिना दुरात्माऽयं, जीयतां तन्नभश्चरः ॥ ३४० ॥
अस्याममूढशानल्प-विकल्पाकुलचेतसि । उवाच विजयो वाचं, खेचरापसदं पुनः ॥ ३४१ ॥

गृहाण रे क्षणात् पाणौ, किमप्यायुधमात्मनः । खड्गोऽयं दुष्ट ! ते रुष्ट-स्तदेप न भविष्यसि ॥ ३४२ ॥ ऊचे च
फाल्गुनं वल्यु, स वल्गन् समराङ्गणे । रे ! मनुष्यकृमे ! नश्य, किमु रोदयसि प्रियाम् ? ॥ ३४३ ॥ विद्याधरवधूवर्ग-वैध-
व्यव्रतदीक्षिता ! कष्टं कृपाणयष्टिर्मे, पतन्ती न्रपते त्वयि ॥ ३४४ ॥ बालां को नाम मत्याणे-रेतामाच्छेतुमिच्छति ? । को हि
कण्ठीरवाक्रान्तां, मृगीमाक्रष्टुमीश्वरः ? ॥ ३४५ ॥ ममामर्षदुताशेऽस्मि-न्नाहुतीयन्मुधा ततः । कथं मनुष्यलोकस्य, कौतु-

१ पांसनः-अधमः । २ विद्याधराधमम् ।

कान्यपनेप्यसि ? ॥ ३४६ ॥ इत्युदीरयति स्वैरं, तस्मिन् वक्ति स्म पाण्डवः । रे ! न शौण्डीरिमा वाचि, भुलेज्वेवावतिष्ठते
 ॥ ३४७ ॥ किं तु दुर्दान्तवृत्तीनां, शासनाय भवादृशाम् । उद्यता अपि नो पूर्वं, प्रहरन्ति कुरूदहाः ॥ ३४८ ॥ ततः स्थेमान-
 मानीय, मानसं साध्वसाकुलम् । निपातयतु निखिंशं, वृशंस ! प्रथमं भवान् ॥ ३४९ ॥ इत्याद्येपगिरा सोऽपि, दूरोजागरपौरुषः ।
 अपक्रोशमसि कृत्वा, प्रजहार कपिध्वजम् ॥ ३५० ॥ तेन गाढप्रहारेण, दक्षिणेर्मा धनंजयः । तमूर्जितशुंजं दृष्ट्वा, कष्टजय्य-
 ममन्यत ॥ ३५१ ॥ ततः कपिध्वजो धीत-धारेण तरवारिणा । बाहोः सर्वाभिसारेण, तं हन्तुमुदतिष्ठत ॥ ३५२ ॥ निहतः
 स तथा शत्रुः, स्कन्धकोटौ किरीटिना । यथा पपात मूर्च्छालिः, शुष्कतालुर्धुवस्तले ॥ ३५३ ॥ चेलान्ततालवृत्तेन, तमुपानीय
 चेतनाम् । सुधीः मधैर्यन्नागलभ्य-मभ्ययत् धनंजयः ॥ ३५४ ॥ हंहो ! विद्याधराधीश !, दूरमालम्ब्य दोर्वलम् । पुनः प्रहर निःशङ्कं,
 मा रुलङ्कय पौरुषम् ॥ ३५५ ॥ इत्यवष्टम्भसंरम्भं, विभाव्य भयभङ्गुरः । विहाय सहसा खड्ग-मानमत् खेचरोऽर्जुनम् ॥ ३५६ ॥
 नीचरूचे च तं वीर !, व्यलीकं क्षम्यतामिदम् । भूर्धुवःस्वस्त्रयीलोक-त्राणशौण्डा हि पाण्डवाः ॥ ३५७ ॥ शौण्डीरचूडारत्नेन,
 परस्त्रीप्रियवन्धुना । सर्वथैन त्वया नाथ !, विजिग्येऽहमनीदृशः ॥ ३५८ ॥ चारणेभ्यो भुजस्तम्भ-स्फूर्तयस्ते मुहुः श्रुताः ।
 खलीकृतोऽसि विवेश !, साक्षात्कृतं मयाऽद्य ताः ॥ ३५९ ॥ परं बद्धरणारम्भ-संरम्भे हरिणद्विपि । न द्विपेन्द्रोऽप्यलं स्यातुं,
 का कया हरिणस्य तु ? ॥ ३६० ॥ धर्म-न्याय-सदाचार-परोपकृतयस्तव । सहायास्तत्त्वया वीर !, जगज्जितमहं तु कः ? ॥ ३६१ ॥
 किं चोपकृतमप्यस्या-मिदं भावि तैवाफलम् । यदि पश्चाद्द्वने देव !, संप्रत्येव न धावसि ॥ ३६२ ॥ युक्ताऽस्ति मार्गकान्तारे,
 ? पराक्रमः । २ भयाकुलम् । (३ दक्षिणे ईर्मं व्रणमस्येति ।) ४ अपराधः । ५ 'तथा' 'तमा' इति प्रत्यन्तरपाठौ न सम्यक् ।

माया मेधाविना मया । विद्या प्रभावतीरूप-धारिणी यत् प्रतारिणी ॥३६३॥ सर्वोऽप्यनुपदी लोक-स्तया हन्त प्रतारितः । विनङ्गयति क्षणादेव, छद्मना को न वञ्चयते ? ॥ ३६४ ॥ तदुपादाय दीर्घाक्षी-मेतां गत्वा च सत्वरम् । भ्रातृस्त्रायस्व विश्वस्य, जन्तुजातस्य जीवितम् ॥३६५॥ अहं तु गन्तुमिच्छामि, भावज्ञ ! त्वदनुज्ञया । नातः परं तवाप्यस्मि, मुखं दर्शयितुं क्षमः ॥३६६॥ ततो विसृज्य तं प्रीत्या, प्रणिपत्य प्रभावतीम् । यानमारोप्य च स्वैरं, दधावे श्वेतसैन्धवः ॥३६७॥ भवत्प्राणपरित्यागा-शङ्कातरलिताशयः । देवस्त्व (व ! त्व) रितमेवाय-स्रुदेशमिममागमत् ॥ ३६८ ॥ कपिध्वज-प्रभाव-त्यो-ईद्वैतचव वैशंसम् । भूपाल ! यद्भूदुःखं, जानीतस्तदिमौ परम् ॥३६९॥ नश्यति स्म ततो देवी-पाणिपूताम्बुसेकतः । विध्यातायाश्चितायास्ते, सेयं विद्या प्रतारिणी ॥ ३७० ॥

परप्रमोदसंभार-संभूतपुलकाङ्कुरः । ततो हेमाङ्गदो राजा, व्याजहार कपिध्वजम् ॥ ३७१ ॥ शङ्के परोपकाराय, सुष्टिर्भुवि भवादृशम् । “निर्माणं हि सहस्रांशो-जगदालोकहेतवे” ॥३७२॥ वीरोत्स ! त्वया देवी-मिमामाहस्ताऽधुना । इयतो जन्तुजातस्य, संहारः परिरक्षितः ॥ ३७३ ॥ कोटिशः श्रुतमद्वैतं, त्वद्भुजस्तम्भवैभवम् । साक्षात्कृतमिदानीं तु, दैवादेव-मिदं मया ॥ ३७४ ॥ वस्तु नास्येव तद्येन, तव स्यात् प्रत्युपक्रिया । जनोऽयमनुमन्तव्यः, किंकरत्वाय केवलम् ॥३७५॥ इति व्याहृत्य भूपेन, प्रश्रयेण गरीयसा । अनुनीय तदा निन्ये, हिरण्यपुरमर्जुनः ॥ ३७६ ॥ उत्सवैकमयं स्मेर-दानन्द-लहरीमयम् । सर्वसंपन्नमयं स्वर्ग-सर्वाङ्गीणकलामयम् ॥३७७॥ प्रत्याहर्ता प्रभावत्या, वतायमयमर्जुनः । इति निर्दिश्यमानो-

१ विघ्नम्-हिंसाम् इत्यर्थः । २ कथयित्वा ।

ऽसौ, लोकैः प्रीत्याऽविशत् पुरम् ॥३७८॥ (युगम्) राज्ञा च राजपत्न्या च, राजवेदमन्युद्रुतः । विवेश विक्रम-श्रीभ्यां, मूर्ति-
मञ्जामिवाञ्जुनः ॥३७९॥ तत्र सिंहामने हेमे, निवेश्य विवेशो मुदा । जगद् पार्थिवः पार्थ-मित्थं विनयवामनः ॥ ३८० ॥
प्रीतिक्रीतानिमान् प्राणान्, भुजक्रीतीरिमाः श्रियः । गुणक्रीतमिदं राज्यं, कृतार्थेय यथारुचि ॥ ३८१ ॥ पार्थोऽब्रवीदसामा-
न्य-सौजन्यस्वजने त्वयि । स्वर्गाधिपत्यमप्येत-न्ममैव किमिवापरम् ? ॥ ३८२ ॥

प्रौढप्रणयमन्योऽन्य-मित्युल्लापवतोस्तयोः । क्षणेन मणिचूडोऽपि, तत्र व्योमाध्वनाऽऽगमत् ॥ ३८३ ॥ प्रणिपत्य
यथौचित्यं, तानशेषान् विशेषयित् । स खेचरपतिः पार्थ-मुवाच रचिताञ्जलिः ॥३८४॥ भगिनीहरणोऽद्भुतं, जयोदाहरणं तव ।
उपगीतमुपश्रुत्य, खेचरैरहमागमम् ॥३८५॥ एकैकमवदानं ते, वागीशस्यापि नेशते । गरीयस्यो गिरो वक्तुं, किं पुनर्मद्विशा-
मिमाः ? ॥३८६॥ कृते किं तु प्रभावत्याः, प्रत्यानयनकर्मणि । राज्यदानाधमर्णोऽहं, त्रवीमि किमतः परम् ? ॥ ३८७ ॥
तमूचेऽथ पृथास्तु-रहो ! किमिदमुच्यते ? । आत्मन्येवात्मनः किं स्या-दुत्तमर्णाधमर्णता ? ॥३८८॥ किं च मामुल्लमत्प्रीति-
र्भगिनीयं प्रभावती । शश्वत्रैलोक्यजैत्राभि-राशीर्भिरभिनन्दतु ॥३८९॥ ततस्तद्भक्तिसंभार-रञ्जुसंदानिताशयः । निनाय
दिवमान् पाण्डु-पुत्रस्तत्रैव कांथन ॥ ३९० ॥

कश्चिदप्यन्यदा पूर्व-संस्तुतो हस्तिनापुरात् । अभ्येत्य रमसोत्फालः, फाल्गुनाय व्यजिज्ञापत् ॥३९१॥ कुमार !
चारचक्रेभ्यो, निशम्य त्वामिहागतम् । लेहादाह्वातुमद्वाय, पिता ते प्रजिघाय माम् ॥ ३९२ ॥ वार्द्धकार्हाः क्रियाः कर्तुं,

? पराक्रमः । २ 'आत्मनैवा०' प्रत्यन्तरम् । ३ सदानितः-बद्धः ।

अर्जुनस्य
हेमाङ्गद-
नगरे
गमनम् ।
तत्र मणि-
चूडस्या-
गमनम् ॥

एतयं राज्ये तपःशुभम् । अग्निपेकुगनाः काम-दुर्वीशस्त्वामपेक्षते ॥ ३९३ ॥ प्रतिप्रातरपश्यन्ती, कुन्ती त्वद्धदनं
 प्राण । भक्तलसमसाम्भु-जम्बालजटिले एशौ ॥ ३९४ ॥ इत्युपधुला तत्राप-मानान्तद्वयो युदा । पित्रोः खोहेन षीभ-
 रक्ष-निर्तसामौत्सुकाथत ॥ ३९५ ॥ ततस्त्वगाह भीभरसु-राधं प्राधुंजये जिनम् । नगरकृत्वाहमायात, एत त्वं तु पुरो
 यम् ॥ ३९६ ॥ इति लंपेभ्य तं प्राधुं-जयं पति भमंजया । सार्धं भूयेचरेन्द्राभ्यां, भलशि रम गिहायसा ॥ ३९७ ॥
 तदिभन् परमथा भसभक, गिररा-भिलिनेपरम् । प्रारसागमात्कृष्ण-वर्शेनोत्कण्डितोऽर्जुनः ॥ ३९८ ॥ प्रत्युजमागगोम्निव-
 स्तस्यासत्त्वं तस्यैऽस्या । तीलकंश्च इतिरुभ्यः सत्यो वनचीरम् ॥ ३९९ ॥ तो गिधा परिरेभयो, प्रलयमागगिलागिग ।
 अश्वैरसकृत्सुजक, विभानेकताधिरे ॥ ४०० ॥ भीषमाणे सरपारे, पोत्वासीतिलोचयो । निन्दे क्षरिर्निजं भाग, रापरीवार-
 भयुनम् ॥ ४०१ ॥ कस्तुभ्यन्तश्च मुरससते । स्वपारं विसेपेता । एतात्तयानि वि-ति-याचकाश्च भनसता ॥ ४०२ ॥
 कुष्णोऽश्च स्वाभतीचरे, स्वभरुं भगिनी विपासु । यथोन्ने भगिचिः कामं, धनसर्वस्वमर्हति ॥ ४०३ ॥ याद्वीमङ्गलो-
 द्दीति-वनपीथुतीचरः । अश्व-द्वन्द्वितमभीचि-स्तत्प्राणिधपथीत्सवर ॥ ४०४ ॥ प्राणिमीधविषो जिष्णो-र्गद्यङ्गोऽप्यदित्यत ।
 अन्वीग इति केरारदि-स्तेन तेनाश्वलज्जत ॥ ४०५ ॥ विरोरुत्कृष्टितोऽप्युने-र्जिष्णुः । कृष्णानुरोपतः । उत्सर्गकमयान्
 यामिन वनपीथाय वासरात् ॥ ४०६ ॥

कान्तामणौगुपु-रुभ, सार्धं पत्न्या स्वभन्ता । वृत्तिनापुरशोर कण्डा, पाशे कणिकेतनः ॥ ४०७ ॥ ततः स-
 । नमाना पका मेथालो वा । ६ मयूरा ।

खेचरानीक-विमानैस्तिरयन्नभः । चचाल मणिचूडेन, समं हेमाङ्गदेन च ॥ ४०८ ॥ विमानमनुकामीन-मध्यासीनो
 विलोकयन् । सरःसरि-न्नगा-राम-पुर-ग्राममयीं महीम् ॥ ४०९ ॥ खेचरेन्द्र-नरेन्द्राभ्यां, श्रिताभ्यामभितोजन्तिके । दत्ततलं
 मियस्तास्ताः, कुर्वन् प्रमदसंकथाः ॥ ४१० ॥ पुष्यन्तं चादवीयस्त्वा-त्तापैस्तीव्रिविष्वतः । शुष्यन्तं च दधत्स्वेदं, वंही-
 योभिनभोजनैः ॥ ४११ ॥ वहन् हर्षमरोल्लुण्ठ-मुत्कण्ठतरलं मनः । आसीदत् सीददानन्दं, हस्तिनापुरमर्जुनः ॥ ४१२ ॥
 (चतुर्भिः कलापकम्) धावन्तः खेचराः काम-महंपूर्विकया ततः । आयान्तं पृथिवीमर्तुः, पृथास्त्रुमुमचीकथन् ॥
 ४१३ ॥ शोरुमानन्दतां निन्दे, मेदिनीशस्य तद्वचः । शुद्धः सिद्धरसः शुल्वं, महारजततामिव ॥ ४१४ ॥ हर्षाश्रु-
 विन्दुसंदोहः, स्थाने शोकाश्रुविश्रुपाम् । पृथायाः पप्रथे कुल्लो, ज्योत्स्नेव तमसां पदे ॥ ४१५ ॥ बभूव रभसांचेतः, सोद-
 राणां विकस्वरम् । भास्वत्युदीयमाने हि, किमु जीवति नाम्बुजम् ? ॥ ४१६ ॥ आदिश्य पुरि तत्काल-मुत्सवं सपरिच्छदः ।
 तनूजं मनसः पथा-द्भूपतिः प्रत्युदन्नजत् ॥ ४१७ ॥ मेदिनीपतिमा(रा)गत्य, पुरद्वारवनावनौ । अनेदीयांसमुद्द्योत-संभारं भृशमे-
 क्षत ॥ ४१८ ॥ मार्तण्डमण्डलैः पूर्य-तिथैरिव मरुत्पथः । व्याप्यमानो विमानौधै-स्ततः क्षमापेन वीक्षितः ॥ ४१९ ॥
 क्षणादैक्ष्यन्त सामन्त-मायूरातपवारणैः । सैन्यानि पितुरुधान-भ्रमं पुष्पान्ति जिष्णुना ॥ ४२० ॥ महीयोभिर्महःपुञ्जै-र्मुहुर्म-
 अरयद्दिशः । विमानमवनम्यैक-माजिहीत महीतलम् ॥ ४२१ ॥ नरेन्द्र-खेचरेन्द्राभ्यां, ताभ्यां तस्मादनुदुतः । नितान्तमुदि-
 तस्वान्तः, कपिकेतुरवातरत् ॥ ४२२ ॥ पित्रोः क्रमात् क्रमाम्भोज-माकुलालिकुलायितैः । ममार्जविजयन्मौलि, कौन्तेयः

१ इच्छानुसारि । २ ताम्रम् । ३ पूर्गीफलतुल्यैः ।

द्वारकां
 गतस्या-
 र्जुनस्य
 सुमद्रया
 विवाहः ।
 ततो ह-
 स्तिनापुरे
 गमनम् ॥

॥ ८२ ॥

कुन्तलोच्चर्यैः ॥ ४२३ ॥ उत्थाप्य रभसाचाभ्या-मानन्दाश्रुकणोत्करैः । सिच्यमानतनुः स्वैर-मालिलिङ्गे धनंजयः ॥४२४॥
 तीर्थतोयाभिकेकोत्थ-पावित्र्यस्येव काम्यया । ताभ्यां कपिध्वजो मूर्ध्नि, मुद्गुर्मुद्गुरुचुम्ब्यत ॥ ४२५ ॥ समस्तजाह्ववेयादि-
 गुरुवर्गे समन्ततः । प्रतिपेदे यथौचित्य-माचारः सव्यसाचिना ॥४२६॥ स ननाम क्रमाज्येष्ठ-बान्धवान् विश्वबान्धवः ।
 श्लिष्यति स्म च सानन्दं, वन्दमानान् कनीयसः ॥ ४२७ ॥

भूपतिप्रमुखं सर्वं, ततः स्वजनमण्डलम् । आरोहयद्विमानं तत्, स्वयमप्यारुरोह सः ॥ ४२८ ॥ झणञ्झणिति माणिक्य-
 किङ्किणीमालभारिणा । मार्जनोर्जस्वलस्वर्ण-वैजयन्तीविराजिना ॥ ४२९ ॥ सौरभोदारमन्दार-कुसुमोचूलशालिना । अनृत्य-
 न्तीनया नीचै-र्गत्या तेनाथ गच्छता ॥४३०॥ प्रमोदविंशदैः पौर-नेत्रैर्नीराजितोऽर्जुनः । अविशद्विव्यसंवाङ्ग-शृङ्गारमधुरं
 पुरम् ॥ ४३१ ॥ (त्रिभिविशेषकम्) विस्मयस्मेरनेत्राभिः, खेचराणामितस्ततः । विमानानि मृगाक्षीभि-निरीक्षांचक्रिरेत-
 राम् ॥ ४३२ ॥ दध्वान दुन्दुभिर्वाढं, हतो विधाधरैर्दिवि । तत्संहर्षादिव क्षोणी-पीठे वैणैश्च ताडितः ॥ ४३३ ॥ कौञ्जुमी-
 नामपामाप्य, पंशिवः संगमोत्सवम् । नालश्रुत्यातुमक्षीय-सुरक्षुणा अपि क्षितेः ॥ ४३४ ॥ राजवर्त्मज्ज्वा रेजु-र्मरुद्वेष्टित-
 पल्लवाः । विधाधरविमानानां; कुर्वन्तो गणनामिव ॥४३५॥ पश्यन्तः परितः पौर-योपितः पोपितश्रियः । हस्तिनापुरमेव धा-
 ममन्वत नभश्चराः ॥४३६॥ निध्यायन्तः सरोमात्रं, मञ्चान् गगनचारिणः । विमानेषु मनश्चक्रु-रनास्थाशिथिलं मुहुः ॥४३७॥
 पार्थमेकमनेकासां, पौरसारङ्गचक्षुषाम् । नेत्रपत्रैः पिवन्तीनां, युक्तं यत्राशितंर्भवः ॥ ४३८ ॥ इभालोकभिया अष्ट-नीचिः

१ अनतित्वरया । २ 'मधुरः' प्रतिद्वयपाठः । (३ भृत्यैः ।) ४ वृत्तिः ।

सस्तीचरीयका । काऽप्युच्चैर्दर्श्यां चक्रे, खेचरैः सस्मितैर्मिथः ॥ ४३९ ॥ वदनाम्भोजसौरभ्य-त्रमम्भङ्गकुलाकुला । नर्तयन्ती
 करौ काचित्, खेलयामास खेचरान् ॥४४०॥ पार्थालोकनलाम्पट्वात्, पर्णांस्तांस्तान् प्रतिश्रुतान् । गाढाश्लेषमुत्तान् पत्या,
 काचिदस्मार्यताधिकम् ॥४४१॥ प्रतिस्थानमथ स्यूत-चूतपल्लवतोरणम् । रम्भास्तम्भपरीरम्भ-मीलत्तरणिदीधिति ॥ ४४२ ॥
 प्रतिद्वारमलिन्देषु, मुदा गोत्राङ्गनाजैः । मौक्तिकस्यस्तिकोदात्त-दत्तकुङ्कुमगोमुखम् ॥ ४४३ ॥ कक्षान्तरगवाशस्थ-पाञ्चाली-
 लोचनैर्गुह्युः । प्रत्युघातः शनैर्भजे, राजमन्दिरमर्जुनः ॥ ४४४ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्)

सत्कृत्यवित् पुरस्कृत्य, भूपतिप्रभृतीन् गुरुन् । जगन्मानसमारूढो, विमानादवतीर्णवान् ॥ ४४५ ॥ प्रीत्या कुन्त्या कृतं
 तत्त-दवतारणमङ्गलम् । प्रतिगृह्य प्रतीहारै-र्दूमुत्सारितप्रजः ॥ ४४६ ॥ सर्वतः खेलेदुत्ताल-वन्दिकोलाहलाकुलम् । मध्यमु-
 वीन्द्रसौघस्य, विशति स्म धनंजयः ॥ ४४७ ॥ आस्थानीपीठमास्थाय, पाण्डुशृङ्गांशुतेजसा । खेहालापैश्चिरं तस्यौ,
 भक्तिनेत्रेण स्युना ॥४४८॥ तयोरानन्रताभाजोः, सुतस्य प्रियमित्रयोः । आचासौ स निर्जावास-देशीयावदिशन्मुदा ॥४४९॥
 स्वस्थानं मेदिनीभर्तु-रादेशाद्गतयोस्तयोः । प्रणम्य प्रणयप्रह्वः, पार्थः स्वावसथं ययौ ॥४५०॥ आग्रहात् प्रतिजग्राह,
 तत्र दाक्षिण्यदीक्षितः । पौर-जानपदा-मात्य-सामन्तोपायनान्यसौ ॥ ४५१ ॥ हर्षसोत्कर्षमाभाष्य, विद्युज्य निखिलं जनम् ।
 प्रेमपल्लवितः सोऽय, सैरंध्रीसौघमाविशत् ॥४५२॥ चेतसा प्रथमं पार्थ-मभ्युत्तस्यौ ततो दृशा । देहेन तदनु स्वेद-रोमाञ्च-
 मचिवेन मा ॥४५३॥ अनीशाऽपि भृशोन्मील-त्साध्यसा प्रतिपत्तये । कामं बहुमता जज्ञे, याज्ञसेनी किरिटिनः ॥४५४॥

१ गोमुग्ध-शेषः । २ निर्जावानमुल्लयो । ३ द्रौपदीसौघम् ।

बलादातन्वतोर्नेत्र-प्रवर्तन-निवर्तने । पश्यन्त्यां तं रणस्तस्या-मौत्सुक्य-त्रपयोरभूत् ॥ ४५५ ॥ कृष्णा जिह्वा चिराद्देह-
मुपेयुपि ददौ मुदा । कटाक्षपटलव्याजा-दर्ध्यमिन्दीवरैरिव ॥ ४५६ ॥ क्षेप्तुकाम इवात्यन्त-मन्तदहं कपिध्वजः । भुजोप-
पीडं प्रक्रीड-त्प्रीतिरालिङ्गति स्म ताम् ॥ ४५७ ॥ तदाश्लेषसुखास्वाद-निमीलितविलोचनः । चिरप्रयसनक्लेश-मपनिन्द्ये
धनंजयः ॥ ४५८ ॥ साऽपि विश्वत्रयीं मेने, तदा तत्संगमोत्सवे । सुधामयीमिवानन्द-परिस्पन्दमयीमिव ॥ ४५९ ॥ अध्या-
सामास पल्पङ्कं, तुल्यः कुर्मुमधन्वना । जिष्णुरध्यासयांचक्रे, तां च प्रतिकृतिं रतेः ॥ ४६० ॥ प्रेमघातांस्तया सार्धं, तास्ताः
कुर्वन् कपिध्वजः । तदमन्यत निःशेष-महोरात्रमपि क्षणम् ॥ ४६१ ॥ हेमाङ्कदश्च भूपालो, मणिचूडश्च खेचरः । चिरं
सितहयप्रीत्या, पुरे तस्मिन्नतिष्ठताम् ॥ ४६२ ॥

मेदिनीपतिरन्येद्यु-राहूय विजयं रहः । विश्वस्य कुशलोदकं, वितर्कं स्वमचीकथत् ॥ ४६३ ॥ वत्स ! वीक्षस्व कर्णान्त-
पलितंकरणीं जराम् । इयं प्रवर्तयत्यद्य, धर्मकर्मणि मां बलात् ॥ ४६४ ॥ विषयाः सहवास्तव्याः, श्यामलैरेव कुन्तलैः ।
सितीभूतैः पुनर्धर्मैः, सख्यं हि समशीलयोः ॥ ४६५ ॥ जरस्यपि मनः कुर्व-न्नरो भोगाभिलाषुकम् । प्राकृतेरपि हृस्येत, किं
पुनर्विशदाशयैः ? ॥ ४६६ ॥ धर्मपीयूषरूपस्य, पीतपूर्वी पयः पुमान् । मृत्युं मरुभिवातीत्य, यानि मुक्तिपुरीं सुखम् ॥ ४६७ ॥
तन्निश्चिप्य क्षमाभारं, सर्वज्येष्ठे युधिष्ठिरे ! धर्म्या एव क्रियाः कामं, कर्तुमिच्छति मे मनः ॥ ४६८ ॥ ब्रह्मीभूतस्तथा लोको,
गुणौघैर्धर्मजन्मनः । तत्कथाभिर्यथा जज्ञे, नित्यमुज्जागरः पुरे ॥ ४६९ ॥ गुणैरस्येन्दुदायादै-र्मनोवेशमनिवासिभिः । अवे-

१ कामदेवेन । २ कुशलपरिणामम् । ३ चन्द्रसदृशैः । ४ मूल्यम् ।

क्रय इव प्रीतिः, प्रकृतीनामदीपत ॥ ४७० ॥ गाङ्गेय-धृतराष्ट्राद्या, ज्यायांसोऽपि तपःसुते । राज्यधुर्योऽयमेवेति, सर्वे मनसि मन्वते ॥ ४७१ ॥ अस्तु राजन्वती भूमि-स्तदेतेन चिरादियम् । सर्वस्याप्यस्य लोकस्य, पूर्यन्तां च मनोरथाः ॥ ४७२ ॥ वत्स ! प्रतीक्षितोऽसि त्व-मेतावन्ति दिनानि तु । मघोरम्बुदयः श्रेयान्, विना न मलयानिलम् ॥ ४७३ ॥

उभाकर्णदिमाकर्ण्य, वचः प्रीत्या महीपतेः । सञ्चयसाची ततो वाच-सुवाच विनयान्विताम् ॥ ४७४ ॥ इदं तातस्य को नाम, वचो न बहु मन्यते ? । “ कोविदः को हि कुर्वति, मीमांसामागमोक्तिषु ? ” ॥ ४७५ ॥ प्रियंकरा च नो कस्य, श्रीसंक्रान्तिस्तपःसुते ? । “ श्रयन्तीह सुधारश्मि, न मुदे कस्य कौमुदी ? ” ॥ ४७६ ॥ गिरमेतां च तातस्य, यः प्रमाणयिता न हि । मामकास्तस्य मूर्धानं, सहिष्यन्ते न सायकाः ॥ ४७७ ॥ इत्यात्मजन्मनो वाचा, प्रीतचेताः धितीश्वरः । धर्मात्मजा-मिषेकाय, तत्कालमुपचक्रमे ॥ ४७८ ॥

कुष्णादीनवनीपालान्, दूरात् पुष्पंधयान् पुष्प-सौरभैरिव भूरुहः ॥ ४७९ ॥ निवासाः इमाथुजां रेजुः, परितो हस्तिनापुरम् । सर्वतोऽपि तुंपारांशु-मालिनं तारणा (का) इव ॥ ४८० ॥ तूर्यप्रणादमेदस्वि-नारीमङ्गलगीतिभिः । अन्धद्वैतमयस्तास्मिन्, पुरे प्रावर्ततोत्सवः ॥ ४८१ ॥ ज्योमलक्ष्मीविनीर्मीय-माणनिर्मार्जनाश्रियः । वैजयन्त्यो जनैस्तास्मिन्, समुधिधिषिरे पुरे ॥ ४८२ ॥ हर्षकुलचलचेटी-कुचसंधट्टचूर्णितैः । राजवेशमधुवो हारै-श्रकिरे बद्धसैकताः ॥ ४८३ ॥ तोर-णानि जनैः स्वस्व-मन्दिरेषु चिकीर्षुभिः । निष्यत्राश्रकिरे केलि-काननाप्रवणश्रियः ॥ ४८४ ॥ प्रतिमन्दिरसुत्थित-कदलीस्त-

१ विचारणाम् । २ भ्रमणम् । ३ चन्द्रम् ।

म्भकान्तिभिः । नगरं तन्महानील-शिलामयमिवावभौ ॥ ४८५ ॥ राजते स्म जनैर्दिव्य-नेपथ्याभरणोज्ज्वलैः । तत्पुरं साम-
रेव द्यौ-स्वतीर्णा महीतलम् ॥ ४८६ ॥ नानाग्राभागतग्राम्य-रैणपाणिर्धेमाध्वनि । अपूर्यत पुरे तस्मिन्, पौराणां नेत्रकौतुकम्
॥ ४८७ ॥ मिलनिखिलभूपाल-तुरङ्गपुरखण्डितम् । अभिपेकजलश्राव-भिषेव द्यां ययौ रजः ॥ ४८८ ॥ गान्धारी-मा-
द्रिकाशुल्क्य-मालोक्यान्तःपुरीगणम् । रचितानेकरूपेव, मन्यते स्म शची जनैः ॥ ४८९ ॥

तपःसुताभिपेकाय, माणिक्यमयमञ्जुतम् । विमानं मानवेन्द्रेण, पर्यकल्प्यत शिल्पिभिः ॥ ४९० ॥ तत्र धात्रीपतिविप्रैः,
कृतनीराजनाविधिम् । वशी निवेशयामास, भद्रपीठे युधिष्ठिरम् ॥ ४९१ ॥ पुरोहितं पुरस्कृत्य, मंत्रसंस्कारपावितैः । पार्थि-
वस्तीर्थपायोभि-रस्यपिञ्चत्तपःसुतम् ॥ ४९२ ॥ सर्वेऽप्युर्वीभृतः स्वर्ण-कलशावर्जितैस्ततः । सहर्षमभ्यपिञ्चन्त, वारिभिर्ध-
र्मनन्वनम् ॥ ४९३ ॥ पतन्तः पयसामोषा-स्तस्य मूर्ध्नि विरेजिरे । प्राद्युषेण्यपयोवाह-प्रभवा इव भृशतः ॥ ४९४ ॥ चित्रं
तस्यारिभूमीभृ-दंशदाहहविर्युजः । अभिपेकजलैर्लक्ष्मी-मगाहत महः परम् ॥ ४९५ ॥ प्रवाहः पयसां धर्म-पुत्रगात्रपवित्रितः ।
पुष्पुखि तैत्कालं, पपात स्वःसरिञ्जले ॥ ४९६ ॥ मूर्तेरिव यशोवीजै-र्द्वर्वाङ्कुरकरम्बितैः । अवाकिरंस्तमाचार-लज्जै राजीवलो-
चनाः ॥ ४९७ ॥ गम्भीरमधुरैस्तूर्य-निनदैरुच्छितोच्छ्रितैः । कल्याणशंसिभिः प्रीति-रजागर्यत कस्य न ? ॥ ४९८ ॥ गोत्र-
पापीशंसतान-स्तुतिपूतास्तपःसुतः । शुश्राव श्रवणानन्द-स्यन्दिनीर्चन्दिनां गिरः ॥ ४९९ ॥

१ सोपेया सौः-स्वर्ग इव । (२ अन्धकाराद्युते ।) पाणि धमतीति पाणिधमः । ३ अकार्यत । ४ ' तत् कामम् ' इति
॥३॥गरे गण-गन्नाजलं, फागं-अतीव इत्यर्थः कर्तव्यः ।

अर्थिभ्यः स ददौ ताव-द्रव्यमव्याहताशयः । यावता जज्ञिरे तेऽपि, शश्वदर्थिजनार्थिनः ॥ ५०० ॥ मुञ्चन् सत्कृत्य
 धाराल-वैरकुरात्रिपूनपि । स क्षणादकरोत् कारा-विशोधनमधिद्युतिः ॥ ५०१ ॥ अधर्मदुमसंतान-च्छेदनादभ्रमावहः । दीयते
 स्म तदादेशा-दमारिपटहः पुरे ॥ ५०२ ॥ दग्धकर्पूरधूमोत्थ-चवमेघालिमालिपु । स पुरेऽकारयज्ञेन-मन्दिरेषु महोत्सवम्
 ॥ ५०३ ॥ निधीशनिधिसर्वस्व-भ्रमकारीणि भूभुजाम् । मङ्गलोपायनान्यस्य, प्रविशन्ति स वेदमनि ॥ ५०४ ॥

तवस्तमभिपेकान्ते, कक्षान्तरनिवेशिनम् । दिव्यैः प्रसाधिकास्तैस्तै-र्नेपथ्यैरुपतस्थिरे ॥ ५०५ ॥ तास्तस्य भ्रमरश्यामा-
 त्रयद्विनिविरीर्मताम् । केशानुद्वापयामासु-र्धूमैरगरुजन्मभिः ॥ ५०६ ॥ तस्य मूर्द्धनि धम्मिच्छं, मल्लिकादामगर्भितम् । मुक्ता-
 वलयितोपान्तं, रचयन्ति स तास्ततः ॥ ५०७ ॥ छादितादित्यमत्यच्छं, शरदभ्रं जिगीषुभिः । चन्दनैश्च तदीयाङ्गं, व्यलिम्पं-
 शम्पकद्युति ॥ ५०८ ॥ शरज्योत्त्वासमुच्छेक-च्छेदच्छेकतरद्युती । ताः पर्यधापयन्नेनं, दुकूले हंसलक्ष्मणी ॥ ५०९ ॥ उदया-
 त्रिशिरथुम्बि-चण्डरोचिर्विडम्बनम् । कार्तस्वरकिरीटं च, तदीये मूर्द्धनि न्ययुः ॥ ५१० ॥ तथ्यगीरथदेश्याऽऽस्य-चक्रद्वयम-
 नीरमे । न्यस्यन्ति स्म तथा तस्य, कर्णयो रत्नकुण्डले ॥ ५११ ॥ माणिक्यनिष्कसश्रीची-मासुञ्चन् हारवल्लीराम् । कण्ठे चास्य
 मिवां कीर्तिं, प्रतापकलितामिव ॥ ५१२ ॥

अथोत्थाय ततो वार-वैणचालितचामरः । मृगाङ्कमण्डलाकार-श्वेतच्छत्रविराजितः ॥ ५१३ ॥ मुदितैर्वन्दिसंदोहे-रुदी-
 रितजयघनिः । धावदैवारिकत्रात-विहितालोकनिःस्वनः ॥ ५१४ ॥ तत्कालं फाल्गुनादेशा-न्मणिचूडेन निर्भिताम् । समां
 (१ सान्द्रताम् ।) २ निष्कम्-बक्षोभूपणविशेषः ।

रत्नमयीं दिव्या-मध्यतिष्ठगुधिष्ठिरः ॥ ५१५ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम् ।) नभःस्फटिकभिचीनां, यस्यामविदितान्तरः । तम-
 सीय करस्पर्शा-दालोकैऽप्यचलञ्जनः ॥ ५१६ ॥ ज्वलन्माणिक्यतेजोभि-रलक्षितनतोन्नताः । यस्यामन्तःपतन्तः के, नागमञ्जन-
 हास्यताम् ? ॥ ५१७ ॥ द्युतिसादृश्यदुर्लक्ष्य-जले नीलात्मकुट्टिमे । दिव्या यस्यामभून्मत्त-मधुपालिर्धृणालिनी ॥ ५१८ ॥
 इन्द्रनीलक्षितिर्यस्या-मर्कात्मपरिवारिता । चमौ ज्योत्स्नाभिराद्युत्य, रुद्धेव तिमिरावलिः ॥ ५१९ ॥ नानारत्नान्तरस्तम्भ-
 कान्तिसंक्रान्तितो चभुः । यस्यां ज्योतीरसस्तम्भाः, मर्वरत्नमया इव ॥ ५२० ॥ आश्रितानेकवर्णाढ्य-चितानप्रतियातना ।
 सचितानेव भाति स्म, यस्यां भूरप्यधस्तनी ॥ ५२१ ॥ रत्नस्तम्भेषु विश्रान्त-सर्वाङ्गप्रतिमास्तदा । यस्यां वारविलासिन्यः,
 पाञ्चालीतुलनां दधुः ॥ ५२२ ॥ नमः स भूपतिस्तस्यां, मणिसिंहासनं महत् । आक्रान्तवान् सुनासीरः, सुधर्मोयामिवा-
 चमौ ॥ ५२३ ॥ प्रणेमे मणिकोटीर-कोटिकुट्टितकुट्टिमेः । स राजाऽभिनवो भूपै-राज्ञाभारान्तैरिव ॥ ५२४ ॥

ततः सचिवसामन्त-पौरजानपदादयः । तं रत्ना-श्च-करिस्रायै-रुषतस्थुरुपायनैः ॥ ५२५ ॥ सेवायतैर्दिशामीशै-रिव
 सामीप्यवर्तिभिः । चमौ साक्षादिनोर्षयैः, स चतुर्भिः सहोदरैः ॥ ५२६ ॥ अथ तस्य पयोराशि-रसनायामपि क्षितौ ।
 आज्जालेखा विनिर्जग्मुः, प्रतापा इव जङ्गमाः ॥ ५२७ ॥ मयि सत्यपि को नाम, जगत्यस्मिन्निनोऽपरः ? । इतीवाश्वधुरो-
 तखात-पांशुपीतार्कमण्डलः ॥ ५२८ ॥ खेचरा अपि पश्यन्तु, राजपाटीक्रमं मम । इतीव दन्तिदानाम्भः-शमितशेष-
 भूरजाः ॥ ५२९ ॥ मा स्म विकुञ्जरेन्द्रेभ्यः, कुप्यन्तु मम दन्तिनः । इतीव सैन्यमायूर-ञ्छत्रच्छन्नदिगन्तरः ॥ ५३० ॥

१ प्रतिघातना-प्रतिमा-प्रतिकृतिरित्यर्थः । २ साम-दाम-दण्ड-भेदाः एते चत्वार उपायाः । ३ स्वामी ।

नयनाञ्जलिभिः पौर-नारीभिश्चालिताञ्चलम् । पीयमानो युहुः ग्रीत्या, हास्तिनं सोऽत्यहस्तयत् ॥ ५३१ ॥ (चतुर्भिः कला-
पकम्) वन्द्युग्रीत्या गुरूणां च, पर्यालोचिन तत्क्षणात् । दुर्योधनं स राजान-मिन्द्रप्रस्थेऽभ्यषिञ्चत ॥ ५३२ ॥ अन्येषामपि
वन्दूनां, धृतराष्ट्रात्मजन्मनाम् । पार्थिवः स यथौचित्यं, ददौ देशान् पृथक् पृथक् ॥ ५३३ ॥ उत्सर्पद्दुत्सवमयं स विभुः
समाप्य, राज्याभिषेकमहमिन्द्रमहःप्ररोहः । सक्त्य कैटभरिपुत्रभृतीन्नेन्द्रान्, - रत्नोत्कैरिनिजनिजान् प्रजिघाय देशान्
॥ ५३४ ॥ इति जितपुरुहूतः स्फीतपुण्योपहृतः, प्रतिनतनृपतिश्रीसेव्यमानाद्विपन्नः । ससुरभिगुणमालो मालतीदामकुन्द-स्त-
वकविशदकीर्तिः पूरुमह्नां निनाय ॥ ५३५ ॥

इति मलधारिश्रीदेवप्रभत्सरिविरचिते पाण्डवचरिते महाकाव्ये पार्थतीर्थयात्रा-
युधिष्ठिरराज्याभिषेकवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

अथ षष्ठः सर्गः ।

अथ पाण्डुर्धिमुक्तश्री-सत्मारामैकमानसः । युक्तायुत्थातुक्कामोऽपि, तत्रैवास्थात् सुताग्रहात् ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रं पुनः
सुनु-र्भक्तमानी सुयोधनः । इन्द्रप्रस्थं व्यवस्थावि-न्विनाय सममात्मना ॥ २ ॥ युधिष्ठिरगुणग्राम-कामसंदानिताशयाः ।

१ ' प्रतिनव० ' प्रतित्रयपाठः । २ समूहम् । ३ ' व्यवस्थायै ' प्रतिद्वय० ।

गाङ्गेय-चिबुर-द्रोणा, हास्तिने व्यवतस्थिरे ॥ ३ ॥ पाण्डोस्तपःसुते वाङ्, रेजिरे राज्यसंपदः । शृशायन्ते हि तेजांसि,
 प्रदीपे जातवेदसः ॥ ४ ॥ सौम्ये च दुःप्रथे च, तस्मिन् पृच्छिता शृशम् । वनराजीव राज्यश्रीः, शिशिरोष्णे मघाचिव ॥ ५ ॥
 प्रतापदुःसहे तस्मिन्, पुष्पाति स्म तरङ्गितः । कीर्तिक्रोल्लोलिनीर्धर्मो, घर्मतीविव नीरधिः ॥ ६ ॥ तत्तेजोऽमिस्तनूर्मूपाः, प्रताप्य
 विरसा द्विपाम् । तारैर्यशोभिराश्रयं, पूरयामास रोदसी ॥ ७ ॥ ध्वान्तध्वंसिनि सत्येव, गलद्दयसि राजनि । भास्यत्युदित्वरे
 तस्मि-न्ननन्दुरधिकं प्रजाः ॥ ८ ॥

दिग्जिगीषाकृतोन्मेपं, तस्य ज्ञात्वा मनोऽन्यदा । कनीयांसः समं नत्वा, चत्वारोऽपि वभापिरे ॥ ९ ॥ किं नाम जग-
 दुशोत-हेवाकेषु गभस्तिषु । तमःसंभारभेदाय, भानुरुधच्छते स्वयम् ? ॥ १० ॥ देव ! दक्षिणवाते-न्दु-वसन्तादिषु
 सतस्वपि । मानिनीमानभङ्गाय, कामः किं धावति स्वयम् ? ॥ ११ ॥ पुरःसरेषु किं नाम, तरङ्ग-समिरो-र्मिषु । जलाशयः
 स्वयं पान्थ-खेदच्छेदाय सादरः ? ॥ १२ ॥ सत्सु तत्रिजगज्जैत्र-भुजेषु निजबन्धुषु । दिशां जयाय देवेन, न प्रस्थातव्य-
 मात्मना ॥ १३ ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तेषां, जहर्ष जगतीपतिः । निदेद्भयैर्हि जयो राज्ञां, कीर्तिमावहते पराम् ॥ १४ ॥ क्रमा-
 म्भोजनतानीति-चतुरथतुरोऽपि तान् । अंसयोरामृशन् प्रीत्या, स दिशो जेतुमादिशत् ॥ १५ ॥ राजाज्ञेत्यन्वमन्यन्त,
 चतुरां चमूममी । मृगेन्द्रः करिणो हन्ति, किं मृगैः परिवारितः ? ॥ १६ ॥

कुन्ती-माद्यादिभिर्गोत्र-वृद्धाभिः कृतमङ्गलाः । तेऽथ प्रतस्थिरे सैन्यै-श्चत्वारोऽपि पृथक् पृथक् ॥ १७ ॥ भीमः प्राचीं
 दिशं जिष्णु-रपाचीं नकुलः पुनः । प्रतीचीं सहदेवस्तु, किलोदीचीमशिश्रियत् ॥ १८ ॥ चतुर्भिरप्यनीकैस्ते-राक्रान्तां

परितः क्षितिम् । चभार समभारत्वात्, सुखमेव फणीश्वरः ॥१९॥ एभिः प्रसभमारब्धाः, कुर्युः किं नाम भूमिपाः ? । इतीन
द्रष्टुमुच्यर्था-मारोहद्वाहिनीरेजः ॥ २० ॥ निःशेषारिवधूनेत्र-सलिलैः कूलमुद्रुजाः । स्रवन्तीनाँभिरुत्तेरु-स्ते गुल्फद्वयसीरपि
॥ २१ ॥ दिप्रिक्रुजेषु मूर्च्छन्त-स्तेषां निखाननिस्वनाः । भ्रूशृतां दारयामासु-र्दसीश्च हृदयानि च ॥ २२ ॥ आत्मीयमपि ते
चाहो-रूपमाणमसहिष्णयः । केतनलिच्छलान्मन्ये, कदलीवनसेविनः ॥ २३ ॥ क्षुण्णा हरिखुरैर्दन्ति-पादपातैर्मतीकृताः ।
सुवस्तकीर्तिधीजानां, वापयोग्या इवावधुः ॥ २४ ॥

अथ भीमः क्रमात् क्राम-रूपान् भीमशुजो ययौ । सैन्यदन्तिमदस्पर्द्धि-कालागुरुरसस्रुतीन् ॥२५॥ तदीया श्रियमादाय,
म ततार सुरापगाम् । लम्भयन् कुम्भितां दानै-र्यमुनासंगमोत्सवम् ॥२६॥ ततोऽङ्गान् भक्तिनम्राङ्गान्, सुह्माञ्जित्वि-
क्रमान् । स्वानमाद्भङ्गवद्वाङ्गान्, स चकार भुजौजसा ॥ २७ ॥ स वितेने रणारम्भ-निष्कलानुत्कलानपि । कलिङ्गानपि
निर्मुक्त-राजलिङ्गानस्रयत् ॥ २८ ॥ अथारोप्य जयस्तम्भान्, गङ्गासागरसंगमे । उन्मूलयन् स पाञ्चाल-डहालादीन्द्रय-
वर्तव ॥ २९ ॥ अर्जुनोऽप्यर्जुनच्छाय-मर्जयन्मार्गैर्यशः । नतेष्वधुष्णदाक्षिण्यो, दक्षिणामाविशद्विशम् ॥ ३० ॥ अष्टराष्ट्रान्
महाराष्ट्रान्, रुर्णाटांश्चाडुकारिणः । तिलङ्गानहुलिव्यङ्गान्, कुर्वाणः स रणे शैरः ॥ ३१ ॥ केरली-कुरलान् लुम्पन्,
चैदर्भोविभ्रमान् हरन् । द्रमिलीकलिमुलुम्प-न्मलयोपत्यकां ययौ ॥ ३२ ॥ (युगम् १) तस्यामालानितैस्तस्य, चन्दनद्रुम-

१ सैन्यधूलिः । २ तदभेदिन्यः । ३ ध्वजश्रेणिमिपात् । ४ समीकृताः ' मनीकृताः ' ' मलीकृताः ' इति प्रत्यन्तर०
५ मृत्ति-स्रवः । ६ " स्वानमान्यद्गवद्वाङ्गान् " - " स्वानमान्यद्गवद्वाङ्गान् " प्रत्यन्तर० ।

कानने । नामसाम्यादिव कुद्धे-नर्गिर्नागा निरासिरे ॥ ३३ ॥ तत्र तस्य लवङ्गै ला-लवलीस्वादलालसाः । सहस्रकी-
 पण्ड्यग्रासे, वैमुल्यमभजन् गजाः ॥ ३४ ॥ पाण्डवः सह मुक्ताभिः, पाण्ड्यानामाहरन् यशः । ताम्रपर्णियुजि प्राप,
 दक्षिणाम्भोधिरोधसि ॥ ३५ ॥ तत्रोत्तम्य जयस्तम्भान्, सेतुवन्धैकवन्धुरे । द्वैराज्यं रामकीर्तिनां, चकार निजकीर्तिभिः
 ॥ ३६ ॥ स्वादं नागरखण्डानां, वननासस्थलीपु सः । लम्भयन् सैनिकांस्तस्थौ, कुन्तलीलोलुपथिस्म ॥ ३७ ॥ कौङ्कणी-
 कङ्कणान् भञ्ज-त्रालिकेरीद्रुमैः सह । लाटीकटाक्षलुण्टाकः, सोऽथ व्यावर्तत क्रमात् ॥ ३८ ॥

यशः कुतुमसौरस्यवासितक्षितिमण्डलः । नकुलोऽपि विवेशान्तः, प्राचेतस्या दिशस्तदा ॥ ३९ ॥ प्रापयन्नन्तमत्यन्त-
 मावन्तीनयनाञ्जनम् । उच्छिन्दन् बहलच्छायाः, सौराष्ट्रीपद्मगह्वरीः ॥ ४० ॥ महार्णवि-सरस्वत्योः, प्रियमेलकपावितम् ।
 प्रभासक्षेत्रमक्षोभ्य-धलोर्मिनकुलो ययौ ॥ ४१ ॥ (युगम्) प्रक्षाल्य मलयुद्धीक्ष्य, तत्र चन्द्रप्रभप्रभुम् । जयस्तम्भान्
 महारम्भो, न्यस्यति स्म स धीरधीः ॥ ४२ ॥ शृण्वन् स द्वारिकालोक-गीतं कंसंजितो यशः । पूर्णपूगवता कच्छान्,
 कच्छेनैवाम्बुधेर्ययौ ॥ ४३ ॥ गापयित्वा निजां कीर्ति-विस्फूर्तिं तत्र चारणान् । पारसीकाननीकेन, स चकारात्मकिङ्करान्
 ॥ ४४ ॥ तत्रास्य पिण्ड-खर्जूर-स्वादमेदस्विसंमदैः । चिरमधूपिरे कच्छाः, सैनिकैः पश्चिमाम्बुधेः ॥ ४५ ॥ यवनीवदना-
 म्भोज-विकासतुहिनोत्करः । शकीसंभोगशृङ्गार-समुद्रकंलशोद्भवः ॥ ४६ ॥ माघत्पञ्चनदत्त्रैण-मदामोदमलिम्लुचः ।
 सैन्धवीवर्गवैधव्य-व्यसनी स न्यवर्तत ॥ ४७ ॥

१ कुन्तलदेवशालीपु लुब्धः । २ कृष्णस्य । ३ पूगपुष्पसमूहवता । ४ तीरेण । ५ कलशोद्भवः-अगस्त्यः ।

सहदेवोऽपि देवेन्द्र-देश्यशौण्डीरिमक्रमः । व्यगाहत महाबाहुः, कुबेरचरितां दिशम् ॥ ४८ ॥ संदिशन् हारसंहारि-
जाद्गलीनाममङ्गलम् । आस्कन्दति स्म काम्बोजा-नोजस्विभुजविक्रमः ॥ ४९ ॥ उपनीय हयानुचै-न्यश्चित्तोच्चैःश्रवःश्रियः ।
तदुर्वीपतिरात्मान-मवति स्म कुरुदहात् ॥ ५० ॥ तस्य नेपालभूपालः, केलिकस्तूरिकागुगान् । उपदीकृत्य पाति स्म, श्रियं
पूर्वक्रमार्जिताम् ॥ ५१ ॥ धुण्णकुङ्कुमकेदार-पांशुपूरपिशङ्गिताः । कश्मीरेषु हयास्तस्य, विभ्रति स्मैकवर्णताम् ॥ ५२ ॥
हिमालयमथारुह्य, पार्वतीयान् विजित्य च । निचखान जयस्तम्भां-स्तदुच्छ्रायं विवर्धयन् ॥ ५३ ॥ नानाशर्यमयात्तस्मा-
दवल्लभ गिरेः शनैः । आदिदेश स हृणीना-शुरःकुट्टनपाटवम् ॥ ५४ ॥ पिवन् कीरयशःक्षीरं, न्वसश्रीरसमाहरन् । नितान्त-
पुष्टमर्वाङ्गः, स प्रत्याववृते ततः ॥ ५५ ॥

इत्यादाय दिशां लक्ष्मीं, नगरे नागसाह्वये । तपःसूनोः कनीयांस-श्चत्वारोऽप्याययुः समम् ॥ ५६ ॥ दिक्कुक्षिभरिभिः
सैन्यै, राजा प्रत्युज्जगाम तान् । प्रवाहानिष सिन्धूना-मूर्मिभिर्मकराकरः ॥ ५७ ॥ तेन वन्दुष्वलौघास्ते, चत्वारोऽप्यालुलोकिरे ।
पयोधय इवायाताः, सेचितुं तमिव स्वयम् ॥ ५८ ॥ ततो निलीयमानानि, सैन्ये महति भूपतेः । ब्रह्मणीव स्फुलिङ्गीया-
स्तानि सैन्यानि रेजिरे ॥ ५९ ॥ तान्यनीकानि पञ्चापि, तत्र प्राप्तानि संगमम् । शरीरिणां शरीरेषु, भूतानीव यभासिरे
॥ ६० ॥ प्रीतिप्रह्लाः प्रणेषुस्ते, कनीयांसस्तपःसुतम् । तानालिङ्ग्य मुदा सोऽपि, ब्रह्मानन्दमिवान्वभूत् ॥ ६१ ॥ मरुत्प्रे-
क्षोलितानेक-ध्वजताण्डवमण्डितम् । कस्तूरीमिश्रकाश्मीर-सिक्तध्वजपथक्षिति ॥ ६२ ॥ उज्जृम्भितुन्दुभिध्वान-प्रतिध्वानि-

१ उत्तराम् । २ ('ब्रह्मास्वादम्' इति ख. ग.) प्रतित्रयपाठः । ३ घण्टापथो-राजमार्गः ।

तमन्दरम् । दीप्यमानमनोराग-नागरोत्सर्पदुत्सवम् ॥ ६३ ॥ विमानलक्ष्मीलुण्टाक-मञ्चरोमाञ्चितप्रजम् । स्मेरपौरवधूर्वर्ग-
 नेत्रकैल्यकाननम् ॥ ६४ ॥ धारसारङ्गनेत्राभिः, प्रीतिचालितचामराः । सिन्धुरेन्द्राधिरूढास्ते, निजं नगरमाविशन् ॥ ६५ ॥
 (चतुर्भिः कलापकम्) सिंहासने निवेशयाथ, राजानं मन्दिराजिरे । पादपङ्केरूहोत्सङ्गे, भृङ्गीकृत्य शिरोरुहान् ॥ ६६ ॥ गीर्वा-
 णगिरिदायादाः, पुरस्तस्यानुजन्मभिः । दिगन्तसंपदां कूटा-स्त्यक्तकूटैर्वितेनिरे ॥ ६७ ॥ (युग्मम्) विश्वे विश्वंभरामर्तु-स्ते
 परीणाहशालिनः । वेदिका इव भान्ति स्म, प्रमोदवृथिवीरूहाम् ॥ ६८ ॥ विशापत्युर्यशःधीर-नीरराशेर्विसारिणः । सर्वैरक्रं-
 वेरै-रभ्यन्तरगिरीयितम् ॥ ६९ ॥ अपि पुण्यजनाधीश-मप्यनेकनिधीश्वरम् । राजराजमपि ख्यात-मपीश्वरसुहृत्तया ॥ ७० ॥
 भूपः सुपर्वधर्मत्वा-द्विश्वाशाः परिपूरयन् । जिगाय मूर्त्यधर्माणि-मुत्तराशावलम्बनम् ॥ ७१ ॥ (युग्मम्)

समुत्पेदे तदाऽन्योऽपि, नृपस्यानन्दकन्दलः । पार्थवध्वाः सुभद्राया-स्तनूजो यदजायत ॥ ७२ ॥ कृतार्थानिर्धिनः
 कृत्वा, स्वापतेर्यैर्धेप्सितैः । काश्यपीपतिरस्याख्या-मभिमन्युरिति व्यधात् ॥ ७३ ॥ सिञ्चञ्चद्वाजलैर्यर्म-फलाकाक्षी
 प्रतिक्षणम् । सप्तश्रेण्यां यदन्येष, वपति स्म गतंस्मयः ॥ ७४ ॥ दृढे जन्मान्तरद्वीप-क्षेमगामिन्यनारतम् । स सहस्रगुणीकर्तुं,
 धर्मपोते श्रियो न्यधात् ॥ ७५ ॥

अवाप्तजन्मनस्तत्र, तत्र दृद्धिमुषेयुषः । तत्रैव चक्रवर्तित्व-लक्ष्मीदीक्षादिशालिनः ॥ ७६ ॥ नानारत्नैरधःकुर्वन्, गर्वं गीर्वा-
 णवेशमनाम् । विहारः कारयांचक्रे, तेन शान्तिजिनेशितुः ॥ ७७ ॥ (युग्मम्) ज्वलत्कनकमाणिक्य-मयमालोक्य तं जनः ।

१ 'मन्दिरं' इति प्रतिश्रयः । २ वेश्याभिः । ३ मेरुतुल्याः । ४ विस्तारशालिनः । ५ कुबेरम् । (६ धनैः ।)

चरार सुर्यलेन्द्र-दिदक्षाशिक्षिलं मनः ॥ ७८ ॥ इन्द्रनीलमयद्वार-शाखांशुश्रेणिकैतवात् । सान्द्रच्छायोल्लसत्तीर-चनराजी-
 निराजिनी ॥ ७९ ॥ तत्र स्फाटिकमोषान-प्रभाव्याजेन जाह्ववी । रेले पवितुमात्मान-मागतेव तरङ्गिता ॥ ८० ॥ (युगम्)
 शार्तङ्गुम्भीयदृग्भीष-प्रतिविम्बव्यडम्बयत् । नीलाग्मकुड्डिमं तस्मिन्, सहेमकमलां यमीम् ॥ ८१ ॥ ज्योतीरसमयक्षुद्र-जैन-
 वेदमपरिचुतः । मुक्तानन्दः क्षितेः कर्ण-ताटङ्क इव स व्यभात् ॥ ८२ ॥ शश्वदभ्रंलिहे तस्य, स्फाटिकस्य शशी निशि ।
 ज्योतिर्जालजले मज्जन्, सस्मार क्षीरनीरधेः ॥ ८३ ॥ तत्रालोक्य ध्रुवं रूप-शालिनीः शालभञ्जिकाः । अमरैरमरीरूप-शिल्पी
 काममनिन्दत ॥ ८४ ॥ यदि वा नास्ति तत् स्वर्गो, नावनौ न रसातले । यदुपैत्युपमानत्वं, तस्य यद्योपमेयताम् ॥ ८५ ॥
 विश्वाद्भुतत्रिपस्तस्य, घञारोपणपर्वणि । दूतैराह्वाययामास, सर्वं राजा स राजकम् ॥ ८६ ॥ प्रहित्य नकुलं प्रौढ-
 प्रथपप्रवणाग्रयः । प्रीत्या निमन्त्रयामास, केशचं धरणीधवः ॥ ८७ ॥ बन्धुवात्सल्यसोच्छास-मना दुर्योधनं पुनः । सह-
 वेदेन भूमीन्द्रः, मन्वान्यमजृहन्त् ॥ ८८ ॥ स्वस्वदेशप्रभृतानि, तस्य चेतःप्रसक्तये । उपायनान्युपादाय, तत्राजग्मुर्महीशुजः
 ॥ ८९ ॥ पराभूताभ्रमातङ्गैः, पौरस्त्याः पृथिवीशुजः । मदामोदिकपोलैस्तं, करीन्द्रैरुपतस्थिरे ॥ ९० ॥ वज्रवैदूर्यमुक्तादि-
 रत्नजातमधियुति । आदाय तमुपानीदन्, दाक्षिणात्याः क्षितिक्षितः ॥ ९१ ॥ दिव्यैः कौशेयवासोभि-भूषणैश्च हिरण्मयैः ।
 अपरान्तमहीपाला-स्वमभ्येयुर्भयापहम् ॥ ९२ ॥ स्वस्वदेशोद्भवैस्त्वैः, सुरसैर्धेववान्धवैः । उपसेदुस्तमन्धीयै-रौत्तराहा महीभृतः
 ॥ ९३ ॥ मनुष्यमयमधेभ-मयं लक्ष्मीमयं च तत् । बभूव सर्वभूपालैः, संगतैर्नगरं तदा ॥ ९४ ॥

(१ नातकुम्भं स्वर्णम् ।) २ यमुनाम् । ३ राजानः । ४ सैन्धवः-अश्वः ।

अभिमन्यु
 जन्म ।
 शान्ति-
 जिनचैत्य
 निर्माणम् ॥

अथ लमदिने धाम्नि, षोडशस्य जिनेशितुः । विश्वं संगमर्याचक्रे, राजचक्रं महीपतिः ॥ ९५ ॥ समं तैः सर्वसामन्तै-
 ल्लस्येन गरीयसा । पार्थिवस्तीर्थनारीणि, पीवरप्रीतिरावहत् ॥ ९६ ॥ रक्षामन्त्रादिसंस्कार-क्रियाकन्दलितद्युतः । तत्कालं ते
 कलामैत्री, सत्यामेवाश्रयक्षुपाः ॥ ९७ ॥ ऋषाणपाणयः केऽपि, प्रतिष्ठाधोभशान्तये । तत्क्षणं दिक्षु सर्वाणु, भूनेतारोऽवत-
 स्थिरे ॥ ९८ ॥ वेदिरक्षाकृते केचि-इधतो वैणवीं लताम् । कुर्वन्तस्तर्षवीयांसं, लोकं तस्युर्महीभृतः ॥ ९९ ॥ उदस्तकलशाः
 केचि-अलाहरणहेतवे । इतस्वतः तसंरम्भं, धावन्ति स्म धराधवाः ॥ १०० ॥ स्वानीयानि जलस्यान्त-सौपधानि न्ययुः परे ।
 ऊरुरत्युगैरन्ये, लाघ्नसूक्तानि भूभृतः ॥ १०१ ॥ भूमीभृतशतुःपष्टि-ध्वजदण्डं हिरण्मयम् । स्वपर्याचक्रिरे स्वैरं, चारानष्टादश
 क्रमात् ॥ १०२ ॥ लाघ्नान्तरेषु व्योमान्तः-स्रष्टितामोदितोयदम् । धूपमुन्निक्षिपुः केऽपि, कर्पूरागुरुसंगमम् ॥ १०३ ॥ तिल-
 कानपरे चक्रुः, तससैशन्दनद्रवैः । पुष्पस्रजं पितन्वन्तः, लाघ्नाणामन्तरान्तरा ॥ १०४ ॥ मन्त्रैर्यथोदितैस्तेस्त्वै-राहूताखिल-
 दैवतम् । नन्दावर्तं परे यत्ना-द्रक्षन्ति स्म क्षितीश्वराः ॥ १०५ ॥ दधिरे चामरान् केचि-दपरे दर्पणं दयुः । धारयामासुरन्ये
 उ, सर्पि-र्दध्यादिभाजनम् ॥ १०६ ॥ इतरे ढोकयामासु-र्द्राक्फलाफलिकादिकम् । गन्ध-सर्वोपधी-द्युद्धि-ऋद्ध्यादि दधिरे
 परे ॥ १०७ ॥ इति भूमीन्दुसंदेहे, विश्वव्यापारहारिणि । शुभायां लग्नेलाया-मनुहूलग्रहाश्रयात् ॥ १०८ ॥ श्रीबुद्धिरागरा-
 चार्यै-स्तत्र धीशान्तिवेम्मनि । अचीकरगुजारोपं, यथाविधि युधिष्ठिरः ॥ १०९ ॥ (युग्मम्) स निरजे ध्वजः प्रेक्ष-
 न्गरुकछोलोलितः । रजो विश्वध्रमासक्तं, तत्कीर्त्तैर्विनयन्निव ॥ ११० ॥ विस्मयस्मेरराजन्य-गीक्षितं क्षितिवासवः ।

दान्नाहिहोन्नयं चक्रं, संपत्संभारभासुसम् ॥ १११ ॥ ततः प्रवर्धमानेन, श्रद्धाशुद्धेन चेतसा । सहस्रभ्यर्चयार्चयचक्रे, यथौचित्यं स
 कृत्यसि ॥ ११२ ॥ मत्कृत्य वस्तुभिर्नस्त्रै-स्तदानीतोपदाधिकैः । अथ भूमीभुजो राजा, श्रैयीदेशं निजं निजम् ॥ ११३ ॥
 नमुद्रविजयाक्षाना-दुत्सुकं धर्मनन्दनः । औचितीचञ्चुरभ्यर्च्य, विमसर्ज गदाग्रजम् ॥ ११४ ॥ दुर्योधनं पुनर्वन्धु-प्रेम-
 ब्रह्मादिमानसः । दिनानि कतिचित्तत्र, धात्रीपतिरधारयत् ॥ ११५ ॥ साकं शकुनिना तत्र, मातुलेन सुयोधनः ।
 पाण्डुरम्हानिनेर्ष्योऽपि, गूढाकारोऽधमचिरम् ॥ ११६ ॥ लीलाशिलोचय-क्रीडा-चापी-केलिबनादिषु । चिक्रीड पाण्डवैः
 सार्धं, गुमनोभिः स द्रुमनाः ॥ ११७ ॥

विविक्तपरिचारेण, पूर्वमुनीभृताश्रिताम् । अपरंयुः यमां दिव्यां, विवेश धृतराष्ट्रदूतः ॥ ११८ ॥ तत्राप इति विज्ञाय,
 नमस्कृष्टिरुद्धिमे । दुर्युजश्चलमुन्कर्षा-चहस्यत स किङ्करैः ॥ ११९ ॥ स्यलाञ्जिनीधिया धाव-न्नादातुमरविन्दिनीम् । स
 गूढे तज्जने मत्र-अहने वायुस्तनुना ॥ १२० ॥ ततः स्मेरकपोलाक्ष-स्तत्क्षणादनुजीविभिः । तस्यापराणि वासांसि, काश्य-
 पीपतिर्गर्षयत् ॥ १२१ ॥ तेनाङ्कुरितकूपोऽपि, निगूहन्नाकृतिं निजाम् । अनालोकितकैनेव, स धीमांस्तानि पर्यधात् ॥ १२२ ॥
 दुर्योत्रनामपि क्वापि, ज्ञानव्रतीमनुव्रताम् । स्वलित्वा स पतन्नुच्चै-रुपाहस्यत जिष्णुना ॥ १२३ ॥ अपायुतादपि द्वारा-

१ मन्त्रनिर्गृह्णतिः । २ शिलोष्यः-पर्वतः । ३ “कपोलबालमध्येऽसौ, विरोधदुरिवाङ्गवान् । वभौ फलाय कस्मैचि-द्विलक्ष-
 म्निनापुष्पिनः ॥ २० ॥ धिग्गताऽरिम सममधमा-पतिभ्यनिमित्तताम् । इत्यन्तःपतिते तत्र, चकम्पे केलिवापिका ॥ २१ ॥” इति
 श्रीकुरुद्वयेनरण्यां प्राग्वधिकं दृश्यते ।

शान्ति-
 जिन-
 प्रतिष्ठा ।
 युधिष्ठिरस्य
 दिव्य-
 सभायां
 दुर्योधन-
 प्रवेशः ॥

॥ ९० ॥

आभिरावृतशङ्कया । व्याघ्रचं हस्ततः स्मेनं, दत्ततालं मिथो यमौ ॥ १२४ ॥ इत्याद्यैः पाण्डवेयाना-मुपहासैर्बुधुर्बुधुः ।
कौरवाधिपतेरन्त-रुज्जजागार-मत्सरः ॥ १२५ ॥

सत्कृत्य प्रणयार्द्रेण, प्रेषितः पाण्डुस्तनुना । इन्द्रप्रस्थं प्रतस्थेऽथ, सोऽभिमानी समातुलः ॥ १२६ ॥ स दीनवदना-
म्भोजः, शून्यात्मा निश्चरान् मुहुः । यदा किञ्चिद्ददौ कामं, जल्प्यमानोऽपि नोत्तरम् ॥ १२७ ॥ तदा सविधमभ्येत्य, मातुलः
सौचलो षलात् । जगाद पथि गच्छन्तं, करे भुत्वा सुयोधनम् ॥ १२८ ॥ किमेतत् ते सुखं धत्ते, प्रातः शीतरुच्यो रुच्यम् ? ।
इति जल्पन्तामस्वल्पं, गान्धारेयस्तमभ्यधात् ॥ १२९ ॥ जीवैऽगति किं नाम, वर्तते मग मातुलः ? । एवमत्यन्तमृष्यन्ति,
पश्यतो यस्य शयवः ॥ १३० ॥ सहस्रशो मण्ड्योति-निर्भिताऽगरकार्मु(मु)का । सुवर्गमप्यधःकृत्य, जृम्भते श्रुति सा सभा
॥ १३१ ॥ दिगन्तसंपदः संप्र-त्यहंपूर्विकयाऽसिलाः । धर्मनन्वनमायान्ति, द्वीपवत्य इत्यर्णाग ॥ १३२ ॥ आत्राय सत्करे-
र्षिष्म-भास्वानप इव शिगः । सांप्रतं परितो तर्पन्, हर्षगत्यसिलागिताम् ॥ १३३ ॥ कुबेरीकृतनिःशेष-गनीर्षकजुलाः शिगः ।
तस्य न्यजुर्वते गर्वं, गीर्णिन्द्रधियामपि ॥ १३४ ॥ विद्वाग हेमकोटीरं, मूर्ध्नि सन्दागयाशिते । उत्तरीकृति तस्य, धारानं
मेदिनीभृतः ॥ १३५ ॥ धजारोपोत्सवे ताव-रयाऽप्याजोहितं तथा । यथाऽस्य पशयानभै, राजकैः किञ्चरागिताम् ॥ १३६ ॥
तथाऽस्य सर्वथा जने, काश्यपी पशवर्तिनी । कुरैः पतञ्जिरस्थाने-ऽप्यशौ नोत्तिजते यथा ॥ १३७ ॥ एतत्पुरुषव्याताः राजे,

१ तस्यामे स्फटिकी गिति-गच्छगनगच्छताः । गच्छताः सखिते भोजी, ते पुनर्जित्बुर्बुर्बाः ॥ १३६ ॥ " इति श्लोक एकस्मा
त्रायपिरो दृश्यते । २ " जीयजग० मातुल । " इति प्रतिपाद्यतोऽपि सायुः । (३ मनीषको धापकः ।)

प्राप्तनिष्ठं युधिष्ठिरे । कामं ममान्तरात्मानं, दहतीव हुताशनः ॥ १३८ ॥ वलीयः पुण्यमेवैकं, न पुनः पौरुषं क्वचित् ।
पाण्डवा हन्त जीवन्ति, यन्निर्मूलयतोऽपि मे ॥ १३९ ॥ इदानीमप्यहं शत्रूस्तानुच्छेत्तुमलंतमाम् । सहायमद्भुतं क्वचित्, किं तु
पश्यामि नात्मनः ॥ १४० ॥ इमामुद्धीक्षितुं लक्ष्मीं, विपक्षाणामशक्नुवन् । अत्रैवात्मानमुद्बुध्य, तन्मरिष्याम्यसंशयम् ॥ १४१ ॥
त्वं पुनर्मे पितुर्गत्वा, सर्वमेतन्निवेदयेः । इत्युक्त्वा विस्ते तस्मिन्, पुनः शकुनिरत्रवीत् ॥ १४२ ॥

धार्तराण्ड्र ! न खल्वेत-दाभिजात्योचितं वचः । सन्तो हि स्फुटदानन्द-कन्दलाः स्वजनोदये ॥ १४३ ॥ वैज्यमेव क्षितेः
खण्डं, पाण्डवैरुपभुज्यते । मनागपि न तद्वपून-शुपथङ्के भवानपि ॥ १४४ ॥ युवनाद्भुतसौभाग्यै-र्भाग्यैरेतावती यदि । तल्लक्ष्मी-
रगमत् कौटि, नामर्पस्तेऽत्र सांप्रतम् ॥ १४५ ॥ आवृभिर्पदि भूर्मर्तु-स्तस्य संगरमद्भुराः । किङ्करीचक्रिरे भूषाः, किमानन्दाय
ते न तत् ॥ १४६ ॥ यत्तु व्याकुरुषे तादृक्सहायो नास्ति कोऽपि मे । नात्तुमोदामहे वाचं, तामेतां ते मनागपि ॥ १४७ ॥
जगतीगीतदोःकीर्ति-प्रबन्धा बान्धवास्त्वव । पयोधय इवोद्भलाः, पृथिवीश्रावणक्षमाः ॥ १४८ ॥ तेऽप्यसतिभृपाल-मौलिला-
लितशासनः । रणे दुःशासनः पाक-शासनेनापि दुःसहः ॥ १४९ ॥ तव प्रत्युपकारैक-लम्पटः सुभटाग्रणीः ॥ सर्वारिहृदयो-
त्कीर्णः, कर्णः प्राणाञ्जिहासति ॥ १५० ॥ अहमेकयुरीणस्ते, समरेषु ससोदरः । तत् सहायैरिमाभेतैः स्वच्छन्दं
भेदिनीं जय ॥ १५१ ॥

अथाह कौरवस्वोहं, विजये पाण्डवान् पुरः । एतैर्जितैर्जितैवेय-मखिलाऽपि वसुंधरा ॥ १५२ ॥ सौबलोऽप्यम्यथाश्रयः,
१ कुलीनोचितम् । २ इन्द्रेण ।

दुर्योधनस्य
पाण्डवोपरि
द्विष्टस्य
शकुनिना
सह मन्त्रः ॥

सेयं मिथ्या मतिस्तव । न सोऽप्याखण्डलः पाण्डु-पुत्रजैत्रायुधो युधि ॥ १५३ ॥ निहन्ति यत्प्रतापोऽपि, शौण्डीरजलिमज्जरम् ।
 कः सहेत तमभ्यर्णं, तपःसुतरर्चि रणे ? ॥ १५४ ॥ भीमेतिनामसाधर्म्य-शङ्कितैरिव रुडरैः । युद्धे गजासुराकारैः, प्रणेशे पव-
 नात्मजात् ॥ १५५ ॥ खन्यते विशिलैर्जिष्णो-र्वैरिवधःस्थलक्षितिः । अम्मःसिरास्तु जृम्भन्ते, नेत्रयोस्तन्मृगीदृशाम् ॥ १५६ ॥
 ॥ कालिन्दीतोदरं कान्त्या, करवालं यमोपमम् । धारयन्तौ करे युद्धे, दुर्नियम्यौ यमावपि ॥ १५७ ॥ चिष्वक्सेनादय-
 स्तेषां, युद्धदस्तु रणे शुद्धः । अष्टकपानोत्सवं चक्रु-र्द्धयेपामपि पैत्रिणाम् ॥ १५८ ॥ तदित्यजय्यदोर्दण्ड-ताण्डवाः खलु
 पाण्डवाः । शत्र्वाशत्रि विनाऽच्येकः किं तूपायोऽस्ति तज्ये ॥ १५९ ॥

अथोत्फुल्लमुखाग्मोज-मम्यधत्त सुयोधनः । को नामायं झगित्येव, कथ्यतां कथयतामिति ॥ १६० ॥ वभापे सौबलः
 श्रीमन् !, देवता इव देवैनाः । परं मयि प्रसीदन्ति, नातिक्रामन्ति मे मनः ॥ १६१ ॥ नित्यं दुरोदरक्रीडा-स्यक्तक्रीडो
 युधिष्ठिरः । असौ क्रीडितुमाहूतः, क्षणं न स्थातुमीहते ॥ १६२ ॥ देवितुं च न वेत्त्येव, वीर ! खिद्यस्व मा स्म तत् ।
 केनापि छद्मना स्वस्मि-न्नयमाहूयतां पुरे ॥ १६३ ॥ तल्लक्ष्मीमखिलां येन, करमारोहयामि ते । परं सर्वोऽयमौलोचः, पितुः
 स्वस्य निवेद्यताम् ॥ १६४ ॥ दुर्योधनोऽभ्यधाबाह-माल्यातुभिदमीश्वरः । सर्वमेतन्महीभर्तु-स्त्वमेव कथयिष्यसि ॥ १६५ ॥
 इत्यन्योऽन्यकृतालोच-द्वित्रितोपायनिर्णयो । शकुनिर्धार्तिराण्ड्रश्च, ताविन्द्रमस्थमीयतुः ॥ १६६ ॥ प्रविश्य सहसा
 तत्र, धृतराण्ड्रमहीपतिम् । न्यञ्चत्पञ्चाङ्गमानम्य, तावुपाविशतां पुरः ॥ १६७ ॥ मुखकूलं कपोत्ताल-निःश्वासलहरीमुचम् ।

१ जैत्र-जेतृ आयुधं यस्य सः । २ घाणानां सिचानकपक्षिविशेषाणां च । ३ शूतक्रीडाः । ४ विचारः ।

दुर्योधनं प्रियं पुत्रं, धरित्रीपतिरब्रवीत् ॥ १६८ ॥ वत्स ! बलगन्ति निःश्वासा, दीर्घदीर्घाः किमद्य ते ? प्रस्तुतस्तत्र केनापि,
किं तवापि परामवः ? ॥ १६९ ॥ जातवेदसिःकोः दातुं, शम्पासंपातमीहते ? । आच्छेत्तुमिच्छति स्वैरं, कः फणीन्द्रफणा-
मणिम् ? ॥ १७० ॥ ततः शकुनिरह्वाय, महीपतिमवोचत । राजन् ! सुतं तवेन्द्रोऽपि, परामवितुमप्रभुः ॥ १७१ ॥
अन्यत्किमपि तद्दुःख-मस्यन्तस्तनयस्य ते । येनैष म्लानिमानिन्ये, तरुवत् कोटराग्निना ॥ १७२ ॥ उवाच भूपतिर्वाचं,
चिन्ताचान्तमनाः पुनः । चिन्तयन्नपि पश्यामि, न ते दुःखस्य कारणम् ॥ १७३ ॥ विनयाञ्चितमूर्धानो, वान्धवाः सुहृदो-
ऽप्यमी । गुरोर्गिरिमिवाश्रान्तं, नातिक्रामन्ति ते वचः ॥ १७४ ॥ दूरापास्तकिरीटेषु, गलन्माल्येषु मौलिषु । वत्सेदानो तवा-
ज्ञेय, भूमृतामघतंसति ॥ १७५ ॥ किं च ते पुरमप्येतत्, कुबेरपुरजित्वरम् । जुगुप्सिताप्सरोरूपा-स्तव शुद्धान्तयोपितः
॥ १७६ ॥ जितदिग्दन्तिसंतान-मिदमस्त्येव हास्तिकम् । अश्वीयमपि देवाश्च-देशीयं जृम्भते तव ॥ १७७ ॥ तव श्रीवेशमनि
स्मेर-प्रभापिञ्जरिताम्बराः । दृश्यन्ते सुरशैलेन्द्र-सपत्ना रत्नराशयः ॥ १७८ ॥ तव सौधं विनिर्धूत-विमानं मानवेश्वर ! ।
अभ्रासि च यथास्वादु, स्वैरं परिदधासि च ॥ १७९ ॥ तदित्यालोचयन् खेद-निदानं ते न वेदयहम् । अन्यत् किमपि चेत् कथ्यं,
कथ्यतां वत्स ! तन्मम ॥ १८० ॥

व्याजहाराथ नीहार-सृष्टपङ्केरुहाननः । मन्युसंभारसोत्कम्प-वपुरुच्चैः सुयोधनः ॥ १८१ ॥ तात ! यत् सत्यमस्त्येव,
श्रीर्ममेयमनुतरा । शश्वन्मनसि वास्तव्या, यस्य त्वत्पादापांसवः ॥ १८२ ॥ वृणाप सर्वमप्येतत्, किं तु मन्येऽहमात्मनः । झल-

? 'स्तन्नु' इत्येकस्यां प्रती ।

ज्वलायितां दृष्ट्वा, तपस्तनयसंपदम् ॥ १८३ ॥ नदी मोदयते ताव-घावभ्रालोकयतेऽर्णवः । तावदालोककृषीषो, यावन्नोदेति
 मागुमान ॥ १८४ ॥ किञ्चिद्यो यासु नोत्कर्ष-त्तारतम्यस्य विभ्रमः । किञ्चरः समरे यस्मै, तिष्ठतेऽन्योऽपि दोर्मदात्
 ॥ १८५ ॥ निग्रह्याऽपि मे संपत्, सर्ववर्णमनोरमा । चण्डैः पाण्डुसुतौभ्रत्य-भूमैर्घ्यामलिताऽधुना ॥ १८६ ॥ क्षीयेऽहमसिते
 पक्षे, योगिनीकामिनीश्रवत् । चिरोधिनस्तु वर्धन्ते, तमस्तोमा इवान्यहम् ॥ १८७ ॥ हेमन्तहिमसंभारे, स्फारीभवति वैरिणि ।
 माति मेऽहोऽपि निर्लङ्घो, निस्तेजाः स्वं प्रकाशयन् ॥ १८८ ॥ स्तुभो जलधिमैवैक-मशेषितजलाशयम् । वल्गत्यपि रिषो
 ग्रीष्मे, यस्याम्युन्नतिरीह्वी ॥ १८९ ॥ नानारत्नप्रभाजाल-द्वरसंघ्याभ्रविभ्रमाम् । संसदं तां तपःसूनो-वर्वासवोऽप्यभिला-
 पुरुः ॥ १९० ॥ घ्यायन्ति हृदये नित्यं, विस्मृताशेषदेवताः । परत्रक्षेव भूपाला-स्तस्याद्यामेव केवलम् ॥ १९१ ॥ नमन्नु-
 पतिकोऽीर-मणीनामपि दुर्धराः । सहन्ते न महस्तस्य, पादाभ्योजरजःकणाः ॥ १९२ ॥ हर्म्याङ्गणे नृपास्तस्य, मण्डलीचन्ध-
 शालिनः । प्रेधाद्यणं प्रतीधन्ते, प्रस्तुतान्योऽन्यसंकथाः १९३ ॥ भूपालोपायनायतै-र्गजैस्तन्मन्दिराजिरम् । श्यामलीक्रियते
 दान-निर्जितरि नरीदैः ॥ १९४ ॥ तचुरङ्गरुरोत्खातैः, पांशुभिस्तलिनाऽग्निः । घभूव भूमृतोऽप्यास-न्नत्युजाः शृङ्गसङ्गिभिः
 ॥ १९५ ॥ तद्वेश्मन्युपदारत्न-कूटकान्तिविरोहितः । लक्ष्यतेऽभ्युदितोऽप्यर्कः, सभाकमलिनीस्मितैः ॥ १९६ ॥ तदेतत्तात !
 निःशेषं, पश्यतस्तस्य मन्दिरे । द्विधेय हृदयं मेऽभू-द्विदलसंधिवन्धनम् ॥ १९७ ॥

१ 'शूरमरे' प्रतिद्वयपाठो न साधुः । २ चन्द्रयत् । ३ 'जलाशये' इत्येकप्रतिपाठोऽपि साधुः । ४ 'देयते' इत्येक-
 प्रतिपाठोऽपि साधुः । ५ कृत्वा ।

अथाम्यघच संरम्भा-द्वृतराष्ट्रः सुयोधनम् । धिग्वत्स ! मत्सरः कोऽय-मस्थाने ते गरीयसः ? ॥ १९८ ॥ लक्ष्मी-
रसंस्तुतानाम-प्यानन्दाय महीयसः । किं पुनः प्रेम सर्वस्व-शालिनां कुलजन्मनाम् ? ॥ १९९ ॥ बलक्षमुदये भानोः, पुण्डरीकं
विकस्वरम् । मलिनं पश्य संकोच-मन्दमिन्दीवर पुनः ॥ २०० ॥ ममैवेति तपःसूनोः, किं न चिन्तयसि श्रियः ? । प्रथन्ते
मन्मथस्यैव, वसन्तस्य हि संपदः ॥ २०१ ॥ नन्वात्मनीन एवाय-मात्मीयानां खलूदयः । किं नाम्भोधिः स्पृशेच्छक्ष्मी-मु-
दये मृगलक्ष्मणः ? ॥ २०२ ॥ तदानन्दपदे वत्स !, विषादस्ते न सांप्रतम् । कोऽयं राकानिशीथिन्या-मन्धकारः प्रगल्भते ?
॥ २०३ ॥ इत्युचिवांसमाह स्म, धराधीशं सुयोधनः । न तथा बाधते तात !, तल्लक्ष्मीमामनुत्तरा ॥ २०४ ॥ यथा तस्यां
समायां तैः, पाञ्चालीसचिवैः कृतः । ग्रहासौ बाधते तं च, मातुलः कथयिष्यति ॥ २०५ ॥ युग्मम् ॥

अथाल्यद्वृतराष्ट्राय, मूलतः सौवलस्तदा । यथा यथा हसन्ति स्म, पाण्डवेयाः सुयोधनम् ॥ २०६ ॥ दुर्यो-
धनोऽभ्यघाञ्च्यः, कृष्णया सममाददे । संपदं यदि तेषां तत्, तात ! जीवामि नान्यथा ॥ २०७ ॥ किं गण्यते स जीवन् ?
यः, परिक्लिष्टोऽपि जीवति । किमिन्दोरुदयः सोऽपि, यः पयोदैस्तिरोहितः ? ॥ २०८ ॥ खञ्जिताङ्घ्रिने देवा-द्वृत्तविक्रमतेजसः ।
वरं मृत्युर्मुगाराते-र्न करिष्यः पराभवः ॥ २०९ ॥ इति व्याहरति क्रोधात्, तस्मिन्नीष्यमिलीमसे । धृतराष्ट्रः पुनर्वाच-मु-
वाच गरिमोचिताम् ॥ २१० ॥ पाण्डवैयैः सहासाकं, शस्त्राशस्त्रिकथामपि । कुर्वतां खर्वति क्षिप्रं, कीर्तिर्लज्जा तु दीर्घति
॥ २११ ॥ स्ववंश्यैः समरारम्भ-नूतनाम्भोदवारिभिः । करोपि कुरुवंशोऽस्मिन्, किं कलङ्कनवाङ्करम् ? ॥ २१२ ॥ वैर्षी-

१ उज्ज्वलम् । २ अतिवृद्धः ।

यानपि भूपालः, पुत्रवात्सल्यपिच्छिलः । नूनं जातस्तनूजानां, यच्छिनत्ति न मत्सरम् ॥ २१३ ॥ इति विश्वेऽपि किं विश्वे,
 परीवादं ददासि मे । तदेतस्मादपस्मारा-द्विनिवर्तितुमर्हसि ॥ २१४ ॥ (युग्मम्) सर्वैरप्यात्मनो मा गाः, सहायैस्त्वमहं-
 र्युताम् । नयेयुः पाण्डवेया हि, वीरलक्षानपि क्षयम् ॥ २१५ ॥

इति मायिणि भूमीन्दौ, जगाद शकुनिः शनैः । एकमौपयिकं वेद्मि, स्वीकारे पाण्डवत्रियः ॥ २१६ ॥ पतन्ति
 पत्रिणो यस्मि-न्नाङ्गे कस्यापि संगरे । अकीर्तिश्च न विस्फूर्ति-मियति जगति क्वचित् ॥ २१७ ॥ द्यूतक्रीडामहं वेद्मि, न
 पुनस्तपसः सुतः । तथा हरामि तल्लक्ष्मी-मनुजानाति चेद्भवान् ॥ २१८ ॥ धार्तराष्ट्रोऽब्रवीत् तात !, त्वमनुज्ञातुमर्हसि ।
 आविष्कृतसुखोपाया-गिमां मातुलभारतीम् ॥ २१९ ॥ ऊचे नृपतिराह्वय, विदुरं गजसाह्वयात् । तस्यालोचन विश्वेभ्ये, स्थितो
 यस्यास्मि शासने ॥ २२० ॥ खिन्नः सुयोधनोऽप्याह, त्वं चेदालोचयिष्यसि । न दास्यति मतं तेऽसौ, ततो मृत्युर्मम
 द्युक्त्वा ॥ २२१ ॥ मृते च मयि राजेन्द्र !, विदुरेण सुखी भव । उभावपि समेतौ च, युद्धीयाथां महीभिमाम् ॥ २२२ ॥
 उन्नमय्य मुखं खेहात्, पाणिना शिरसि स्पृशन् । अथ रुष्टमभाषिष्ट, धृतराष्ट्रस्तनूद्भम् ॥ २२३ ॥ लक्ष्मीस्ते हास्तिकप्रा-
 ज्या, स्वाराज्यस्यापि जित्वरी । धर्मात्तमजन्मनो लक्ष्म्याः, किंचनापि न हीयते ॥ २२४ ॥ अथाद्भुता सभा तादृ-ड्भम
 नास्तीति खिद्यसे । मा खिद्यस्व तथा कुर्वे, यथा स्याः पूर्णवाञ्छितः ॥ २२५ ॥

तनूजं सान्त्वयित्वेति, धृतराष्ट्रोऽतिशायिनीम् । सभां निर्मातुमादिक्षत्, तत्क्षणं स्थपतीश्वरान् ॥ २२६ ॥ निर्ममे

१ पुत्रवात्सल्येन पिच्छिलः-अम्लकांजीसदृशः मूढ इति यावत् । २ गर्विष्ठताम् । ३ 'तं' प्रतिद्वयम् ।

वेस्तपःसूनु-सभासत्राक्षचारिणी । शतद्वारा मणिस्तम्भ-सहस्रसुमगा समा ॥२२७॥ सर्वसंदेहसंदोह-भिदुरं चिदुरं ततः ।
 आसुराकारयामास, भूपतिर्हस्तिनापुरात् ॥ २२८ ॥ आगत्य प्रणयग्रहः, प्रणम्य चरणाम्बुजम् । क्षितीशित्पुरुषाविधव्,
 प्राञ्जलिचिदुरः पुरः ॥ २२९ ॥ सुत-सौयलयोः सर्व, कैतवाकृतपांसुरम् । ततः क्षोणिपतिस्तस्य, तमालोचमचीकथत् ॥
 २३० ॥ अथोच्ये चिदुरस्तीव्र-विपादच्छिदुराशयः । युष्मन्मन्त्रोड्यमन्त्राणि, इहा । मेऽन्तर्निकृन्तति ॥ २३१ ॥ वचो विद्या-
 ननद्यानां, नान्यथा भयति क्वचित् । कुलारण्यैकदावापि-रुत्थितोऽयं सुयोधनः ॥२३२॥ किं न श्रुतं यथापूर्वं, नल-कूचर-
 योरपि । अनर्थफल एवाय-मभूद् द्यूतविपद्भुमः ॥ ॥ २३३ ॥

तथा हि कोसलेऽप्यस्ति, कोशास्तथनर्देर्जनैः । अलकाविजयप्रौढ-कौशला कोशला पुरी ॥ २३४ ॥ तस्यामासीर्घञो-
 म्भोभिः, द्यावितान्शेषभूतलः । कृतवैरिव्यूहार-निषेधो निषेधो नृपः ॥ २३५ ॥ तस्याभूत् तनयो वैरि-कुलकालानलो नलः ।
 द्वितीयः खण्डिताराति-डम्बरः कूचरः सुतः ॥ २३६ ॥ वेत्रिणाऽऽवेदितोऽन्येष्टु-रुपगम्य प्रणम्य च । दूतः कश्चिन्महीपालं,
 मीलिताञ्जलिर्ब्रवीत् ॥२३७॥ विदुर्भेषु भुवः कर्ण-कुण्डलं कुण्डिनं पुरम् । देवास्ति देवदेशीय-स्तस्मिन् भीमरथो नृपः
 ॥२३८॥ तस्य निःसीमरूपश्री-र्दमयन्तीति विश्रुता । तनयाऽस्ति जगन्नेत्र-कुमुदाऽऽनन्दकौमुदी ॥ २३९ ॥ नेत्रपीयूषवापी
 तां, निर्माय नियतं विधिः । स एवाहमुतान्योऽस्मि, विस्मयादित्यचिन्तयत् ॥२४०॥ हित्वा जलाशयान् हंसाः, कैलासमरस्ती-
 म्बिव । गुणाः स्वयं श्रयन्ति स्म, संश्रयस्पृहयैव ताम् ॥ २४१ ॥ तनोति नित्यमद्यापि, देवी वाचामधीश्वरी । अक्षवलिच्छ-

? 'घञोम्भोधिष्ठा०' प्रविष्टव० । २ जपमालामिपात् ।

लात् तस्या, गुणौघगणनामिव ॥२४२॥ शश्वन्मनसि कुर्वाणा, केवलं धर्ममार्हतम् । तत्त्यजे तद्भयेनेव, पापवार्ताभिरप्यसौ ॥
 २४३ ॥ अनुरूपो वरः कश्चि-दुहितुर्भे भवत्विति । स्वयंवरस्युपाक्रंस्त, तत्कृते भीमभूपतिः ॥ २४४ ॥ सर्वानिह्वातुसुर्वीशा-
 नन्यान् वैदर्भभूपतिः । प्राहिणोदपरान् देव-दूतानाकूतकोविदान् ॥ २४५ ॥ अहं तु देवपादाना-मन्तिके मेदिनीभृता ।
 प्रहितः परमात्मेव, स्वस्वरूपे सुमुशुणा ॥ २४६ ॥ तन्निजाभ्यां कुमारभ्यां, सहाभ्येत्य स्वयंवरम् । भूमीन्दो ! भीमभूपाल-
 मानन्दयितुमर्हसि ॥ २४७ ॥ मेदिनीशोऽथ तद्वाच-मोमिति प्रतिपद्य ताम् । आदिदेश विदर्भेषु, प्रस्थानाय चरूथिनीम् ॥
 २४८ ॥ प्रजासंजनितत्रासं, निग्रहीतुमिवान्तकम् । प्रत्यपार्चीं दिशं सैन्यैः, प्रतस्थेऽथ प्रजापतिः ॥२४९॥ क्रमात् प्रत्युद्गतः
 ग्रीत्या, चिदर्भगृथिवीशुजा । विवेश क्षोणिपदखण्ड-मण्डनं कुण्डिनं नृपः ॥ २५० ॥ नलं विलोक्य कंदर्य-कल्पद्रुनवकन्द-
 लम् । दर्भीयति स वैदर्भ-जनोऽन्यानवनीशुजः ॥ २५१ ॥ कुण्डिनेशनिदेशेन, नेदीयः केलिकानने । निवासानग्रहीत्
 ग्रीत्या, महीपतिपताकिनी ॥ २५२ ॥ यथौचित्यधृताकल्या-स्तेऽथ कल्पद्रुमा इव । मञ्चानुचैरलंचक्रुः, क्षोणिशक्राः स्वयं-
 वरे ॥ २५३ ॥ कोशलापतिरप्येकं, माणिक्यमयमद्भुतम् । कुमारभ्यां समारोह-न्मञ्चमुच्चूलशालिनम् ॥२५४॥ क्षत्रियाणा-
 मगच्छस्मी-र्नक्षत्राणामिव क्षणात् । विश्वभास्वत्युपारूढे, मञ्चपूर्वाचलं नले ॥ २५५ ॥

नवपर्युत्तवैदूर्य-मौक्तिकप्रायभूषणा । मधुव्रतकुलाकीर्ण-गुष्पास्तीर्णिव माधवी ॥ २५६ ॥ हर्षोत्फुल्लचलचेटी-कृतालोक-
 ध्वनिस्ततः । लक्ष्मीर्भूतेव वैदर्भी, विवेशान्तःस्वयंवरम् ॥ २५७ ॥" (शुभम्) इमां रति-शची-लक्ष्मी-पार्वतीरूपजि-

१ 'प्रजामञ्जरितत्रासं' प्रतित्रयपाठः, तत्र प्रजायाः मञ्जरितः—विकसितः त्रासः यस्मात्तम् इत्यर्थः । २ तृणीयति ।

त्वरीम् । निर्माय महतो जज्ञे, निर्वादस्य पदं विधिः ॥ २५८ ॥ स्मरे-न्द्र-मुरजि-त्कण्ठे-काललीलाजयी न यत् ।
 अनेन निर्ममे कश्चि-दित्यतर्कि जनैस्तदा ॥ ॥ २५९ ॥ (युग्मम्) मनोभिः सर्वभूपानां, वितन्वद्भिर्गतागतम् । अन्तराध्वा
 तदज्ञानां, तदा पार्णिधमोऽभवत् ॥ २६० ॥ शृङ्गारसपूर्णायां, केदारश्रुवि शालिवत् । जातः स्तम्बकरिस्तस्या-ममिलापो
 महीशुजाम् ॥ २६१ ॥ तां वीक्ष्य पुण्यतारुण्यां, नलोऽप्यन्तरचिन्तयत् । कात्यायन्या तपस्वी धि-ऽमृडः कामं विडम्बितः ॥ २६२ ॥

अथ तस्याः स्मरोद्रेक-स्रत्रितानेकविप्रमान् । नाभग्राहं महीपालान्, दर्शयामास वेत्रिणी ॥ २६३ ॥ देवि ! तैस्तेगुणैः
 सोऽय-मगाधो मगधाधिपः । वपुर्लाविण्यकछोलै-र्जितानङ्गोऽयमङ्गराट् ॥ २६४ ॥ एष विद्विपतां सुत-सप्तज्ञो वद्ग-भू-
 पतिः । वारितारिकुरङ्गाधी-शृङ्गारोऽयं कलिङ्गराट् ॥ २६५ ॥ असौ मगरिपुत्रैण-कङ्कणः कुङ्कणेश्वरः । शत्रुवित्रासनाद्यैक-
 नदोऽयं लाटनायकः । २६६ ॥ प्रत्यर्थिप्रार्थितप्राण-त्राणोऽयं हूणदैवतम् । असौ जनितविदोपि-डिम्बः कम्बोजभूमियुक् ॥
 २६७ ॥ इत्थमस्थालुमेतेषु, सिन्दुवारोष्विवालिनीम् । द्यशुद्रीक्ष्य वैदभ्याः, पुनर्देवारिक्ती जगौ ॥ २६८ ॥ देवि ! पश्य पुरः
 सोऽयं, निपधाया विशेषकः । विवेक-विक्रम-न्याय-निधिर्निपधभूपतिः ॥ २६९ ॥ एतौ च पुरतोऽमुष्य, तनयो नल-
 कूचरौ । शम्भोरस्रययेवाभूद्, द्विमूर्तिरिव मन्मथः ॥ २७० ॥ सारिणीवारिचक्षु-स्तस्याः सिञ्चश्रुपटुमान् । पपात बृहदावाले,
 शाखिनीच नले चिरम् ॥ २७१ ॥ उचरत्प्रौढरोमाञ्च-मथ सैतदचिन्तयत् । देवः किमागतः कामः, स्वयमेव स्वयंवरम् ?
 ॥ २७२ ॥ अनेकविरहिल्लैण-हृत्यापातकिनोऽथवा । कुतस्तस्येदृशी मूर्ति-मलितीदलकोमला ? ॥ २७३ ॥ प्रकामकमनी-

? दुर्गादेव्या । २ शिवः ।

येऽस्मि-न्निर्मितेऽम्भोजभूर्धुवम् । अनुरूपगुणग्राम-निर्माणे विह्वयोऽभवत् ॥ २७४ ॥ नमोऽस्तु विधये तस्मि-न्नोपकारो
ममापरः । कृतार्थयितुकामेन, येन मामयमादधे ॥२७५॥ चिन्तयन्तीदमानन्दा-श्मयन्ती सवेपथुः । वरमालां निचिक्षेप,
नलस्य गलकन्दले ॥ २७६ ॥

तत्पाणिनस्वमाणिक्य-मयूखैररुणीकृता । गुम्फितेव चमौ पुण्यैः, सोऽनुरागदुमोद्भवैः ॥२७७॥ उल्लङ्घ्य भ्रूमृतः सर्वान्,
वैदर्भीसरिता थिते । नलाम्भोर्धौ चभ्रुवुस्ते, श्यामास्तत्सैवलैरिव ॥ २७८ ॥ भीमस्य निपधस्यापि, स्वजनप्रीतिगङ्गाया ।
द्विपदप्रीतिकालिन्ध्या, तत्प्रयागीयितं सदः ॥ २७९ ॥ कोशलेश्वर-भीमाभ्यां, यथामनसमुच्चैः । आरेभे नल-वैदभ्यो-
र्धिवाहमहिमोत्सवः ॥ २८० ॥ अतःप्रभृति जन्मान्तं, प्राणा अपि ममैव ते । इतीव दक्षिणं पाणि-माददातामिमौ मिथः ॥
२८१ ॥ मन्ये विलीय निर्गत्य, पाणिपीडनपर्वणि । तयोरगच्छतामैक्यं, मनसी स्वेदकैतवात् ॥ २८२ ॥ प्रदक्षिणीकृते वद्धौ,
हस्तमोचनपर्वणि । भीमो नलाय दत्ते स्म, रत्ना-श्वे-भादिकं बहु ॥ २८३ ॥ निपधापतिरादाय, सवधूकमथात्मजम् ।
भीमेनानुगतो हर्षा-न्दचलत् कोशलां प्रति ॥ २८४ ॥

कांचिदप्यवर्णी गत्वा, निदेशात् कोशलेशितुः । निवृत्तः कुण्डिनाधीश-स्तनूजामन्वशादिति ॥ २८५ ॥ व्यसनेऽपि
मवर्षत्से, पतिवर्तमानुवर्तिनी । पतिमेव परं प्राहु-र्देवतं हि मृगीदृशाम् ॥ २८६ ॥ प्रतिगृह्य नमन्मौलि-स्तुशिष्टिमिमां पितुः ।
नलस्य रथमारुह्य, प्रतस्थे भीमनन्दिनी ॥ २८७ ॥ नलः कान्तावपुःस्पर्श-लालसः किल वर्त्मनि । स्यन्दनं सादिनाऽव-

न्या-मुद्रातिन्यामनाययत् ॥ २८८ ॥ इतिऽप्यगौदिकप्रश्ने, गद्गदे तद्वचैःप्रियः । किं ब्रवीषीति भूयोऽपि, भैमीं वक्ति स्म
 नैपथिः ॥ २८९ ॥ अनुरागो नले भैम्या, दिनान्ते वा ममाधिकः ? । इति ज्ञातुमिवागच्छत्, संध्या सैन्यस्य गच्छतः ॥ २९० ॥
 त्रपावन्दिग्रहात् काम-माकर्षन्ती विदर्भजाम् । आगात्तमी तमःसैन्यैः, सखीव हृदयंगमा ॥ २९१ ॥ नवं नलकरस्पर्श-
 चुम्बना-लिङ्गनादिकम् । वेत्रीव दर्शयत् भैम्या, जजृम्भे तिमिरोत्करः ॥ २९२ ॥ तथापि पथि नाऽऽवासा-नग्रहीन्नपिपथा-
 पतिः । स्वपुरं प्रति लोकाना-मुत्कण्ठा हि बलीयसी ॥ २९३ ॥

नलेन दम्पयत्या च, ब्रजञ्चामथ वर्त्मनि । कर्णामृतमिवाश्राधि, रोलेम्बतुमुलध्वनिः ॥ २९४ ॥ नलं भैमी वभा-
 पेऽय, नाथ ! नात्र विभाव्यते । रम्या द्रुमात्रलिः काचित्, तत् किं कोलाहलोऽलिनाम् ? ॥ २९५ ॥ रम्भोरु ! तिमिरैः किंचित्,
 कारणं नावगम्यते । निवेदिते नलेनेति, भैमी मालं स्वमामृशत् ॥ २९६ ॥ तदैवाधिरभूत् तस्या-स्तिग्मदीधितिबान्धवः ।
 त्रौमयन् सैन्यलोकस्य, लोचने तिलकोऽलिके ॥ २९७ ॥ ततोऽपृच्छन्नलस्तन्वि !, किमेतदिति विस्मितः । साऽप्युवाच मम
 स्वामि-अन्मसब्रह्मचार्यसौ ॥ २९८ ॥ तदुद्योतेन मत्तलि-कुलदंशुनासृजम् । तौ मुनिं कंचिदैक्षेतां, दम्पती प्रतिमास्थि-
 तम् ॥ २९९ ॥ गण्डकण्डूमपाकर्तुं, केनचिद्वनदन्तिना । घट्टितोऽयं स्फुटं ध्यान-स्थेमवान् स्थाणुशङ्कया ॥ ३०० ॥ तदीय-
 मदसंसर्क-द्विरैरप्यनुदुतः । समाधेर्नार्यामभ्रशयत्, तद्वह्यस्य कस्तुलाम् ? ॥ ३०१ ॥ इत्यन्तस्तर्कयन्तौ त-माधाय निरुपद्र-
 वम् । उल्लसत्प्रीतिकल्लोल-विह्वलौ तौ प्रणेमतुः ॥ ३०२ ॥ (त्रिभिविशेषकम्) प्रतिमामुपसंहृत्य, मुहूर्त्तेन महामनाः ।

१ विपमायाम् । २ पर्वतादिसंबन्धिप्रश्ने । ३ तस्या वचः प्रियं यस्य । ४ रोलेम्बः-भ्रमरः । ५ 'भासयन्' एकप्रति० । ६ अस्तुग्-रुधिरम् ।

नलो दम्पय-
 न्या वृतः ।
 कोशलं
 प्रति
 गमनम् ॥

॥ ९६ ॥

जगाद स मुनिर्ज्ञानी, धर्मस्थेमकरीं गिरम् ॥ ३०३ ॥ न धर्मो नूतनः कोऽपि, युवयोरुपदिश्यते । ययोर्भूतं भवद्भावि-जन्म-
 धर्मकवन्धुरम् ॥ ३०४ ॥ चतुर्विंशतिमुद्दिश्य, दमयन्ती जिनेश्वरान् । तपश्चक्रे ददौ रत्न-तिलकांश्च पुरा भवे ॥ ३०५ ॥
 तेनास्याः शाश्वतं भाल-स्थलालङ्करणं नवम् । अस्मिञ्जन्मनि मार्तण्ड-विडम्बी तिलकोऽभवत् ॥ ३०६ ॥ जन्मान्तरे तथा
 सित्तः, कुमार ! भवताऽप्यसौ । धर्मदुः फलितः शश्व-अज्ञे तैस्तैः फलैर्यथा ॥ ३०७ ॥ अधिगम्याऽऽर्हतं धर्म-मागामिन्यपि
 जन्मनि । सर्वकल्याणकल्लोल-पारावारौ भविष्यथः ॥ ३०८ ॥ तामित्यमृतसञ्जीवीं, तौ निशम्य मुनेर्गिरम् । प्रतस्थान्ते
 रथारूढौ, प्रौढग्रहादमेदुरौ ॥ ३०९ ॥

पुरीपरीसराऽऽराम-मुपेयुषि नृपे क्रमात् । नलः प्रमोदसंफुल्लः, प्रेयसीमित्यवोचत ॥ ३१० ॥ देवि ! पश्य निजश्रीभि-
 र्जयन्तीममरावतीम् । तव श्वशुरसंतान-राजधानीमिमां पुरीम् ॥ ३११ ॥ इतः क्रीडातडागानि, केलिघात्रीघरा इतः । इतो
 लीलावनत्रेणि-रितः प्रमददीर्घिकाः ॥ ३१२ ॥ इत्यादि तत्तदुन्मील-त्प्रमोदलहरीजुषः । अदर्शयन्नयादर्शो, विदर्भदुहितुर्नलः
 ॥ ३१३ ॥ (युग्मम्) वधूवरं पुरस्कृत्य, प्रारब्धविविधोत्सवम् । विवेश निपथः शक्र-संकाशः कोशलापुरीम् ॥ ३१४ ॥
 तस्यामुद्धीक्ष्य वैदर्भी, जिनवेश्मानि भूरिशः । पत्या नलेन मेने स्वं, पुमर्थत्रयशालिनम् ॥ ३१५ ॥ समं नलस्य निर्वीडं,
 क्रीडतः कान्तया तथा । दिनैर्योमायितं कामं, क्षणदाभिः क्षणायितम् ॥ ३१६ ॥ क्रीडाद्रिललितैर्जातु, जातु काननकेलिभिः ।
 दोलालीलार्थितैर्जातु, जातु वारिविगाहनैः ॥ ३१७ ॥ कुसुमावचनैर्जातु, जातु मालाभिर्गुम्फनैः । उत्तंसरचनैर्जातु, नयतः

म्म दिनानि तौ ॥ ३१८ ॥ युगम् ॥

अथान्यदा नलं न्यस्य, राज्ञे निपद्यभूपतिः । कूर्परं यौवराज्ये च, परित्रज्यामुपाददे ॥ ३१९ ॥ तस्मिन्नाग्निं प्रजाः
नर्मा-स्तरङ्गिवधनोदये । अध्यारोहन् परां लक्ष्मीं, तपाल्यय इवापगाः ॥ ३२० ॥ चूर्णीकृत्य प्रतापाग्नौ, रिपुस्त्रीहारवल्लीराम् ।
न कामं धरलीचक्रे, यद्भःश्रामादमात्मनः ॥ ३२१ ॥ प्रतापमित्र-संपन्नमसहिष्णवः । ममज्जुद्धिपदुर्वीश-श्रियस्त-
स्यामिगारिणि ॥ ३२२ ॥ म मैन्यैः साधयामास, भक्तार्थमधिद्युतिः । करैरुणांशुमालीव, गगनार्थमशेषतः ॥ ३२३ ॥ मर-
त्ताधाधिराजस्य, राजानस्तस्य तेनिरे । संभूय भूरिसंभार-मभियेकं हरेरिव ॥ ३२४ ॥

हूयरः कृत्वेतास्तु, तस्य राज्याभिलाषुकः । रन्ध्राण्यन्वेपयामास, मृगारेरिव जम्बुकः ॥ ३२५ ॥ नलस्तु सह तेनैव,
रान्धमश्रीतिवन्दुरः । नित्यं दुरोदरक्रीडां, तनोति मिश्रदाशयः ॥ ३२६ ॥ अन्येद्युस्तु गम-चर-बन्ध-मोक्षसुधीरपि । कूर्परं
देवर्नर्दवा-अंतुं नालं नलोऽभवत् ॥ ३२७ ॥ नलस्य काङ्क्षितो नाक्षः, पतति स्म कथंचन । मारयामास तच्छरीरिन्, भूयो-
भूयस्तु हूयरः ॥ ३२८ ॥ नगर-ग्राम-खेटादि, हारयन्नभवन्नलः । गललक्ष्मीः क्रमात् पक्षे, शशीव विशेदेतरे ॥ ३२९ ॥
विपनाद जनः मर्मः, कूर्परस्तु मुदं ययौ । “ दुःखी ध्यान्ते हि लोकोऽय-मुलूकः पुनरुन्मदः ” ॥ ३३० ॥

आकर्ण्य लोरुहकार-कोलाहलमुदितरम् । अम्पयान्नलमभ्येत्य, समयं भीमनन्दिनी ॥ ३३१ ॥ स्वामिन् ! कोऽयं विप-
र्यामः, संप्रत्यभिनवस्त्व ? । विनोदमात्रमैत-दुरोदरमुदीरितम् ॥ ३३२ ॥ त्वाद्दशा अपि चेदस्मिन्, मञ्जुव्यर्थसनापति ।

१ (गमचरावधनप्रभेदौ,) गमे च चरे च बन्धे च मोक्षे च निपुणः । २ कृष्णे ।

नलस्य
राज्या-
भियेकः ।
कूर्परेण
सह द्यूत-
क्रीडा च ।

॥ १७ ॥

ततस्तारयिता कः स्यान्मज्जतां मन्दमेधसाम् ? ॥ ३३३ ॥ प्रतिपक्ष इवाक्षोऽयं, तथाद्य प्रातिलोमिकः । इत्यत्यपि गते तस्मा-
दपाकुरु दुरोदरम् ॥ ३३४ ॥ अभिपिञ्च स्वयं राज्ये, भ्रातरं कूबरं वरम् । प्रसह्य हृतराज्यस्तु, वाढ्युत्प्रासयिष्यसे ॥ ३३५ ॥
गिरमित्यादिकामुचैरुच्यमानां नलस्तया । न विन्दति स्म गम्भीरं-वेदीव निशितां शृणिम् ॥ ३३६ ॥ अथासत्पुरुषैर्भैमी-
निदेशाज्जगदे नलः । द्रुथैव पृथिवी किं नु, हार्यते कृच्छ्रतोऽजिता ? ॥ ३३७ ॥ किं न द्यूतं परित्यज्य, जीवयस्यनुजी-
विनः ? । शुक्ले हि सरसि ग्रीष्मे, कियन्नन्दन्ति दर्दुराः ? ॥ ३३८ ॥ इत्येवामप्यनादृत्य, वचश्चिक्रीड नैपथिः । “ विपर्येति
भृशं पुंसां, बुद्धिः क्रुद्धे हि वेधसि ” ॥ ३३९ ॥

नलस्ततोऽवरोधेन, समं भैमीमहारयत् । तारकाभिः सह प्रातः, कौमुदीमिव चन्द्रमाः ॥ ३४० ॥ हारयामास भूपालः,
शरीराभरणान्यपि । वसन्तस्य व्ययारम्भे, कुसुमानीव चम्पकः ॥ ३४१ ॥ जगर्ज जगतीनाथ-श्रीलाभे कूचरोऽधिकम् ।
दुर्धराः सरितामोघाः, प्राप्तौ ह्यम्भोदसंपदः ॥ ३४२ ॥ राज्यभ्रंशे भुवो भर्तुः, प्रजाश्चक्रन्दुरुचकैः । कुलायभूरुहो भङ्गे,
पञ्चिणामिव पङ्कयः ॥ ३४३ ॥

कूचरो नलमित्यूचे, मदीयां सुश्व मेदिनीम् । पिता दत्ते स्म ते राज्यं, ममेदानीं तु देवनः ॥ ३४४ ॥ गर्वं कमपि मा
कार्पी-ने दूरे दोर्भृतां थियः । इत्युक्त्वाऽम्बरखण्डैक-मात्रश्रीरचलन्नलः ॥ ३४५ ॥ मया जिताऽसि मा यासी-र्मदन्तः-
पुरमाश्रय । नलानुयायिनो भैमी-मित्यवोचत कूबरः ॥ ३४६ ॥ ततस्तमूचिरे पौराः, किमेतां प्रतिषिध्यसि ? । मृत्युमाप्नोति

१ दुर्धरहस्तीव । २ ‘नाथः’ प्रतिद्वय० । ३ नीडवृक्षस्य निवासवृक्षस्येति यावत् ।

शार्दूल्याः, पतीयन् मृगभूर्तकः ॥ ३४७ ॥ मातृवदयितां भ्रातृ-स्तच्चमेतां महासतीम् । ग्रणम्य रथमारोप्य, श्रेयस्य प्रेयसा
नद ॥ ३४८ ॥ इत्युक्तस्तीर्नमस्कृत्य, वैदभीं रथमार्षयत् । अलं तव रथेनापि, नलेनेति न्येयेधि सः ॥ ३४९ ॥ नृपागा-
रान् पुरस्कृत्य, प्रेयसीमतिधीरधीः । नलोऽचलन्मुखाम्भोजात्, पदार्थे इव भारतीम् ॥ ३५० ॥ प्रियानुव्रज्य यातस्य
प्रस्थितस्य शनैःशनैः । प्रयाणपटहैजति-माक्रन्दैरुज्जीविनाम् ॥ ३५१ ॥ लीलाङ्कुरङ्गक-क्रीडा-सारिका-कैलिवर्हिणः । ।
गृहपारावताः ! सन्न-कीरन्वापीसितच्छदाः ! ॥ ३५२ ॥ श्रेयांसमनुगच्छन्ती-मनुजानीत मां मनाक् । वदन्तीति तदा
भैमी, कस्याद्रं नाकरोन्मनः ? ॥ ३५३ ॥ (युगम्) पुरे पौरवधूनेत्रैः, प्रारब्धप्रावृषि क्षणात् । तस्याः प्रियानुगामिन्याः,
प्रमत्तुः प्रीतिवीरुधः ॥ ३५४ ॥ धिग्विधि यो नलस्यापि, दशमेतामदर्शयत् । न धिग्याऽस्य स्वभावोऽयं, चन्द्रमस्यपि
दृश्यते ॥ ३५५ ॥ चिकीर्षयं तवासीचेत्, किं विधे ! मरतार्थशुक् । चक्रे नलस्त्वया ? यद्वा, “महाऽऽरोहो महापदे” ॥ ३५६ ॥
यां मतीं शापशङ्कीव, करैः धरोऽपि नासृशत् । सहते सा कथं भैमी, पादचङ्गमणक्कुमम् ? ॥ ३५७ ॥ धिक्ख्वरं कुतोऽस्यापि,
स्वैर्यभैम्यन्ति संपदः । भ्रातरं भ्रातृजायां च, य एवं निरवाप्तयत् ॥ ३५८ ॥ इति व्रजति वैदभीं-सहाये नलभूपतौ ।
अन्तर्नगरसुबेरु-नागराणां गिरस्त्वा ॥ ३५९ ॥ (पञ्चभिः कुलकम् ।)

तदा भैमीक्रमस्पर्श-भूतमन्येव मेदिनी । धावत्पौरजनोद्भूत-रजोव्याजादिवं ययौ ॥ ३६० ॥ पौरामात्यादिभिलोकै-
रुपनीतानि कोटिशः । निराङ्कुरवन्नलो याना-न्यगच्छन्नगराद्गहिः ॥ ३६१ ॥ सह प्रस्थास्त्रवः कामं, कुलामात्याः क्षमाभृता ।
तैस्त्वेवाङ्क्यैः समं पौरै-न्यैवत्यन्त कथंचन ॥ ३६२ ॥ दुःखादभ्येत्य वैदभीं, विभाव्य सुसमुज्ज्वलम् । पौर्यः पुनर्यशुर्धाम,

तत्सतीत्वविकस्वराः ॥ ३६३ ॥ भीमात्मजानिमाहृक्ष्मी-मिवादाय नलोऽचलत् । गतेऽस्मिन् सर्वमप्यासी-त्रिलक्ष्मीकं कुतोऽन्यथा ? ॥ ३६४ ॥ पुरीपरिसराराम-चांसिमाद्यैर्विनोदयन् । चिदर्भदुहितुशु-र्नलोऽगच्छत् पुरः पुरः ॥ ३६५ ॥ भैरव्याः पुराऽभवत् प्रीति-रातपत्रेन तावती । पत्या धृतोचरीयायाः, सातपे पथि यावती ॥ ३६६ ॥ पार्थिवस्तां पथि श्रान्तां, यत्र तत्रोपवेशिनीम् । निर्व्याजं वीजयामास, स्वेदिनीं सिचयाञ्चलैः ॥ ३६७ ॥ कापि श्रेमेण विश्रान्तां, संवाह्य चरणौ चिरम् । पार्थिवः प्रार्थयांचक्रे, पुरस्ताद्गमनाय ताम् ॥ ३६८ ॥ तां क्वचिन्मार्गखेदेन, तरुच्छायायानिपादिनीम् । नलोऽब्जिनी-दलानीतं, पयः शीतमपाययत् ॥ ३६९ ॥ क्वचिच सत्त्वमालम्ब्य, पादसंवाहनोद्यता । भूपालेन बलाङ्गैर्मी, स्मितपूर्वमवार्यत ॥ ३७० ॥ अतीयतुः फलैस्तैस्तै-स्तौ मध्याह्नं कृताह्निकौ । सेव्यमानौ सरस्तीरे, शिशिरैरूमिमारुतैः ॥ ३७१ ॥ अन्यो-ऽन्यनिचिडाऽऽश्लेष-वीतचङ्कमणक्लमौ । तौ लतामण्डपे कापि, निन्यतुः पथि यामिनीम् ॥ ३७२ ॥

अन्येद्युरुन्मदोत्फाल-व्यालव्याकुलितोदराम् । एकच्छत्रद्रुमच्छाया-मीयतुस्तौ महादवीम् ॥ ३७३ ॥ तामवस्थामि-वोष्णांशु-स्तयोरीक्षितुमक्षमः । विधौ क्रोधादिवाताम्रो, जगामास्तनगान्तरम् ॥ ३७४ ॥ अघावन्नभितो दिग्भ्य-स्तर्तोस्ति-मिरवीचयः । वनान्तगहनध्वान्त-चन्धुलेहोत्सुका इव ॥ ३७५ ॥ कान्तासरितं कांचि-द्रत्वा धौताऽऽस्य-दोः-क्रमौ । ततो भूपथ भैरवी च, यथेच्छं पपतुः पयः ॥ ३७६ ॥ विश्रामाय लतावेशम-क्रोडे कङ्कल्लिपह्वैः । नलः शिलातले रम्ये, कापि तल्पमकल्पयत् ॥ ३७७ ॥ घृत्तरपि वपुर्गर्लानि-वैदभ्यां मा स्म भूदिति । उत्तरीयपटप्रान्तं, स व्यधत्तोचरच्छदम् ॥ ३७८ ॥

? निभात्-मिषात् । २ चारिमा-सौन्दर्यम् । ३ व्यालः-सर्पः । ४ विस्तृताः ।

ममुषार्यं ततः पञ्च-परमेष्ठिनमस्क्रियाम् । तौ स्म संविशतस्तस्मिन्, मिथः, संसक्तदोर्लतौ ॥ ३७९ ॥

अथाभाग्यभैरवभ्याः, क्षमापालोऽन्तरचिन्तयत् । गन्तव्याया शुभः क्रान्तो, विन्दुरस्त्वर्णवः पुरः ॥ ३८० ॥
देवीगन्वथ गन्तास्मि, तस्य पारीणतां कुतः ? । पथि स्पच्छन्दचारस्य, प्रत्यूहो हि स्त्रियो महान् ॥ ३८१ ॥ तद्याम्येतां परि-
त्यज्य, र्नेऽस्मिन् मुखग्रायिनीम् । प्रातर्गच्छेदियं वेदम, पितुर्वा कूबरस्य वा ॥ ३८२ ॥ इत्यालोचयतस्तस्य, निद्राति स्म
त्रिदभजा । “मार्गसंपातस्त्रिनां, निद्रा ह्यम्यर्णवर्तिनी” ॥ ३८३ ॥ ततः शनैः परीरम्भ-शुद्रां निर्भिद्य नैपधिः । ऋणु-
रामो निजं भैमी-शुजसंवलितं शुजम् ॥ ३८४ ॥ गाढविश्रम्भसंरम्भा-दतिस्पच्छन्दशायिनीम् । तामजागरयन्नुचे, नीचकै-
रिपथापतिः ॥ ३८५ ॥ (युग्मम्) शुञ्च शुञ्च नलं सुग्धे, चण्डालं कुलपांसनम् । स्वर्शेनाप्यस्य पापस्य, पातकैरुपलिप्यसे
॥ ३८६ ॥ सुप्ताभैरुकिनीमेव, वने निश्चस्तमानमाम् । प्रेमाभृतस्रवन्तीं य-स्वामपि त्यक्तुमिच्छति ॥ ३८७ ॥ कल्पद्रुम-
प्रमान्शुग्धे, त्रिताऽग्नि त्रिपपादपम् । तदगामुहि निःशेषं, फलं तस्यात्मकर्मणः ॥ ३८८ ॥ धिग्घातः ! कुर्वता मूढ !,
त्रैदमीनिलसंगमम् । हंमीरुमीलयोः कोऽयं, त्वयाऽकारि समागमः ? ॥ ३८९ ॥ यदि वा सर्वदेवासि, त्वमनौचित्ययोग-
कृत् । अमेध्यदोहदशके, केतक्या (क्याः) कथमन्यथा ? ॥ ३९० ॥ इत्याकृष्य शुजं भूयो, मन्दं मन्दं नलोऽऽदत् । देवीक्रान्तभिदं
गान-दृष्टेनुं बाहो ! प्रमीद मे ॥ ३९१ ॥ यद्वा पूर्वं तमेवास्या, व्यापृतोऽसि करग्रहे । जातस्त्वमेव सर्गद्वि-सौरभ्यप्रथमा-
तिथिः ॥ ३९२ ॥ तेन मन्येऽहमेतस्यां, दाक्षिण्यं दक्षिणस्य ते । सदा सैत्रीचि किं नाम, नलेऽसि त्वमदक्षिणः ? ॥ ३९३ ॥

१ आच्छिन्नमुद्राम् । २ विष्ठाया. दोहदः । ३ सहचारिणि ।

तद्विधायानुरोधं त्व-मसिधेनुमलंकुरु । धुरिकायामिति स्वैरं, धितीशः पाणिमक्षिपत् ॥ ३९४ ॥ तामूचे च मया कोशः,
 समं राज्येन तत्यजे । तंते केयं मदीयायाः, कोशेऽप्यत्यागवासना ? ॥ ३९५ ॥ मम पाणिग्रहे यद्वा, त्वमपि त्यागशङ्किनी ।
 मूढासि न हि भैमीच, भवत्यप्यद्विशृङ्खला ॥ ३९६ ॥ इत्याकृष्य स्वतेजोभि-स्तमःकल्पान्तशिल्पिभिः । हसन्तीमिव तां
 चक्रे, पटसंश्लेषिणीं नलः ॥ ३९७ ॥ पुनर्जगाद तां देवी-क्रान्तस्य मम वाससः । छेदाय धुरिके ! देवि !, प्रसीदायं कृतोऽञ्जलिः
 ॥ ३९८ ॥ यद्वा स्त्रीजातिकारुण्य-विह्वला न व्यवस्यति(सि) । कारुण्यं किं हि निस्त्रिंश-सुतायास्तव ? कथ्यताम् ॥ ३९९ ॥ इति
 चिच्छेद मेदस्वि-पतदश्रुकणाङ्कितम् । मन्युसंभारनिर्भिन्न-चेताश्वेलाञ्चलं नलः ॥ ४०० ॥ अत्रवीच दृशौ देव्याः, कामं
 निन्द्रे ! निमीलयेः । मा स्म भून्मम हिंसीरः, सिग्धमस्या विलोकितम् ॥ ४०१ ॥ अस्मि त्यक्तस्त्वया देवि !, न व्यलीकश-
 तैरपि । निर्व्यलीकामपि त्वां तु, हा ! दुरात्मा त्यजाम्यहम् ॥ ४०२ ॥ मन्ये मे नेदमप्याग-स्त्वय्यागस्त्वं गमिष्यति ।
 नाविर्भवति कौशुधां, कञ्जलस्यापि कालिमा ॥ ४०३ ॥ इयमापृच्छथसे देवि !, ग्रणामोऽयमपथ्विमः । त्वामपि क्षेप्तुमिच्छामि,
 नात्मीयव्यसनार्णवे ॥ ४०४ ॥ सतीव्रतपवित्रायाः, कोऽपि नोपद्रवस्तव । परं पूजैव ते गेहे, पितुर्वा श्वशुरस्य वा ॥ ४०५ ॥
 इत्युक्त्वा तत्पटप्रान्ते, लिखति स्म निजासृजा । अक्षराणि क्षरद्वाण्य-विन्दुक्लिन्नाननो नलः ॥ ४०६ ॥
 वामतोऽयं वटेनाध्वा, विदर्भासुपतिष्ठते । दक्षिणेन पुनः स्मरैः, किंशुकैः कोशलां पुरीम् ॥ ४०७ ॥
 देवि ! तत्र व्रजेर्यत्र, कुत्रापि प्रातिभाति ते । अहं तु खलु न कापि, सुखं दर्शयितुं क्षमः ॥ ४०८ ॥

? “ मामक्यास्तव केयं तत् ” इति प्रतिद्वयपाठः । २ (निगडः) बन्धनशृङ्खलेति यावत् ।

यर्णागलिं लिखित्वेति, चचाल वलिताननः । पश्यन् भैमीं तथा सुप्तां, मन्दं मन्दं रुदन्नलः ॥ ४०९ ॥ पुनर्व्यावृत्त्य
 चैरर्भी—मुखमालोक्य निर्भरम् । जगाद दैवदुर्कर्म-विद्धमर्मा महीपतिः ॥ ४१० ॥ हा विधे ! विहितेयं चे-दीदृग्विधाति-
 शायिनी । तत्किमेतावतीं दीना-मयस्यां लम्बिता त्वया ? ॥ ४११ ॥ नैन्योऽपि स्वयमारोप्य, छिन्नचि वदरीमपि । फलि-
 ताशेषसंकल्पां, किं पुनः कल्पनछरीम् ? ॥ ४१२ ॥ यदि वा जड एवासि, मन्येऽम्भोजनिनासतः । तेनेन्दुमपि निर्माय,
 कदर्थयसि राहुणा ॥ ४१३ ॥ मम चिन्नापनां सर्वाः, शृण्वन्तु वनदेवताः । दुर्बुद्धिविधिवद्देव्या-मस्यां मा भूत निर्दयाः ॥ ४१४ ॥
 तथा इरुत केनापि, यथोपद्रूयते न हि । मार्गं च विन्दति प्रात-स्सौ स्वजनवेश्मनः ॥ ४१५ ॥ इत्युदीर्य मुहुर्जायां, पश्यन्ना-
 वृत्तरुन्धरः । गच्छति स्म नलस्ताव-द्यावदागाददृश्यताम् ॥ ४१६ ॥ वन्यसत्त्वोद्भवः शङ्के, स्यादस्याः कोऽप्युपद्रवः ।
 तल्लताश्रुत एवैतां, रक्षान्येकाङ्गशायिनीम् ॥ ४१७ ॥ प्रबोधसमये प्रात-र्गमिष्यामि यथारुचि । गच्छत्वेयाऽपि केनापि,
 मदावेदितयोः पयोः ॥ ४१८ ॥ इत्यालोच्य निवृत्त्याशु, नलस्तस्थौ लतान्तरे । तथाभूतां च तां दृष्ट्वा, पुनरन्तरचिन्तयत्
 ॥ ४१९ ॥ अहो नलस्य शुद्धान्त-मर्द्यपश्यमीदृशम् । वासवेश्मनि शेते च, कीदृश्युच्चूलशालिनी ॥ ४२० ॥ हा दुरात्म-
 न्नल ! शिष्यं, कथं यामि न भस्ममात् । इत्याद्यालोचयत्यस्मिन्, विरराम विभावरी ॥ ४२१ ॥ निलीनमिव तत्कालं, नलस्य
 मनमोऽन्तरे । सर्वतोऽपि दिगन्तेषु, तुच्छत्वमगमत् तमः ॥ ४२२ ॥ उदेति न रविर्याव-द्यावज्जागर्ति न प्रिया । साश्रुनेत्रो
 नलस्ताव-जगाम त्वरितक्रमम् ॥ ४२३ ॥

१ 'नाक्षो' प्रतिद्वय० । २ मूढदेववत् ।

गच्छन्नच्छिन्नसंचार-मथ तस्मिन् वनान्तरे । धूमस्तोमं स वद्विष्णुं, विन्ध्यस्पद्विन्मैक्षत ॥४२४॥ मीमास्तदन्तरुत्तस्थु-
 ज्वालाः कालानलोपमाः । निर्गता रत्नगर्भाया, गर्भरत्नप्रभा इव ॥ ४२५ ॥ क्षणेन व्यानशे सर्वं, वनं तदावपावकः । मानसं
 कोशलामर्तु-रिव शोकहुताशनः ॥ ४२६ ॥ जन्तूनां दहमानाना-माक्रन्दानुपकर्णयन् । मानुषीं गिरमश्रीपी-न्नलो गच्छंस्त-
 दन्तिकम् ॥ ४२७ ॥ ऐश्याक ! नलभूपाल !, जगत्यार्तेकत्रान्धव ! । दावाग्निदहमानानां, महात्मत्रश रक्ष माम् ॥ ४२८ ॥
 तसा यानोऽनुसारेण, नलः प्रहितलोचनः । वल्लीवलयमध्यस्थं, ददर्शकं भुजङ्गमम् ॥ ४२९ ॥ तं सोऽभ्यधाद्भुजङ्गेन्द्र !,
 मम नामान्वयौ कथम् । जानासि त्वं ? कथं चेत्यं, द्रुपे मनुजभापया ? ॥४३०॥ आह साहिर्मनुष्योऽह-मभूवं पूर्वजन्मनि ।
 तत्संस्काराद्भ्रवेऽप्यस्मिन्, मानुषी मे सरस्वती ॥ ४३१ ॥ निर्वाधमवधिज्ञान-मप्यस्ति मम भूपते ! । करस्थमिव पश्यामि,
 तेन विश्वं चराचरम् ॥४३२॥ तत्रायस्व जगत्राण-सत्र ! धूमध्वजादितः । त्वां प्रत्युपकरिष्यामि, निरपेक्षमपि क्षणात् ॥४३३॥
 तेनेत्युक्ते भुजङ्गेन, नलः कारुण्यनीरधिः । अन्तर्लतावितानं स्व-सुत्तरीयमलम्बयत् ॥ ४३४ ॥ स भोगी वपुषा दृक्षं, वल्लीव
 तदवेष्टयत् । उदपानाद्दश्रांघ-चकर्षोर्ध्वं च नैपधिः ॥ ४३५ ॥ भूतले वृणकाष्टादि-रचिते तममुञ्चत । याचदुर्वीपतिस्ताव-
 द्श्यते सा करेऽमुना ॥ ४३६ ॥ नलः क्षोणीतले पाणि-माच्छोड्य तमपातयत् । विपादाचात्रवीत् सेयं, तव प्रत्युपकारिता
 ॥ ४३७ ॥ यद्वा हन्यान्मृगारिस्त्वं, य एवोन्मीलयेदृशौ । य एव-पाययेत् क्षीरं, त्वञ्जात्याऽपि स दश्यते ॥ ४३८ ॥ इत्यादि
 निगदन्नेव, तदीयविषयैवभावात् । अधिज्यधनुराकारं, कलयामासिवान्नलः ॥ ४३९ ॥ तथा कुञ्जतयाऽटयन्तं, राजा वैराग्य-

मीयिवान् । जीवितव्यानपेक्षोऽभू-द्रतादानमनाः क्षणात् ॥ ४४० ॥

ततोऽपश्यदहिस्थाने, नलः कन्दलितप्रभम् । तमःपद इवोद्योतं, दिव्यमूर्तिं पुरः सुरम् ॥ ४४१ ॥ जल्पति म्म स भूपालं, कथं वत्स ! विषीदसि ? । हितैरुबद्धहेवाक-स्तवास्मि निपद्यः पिता ॥४४२॥ तदा व्रतसुरिकृत्य, तपस्तप्त्वाजति-दुस्तरम् । कृतानशनकर्माऽन्ते, ब्रह्मलोके सुरोऽभवम् ॥ ४४३ ॥ परिज्ञायावधिज्ञाना-दिमं ते व्यसनोदयम् । आयातोऽहमिदं सर्वं, मम मायाविजृम्भितम् ॥ ४४४ ॥ तदात्मनीनमैवैत-द्विद्धि वैरूप्यमात्मनः । अनेनानुपलक्ष्यं त्वां, नोपद्रोष्यन्ति शत्रवः ॥ ४४५ ॥ अधुनेन व्रतादान-स्यूहामपि हि मा क्रुधाः । भोक्तव्यमेव तेऽद्यापि, तावदेवावनीतलम् ॥ ४४६ ॥ यदा वत्स ! परिव्रज्या-समयस्ते भविष्यति । ज्ञापयिष्यामि देवज्ञ, इवाभ्येत्य स्वयं तव ॥ ४४७ ॥ फलं तु श्रीफलस्वेद-मिमां चापि करण्डिकाम् । गृहाण द्वयमप्येतत्, कामं रक्षेः प्रयत्नतः ॥ ४४८ ॥ यदा च रूपमास्थातु-मात्मीयं ते स्यूहा भवेत् । निर्भिद्य श्रीफलं दिव्य-दुक्कलानि तदाऽऽकृपेः ॥ ४४९ ॥ अस्याः करण्डिकायाथ, हाराद्याभरणोत्करम् । क्षणादमीभिरामुक्तै-र्निजं रूपमवाप्स्यसि ॥ ४५० ॥ (युग्मम्) इत्युक्त्वा तद्वयं देवः, समर्प्य पुनरब्रवीत् । किं आम्यसि वने ? स्थानं, नयामि त्वां यियासितम् ॥ ४५१ ॥

नलोऽप्युवाच मां तात, सुंसुमारपुरे नय । इति जल्पन् स्वमैक्षिष्ट, तस्य द्वारि पुरस्य सः ॥ ४५२ ॥ यावच्चाल विस्मेर-मानसः पुरसंसुखम् । तावद्ब्रह्मलमथौपी-जनकोलाहलं नलः ॥ ४५३ ॥ पलायध्वं पलायध्वं, सर्गतस्त्वरितं जनाः । क्षणादित्यश्ववाराणां, ध्वनिं शुश्राव नैपधिः ॥४५४॥ किमेतदिति संचिन्त्य, यावत् तस्यौ क्वचिन्नलः । तावन्निर्मुक्तहृग्मार्गः,

पितृदेव-
कृतो नल-
स्य रूप-
परावर्तः,
सुंसुमार-
पुरे गमनं
च ॥

प्रतिकाररपि द्रुतम् ॥ ४५५ ॥ तिर्यकप्रवृत्तदानाम्भः-स्रपितप्रतिमानकः । स्वच्छायायामपि क्रोध-क्रूरः परिणमन्मुहुः
 ॥ ४५६ ॥ नभस्वन्तमपि स्वैरं, विधुन्वन्नासनस्पृशम् । मुहुर्विहङ्गमस्यापि, धावन् विस्फुरतः पुरः ॥ ४५७ ॥ मठा-डालक-
 शाला-डु-मन्दिरादीनि पातयन् । कल्पान्तमातरिश्वेच, भञ्जन्नुद्यानपादपान् ॥ ४५८ ॥ आकारगोपुरारूढै-र्वीक्षितश्चकितैर्जनैः ।
 निशिताऽऽराकैः पश्चा-दारकैः परिचारितः ॥ ४५९ ॥ दत्तज्ञम्पान् द्रुमान्तेभ्यो, हिंसन् हस्तिपकाग्रणीन् । अग्रतः कृष्टवा-
 ल-स्त्री-वृद्धः कौतुकिभिर्नरैः ॥ ४६० ॥ पूत्कारसीकराऽऽसार-क्लृप्तज्ञञ्ज्ञासमीरणः । धूननोद्धृतसिन्दूर-पूरपिञ्जरिताम्बरः
 ॥ ४६१ ॥ सप्तश्रोतःस्रवदान-पङ्किलीकृतभूतलः । गतो मातङ्गरूपेण, समर्वतीव मूर्तताम् ॥ ४६२ ॥ दूरतो दधिपर्णेन,
 राज्ञाऽनुगतपद्मतिः । नलेनोन्मूलितालानः, कोऽप्यदृश्यत कुञ्जरः ॥ ४६३ ॥ (नवभिः कुलकम्) तं कस्मिन्नपि नागेन्द्रं,
 वशीकर्तुमनीश्वरे । ऊर्ध्वीकृत्य भुजं राजा, व्याजहारेति भारतीम् ॥ ४६४ ॥ वारणेन्द्रमिमं व्यालं, यः कोऽपि कुरुते वशे ।
 अवश्यं तस्य वश्यत्वं, लक्ष्मीमेतां नयाम्यहम् ॥ ४६५ ॥

इत्युक्तवति भूपाले, नलः कल्लोलविक्रमः । अस्पृशन्निव पादाभ्यां, भुवं वेगादधावत ॥ ४६६ ॥ निवर्तस्व निवर्तस्व,
 कुञ्ज ! माऽऽविश माऽऽविश । इति लोकैर्निपिद्रोऽपि, नलः सिंह इवाविशत् ॥ ४६७ ॥ नलो नागमभाषिष्ट, लेडुना प्रणि-
 हत्य तम् । रे ! रे ! मातङ्ग एवासि, स्त्री-गालादीनुपद्रवन् ॥ ४६८ ॥ तदेतत्सर्वमुत्सृज्य, ममैवानुपदीभव । अयमग्रेऽस्मि
 ते दान-दृष्टवर्गहर्दुर्यहः ॥ ४६९ ॥ इत्युक्तः सोऽप्यधाविष्ट, क्रोधादन्धंभविष्णुदृक् । साक्षाद्दिन्ध्य इवोत्पात-वार्तैर्धूतो नलं

१ हस्तिपर्कैः । २ प्रतिमानः-गण्डस्थलाधोभागः । ३ कल्पान्तवायुः । ४ यम इव । ५ मृत्पिण्डेन । ६ अब्रमहः-प्रतिबन्धः ।

प्रति ॥ ४७० ॥ धामञ्जातु भ्रमञ्जातु, लेटुभिर्जातु ताडयन् । पतञ्जातु छुटञ्जातु, वचोभिर्जातु भर्त्सयन् ॥ ४७१ ॥ जातु पुच्छान्तमालम्ब्य, चक्रवक्रनयन्मृदुः । नलस्वैस्तैः प्रकरैस्तं, खेदयामास दन्तिनम् ॥ ४७२ ॥ (युग्मम्) हर्षकोलाहलैर्जातु, जातु हाहारवोल्करैः । जनानां पश्यतामासीच्छब्दाद्वैतं पुरे तदा ॥ ४७३ ॥ खिन्नस्यापि भृशं क्रोधात्, कुञ्जरस्यानुधावतः । क्षिपति स्म पुरः क्षिप्र-भुत्तरीयपटं नलः ॥ ४७४ ॥ पपात पुरतो रूप-मित्यस्मिन् परिणामिनः । नताग्रवपुषः स्कन्ध-मास्कन्द-दन्तिनो नलः ॥ ४७५ ॥ ततः कण्ठरत्रायां, प्रक्षिप्य चरणौ नलः । आस्फालयन् करैः कुञ्जं, कुञ्जरं तमसान्त्वयत् ॥ ४७६ ॥ पथादित्य प्रतीकारै-रादायोह्लाहितां मृणिम् । नलो दन्तावलेन्द्रं त-मन्वालानमचालयत् ॥ ४७७ ॥

मायाकुञ्जः सुरः क्रोडपि, किमेप भुवमागतः ? । यश्चक्रे हस्तिमल्लस्य, प्रतिमल्लमिमं वशे ॥ ४७८ ॥ इत्यन्तर्विस्मितो राजा, स्वयमाल्ख्य गीपुरम् । रत्नदाम न्यधात् कण्ठे, तस्माधस्तादुपेष्टुषुः ॥ ४७९ ॥ कुञ्जावदानमेदस्वि-हर्षवाष्पापयितेक्षणाः । वभूर्-जुर्जयशब्दैक-मुखराः सर्वतः प्रजाः ॥ ४८० ॥ श्रमानुत्तानमालाने, गजमाकलयन्नलः । सर्वपौरजनानां तु, प्रमोदमधिमानसम् ॥ ४८१ ॥ ततः सलीलमुत्तीर्य, कुञ्जः कक्षावत्रया । अभ्यर्णे दधिपर्णस्य, त्रयस्यचतुर्पाविशत् ॥ ४८२ ॥ अलंकारान् दुकूलानि, तुष्टस्वस्मै ददौ नृपः । स्वान्तिकेऽस्थापयञ्चैनं, गौरवेण गरीयसा ॥ ४८३ ॥ अभ्यधात् संविधासीनं, तमन्येद्युर्मही-पतिः । कलेयं गजशिक्षायां, कुञ्ज ! कौतस्कुती तव ? ॥ ४८४ ॥ कथासि ? क्व च वास्तव्यः ? कुत्र चाभिजनस्तव ? । कला नियतमन्याऽपि, काऽपि संभाव्यते त्वयि ॥ ४८५ ॥ कुञ्जेनाभिदधे राज-ञ्जन्मभूर्मम कोशल । सर्वः स्वजनवर्गोऽपि, शश्व-
१ श्रमेण नम्रमुखम् । २ समीपे स्थितम् ।

तत्रैव वर्तते ॥ ४८६ ॥ हुण्डिकः द्यपकारोऽस्मि, नलस्य पृथिवीपतेः । स एव हि कलाः सर्वाः, प्रीतिपात्रे मयि न्यधात् ॥ ४८७ ॥ किं न वेत्ति स वा द्यर्ग-पाकां रसवतीं भुवि । अहं वा तत्पदोपास्ति-प्रसादाद्बेधि नापरः ॥ ४८८ ॥ सोऽधुना कृत्यरे वन्धौ, क्षोणि मंथु दुरोदरे । हारयित्वा सदारोऽपि, जगाम जनवद्वनम् ॥ ४८९ ॥ विपेदे तत्र स त्वां शु, कलानिलय-मागमम् । श्रितोऽहमविशेषां, मायिनं न तु कूरमम् ॥ ४९० ॥ आकर्ण्य दधिपर्णस्तां, नलमृदुक्थामथ । रुरोद प्रेतकृत्यं च, चकार सपरिच्छदः ॥ ४९१ ॥

जातुन्ति द्यर्गपाकायां, रसवत्यां कुतूहली । हुण्डिकाय नृपः शालि-प्रमुखं सर्वमार्पयत् ॥ ४९२ ॥ स स्थालीरातपे न्यस्य, विद्यां वैवेस्वतीं स्मरन् । नक्ते रसवतीं दिव्या-मशेषरसपेशलाम् ॥ ४९३ ॥ तथा च भोजयामास, राजानं सानुजीविनम् । प्रीतथास्मै ददौ सोऽपि, वस्त्रालंकरणादिकम् ॥ ४९४ ॥ लक्ष्मेकं च दृक्कानां, प्रामपञ्चशतीमपि । सर्वमेतद्विना ग्रामान्, हुण्डिकोऽप्यग्रहीचदा ॥ ४९५ ॥ ततो भूयोऽपि भूपालः, प्रीतिमांस्तमभापत । कुञ्ज ! सर्वं ददे तत्ते, यदन्यदपि वाञ्छसि ॥ ४९६ ॥ इत्युक्तः क्षोणिपालेन, कुञ्जः स्मेरेक्षणोऽयदत् । राजन् ! यावद्भुवः खण्डं, युजादण्डः प्रश्नास्ति ते ॥ ४९७ ॥ पूर्तं मद्यं मृगल्यं च, तावति प्रतिपिष्यताम् । इत्यस्य वचसा सर्वं, तत्रकार धराधवः ॥ ४९८ ॥ (युग्मम्) तत्रैव परमं राज-प्रसादमधिजग्मुः । वसतस्तस्य भूयांसि, हायनान्यतिचक्रुः ॥ ४९९ ॥

परेद्यपि सरस्तीरे, द्रुमञ्छायां निपेदुपः । कुञ्जस्याभ्यर्णमभ्येत्य, विप्रः कथिदुपाविशत् ॥ ५०० ॥ सोऽथ सर्वाङ्गमा-

लोक्य, कुञ्जमाकृणितेक्षणः । जगौ श्लोकद्वयीमेतां, नलनिन्दाविशारदाम् ॥ ५०१ ॥

निर्घृणानामलज्जानां, निःसत्त्वानां दुरात्मनाम् । नलस्यैव धुरीणत्वं, सुतां तत्याज यः प्रियाम् ५०२
सुताभेकाकिर्नी स्निग्धां, विश्वस्तां दयितां सतीम् । गतः किं नवने त्यक्तु-काम एव न भस्मसात्? ५०३

इत्युपश्रुत्य तद्गीतं, कुञ्जः पर्यश्रुलोचनः । तमभ्यधादहो रक्त-कण्ठोऽसि द्विजसत्तम ! ॥ ५०४ ॥ गीतेनानेन ते काम-
मुघत्कलणवीचिना । ममाप्येताः कृताः पश्य, चक्षुषोरश्रुविद्युपः ॥ ५०५ ॥ ततः कथय कोऽसि त्वं?, कुतद्यागम्यतेऽधुना ? ।
दुर्धियत्र नलस्याय-मुदन्तः क त्वया श्रुतः ? ॥ ५०६ ॥ सोऽप्याख्यत् कुशालाख्योऽस्मि, कुण्डिनाचाहभागमम् । तत्रा-
श्रौषमिमां सद्यो, नलभूमीपतेः कथाम् ॥ ५०७ ॥ कुञ्जोऽभ्यधात्ततो विभ्र-द्विकाशविशदे दृशौ । श्रुता ब्रह्मन् ! पुराणीयं, भैमी-
त्यागावधिः कथा ॥ ५०८ ॥ ततः परं यदातेने, भीमभूर्बिर्हातुरा । तत्स्वरूपं समस्तं मे, निवेदयितुमर्हसि ॥ ५०९ ॥

जगादाथ द्विजो भैमीं, परित्यज्य गते नले । निशि प्रभातप्रायायां, स्वप्नमेवं ददर्श सा ॥ ५१० ॥ यदहं पञ्चलं
बद्ध-मञ्जरीकं सपदपदम् । फलितं चूतमारूढा, तत्फलान्यादमिच्छया ॥ ५११ ॥ तं चाभ्येत्य करी कश्चि-दकस्मादुदमूलयत् ।
अहं च तत्परिभ्रष्टा, पतिताऽस्मि भुवस्तले ॥ ५१२ ॥ ततो जागरिता प्रात-रष्टया प्रियमन्तिके । दिक्षु चक्षुर्निचिक्षेप,
भीमभूर्भयविह्वला ॥ ५१३ ॥ अचिन्तयच्च मे दैव-मद्यापि श्रातिलोमिकम् । व्यालाकीर्णे वनान्तेऽस्मिन्, मां प्रियोऽपि
यदत्यजत् ॥ ५१४ ॥ यद्वा सलिलमानेतु-मास्यधालनहेतवे । प्रयातः सरसि कापि, प्राणेशो मे भविष्यति ॥ ५१५ ॥ रन्तुं

दधिपर्ण-
समीपे
तस्थुयो
नलस्य
द्विजेन क-
थितो द-
मयन्ती-
वृत्तान्तः ।

॥१०३॥

विद्याधरी काचित्, काऽपि वा वनदेवता । सुभगं तमपाहार्षित्, सोऽन्यथा न जहाति माम् ॥ ५१६ ॥ नर्मणा वा किम-
 स्त्येष, प्रतत्यन्तरितः क्वचित् । तत्तद्युत्थाय पश्यामि, क्व गन्ता स ममाग्रतः ? ॥ ५१७ ॥ इत्युत्थाय प्रतिधोणी-रुहसुद्धी-
 क्षणादपि । निजं कान्तमपश्यन्ती, रुदत्पुत्रैर्जगाद सा ॥ ५१८ ॥ एषेहि त्वस्तिं नाथ !, याति मे हृदयं द्विधा । चिर न
 राखु नर्मापि, शर्मदं भवति क्वचित् ॥ ५१९ ॥ इत्याद्यैर्वचनैः कान्ते, दृग्गोचरमनीयुषि । विदुर्भवदुहितेत्यन्तः, स्वप्नस्यार्थं
 व्यचारयत् ॥ ५२० ॥ यथूतो मत्प्रियः सोऽयं, राज्यं पुष्पफलादिकम् । तद्भोगश्च फलास्वादः, पट्टपदाश्च परिच्छदः ॥ ५२१ ॥
 मूलादुन्मूलनं यत्र, चूतस्य वनदन्तिना । मदीयप्रेयसो राज्या-द्भ्रंशनं कूर्चरेण तत् ॥ ५२२ ॥ यच्चाहं पतिता चूतात्, प्रियेण
 विरहः स मे । तत्स्वप्नेनामुना नूनं, यच्छभो दुर्लभोऽधुना ॥ ५२३ ॥ इत्यालोच्य ययौ मूर्च्छां, दुःखसंभारनिर्भरा । उच्चैश्च
 प्राप्तर्चेतन्या, रुरोद व्यलपच सा ॥ ५२४ ॥ हा ! नाथ ! किं तवाभूवं, हताऽहं भारहेतवे ? । स्थूले अपि निजे शृङ्गे, भाराय
 द्रुपस्य किम् ? ॥ ५२५ ॥ न दृष्टः क्वाप्ययं पन्थाः, सात्त्विकानां विवेकिनाम् । यदीदृशि वने पाणि-गृहीती त्यज्यते प्रिया
 ॥ ५२६ ॥ नैप ते यदि वा दोषो, मत्कर्मवापराध्यति । भवेन्मतिविपर्यास-स्त्वाद्यशामपि किं क्वचित् ? ॥ ५२७ ॥ जल्पं
 जल्पमितिप्रायं, तार पूरुर्बुती मुहुः । अरोदयद्वने भैमी, श्वापदान् पादपानपि ॥ ५२८ ॥ पटप्रान्ते चिरात् कान्य-प्यक्ष-
 राणि निरीक्ष्य सा । वाचयामास सानन्दं, दध्यौ चान्तःस्मितशया ॥ ५२९ ॥ दिष्ट्याऽद्याप्यस्मि तत्रेतः-केतकीकानना-
 लिनी । ददौ मे गमनाऽऽदेशं, यत्स्वयं लिखिताधरैः ॥ ५३० ॥ तद्भयग्रीवाध्वनाऽनेन, पितुर्वेश्म व्रजाम्यहम् । नारीणां

१ हारयेन । २ अप्राप्ते सति ।

पतिशून्यानां, पितृव इदयार्तिहृत् ॥ ५३१ ॥ पतिं विना तु तद्गृहे, वसन्त्या निस्तनूरुहः । साध्या अपि कुरङ्गाक्ष्याः, परा-
भृतिः पदे पदे ॥ ५३२ ॥

इत्यालोच्य पितुर्गंहं, प्रत्यचालीघ्नलप्रिया । कांदिशीका दृशौ दिक्षु, प्रक्षिपन्ती मुहुर्मुहुः ॥ ५३३ ॥ दर्भस्र्चिव्यथोद्भूत-
शोणितारुणितक्रमा । पाटितोमयजह्वा च, क्षुद्रकैर्धदरीचणैः ॥ ५३४ ॥ मलीमसांशुका स्वेद-मेदुरा रेणुरूपिता । । विकीर्ण-
कुन्ला ववत्र-मभितस्तरलेक्षणा ॥ ५३५ ॥ प्रयोचिरहपीडाभि-निर्गीर्णनिखिलव्यथा । दरिद्रस्त्रीव सा मार्गे, त्वरितं त्वरितं ययौ
॥ ५३६ ॥ (त्रिभिर्विदोषकम्) जाङ्गलीमिव भोगीन्द्राः, सिंहीमिव वनद्विपाः । वह्निज्वालामिव व्याघ्रा-स्तां सर्ती वीक्ष्य
दुद्रुतुः ॥ ५३७ ॥ यान्ती चाचिन्तयद्यावत्, सार्थः कश्चिद्भवेद्यदि । तेन साकमरण्यस्य, पारमस्य व्रजाम्यहम् ॥ ५३८ ॥
तावरपुरः पराभोग-भासुरं लोकसंकुलम् । संकटं शकटव्रतैः, सार्थं कंचिदुदैक्षत ॥ ५३९ ॥ (युग्मम्) तमासाधाभवन्द्रेमी,
यावत् स्वस्थमना मनाक् । तावत् स रूधे हक्ता-मुखैर्दस्युभिः क्षणात् ॥ ५४० ॥ सा तानूर्ध्वभुजाऽवादी-दरे रे ! यात तस्कराः ! ।
आरम्भोऽस्मिन् मया व्रतते, सार्थेऽनर्थफलो हि वः ॥ ५४१ ॥ तामवज्ञाय भूताचा-मिव वातकिनीमिव । यदा लुण्टयितुं
सार्थ-स्वीर्बलादुपचक्रमे ॥ ५४२ ॥ ह्यस्तद्विपदहंकारान्, हुंकारान् साऽमुचचदा । सिंहीरैरिवामीभि-स्ते कुरङ्गा इवानशन् ॥
५४३ ॥ ततो नः पाल्यसौ नूनं, काऽव्यस्मत्कुलेदेवता । इति सार्थपतिर्भक्त्या, तां ससार्थजनोऽनमत् ॥ ५४४ ॥ पृच्छति स्म च

१ ' निवमन्त्यास्तनूरुहः ' प्रतिद्वय० । २ निर्गीर्णा-अन्तर्भाविता नितिल्ला व्यथा यया सा । ३ जाङ्गली विषविद्या ।
४ ' पुराभोग० ' प्रतिप्रय० ।

कल्याणि !, काऽसि त्वं महिमैकभूः ? । अस्मिन्नेकाकिनी किं वा, वने आम्यसि निर्जने ? ॥ ५४५ ॥ ततोऽस्मै चान्ध-
वायेव, भारत्या दैन्यशून्यया । भीमभूरानलद्युता-त्रिजामकथयत् कथाम् ॥ ५४६ ॥ रंक्षणात्रलपत्नीत्व-ज्ञानाच्चैप
विशेषतः । प्रीतिमन्तर्वहन् भैमी, निन्ये पटकुटीं निजाम् ॥ ५४७ ॥ खान-धुक्त्यादिना तत्र, हृतश्रान्तिमधारयत् । स तैस्तै-
रुपचारैस्ता-मारोध्यद्देवतामिव ॥ ५४८ ॥

अथ प्रवृत्ते प्राबु-ङ्गजाशिरजनिस्वैनः । जनेभ्यः शिखिनां नृत्तं, दर्शयन्ती वने वने ॥ ५४९ ॥ ततो मुगलधारागभिः,
पुष्करावर्तकोपमाः । विरामरहितं मेघा-स्त्रिरात्रं वष्टुपुस्तराम् ॥ ५५० ॥ तदा शकटसंचार-भङ्गमञ्जरितोर्जितः । चिक्रीड
विपिने पङ्कः, क्षोभयन् पथिकत्रजान् ॥ ५५१ ॥ चिरावस्थानमाशङ्क्य, सार्थस्य नलवह्युमा । केनाप्यविदिता वृष्टि-पर्यन्ते
निर्ययौ ततः ॥ ५५२ ॥ यान्ती च पुरतो रौद्र-मञ्जनाचलसोदरम् । फेल्कारनिर्यदास्योल्का-निरस्तसतडिद्धनम् ॥ ५५३ ॥
नरास्थिभूषणं दंष्ट्रा-करालं कर्त्रिकाकरम् । साक्षादिव यमं भैमी, कंचिद्विष्ट राक्षसम् ॥ ५५४ ॥ (युग्मम्) भापते स्म
स तां भीति-कञ्जोलतरलेक्षणाम् । क यासि ? भक्षयिष्यामि, त्वामेप धुधितथिरात् ॥ ५५५ ॥ ततः सौष्टवमालम्ब्य, जगाद
नलगेहिनी । निशम्य मदिरं कुर्या-स्तुभ्यं यदिह रोचते ॥ ५५६ ॥ न नाम परमार्हत्याः, किंचिन्मृत्युभयं मम । “ मृत्योर्हि
संभृतानेक-सुकृतो नाभिश्ङ्कते ” ॥ ५५७ ॥ किं तु मामनिशं पूत-मानसां परमेष्ठिभिः । पराङ्गनां स्पृशन्नेव, भद्र ! यास्यसि
भस्मसात् ॥ ५५८ ॥ राक्षसस्तामवष्टम्भ-मयीमाकर्ण्य तद्विरम् । ऊचे कल्याणि ! तुष्टोऽस्मि, सत्त्वेनैव तवाश्रुता ॥ ५५९ ॥

१ ‘ लक्षणा० ’ प्रतिद्वय० । २ ‘ माराध्यन् देव० ’ प्रतित्रय० । ३ उल्का-तेजोविशेषः ।

ब्रूहि तत्किमिदानीं ते, मनोऽभीष्टं करोम्यहम् । निशम्येति वचस्तस्य, कुण्डिनेशसुताऽवदत् ॥५६०॥ यदि तुष्टोऽसि मे सत्यं,
 राक्षस ! व्यन्तरेश्वर ! । तदाचक्ष्व कदा भावी, पत्या मम समागमः ? ॥५६१॥ विलोक्यावधिना सद्य-स्तामवोचन्निशाचरः ।
 अतिक्रम्य परित्याग-दिनाद्वादशहायनीम् ॥ ५६२ ॥ पितृधाम्नि स्थितायास्ते, भविता पतिसंगमः । तदादिशसि चेत्तत्रां,
 तत्र वेगान्नयाम्यहम् ॥ ५६३ ॥ (युग्मम्) अथोचे भीमभूर्भट्ट-समागमनिवेदनात् । किं नाम नोपचक्रे मे, त्वया दाशि-
 ष्यसिन्धुना ? ॥ ५६४ ॥ किं त्वन्यपुरुषैः साकं, क्वचिन्नैव ब्रजाम्यहम् । तद्रच्छ स्वस्ति ते भूया-द्धर्मगृह्यो भवेत्थिस्म् ॥५६५॥
 ततः प्रेक्षत्प्रभाजाल-मालोलमणिकुण्डलम् । दर्शयित्वा निजं रूपं, तस्यै रात्रिचरोऽगमत् ॥ ५६६ ॥

अथ द्वादशवर्षान्ते, विज्ञाय पतिसंगमम् । भैमी सतीव्रतोत्तंसा-नग्रहीदित्यभिग्रहान् ॥ ५६७ ॥ रक्तवासांसि ताम्बूलं,
 कुसुमाभरणानि च । विकृतीथ ग्रहीष्येऽह-मर्वाद्य प्रियदर्शनात् ॥ ५६८ ॥ सा चलन्ती पुरो नाना-फलितद्भुमशालिनीम् ।
 चेतःस्वास्थ्यकरीं प्राप, कंदरां कस्यचिद्दिरेः ॥५६९॥ तत्राम्भोदागमं नेतु-भवस्थानं चकार सा । प्रतिमां मृन्मयीं ज्ञान्ते-
 स्वत्कौणे च न्यवीविशत् ॥ ५७० ॥ स्वयंगलितपुष्पैस्ता-मर्चयन्त्यनुवासरम् । धर्मध्यानामृताम्भोधि-स्नानसानन्दमानसा
 ॥ ५७१ ॥ चतुर्थादि तपः शश्व-द्वितन्वाना निरत्ययम् । कुर्वाणा पारणां वृक्ष-फलैः स्वसपतिभिः ॥ ५७२ ॥ एकाकि-
 न्यपि निर्भीका, स्मरन्ती चार्धमर्षणम् । परमेष्ठिनस्कार-मन्त्रं सा कालमत्यगात् ॥ ५७३ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्)

सोऽथ सार्थपतिः सार्थै, तामपश्यन्नितस्ततः । मा स्म भूत् क्वचिदक्षेम-मित्यानुपदिकोऽभवत् ॥ ५७४ ॥ कंदरां तां

? पापनाशनम् ।

क्रमादेत्य, भैमीं कुशलशालिनीम् । अर्चयन्तीं जिनस्यार्चां, स निन्द्याय दधौ मुदम् ॥ ५७५ ॥ नत्वा चोपाविशत् पार्श्वे,
 भीमजाऽपि समाप्य ताम् । देवार्चां स्वागतश्र-पूर्वकं तमवर्तयत् ॥५७६॥ सोऽथ पप्रच्छ तां कस्य, देवस्यार्चयेयमर्च्यते ? ।
 साऽपि शान्तिजिनेशस्य, षोडशस्येत्यचीकथत् ॥५७७॥ आकर्ण्येतां तयोर्वाच-मन्योन्यालापशालिनीम् । आसन्नाश्रमवास्त-
 व्या-स्तत्रायान्ति स्म तापसाः ॥ ५७८ ॥ सार्थेशाय ततो भैमी, तेषु संनिधिवर्तिषु । विशुद्धमार्हतं धर्म-महिंसाद्यमुपादिशत्
 ॥ ५७९ ॥ सोऽप्युन्मीलन्मनोभाव-दुष्ट्यत्कर्मततिस्ततः । भैमीमेव गुरुकृत्य, तं धर्मं प्रत्यपद्यत ॥५८०॥ ऊचे चाहं पुरा
 नाम्ना, वसन्तोऽस्म्यधुना पुनः । सत्यीकृतस्त्वया धर्म-तिलकस्यास्य सौरभेः ॥५८१॥ तत्रान्तरे च धाराभिः, सगोत्राभिः
 शरोत्करैः । वर्षितुं कलितोत्कर्ष-मारेभे स्तनयित्नुभिः ॥५८२॥ ताभिरम्भोदधाराभि-राहतास्ते तपस्विनः । वञ्चयामः पयः
 क्लैत-दित्यभूवन् भयाकुलाः ॥५८३॥ ततो मा भैष्ट मा भैष्ट, तापसा ! इति वादिनी । कुण्डिनेशात्मजा कुण्डं, यथ्या तान्
 परितोऽकरोत् ॥५८४॥ उच्चैरूचे च यद्यस्मि, सती यद्यस्मि चार्हती । ऋजुस्वान्ता च यद्यस्मि, मास्मिन् वर्षतु तद्धनः ॥५८५॥
 तत्तथैवाभवत्तेऽथ, तापसा इत्यचिन्तयन् । काचिद्देवीयमन्यस्याः, शक्ति-रूपे न हीदृशी ॥५८६॥ वृष्टेरुपरमे धर्मं, निन्दन्तः स्वं
 दयोज्झितम् । विस्मितास्ते तदाख्यातं, धर्मं सम्पक् प्रपेदिरे ॥ ५८७ ॥ पुरसुद्धामरश्रीकं, तत्र सार्थपतिर्व्यधात् । चैत्यं च
 शान्तिनाथस्य, काम्याकारमकारयत् ॥५८८॥ यतः पञ्च शतान्यस्मिन्, श्रत्यबुध्यन्त तापसाः । तेन ख्यातिमगाद्वाङ्मयां,
 तत्तापसपुराख्याया ॥ ५८९ ॥ नैगमप्रमुखाः सर्वे, पुरुषार्थनिकेतने । तत्राम्भ्येत्य वसन्ति स्म, स्वैरमुचावचाः प्रजाः ॥५९०॥

स च सार्धपतिस्ते च, तापमाः सा च भीमस्तुः । प्रजास्ताश्चावसंस्वस्मि-न्नर्हद्भर्मपराश्विरम् ॥ ५९१ ॥

अन्यदा वितमार्तण्ड-मण्डलद्युतिरैक्ष्यत । मध्यरात्रे शिरस्यद्रे-रुद्ध्यतो नलकान्तया ॥ ५९२ ॥ उत्पतन्तः पतन्तश्च, तयाऽथ त्रिहगा इव । विस्मयस्मेरुमैक्ष्यन्त, सुरा-सुर-नमश्चराः ॥ ५९३ ॥ तत्संपातभवैः कोला-हलैर्जागरिताः क्षणात् । तानुत्पश्यद्यः पौरा, अप्यपश्यन् सविस्मयाः ॥ ५९४ ॥ ततः सार्धपतिभैमी, ते च सर्वे तपस्विनः । पौरा अप्यखिलाः शैल-शिरस्यारुह्युः क्षणात् ॥ ५९५ ॥ सिंहकेसरिणः साधो-र्नवकेवलसंपदः । कुर्वतो महिमानं ते, दृश्युः सुर-खेचरान् ॥ ५९६ ॥ ततः कन्दलितानन्दा, नत्वा केवलिनं पुरः । भैमी च सार्धवाहश्च, पौराश्च समुपाविशन् ॥ ५९७ ॥ तदानीं श्री-यशोभद्र-सूरयो गुरसो मुदा । तं केवलिनमानम्य, न्यविधन्त तदन्तिके ॥ ५९८ ॥ यथौचित्यमयासीने, जने सुर-नरादिके । कर्ममर्माविधं धर्म-देशनां केवली व्यथात् ॥ ५९९ ॥ संमारेऽस्मिन्न नित्यानि, जीवित यौनं श्रियः । सक्तैरेष्वेव हा मूढै-र्मानुषं जन्म हार्यते ॥ ६०० ॥ अस्य मानुष्यकल्पद्रोः, फलं मुक्तिसुखं परम् । उचिष्टुचं जनास्तस्मै, विमुच्य मृगतृष्णिकाम् ॥ ६०१ ॥ देशनान्ते पुनः स्माह, केवली संशयच्छिदे । तेषां तपस्विनां तस्य, सार्धशस्य च धीमतः ॥ ६०२ ॥ यदाल्य-इमयन्तीयं, धर्मतत्त्वमनुचरम् । तत्तथैव न कर्तव्यः, संशयोऽस्मिन्मनागपि ॥ ६०३ ॥ इयं हि धार्मिकी सत्य-भूतानां पर-मार्हती । सती सर्वजनीना च, जातु जल्पति नान्यथा ॥ ६०४ ॥ दस्युनाशादिरम्भोद-वृष्टिस्तम्भादिकोऽपि च । कस्को नाम प्रभावोऽस्याः, प्रत्यक्षोऽभून्न चः पुरा ॥ ६०५ ॥ अस्मिन्नपि वने व्याघ्र-मिच्छ-भल्लूरुसंकुले । प्रभावपरिपीताप-त्रिवि-

१ सर्वलोकहितकारिणी ।

शङ्का वसत्यसौ ॥ ६०६ ॥ इत्येतया मुनेस्तस्य, गिरा संवेगमागमृशम् । ग्रीतो ययाचे विमल-मतिः कुलपतिव्रतम् ॥ ६०७ ॥
मुनिरूचे यशोभद्र-सूरिरेप महामतिः । दीक्षां दास्यति ते भद्र !, गुरुयस्मान्ममाप्यसौ ॥ ६०८ ॥ ततः कुलपतिर्भूयो, वभापे
स्मेरविस्मयः । गृह्णीते स्म कथं नाम, प्रव्रज्यां भगवन् ! भवान् ? ॥ ६०९ ॥

अथाख्यत् केवली राजा, कोशालायां नलोऽभवत् । यदीया दमयन्तीयं दयिता पतिदेवता ॥ ६१० ॥ कनीयान् क्रूवरो
नाम, बान्धवस्तस्य विथुतः । शास्तीदानीं तदीयं यो, राज्यमुज्जागरोजितः ॥ ६११ ॥ तस्याहं तनयः सिंह-केसरी सां-
प्रतं त्वहम् । राज्ञः केसरिणः शृङ्गा-पुरीशस्य यशस्विनः ॥ ६१२ ॥ पाणौकृत्य सुतां बन्धु-मतीं गच्छन् पुरीं निजाम् ।
रम्यामुपत्यकामस्य, निरेध्यासिपि क्रमात् ॥ ६१३ ॥ (युग्मम्) भाग्यैत्र यशोभद्र-सूरीनेतानवन्दिषि । चक्रुश्च देश-
नामेते, संसारानित्यतामयीम् ॥ ६१४ ॥ तदन्ते मे कियत् स्वामि-न्नायुरित्युदिता मया । ज्ञात्वा पञ्च दिनानीति, ज्ञानिनो मां
वभापिरे ॥ ६१५ ॥ ततो मृत्युभयादीन-मुखं संभ्रान्तलोचनम् । मां विलोक्यावदन्नेते, विश्ववात्सल्यवार्धयः ॥ ६१६ ॥ मा
भैषीर्वत्स मा भैषी-व्रतमादत्स्व संप्रति । जन्म-मृत्युभयं हन्ति, कृतमेकाहमप्यदः ॥ ६१७ ॥ तदैवैतद्विरा लक्ष्मीं, प्रियां
बन्धुमतीमपि । हित्वाऽमीपां पदाम्भोज-मूलेऽहं जगृहे व्रतम् ॥ ६१८ ॥ एतदादेशतः शैल-शृङ्गमारूढवानिदम् । निहत्य
घातिकर्माणि, केवलालोकमासदम् ॥ ६१९ ॥ इत्युक्त्वा स्रत्रयन् योग-निरोधं स मुनीश्वरः । निरंशीकृत्य कर्माणि, जगाम
परमं पदम् ॥ ६२० ॥ तत्कायस्याग्निसंस्कारं, पुण्यक्षेत्रे व्यधुः सुराः । व्रतं कुलपतिः पार्थे, यशोभद्रस्य चाग्रहीत् ॥ ६२१ ॥

वैदर्भी याचमानां च, व्रतं स गुरुरब्रवीत् । त्वं भोगान् भोक्ष्यसेऽद्यापि, तदीक्षा ते न युज्यते ॥ ६२२ ॥

प्राग्भवे हि नलो राजा, मम्मणोऽभून्महीपतिः । त्वं तु वीरमती नाम, तस्याभूर्दयिता किल ॥ ६२३ ॥ युवाभ्यां जातु गच्छद्भ्यां, क्रीडया मृगयावने । सार्धेन सार्धमागच्छन्, संमुखं मुनिरैक्ष्यत ॥ ६२४ ॥ कोपादशकुनं सोऽय-मिति स्वैः पत्तिभिस्तदा । ते संग्राह्य निवृत्त्याद्यु, युवामागमत् गृहम् ॥ ६२५ ॥ कथंचिदपि विस्मृत्य, कोपमाकार्यं तं मुनिम् । क्व गन्तासि ? इत्यवार्तयत् युवाम् ॥ ६२६ ॥ ततस्तद्विरमाकर्ण्य, शमामृततरङ्गिताम् । सान्द्रानन्दं तमभ्यर्च्य, मुनिं व्यस्तुजतं युवाम् ॥ ६२७ ॥ युवाभ्यां यत्तदा रुद्धः, साधुर्द्वादशनाडिकाः । तेनायं विरहो जज्ञे, युवयोर्द्वादशाब्दिकः ॥ ६२८ ॥ वर्षस्य द्वादशस्यान्ते, तेन पत्या समेयुषी । पुनस्त्वं तादृशानेव, भोगान् वैदर्भि ! भोक्ष्यसे ॥ ६२९ ॥ गतायामथ यामिन्यां, यशो-भद्रगुरुर्गिरेः । उत्तीर्यालंक्रोति स्म, तत्तापसपुरं पुरम् ॥ ६३० ॥ शान्तेर्धैत्यं प्रतिष्ठाय, स तस्मिन् देशनाम्बुधिः । सम्य-क्त्वारोपणं चक्रे, पौरलोकस्य कोटिशः ॥ ६३१ ॥ विदर्भजनमनस्तत्र, निवसन्त्या गुहागृहे । अतीयाय जिनोपास्ति-परायाः सप्तहायनी ॥ ६३२ ॥

अन्यदा कश्चिदभ्येत्य, तद्गुहाद्वारमध्वगः । सुधामुचमिमां वाच-भ्वोचन्नलवल्लभाम् ॥ ६३३ ॥ वैदर्भि त्वत्पतिर्ना-ति-दूरे देशे मयेक्षितः । उत्सुकोऽहं तु गन्तास्मि, सार्धो मे न प्रतीक्षते ॥ ६३४ ॥ इत्युदीर्य प्रयाति स्म, स पान्थस्त्वरि-तरुमम् । साऽपि तच्छब्दमाकर्ण्य, गुहातो निरगाञ्जवात् ॥ ६३५ ॥ भद्र ! भद्र ! त्वया सोऽयं, क्व दृष्ट ? इति भाषिणी । पान्थं तमनुधावन्ती, भीमभूर्विपिनेऽपत् ॥ ६३६ ॥ गच्छन्त्याश्च पुरस्तस्या, निःस्वाया इव श्रेवधिः । पान्थः सोऽगाद-

दृश्यत्वं, ततो व्यावर्तते स्म सा ॥ ६३७ ॥ कंदरायाः पुनर्मर्गि-मज्ञात्वा गहने वने । भीमभूरुभयभ्रष्टा, दुःखक्लिष्टेत्य-
 चिन्तयत् ॥ ६३८ ॥ अहो ! किमपि मे दैव-मपकारि पदे पदे । येनाभवदिदानीं मे, न पान्थो न च कंदरा ॥ ६३९ ॥
 किं करोमि क्व गच्छामि, घोरेऽस्मिन् पतिता वने ? । भावी मृत्युरपि श्रेया-नार्तध्यानस्पृशोऽत्र मे ॥ ६४० ॥ इत्याकुलमना-
 स्वस्मि-न्नश्रुपूराऽऽविलेक्षणा । ययौ तस्थानुपाविश-ञ्जलुठञ्जलपच सा ॥ ६४१ ॥ आम्यन्तीं च वने काचि-चामपश्यन्निशा-
 चरी । सा स्म गा भक्षयिष्यामि, भयन्तीमित्युवाच च ॥ ६४२ ॥ तां वीक्ष्य भयसंभ्रान्ता, वभाषे भीमनन्दिनी । नलादन्यं
 पुमांसं चेत्, स्पृशत्यपि न मे मनः ॥ ६४३ ॥ ममार्हन्नेव देवधे-दुरवश्चेत् सुसाधवः । रतिश्चैन्नतत्त्वे च, हताशा भव राक्षसि !
 ॥ ६४४ ॥ (युग्मम्) इति तस्या गिरा मन्त्र-वाचेव च्युतविक्रमा । ययौ नक्तंचरी नत्वा, “सत्यो हि दुरतिक्रमाः” ॥ ६४५ ॥
 ततो दत्तजलभ्रान्ति-मूर्ध्निमत्सिकताचिताम् । क्वचिद्विरिन्दीं काचि-दुर्दन्यन्ती जगाम सा ॥ ६४६ ॥ तामनम्भसमालोक्य,
 सा जगाद तृपार्दिता । मनो मे यदि सम्यक्त्व-सौरभ्यसुरभीकृतम् ॥ ६४७ ॥ तदेतस्यां पयः प्रादु-रस्तु द्रागमृतोपमम् ।
 इत्युक्त्वा पार्थिना स्वैरं, महीतलमताडयत् ॥ ६४८ ॥ (युग्मम्) साऽभूत् कुलंकपाऽन्वर्थ-नामाऽम्भोभिस्तदुत्थितैः । स्नात्वा
 पीत्वा पयश्चास्यां, भ्रैमी निन्ये परिश्रमम् ॥ ६४९ ॥ पुरो यान्ती च सा खिन्ना, न्यग्रोधस्य तले क्वचित् । निविष्टा पथिकैः
 कैथित्, सार्थाऽऽयातैरभाष्यत ॥ ६५० ॥ भद्रे ! काऽसि ? किमत्रासि, वटस्याधो निपेदुपी ? । इदगद्वैतरूपा त्वं, काचिन्न
 वटदेवता ? ॥ ६५१ ॥ अथाह भीमभूर्नाहं, देवता किं तु मानुषी । वणिकपुत्री समं पत्या, यान्त्यभूवं पितुर्गृहे ॥ ६५२ ॥

? उदकमिच्छन्ती । २ नदी ।

सुप्तामेकाकिनीमत्र, मां संत्यज्य पतिर्यौ । बान्धवा ! गमयध्वं मां, तत्तापसपुराध्वना ॥ ६५३ ॥ तेऽप्युचुर्यत्र सूर्योऽस्त-
मेत्यध्वाऽस्य पुरस्य सः । तं तु दर्शयितुं नाल-मिदानीमुत्तुका वयम् ॥ ६५४ ॥ आगताः स्म इहाम्मोऽयं, सार्धादायासि
तत्र चेत् । कुत्रापि वसतिस्थाने, नयामस्त्वां सुखेन तत् ॥ ६५५ ॥ साऽथ तैः सह सार्थेऽगा-द्वनदेवस्य तेऽपि ताम् ।
कथामाल्याय तत्प्रोक्तां, सार्थेनेतुरदर्शयन् ॥ ६५६ ॥ सार्थेऽपि ममासि त्वं, सुता नेष्यामि तत् सुखम् । त्वां स्थाने वसती-
त्युक्त्वा, स्नानादिभिरनन्दयत् ॥ ६५७ ॥

तामारोप्याद्भुते याने, सार्थेऽपिऽथाचलत् प्रगे । नीत्वाऽचलपुरद्वारि, क्रमाचैनां मुमोच सः ॥ ६५८ ॥ तत्राध्वचक्रम-
स्लान्ता, वाप्यां कस्यांचिदप्यसौ । प्रविश्य जलपानादि, विधाय बहिरागमत् ॥ ६५९ ॥ आकाशपतितेवासौ, पात्रयन्ती दृशा
पुरम् । किं कर्तव्यजडा वापी-द्वारवेद्यामुपाविशत् ॥ ६६० ॥ ऋतुपर्णो जनाकर्ण्य-कीर्तिस्तत्र नृपस्तदा । चन्द्रोपमयशा-
श्चन्द्र-यशाश्चास्य प्रियाऽभवत् ॥ ६६१ ॥ तस्याथेव्यस्तदा वाप्यां, नीरमाहर्तुमागताः । तामपश्यज्जगचेतो-हारिरूपां
सविस्मयम् ॥ ६६२ ॥ वाप्यन्तर्वलितग्रीवं, ताः पश्यन्त्योऽथ तां मुहुः । शनैःशनैर्विशन्ति स्म, निरीयुथ शनैःशनैः ॥ ६६३ ॥
गत्वा कौतुकिताश्चन्द्र-यशासे तां न्यवेदयन् । आनेतुं साऽपि तां प्रीत्या, भूयोऽपि प्रजिघाय ताः ॥ ६६४ ॥ एतय तास्तत्र
तामृतु-देवी चन्द्रयशाः शुभे ! । त्वाम्राह्वयति भूयस्या, पुत्रीश्रीत्या नृपश्रिया ॥ ६६५ ॥ एतय तत्प्रेमपीयूषै-स्तापं निर्वा-
पयाऽऽत्मनः । त्वं स्थिताऽत्र पुनः शून्य-चेताः स्थलमवाप्स्यसि ॥ ६६६ ॥ इत्यासां वचनैर्भेमी, प्रह्वीभृतमना मनाक् ।

१ निर्जलप्रदेशम् ।

प्रथयोद्गास्त्रिषग्राभिस्ताभिः परिपुताऽचलत् ॥६६७॥ मम चन्द्रयशा मातुः, पुष्पवन्त्याः सहोदरा । इति शतैयमञ्जारी-न्न
 जातु नलचहृभा ॥ ६६८ ॥ जामेयी वमग्रन्ती मे-ऽस्तीत्यजानाचृपप्रिया । तदानीं चाल्यहृष्टत्वात्, तां नोपालक्षयत्
 पुनः ॥ ६६९ ॥ साऽभ्येत्याऽऽलिङ्गदायान्तीं, पुत्रीप्रेम्णा तथापि ताम् । तत्वेनाचिदितेऽप्यर्थे, प्रमाणं हि मनः
 मताम् ॥६७०॥ प्रक्षिप्तं शिरसं मावृ-स्नेहेनाङ्गिसरोरुहे । उत्थाप्य साऽवदन्नेमीं, प्रीतिकछोलोलिता ॥६७१॥ वत्से ! त्वमसि
 मे पुत्र्या-श्चन्द्रयत्याः प्रियस्वता । उभे अपि युवां लक्ष्मीं, तत्कृतार्थयतं मम ॥ ६७२ ॥ परमात्मस्वरूपं मे, कथयेत्युदिता-
 ऽनया । सार्थपुतां यदाल्यातं, तदेवाल्यादलप्रिया ॥ ६७३ ॥ दीनानाथकृते चन्द्र-यशोदेव्याः पुराग्रहिः । वर्तते
 युक्तोद्गारं, सपतागारगवारिताम् ॥६७४॥ भैम्भूने तां ततः सन्ने, दानं दास्येऽहमन्वहम् । यदि नाम पतिं वीक्षे, जात्पस्मिन्
 भोजनार्थिनम् ॥६७५॥ ओमित्युक्ते तथा भैमी, सन्ने दानं ददौ स्वयम् । तेन तोपं विशेषेण, कलयामासुरर्थिनः ॥ ६७६ ॥

साऽपश्यत् कंचिदन्येषुः, सत्रस्या बद्धमग्रतः । चौरमारथकैर्नीग-मानमाहृतपिण्डिमम् ॥ ६७७ ॥ स तां वीक्ष्यावददीनं,
 रथ मां देवि ! रथ माम् । सा कृतं किमनेनेति, पत्रच्छारथकांस्ततः ॥ ६७८ ॥ तेऽप्यूरुमुना चन्द्र-यत्या रत्नकरण्डिका ।
 ज्ञे तेनीप वष्यत्वा-क्षीयते वधभूमिकाम् ॥ ६७९ ॥ ततः साऽञ्चोचदारथा-नेनं मुञ्चत मुञ्चत । सर्वत्रोचरमेतस्य, कर्तास्मि
 किमतः परम् ? ॥६८०॥ इत्युक्तेऽपि तथा यावत्, ते न मुञ्चन्ति तस्करम् । तावत् साऽऽच्छोदयद्वन्धां-स्तस्याग्भञ्जुलुकैस्त्रिभिः
 ॥६८१॥ ते सटित्यगुडंस्तस्य, तत्सतीत्वप्रभायतः । नागराणां ततो जज्ञे, हर्षकोलाहलो गहान् ॥६८२॥ तमुपश्रुत्य संभ्रान्त-स्तत्र

१ प्रेमोद्गारि युतं वासो ताभिः । २ प्रक्षिप्तं शिरो यया ताम् ।

राजाऽप्युपागमत् । तदीस्य कौतुकं भैरवी, दृष्टोऽप्येवमुवाच सः ॥ ६८३ ॥ धर्मः क्षोणीभृतां शिष्ट-पालनं दुष्टनिग्रहः ।
 मोत्स्यो न्यायोऽन्यथा वत्से !, भवेद्भुवनपस्मरः ॥६८४॥ लोकेश्यः करमादाता, चौरेश्यस्तानरक्षिता । तदीर्यैलिप्यते राजा,
 पानभैरिलि हि मृत्तिलिः ॥ ६८५ ॥ तन्मोचयसि चेदेनं, भविष्यत्यव्यवस्थितिः । इत्युक्त्वा भूशुजा भैरवी, दयालुरिदमब्रवीत्
 ॥ ६८६ ॥ तात ! दस्युर्विपद्येत्, यदि दृष्टोऽप्यसौ मया । तदर्हद्वर्षेवेदिन्याः, केयं मम कृपालुता ? ॥ ६८७ ॥ तदाग्रहमिति
 घ्रात्वा, राजा दस्युममोचयत् । माननीया महासत्यो, हन्त भूमीशुजामपि ॥ ६८८ ॥ स दस्युस्तत्पदाम्भोज-मानग्येति
 तदाऽचदत् । देवि ! माताऽमि मे नव्य-जन्मदानादतःपरम् ॥ ६८९ ॥ इत्युक्त्वा स जगाम स्वं, स्थानमानन्दमेदुरः ।
 अम्येत्य चानमन्नित्यं, मातेत्यस्याः क्रमाम्बुजम् ॥ ६९० ॥

दृष्टोऽन्यदा न चैदम्यर्षा, स्वं स्वरूपमचीकयत् । वसन्तः सार्धवाहोऽस्ति, यस्तापसपुरग्रभुः ॥ ६९१ ॥ तस्याहं
 पिद्वल्लो नाम, दानन्तलदनेऽन्यदा । खात्रं दत्त्वाऽपहृत्याथ, रत्नजातं पलायितः ॥६९२॥ मार्गेऽन्यैर्लुण्ठितश्चैरैः, “क्षेमं दुष्टा-
 त्मनां कुतः ? ।” अत्रायतः क्रमेणाहं, राजसेवामध्वत्रयम् ॥६९३॥ परेद्यवि नृपावासे, संचरन्ननिवारितः । वीक्ष्य शून्याम-
 पाहासं, तां माणिक्यकरण्डिकाम् ॥ ६९४ ॥ वेगात् प्रक्षिप्य कक्षायां, तां सर्वाङ्गावगुण्ठनः । राज्ञा-निर्यन्नलक्ष्येऽहं, दक्षा
 हीक्षित्वेदिनः ॥६९५॥ ममप्यारक्षकाग्रयः सोऽथ मां वध्यमादिशत् । तस्युभिर्नीयमानं च, हन्तुं स्वामिन्यमोचयः ॥६९६॥
 तदेरि ! त्वत्प्रनादस्य, कापि नानृष्यमस्ति मे । कादम्बिन्याः कथं नाम, जीवलोकोऽनृषी भवेत् ? ॥ ६९७ ॥

१ एको महामत्स्योऽन्यं ल्युमत्स्यं श्वादेति, तं चान्यः, तं चान्य इति न्यायः ।

अपरं च यदा देवि !, त्वं तापसपुराद्रता । सार्थवाहस्तदा दुःखा-क्षुक्तिमप्यत्यजत् सुधीः ॥ ६९८ ॥ बोधितः श्रीय-
 शोभद्र-गुल्याऽन्यैर्जनैश्च सः । सप्तगहाद्भुजे सार्थ-वाहो निर्वाहिसंगरः ॥ ६९९ ॥ उपायनमृपादाय, रत्नस्वर्णाधिनेकशः ।
 नृपं कूर्चरमद्राधीत्, कोशलाभेत्य सोऽन्यदा ॥ ७०० ॥ तथा चोपदया तुष्ट-स्तं तापसपुरेश्वरम् । राजानमकरोऽभ्युप-
 शङ्घत्रचामरलाञ्छितम् ॥ ७०१ ॥ नाम्ना चैनं वसन्तश्री-शेखरं स विनिर्ममे । प्राहिणोच पुरे प्रीत्या, भग्भया ताडय-
 मानया ॥ ७०२ ॥ प्रविश्योत्सवसोत्साहः, शास्तीदानीं पुरं स तत् । साऽपि त्वन्महिमप्रौढिः, स्वामिन्येवं श्रियोऽस्य यत्
 ॥ ७०३ ॥ ऊचेऽथ भीमभूर्वत्स !, पाप्मनोऽस्य छिदाकरीम् । दीक्षामादत्स्व सोऽप्यङ्गी-चक्रे तद्वचनं मुदा ॥ ७०४ ॥
 शुद्धैः सत्कृत्य पानान्नै-र्भुनिद्वितयमन्यदा । भैमी वक्ति स्म यद्यस्ति, पिङ्गलस्यास्य योग्यता ॥ ७०५ ॥ तदस्मै व्रतदा-
 नेन, भगवन्तौ प्रसीदतम् । मुनी अप्यूचतुर्दीक्षा-योग्य एवैप पिङ्गलः ॥ ७०६ ॥ प्रार्थितावथ तेनापि, चैत्ये नीत्वा तदैव
 तम् । प्रराज्य तौ मुनी सार्ध-भेतेनान्यत्र जग्मतुः ॥ ७०७ ॥

हरिमित्रोऽन्यदा विप्रः, कुण्डिनात् पूर्वसंस्तुतः । एत्य भूमिपतिं दृष्ट्वा, ययौ चन्द्रयशोऽन्तिके ॥७०८॥ चद्वाञ्जलि
 निविष्टं त-मग्रे भूप्रियाऽभ्यधात् । चिद-भैभूभुजः क्षेमं, पुष्पदन्त्याश्च, मे स्वसुः ? ॥ ७०९ ॥ दम्पत्योरनयोर्देवि !,
 क्षेमलक्ष्मीः सनातनी । नलस्य दमयन्याश्च, सा तु चिन्त्याऽस्ति सांप्रतम् ॥ ७१० ॥ संभ्रान्तया किमात्थेति, तयोक्तः
 सोऽब्रवीत् पुनः । जातु शुश्राव नः स्वामी, लोकारूपातामिमां कथाम् ॥७११॥ यथा नलो महीमथैः, कूर्चरेण स्वबन्धुना ।
 हारितो निरगाङ्गैर्मी, पुरस्कृत्य पुरात्रिजात् ॥ ७१२ ॥ तामरण्ये परित्यज्य, सोऽगमत् तदनन्तरम् । वार्ताऽपि न तयोर्विधे,

काऽपि कुत्रापि वर्तते ॥७१३॥ तदुपश्रुत्य नः स्वामी, स्वामिनी पुरुषदन्त्यपि । वज्राहताविवोन्मील-हुःस्वभारौ मुमुर्च्छतुः
 ॥ ७१४ ॥ मूर्च्छान्ते विलपन्तौ च, समन्वेष्टुमितस्ततः । जामातरं तनूजां च, ग्रहैष्टां तौ तदैव माम् ॥ ७१५ ॥ प्रत्यरण्यं
 प्रतिग्रामं, प्रतिपचनमप्यहम् । आम्यन् क्रमान्महीमेता-मिहेदानीषुपागमम् ॥ ७१६ ॥ न तयोः पुनरश्रीषं, वार्तामात्रमपि
 क्वचित् । तत्केअफलमेवैत-द्वभूव अरणं मम ॥ ७१७ ॥ श्रुत्वेति गिरमाक्रन्द-मुच्चैश्चन्द्रयशा व्यधात् । नलस्य कुर्वती
 निन्दां, तां तां भैम्याः स्तुतिं पुनः ॥ ७१८ ॥ क्रन्दद्भिरसु तां लोकैः, शोकाद्वैतं तदाऽखिले । जातं राजकुले नेतु-स्तुगा
 हनुजीविनः ॥ ७१९ ॥ ततः स विप्रः धुत्क्षाम-कुक्षिः क्षितिपमन्दिरात् । निर्गत्य भोजनाकाङ्क्षी, दानशालां जगाम ताम्
 ॥ ७२० ॥ तत्र सोऽधिकृतां प्रेक्ष्य, भैमीशुत्फुल्लोचनः । प्रधान्य रमसा तस्याः, पादपङ्केरुहेऽपतत् ॥ ७२१ ॥ ऊचे च
 दिष्ट्या दृष्टाऽसि, आम्यता भुवनं मया । अद्य स्वस्त्यस्तु सर्वेषां, भवङ्गीवित्तजीविनाम् ॥७२२॥ अर्थेत्य स जवाचन्द्र-यशो-
 देवीमवर्धयत् । तच्छोकाश्रुपदेऽभूवन्, क्षणात् ग्रीत्यश्रुविष्णुपः ॥ ७२३ ॥ सत्रागारसुपेत्याय, सा मुदाऽऽलिङ्ग्य भीमजाम् ।
 माश्रुहृत्वे त्रलिस्तुभ्यं, क्रियेऽस्यां चावतारणम् ॥ ७२४ ॥ हा हा धिग्माभियत्कालं, न मयाऽप्युपलक्षिता । जगद्विलक्षणाऽपि
 त्व-मेतैर्लोकैरुपैर्गुणैः ॥ ७२५ ॥ वञ्चिताऽस्मि कथं वत्से !, त्वया कृत्वा स्वगोपनम् ? । मातृस्वसापि मातृव, तत्पुरः का
 खलु त्रया ? ॥ ७२६ ॥ किं त्यक्ताऽसि नलेन त्वं ?, नलस्त्यक्तस्त्वयाऽथवा ? । यदि वा न पतिं जातु, त्यजसि त्वं पति-
 व्रता ॥ ७२७ ॥ विदम्बितसहस्रांशु-ललाटतिलकः क्व ते ? । सेति माष्टिं स्म तद्भालं, सनिष्टीवेन पाणिना ॥ ७२८ ॥

१ भवत्या जीवितेन जीविनाम्. (भवतीशब्दस्य पुस्त्यमत्र चिन्त्यम् ।

प्रादुरास ततस्तस्याः, स भालविलकः क्षणात् । यस्यान्तेर्वासितामन्य-तेजासि दधतेऽन्वहम् ॥ ७२९ ॥ तां धृत्वाऽथ करे
 नीत्वा, वेदमन्युर्वीशवह्नुभा । स्वयमस्त्रापयद्रन्ध-वारिभिर्देवतामिव ॥ ७३० ॥ परिधाप्य दुकूले च, ज्योत्स्नासब्रह्मचारिणी ।
 तेस्तेः प्रेमोपचारिस्तां, राज्ञी काममनन्दयत् ॥ ७३१ ॥ तां चालम्ब्य . करे गत्वा; राज्ञोऽभ्यर्णमुपाविशत् । सोऽप्यपृच्छत् ततो
 भैमीं, राज्यशंशादिकां कथाम् ॥ ७३२ ॥ साऽप्युदञ्चच्छुचे तस्मै, साश्रुराल्यदधोगुप्सुषी । नल-कूचरयोः सर्वा, तां कथामा-
 दुरोदरात् ॥ ७३३ ॥ राजाऽप्युन्मार्जयन्नश्रु, तस्याः प्राधारवाससा । ऊचे खिद्यस्व मा वत्से !, बली को नाम कर्मणाम् ?
 ॥ ७३४ ॥ तमोभिस्तिरयन् विथं, तदा चास्तं रविर्ययौ । चकास्ति स्म प्रकाशस्तु, मध्येसंसत्तैव सः ॥ ७३५ ॥ रात्रौ
 किमयमुद्योत ? इति विस्मितमानसम् । राज्ञी चन्द्रयशाः स्मेर-वक्त्रा भूपालमभ्यधात् ॥ ७३६ ॥ चैदभीतिलकस्यास्य,
 देव ! लीलेयमद्भुता । भैमीभालं पितेवाथ, पाणिना पिदधे नृपः ॥ ७३७ ॥ सभान्तरस्फुरद्धान्तः, स्रुचिमेघश्च तत्क्षणात् ।
 पुनः पाणिमपाकर्षत्, स विस्मयमना नृपः ॥ ७३८ ॥

तदा कश्चिद्विवोऽभ्येत्य, संसदि द्युतिभासुरः । भूमिलन्मौलिरानम्यं, भैमीमित्यवदत् सुरः ॥ ७३९ ॥ देवि ! त्वया पुरा
 ज्ञान-श्रीरो यः पिद्मलाभिधः । प्रतियोध्य सुधाकर्ष्यै-वर्क्यैश्चाग्राह्यत व्रतम् ॥ ७४० ॥ क्रमेण विहरन् भूमौ, स तापस्सपुरं
 ययौ । तत्र प्रतिमया तस्यौ, स्मशाने निशि जातुचित् ॥ ७४१ ॥ तदा चाभ्यर्णमायाते, चितावह्निभवे दवे । स सात्वि-
 कश्चिरोरत्नं, व्यधादारार्थनां स्वयम् ॥ ७४२ ॥ समाधेरभ्युतः सोऽहं, ज्वालासंवलितस्ततः । वपुः संत्यज्य सौधर्मे, सुरोऽभूवं

महर्षिः ॥ ७४३ ॥ तत् प्रबोध्य तदा चेन्मां, व्रतं नाग्राहयिष्यथाः । गतस्य नरके तन्मे, कामविष्यन्निमाः श्रियः ? ॥ ७४४ ॥ सर्वस्व प्रसादोऽयं, चिराय विजयस्व तत् । इत्युक्त्वाऽगात् सुरो हेमनः, सप्त कोटीः प्रबुध्य सः ॥ ७४५ ॥ साक्षा-
त्कृत्य महीनाथो-ऽप्यहर्धर्मस्य तत्फलम् । प्रत्यपद्यत तं हर्ष-भरव्याप्तान्तराश्रयः ॥ ७४६ ॥

अथावसरमासाद्य, हरिमित्रोऽस्यघानृषम् । स्थिताञ्च सुचिरं भैमी, यात्विदानीं पितुर्गृहे ॥ ७४७ ॥ पुष्पदन्ती
च मा माता, पिता च स चिदभेराट् । प्रवासश्रवणादस्या-स्तिष्ठतो देव ! दुःखितौ ॥ ७४८ ॥ ततश्चन्द्रयशोदेव्या,
मत्तमादाय तत्क्षणात् । ओमित्युक्त्वा ततो भैमीं, प्राहिणोत् सह सेनया ॥ ७४९ ॥ तामायान्तीं सुतां श्रुत्वा, भीमभू-
पतिरभ्यगात् । निरीक्ष्य पितरं साऽपि, दूतो यानमत्यजत् ॥ ७५० ॥ धावित्वा रभसाद्भैमी, पादयोरपतत् पितुः । तयोः
प्रीत्यश्रुवर्षेण, पङ्किला तत्र भूरभूत् ॥ ७५१ ॥ मातरं च सहाऽऽयातां, वीक्ष्याश्लिष्यत् प्रमोदिनीम् । तस्याः कण्ठे लगित्वा
च, वारवारं रुतोद मा ॥ ७५२ ॥ सुतां भूपः पुरं क्लृप्त-महोत्सवमवीविशत् । युदा च गुरुदेवार्चां, सप्तरात्रमकारयत् ॥
७५३ ॥ पृथा भूमीभुजा कुञ्ज !, जातुचिन्मम पश्यतः । तामेतां भीमभूः सर्वां, निजामकथयत् कथाम् ॥ ७५४ ॥ ऊचे
च पृथिवीनाथ-स्तां म वात्सल्यया गिरा । वत्से ! विदधती धर्मं, वसास्मत्सदने सुखम् ॥ ७५५ ॥ करिष्यते तथा कश्चि-
दतः परमुपक्रमः । यथा कुतश्चिदभ्येत्य, पतिस्तव मिलिष्यति ॥ ७५६ ॥ ददौ च हरिमित्राय, ग्रामपञ्चशतीं नृपः ।
तुष्टोऽस्यघाच राज्यार्धं, तुभ्यं दास्ये नलागमे ॥ ७५७ ॥

अन्यदा दधिपर्णस्य, भूपतेः स्नेहवर्त्यना । दूतस्त्वय ययौ धीमान्, सुंसुमारपुरादितः ॥ ७५८ ॥ स जातु वार्ता-

प्रस्ताये-ऽरुणपद्मीमभ्रसुजः । यथाऽस्मत्स्वामिनः पार्श्वे, प्राप्नोऽस्ति नलद्यपकृत् ॥ ७५९ ॥ स वेत्ति स्वर्गपाकाया, रसवत्या
 विधिं गुधीः । वक्ति चास्यामुपाध्यायो, बभूव नल एव मे ॥ ७६० ॥ श्रुत्वैतल्लोकतो भैमी, भूपमेत्य व्यजिज्ञपत् । न तो
 रसवतीं तात !, वेत्ति कथिन्नलं विना ॥ ७६१ ॥ तत् प्रेष्य कंचिज्जानीहि, किरूपः किकलय सः । अवश्यं गोपितात्मैव,
 नल एव स गृहमः ॥ ७६२ ॥ मामाहूय ततो दत्त्वा, शिक्षां प्रैपीद्विदर्भराट् । क्रमादत्रैत्य भद्र ! त्वां, पृच्छन् पृच्छन्नि-
 हागमम् ॥ ७६३ ॥ एवंरूपं च वीक्ष्य त्वां, विपादादित्यचिन्तयम् । काचे मरकतभ्रान्ति-वैदर्भ्याः किमभूदियम् ? ॥ ७६४ ॥
 नलः फ दिविपदेरयः !, कुब्जश्रायं वन द्यपकृत् ? । फ सर्पपः ? फ मेरुश्र ?, फ खद्योतः ? फ चार्यमा ? ॥ ७६५ ॥ तथाऽप्येनं
 परीक्षिष्ये, विचिन्त्येति पठंस्त्वया । नलाक्षेपमयो श्लोका-वापृच्छयेऽहं कथामिमाम् ॥ ७६६ ॥ तदस्तु स्वस्ति ते यामि,
 व्यापृत्य नगरं निजम् । यथाघटं च वैदर्भ्या-स्त्वत्स्वरूपं निवेदये ॥ ७६७ ॥ भैमीस्मरणसंभूतं, कथंचन ततः सुधीः ।
 याप्यपूरं निरुन्धानः, कुब्जः कुशलमग्नवीत् ॥ ७६८ ॥ पूज्योऽसि कथयन् विभ्र !, पुण्यपात्र ! कथामिमाम् । तदागच्छ ममा-
 ऽऽवाप्तं, गृहाण मम सत्कृतिम् ॥ ७६९ ॥ इत्युदीर्य द्विजन्मान-मानीय स गृहे निजे । रसवत्या तया स्वर्ग-पाकया तम-
 भोजयत् ॥ ७७० ॥ अभूच भूषवाह्वन्धं, यदृक्काभरणादिकम् । तत् प्रदायाखिलं कुब्जो-ऽनुमेने गमनाय तम् ॥ ७७१ ॥

सोऽथ विप्रो विदर्भायां, समभ्येत्य विपादवान् । भैमी-भूमीशुजोः कुब्ज-स्वरूपं तदचीकथत् ॥ ७७२ ॥ स्वयं रसवतीं
 तो च, युक्तामाल्याय स द्विजः । दृक्कलक्षादि तत्सर्वं, कुब्जदत्तमदर्शयत् ॥ ७७३ ॥ सुंसुमारजनाऽऽख्याताः, करीन्द्र-
 मनादिनाः । कुब्जस्य ताः कला राज-प्रसादं च न्यवेदयत् ॥ ७७४ ॥ अथाऽऽह भीमभ्रस्तात !, त्वज्जामातैव स ध्रुवम् ।

कुन्तत्वमगमत् सैष, नूनं केनापि हेतुना ॥ ७७५ ॥ यतः सा रसवत्येताः, कलाः सेयमुदारता । त्रैलोक्येऽपि न कस्यापि,
 तव जामातर विना ॥ ७७६ ॥ तत् कथंचिदिहानीय, वीक्ष्यते स खलु स्वयम् । ईद्वितैर्लक्षयिष्यामि, यद्यस्ति नल एव सः
 ॥ ७७७ ॥ यमापे भूपतिर्वत्से, पुनर्गतपतेस्तव । कृत्वा स्वयंवरव्याजं, दधिपर्णो निमन्त्र्यते ॥ ७७८ ॥ निशम्यैतत् स कुब्जो-
 ऽपि, तेन सार्धं ममेप्यति । न खल्व्वात्मप्रियां यान्ती-मन्यत्र सहते सुधीः ॥ ७७९ ॥ भूपः मोऽभूच्चदाकाङ्क्षी, प्राक्तनेऽपि
 स्वयम् । त्वया वृते नल्ले त्वेष, विलक्षोऽभूद्भयं तदा ॥ ७८० ॥ तदासन्नदिनाऽऽहूतं, तूर्णमागन्तुमक्षमम् । ताम्यन्तं
 त्वत्कृते काम-मारोप्य जमिनं रथम् ॥ ७८१ ॥ तं चेदानेप्यते कुब्जः, म भुवं नल एव तत् । हृदयं हि तुरङ्गानां,
 वेत्ति नान्यो निनाऽमुना ॥ ७८२ ॥ युग्मम् ॥ इत्यालोच्य वितीर्याथ, शिक्षामक्षामधीगुणः । भूयुजे दधिपर्णाय,
 दूतं प्रातिष्ठिपद्भुपः ॥ ७८३ ॥

स तन्नगरमासाद्य, कुब्जे संनिधिवतिनि । आचख्यौ दधिपर्णाय, भीमभूपालवाचिकम् ॥ ७८४ ॥ यथा न ज्ञायते
 तावत्, स क्वचिन्नलभूपतिः । करिष्यति ततो भैमी, देव ! भूयः स्वयंवरम् ॥ ७८५ ॥ चैत्रस्य शुद्धपञ्चम्यां, प्रातः स
 भविता भुवम् । यथाऽस्मिन्नुपतिष्ठेथाः, कुर्मीथास्त्वं तथा नृप ! ॥ ७८६ ॥ इत्याख्याय गते दूते, स कुब्जोऽन्तरिचिन्त-
 यत् । महचित्रमहो कुर्या-द्यद्भैरव्यप्यपरं वरम् ॥ ७८७ ॥ स्यादेवमपि वा जातु, बलीयान् खलु मन्मथः । जीवतो मम वैदर्भी,
 कः पुनस्तां ग्रहीष्यति ॥ ७८८ ॥ किं नु केनापि गृह्यन्ते, जीवतोऽपि हरेः सदाः ? । तदक्षस्य फणारत्नं, कृष्यते श्वसतोऽपि

१ चेट्टितैः । २ इत्वा । ३ आगच्छे । ४ सिद्धस्य ।

किम् ? ॥ ७८९ ॥ सोऽथ तं पृथिवीपालं, निमीलन्मुदमभ्यधात् । जृम्भते भूप ! किं नाम, दौर्मनस्यं तवाप्यदः ? ॥ ७९० ॥
यस्य सोऽहं सहायोऽस्मि, सर्वकर्मिणतास्पदम् । तस्यापि तत्कमप्यस्ति, नैव यत् करगोचरम् ? ॥ ७९१ ॥ 'यामाः स्वयं-
रादवाक्चि, पट् सन्त्यघापि तद्यदि । मनस्ते भीमजन्मानं, तां सृगीदृशमिच्छति ॥ ७९२ ॥ तदर्पय रथं कंचि-द्वृढं जाल्यांश्च
वाजिनः । दर्शयामि यथा प्रात-र्भुवं कुण्डिनमण्डिताम् ॥ ७९३ ॥ युगम् ॥ गृहाण स्वेच्छयेत्युक्तः, क्षितीशेन स बुद्धि-
मान् । जग्राह रथमधांश्च, सर्वलक्षणलक्षितान् ॥ ७९४ ॥

सञ्जीकृत्य रथं युक्त-वाहमाधाय च क्षणात् । इहाऽऽरोहेति तं कुञ्जः, क्षोणिपालमभापत ॥ ७९५ ॥ राजा स्थगीधर-
श्छत्र-धारधामरधारिणौ । कुञ्जश्चेति पडारोह-न्नरास्तास्मिन् बहूथिनि ॥ ७९६ ॥ ततो विल्वकरण्डौ यौ, दत्तौ निपधना-
किना । तावावष्य कटौ कुञ्जः, प्राजति स्म तुरंगमान् ॥ ७९७ ॥ कुञ्जेन प्रेरितान् वीक्ष्य, वाहाननिलरंहसः । दधि-
पर्णनरेन्द्रोऽथ, विस्मयादित्यचिन्तयत् ॥ ७९८ ॥ अहो कश्चित् पुमानेप, मर्त्यानत्येति सर्वतः । अद्यापि रत्नगर्भेयं, वहते
नाम सान्ययम् ॥ ७९९ ॥ कचिद्वेगानिलोद्भूते, भ्रौवारे पतिते भुवि । नृपोऽवोचत् पदों गृहे, ध्रियन्तां कुञ्ज ! वाजिनः
॥ ८०० ॥ कुञ्जोऽप्यूचे सितास्यस्तं, यत्र ते पतिता पटी । ततः स्थानादतिक्रान्ता, पञ्चविंशतियोजनी ॥ ८०१ ॥ इमे हि
मध्यमा एव, वाहाश्चेत्तु स्युरुत्तमाः । पञ्चाशद्योजनीं राज-लङ्घैरन्निपतं ततः ॥ ८०२ ॥ वृक्षमक्षारूप्यमुद्गीक्ष्य, काप्यथो
फलमांसलम् । कुञ्जं राजाऽभ्यधादात्म-कलोत्कर्षं विशेषयन् ॥ ८०३ ॥ फलानां भूरुहस्यास्य, संख्यामगणयन्नपि । वेदुम्यहं

१ दूर्परहितम् । २ सर्वकर्मणि समर्थतास्पदम् । ३ प्रहराः । ४ रथे । ५ उत्तरीयवस्त्रे ।

कथयिष्यामि, व्यावृत्तः कुञ्ज ! ते क्षणात् ॥ ८०४ ॥ कुञ्जो ऽब्रवीदिदानीं त्वं, कालक्षेपाद्विभेषि किम् ? । मा भैषीर्यु-
 नैचैतां, राजन्नाख्यातुमर्हसि ॥ ८०५ ॥ अष्टादश सहस्राणी-त्युक्ते भूषतिता ततः । आहत्य मुष्टिना कुञ्ज-स्तं फलीयमपा-
 तयत् ॥ ८०६ ॥ स्यादुचीर्य भूषेन, छत्रिते गणनाविधौ । तावत्येवाभवत् संख्या, न च न्यूना न चाधिका ॥ ८०७ ॥ भृशुजे
 योचते विधां, तुरङ्गहृदयात्मिकाम् । दत्त्वाऽस्मादाददे संख्या-विधां कुञ्जोऽथ विस्मयात् ॥ ८०८ ॥

अथाऽऽगादुदयप्रस्थं, स्यन्दनोऽञ्जुसारथेः । विदर्भनगरद्वारि, कुञ्जसूतो रथः पुनः ॥ ८०९ ॥ तदा शगिति निःशेषैः,
 सरोरुहवनैः ममम् । अवाप दधिपर्णस्य, विकाशं मुखवारिजम् ॥ ८१० ॥ तस्मिन्नेव निशाशेषे, स्वममैक्षिट भीमजा ।
 उत्थाय शयनीयाच, प्रीता पितुरचीकथत् ॥ ८११ ॥ अद्य प्रातर्मया स्वप्ने, ग्रैक्षि निर्द्वितीदेवता । तयेहानीय मे व्योम्नि,
 दक्षितं कोशालावनम् ॥ ८१२ ॥ रसालं फलपुष्पाढ्य-मारोहं तत्र तद्विरा । विकचं शतपत्रं च, ममार्ष्यत करे तथा ॥ ८१३ ॥
 पुराऽऽरूढो शटित्येव, बिहगः कोजपि भूतले । अकस्मादपतचस्मा-चूतादध्यासितान्मया ॥ ८१४ ॥ भीमोऽप्यूचे त्वया
 दृष्टः, पुनि ! स्वमोऽप्यमुत्तमः । तथा हि माग्यसंभारः, प्रत्यक्षस्तव निर्द्वितिः ॥ ८१५ ॥ कोशालाग्राभवं तद्यत्, कोशलो-
 दानदर्शनम् । माकन्दपादपाऽऽरोहः, साक्षात् ते प्रियसंगमः ॥ ८१६ ॥ माकन्दाद्यस्त्वदाक्रान्ता-ञ्जुशः कस्यापि पक्षिणः ।
 पातः पातकिनो नूनं, माम्राज्यात् कूरस्य सः ॥ ८१७ ॥ निशावसाने स्वप्नस्य, दर्शनाद्भलसंगमः । अद्य भावी प्रभाते हि,
 स्वप्नः सद्यःफलेग्रहिः ॥ ८१८ ॥ तदोपेतं पुरद्वारि, दधिपर्णं ससंगमः । अम्येत्य मङ्गलो नाम, कोऽप्याख्यङ्गीमभृशुजे ॥

१ याचमानाय । २ उदयाचलशिरसरे । ३ सूर्यस्य । ४ कोशलायाः प्रसुत्वम् ।

८१९ ॥ श्रीमोऽभ्येत्य तमायान्तं, श्रीत्याऽऽश्लिष्य वयस्यवत् । सौर्धार्पणाघमाघाय, स्वागतं चेत्यवोचत ॥ ८२० ॥ कुब्ज-
स्ते ह्यपकृत् सूर्य-पाकां रसवतीमसौ । वेत्तीति श्रूयते तां मे, दर्शयास्ति कुतूहलम् ॥ ८२१ ॥

गिराऽथ दधिपर्णस्य, कुब्जो रसवतीं स ताम् । निष्पाद्याभोजयद्भीम-भूपालं सानुजीविनम् ॥ ८२२ ॥ दधिपर्णो-
परोधेन, तत्स्वादं च परीक्षितुम् । आनाद्यथ भैम्यपि स्थाले, कृत्वा तां बुभुजे स्वयम् ॥ ८२३ ॥ तत्स्वादमुदिता भैमी,
जगाद् पितरं रहः । कुब्जः त्वञ्जोऽस्तु वा तात !, नलः सैप न संशयः ॥ ८२४ ॥ मुनिज्ञानी ममाऽऽचख्यौ, पुरा ह्येतद्यथा
भुवि । नलो रसवतीं सूर्य-पाकां जानाति नापरः ॥ ८२५ ॥ परीक्षान्तरमप्यस्ति, स्वसेवेदनसिद्धिकम् । संस्पर्शमात्रतो-
ऽप्यस्य, स्यां सरोसाञ्चकञ्चुका ॥ ८२६ ॥ दधिपर्णमथाह्वय, स्वगृहे सपरिच्छदम् । वैदर्भस्तवं नलोऽसीति, कुब्जं
वक्ति स्म सादरः ॥ ८२७ ॥ कुब्जोऽप्युचे स्मितं कुर्व-त्रयं वः क इव भ्रमः ? । क नलः स्मरसंकाशः ? , क चाहं दृग्वि-
षाञ्जनम् ॥ ८२८ ॥ भैम्यवोचतस्तात !, मनागपि वपुर्मम । अहुल्या संस्पृशत्वेप, कुर्वे येनास्य निर्णयम् ॥ ८२९ ॥
राजाऽऽदेशात्ततः कुब्ज-स्तस्याः सृक्षमनिपातया । वक्षश्चास्पृशदहुल्या, जातं च पुलकाङ्कुरैः ॥ ८३० ॥ आः शठोऽसि
परिज्ञातः, क यास्यसि ममाग्रतः ? । इत्याद्युदीर्य तं भैमी, बलादभ्यन्तरेऽनपत् ॥ ८३१ ॥ भैम्याः प्रमोचितैस्त्वैतौ-र्वाक्यै-
रार्द्राभिवन्मनाः । तस्माद्द्विल्वात् कण्डाच्च, दुकूलाभरणानि सः ॥ ८३२ पर्यधाच्च तमाकृष्य, रूपं चासादयन्निजम् । विरहो-
पचितप्रेमा, तामाश्लिष्यत् प्रियां नलः ॥ ८३३ ॥ युग्मम् ॥

पुनर्द्वारि समायातं, परिरम्योपवेश्य च । निजे सिंहासने भीम-स्तं कृताञ्जलिब्रवीत् ॥ ८३४ ॥ एताः श्रिय इमे
 प्राणा-स्त्वदीया एव भूपते ! । तत्कृत्यमादिशेत्युक्त्वा, भीमो वेत्रित्वमातनोत् ॥ ८३५ ॥ दधिपर्णोऽपि संभ्रान्तः,
 प्रणम्य नलमम्यघात् । देव ! ग्राचीनमज्ञाना-दपराधं क्षमस्व मे ॥ ८३६ ॥ त्यक्तकुञ्जत्वैरूप्यो, नलः स्वं रूपमास्थितः ।
 निर्बुक्त इव भोगीन्द्र-स्तदानीं दिद्युतेतराम् ॥ ८३७ ॥ सार्थेशो धनदेवोऽथ, सोपायनकरस्तदा । कुतोऽपि भीमभूपालं,
 द्रष्टुकामः समागमत् ॥ ८३८ ॥ प्रा(शक्त)कृतोपकृतेस्तत्-द्रन्धुवचस्य गौरवम् । कृतज्ञा कारयामास, वैदर्भी भीमभृशुजा ॥
 ८३९ ॥ ऋतुपर्णनृपं चन्द्र-यशश्चन्द्रवतीयुतम् । दूतैस्तं च वसन्तश्री-शेखरं भैम्यजृहवत् ॥ ८४० ॥ भीम-
 भृमीशुजा नित्य-मुपचारैर्निवेर्नवैः । ते कृतग्रीतयः सर्वे, निन्दुर्मासं मुहूर्तवत् ॥ ८४१ ॥

अन्येद्युः कश्चिदभ्येत्य, भीमसंसदि कान्तिमान् । सुरः पश्यत्सु सर्वेषु, वैदर्भीमित्यवोचत् ॥ ८४२ ॥ भैमि !
 स्मरसि संबोध्य, यं पुरा तापसेश्वरम् । प्रापयिष्यसि सम्यक्त्वं, प्रत्रज्यां च शुभोदयाम् ॥ ८४३ ॥ सोऽहं तस्वा तपोऽत्युग्रं,
 सौधर्मे धर्मभाग्मृतः । श्रीकेसरसुरोऽभूवं, विमाने केसराह्वये ॥ ८४४ ॥ यस्त्वयाऽऽकृष्य मिथ्यात्वा-दर्हद्वर्मेऽस्मि रोपितः ।
 तस्यैवैतत्फलं तन्मे, त्वमत्यन्तोपकारिणी ॥ ८४५ ॥ इत्युक्त्वा तपनीयस्य, सप्त कोटीर्विकीर्य सः । कृतज्ञचूडामाणिक्यं,
 यथागतमगात् सुरः ॥ ८४६ ॥ वसन्त-दधिपर्ण-र्तु-पर्णा, मीमोऽपरेऽप्यथ । अन्यपिञ्चन्नलं राज्ये, महीयांसो महीभृतः
 ॥ ८४७ ॥ ते नलादेशमासाद्य, कम्पयन्तोऽथ काश्यपीम् । सर्वाणि स्वस्वदेशेभ्यः, सद्यः सैन्यान्यमेलयन् ॥ ८४८ ॥

१ कञ्चुकरहितः ।

अथ प्रतस्थे दैवज्ञ-दत्तेऽहि सहितो नृपः । कोशालां प्रति लक्ष्मीं स्वां, ग्रहीष्यन् बलवान्नलः ॥ ८४९ ॥ स क्रमात्ति-
 रयन्-सैन्य-पाशुपैरहस्करम् । अभ्यतिष्ठदयोध्यायाः, काननं रतिवल्लभम् ॥ ८५० ॥ बहिरुद्यानमायात-माकर्ण्यतिबलं
 नलम् । कूबरस्य मनोऽकार्षीत्, संकथां मृत्युना समम् ॥ ८५१ ॥ तं द्रुतेन नलोऽवादी-दीव्यं भूयोऽपि देवैः । त्वल्लक्ष्म्यः
 सन्तु मे हन्त, मल्लक्ष्म्यस्तव सन्तु वा ॥ ८५२ ॥ मृत्युमीतिमथापास्य, कूबरः प्रीतिबन्धुरः । भूयो द्यूतमुपाक्रंस्त, लब्धाऽऽ-
 स्वादो हि तत्र सः ॥ ८५३ ॥ क्षणात् कूबरतोऽजैपीत्, काश्यपीं निखिलां नलः । “पुंसां भाग्येऽनुकूलेऽहि, सिष्यन्ति सकलाः
 क्रियाः” ॥ ८५४ ॥ राज्यं भूयोऽप्यलं चक्रे, नलोऽनलसविक्रमः । नमोऽङ्गणमिव प्रात-र्देवः कर्मलिनीपतिः ॥ ८५५ ॥ जित-
 श्रीरपि द्रुष्टोऽपि, स्रवन्धुरिति कूबरः । राज्ञाऽऽर्द्रमनसा चक्रे, पूर्ववद्यौवराज्यभाक् ॥ ८५६ ॥ तत्तदाऽभून्नलः कामं, सतां
 श्लाघास्पदं परम् । कूबरः स पुनः क्रूर-कर्मा निन्दानिकेतनम् ॥ ८५७ ॥ प्राज्यभाग्ये नले भूयः, स्वराज्यमधितस्थुषि ।
 माङ्गल्योपायनान्यैर्यु-भरतार्धमहीशुजाम् ॥ ८५८ ॥ नलश्च दमयन्ती च, राज्यश्रीभिरलंकृतौ । बद्धोत्सवं धवन्दते, कोश-
 लाचैत्यमण्डलीम् ॥ ८५९ ॥ भरतार्धधराधीश-शिरोभिर्दृत्तशासनः । भूयांस्यन्दसहस्राणि, मेदिनीमभुनन्नलः ॥ ८६० ॥

आख्यातसमयोऽभ्येत्य, निपधस्वर्गिणा दिवः । पुष्कलाख्ये सुतेऽन्येद्यु-न्यस्य राज्यभरं नलः ॥ ८६१ ॥ जातसंसार-
 वैराग्यो, वैदभ्यां सह कान्तया । जिनसेनाभिधाऽऽचार्य-पादान्ते व्रतमग्रहीत् ॥ ८६२ ॥ युगम् ॥ अन्तेऽनशनमाधाय,
 मृत्युमाप्य समाधिना । नलः सुरः कुवेरोऽभू-जज्ञे भैम्यपि तत्प्रिया ॥ ८६३ ॥

१ सूर्यः । २ आजगुः ।

इतीयमन्विताद्यनो !, नलकूचरयोः कथा । मया ते कथिता तत्त्व-मस्याः सम्यग्विचार्यताम् ॥ ८६४ ॥ कूचरेण जिता
 धृत-च्छदनेयं वसुधरा । न नाम स्थास्तुतामागात्, “कियत्कूरघियां श्रियः?” ॥ ८६५ ॥ प्रत्युताभूत् परा मान-ग्लानिरेतस्य
 दुधियः । “पदादध्यामितात् पात-स्रपाकारी हि दोष्यताम्” ॥ ८६६ ॥ तदेवं कूचरस्येव, जयोऽप्यस्मिन् दुरोदरे । नाऽऽभाति
 मे शुभोदर्क-स्त्वदीयतनुजन्मनः ॥ ८६७ ॥ जितामपि महीमेते, पाण्डवा नार्पयन्ति चेत् । तदा को नाम गृहीया-दत्यन्त-
 बलवानपि ॥ ८६८ ॥ कर्ता वा कलहं कंचि-चेद्ब्रहीतुमहंकृतः । तर्चयतिष्यते नूनं, सुतस्तो सह वान्धवैः ॥ ८६९ ॥ सत्य-
 वाक् तपसःस्तनु-र्यपेया जितां महीम् । तथापि शाश्वती नास्य, जीवतो र्भूमि-पार्थयोः ॥ ८७० ॥ आच्छिन्नथ्रीर्वलात्ताभ्यां,
 स कूचर इवोच्चकैः । यास्यति त्वत्सुतोऽवश्यं, लोकस्यैवास्य हास्यताम् ॥ ८७१ ॥ किं चेन्द्रप्रस्थमप्यस्य, तदा न स्थास्तु
 मन्यते । तन्नाममिच्छतो मूल-धृतिः शङ्केऽस्य भाविनी ॥ ८७२ ॥ न कश्चिन्नलतुल्योऽस्ति, कूचरस्येव यः पुनः । श्रियं
 तव तनुजस्य, क्रूरस्यापि प्रदास्यति ॥ ८७३ ॥ देशत्यागं तदा कुर्यात्, सैप युद्धा म्रियेत वा । प्रच्युतग्राभवैः स्थातुं, न शक्यं
 संस्तुते जने ॥ ८७४ ॥ तदेनं कथमप्यस्मा-न्निर्वर्तय कदाग्रहात् । द्यूतं हि नाऽऽयतिक्षेमं-करं कस्यापि दृश्यते ॥ ८७५ ॥
 इत्यसौ विदुरस्योक्ति-धृतराष्ट्रहृदि क्वचित् । पूर्णेऽम्भोविन्दुवत् कुम्भे, नावकाशं समासदत् ॥ ८७६ ॥ तावदाप्तगिरो^१ धर्म-
 कृत्यमायतिचिन्तनम् । गृह्णाति देहिनां मोहो, यावन्मनसि न स्थितिम् ॥ ८७७ ॥ उदारदुःखसंभार-विभिन्नहृदयस्ततः ।
 रंचिवोपेक्षमुत्थाय, स्वस्थानं विदुरो ययौ ॥ ८७८ ॥

१ नष्टप्रभुत्वैः । २ परिचिते ३ ‘गिरा’ इति प्रत्यन्तरे । ४ कृतोपेक्षं यथा स्यात्तथा ।

नलस्य
 राज्यप्रा-
 तिर्दीक्षया
 स्वर्गमनं
 च । विदुरो
 धृतराष्ट्र-
 मुपदिश्य
 स्वस्थानं
 गतः ॥

॥११५॥

गमायलोकनय्याजा-दयाह्वानं तपःसुतम् । हास्तिनं नगरं प्रेपी-द्वार्तराष्ट्रो जयद्रथम् ॥ ८७९ ॥ हस्तिनापुरम-
 भ्येत्य, स वेगाद्वाग्मिर्ना वरः । खेहदाशिष्यभूयिष्ठं, युधिष्ठिरममापत ॥ ८८० ॥ देव ! दुर्योधनस्तुभ्यं, मया विज्ञापयत्यदः ।
 बान्धवेषु ममप्रेषु, त्वमेव मम जीवितम् ॥ ८८१ ॥ तन्ममाभिनवां दिव्यां, संसदं द्रष्टुमर्हसि । मनोज्ञमपि नाभीष्टै-रदृष्टं हि
 मुदे सताम् ॥ ८८२ ॥ इन्द्रप्रस्थं ततः प्रस्थ-मेयानन्दं त्वदागमे । अद्यास्तु नूतनोत्सर्प-दुत्सवधीवंतां गतम् ॥ ८८३ ॥
 इत्याकर्ण्य तपःसूनु-र्जयद्रथसस्वतीम् । इन्द्रप्रस्थं ततः प्रीत्या, चचाल सरलाशयः ॥ ८८४ ॥ सह द्रुपदनन्दिन्या,
 कनीयासस्तमन्वयुः । पौरस्त्यमालुं सार्धं, विद्युतेव पयोषुचः ॥ ८८५ ॥ तरङ्गपवनोद्धृत-मनुस्वर्धुनि गच्छतः । सहगामीव
 धर्मोऽस्य, विरेजे कैतकं रजः ॥ ८८६ ॥ तस्यासेदे बलैः संप-न्माद्यदुधानमण्डिता । अरित्रातमनःशल्यै-रिन्द्रप्रस्थोपश-
 ल्यभूः ॥ ८८७ ॥ तं प्रत्युदगमत् सैन्यैः, पृष्ठतो धृतराष्ट्रसूत्रः । पूर्वं वामानिलानीत-स्तत्परागस्त्वभाग्यवत् ॥ ८८८ ॥ सहानी-
 कैरजातारि-र्मनोरथ इवाङ्गवान् । प्राविशन्नगरं तस्य, तत्कालकलितोत्सवम् ॥ ८८९ ॥ बह्विर्किर्णवात्सल्यं, धृतराष्ट्रं
 युधिष्ठिरः । सवान्धवोऽपि बाबाद्रं, शमीतरुभिवानमत् ॥ ८९० ॥ तथा दुर्योधनस्तस्य, तास्ताः स्वागतिकीः क्रियाः । करोति
 स्म यथा मेने, तस्मिन्नैकात्म्यमेव सः ॥ ८९१ ॥ भिद्यन्ते हि अंदीयांसः, प्रेमभिः कृतकैरपि । दौषधीयोऽपि नाराचो,
 गिनपि कदलीद्रुमम् ॥ ८९२ ॥ भीष्म-द्रोणादयो वृद्धाः, खेहग्रहिलचेतसः । चिरयत्यात्मजे पाण्डो-रिन्द्रप्रस्थमु-
 पाययुः ॥ ८९३ ॥

१ प्रस्थः परिमाणविशेषः, तेन मेय आनन्दो यस्य यस्मिन् वा । २ क्षीयता-मत्तता । ३ अतिगृह्यः । ४ काष्ठनिर्भितः ।

अथ कचन निःसङ्ग-चतुरश्रदुरोदराम् । कचिद्गर्भ-चरो-दार-शारक्रीडामनोहराम् ॥८९४॥ कचिद् प्राप्सजयधृत-कारवा-
 चालवालिकाम् । कचिच्च कलितोत्कर्ष-शलाकाकलियालिकाम् ॥८९५॥ प्रतिपट्टं प्रतिस्वप्नं, प्रत्यसि प्रतिपुत्रिकम् । अशक्य-
 दर्शनमैरु-दंशमग्रघणत्वतः ॥ ८९६ ॥ स्वरामणीयकाक्षिप्त-स्वःसदं संसदं निजाम् । दर्शयामास गान्धारी-तनयो धर्म-
 मूनचे ॥ ८९७ ॥ (चतुर्भिः कलापरम् ।) भ्राम्यन्तौ तौ ततस्तस्यां, वीक्षमाणावितस्ततः । युवां क्रीडिष्यथः किं ने-त्य-
 जल्पे(ह्ये)तां महाक्षिकेः ॥ ८९८ ॥ दुर्योधनोऽप्यभाषिष्ट, विष्टपश्रीविशेषक ! । माननीया महान्तोऽमी, दीव्यामो देवैः
 क्षणम् ॥ ८९९ ॥ ओमित्युक्तेऽथ घर्मात्म-जन्मना तालुभाषपि । क्रीडितुं प्रक्रमते स्म, देवैरितरेतरम् ॥ ९०० ॥ तदा
 मरुचेतोमि-भ्रौवृभिः परिवारितः । रेजे धर्मात्मजः पारि-जातः कल्पदुर्भेरिचि ॥ ९०१ ॥ धार्तराष्ट्रोऽप्यथाहुष्टै-रावृतः
 नौयत्त्रादिभिः । कण्टकिट्टुपरीतस्य, विलासं विपशाखिनः ॥ ९०२ ॥ द्वौ द्विकौ द्वौ चतुष्कौ च, दश चेत्यादिवादिनोः ।
 जघधृतमनुस्यूतं, ततः प्रनवृते तयोः ॥ ९०३ ॥ क्रीडामात्रकमित्यादौ, पत्रपूगादिकः पणः । ततोऽङ्गुलीयकाद्योऽभू-द्व्यूते
 वृद्धिमुपेयुषि ॥ ९०४ ॥ यदा यस्य जयस्तस्य, तदानीं पारिपार्थकाः । मोदन्ते स रविर्यत्र, तत्रैव कमलोत्सवः ॥ ९०५ ॥
 ताम्भूलं वामरो रानि-धुक्तिकपानादिकाः क्रियाः । जगाम विस्मृतिं सर्वं, तयो रङ्गेण दीव्यतोः ॥ ९०६ ॥ आसीञ्जयस्तयोरन्य-
 तरस्याप्युभयोरपि । जत्रे पराजयोऽप्येवं, यावद्द्यूतमभूद्वृत्तु ॥ ९०७ ॥

गान्धारीकुक्षिसूतृक्षे; शकुनिप्रसूलेस्ततः । कौटिल्यसद्यमिशृञ्च-धृतं तैरुपचक्रमे ॥ ९०८ ॥ अन्धव-न्मत्रविष्टब्ध-

१ गम्पादयो वृत्तभेदाः । २ युधिष्ठिरस्य संयोधनमिदम् । ' विशेषतः ' इति प्रत्यन्तरे । ३ प्रथितम् ।

दिव्यसभा
 वलोकनाय
 युधिष्ठिरस्य
 इन्द्रप्रस्थे
 गमनं, तत्र
 घृतक्रीडनं
 च ॥

॥११६॥

दृष्टि-द्वन्द्वपट्टवत् । पतितोऽपि ततो नैक्षि, स्वदायो धर्मस्तनुना ॥ ९०९ ॥ गान्धारस्वामिना पूर्वो-पदिष्टात् करकैतवात् ।
 अपातयत् पुनर्जैत्र-मेवाशं धृतराष्ट्रभूः ॥ ९१० ॥ समूर्द्धन्यमणीन्यङ्ग-भूषणानि तपःसुतः । मरुत्पथ इव प्रात-भानि
 सेन्दून्यहारयत् ॥ ९११ ॥ कर्णादीनां ततः श्रीति-बीजैरुच्छ्वसितं मनाक् । कौशिका हि सहस्रांशु-व्यसनस्पृहयालवः ॥ ९१२ ॥
 कियदेतदिति भ्रातृ-मण्डली पाण्डुजन्मनः । न विव्यथेऽलिमालेव, द्वित्रपुष्पव्यये वने ॥ ९१३ ॥ अहारयत् क्रमात् कोश-
 संभृतं वैसु धर्मसूः । ग्रीष्मर्तुपिण्डितं चण्ड-धामेव जलदागमे ॥ ९१४ ॥ ततः संतापधर्मर्तु-रावसत् सुहृदां हृदि । विद्विषा-
 मुद्मीलंस्तु, मनस्याह्लादमल्लिकाः ॥ ९१५ ॥ क्रीडारसात् पणीकुर्वन्, रथ्यां साथीयहास्तिकाम् । अभ्यधीयत संभ्रान्ते-गोङ्गे-
 यौच्यस्तपःसुतः ॥ ९१६ ॥ क्रीडामात्राय वां द्यूत-मस्माभिर्बहुमन्यत । संप्रयुन्मत्तमेतत्तु, नातुमन्यामहेतमाम् ॥ ९१७ ॥
 द्यूताद्यैश्चेद्विजेष्यन्ते, व्यसनैस्त्वाद्यथा अपि । देवस्तदुष्णघामांपि, तमोभिर्न्यक्करिष्यते ॥ ९१८ ॥ व्यसनैः सह वास्तव्याः, किं
 नाम स्युर्गुणाः क्वचित् ? । दृष्टं क्वाप्येकपात्रस्थं, पीयूषं च विषं च किम् ? ॥ ९१९ ॥ द्यूतदावानलादस्मात्, तन्निवर्तितुमर्हसि ।
 ज्वलत्यैवैष ते पश्य, हहा ! गुणमयः पटः ॥ ९२० ॥ इत्येतां न गिरं तेषा-मजातारिजीगणत् । सतामपि विधौ क्रुद्धे,
 विपर्यस्यति शेषुपी ॥ ९२१ ॥ द्यूतासक्तमनीशास्त-मीक्षितुं केचिदत्यजन् । त्यजन्ति राजहंसा हि, मेघाऽऽलिमलिनं तमः ॥
 ९२२ ॥ हारितेभरथाश्वीयः, स कर्णादीनमोदयत् । घनास्तग्रहत्तारेन्दु, व्योमेव तिमिरोत्करान् ॥ ९२३ ॥

अथाकर-पुर-ग्राम-समग्रमवनीतलम् । ग्लहीकुर्वति कौन्तेये, सभ्याः संभ्रान्तमभ्यधुः ॥ ९२४ ॥ न नाम भवति

१ घूकाः । २ धनं, पक्षे किरणसमूहम् । ३ रथसमूहम् ।

क्षोणि-पणोऽयमवधि विना । हन्त दुर्योधनस्यापि, मद्रकारोऽवधिः कृतः ॥ ९२५ ॥ सर्वथा निजसाम्राज्य-निराशान्
पाण्डवानमृन् । को निवारयिता विश्वे-ऽप्यपणीकुर्वतः पणम् ॥ ९२६ ॥ सूत्रिते त्ववधौ राज्य-प्रत्याशासुस्थिताश्रयाः ।
अन्यायं वाग्विपर्यास-लज्जयाऽपि न तन्वते ॥ ९२७ ॥ इत्याकर्ण्य गिरं कर्णः, सदस्यानामुदाहरत् । सीमा भूमिग्रहेऽमुष्मि-
न्नस्तु द्वादशवत्सरी ॥ ९२८ ॥ तां कर्णभारतीमोमि-त्युररीकृत्य देवितुम् । पुनः प्रावर्तिपातां तौ, धृतकाराबुभावपि ॥ ९२९ ॥

हारितायां क्षणादक्ष-कैतवेन क्षितावपि । चतुरोऽपि पणीचक्रे, बान्धवान् धर्मनन्दनः ॥ ९३० ॥ तत्र दासेसवत्
कर्म, कर्तव्यं धृतहारितैः । अधिमन्दिरमाजन्म, धृतराष्ट्राङ्गजन्मनः ॥ ९३१ ॥ दुःखस्फुटितहृन्मर्म-कीकंसध्वनिबान्धवः ।
उदगात् पारिपधानां, महान् हाहारवो मुखात् ॥ ९३२ ॥ शरीरमिदमात्मीय-मस्यैव हि पुनः कृतम् । यत्र कुत्रचिदित्यन्तः,
खेदिनस्तस्य नानुजाः ॥ ९३३ ॥ राधेय-सौबलादीना-मनिन्दन् केऽपि कैतवम् । निनिन्दुर्धातराष्ट्रस्य, केऽपि विश्व-
स्वधातिताम् ॥ ९३४ ॥ निन्दन्ति स्म तपःसूनोः, केचिदत्याजवं युहुः । धृतराष्ट्रं सुतलेह-मोहितं केऽप्यनिन्द्युः ॥ ९३५ ॥
(युगम्) क इवैतादृशो ज्येष्ठ-बन्धुः स्वाधीनजीवितः । इति वायुसुतादींस्तु, वृष्टाः सर्वेऽपि तुष्टुः ॥ ९३६ ॥ हारितेषु
प्रतीपेन, वेधसाऽवरेष्वपि । अजातरिपुरात्मानं, चकाराकृपणः पणम् ॥ ९३७ ॥ मा मेति परिपद्वाक्यै-राक्रन्दैरनुजीविनाम् ।
लोकशोकप्रवादैश्च, शब्दाद्वैतं तदाऽभवत् ॥ ९३८ ॥ शृङ्गाग्रवद्विरेसापः, प्रतिपेधपरा गिरः । भीष्मादीनामवस्थानं, लेभिरे
न युधिष्ठिरे ॥ ९३९ ॥ पणाभावात् पृथास्त्रु-रथाऽऽत्मन्यपि हारिते । आसीत्किंकार्यतामू-स्तरुभ्रष्टवृङ्गवत् ॥ ९४० ॥

१ (मद्रकारः क्षेमंकर इति शब्दकल्पद्रुमः । २ 'कृतोऽवधिः' इति अन्वयः) । ३ क्रीडितुम् । ४ कीकसम्-अस्थि ।

ततस्तं स्वजनीभूय, बभापे सुबलात्मजः । पणस्तवास्ति पाञ्चाली, तयाऽऽत्मानं विमोचय ॥९४१॥ इत्युक्ते तेन वैक-
 ल्य-पल्यङ्कः सह कीर्तिभिः । द्रौपदीमपि कौन्तेयो, निनाय पणतां तदा ॥ ९४२ ॥ गान्धारीसुतगृहाणा--मपि केषां-
 चिदक्षिपु । तदाऽऽविरासन्नश्रूणि, गुणाः सर्वप्रियंकराः ॥ ९४३ ॥ दुर्जनैकधुरीणाय, तस्मै द्यूतसृजे नमः । येन कामप्यनी-
 यन्त, महान्तोऽपीदृशी दशाम् ॥ ९४४ ॥ द्रौपदीपणमाहात्म्या-द्यदि नाम तपःसुतः । इदानीं जयतीत्यादि, तदाऽऽन्योन्यं
 जगुर्जनाः ॥ ९४५ ॥ क्षणेनाथ भुजाऽऽस्फोट-नादकन्दलितोदयाः । जितं जितमिति स्वैर-सुचेरुः शङ्कुनेर्गिरः ॥ ९४६ ॥
 स्तम्भिता इव मूर्च्छला, इव चित्रार्पिता इव । मृता इव ग्रहग्रस्ता, इव सम्यास्तदाऽभवन् ॥ ९४७ ॥ शत्रवः पाण्डुपुत्राणां,
 हस्तो राज्यसंपदम् । तेनुरुद्धृतसत्त्वानां, निःसपलां सुखश्रियम् ॥९४८॥ कौरवाः पर्यपूर्णन्त, संमदैः क्षयहेतुभिः । अन्याय-
 संभृताऽऽभोगै-र्विभवैरिव दस्यवः ॥ ९४९ ॥

अथ दुर्योधनादेश-धावद्-शासनो मुदा । वासांसि पाण्डवेयाना-मपक्रष्टमचेष्टत ॥ ९५० ॥ तावचे स्वयमुत्सृज्य,
 चीवराण्यम्बरश्रियः । धृताधोवसनाः पर्प-द्युपाविधन्नवाङ्मुखाः ॥ ९५१ ॥ (युगम्) अत्रैवाऽऽनीयतां साऽपि, पुंश्रुली
 पञ्चवल्लभा । इत्यादिशत् कनीयांसं, मन्दमेधाः सुयोधनः ॥ ९५२ ॥ ततो द्रुःशासनो लुप्त-गरीयःसाधुशासनः ।
 स्मेरवक्त्राम्बुजोऽभ्येत्य, पाञ्चालीमित्यवोचत ॥ ९५३ ॥ तेन दुर्मेधसा पत्या, हारिताऽसि दुरोदरे । त्वं जिताऽसि च
 पाञ्चालि ! धार्तराष्ट्राग्रजन्मना ॥ ९५४ ॥ ततः स भवतीं प्रीति-प्रहंमाहुयति द्रुतम् । न चेदेष्यसि नेष्यामि, तद्गलादपि

भामिनि ! ॥९५५॥ पाञ्चालदुहित्वाञ्चोच-न्नन्वद्यास्मि रजस्रला । एकांशुका च तत्संसृपागच्छाम्यहं कथम् ? ॥९५६॥
 किं च किंचन पृच्छामि, किंस्विदात्मनि हारिते । अहारिते वा तेनास्मि, हारिता जगतीशुजा ? ॥ ९५७ ॥ हारिताऽपि न
 तेनास्मि, हारिता हारिताऽऽत्मना । स्वकायेऽप्यस्वतन्त्रस्य, का नाम प्रभविष्णुता ? ॥९५८॥ प्रातरुच्चण्डमार्तण्ड-रोचिरा-
 चान्तदीधितिः । जानीहि रजनीनाथो, रजन्या अप्यनीश्वरः ॥९५९॥

तामित्युक्तवतीं कुध्य-न्नूचे दुर्योधनानुजः । धिग्वाचालाऽसि पाञ्चालि !, पुरो भवसि किं न हि ? ॥९६०॥ धर्मस्थैर्ये
 त्वमेवासि, सांप्रतं किमधीतिनी ? । जाने तमपि जानासि, बृहस्पतिमकोविदम् ॥ ९६१ ॥ इत्युदीर्य स कस्तूरी-भराङ्गरित-
 कान्तिषु । चक्षुषं विहितामर्षः, केशेषु द्रुपदात्मजाम् ॥९६२॥ आः ! पाप ! कुरुभूपाल-गोत्रकिंपाकपादप ! । किं मामेवं-
 विधामेव, नेतासि गुरुसंनिधौ ॥९६३॥ नीरङ्गीस्यगितं यस्याः, कोऽपि नापश्यदाननम् । हा ! सर्वेऽनादृताङ्गी तां, द्रश्यन्ति
 गुरवोऽथ माम् ॥९६४॥ दुरात्मन् ! किं भवत्कर्म, कर्मसाक्ष्यपि नेक्षते ? । यत्र क्षणात्क्षिणोति त्वां, परस्त्रीस्पर्शपांशुलम् ॥
 ९६५ ॥ क्रन्दन्तीति गलन्नेत्र-नीरनीरजितक्षितिः । तेनाकृष्टा जनैर्दृष्टा, सा मृगीव मृगारिणा ॥९६६॥ शतशः श्रपमानानां,
 तदा दुःशासनं सताम् । नवसारस्वतोच्छ्रास-लासिनी रसनाऽभवत् ॥९६७॥ तपःसूनोरपि ज्ञान-धर्म-न्याय-श्रमादिषु । जनः
 सावज्ञ एवाभूत्, क्लिश्यमानां विलोक्य ताम् ॥९६८॥ नेत्राश्रुसलिलैः कूलं-कपस्रोतस्विनीमयी । नूतना प्रावृडारेभे, लोकैः
 शोकाकुलैस्तदा ॥ ९६९ ॥ तामेकवसनमश्रु-विह्ववाक्षीं श्रपानताम् । निनाय न्यायशून्याऽऽत्मा, हठाहुःशासनः सभाम् ॥

१ 'धर्मशास्त्रे' इति प्रतिद्वय० । २ कृतक्रोधः । ३ सूर्यः । ४ नीरजिता रजोविनाकृता ।

१७०॥ उल्लसद्दैन्यमालिन्यां, सा मपीकूर्चिकामिव । तत्र व्यापारयामास, मुखेषु प्रेयसां दृशम् ॥१७१॥ तामालोक्य तथाभूतां, त्रपाकलुपिताऽऽशयाः । प्रेक्षामासुः सुताः पाण्डो-र्विधिंश्च इव क्षितिम् ॥१७२॥ गृहेऽप्येतदरक्षन्तः, किं द्रष्टव्याऽऽनना वयम् ? । इतीव शिदधुर्वक्त्रं, द्विया भीष्मादयोऽशुकैः ॥१७३॥ दृशो द्रुपदनन्दिन्यां, नवरागतरङ्गिताः । कौरवाधिपतेः पेतुः, कामपल्लविता इव ॥१७४॥ कृशोदरि ! चिरादासी-दनुरागो मम त्वयि । हन्तायमन्तरायोऽभूत्, पाण्डवैः पाणिपीडनम् ॥१७५॥ इदानीमप्युपागत्य, झटित्येवास्वतामितः । इत्पूर्वं दर्शयामास, याज्ञसेन्याः सुयोधनः ॥ १७६ ॥ (युगम्)

अथावोचत पाञ्चाली, कौपकम्प्रतराधरा । कुरुराजान्वयोदन्व-त्कालकूट ! कुलाशने ॥१७७॥ भस्मसात् किं न जातोऽसि, चिन्तयाऽप्यनया भयि ? । कोटरान्तर्गतोऽप्यग्नि-र्दहत्येव महीरुहम् ॥ १७८ ॥ (युगम्) यदि गोत्रगरीयांसः, केऽपि स्युर्महिमोन्नताः । बल्लभा अपि केऽपि स्यु-र्यदि मे भुज्जशालिनः ॥ १७९ ॥ मर्षियुस्तदेतस्य, किमेतदनुजस्य च । जीवितव्य-कथाकन्या-मित्थमन्यायवर्तिनोः ॥ १८० ॥ (युगम्) किं चान्तःस्वान्तमालोच्य, कथयन्तु सभासदः । हारितस्वात्मना भर्त्रा, भवेयं यदि हारिता ॥ १८१ ॥

अथाम्यधत्त राधेयः, सभ्यान् किमियमङ्गना । विजिते राज्यसर्वस्वे, न तदन्तर्गता जिता ? ॥ १८२ ॥ अथैकवास-सोऽभुष्या, मध्येसंसन्मर्तं न वः । बलादानयनं कौऽपि, नेयमप्यव्यवस्थितिः ॥ १८३ ॥ एक एव पतिलोके, योषितासुपगी-

१ प्रवेष्टुमिच्छवः, प्रतित्रये ' विवक्षवः ' इति पाठो दृश्यते, स न सम्यक् । २ कुले-वंशे अशनिः-वश्रसमानः, तत्सबुद्धौ ।
३ ' क्वमपि ' प्रत्यन्तरपाठः ।

यते । अनेकप्रेयसीयं तु, वन्धक्येय न संशयः ॥ ९८४ ॥ तदेकवसनत्वं वा, वस्त्राहित्यमप्यथ । पर्षदानयनं वाऽपि, नैत-
स्याः खल्वसांप्रतम् ॥ ९८५ ॥ इति कर्णोक्तिमाकर्ष्य, क्रोधाध्माताशया अपि । दुर्योधनभिया सभ्या-स्तूष्णीमेवाल्लम्बिरे
॥ ९८६ ॥ गान्धारेयोऽभ्यधात् क्रोध-स्फुरदोष्ठदुष्टोऽनुजम् । जितैवेयं मया सम्यै-रजल्पद्विनिवेदिता ॥ ९८७ ॥ तत्र
सतीमानिनीमेना-गुन्मोच्योग्रेतनाम्बरम् । परिधाप्य जरदण्डी-खण्डं दासीषु निर्दिश ॥ ९८८ ॥ इति दुःशासनो दुष्ट-ज्ये-
ष्ठवान्धवशासनात् । नितम्बादम्बरं पाण्डु-स्युपायाः स्वैरमाकृषत् ॥ ९८९ ॥ मा भेति दीनजल्पाक्याः, प्रक्षिपन्त्या मुखेऽ-
शुलीः । रुन्धत्यास्तत्करौ कामं, पश्यन्त्याः पर्षदानम् ॥ ९९० ॥ दुष्टात्मनांशुकं कृष्टे, तेनास्या ददृशुर्जनाः । दैवतेनानु-
भावेन, तादृगेवान्यदंशुकम् ॥ ९९१ ॥ (युगम्) मनुष्यपांसनः क्षिप्र-माचर्ष्य तदप्यसौ । भूयोऽप्याविरभूत्तादृ-क्तस्याः
श्रीणितटेऽम्बरम् ॥ ९९२ ॥ इत्थमाकर्षतस्तस्य, वभूव वसनोत्करः । क्लान्तश्चायमपीयाय, दष्टः स्मेरानर्जनेः ॥ ९९३ ॥

अथ क्रोधोदयाचात्र-चक्षुरूर्द्ध्वजकुन्तलः । रोमाञ्चकवची स्वेद-मेदुराङ्गः सवेपथुः ॥ ९९४ ॥ पाणिना पाणिमुत्पिपन्,
सर्वतो वीक्ष्य संसदम् । विक्राशिनोसिकाकोशः, प्रत्यङ्गासीद्वृकोदरः ॥ ९९५ ॥ युगम् ॥ येनानीता सभां कृष्णा, चला-
दालम्ब्य कुन्तलैः । गुरूणां पश्यतां चास्याः, शोणेरकृष्टमम्बरम् ॥ ९९६ ॥ बाहुदण्डं न चेतस्य, मूलादुन्मूलयाम्यहम् । कनो-
ष्ठीश्चाभिषिञ्चामि, न वधःशोणितैः स्थितिम् ॥ ९९७ ॥ येन च सारकल्लोल-केलिभिर्लोलितात्मना । द्रौपद्या दर्शितः स्वैर-मूल-
देशो रिरंसुना ॥ ९९८ ॥ तस्योरुं गदया तूर्ण, चूर्णीमावं नये न चेत् । तत्र मे पाण्डुना जन्म, न च क्षत्रव्रतं क्वचित् ॥

१ 'वाचलम्बिरे' प्रतिद्वय० । २ 'रुद्धर्षिकुन्तलः' इत्येकप्रतिपाठः साधुः ।

१९९ ॥ इत्युदीरितवत्युच्चै-भीमे संभाविताजसि । सभाक्षोभोऽजनि क्षीर-पाथोधिमथनोपमः ॥ १००० ॥
 मध्येसभमथोत्थाय, धृतराष्ट्रमदुष्टधीः । जगद चिदुरः शोक-संभारभिदुराशयः ॥ १००१ ॥ प्रसूतमात्र एवायं,
 पुराऽऽख्यायि मयाऽपि ते । दुरात्मा कुलकल्पान्त-धूमकेतुः सुयोधनः ॥ १००२ ॥ किमीदृक्क्रियते कर्म, चण्डालानां कुले-
 ष्वपि । कैतवेन विजीयन्ते, भ्रातरोऽपि यदात्मनः ? ॥ १००३ ॥ पुरो गुरूणामानीय, कैशैरादाय तत्प्रियाम् । तन्नितम्बस्थ-
 लाद्वासो, निःशङ्कं यच्च कृष्यते ॥ १००४ ॥ तत् कथं सहतां नाम, भीमः कान्तापराभवम् ? । न प्रियागःसहास्तेऽपि, पक्षिणः
 किमु दोर्भृतः ? ॥ १००५ ॥ अदुःशासनमद्रोण-मकर्णमसुयोधनम् । अभीष्म-धृतराष्ट्रं च, राष्ट्रं भीमः करिष्यति
 ॥ १००६ ॥ तत् कथं सर्वसंहार-मिदानीमप्युपेक्षसे ? । घातय क्रूरकर्माण-मेनमेकं सुयोधनम् ॥ १००७ ॥ नैवं चेचदसुं
 पापं, पापादस्मान्निर्वर्तय । अमी वनाय गच्छन्तु, पाञ्चाल्या सह पाण्डवाः ॥ १००८ ॥ पुनरेत्यावधेरन्ते, युञ्जन्तां जगतीं
 निजाम् । न चेत् कुंडुम्बसर्वत-स्तवाधायमुपस्थितः ॥ १००९ ॥ इति भ्रातुर्गिरा भीति-प्रथमानाङ्गवेपथुः । वभापे भृशमाक्रोशन्,
 धृतराष्ट्रः सुयोधनम् ॥ १०१० ॥ आः ! पापकर्मचाण्डाल !, सदाचारवनद्विप ! । निरपत्रप ! नाद्यापि, दुष्कर्मभ्यो निव-
 र्तसे ? ॥ १०११ ॥ विसृज स्वैरचाराय, बान्धवान् सह जायया । न चेन्मत्करवालोऽयं, शिरस्ते न सहिष्यते ॥ १०१२ ॥

पितृर्गिरामिति श्रुत्वा, मनःकलुषमृचकैः । भीष्मादीनां च संभाव्य, भापते स सुयोधनः ॥ १०१३ ॥ ममाप्येकं
 वचस्त्वहिं, वर्षीयांसो ! भवत्वदः । नेतव्यं पाण्डवैः कपि, गुप्तैर्वपं त्रयोदशम् ॥ १०१४ ॥ निगूढानप्यमूंस्तसि-श्रेष्ठानामि

कथंचन । तन्मेदिनीमिमां खुञ्जे, पुनर्द्वादशवत्सरीम् ॥ १०१५ ॥ अमीभिस्तु पुनस्तावद्-विधातव्या वने स्थितिः । इत्युक्तिं
 पाण्डव्यास्तस्य, गुर्वदिशात् प्रपेदिरे ॥ १०१६ ॥ निदेशाद्धृतराष्ट्रस्य, द्रोण-गाङ्गेययोरपि । आर्षयत् पाण्डुपुत्राणां, प्रावा-
 रान् कौरवाग्रणीः ॥ १०१७ ॥ गुरूणामनुरोधेन, पाण्डवैयानधोमुखान् । नित्ययौवनया सार्ध-मनुमेने वनाय सः ॥
 १०१८ ॥ याज्ञसेर्नी पुरस्कृत्य, मूर्तां धृतिमिवात्मनः । पदातयः सुताः पाण्डो-रिन्द्रप्रस्थात् प्रतस्थिरे ॥ १०१९ ॥
 जाह्नवेयादयो वृद्धाः, स्नेहसंदोहमोहिताः । मन्युमिमलिनास्यास्ता-नन्वगुः पादचारिणः ॥ १०२० ॥ संतताश्रुपयःपूर-
 पाङ्कलीकृतवर्त्मभिः । ते तथा पथि गच्छन्तो, निरीक्षांचक्रिरे जनैः ॥ १०२१ ॥

हारिताखिलनरेन्द्रसंपदः, पाण्डवाः स्फुरदखण्डतेजसः ।

मातरं च पितरं च वीक्षितुं, हस्तिनापुरसुपागमन् पुनः ॥ १०२२ ॥

इति मलधारिश्रीदेवप्रभसूरिधिरचिते महाकाव्ये पाण्डवचरिते नलोपाख्यानच्युत-
 वर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः सर्गः ।

अथ धर्मस्तुतः सत्य-निर्वाहस्पृहयालुना । मनसा वनवासाय, प्रतस्थे हस्तिनापुरात् ॥ १ ॥ भीमादयः सह व्रज्या-
व्रतसंनद्धबुद्धयः । स्वस्वशस्त्रादिसामग्री-समग्राथेखुरगतः ॥ २ ॥ पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च, भीष्मश्च खेहमोहिताः । निर्यद्राण्य-
जलोत्पीडाः, पाण्डवाननु वव्रजुः ॥ ३ ॥ सत्यवत्यादयः सर्वाः, शोकात् ज्येष्ठमातरः । दासीहस्तकृतालम्बा, बभ्रुवुः
पाण्डवानुगाः ॥ ४ ॥ भद्रं तवास्तु क्रीडाद्रे !, क्रीडावापि ! नमोऽस्तु ते । क्रीडावन ! तव क्षेमः, पुनर्वः संगमः, कुतः ?
॥ ५ ॥ हंहो ! बर्हिन्नहो ! हंस !, हेले ! हरिणि ! हे शुक्र ! । कुशलं वोऽस्त्वसौ देवा-धाति वः परिचारिका ॥ ६ ॥ इत्या-
पृच्छय पतद्वाष्पा, केलिपात्राणि सर्वतः । बद्धा परिकरं कृष्णा, कुन्तीपृष्ठस्थिताऽचलत् ॥ ७ ॥ (त्रिभिविशेषकम्) लोकोऽपि
पुरवास्तव्यो, गुणगृह्यतया परम् । विहाय गृहसर्वस्वं, धर्मनन्दनमन्वगात् ॥ ८ ॥ सर्वैः साकं सशोकैस्तैः, पार्षणेन्दुसमा-
ननः । धर्मात्मजः पुरान्निर्य-न्मूर्तो धर्म इवावभौ ॥ ९ ॥ विसंकटेऽपि संघट्ट-संकटे पथि गच्छताम् । परस्परस्य लोकानां,
मिथः पप्रथिरे कथाः ॥ १० ॥

निजं नलेन साम्राज्यं, पुरा ब्रूते पणीकृतम् । हा ! हा ! युधिष्ठिरेणापि, तदिदानीमनुष्ठितम् ॥ ११ ॥ धिग्धिग्दुर्यो-
धनं येन, महात्मा धर्मनन्दनः । कृत्वा द्यूतमयं छद्म, त्याजितो राज्यसंपदम् ॥ १२ ॥ दुर्योधनस्य न स्यास्तु, राज्यमा-

१ व्रज्या-प्रयाणं सैव व्रतम् । २ ' हला ' प्रतित्रय० ।

चमपि धुम् । यावद्विजयिनावेतौ, वृकोदर-किरीटिनौ ॥ १३ ॥ किं चान्यत् प्रतिपाञ्चालि, यदनेन प्रपञ्चितम् । आल-
प्यालं तदस्माक-मेतस्यैव फलिष्यति ॥ १४ ॥ जनानां सानुरागणा-मित्यमुचस्थिरे गिरः । केयां न पक्षपातः स्या-चाह-
शेषु महात्मसु ? ॥ १५ ॥

अथान्यमनसं कृष्णां, क्रूरः किर्मीरराक्षसः । अकस्मान्नमसोऽभ्येत्य, भापयामास वर्त्मनि ॥ १६ ॥ मपीकृष्यवपुः पिङ्ग-
विकीर्णधनमूर्द्धजः । स मौलिप्रज्वलद्भवो, विन्ध्याचल इवावभौ ॥ १७ ॥ गवलश्यामलो विभ्र-दङ्गासदृशो दृशौ । जदास प्रलया-
काश-सुदिताङ्गारकद्वयम् ॥ १८ ॥ सुजङ्गीतरलां जिह्वां, विभ्रानं द्रौपदीपुरः । दन्तैः कृतान्तकुन्ताभै-र्भीमं स व्याददौ मुखम् ॥ १९ ॥
ततो भयार्तमत्युच-सुचरत्रविनिस्वनम् । द्रौपदी रोदसीमेद-कोविदं विदधे ध्वनिम् ॥ २० ॥ तेनाथ ध्वनिनाऽऽकृष्टः,
कोपाटोपाटुपेत्य तम् । भीमो निर्भर्त्सयां चक्रे, किमिदं पाप ! चापलम् ॥ २१ ॥ दीर्घार्धपथिकीं श्रान्तां, प्रवासेन विपेदुपीम् ।
प्रियां भीपयसे मे त्व-मधुना धुङ्क्षु तत्फलम् ॥ २२ ॥ इत्याक्षिप्य गदाघातै-स्तं नीत्वाऽन्तं वृकोदरः । योऽस्ति
दुर्योधने क्रोध-स्वगुष्टिं कृष्टवांस्तदा ॥ २३ ॥ दुर्योधनवधारम्भे, किर्मीरं तस्य वल्लभम् । निहत्यास्थापयद्भीमो,
मद्रायोकारमादिमम् ॥ २४ ॥ इमं किर्मीरवृत्तान्त-मविदन्नेव भूपतिः । आजगाम लतारम्यं, काम्यकं नाम काननम् ॥
२५ ॥ तदा विकर्तनः कर्तु-मात्मानमिव पावनम् । अध्यास्य नभसो मध्य-मास्यं तस्यास्पृशत् करैः ॥ २६ ॥ कुकर्मकर्मठेऽ-
त्यन्त-क्रोधादिव सुयोधने । कर्मसाक्षी तदा मह्यु, जज्वाल ज्वलनोपमः ॥ २७ ॥ मातापितृजनः सर्वः, पादचारेण खिद्यते ।

१ उक्त्वाऽलम् । २ अङ्गारकः-भौमग्रहः । ३ त्तिन्नाम् । ४ सूर्यः । ५ सूर्यः ।

तत् पञ्चरात्रमश्रिय, देवावस्थीयतामिति ॥ २८ ॥ मुहुर्चिञ्चापितो भीम-सेनेन वसुधाधिपः । सर्वेषामपि लोकाना-मप्रयाणं समादिशत् ॥ २९ ॥ (युग्मम्) अपार्थेयो जनस्तत्र, तपनात्तपविह्वलः । बाहूपधानः सर्वोऽपि, सुष्वाप प्रतिपादपम् ॥ ३० ॥ तादृशे वनवासेऽपि, तेषामात्मानुगामिनाम् । धृत्तिचिन्ता दुनोति स्म, धर्मनन्दनमानसम् ॥ ३१ ॥ ज्ञात्वा तादृग्मनो-राज्ञः, पार्थः सस्मार सत्वस्म् ॥ विद्यां मनोहराहार-समाहरणकोविदाम् ॥ ३२ ॥ ततस्तयोपनीतायां, रसवत्यां-पृथाज्ञया । तं जनं भोजयामास, प्रमोदाद्रूपदात्मजा ॥ ३३ ॥ विनयाभिजवन्धूनां, राज्यसौख्यातिशयिनाम् । सुखेन धर्मसूनुस्तं, गमयामास वासरम् ॥ ३४ ॥

अपरेद्युर्महाबाहुः, पित्रादेशात् स्वदेशतः । पाञ्चालदुहितुर्बन्धु-धृष्टद्युम्नः समाययौ ॥ ३५ ॥ प्रणम्य धर्मपुत्रादी-नुपतस्थे स सोदराम् । अवादीच कथं दीन-मित्थं धत्से मुखं स्वसः ! ? ॥ ३६ ॥ हस्तिनापुरचारिभ्य-श्चारेभ्यश्छन्नना कृतम् । श्रुत्वा प्रवासमेवं व-स्तातेन प्रहितोऽस्म्यहम् ॥ ३७ ॥ इदानीमपि सोदर्ये !, निजशौर्येण विष्टपम् । अदुर्योधनमा-दृध्यां, मन्यते तु पतिर्न तेः ॥ ३८ ॥ ततः सत्यजडो याव-द्दने द्वादशवत्सरीम् । नीत्वा ते पतिरभ्येति, तावदेहि गृहं-पितुः ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वा प्रत्यभाषिष्टः, पाञ्चालनृपतेः सुता । दुर्योधनवधे विभो, राजैव भीम-पार्थयोः ॥ ४० ॥ पाण्डवानां पदैर्यानि, पावनानि वनान्यपि । महां-तान्येव रोचन्ते, कृतं पितृगृहेण मे ॥ ४१ ॥ केवलं सरलान्-बालान्, भागिनेयाश्चिजानमून् । पञ्चाप्यादाय पाञ्चालान्, ब्रज त्वं विजयी भव ॥ ४२ ॥ एवमुक्तस्तया खेहा-द्धर्मसूनोरनुज्ञया । धृष्टद्युम्नः पतद्वाष्प-स्तान् गृहीत्वा गृहं ययौ ॥ ४३ ॥

अन्येष्टुरभ्रमृकान्त-कान्तदन्तावलं बलम् । विश्रन्नारायणः प्रीत्या, युधिष्ठिरमुपाययौ ॥४४॥ प्रत्युद्गम्य तमायान्तं,
 प्रणमन्ति स्म पाण्डवाः । ववन्दे द्रुतमभ्येत्य, सोऽपि कुन्तीपदाम्बुजम् ॥ ४५ ॥ कंसध्वसी सुखासीनो, निविष्टं विष्टरे
 पुरः । मतःसंक्रान्ततदुःखो, धर्मनन्दनमस्यधात् ॥ ४६ ॥ दुर्योधनकवीन्द्रेण, स्पष्टाभीष्टार्थदृष्टिना । दुरोदरप्रबन्धोज्यं,
 व्यधायीति श्रुतं मया ॥ ४७ ॥ दुर्योधननरेन्द्रस्य, द्यूतमन्त्रैकसाधने । उभावभूतां शकुनिः, कर्णश्चोत्तरसाधकौ ॥४८॥
 अभविष्यन्त्रिकारोज्यं, मयि संनिहिते न ते । रोहिणीरमणं राहु-प्रसते न बुधान्तिके ॥ ४९ ॥ इमौ तु विभितस्तुभ्यं, भीमौ
 भीम-धनंजयौ । अन्यथा कुरुतो हेतौ, वसुधामसुयोयनाम् ॥ ५० ॥ इदानीमप्यसुं दत्तं, रिपुमुच्छिन्दतो ध्रुवम् । तवायं
 सत्यनिर्वाह-जडिमैव ममार्गला ॥५१॥ यत्तु दुश्चितं तस्य, पाञ्चाल्याः केशकर्षणम् । तदेतया ममामीभि-र्बन्धिः पश्य निवे-
 धते ॥ ५२ ॥ नूतनो मम कोपाग्निः, पाञ्चालीनयनाम्बुभिः । ज्वलितोऽतीव गान्धारी-दुरपत्यं दिधेधति ॥ ५३ ॥ ततः
 सतीतिरस्कार-पाप्मनामधुना फलम् । तं द्रुष्टं लम्भयिष्यामि, मा स्म प्रत्यूहमावह ॥ ५४ ॥

इत्युक्त्वा विरते विष्णौ, कृष्णाहृदयवह्निभः । मूर्ध्नां प्रणम्य सहुद्धि-र्वेद्वाञ्छलिरदोऽवदत् ॥ ५५ ॥ कंसान्तक ! त्वयि
 क्रुद्धे, न हि शक्योऽपि विक्रमी । मनुष्यकृमयः केऽमी, पुनर्दुर्योधनादयः ? ॥ ५६ ॥ सत्यातिक्रमकौलीनं, मदीयं किं तु
 लोकतः । समाकर्ण्य त्वमेवात्र, विश्रन्नात्स्त्रिपिपसे ॥५७॥ निषिद्धौ वान्धवावेतौ, मयाऽऽदेशशशंवदौ । त्वं तु व्यावर्त(त्ये)से-

(१ कोपेपूपलभ्यमानस्याभ्रमुशब्दस्य ह्रस्वत्वाद्दीर्घत्वमत्र चिन्त्यम् ।) अत्रमुकान्तः—ऐरावणः.

० 'सिद्धिना' 'वृष्टिना' इति प्रत्यन्तरपाठ । ३ परामभवः । ४ चतुर्थी चिन्त्या । ५ दग्धुमिच्छति ।

युधिष्ठिर-
 समीपे
 धृष्टद्युम्न-
 स्याग-
 मनम् ।
 कृष्णोऽपि
 पथादा-
 गतः ॥

ऽमुष्मा-दारम्भांचेत् प्रसीदसि ॥ ५८ ॥ इत्थं हरौ शमं नीते, विनीतो नीतिकोविदः । धर्मजो बान्धवैः सार्धं, भीष्मस्या-
 भ्यर्णमभ्यगात् ॥ ५९ ॥ अत्रवीच बृहत्तात-गुरुभ्योऽपि गुरुर्भवान् । व्यसनत्रासिनीं शिक्षां, देहि मे पारिषाधिकीम् ॥ ६० ॥
 अथाभापत भीष्मोऽपि, कुरूगोत्रशितद्युते ! । विश्वत्रयीसर्वननं, तवैवेद्गुणार्जनम् ॥ ६१ ॥ मित्रा-मित्रपरीक्षार्थं,
 मन्ये व्यसनमप्यदः । त्वयैवात्तं स्वयं नो चेत्, क्व भवान् ? क्व दुरोदरम् ? ॥ ६२ ॥ जगज्जैत्रकलाः पार्श्वे, यस्यैते सन्ति
 बान्धवाः । सोऽपि द्यूते विजीयेत, स्यान्न चेद्भ्रवितव्यता ॥ ६३ ॥ एकाकिनैव कान्तार-विहारस्पृहयालुना । नियतं
 त्यक्तुमारब्धा, वयमेकपदे त्वया ॥ ६४ ॥ भूत्वा समस्तवस्तूनां, संविभागपरः पुरा । इदानीं कथमेकाकी, भोक्ष्यसे वनसंप-
 दम् ? ॥ ६५ ॥ तन्मामप्यनुजानीहि, सहागमनहेतवे । चूडाचन्द्रं महेशोऽपि, न जातु त्यजति क्वचित् ॥ ६६ ॥ कुर्वन्नित्या-
 ग्रहं भीष्मः, पादावाधाय मूर्धनि । विनयाद्धर्मपुत्रेण, वास्तिः पुनरब्रवीत् ॥ ६७ ॥ ग्राह्याः प्रतिभुवः पञ्च, चौरास्तु त्रिगु-
 णास्ततः । निग्राह्याः क्षोणिपालेन, श्रियःस्थेमानमिच्छता ॥ ६८ ॥ दानं ? मौचित्यविज्ञानं ? सत्पात्राणां परिग्रहः ? । सुकृतं ?
 सुप्रभुत्वं ? च, पञ्च प्रतिभुवः श्रियः ॥ ६९ ॥ सदा वशंवदैरैतैः, प्रतिभूभिरभूदृषुः । एतेभ्यस्त्रिगुणान् वत्स !, विद्धि राज्यहरान्
 पुनः ॥ ७० ॥ अरिपैङ्गुसंसर्गः ६, प्रकृतौ ७ योग्यकर्मसु ८ । नये ९ धर्मं १० प्रतापे ११ च, विमुखत्वमनारतम् ॥ ७१ ॥
 अज्ञान १२ मनृतं १३ लज्जा, १४ निखिलव्यसनं १५ तथा । एते राज्यहतौ वत्स !, स्युः पञ्चदश दस्यवः ॥ ७२ ॥
 प्रत्येकमेपां राज्यश्री-हरणे प्रभविष्णुता । पश्यैकेनापि ते द्यूत-व्यसनेन कियत् कृतम् ? ॥ ७३ ॥ उच्छेदाय तदेतेषां, यते-

१ लोकत्रयवशीकरणम् । २ साक्षिणः । ३ कामः । ४ क्रोधः । ५ लोभः । ६ मोहः । ७ मदः । ८ मत्सरश्च । ९ ।

धास्तात ! सर्वथा । पुनराच्छिद्य तैरात्ता-माददीथाः श्रियं यथा ॥ ७४ ॥ वतैथाथ तथा तात !, मानसेनाप्रमादिना । पूर्णेश्वधौ निवर्तेथाः, काननात् कुशली यथा ॥ ७५ ॥ इत्याभाष्य गृहान् भीष्मे, प्रत्यावृत्ते युधिष्ठिरः । द्रोणाचार्य-कृपाचार्यो-वापृच्छत वनेच्छया ॥ ७६ ॥

द्रोणोऽवादीदविद्राण-वात्सल्यो वत्स ! वत्स्यसि । आकल्पममुना सत्य-व्रतेन हृदये सताम् ॥ ७७ ॥ वत्स ! धर्मेण सत्वेन, विनयेन नयेन च । अमुना भुवनस्यास्य, भवितासि निर्दर्शनम् ॥ ७८ ॥ द्रोणो गुरुरमी सर्वे, शिष्याः पाण्डव-कौरवाः । यद्यप्येवं तथाऽप्यस्मि, युष्मासु सविशेषदृक् ॥ ७९ ॥ तत्रापि पुत्रवात्सल्या-दत्त्रे निष्पादितस्तथा । मया पार्थो यथा तैस्तै-गुणैर्जयति मामपि ॥ ८० ॥ तदेतस्मिन् समीपस्थे, न ते प्रत्यूहसंभवः । दुस्तरे सन्तु कान्तारे, पन्थानः शिव-वातयः ॥ ८१ ॥ उपोषितानां पीयूष-चन्धुना दर्शनेन ते । अचिरेणैव भूयान्मे, नेत्राणां पारणोत्सवः ॥ ८२ ॥ इत्युदीर्य गते द्रोणे, सकृपे साधुलोचने । निर्व्याजं व्याजहारेति, धृतराष्ट्रं युधिष्ठिरः ॥ ८३ ॥

ज्येष्ठतात ! नमस्तुभ्यं, प्रसन्ना देहि नो दृशः । दुर्योधनस्य संदेशं, गतो व्याहर्तुमर्हसि ॥ ८४ ॥ आतः ! क्रुरुकुलो-त्तंस !, तथैताः पालयेः प्रजाः । पूर्वजोपाजिता कीर्ति-नीञ्जुते म्लानतां यथा ॥ ८५ ॥ तस्य वैनयिकं पश्यन्, स्वस्रनोर्दु-र्नयं पुनः । अपत्रपिप्युस्तूष्णीको, धृतराष्ट्रः पुरं ययौ ॥ ८६ ॥ ज्यायस्यः सत्यवत्याद्याः, प्रसाद्य नत्तिपूर्वकम् । धर्म-जेन वने यातु-मन्वहाप्यन्त मातरः ॥ ८७ ॥ अभिनन्द्य तमाशीभि-निर्भिन्नहृदया इव । अतुच्छशोकमूर्च्छाला-स्तास्ततः

१ 'तेभ्यस्ता०' प्रत्यन्तर० । २ प्रभूतवात्सल्यः । ३ कल्याणश्रेण्यः । ४ चन्द्रेण ।

कथमप्यगुः ॥ ८८ ॥ अथ कार्यविदाकार्यं, लोकमस्तोकमेकतः । नगराय निवर्तघ्व-मिति भूपतिरादिशत् ॥ ८९ ॥ लोकोऽप्य-
जल्पदाकल्प-मस्माकमनुजीविनाम् । पादा नन्दन्ति यत्रैते, तत्रैव नगरं प्रभो ! ॥ ९० ॥ आत्मानुयायिनीं छायां, व्यावर्तयसि
नेदिमांम् । तदा वयं महीनाथ !, व्यावर्तेमहि नान्यथा ॥ ९१ ॥

तं तथा वदन्निर्वन्धं, जनं जानन् युधिष्ठिरः । अनुमत्य सहायान्त-मवादीद्विदुरं ततः ॥ ९२ ॥ वितनोपि त्वमेवार्थ !,
प्रीतिमस्मायु पैवृकीम् । देवस्याजनि पाण्डोस्तु, केवलं जन्मकर्तृता ॥ ९३ ॥ एतावस्मद्वियोगाति-कातरौ पितरौ पुरः ।
सहैव नेतुं मोक्षं वा, श्रूहि किं मम सांप्रतम् ? ॥ ९४ ॥ जगाद विदुरो वत्स !, मत्सरी ते सुयोधनः । अतः सर्वकुटुम्बेन,
समं गन्तुं न युज्यते ॥ ९५ ॥ तदनैव तदस्थेन, स्थेयं देवेन पाण्डुना । देवी स्थास्यति कुन्ती तु, नैव वो विस्हासहा ॥ ९६ ॥
एनमाहल्य तन्मन्त्रं, नत्वा पाण्डुं युधिष्ठिरः । सवाण्यं स्थापयामास, विनीतो चिदुरान्तिके ॥ ९७ ॥ अवियोगाद्वियो-
गाच्च, तदानीं पुत्रभर्तृभिः । अवाप युगपत् कोटिं, कुन्ती हर्षविपादयोः ॥ ९८ ॥ तवाप्तौ पर्यवस्थाता, न स्थाता स्वव्यव-
स्थया । तन्नयेः सावधानस्त्व-मध्वनीनो वनाध्वनि ॥ ९९ ॥ इति धर्मसुतं लेहा-दनुशास्य सगद्गदम् । रुदन्तीं चिदुरः
कुन्ती-मनमन्नमस्तकः ॥ १०० ॥ (युगम्)

अथ साश्रुमुखः पाण्डु-रभाषिष्ट युधिष्ठिरम् । कान्तारेषु कथं वत्स !, सकुटुम्बो भ्रमिष्यसि ? ॥ १०१ ॥ कथं च त्वद्वि-
युक्तोऽहं, भविष्यामि हताशयः ? । विना चन्द्रं समुद्रस्य, दशा जायेत कीदृशी ? ॥ १०२ ॥ न शक्नोमि परं वत्स !, वचस्ते

१ न विरुद्धमाचरिष्यति ।

कर्तुमन्यथा । क्षेममानचिरेणैव, दर्शयेर्मुलमात्मनः ॥ १०३ ॥ किंच स्नमयीमेतां, स्फुरद्भामोभिर्भूमिकाम् । गृहाणार्तिप्रहा-
णाय, धारयेः पारिपार्थिकीम् ॥ १०४ ॥ इत्युदीर्य निवेद्यास्याः, सर्वं संभवमादितः । प्रीतश्चिक्षेप पाण्डुस्तां, ज्येष्ठात्मजक-
राद्गुलौ ॥ १०५ ॥ कुरीथाः पुत्रभाण्डेषु, देवि ! यत्नमिति द्रुवन् । आपृच्छ्य प्रेयसीं पाण्डु-र्ययौ सचिदुरः पुरम् ॥ १०६ ॥
मातस्तातमहोरात्रं, शुश्रूषस्वेति धर्मजः । उदीर्य सादरं माद्रीं, मुमोच पितुरान्तिके ॥ १०७ ॥ वत्सौ ! वान्धवसेवायां, कु-
र्यात् निश्चितं मनः । इत्यादिश्य यमौ सापि, जमाम सह पाण्डुना ॥ १०८ ॥

अथ प्रतस्थे पुरतः, पौरोपेतः पृथासुतः । केवलं केशचेनासौ, त्याजितः पादचारिताम् ॥ १०९ ॥ कोऽपि रहस्विन्नं
वाह-मारुरोह मनोहरम् । कोऽप्यात्माभिमतां मत्त-भतङ्गजमतल्लिकाम् ॥ ११० ॥ अन्ये विमानमन्यानि, याप्ययानानि
लीलया । प्रामादरुन्दमानन्द-स्यन्दिनं स्यन्दनं परे ॥ १११ ॥ शुग्मम् ॥ स एवं वाहनारूढैः, प्रौढश्रीभिः स्वबान्धवैः । साकं
नासिक्वयनगरं, महितो हरिणाऽभ्यगात् ॥ ११२ ॥ तत्र निर्मापितां मात्रा, श्रीमच्चन्द्रप्रभप्रभोः । असौ मणिमयीमर्चा-
मानर्च विक्रचाम्बुजैः ॥ ११३ ॥ गोविन्दः पुनरानन्द-वाण्याविलविलोचनः । चिरं चन्द्रप्रभं देव-मुपासामास भक्तितः
॥ ११४ ॥ स्तौत्रैश्चित्रैरभिपुत्र्य, तौ कुन्ती-देवकीसुतौ । निजं सौधं समध्यास्य, युभुजाते जनैः सह ॥ ११५ ॥ जिनप्र-
भावनारम्भ-निशुम्भतनिजांहसः । ते सर्वे गमयामासु-र्वासराणि कियन्त्यपि ॥ ११६ ॥

उपेत्यानेद्युरासीनं कृष्णाम्यणै युधिष्ठिरम् । ऊचे पुरोचनो नाम, दुर्योधनपुरोहितः ॥ ११७ ॥ आवद्धपाणि-

१ स्फुरत्प्रभातःकाम् । २ मुद्रिकाम् । ३ प्रासादसदृशम् ।

युधिष्ठिरः
पितरं
निवर्त्य
कृष्णेन सह
नासिक्वय-
नगरे
गतः ॥

॥१२४॥

मुकुल-स्तव बन्धुः सुयोधनः । इदानीं मन्मुखेनेदं, विज्ञापयति सादरम् ॥ ११८ ॥ आर्य ! धुर्यस्त्वमार्याणा-मनार्याणामहं
 पुनः । त्वमग्रणीगुणवतां, निर्गुणानामहं पुनः ॥ ११९ ॥ उत्तंसः सञ्जनानां त्वं, दुर्जनानामहं पुनः । धौरेयस्त्वं सुबुद्धीनां,
 दुर्बुद्धीनामहं पुनः ॥ १२० ॥ शेखरस्त्वं कृतज्ञानां, कृतघ्नानामहं पुनः । त्वसुत्तमानां माणिक्य-मधमानामहं पुनः ॥ १२१ ॥
 आदिमस्त्वं महेच्छाना-मल्पेच्छानामहं पुनः । त्वमाद्यः कृतविधानां, निर्विधानामहं पुनः ॥ १२२ ॥ मया विवेकशून्येन,
 यत्रापकृतं पुरा । प्राकृतेष्वपि तन्न स्यात्, कुरुवंशे तु का कथा ? ॥ १२३ ॥ तानीदानीं व्यलीकानि, त्वं मम क्षन्तुमर्हसि ।
 स्वलितं यत् कनिष्ठस्य, बन्धोज्येष्ठस्य तन्मुदे ॥ १२४ ॥ भवन्त्युचावचा वाचो, याः काश्चन दुरोदरे । तासामनुपदी कः
 स्या-द्विशेषेण भवादृशः ॥ १२५ ॥ तत् प्रसीद समभ्येहि, गृहाननुगृहाण माम् । संचरस्व पुनः स्वैरं, हस्तिना हस्तिनापुरे
 ॥ १२६ ॥ यज्ञज्ञे त्वय्यवज्ञाभिः, पुरा कितवकैतवे । स्वक्रमाम्भोजरजसा, रजस्तन्मे प्रमृज्यताम् ॥ १२७ ॥ सदाऽस्तु
 मालतीपुष्प-स्तवकप्रातिवेशिकी । अतः परं तवाज्ञा मे, मौलिपल्यङ्कखेलिनी ॥ १२८ ॥ अथ चेदार्य ! तेऽत्यन्तं, सत्यव्रत-
 विपर्ययात् । राज्योपभोगैर्लज्जित, चेतः केतकनिर्मलम् ॥ १२९ ॥ सदाऽमुनाऽध्वना धे हि, साधवः संचरिष्णवः । स्यात्तेषां
 व्रतनिर्वहि, जाड्यमुद्गामरं परम् ॥ १३० ॥ ततोऽनुग्रहमाधाय, संविधाय स्थिरं मनः । स्वस्थेन स्थेयमार्येण, नगरे चार-
 णावते ॥ १३१ ॥ आर्यस्य सानुजस्यापि, स्वैरं तत्रापि तिष्ठतः । आत्मचेतोऽनुरूपाना-मुपनेतास्मि संपदाम् ॥ १३२ ॥
 इति विज्ञापितं तुभ्य-मधुना तेन बन्धुना । अन्वहं च नियुक्तोऽह-मादेशाग्रेसरस्त्व ॥ १३३ ॥ इत्याख्याय स्थिते तस्मि-
 स्तृष्णीं कृष्णादयो मुदा । अर्थः समर्थ एवाय-मेतस्येत्यनुमेनिरे ॥ १३४ ॥

अनुव्रजन्मनस्तेषां, तदानीं धर्मनन्दनः । वचः प्रमाणमेवेद-मित्युवाच पुरोचनम् ॥ १३५ ॥ स चचाल सुष्कृणोऽपि,
 पुरोचनपुरोगमः । पन्थुभिः सममारूढ-चारणैर्चारणावतम् ॥ १३६ ॥ तद्वास्तव्यः समस्तोऽपि, जनः प्रीतिरङ्कितः ।
 मद्गन्धोपायनस्तस्य, संमुखीनः समागमत् ॥ १३७ ॥ फुल्लमन्त्रारविन्देन, गोविन्देन समं पुरम् । प्रविवेश विशामीशः, स्वः-
 पतिः स्वःपुरे यथा ॥ १३८ ॥ स तत्र-चित्रशालाभि-विशालाभिरलंकृतम् । सौधमद्भुतमध्यास्त, मध्यास्तविविधासनम्
 ॥ १३९ ॥ उपचर्याग्रै(नै)स्तैस्त्रै-रजस्रं धर्मजन्मने । आत्मानं रोचयांचक्रे, चातुर्येण पुरोचनः ॥ १४० ॥ अतिस्तुतिपदं
 वस्तु, समस्तं हस्तिनापुरात् । तेषां दुर्योधनो नित्य-मुपदीकुल्ले तदा ॥ १४१ ॥ तथा पृथ्वीभुजा सर्वः, सममाजग्मि-
 वासनः । प्रसादितो यथा जातु, न सस्मार निजं गृहम् ॥ १४२ ॥ सवित्री पाण्डुपुत्राणां, दानैकरुचिमानसा । पाणि
 व्यापारयामास, दीनोद्वरणकर्मणि ॥ १४३ ॥ प्रियेषु सानुरागेषु, मनीषितविधायिषु । नोदकण्ठत पाञ्चाली, कदाचिद्भुपति-
 थ्रिये ॥ १४४ ॥ इत्थं कुटुम्बसौस्थेन, सुयोधनगिराऽपि च । अभूत् तत्रैव वासाय, स्थिरचेता युधिष्ठिरः ॥ १४५ ॥
 हस्तिनापुरमात्राज्य-सपिण्डां पाण्डव्यथ्रियम् । दृष्ट्वा हृष्टो विसृष्टस्तै-र्जंगाम द्वारकां हरिः ॥ १४६ ॥ मातुरुत्कण्ठिता
 सार्ध-मात्मजेनाभिमन्युना । सुभद्रा मह कृष्णेन, ग्रहिता पाण्डुसूनुना ॥ १४७ ॥ तानथो सुस्थितमन्यः, पौरानप्यथु-
 चरिणः । कथंचिदपि संवोच्य, हास्तिनं ग्राहिणोन्मृषः ॥ १४८ ॥

अन्यदा द्रुतमभ्येत्य, चिदुरग्रहितो रहः । अन्वितं भीम-पार्थाभ्यां, तं जगाद प्रियंवदः ॥ १४९ ॥ देव ! त्वां
 चिदुरः ग्राह, यदिहोपेयुषा मया । घृतराष्ट्रान्तिकस्थेन, रहो दुर्योधनः-स्थितः ॥ १५० ॥ कर्ण-दुःशासनादीनां, मन्त्रेण

विगतत्रयः । पुरोचनं शुवनेवं, निगूढं शुश्रुवे स्वयम् ॥ १५१ ॥ (युगम्) परिच्छदवहुत्वेऽपि, निजत्वेन निरन्तरम् । महं त्वदपरः कश्चित्, पुरोचन ! न रोचते ॥ १५२ ॥ भद्र ! त्वमपि जानासि, पाण्डवान्मम वैरिणः । जीवत्सु तेषु राज्यं मे, गन्धर्वनगरायते ॥ १५३ ॥ वंहेरुहीपनैर्द्रव्यैः, सण-सर्जरसादिभिः । आचितं जातुपं सौधं, विदध्या चारणावते ॥ १५४ ॥ सकुटुम्बमवस्थाप्य, विनयात् तत्र कृत्रिमात् । कुर्यास्तं धर्मजं कृष्ण-चतुर्दश्यां कृशानुसात् ॥ १५५ ॥ सा परं न परिज्ञाता, काऽपि कृष्णा चतुर्दशी । ततोऽवधानमाधेयं, प्रतिकृष्णचतुर्दशि ॥ १५६ ॥ इत्याख्यायि मया तुभ्य-भिदं चिदुरवाचिकम् । प्रमादितां तदत्रार्थे, पृथिवीनाथ ! मा कृथाः ॥ १५७ ॥

तस्याकर्ण्य विपाकीर्णा, गिरमेतां युधिष्ठिरः । सक्रोर्धर्वन्धुभिः सार्धं, परीक्षामास तद्गृहम् ॥ १५८ ॥ असौ सन्नमयं छत्र, तन्निर्णय गुणार्णवः । मातृभ्रातृकलत्राणां, प्रत्येकं मन्त्रमग्रहीत् ॥ १५९ ॥ पूर्वं भीमोऽभ्यधादार्य !, विदार्य हृदयं रिपोः । आदिश द्रुतमभ्येमि, किमद्यापि विलम्बसे ? ॥ १६० ॥ अर्जुनोऽप्यब्रवीदार्य !, मम लघ्वार्यदर्शितः । पक्षोऽयमुचितो भाति, गूढं वा गम्यतेऽग्रतः ॥ १६१ ॥ प्रकाशमेव वा स्वैरं, व्योमयात्रैव सूत्र्यते । तव श्रुक्षेपसापेक्षा, विमानानां यतः श्रियः ॥ १६२ ॥ बन्धुभ्यामुद्धतं धीर-मुदीरितमिदं वचः । निश्चम्य सम्यगालोच्य, मनसाऽवोचदग्रजः ॥ १६३ ॥ वत्सौ ! यच्छौर्यधुर्याणा-मार्कल्पं तदजल्पता(त)म् । दुर्योधनवधे किं तु, सत्यं स्यान्मे मलीमसम् ॥ १६४ ॥ गच्छन्तोऽपि पथि-च्छन्न-मुच्छन्नानीकसौष्टवाः । निर्लजेन वयं तेन, लक्ष्येमहि पदे ॥ १६५ ॥ वशीकृतदिगन्तस्य, तस्यानन्तबलौजसः । वयमेका-

१ योग्यम् । २ नष्टं सैन्यसौष्टवं, वेपां-ते ।

किनः पान्थाः, स्थाने स्थाने न दुर्यहाः ॥ १६६ ॥ न च विद्यावलेनापि, गन्तुं संप्रति युज्यते । सत्यस्य निकपो ह्येवं, न
 मे प्रादुर्भवेद्भृशम् ॥ १६७ ॥ श्रूयतां तु ममाकृत-मवधाय मनोऽधुना । अतिगुप्तेऽङ्घ्रिताकारै-रास्यतेऽत्रैव वेशमनि ॥ १६८ ॥
 यदा स्वामिनिदेशार्थ-सुतसहेत पुरोचनः । तदाऽस्माभिरितो गेहा-निर्गन्तव्यं सुरङ्गया ॥ १६९ ॥ ततश्च दग्धान् विज्जाय,
 कोऽप्यन्विष्यति नैव नः । तदेवमेकमस्माकं, श्रेयः स्यादपरं त्विदम् ॥ १७० ॥ पाण्डवेयाः प्रचण्डेन, ज्वालाजटिलमू-
 र्तिना । सुखं मम प्रपञ्चेन, दन्दहन्ते स्म वह्निना ॥ १७१ ॥ सुदं भेदस्विनीमेतां, हृदि धत्ते सुयोधनः । गमयामः सुखेन-
 त्यं, वयं द्वादशवत्सरीम् ॥ १७२ ॥ (युगम्) निगमोऽस्तु सुरङ्गायाः, प्राच्यां द्वैतवनाध्वना । संप्रत्यालोक्यतां
 कोऽपि, सुरङ्गाखनकः पुनः ॥ १७३ ॥ इत्युक्ते धर्मपुत्रेण, भूयोऽवादीत्प्रियंवदः । प्रहितो विदुरेणास्ति, खनकः शुनका-
 भिधः ॥ १७४ ॥ अयं तव पितृव्यस्य, बहिर्मन इव स्थितम् । विश्रम्भस्य परा भूमि-रात्मेव वपुरन्तरे ॥ १७५ ॥
 इत्याख्याय ममाहूय, नृपाय तमदर्शयत् । ननाम सोऽपि भूपालं, भृतलन्यस्तमस्तकः ॥ १७६ ॥ भद्र ! भद्रां सुरङ्गां नः,
 स्वैरचारमनोहराम् । कुरुष्वेति पतिर्भूमेः, सप्रसादं समादिशत् ॥ १७७ ॥ पुरवाह्यगृहस्यान्तः, स्थित्वा सोऽपि प्रतिधूपम् ।
 दिवाऽन्यत् कर्म कुर्याणः, खनति स्म शूनैः ॥ १७८ ॥ अधस्ताङ्गीमतल्पस्य, विलद्धारं विधाय सः । निजव्यापार-
 पारीणं, स्वं नृपाय न्यवेदयत् ॥ १७९ ॥ अविधासाः सविधासं, निर्मुदः समुदं तदा । लोकेभ्यो दर्शयामासु-रात्मानं तेऽपि
 पाण्डवाः ॥ १८० ॥ प्रतिप्रत्यूपमुत्थाय, जाल्यमारुह्य याजिनम् । चतुर्दिशं पथः सर्वान्, विदामास चृकोदरः ॥ १८१ ॥

१ 'क्षिपम्' प्रतिप्रत्यपाठोऽपि साधुः, क्षिपाञ्जब्दोऽपि रात्रिपर्यायोऽस्ति कोपे ।

कुन्त्याश्च याज्ञसेन्याश्च, यमयोश्च कनीयसोः । अभ्यासार्थं पृथास्त्रुः, सुरङ्गान्तरदर्शयत् ॥ १८२ ॥ पञ्चापि चन्द्रशालायां,
 निपणास्ते नभोगतैः । नक्षत्रैः क्षत्रमार्तण्डा, निशि निश्चिकियरे पथः ॥ १८३ ॥ कुन्ती शुभाय पुत्राणा-माहारैः सुमनोहरैः ।
 दीनानाथजनं सर्वं, प्रीणयामास सर्वतः ॥ १८४ ॥ अर्चामभ्यर्चयामास, श्रीशान्तेः शान्तकल्पयाम् । परमेष्ठिमयं मन्त्रं,
 ध्वस्तपापं जजाप च ॥ १८५ ॥ विश्वस्तं बन्धुभिः सार्धं, दृष्ट्वा हृष्टं युधिष्ठिरम् । पूर्णमिव निजां मेने, रुचिं पापः पुरोचनः ॥ १८६ ॥
 अथ कृष्याचतुर्दश्यां, कस्यांचित् पञ्चभिः सुतैः । स्तुपया चैकया साकं, वृद्धा काचिदुपायौ ॥ १८७ ॥ पञ्चपुत्रपवित्रां
 च, वृद्धामालोक्य तां पृथा । आत्मतुल्यतया मेने, भगिनीमिव सोदराम् ॥ १८८ ॥ मधुरस्निग्धमाहारं, तां वृद्धामृजुमानसा ।
 सात्मजां भोजयामास, कुन्ती देवी सगौरवम् ॥ १८९ ॥ आमृशद्भिर्मुहुस्तुन्दं, सुतैः सौहित्यशालिभिः । सार्धं वृद्धाऽब्जना
 खिन्ना, तत्रैवाशेत निःसहा ॥ १९० ॥ दुर्निमित्तैस्तर्प्त्वा भीम-स्तां संभाव्य भयंकरीम् । सकुटुम्बं सुरङ्गायां, युधिष्ठिरमति-
 ष्ठिपत् ॥ १९१ ॥ निर्विलम्बं कुटुम्बेन, समं जगृह्य पि बान्धवे । भीमसेनः स्वयं तस्थौ, द्वारि संचारिलोचनः ॥ १९२ ॥
 द्वारतो दीपयन्नुचै-रचिष्मन्तं पुरोचनः । उन्निद्रमनसा तेन, दुष्टो दृष्टः स्वचक्षुषा ॥ १९३ ॥ धूमैर्धूमध्वजो थाव-त्रालिङ्गति
 नभोऽङ्गणम् । तस्य क्रोधानलस्ताव-ज्वालालालमगृह्यत ॥ १९४ ॥ ततः पुरोचनं धृत्वा, तं केशेषु विसंस्थुलम् । आचर्क्य
 हठेनासौ, हरिणं हरिणारिवत् ॥ १९५ ॥ तं नीत्वा शुष्टिना मृत्युं, स दम्भोलिसनाभिना । प्रदीप्य जातुपागारं, चकार द्रुतम-
 ग्रिसात् ॥ १९६ ॥ सोत्कण्ठमानसो वात-तनयोऽपि सुरङ्गया । एत्य संघटितः पश्चा-ज्झटित्येवाग्रजन्मना ॥ १९७ ॥

१ वृत्तिशालिभिः । २ रात्रिम् । ३ वषट्सदृशेन । ४ 'जन्मनः' प्रतिद्वय० ।

अचिरेणैव पुंनागा, नागलोकोपमाद्विलात् । विनिर्याय प्रयान्ति स्म, पथि ते रथवजिताः ॥ १९८ ॥ तेषां प्रदीपनोद्योतः,
 श्रुतस्तीव्रवेगतः । दिव्या पुरोचनो दग्ध, इत्याख्यातुमिवाययौ ॥ १९९ ॥ अस्तं नीत्वा तमःस्तोमं, तेनालोकेन दर्शितः ।
 हस्वदीपोपमेनैषा-मध्वा सौध इव ध्रुवम् ॥ २०० ॥ संपुटकिनीखण्ड-मार्तण्डाः पाण्डवा इमे । त्वमेतान् किं युवाऽधाक्षी,
 रे हवाद्य ! हुताश्रन ! ॥ २०१ ॥ आपन्नार्तिच्छिदालेक-दोर्दण्डाः पाण्डवा इमे । एतान् हन्त दहन्नेवं, पुरोचन ! किमाचरः ?
 ॥ २०२ ॥ दीनानायसमुद्धार-पण्डिताः पाण्डवा इमे । एतास्ते-निम्नतः कीदृक्, सुयोधन ! धनार्जनम् ? ॥ २०३ ॥
 त्रैलोक्यत्राणशौण्डीर-कोदण्डाः पाण्डवा इमे । अमृनेवं तिरस्कुर्वन्, वैधेयोऽसि विधे ! ध्रुवम् ॥ २०४ ॥ परिदेवितवाक्यानि,
 लोकानामित्यनेकशः । कर्णवितंसीकुर्वन्तः, पुस्तस्ते प्रतस्थिरे ॥ २०५ ॥ (पञ्चभिः कुलकम्) भाग्यराशिरिवामीषा-मालोकः
 स तितोदधे । बन्धुर्दुर्योधनस्यैव, प्रादुरास तमश्वयः ॥ २०६ ॥ युगपद्धान्तमध्वा च, द्वयमेतदुपागतम् । तनोति स्म श्रमा-
 ह्वानं, तत्सवित्री-कलत्रयोः ॥ २०७ ॥ आलोकशब्दमाधत्तः, पुरो भीम-किरीटिनौ । राज्ञः प्रथमपान्थस्य, तथाऽप्यस्त्वलतां
 क्रमौ ॥ २०८ ॥ नकुलः सहदेवश्च, पथि श्रान्ताबुभावपि । ज्यायसां मा स्म खेदोऽभू-दिति तूष्णीमगच्छताम् ॥ २०९ ॥

पादचारं सेंदाचार-भ्रूमरीरुहध्रुवोरपि । मातुः पत्न्याश्च निध्यायन्, दध्यौ विश्वंमराधिपः ॥ २१० ॥ यस्यां कथंचिन्ना-
 पैति, सुतानामघमर्णता । मयाऽद्य निष्क्रयो मातु-स्तस्याः क्लेशोऽयमर्प्यते ॥ २११ ॥ कण्ठं दृष्टं यया नैव, पितुर्भर्तृश्च वैक्रमनि ।
 मातेयमभिवं क्लेशं, मयैवमनुभाव्यते ॥ २१२ ॥ अहो ! पाणिगृहीतीयं, पाण्डवानां महौजसाम् । दरिद्रगृहिणीचार, चरत्येव

१ पुटकिनी-पद्मलता पद्मसमूहो वा । २ मूर्खः । ३ विलापवचनानि । ४ सदाचारवृक्षाणा स्थानयोः ।

वनावनौ ॥ २१३ ॥ पश्यतां पाण्डुप्राणां, कलत्रस्य कुशाङ्कुरैः । अम्भोजभेदं भिद्येते, हहा ! चरणपल्लवौ ॥ २१४ ॥ न
 जानाति प्रिया दुःख-मेकस्मिन्नपि मर्तरे । पञ्चस्वपि प्रियेव्हेका, क्लिश्यते द्रुपदात्मजा ॥ २१५ ॥ इत्यस्मिन्श्चित्तपत्येवं(व),
 मार्गे दुर्गे तमोभरैः । श्रान्ता कुन्ती च कृष्णा च, निःसहं भुवि पेततुः ॥ २१६ ॥ राज्यभ्रंशं मयं यत्रो, रात्रौ पंढर्यां पला-
 यन्म् । धिग्निधिं यो व्यधादेवं, पाण्डवानां विषम्यनम् ॥ २१७ ॥ उष्यालुभिरपच्छत्रैः, शीतालुभिरनंशुकैः । बुभुक्षुभिर-
 पाथैर्यैः, पन्यानो दुरतिक्रमाः ॥ २१८ ॥ शिरीषसुकुमारारङ्गौ, निपतन्त्यौ पदे पदे । दुर्गकान्तारपारीणे, कथमेते भविष्यतः ?
 ॥ २१९ ॥ इति खेदपरं दृष्ट्वा, नृपमूचे दृकोदरः । आकुलो मा स्म भूदेव !, पदातौ प्रगुणे मयि ॥ २२० ॥ (चतुर्भिः कलापकम्)
 ततोऽम्बां दक्षिणे स्फुरन्धे, वामे प्रियतमां पुनः । अब्यारोप्य ययौ भीमो, मञ्जन् मार्गमहीरुहः ॥ २२१ ॥ उभावपि
 कनीयांसौ, पद्मार्द्रान्तरस्थितौ । मार्गखेदोच्छलच्छ्वासौ, मन्दं मन्दमुपेयतुः ॥ २२२ ॥ व्यवस्थाप्य त्रिकस्थाने, ताबुभाव-
 मितस्तदा । नित्ये भीमो युजालम्बा-द्धर्मपुत्रा-र्जुनावपि ॥ २२३ ॥ निशीथमारुतः शीतः, कुशुदामोदमेदुरः । आचचाम
 श्रमं तस्य, दयालुस्त्रि दूताः ॥ २२४ ॥ न निद्रोपद्रवस्तस्य, वैद्युर्यं नान्धकारजम् । ललङ्घे पथपाथोधिं, पूर्ववत् पवनात्मजः
 ॥ २२५ ॥ विलोक्य क्लान्तिमायातौ, धर्मपुत्रा-र्जुनावपि । महेम इव भीमस्तान्, सर्वान् पृष्टुष्यरोपयत् ॥ २२६ ॥
 महाह्वनि निमगाना-मगाधे जलघात्रिव । यानपात्रायितं तेन, स्वबन्धूनां महात्मनाम् ॥ २२७ ॥ आससाद -सदारम्भ-
 संमृतश्रेयसो भृशम् । भीमस्याञ्चतिरोषान-पापेनेव क्षपा क्षयम् ॥ २२८ ॥ कुन्देन्दुसितकौन्तेय-कीर्तिधित्वासितेरिव । तमो-

१ ' राग्यभ्रशो ' इति प्रत्यन्तरपाठः साधुः । २ पृष्ठे ।

भिविर्लीभूतं, ग्रथूतैरपि मर्वतः ॥ २२९ ॥ वृकोदरमुखाम्भोज-विलोकनकुतूहली । कर्मसाक्षी किलारोह-दुदयाचलचूलिकाम् ॥ २३० ॥ स्वयन्दुमत्कमीक्ष्वं, दूरादेत्य वृकोदरम् । इति स्वां जातिमाह्वानु-भिवाङ्मज्जन् विहंगमाः ॥ २३१ ॥ शङ्के पाण्डु-कुटुम्बस्य, करालम्बनदित्सया । करान् व्यापारयामास, वासराणामधीश्वरः ॥ २३२ ॥ सुखदुःखे समं तेया-मारोहति स्वौ नमः । मार्गालोकाच तापाच्च, शनैः प्रादुर्बभूवुः ॥ २३३ ॥ ते ललाटंतपे भानौ, खिन्नाङ्गाः पाण्डुसूनवः । वनोदेशैक-देग्रस्था, रहः कापि विश्रथुः ॥ २३४ ॥ अथोचे चिंजयं राजा, वत्स ! कष्टे महत्यपि । न स्मर्तव्या त्वया विद्या, प्रसिद्ध्यैक-निबन्धनम् ॥ २३५ ॥ सन्तः स्रोतस्विनीस्रोतः-श्रितानालोक्य वेतसान् । दैवमेवानुवर्तन्ते, पुनरुन्नतिकाङ्क्षिणः ॥ २३६ ॥ उपनीतानि पार्थेन, कन्दमूलफलान्यथ । भोजयित्वा पतीन् श्वश्रूं, पाञ्चाली बुभुजे स्वयम् ॥ २३७ ॥

अर्थवं पयि कष्टेन, पृथायाः क्षनवः पुनः । मध्याह्नं गमयामासु-भेदुरस्वेदबिन्दवः ॥ २३८ ॥ तृष्णातिशुष्कतात्पना-मुष्णा-लनामनारतम् । पयो देवीयोऽप्यानीय, भीमस्तेपामढौकयत् ॥ २३९ ॥ क्रमेण वारुणीशैल-शिरःस्रस्तकरे स्वौ । वनमेक-मनेकदुः, प्राप्नुस्ते निरुद्रवाः ॥ २४० ॥ भूरपि त्रासकृद्यत्र, रौद्राकारा दुमा अपि । मार्गोऽपि कीकसैर्दुर्गः, क्रूरा दूरं मृगा अपि ॥ २४१ ॥ तत्र प्रविष्टमात्राणां, तेषामस्तं रविर्यौ । क्रुद्धो विधिरुपाधचे, विपदो हि पदे पदे ॥ २४२ ॥ साम्राज्यं पुनरुज्जृम्भि, विभाव्य तमसां तदा । आरोहमवरोहं च, विपदां तेऽपि जज्ञिरे ॥ २४३ ॥ भीषणेऽपि वने तत्र, ध्वान्तेनान्धंभविष्णवः । ते विथ्रान्तिशुप्तस्यु-निश्याविथ्रामकाम्यया ॥ २४४ ॥ कङ्कलिपादपस्याध-स्ते ध्यातपरमेष्ठिनः । पृष्ठवैर्भीमविन्यस्तान्,

१ सूर्यः । २ अर्जुनम् । ३ ' तथैव पथिकत्वेन ' प्रतिद्वय० । ४ अतिदूरस्थम् ।

सस्तरानध्यशेरत ॥ २४५ ॥

आपृच्छथ बन्धून् वात्सल्या-दुत्सहिष्णुमनास्ततः । जगाम जलमानेतुं, मध्यमः पाण्डुनन्दनः ॥ २४६ ॥ गव्यूति-
मात्रमध्वान-मतिक्रम्य स विक्रमी । सारसस्वरनिर्णीत-माससाद पुरः सरः ॥ २४७ ॥ उपेयिवानुपादाय, पयःपुटकिनीपुटे ।
अक्षामनिद्रमद्राधीत्, स्वकुटुम्बं वृकोदरः ॥ २४८ ॥ तत्तथाभृतमालोक्य, शोकेन विवशीकृतः । विललाप विमुच्यथापः, स
बाष्पाविललोचनः ॥ २४९ ॥ पत्यङ्कं यः सतूलीक-मधुवास नृवासवः । धिग्बिधिं सोऽधुनाऽध्यास्ते, स्थपुटं सस्तरं भुवि
॥ २५० ॥ पुरोपतल्पं यस्यासी-त्रिःसीमो गीतनिस्वनः । वर्तते सांप्रतं तस्य, भैरवः कैरवो स्वः ॥ २५१ ॥ कस्तूरीसंस्तुतैः पूर्वं,
यस्याभूचन्दनद्रवैः । अङ्गे तस्याङ्गरागोऽयं, पांशुभिर्मर्गिसंभवैः ॥ २५२ ॥ दृष्टौ कटेन यस्याङ्गी, सेवायार्तेर्नृपेरपि । नर-
व्याघ्रस्य जिघ्रन्ति, शृगालास्तस्य सांप्रतम् ॥ २५३ ॥ पूर्वं व्योम्नि विमानेन, यो बभ्राम सविभ्रमम् । रङ्गस्वापं स्वपित्येवं,
कान्तारे सोऽयमर्जुनः ॥ २५४ ॥ द्विपद्यशस्तुपारांशु-राहवो यस्य बाहवः । सहते सोदरादेशात्, क्लेशं सोऽपि कपिध्वजः
॥ २५५ ॥ एतौ सदापि नः क्रोड-क्रीडादुर्ललितौ पुरा । ह्य ! शयाते कनीयांसौ, दरिद्रपथिकाविव ॥ २५६ ॥ पाण्डवाना-
मियं माता, पत्नी पाण्डुमहीपतेः । क्रमचंक्रमणक्लान्ता, शेते कुन्ती हहा ! भुवि ॥ २५७ ॥ कथं सहिष्येत क्लेशं, नासौ
यस्यास्तनुरूहाः । वयं प्रोद्दामशौण्डीर्य-ग्रपञ्चाः पञ्च पाण्डवाः ॥ २५८ ॥ इयं निद्रायते भूमौ, कष्टं द्रुपदनन्दिनी ।
एतामवस्थामेतस्याः, पश्यन् भीमोऽपि जीवति ॥ २५९ ॥ अरण्यपान्थैरस्माभिः, पश्यत प्रेयसी निजा । असौ कान्तारसं-

१ बन्धुसमीपमागतः । २ विषमम् । ३ वक्रोक्तिरियं प्रतिभाति ।

चार-शिक्षामध्याप्यते हहा ! ॥ २६० ॥

इत्युचैर्विलपन् भीमो, मीपणाकारधारिणीम् । एकां युवतिमायान्तीं, पिङ्गलाक्षीमुदैक्षत ॥ २६१ ॥ भीमस्याभ्यर्णम-
भ्यागा-युवतिः सा यथा यथा । रूपं प्रकाशयामास, मनोहारि तथा तथा ॥ २६२ ॥ भीमः समीपमायातां, तामुवाच
सुलोचने ! काऽसि ? मीपं च सौम्यं च, रूपमप्यकृथाः कथम् ? ॥ २६३ ॥ वभापे साऽपि सुश्रेणिः, सुभग ! श्रूयतां त्वया ।
अस्ति दत्तजगद्धिम्यो, हिडम्ब्यो नाम राक्षसः ॥ २६४ ॥ इदमस्याख्यया ख्यातं, हिडम्बवनमुत्कटम् । नास्मिन्मनुष्यजातीयः
कश्चित् संचरते यथा ॥ २६५ ॥ कथंचिद्वैवदुर्योगा-देतस्यां वनसीमनि । नरः शूरोऽपि यद्येति, रक्षसाऽनेन भक्ष्यते ॥ २६६ ॥
अस्य चाहमहंकार-मन्दिरस्य सहोदरा । अन्डाऽस्मि हिडम्बेति, वन्धुगेहनिवासिनी ॥ २६७ ॥ ममाप्यस्ति क्रमाऽऽयाता,
विद्या सर्वाऽपि राक्षसी । इदानीं तु स्थितः सौधे, वन्धुर्मांभ्यघादिदम् ॥ २६८ ॥ अधुना मानुषो गन्धः, क्षुधं मे वीधयन्न-
यम् । प्रियंमविष्णुर्घ्राणस्य, कुतोऽप्येति सहोदरे ! ॥ २६९ ॥ तन्मानवानवेक्ष्यतान्, कुतोऽप्यानय सत्वस्म् । येनेयं चिररात्राय,
शममभ्येति मत्क्षुधा ॥ २७० ॥ तदहं दहनज्जाला-लोलं कृत्वा विलोचने । विधित्सुर्वान्धवादेशं, देशमेतमुपागमम् ॥ २७१ ॥
वने मानवसंघात-भेनं निःसहविग्रहम् । निद्रायमाणमद्राक्षं, बुभुक्षोपशमधमम् ॥ २७२ ॥ विलोक्य त्वां च कन्दर्प-रूपदर्पा-
पहं पुरः । विस्तृत्य भ्रातृरादेशं, सराऽऽदेशे स्थिताऽस्म्यहम् ॥ २७३ ॥ यज्जातोऽसि महाबाहो !, मम नेत्रमुवाञ्जनम् ।
असौ रूपपरावर्तः, प्रावर्तेव जवाचतः ॥ २७४ ॥ तदाधेहि प्रसादं मे, पाणिपीडनकर्मणि । सत्योपपाचिताः सन्तु, सकलाः

१ हिम्बः युद्धम् ।

कुलदेवताः ॥ २७५ ॥ तस्मान्मा सा विलम्बस्व, पुरा नन्वेति राक्षसः । त्रयां विहाय मां रात्रि-चरीं सहचरीं कुरु ॥ २७६ ॥
 मयि ते सहचारिण्या-मसौ दूरेऽस्तु राक्षसः । नान्येऽपि प्रभविष्यन्ति, प्रबला वनवैरिणः ॥ २७७ ॥

अयामापिष्ट भीमस्तां, मदे ! प्रेमाद्रंमभ्यधाः । पुण्यप्रागल्भ्यतो लभ्या, त्वाद्यमारी स्वयंवरा ॥ २७८ ॥ सुगात्रि !
 परमत्रार्थे, कारणं मे निश्चम्यताम् । ममेते बान्धवाः सन्ति, चत्वारोऽपि शयालवः ॥ २७९ ॥ ऋद्धा गुणैरियं वृद्धा, या तु
 ह्यपिति निर्भरम् । जग्नीहि जननीमेना-मसाकं सेरलोचने ! ॥ २८० ॥ एषा शिरीषमृद्धङ्गी, सुखं सोपुष्यते तु या ।
 पञ्चानामपि साऽसाकं, प्राणेभ्योऽपि प्रिया प्रिया ॥ २८१ ॥ एकयाऽपि सधर्मिण्या, साधारण्याऽनया वयम् । कृतार्थाः पुरुषा-
 र्थेषु, निखिलेष्वपि निर्मिताः ॥ २८२ ॥ अनुमन्यामहे नान्यां, प्रेयसीं श्रेयसीमपि । प्राप्य कल्पलतां स्वल्पाः, कोऽनुरुह्येत
 वीरुयः ॥ २८३ ॥ उपैन्यस्तस्त्वया यस्तु, लोभः साहायकं प्रति । सोऽपि शौण्डीर्यचण्डानां, दोर्दण्डानां त्रपाकरः ॥ २८४ ॥
 बाह्यगाहायसापेक्षं, क्षणं वो मा स्म भुन्मनः । इत्यस्मात्तु स्वदोर्वीर्य-निष्ठं ज्येष्ठस्य शासनम् ॥ २८५ ॥ इति सा प्रतिपि-
 द्वाऽपि, सदेन्यं पुनरभ्यधात् । मामात्मशरणां स्वामिन् ! यद्यपीत्यमपाकृथाः ॥ २८६ ॥ यावञ्जीवं त्वमेवासि, जीवितेशस्त-
 यापि मे । तद्यदा रोचते नाथ !, कुरु मामात्मसात्तदा ॥ २८७ ॥ किं त्वेतामपुना ताव-द्विद्यामादत्स्व चाक्षुषीम् । यया ते
 भविवोद्योत-स्तामसीध्वपि रात्रिषु ॥ २८८ ॥ सैवमारुषाय भीमाय, संभेदात्तामदात्तदा । तस्मै पठितमात्रैव, सा
 प्रकाशमध्वत्रयत् ॥ २८९ ॥

अत्रान्तरे ददत्रास-मदृहासेन भीषणः । आजगाम हिडम्बोऽपि, प्रेतनाथं विडम्बयन् ॥ २९० ॥ वेपथु-स्वेद-रोमा-
 ञ्चै-र्यामिभागम्य कासुकीम् । प्रसभं सोऽभ्यधादेनां, अकुटीविकटानतः ॥ २९१ ॥ आः पापे ! प्रौढकंदर्पा-कुले ! कुलकल-
 ङ्कनि ! । युशुधितमुपेक्ष्यैवं, मामभूरिह कासुकी ॥ २९२ ॥ त्वां विधायेन्धनं पूर्वं, जाठरस्याशुशुक्षणेः । ततोऽमृनाहुतीभावं,
 लम्भयिष्यामि मानवान् ॥ २९३ ॥ एवमाक्षिप्य कोपेन, रक्तचक्षुः स राक्षसः । दूराचपेटामुत्पाद्य, दधावे सोदरां प्रति
 ॥ २९४ ॥ ततस्तमाह माहात्म्य-भूमिभीमः ससौष्टवम् । निरागसं निर्जां यामि-मरे ! मोवं जिघांससि ॥ २९५ ॥ रक्षो-
 वंशानुरूपं तत्, यद्भगिन्यपि हन्यते । उपेक्षितुं क्षमे साक्षा-न्न स्त्रीहत्यामहं पुनः ॥ २९६ ॥ उच्चिष्ट निष्ठुरं कर्म, मुञ्चेदं
 किंचिदायुधम् । करे कुरु कुरुश्रेष्ठा, न हि मन्ति निरायुधम् ॥ २९७ ॥ इति क्रोधादधिक्षिप्त-स्तामत्याक्षीत् स राक्षसः । एकं
 पादपमुद्यम्य, भीमं च प्रत्यधावत ॥ २९८ ॥ भीमोऽपि गतमीरेकं, विधायाऽऽयुधमङ्घ्रिपम् । जाग्रतु आतरो मेति, तूष्णीको
 युद्धमादधे ॥ २९९ ॥ चण्डौजसा हिडम्बेन, निर्विलम्बं बलीयसा । प्रहतः प्रसभं भीमः, क्षणाद्दृक्षेण बक्षसि ॥ ३०० ॥
 पाण्डवोऽपि हिडम्बाय, ददौ पीडां प्रहारतः । यया तत्प्रथमं निन्ये, सोऽपि मूच्छीरसज्ञताम् ॥ ३०१ ॥ मूच्छीविरामे स
 इवेडा-मग्रीडः क्रीडयाऽकरोत् । यया युधिष्ठिरादीना-मभूच्चिद्रादरिजता ॥ ३०२ ॥

कुन्ती पुरस्तादुद्गीक्ष्य, हिडम्बामिदमभ्यधात् । का त्वं पुत्रि ! कथं चात्र ? तथ्यं मे कथ्यतामदः ॥ ३०३ ॥
 साऽप्यस्ये निजमावेध, सर्वे वृत्तान्तमादितः । आख्याति स्म तनूजस्ते, युध्यते रक्षसा सह ॥ ३०४ ॥ उच्छलत्सिहनादेन,

१ यमराजम् । २ अग्नेः ।

रक्षसा ग्रहतो हृदि । धाव्यतां देवि ! पुत्रस्ते, हहा ! पतति मूर्च्छितः ॥ ३०५ ॥ इत्युक्ते धर्मपुत्राद्या, भीमाभ्यर्णमुपाययुः ।
तं च मूर्च्छालमालोक्य, जनीनी पर्यदेवत ॥ ३०६ ॥ अस्माकं मार्गपङ्कनां, वोढा त्वं प्रौढविक्रमः । दुष्टेन रक्षसा वत्स !,
गमितः कामिमां दशाम् ? ॥ ३०७ ॥ निरालम्बकुडुम्बस्य, करालम्ब ! त्वया विना । दूरात् पानीयमानीय, वृषं नः कोऽप्यने-
ष्यति ? ॥ ३०८ ॥ कुसुमानि समानीय, वन्यान्येतां तपस्विनीम् । नव्यधम्मिल्लवन्धेन, वधूं कोऽलंकरिष्यति ? ॥ ३०९ ॥
तदह्नाय समुत्थाय, देहि प्रतिवचो मम । नयास्मान् पुरतोऽध्वानं, पुरोऽभ्येति रिपोश्चमूः ॥ ३१० ॥ इत्थं विलापवैधुर्य-
धुर्यचेतसि मातरि । अञ्चलव्यजनेश्चक्रे, भीमं ग्रगुणमर्जुनः ॥ ३११ ॥

अथोत्थाय नियुद्धाय, स्पृहयालुर्दृक्कोदरः । प्रति प्रत्यर्थिनं धावन्, बभापे ज्येष्ठवन्धुना ॥ ३१२ ॥ स्थिरो भव तव आता,
सुजन्म्राजिष्णुरर्जुनः । अस्त्येव वत्स ! तच्छत्रौ, दुष्टे कष्टायसे कथम् ? ॥ ३१३ ॥ इत्युक्तः सोऽवदेव !, मम संग्रति दीर्घ-
लम् । तव दृष्ट्या सुधावृष्टथा, सित्तं पल्लवितं पुनः ॥ ३१४ ॥ तवानुजस्य पुरतः, कोऽयं राक्षसपांसनः ? । पुरो हि पूष्णः
पुष्णन्ति, न चयं ध्वान्तवीचयः ॥ ३१५ ॥ वीक्षमाणस्य देवस्य, प्रसन्नाक्षस्य राक्षसम् । एनं नयामि पञ्चत्वं, पञ्चानन इव
द्विपम् ॥ ३१६ ॥ अमानुप्रचारेऽस्मिन्, कानने निरुपद्रवः । प्रसादेन तवेदानी-मस्तु पन्थाः सुसंचरः ॥ ३१७ ॥ तदस्तु
फाल्गुनः शत्रोः, करिष्ये फल्गु वलिगतम् । इति व्याहृत्य संहर्तुं, स रिपुं प्रत्यधावत ॥ ३१८ ॥ अथाहवं महाबाहो-र्बाहू-
बाहवि कुर्वतोः । तयोर्जयश्रीर्दलिव, करोति स्म गतागतम् ॥ ३१९ ॥ पाण्डवश्च हिडम्बश्च वल्गन्तौ क्षोणिरेशुभिः ।
१ अशोचत् । २ सूर्यस्य ।

तमानि मांनलीमावं, लम्बयामासतुस्तदा ॥ ३२० ॥ दृष्ट्वा हिडम्बदोर्दण्ड-चण्डिमानं युधिष्ठिरः । अभीमं जगदद्यति,
विदग्धर्जुनमभ्यघात् ॥ ३२१ ॥ त्वर्यतां त्वर्यतां वत्स !, गच्छ क्षपय राक्षसम् । दोर्दण्डाभ्यां हिडम्बेन, पीड्यतेऽसौ तवा-
ग्रजः ॥ ३२२ ॥ जल्पत्येयं तपःसूनौ, भीमस्तं राक्षसं क्षणात् । ग्रीवायां बाहुपाशेन, पशुमारममारयत् ॥ ३२३ ॥ कुन्ती-
मुत्स्र मानन्द-मुदतारयदञ्चलम् । आतुर्वपुरजातारिः, सरजस्कममार्जयत् ॥ ३२४ ॥ अर्जुनाद्याः कनीयांस-स्तस्य चेला-
ञ्चलानिलैः । रणखेदमवस्वेद-च्छेदमातेनिरंतराम् ॥ ३२५ ॥ क्षणादेकान्तमासाद्य, भीमं रोमाञ्चशालिनी । स्तनोपपीड-
मालिङ्ग-दानन्दाद्द्रुपदात्मजा ॥ ३२६ ॥ कंदर्पेण हिडम्बाया-स्त्वदा वन्धुवियोगजः । शोकः शोकापनोदेन, गुरुणा विर-
लीकृतः ॥ ३२७ ॥ शुश्रूषा-बहुमानाभ्यां, निविडाभ्यां हिडम्बया । कुन्ती-द्रुपदनन्दिन्यो-र्मनः परवशीकृतम् ॥ ३२८ ॥

अथो निशीचिनीशेपे, पन्थानं ते प्रपेदिरे । प्रमाद्येत् कः सविद्यो हि, महीयसि विरोधिनि? ॥ ३२९ ॥ आश्वासयन् कनी-
यांनौ, तेषां पृष्ठगमोऽर्जुनः । निजाग्रजन्मतो दत्त-बाहुर्मिमः पुरोगमः ॥ ३३० ॥ पृष्ठे ब्रह्मन्ती कुन्ती च, कृष्णां च विन-
याञ्चिता । अम्बरेण हिडम्बा च, तेषां मध्यस्थिताञ्चलत् ॥ ३३१ ॥ युगम् ॥ अन्यदा-तु-महाटव्या-मत्युक्तटापिपासया ।
मीप्सग्रीष्म(ष्मा)वपयान्ता, कुन्ती मूर्च्छासुपाययौ ॥ ३३२ ॥ वी-भत्सुरेकतो वेगा-दन्यतस्तु दृकोदरः । प्रत्याश्रमतिसंभ्रान्तौ,
तोपहेतोरंघावताम् ॥ ३३३ ॥ मातरं मूर्च्छितां पश्य-न्मत्वेवान्मोऽतिदुर्लभम् । निजाभ्यामेव नेत्राभ्या-मानिन्येऽम्बु युधिष्ठिरः
॥ ३३४ ॥ अचिन्त्यच रे देव !, सदैव प्रत्यनीकताम् । सर्वकषां किमस्यासु, निर्वाहयसि केवलम्-? ॥ ३३५ ॥ दृशा पीयू-

१ 'वत्स !' प्रत्यन्तरे । २ 'कुन्ती' प्रतिद्वय० ।

पवर्षिण्या, सिञ्चन्ती या प्रतिक्षणम् । हन्ति नः प्रत्यहं तापं, साऽपि प्रापदिमां दशाम् ॥ ३३६ ॥ प्रियापरिभवो राज्य-भ्रंशः
 पथपरिश्रमः । नैवे तथा व्यथन्ते मां, यथा मातुरियं दशा ॥ ३३७ ॥ इति चिन्तातुरे-राशिः, काप्यप्राप्य पयस्तदा । आज-
 ग्मतुनिरानन्दो, पृकोवर-किरीटिनौ ॥ ३३८ ॥ एतावपि महाबाहू, विह्वलानुपरि स्थितौ । कदुष्योर्नयनाम्भोभि-र्जननीं
 पर्यपिञ्चताम् ॥ ३३९ ॥ निराशमनसां तेषां, शिपतां दिशुः चक्षुषी । आनीयोपानयन्वीरं, हिडम्बा-विसिनीदले ॥ ३४० ॥
 तेषां नयनपात्रेभ्यो, निर्क्षरेभ्य इवाधिकम् । वाप्यैस्तथैव निर्यात-मानन्दशिशिरैः परम् ॥ ३४१ ॥ सस्यानामिव, शुष्काणां,
 शोरु-चिन्ता-तपक्लमात् । आपुरापस्तदा तेषां, ताः स्वात्यम्बुविडम्बनाम् ॥ ३४२ ॥ अस्मत्कुडुम्बजीवातु-मर्तुरातुरघातिनी ।
 निजेति तेषां चेतानु, हिडम्बा प्रतिबिम्बिता ॥ ३४३ ॥ मातुः संवाहयन्-पादौ, स्थाने स्थाने युधिष्ठिरः । पन्थानमति-
 चक्राम, प्रत्यहं सह वान्धवैः ॥ ३४४ ॥

एकदा कापि पश्यन्ती, कान्ताररमणीयताम् । द्रौपदी-द्वीपिनं दृष्ट्वा, कान्दिशीका पलायत ॥ ३४५ ॥ प्रचण्डः पुण्डरीको
 ऽपि, पुण्डरीकविलोचनाम् । तामन्वगच्छदौत्सुक्यात्, क्रमः क्रूरतमनामयम् ॥ ३४६ ॥ तदानुपदिके तस्मिन्, सा भयोत्थितवेषयुः ।
 नितम्बस्तनभारेण, न शशाक पलायितुम् ॥ ३४७ ॥ दंष्ट्राकरालशुक्ल-मालोक्यः तमुपागतम् । साऽयतस्थे समालम्ब्य,
 धैर्यमूर्ध्वदमा पुरः ॥ ३४८ ॥ अत्रापि धर्मपुत्रो-मे, व्रातेत्यालोच्य-तत्पुरः । लीलालतिकया रेखां, सा-विधायेदमभ्यधात्
 ॥ ३४९ ॥ यदि-मे प्राणनार्थेन, सत्परेखा-न-लक्षिता । तदा त्वमप्यमूं-रेखां, मा स्म शार्दूल ! लक्ष्य ॥ ३५० ॥ तयेत्युक्ते

स तेनैव, पदेषु सपदि स्थितः । अहो ! महानुभावानां, प्रभावो दुरतिक्रमः ॥ ३५१ ॥ युक्ता विधुंतुदेनेव, द्वीपिना तेन पाप्मना । सितदीधितिलेखेव, सा भृशं शुशुमे तदा ॥ ३५२ ॥ त्रिभिर्विशेषकम् । प्रियोपस्थायिनं मार्ग-मविदन्ती मनागपि । यूयच्युतकुण्ड्रीव, शून्यं बभ्राम सा वने ॥ ३५३ ॥ निर्ःशूकं दन्दशूकेन, सा ब्रजन्ती यदृच्छया । दुष्टेन ददुमारब्धा, तमप्येव-मवीचत ॥ ३५४ ॥ कायेन मनसा वाचा, चेत् पञ्चापि न वञ्चिताः । मया कदापि प्रेयांसः, सर्प ! सर्पे तदान्यतः ॥ ३५५ ॥ इत्याधितस्तया मद्भु, ययौ सोऽपि भुजंगमः । वाचस्पतेरपि सती-महिमा न हि गोचरः ॥ ३५६ ॥ यदुष्याकिरणः कृष्णां, सर्वी पादैरुपास्थुश्च । तन्मन्ये सद्य एवायं, मञ्जति स्म तदाम्बुधौ ॥ ३५७ ॥

अथाचक्राम दिक्चक्र-सुचृद्गुहलतमं तमः । सर्वातिशायी शोकश्च, पाञ्चालदुहितुर्मनः ॥ ३५८ ॥ प्रेयोभिविप्रयुक्तायाः, कथं यास्यति यामिनी । एषा ममेति सा चिन्ता-क्रान्ता यावदजायत ॥ ३५९ ॥ हिडम्बां पुरतस्ताव-दालोकत कृताञ्जलिम् । व्यानशे च प्रमोदेन, सुधासेकसनाभिना ॥ ३६० ॥ फुल्लत्कपोलफलका, बभापे सा हिडम्बया । आये ! त्वद्विरहात् प्राणुः, पाण्डवाः शोकताण्डवम् ॥ ३६१ ॥ यदान्विष्य वनान्तस्त्वां, ते कुत्रापि न लेभिरे । ततो धृलीविलिसाङ्गा, वसुधां परिरिभरे ॥ ३६२ ॥ तेषां संग्रति वाष्पाम्बु-धाराधोरणिभिः पुरः । जातानि जानुदमानि, पल्वलानि भुवस्तले ॥ ३६३ ॥ ध्यापदैरापदं रात्रौ, द्रौपदी नेप्यते ध्रुवम् । तां विना जीवितेनापि, पर्याप्तमधुनाऽमुना ॥ ३६४ ॥ इति निश्चित्य ते सन्ति, प्राणत्यागविधित्सवः । जीविते निःस्पृहा जज्ञे, पृथाऽपि तनयाऽनुगा ॥ ३६५ ॥ (युगम्) इत्यमर्त्याहितं तेषां, विलोकयाकुल-

१ निःशूकं निर्दयम् । २ गच्छ । ३ अनर्थम् ।

मानसा । कान्तारार्णवमालोड्य, तवाम्यर्णमुपागमम् ॥ ३६६ ॥ इति वृत्तान्तमावेद्य, समुत्प्लुत्य विहायसा । सा द्रौपदी-
मुपादाय, पाण्डवानामुपानयत् ॥ ३६७ ॥ स्रोतस्विनीररण्यानी-स्ते बहूश्च शिलोद्धयान् । हेल्यैव हिडम्बायाः, साहा-
य्येन ललङ्घिरे ॥ ३६८ ॥

अथाघमर्णमन्याभ्यां, हिडम्बायाः पदे पदे । निवेश्य कुन्ती-कृष्णाम्बा-मभ्यधीयत सा रहः ॥ ३६९ ॥ भद्रे !
तवोपकाराणा-भियचैव न विद्यते । आवां त्वस्यामवस्थायां, किं ते प्रत्युपकुर्वहे ? ॥ ३७० ॥ तथाऽपि ऋहि कल्याणि !,
किंचिदीप्सितमात्मनः । काचिदानृण्यकरणा-द्यथा स्यात् प्रीतिरावयोः ॥ ३७१ ॥ अथोवाच हिडम्बाऽपि, कुन्तीं प्रति
कृतञ्जलिः । विश्वोपकारिणि ! क्वाहं ?, क्व च त्वं पाण्डवप्रद्वः ? ॥ ३७२ ॥ किं तवोपकरिष्यन्ति, राक्षस्यो देवि ! मादृशः ? ।
उपकुर्वीत किं नाम, दरिद्रश्चक्रवर्तिनः ? ॥ ३७३ ॥ उपकुर्वन्ति सन्तस्तु, पूर्वानुपकृता अपि । केनाप्युपकृता किं तु, लोकं
प्रीणति चन्द्रिका ? ॥ ३७४ ॥ विज्ञापयामि तदपि, स्वं किंचन मनीषितम् । पुत्रस्ते दृष्टमात्रोऽपि, मया वत्रे ध्रुकोदरः
॥ ३७५ ॥ तत् प्रसीद तथाऽऽधेहि, यथा स्यादेप मे वरः । एवं संबन्धमाधाय, स्वस्य मां कुरु किंकरीम् ॥ ३७६ ॥
इत्याख्याते तथा कुन्ती, स्नुषाया मुखमैक्षत । साऽपि विज्ञा कृतज्ञा च, जगाद मुदितानना ॥ ३७७ ॥ प्राणैरपि प्रियं
कर्तु-मेतस्याः स्पृहयाम्यहम् । तुच्छानां भर्तृभोगानां, संविभागे तु का कथा ? ॥ ३७८ ॥ ततः स्वयं समुत्थाय, ताम्याम-
भ्येत्य चान्तिके । अनिच्छन्नपि भीमस्तां, प्रसह्य परिणायितः ॥ ३७९ ॥ सर्वतुरमणीयानि, कृत्वोद्यानानि विद्यया । कृत्रिमं
१ पर्वतान् । २ पूर्वमनुपकृताः । ३ बलान् ।

नौपमापाय, रेमे भीमेन सा समम् ॥३८०॥ सैकतेषु स्रवन्तीनां, शैलानां शिखरेषु च । नीत्वा यदृच्छया भीमं, रमया-
 मान मा गुल्बम् ॥ ३८१ ॥ स्वाधीनपतिता प्राप्य, कामानतिमनोरमान् । क्रमादापन्नसत्त्वाऽसौ, जज्ञे पुण्यजनेश्वरी ॥३८२॥
 अय क्रमादतिक्रम्य, पन्थानं पाण्डुरसूनवः । नगर्यमिकचक्रायां, काननान्तःकृतस्थितिम् ॥ ३८३ ॥ सुवर्णकमला-
 नीनं, दिग्गन्तं घर्ममुचमम् ! चपुष्पदिव्य चारित्रं, ब्रानिनं ददृशुर्मुनिम् ॥ ३८४ ॥ (युगम्) मुनेर्दर्शनमात्रेण, सुधौस्त्रापन-
 वन्धुना ! तेषां श्रद्धाशुभामघ्न-श्रमः सर्गे व्यलीयत ॥३८५॥ तेऽन्तर्मलमपाकर्तुं-मुत्तालमनसस्तदा । मुनिपादारविन्दस्य,
 बन्दनार्थमुपाययुः ॥ ३८६ ॥ भवभ्रान्तिपरिह्वान्त-जन्तुविश्रान्तिपादप ! । परोपकारनिर्व्याज !, मुनिराज ! नमोऽस्तु ते
 ॥ ३८७ ॥ इत्यानन्दपतद्राप्य-मभिष्टुत्य युधिष्ठिरः । सभान्तः संकुचञ्जानुः, साजुजः समुपाविशत् ॥३८८॥ दरिद्रपान्य-
 वेष्टेषु, दिशिपन्मूर्तिधारिणु । तदानीं तेषु सभ्यानां, निपेतुर्युगपद्दृशुः ॥ ३८९ ॥

अयाऽऽपदापरोचारे, द्रोणीमिव दृशं क्षिपन् । तानाश्रित्य विशेषेण, मुनिराद्यत्त देशनाम् ॥३९०॥ एक एव पुमर्थेषु,
 धर्मशुद्धामपीयते । दया च सर्वसत्त्वेषु, तस्यापि तिलकायते ॥ ३९१ ॥ प्राष्टृपाथोदवीथी च, करुणा चाप्यकृत्रिमा । वनरा-
 जी च राज्यं च, नवतो नयतः पुनः ॥३९२॥ दया प्राणिषु सर्वेषां, गदानामगदः परः । अनर्थमायुर्दैर्घ्यस्य, कारणं करुणां
 विदुः ॥ ३९३ ॥ शुक्तिरुन्नतिमुक्तानां, मुक्तिसंगमदृत्तिका । दया नियतमेकाऽपि, सर्वकल्याणकारणम् ॥ ३९४ ॥ इत्याकर्ण्य
 क्लिडम्याऽथ, राघमान्यपदुर्लभम् । निर्मन्तुवसजन्तूनां, प्रतिषेधं वधे व्यधात् ॥ ३९५ ॥ देशनाऽन्ते स्वयं कुन्ती, संशया-

१ नदीनाम । २ राममी । ३ अमृतस्नानसदृशेन । ४ आपगा-नदी ।

भीमहिड-
 म्वयोः
 पाणिग्र-
 हणम् ।
 एकचक्रा-
 नगरीवने
 पाण्डवानां
 रामनम्,
 साधुदेश-
 नाश्रवणं
 च ॥

॥१३३॥

पगमक्षमम् । मुनि पर्यनुयुङ्क्षे स्म, विनयाद्विहिताञ्जलिः ॥ ३९६ ॥ पराभवसहस्राणां, पदमापदमीदृशीम् । किमेते निस्तरि-
 व्यन्ति, कदापि मम खनवः ? ॥३९७॥ त्रिलोकीं हस्तविन्यस्त-कुर्वलीफललीलाया । पश्यन्मुनिरिमां वाचं, व्याजहार मनोहराम्
 ॥ ३९८ ॥ विभावय महाभागे !, भवितारः सुतास्त्वव । क्रमेणानुपमानाया, युक्तेमुक्तेषु भाजनम् ॥ ३९९ ॥ पुनरेव निजं
 राज्यं, कैश्चिदासाद्य वासरेः । ज्येष्ठोऽयं दुष्टसंहर्ता, कर्ता धर्मप्रभावनाम् ॥ ४०० ॥ क्रमात् कर्माणि निर्मूल्य, संयमाराध-
 नादमी । पञ्चापि विश्वत्रातारो, यातारः पञ्चमीं गतिम् ॥ ४०१ ॥ इमां निशम्य ते वाचं, वाचंयमशिरोमणेः । पीयूषसेकसो-
 दर्या-मासेदुः परमां मुदम् ॥ ४०२ ॥

तत्र ज्ञानसुधास्रोधा-वन्यत्र प्रस्थिते मुनौ । धर्मानुरागिणीं ज्यायान्, हिडम्बां पाण्डवोऽभ्यधात् ॥४०३॥ निष्का-
 रणोपकारिण्याः, शुभे ! साहाय्यकात्त्व । अटवीतटिनीप्रायः, पन्था दुर्गोऽपि लक्षितः ॥ ४०४ ॥ वयं नगर्यामितस्यां,
 स्थास्यामः कतिचिदिनान् । तद्गच्छ भद्रे ! स्वश्रातुः, सनाथां कुरु संपदम् ॥ ४०५ ॥ गर्भीभिधाने मद्भ्रातु-निधाने यतमा-
 तनु । पात्रे न्यासीकृता संप-दधिकां वृद्धिमश्रुते ॥ ४०६ ॥ स्मृता तु समये वत्से !, ससुपस्थानुमर्हसि । मनोऽभ्युपेतनिवहि,
 सावधानं महात्मनाम् ॥४०७॥ अथाङ्गीकृत्य तत्तस्थौ, हिडम्बा वनमेत्य सा । वीतरागसपर्यासु, पर्याकुलकराम्बुजा ॥४०८॥

मुद्रामाहृत्य विप्राणां, तदाचारमनोहराम् । एकचक्रामुपाजग्मु-नेगरीं पाण्डुनन्दनाः ॥ ४०९ ॥ अदृश्यन्त विशन्तस्ते,
 पुर्यामार्येण वर्त्मनि । द्विजेन जनतादत्त-शर्मणा देवशर्मणा ॥४१०॥ उपलभ्योर्पैसंग्राहान्, गुणगृहः स तान् कृती । गत-

१ पृच्छति स्म । २ कुवलीफलं वदरीफलम् । ३ वन्दनयोग्यान् ।

च्छया निजं सद्य, नीत्वा काममपूजयत् ॥ ४११ ॥ अमणच्च गुणश्रेष्ठं, ज्येष्ठं पाण्डवमादरात् । भो ! भूमिदेव ! देवेन,
 योजितः किञ्चिद्दर्शसे ॥ ४१२ ॥ इदं मे वेदम तामेतां, पत्नीं सौजन्यशालिनीम् । इमं पुत्रमिमां पुत्रीं, जालीयाः सर्वमा-
 र्मनः ॥ ४१३ ॥ वगन् गेहे सुलेनात्र, पवित्रय पुरीमिमाम् । सरंत्ना रत्नगर्भेति, जनो जानातु संग्रति ॥ ४१४ ॥ तथेति
 प्रार्थनां गुर्वी, प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरः । चक्रे कुडुम्बसंमत्या, निवासं तस्य वेदमनि ॥ ४१५ ॥ विप्राचारमृतो बाह्ये, स्वान्ते तु
 परमार्हताः । ते घर्मकर्मठास्तत्र, वासरानत्यवाहयन् ॥ ४१६ ॥ श्वश्रूश्रूषणप्रीत-चेताः पाञ्चालनन्दिनी । पुत्रीप्रीतिपरा
 तस्यां, कुन्ती चानर्चतुर्जिनम् ॥ ४१७ ॥ कुडुम्बस्यानुकूल्येन, प्रातिकूल्यं विधेस्तदा । न किञ्चित्ते विदांचक्रु-रेकचक्रा-
 निवासिनः ॥ ४१८ ॥ सावित्री नाम तस्यास्ति, कलत्रं देवशर्मणः । तथा वैनयिकात् कुन्त्या, मनः परवशीकृतम्
 ॥ ४१९ ॥ कुन्ती, कृष्णासधर्मणं, स्तुपां तामप्यजीगणत् । पौत्रावेव च तत्पुत्रौ, गङ्गा-दामोदराभिधौ ॥ ४२० ॥ सा
 तेन महवासेन, विस्तृतात्मनिकेतना । अनेकान् गमयामास, मासानेकाहलीलया ॥ ४२१ ॥

अन्यदा पवमानस्य, तनये गृहवर्तिनि । अपरेष्वेकचक्रान्तः, स्वैरसंचारशालिषु ॥ ४२२ ॥ देवशर्मकुडुम्बस्य, कडु-
 माक्रन्दमुचकैः । आकर्ष्य कुन्ती कुन्तेन, भिन्नेव हृदयेऽभवत् ॥ ४२३ ॥ युगम् ॥ गत्वाऽथ देवशर्मणं, सा जगाद
 तगद्गदम् । तत्र वत्स ! कुतोऽमूल-मेतदुःखं सुदुःसहम् ? ॥ ४२४ ॥ अथासौ कथयामास, कथां कुन्त्याः सुदुःश्रवाम् ।
 अस्यां पुरि पुरारिष्ट-मतिकष्टमजायत ॥ ४२५ ॥ पुरोपरि शिला गुर्वी, दर्शिताज्काण्डविह्वरा । समालोक्यत कल्पान्त-

१ पृथ्वी । २ पुत्री च पुत्रश्रेत्येकशेषे पुत्री ।

युधिष्ठिरा-
 देशेन
 हिडम्बा
 गर्भवती
 स्वस्थानं
 गता ।
 गण्डवाना
 मेकचक्राय
 निवासो
 ब्राह्मण-
 गृहे ॥
 ॥१३४॥

पुष्करावतसीदरा ॥ ४२६ ॥ युगान्तज्वलनोपह्व-धूमस्तोमोपमस्तदा । घोरान्धकारो विधुरं, पुरीजनमजीजनत् ॥ ४२७ ॥
 खण्डयन् भ्रूलहां खण्डान्, श्रवौ चण्डः समीरणः । कनीयान् बान्धवो यस्य, किल कल्पान्तमारुतः ॥ ४२८ ॥ अदृष्टपर-
 चक्रार्ति-मेकचक्रां पुरीं तदा । भयस्याभिज्ञतां निन्यु-स्वान्यरिष्टानि सर्वतः ॥ ४२९ ॥ अबलाभिश्च बालैश्च, प्राणान्तिक-
 भयाकुलैः । भर्तृणां च पितृणां च, चक्रे कण्ठग्रहस्तदा ॥ ४३० ॥ प्रत्येकं कुलदेवीना-मीपुंजान्निस्थिताः पुरः । उपयाचित-
 लक्षाणि, पुरीवृद्धपुरंघ्रयः ॥ ४३१ ॥ नैमित्तिका निमित्तानि, ग्रहान् मौहूर्तिकाः पुनः । शकुनं शकुनज्ञाश्च, सर्वेऽप्यालोकयंस्तदा
 ॥ ४३२ ॥ नृपश्च पौरमुख्याश्च, बद्धाञ्जलिपुटाः समम् । धूपमुत्क्षिप्य निक्षिप्य, दशमूर्ध्वमथाम्यधुः ॥ ४३३ ॥ यक्षो वा यदि वा
 रक्षो, योऽस्ति क्रुद्धः पुरीं प्रति । अस्मास्वाज्ञाविधेयेषु, सांप्रतं स प्रसीदतु ॥ ४३४ ॥ अथाकस्मान्मपीकालः, कालरात्रिस-
 होदरः । पिङ्गाक्षि-चिकुरः क्रूरः, कश्चित्दैर्दृशे दिवि ॥ ४३५ ॥ भीतास्ते कम्पमानाङ्गा-स्तमूचुः प्रश्रयाञ्चिताः । कोऽसि ?
 ब्रूहि महाभाग !, देवो वा क्षानवोऽथवा ॥ ४३६ ॥ असौ संहारसंरम्भः, समारेभे कुतस्त्वया ? । तव नेतुं विना मन्तु-मन्तं
 जन्तून् सांप्रतम् ॥ ४३७ ॥ क्लिश्यन्ते हि महात्मानः, परोपकृतिकाम्यया । तरणेः कारणं किं नु ?, यद्भ्राम्यति नभोऽङ्गणे
 ॥ ४३८ ॥ दधत्यातं सुखीकर्तुं, कुलीनास्तापमात्मना । सुदुःसहं सहन्ते हि, तस्वस्तपनातपम् ॥ ४३९ ॥ ततस्त्वमपि
 विश्वस्य, शल्यमुद्धर्तुमर्हसि । एतत्कर्तुमकर्तव्यं, किं पुनस्त्वव युज्यते ? ॥ ४४० ॥ एवमुच्चैस्तरामुक्तः, सोऽभ्यधत्त नभःस्थितः ।
 अरे ! विद्याधराधीशं, मां जानीत यकाभिधम् ॥ ४४१ ॥ रत्नशैलाभिधे शैले, पुरीसविधवर्तिनि । दुःसाधा साधयां-

चक्रे, मया विद्याऽद्य राक्षसी ॥ ४४२ ॥ ततः स्वविद्यामाहात्म्य-विलोकनकुतूहली । पुरीसंहारमधुना, विधित्सुरयमस्म्यहम् ॥ ४४३ ॥ अरे ! वराकाः नपदि, सरताभीष्टदेवताम् । शिलासंचूर्णितास्तूर्ण-मिदानीं न भविष्यथ ॥ ४४४ ॥ तेऽथ तेनैव-माधिताः, पुनरेवं वभाषिरे । विद्या विद्याधराधीश !, किं न कुर्यादसंशयम् ? ॥ ४४५ ॥ नैतावतैव कार्येण, पुरीं संहतुमर्हसि । को नाम कीलिराहेतोः, प्राणादोच्छेदमिच्छति ? ॥ ४४६ ॥ इदं विद्यापरीक्षायै, पुरीसंहरणं वृथा । भस्मने भस्मसात्कुर्यात्, को हि चन्दनराननम् ? ॥ ४४७ ॥ तदेनमेनसामेकं, संक्रमं प्रक्रमं त्यज । किं च त्रिलोकीत्राणाय, विद्या व्यापार्यतामियम् ॥ ४४८ ॥ नोपरोधमिति प्रोक्तः, सोऽभ्यघान्निकृपः पुनः । मांसिकलुब्धमनसो, दैन्यगृह्या न राक्षसाः ॥ ४४९ ॥ अस्ति शुष्मारुमेकस्तु, पणः प्राणप्रियंकरः । मम दत्तोपहारं चे-देकं मानवमन्वहम् ॥ ४५० ॥ मदीयपुरनेदीयः-कान्तारे भैरवा-भिधे । मत्प्रमादार्थिभिः प्रांशुः, प्रासादश्च विधाय्यताम् ॥ ४५१ ॥ जातु नैवं कृतेऽवश्यं, भविता वः पराभवः । सदैव देवते-भ्योऽपि, परचक्रानु का कथा ? ॥ ४५२ ॥ इदं वोऽस्तु पुरीं त्रातु-मेकमौपयिकं परम् । तदरे ! रोचते यद्द-स्तदाचरत संग्रति ॥ ४५३ ॥ इति व्याहृत्य विरते, दुर्नयाऽऽसेयके वके । अनिष्टामपि तां पौरा-स्तद्विरं प्रतिशुश्रुः ॥ ४५४ ॥

अथेन्द्रजालिकेनेत्र, राक्षसेन्द्रेण तरक्षणात् । अपासार्यत सर्वोऽपि, शिलादिर्दिवि डम्बरः ॥ ४५५ ॥ ततः कुमारिकाकृष्ट-नामपत्रनियोगतः । पर्यस्थाप्यत पर्यायः, पैरैः पुरनिवासिनाम् ॥ ४५६ ॥ वकमूर्तिसनाथश्च, प्रासादो निरमाप्यत । चलिनश्च विधातुश्च, नियोगः केन लङ्घयते ? ॥ ४५७ ॥ एकस्ततः प्रमृत्यम्भ ! पुमांस्तस्योपदीयते । असौ द्रोणप्रमाणश्च, शाल्योदन-

? आरम्भम् । २. दैन्येन प्रहीतुं शक्याः । ३. नेदीयः-समीपम् ।

मयो बलिः ॥ ४५८ ॥ तदेनं बलिमादाय, मातर्नृपनिदेशतः । पर्यायोपगतः सोऽहं, यास्यामि विधिनेऽधुना ॥ ४५९ ॥
 तन्निराशं निरालम्बं, कुटुम्बं मम रोदिति । आश्रयद्रुमनाशे हि, दीनाः क्रोशन्ति पक्षिणः ॥ ४६० ॥ किं चान्यत् संकटं यन्मे,
 तन्मातः ! शृणु संप्रति । यदेषा ब्राह्मणी वक्ति, मामिदानीं पुनःपुनः ॥ ४६१ ॥ किं कार्यमधुना नाथ !, त्वां विना जीवितेन
 मे । सापत्याऽपि भृशं लप्स्ये, त्वदृते हि परामवम् ॥ ४६२ ॥ ततोऽहमुपहाराय, तस्य यास्यामि रक्षसः । कल्पायुस्त्वं पुनर्भूया,
 भुञ्जानो भूयसीं श्रियम् ॥ ४६३ ॥ त्वत्प्राणत्राणकारिण्याः, कुलेऽस्तु कलशो मम । भर्तृविपदमाच्छेत्तु-मतिच्छेकाः कुलस्त्रियः
 ॥ ४६४ ॥ भुक्तं मृष्टं सुखं स्पृष्टं, दृष्टं मुखमपत्ययोः । त्वचः किं मया नाप्तं ? नास्ति मृत्योर्भयं मम ॥ ४६५ ॥ ब्रजन्तं
 केमला नेयं, मां हृणद्धि सधर्मिणी । असावप्यात्मजेदानीं, सुदती वदतीति नौ ॥ ४६६ ॥ मा मातर्मा स्म वा तात, गच्छतं
 रक्षसो मुखे । आहारमुपहारं च, कर्तुं तस्योद्यताऽस्म्यहम् ॥ ४६७ ॥ बालो यद् युवयोरेव, जीन्तोरेप जीवति । माताऽपि तात-
 शुश्रूषां, करोत्वाकल्पजीविनी ॥ ४६८ ॥ यदि मां नानुमंस्येथे, युवां नास्मि तथाप्यहम् । युवयोर्गेहवास्तव्या, परार्था हि
 पतिवराः ॥ ४६९ ॥ इति कुन्ति ! कुटुम्बं मां, नानुजानाति मृत्यवे । अनुमन्येऽहमप्येतत्, कथं रक्षोमुखे पतत् ? ॥ ४७० ॥
 आदेशस्तु नरेशस्य, सर्वथा दुरतिक्रमः । तत्किं कर्तव्यतामूढः, पतितोऽस्म्यत्र वैशसे ॥ ४७१ ॥

• इति विप्रे वदत्येव, काशकम्बां विलीलयन् । वेगादागत्य बालस्ता-नवोचत् पञ्चहायनः ॥ ४७२ ॥ मा रोदीस्तात !
 मा स्माम्ब ! रोदीर्मा स्म रुदः स्वसः । अनया कम्बया गत्वा, तं हनिष्यामि राक्षसम् ॥ ४७३ ॥ मुहुर्मुहुर्ब्रुवन्नेवं, चालयंस्तां

लतां मिथुः । चाप्यप्नुते दृशौ तेषां, प्रममार्ज पुनः पुनः ॥ ४७४ ॥ तेषामेकैकशो नेत्रे, स ममार्ज यथा यथा । अम्भस्तथा तथा ताभ्यां, निर्हराभ्यामिवाभ्यगात् ॥ ४७५ ॥

अथ कुन्ती बलोदातां, तां बालस्य सरस्वतीम् । रक्षोवधैकपिशुना-धुपश्रुतिमन्यत ॥ ४७६ ॥ द्विजन्मानमवादीच, दयालुद्वेदयागधिकम् । हतमेवेति तं वत्स !, लक्षये राक्षसाधमम् ॥ ४७७ ॥ वध्यवेपमसुं सुञ्च, किं च सिञ्चन् कुटुम्बकम् । चान्त्यामृतकुल्यामि-श्यायां नय पुरातनीम् ॥ ४७८ ॥ शौण्डीर्योपचिताः पञ्च, ममामी सन्ति सूनवः । तेषामेकतमो गत्वा, तं हनिष्यति हेलया ॥ ४७९ ॥ इति कुन्तीवचः श्रुत्वा, हसन्नाह द्विजोचमः । न जानासि जगज्जैत्रं, त्वमभ्य ! चकविक्रमम् ॥ ४८० ॥ तस्मिञ्शौण्डीर्यशौण्डानां, दीर्घण्डवलडम्बरम् । अन्तर्मज्जति मार्तण्डे, तेजस्तेजस्विनामिव ॥ ४८१ ॥ अहमेव वरं मात-र्यातः कीनाग्रदासताम् । न तु विश्वजनीनात्मा, तनयस्तव कञ्चन ॥ ४८२ ॥

इति द्विजन्मनो वाचं, व्याख्यातवचविक्रमाम् । आकर्ण्य मातुरभ्यर्ण-वर्ती भीमस्तमभ्यधात् ॥ ४८३ ॥ त्वया पुत्रवर्ती-मन्या, माता नः सर्ववत्सला । पश्यन्त्यपायमायात-मन्तः संतप्यतेतराम् ॥ ४८४ ॥ जननीयं कृतज्ञानां, त्वं च विश्वोपकारि-णाम् । धीर्यतामयामिष्ट-मिति पश्यति मे मतिः ॥ ४८५ ॥ भवन्तमन्तकप्राया-धोऽभिरक्षति राक्षसात् । तमेव सुतमात्मीय-मन्या मननि मन्यते ॥ ४८६ ॥ तदहं विहितोत्साहो, मातुराधातुमीप्सितम् । त्वं तिष्ठ निष्ठुरं दुष्ट-धुपस्थातास्मि राक्षसम् ॥ ४८७ ॥ देवशर्मा ततः प्राह, मैवं वद महामते ! । न क्षमे श्रोतुमप्येता-मत्रद्वण्ण्यां गिरं तव ॥ ४८८ ॥ उररीकृत्य ते मृत्युं,

१ नकुनम् । २ पराक्रमदक्षिणाम् । ३ विश्वजनहित आत्मा यस्य सः ।

नात्मानं त्रातुमुत्सहे । इन्द्रनीलोपसर्देन, कः काचं परिरक्षति ? ॥ ४८९ ॥ मादृशस्य द्विजस्यार्थे, नररत्नं भवादृशम् । राक्ष-
सायोपनेतव्य-मिति कोऽन्योऽपि मन्यते ? ॥ ४९० ॥ त्वादृक्षो विरलः कोऽपि, परोलक्षास्तु मादृशाः । स्वल्पः कल्पतरुलोकै-
भूयांसोऽन्ये हि भूरुहः ॥ ४९१ ॥ अत्रियन्ते पञ्चपाण्येव, मानुषाणि मृते मयि । अस्या मूर्तेर्विपत्तौ तु, सर्वा सीदति मेदिनी
॥ ४९२ ॥ एतौ तव भुजौ वीक्ष्य, स्वयं त्रस्यन्ति शत्रवः । अक्षामस्थामधामाऽयं, न पुनर्चकराक्षसः ॥ ४९३ ॥ चक्र एव
चक्रो यद्वा, तव दोःपाशयोः पुरः । केवलं केवलप्रोक्ता, गिरः संशयकारणम् ॥ ४९४ ॥ यतोऽमुष्यां पुरा पुर्यां, केवली
मुनिरार्हतः । उदियाय पुरः शैल-चूलायामिव भास्करः ॥ ४९५ ॥ सर्वे वन्दारवः पौरा-स्तदभ्यर्णमुपाययुः । सोऽपि कारु-
णिकस्तेभ्यः, परं धर्ममुपादिशत् ॥ ४९६ ॥ तेनोपदेशपीयूष-पानेन प्रसरन्मुदः । समये विश्वमार्तण्डं, मुनीन्द्रं तेऽन्वेयुञ्जत
॥ ४९७ ॥ प्रभो ! प्रसीद सीदन्ति, पौराः सर्वे निवेद्यताम् । विरंस्यति जनस्यास्य, राक्षसोपद्रवः कदा ? ॥ ४९८ ॥
मुनिनाथोऽप्यथाऽऽचख्यौ, भो ! भद्राः पाण्डुसूत्रवः । जिता धृते यदैष्यन्ति, वनवासक्रमादिह ॥ ४९९ ॥ असौ तदानीं
भविता, नगरीं निरुपद्रवा । सदाऽप्यगोचरो वाचां, महिमा हि महात्मनाम् ॥ ५०० ॥ इत्याख्याय स लोकाय, जगाम मुनि-
पुङ्गवः । तादृशां हि महीं सर्वा, प्रियीर्कृतुमुपक्रमः ॥ ५०१ ॥

तेन चन्द्रातपेनेव, मुनिन्दोर्वचनेन वे । वभूवुः प्रीतिकल्लोलै-र्नगराः सागरा इव ॥ ५०२ ॥ वैर्णा अपि सुधाकीर्णाः,
पाण्डवाः पाण्डवा इति । एतद्वाच्या भविष्यन्ति, पुमांसः कीदृशाः पुनः ? ॥ ५०३ ॥ इत्युक्तैः कुलदेवीभ्यः, पाण्डवागम-

१ वन्दनशीलाः । २ अपृच्छन् । ३ ' प्रिया ' ' प्रियां ' इति प्रत्यन्तर० । ४ अक्षराणि ।

नैपिभिः । उपपाचितलक्षणि, पौरैः प्रत्येकमीपिरे ॥ ५०४ ॥ (युग्मम्) हस्तिनापुरसार्गेण, नानोपायनपाणयः । प्रत्युद्ययुथ
 ते नित्यं, पाण्डवेयान् प्रति श्रे ॥ ५०५ ॥ जनानां जानतामेता-नद्यधीनसमागमान् । एकदा पथिकः कश्चि-दाययौ तेन
 वर्तमाना ॥ ५०६ ॥ म तैरप्रच्छि भोः पान्थ !, कथयास्मिन् पथि क्वचित् । उदन्तः पाण्डवेयानां, कश्चित् क्वचित्त्वया श्रुतः ?
 ॥ ५०७ ॥ असंम सोऽपि भोः पौराः !, पथि चंक्रमणक्रमात् । आगतोऽस्मि श्रियो वास-चारिले वारणावते ॥ ५०८ ॥
 जनेम्पस्तन्निवासिभ्यः, सवाण्पेभ्यः पदे पदे । इति कर्णविपं तस्मि-न्नश्रौपमतिदारुणम् ॥ ५०९ ॥ दुर्योधनस्य वचसा, वसन्तो
 जातुपे गृहे । इह चण्डाः सुताः पाण्डो-दीहिं प्रापुः प्रदीपनात् ॥ ५१० ॥ इहानुजीविभिस्तेषां, विरचय्योचिताश्रिताः । प्राणा-
 स्तेनैव सार्धेन, प्रहिताः प्रश्रुवत्सलैः ॥ ५११ ॥ वीक्ष्य भस्मस्थलीः स्थूलाः, कीर्तीस्तेषां निशम्य च । समापि निरमाप्यन्त,
 चाप्यैः क्लृंरुपा दृशः ॥ ५१२ ॥ अथावेध कथामेतां, स पान्थः प्रस्थितः पुरः । आक्रन्दश्चैकचक्रायां, चक्रेऽतितुमुला दिशः
 ॥ ५१३ ॥ न मातुर्न पितुर्न, स्वामिनो मृत्युवार्तया । अभवचादृशः शोकः, पौराणां यादृशस्तदा ॥ ५१४ ॥ निःप्रत्याशै-
 निरानन्दे-स्त्वतः प्रमृति नारैः । पूर्यते यातुधानस्य, विशेषेण मनीषितम् ॥ ५१५ ॥ तदिदानीं द्रुतं यामि, प्रणम्य कुलदे-
 वताम् । मर्षपाभेव युष्माकं, जज्ञेऽनुज्ञाञ्जलिर्मम ॥ ५१६ ॥ इति व्याहृत्य धैर्येण, संवर्षितमनास्ततः । सकुटुम्बोऽप्यगाद्विप्रः,
 प्रणन्तुं कुलदेवताम् ॥ ५१७ ॥

अयाम्पथात् पृथा भीमं, वत्स ! त्वयि तनूल्हे । एकस्यापि द्विजस्यास्य, नाभ्रवमभयप्रदा ॥ ५१८ ॥ धन्यास्ते सति

१ रात्रसस्य ।

सामर्थ्ये, धरायां वार्धिमीमनि । ये सर्वप्राणिरक्षार्थं, ददत्यमयडिण्डिमम् ॥ ५१९ ॥ ये तूपकारकस्यापि, विपन्नधां निपेतुपः ।
 निविडं नोडुपायन्ते, तेषामजननिर्वरम् ॥ ५२० ॥ महाऽऽपदमपाकर्तु-मेतामस्योपकारिणः । अहं न चेदलंभूष्णु-स्तन्मां धिक्
 धिक् च मे सुतान् ॥ ५२१ ॥ तद्रच्छ बलिमादाय, निवासं तस्य रक्षसः । विदधीथास्तथा तत्र, सत्यः स्यात् केवली यथा
 ॥ ५२२ ॥ एवमादेशमसाद्य, मातुः पादौ प्रणम्य च । सच्छायपादपं प्राप, बकोद्यानं वृकोदरः ॥ ५२३ ॥ पश्यन् स्मेर-
 मुखस्तस्य, वनस्य कमनीयताम् । पुरतः पुरुषं कंचि-दृष्ट्वाऽभापिष्ट पाण्डवः ॥ ५२४ ॥ शंस मे भद्र ! कस्यायं, प्रासादः
 प्रांशुरग्रतः ? । कश्च त्वं ? कुत्र वा तिष्ठे-द्रक्षोभक्ष्यः पुमानिह ? ॥ ५२५ ॥ सोऽवोचत् कारितः पैरैः, प्रासादः सैष राक्षसः ।
 स्थाने चास्मिन् बलिः शेष-राक्षसेभ्यो निधीयते ॥ ५२६ ॥ अहं तु पौरनिर्दिष्टः, प्रासादपरिचारकः, । पर्यायोपगतोऽध्यास्ते,
 वध्यो वध्यशिलाभिमाम् ॥ ५२७ ॥ महात्मन् ! कौतुकात् किं तु, किञ्चित् पर्यनुपुज्यसे । त्वाद्ग्लोकत्रयीजैत्र-भुजः कोऽप्यत्र
 नाययौ ॥ ५२८ ॥ नाप्यस्ति वध्यवेपस्ते, न च ते दीनमाननम् । लम्बते निम्बमाला च, न तवाधिशिरोधरम् ॥ ५२९ ॥
 इति प्रश्नपरे तस्मिन्-न्नरुस्मादेव दुःश्रमः । पुरो याहि पुरो याही-त्येवं कोलाहलोऽभवत् ॥ ५३० ॥ तं श्रुत्वा स पुनः प्राह,
 नन्वसावेति राक्षसः । ततो व्यवहितो भूत्वा, देव ! स्थास्यामि संग्रति ॥ ५३१ ॥ इत्युक्त्वाऽन्तर्हिते तस्मिन्, दूरादायाति
 राक्षसे । पत्यङ्किकाभिव शिलां, लीलयाऽध्यास्त पाण्डवः ॥ ५३२ ॥

अधोपेतः समं प्रेत-पिशाचैः स निशाचरः । सुखोचानशयं क्रूरः, प्रेक्षांचक्रे वृकोदरम् ॥ ५३३ ॥ अचिन्तयच कोऽप्यद्य,

पीरोरुर्महोदरः । आगात् पुमान्न यो माति, विपुलेऽपि शिलातले ॥ ५३४ ॥ असौ बुधुधाशामस्य, भूत्वा कुक्षिभस्मिम् ।
 पीनः परिच्छदस्यापि, भस्मिप्यत्युदरंभरिः ॥ ५३५ ॥ इति प्रमुदितस्वान्तो, दन्तान् सोऽत्यन्तदारुणः । देहे व्यापारयामास,
 मानले पाण्डुजन्मनः ॥ ५३६ ॥ भीमस्य वज्रकायस्य, काये व्यापारिता अपि । अवापुः कुष्ठतां तस्य, दन्ताः कुन्ता
 द्वाग्मनि ॥ ५३७ ॥ भीमस्यःस्थले स्थूलं-भावुकुष्ठुक्तमोदयः । खननोपक्रमं चक्रे, नखकुदालकैर्बकः ॥ ५३८ ॥
 व्रटत्काररुरान्नस्य, नखरास्ते खरा अपि । मृणालकदलीभञ्जं, भज्यन्ते स्म समन्ततः ॥ ५३९ ॥ विस्मितश्च विलक्ष्य,
 नञिनः नञितश्च मः । रत्नोनिवहमाहास्त, समस्तं स्वस्य संनिधौ ॥ ५४० ॥ ऊचे च नरमेकैकं, स्वादयन्नहमन्वहम् । अस्मिन्
 भृशति भूयांन-मनेहममलक्ष्यम् ॥ ५४१ ॥ परं न कोऽप्यभूदीदृ-वपुरुषः परुषच्छविः । न च स्थिरो न च स्थूल-वपुर्ना-
 प्यस्तुतोमयः ॥ ५४२ ॥ तदेनं स्वे नगे नीत्वा, तीक्ष्णेन तरवारिणा । उत्कृत्योत्कृत्य कर्त्वास्मि, सर्वेषामार्थितंभवम् ॥ ५४३ ॥
 तदरयमुदस्यघ-मेनं मानुषमादरात् । इत्युक्तास्ते तथा चक्रु-रुदामवलशालिनः ॥ ५४४ ॥ भीमभारमराक्रान्ता, मुखेनो-
 दान्ननोजिताः । नक्तंरराः पिशाचास्ते निपेतुर्थरणीतले ॥ ५४५ ॥ अथ संभूय भूयोभि-स्तैः समं वकराक्षसः । भीमं
 कथंचिदुत्पाद्य, निनाय निजभूधरम् ॥ ५४६ ॥

इवः माकं कुटुम्बेन, विलापविकलात्मना । प्रणम्य सर्वदेवेभ्यो, देवशर्मा गृहे गतः ॥ ५४७ ॥ दूरादधिगृहद्वार-मदृष्ट्वा
 द्रष्टुं बलेः । न द्विजो द्विजवाचालं, जडदालः काननं ययौ ॥ ५४८ ॥ (युगम्) तत्रालोक्य गदां पाद-संमदं च शिलान्तिके ।

१ काळम् । २ नोजनम् । ३ पश्चिभिर्वाचालम् । ४ धावकः ।

स प्रत्यासन्नमासन्नमूर्च्छः पप्रच्छ देवैलम् ॥ ५४९ ॥ श्रूहि धन्धो ! प्रबन्धोऽय-मधुना कीदृशोऽभवत् ? । वनमायातपूर्वी च,
 लक्ष्यते राक्षसो यतः ॥ ५५० ॥ शशंस सोऽपि सो विप्र !, कोऽपि पीनवपुः पुमान् । अध्यशेत शिलामेत्य, तूलिकांमिव
 लीलया ॥ ५५१ ॥ वेगादागत्य तमितो, द्वितीयमिव पर्वतम् । निरीक्ष्य रक्षसां नेता, निनाय निजभूधरम् ॥ ५५२ ॥
 एतावत्यन्तरे कुरै-रुक्त्योत्कृत्य खण्डशः । ध्रुवं कवलयांचक्रे, स रक्षोभिर्बुभुक्षितैः ॥ ५५३ ॥ त्वां ब्रह्मवेपथुद्वीक्ष्य, ध्रुवं
 संभावयाम्यहम् । कश्चित्तैव पयसि, सुकृती त्यक्तवानध्वम् ॥ ५५४ ॥ तच्छ्रुत्वाऽतीव चक्रन्द, वज्राहत इव द्विजः । हा
 परोपकृतिप्रौढ !, निर्व्यूढाद्भुतसाहस ! ॥ ५५५ ॥ ममाधमर्ण्यमाधाय, गत्वा राक्षसपांसनम् । विश्वरक्षाक्षमैर्भ्रातः !, प्राणैर-
 ग्रीणयः कथम् ? ॥ ५५६ ॥ न त्यया विदधे साधु, प्राणैर्मामपि रक्षता । यतस्तृणमणिस्थाने, हन्त चिन्तामणिर्गतः
 ॥ ५५७ ॥ स विप्रो विलपन्नेवं, निजं संप्रेष्य मानुषम् ॥ पृथायाः कथयामास, कथां दत्तव्यथामिमाम् ॥ ५५८ ॥
 पृथाऽपि सह पाञ्चाल्या, पङ्किलं मार्गमश्रुभिः । कुर्वती वनमभ्यागात्, सार्धं धर्मसुतादिभिः ॥ ५५९ ॥ कांम्येऽपि
 कानने तस्मिन्-नस्पृशन्तो रतिं क्वचित् । संगताः केसरस्याघ-स्ते सर्वे देवशर्मणा ॥ ५६० ॥

अथ शोकेन पद्मान्त-वान्ताश्रुकणधोरणिः । युधिष्ठिरमभाषिष्ट, द्विजः स्वानुशयाऽऽशयः ॥ ५६१ ॥ इदं विध्वजनीनेन,
 मत्प्राणत्राणकाङ्क्षिणा । ह हा हा दुःश्रमं(वं)तेन, त्वद्भ्रात्रा कर्म निर्ममे ॥ ५६२ ॥ प्रणन्तु कुलदेवीभ्यो, यद्गतोऽस्मि दुनोति तत् ।
 तत्रान्तरे महात्माऽसौ, गत्वा रक्षोमुखेऽपतत् ॥ ५६३ ॥ अथोवाच तपःसूनुः, धैरुतैकनिकेतनम् । मा विपीद महाभाग !,

१ देवपूजकम् । २ स्थाने । ३ सुन्दरे । ४ मिलिताः । ५ सत्यैकगृहम् ।

पर्याप्तं परिदेवितैः ॥ ५६४ ॥ न जालु यातुधानेन, मद्रन्धुः परिभूयते । तमस्काण्डेन चण्डांशुः, किं कदाऽपि विलुप्यते ? ॥ ५६५ ॥ भीमस्य भुजपाशेन, लीलायाऽपि निपीडितः । कृतान्तस्यान्तिकं गन्ता, चको वक इव ध्रुमम् ॥ ५६६ ॥ इति तस्मिन् वदत्येव, मुक्तकृत्कारममरात् । पपात मुण्डमुचुण्ड-गण्डशैलोपमं पुरः ॥ ५६७ ॥ चकम्पे काश्यपी शैलाः, पेतुर्यस्मिन्निपेतुषि । । तत्किमेतदिति क्षोभा-चे प्रैथन्त मुहुर्मुहुः ॥ ५६८ ॥ भीमस्य प्रथितैस्तेऽथ, चिह्नैर्निश्चिकिरे शिरः । तदैव मुक्करुण्डं च, सर्वे परिदिदेविते ॥ ५६९ ॥

चक्रन्द नन्दनः पाण्डो-ज्ययायानुज्झितधीरिमा । हा ! वत्स ! विश्वसाधार !, हा ! हिडम्बविडम्बन ! ॥ ५७० ॥ अवधीस्त्वं नरव्याघ्र !, पुरा राक्षसकुञ्जरान् । किमिदानीं यकेनापि, लम्भितोऽसि दशामिमाम् ? ॥ ५७१ ॥ चकं हत्वा ध्रुवं पार्थो, विधाता वैरयातनाम् । त्वयाऽधुना विमुक्तास्तु, भवितास्मः कथं वयम् ? ॥ ५७२ ॥ सुखं निद्रायमाणाना-मतिश्रान्ति-जुषां पथि । को नाम यामिकोऽस्माकं, भविष्यति विना त्वया ? ॥ ५७३ ॥ प्रचण्डतरसाऽस्माक-प्रगाधेऽध्वमहाम्बुधौ । उपाचोदात्तकाष्ठेन, वत्स ! पोतायितं त्वया ॥ ५७४ ॥ मामिदानीं त्वया सौम्य-त्यक्तं विधुमिवाधुनो । बाढं वाधिष्यते क्रूरः, सुयोग्यनविधुतुदः ॥ ५७५ ॥ अथवा तव सार्थेन, यास्यतो मम निश्चितम् । विरोधे सावधानोऽपि, किं विधाता सुयोधनः ? ॥ ५७६ ॥ इत्थं विलापविकलो, यावदालोक्ते पुरः । तावद्धर्ममजः कुन्ती, जातमूर्च्छाशुदैश्वत ॥ ५७७ ॥

? शोकैः । २ ' तोद्योत० ' ' तोद्यत० ' प्रत्यन्तर० । ३ (सौम्यो बुधः,) तेन त्यक्तो रहितस्तम् । (४ ' ग्रहपञ्चकसंयोगं, दृष्टा न ग्रहणं वदेत् । यदि न स्याद्बुधस्तत्र, तं दृष्ट्वा ग्रहणं वदेत् ॥ ' एतदनुगामिनीयं करुणम् ।)

तन्जैस्तैस्ततः कुन्ती, वीजिता प्राप्य चेतनाम् । पर्यदेवत हा ! वत्स !, सत्त्वोदार ! वृकोदार ! ॥ ५७८ ॥ मुनिभिर्बि-
जकायस्त्वं, कथितस्तत् कथं बकः । मृणालकन्दलीछेद-मिदं चिच्छेद ते शिरः ? ॥ ५७९ ॥ तवैतस्योत्तमाङ्गस्य, क्रियेऽह-
मवतारणम् । पुरा येन गिरिजाया, भस्मचूर्मचूर्यत ॥ ५८० ॥ प्रकाशः प्राग्ययोरासी-त्तामसीष्वपि रात्रिषु । नेत्राभ्यामधुना
ताभ्यां, कथं मामपि नेक्षसे ? ॥ ५८१ ॥ तेषु तेष्ववदातेषु, मुहुराघ्रायि यो मया । सोऽयं सन्मूर्द्धजो मूर्द्धो, कथं लुठति
भूतले ? ॥ ५८२ ॥

इत्थं विसंस्थुलं कुन्त्यां, विलपन्त्यां मुहुर्मुहुः । तमुपादाय मूर्द्धनिं, द्रौपदी विदधे हृदि ॥ ५८३ ॥ व्यलपत्तुमुलं साऽपि,
पादपान्तरिता ततः । हा ! नाथ ! मथिताराते !, क्व गतोऽसि विहाय माम् ॥ ५८४ ॥ मया प्राणेश ! ये केशा, विकीर्णाः
करकङ्कतैः । धूलिधूसरितास्तेऽमी, विलुठन्ति श्रुवस्तले ॥ ५८५ ॥ विट्टुमाभः पुरा योऽभूत्, सुधास्वादुस्तवाधरः । धिग्विधि
सोऽधुना धत्ते, प्रम्लानेन्दीवरश्रियम् ॥ ५८६ ॥ अध्यशेत ममोत्सङ्गे, यः शयालुरनेकधा । अयं स एव मौलिस्ते, गाहते ही
महीतलम् ॥ ५८७ ॥ जानीयास्त्वमिदानीं मा-मात्मान्तिक्युपेयुषीम् । एवं विलप्य पाञ्चाली, चितामारचयत्तदा ॥ ५८८ ॥
राज्यभ्रंशं प्रवासं च, विना भीमेन दुःसहम् । विभाव्य धर्मपुत्राद्यै-र्मरणायोपचक्रमे ॥ ५८९ ॥ अहमेवाभवं हेतु-रेत-
स्मिन्नसमर्द्धसे । इति निश्चित्य संनद्धं, भृत्यै देवशर्मणा ॥ ५९० ॥

अथाश्रूयत तैः सर्वै-र्ब्रह्मस्तम्बोदरंभरिः । गुहागह्वरवर्धिष्णु-र्मुहुः किलकिलावः ॥ ५९१ ॥ श्रुत्वा तं चिन्तयामास,

? सुकेशः । २ अयोग्ये ।

मक्षोभं धर्मनन्दनः । भीमं हत्याज्यमभ्येति, हन्तुमस्मान्निशाचरः ॥ ५९२ ॥ शीर्षच्छेद्यो ह्यसौ दिव्या, स्वयमेत्यस्मदन्ति-
 कम् । वैरं निर्यात्य भीमस्य, करिष्यामः स्वमीप्सितम् ॥ ५९३ ॥ विचिन्त्येत्यवदत् पार्थ, वत्सागच्छति राक्षसः । अस्य
 जीवितमादाय, भीमशुजीवय द्रुतम् ॥ ५९४ ॥ इत्यादिष्टः सकोपेन, किरीटी ज्येष्ठबन्धुना । अधिज्यं धनुसादाय, तस्थौ
 रक्षोदिशं प्रति ॥ ५९५ ॥ कुन्ती तु चिन्तयामास, पार्थः कर्षति संप्रति । राक्षसापसदस्यास्यो-दरादाशु दृकोदरम्
 ॥ ५९६ ॥ अस्मिन् कृतान्तपादान्त-परिचारिणि वैरिणि । अन्वेष्यामि सुखेनैव, भीममत्यन्तवत्सलम् ॥ ५९७ ॥
 चक्रे मनसि कृष्णाऽपि, भयात् कृष्णसुखी तवः । हा ! हताऽस्मि पतीनेतान्, हन्तुमेति क्षपाचरः ॥ ५९८ ॥ यत्र निर्नाम
 निर्मात्रं, भीमस्यौजो महौजसः । तत्र पार्थस्य शौण्डीर्यं, किं नु नाम करिष्यति ? ॥ ५९९ ॥ द्रुष्टस्य यस्य निर्व्यूह-श्रृण्डांशा-
 वपि चण्डिमा । ग्रसते स सुधारश्मि, राहुरत्र किमद्भुतम् ॥ ६०० ॥ तन्मे भर्तृबंधं वेद्या, दुर्मेधा दर्शयिष्यति । न च वीक्षि-
 तुमेतं च, क्षमेते मम लोचने ॥ ६०१ ॥ इत्यालोच्य चिताभ्यर्णं, निमील्य नयने निजे । तथैव भृशमस्वस्था, तस्थौ द्रुपद-
 नन्दिनी ॥ ६०२ ॥ देवशर्माऽपि सावित्रीं, स्वकलत्रमभापत । उत्पातस्याहमेतस्य, संजातोऽस्मि निवन्धनम् ॥ ६०३ ॥
 निहतो बन्धुरेतेषां, दशोरविषये मम । रक्षसा हन्ममानांस्तु, द्रष्टुं शक्याम्यमून् कथम् ? ॥ ६०४ ॥ तच्चेदुवन्धनं कुर्या, विशेष्यं
 वा महीं यदि । विदीर्यं स्वयं चेद्वा, स्यात्तदेव मम प्रियम् ॥ ६०५ ॥ इति जल्पत एवास्य, कुर्वन् किलकिलारवान् ।
 बभूवःभीमः सर्वेषां, तेषां लोचनगोचरः ॥ ६०६ ॥

१ वालयित्वा । २ अजुगमिष्यामि । ३ नामरहितम् ।

अथ न्यायारितस्फार-कालमालोक्य तं तदा । तेषां रोमोद्गमव्याजात्, सर्वाङ्गशुद्धितं मुदा ॥ ६०७ ॥ अथ स्फूर्जदवष्टम्भ-
 मभाषिष्ट-युधिष्ठिरः । बन्धुभर्त्सि मदीयः किं, राक्षसैः परिभूयते ? ॥ ६०८ ॥ भवितारस्तरां पञ्चा-प्यजग्धा जगतोऽ-
 प्यमी । इयं नो भारती दिव्या, जन्मोत्था हि किमन्यथा ? ॥ ६०९ ॥ गतिं भवन्तो गन्तारः, क्रमात् पञ्चापि पञ्चमीम् ।
 इत्याख्यायि मुनीन्द्रैर्य-त्तदसत्यं भवेत्किमु ? ॥ ६१० ॥ एवमस्मिन् वदत्येव, वेगादेत्य वृकोदरः । कुन्तीं च ज्येष्ठबन्धुं
 च, नमस्यामास सादरम् ॥ ६११ ॥ दूरात् प्रणमतो बन्धून्, समालिङ्ग्य कनीयसः । स्मितोत्फुल्लमुखो भीमः, पप्रच्छ क्षोभ-
 कारणम् ॥ ६१२ ॥ अथ पार्थः समाचख्यौ, यथावृत्तं तदातनम् । दिक्षु भीमोऽथ चिक्षेप, चक्षुः कृष्णादिदृक्षया ॥ ६१३ ॥

दृष्ट्वा कृष्णां तथाभूतां, चित्तानिकटवर्तिनीम् । स गत्वा विदधे तस्याः, पाणिभ्यां क्रीडया दृशौ ॥ ६१४ ॥ भयेन
 वेपमानाङ्गी, कृष्णाऽथ गिरमाददे । रात्रिचर ! दुराचार !, रे ! पाप ! परतो भव ॥ ६१५ ॥ आर्यपुत्रस्य भीमस्य,
 च्छलाद्रथविधानतः । अद्रष्टव्यमुखोऽसीति, मया नेत्रे निमीलिते ॥ ६१६ ॥ मम प्रियवधे हस्तौ, यौ-त्व व्याप्तौ पुरा ।
 उग्रदण्डोचितौ दुष्टं !, तावेतौ दूरतः कुरु ॥ ६१७ ॥ हतैवाहं पुरा हन्त !, जीवितेश्वधात्त्वया । रे ! दुरात्मत्रिदानीं तु,
 कुरुपे मृतमारणम् ॥ ६१८ ॥ कान्तमन्वेतुकामाऽह-मारोहामि स्वयं चिताम् । निजाङ्गस्पर्शतः पाप !, मा मा मां मलिनीकुरु
 ॥ ६१९ ॥ नाघाप्यसौ भयं शत्रो-मुञ्चतीति विचिन्तयन् । अपसार्य निजौ पाणी, भीमस्तामिदमभ्यधात् ॥ ६२० ॥ प्रिये !
 द्रौपदि ! मा भैषी-विलोक्य निराकुला । पुरस्ते न ह्ययं रक्षो, रक्षोघाती तु ते प्रियः ॥ ६२१ ॥ पङ्कजोत्फुल्लनयना, नयनां-
 म्यासुदैक्षत । सा प्रेयांसमुदाराङ्गं, नोत्तमाङ्गं तु तत्पुरः ॥ ६२२ ॥ दिष्ट्या मे जीवितव्येशः, कुशलीति मुदं पराम् । किं तु

मायाविनो माया, राक्षसस्येति संभ्रमम् ॥ ६२३ ॥ क्व नु तेनोत्तमाङ्गेन, प्रयातमिति विस्मयम् । मया रक्षोभयात् प्रोक्त-
मसंबद्धमिति त्रयाम् ॥ ६२४ ॥ इत्थं बहन्ती संकीर्णान्, भावान् प्रियतमेन सा । तथाऽऽश्लेषि यथा तन्वो-भेदवादो
न्यवर्तत ॥ ६२५ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम् ।) स्तनोपपीडमाश्लिष्टा, प्रेयसा सा रसान् परान् । मुक्त्वा जितसुधासेक-मेकमान-
न्दमन्वभूत् ॥ ६२६ ॥ प्रियाप्रेम्णाऽतिरेकेण, तेनासंप्राप्तपूर्विणा । अनेशदाशु भीमस्य, सर्वोऽपि समरश्रमः ॥ ६२७ ॥

अनवधैर्महावाधैः, शङ्खार्धैर्भेदुरीकृतः । तस्याथ दुन्दुभिध्वानः, कर्णजाहमगाहत् ॥ ६२८ ॥ ज्ञातप्रबन्धमायान्त-मेकचक्रा-
नरेश्वरम् । सोऽपश्यदन्वितं पौरै-र्नानामङ्गल्यपाणिभिः ॥ ६२९ ॥ पार्थदत्तासनासीन-तपःसूनुपदान्तिके । वेगादागत्य
विनीची, निपसाद् वृकोदरः ॥ ६३० ॥ अकृत्रिमत्रपारङ्ग-बीरङ्गी सुभगाकृतिः । श्वश्रुपार्थं समेयाय, द्रुतं द्रुपदनन्दिनी
॥ ६३१ ॥ चक्रवर्त्येकचक्रायाः, समेत्याथ युधिष्ठिरम् । वर्धयामास माङ्गल्यै-रङ्गे रोमाङ्कुरं बहन् ॥ ६३२ ॥ अहंप्रथमिकापूर्वं,
सर्वेऽपि नगरीजनाः । ज्यायमः पाण्डवैयस्य, मङ्गलानि वितेनिरे ॥ ६३३ ॥ अस्मत्कुटुम्बजीवातो !, जीव त्वं जीवितेन नः ।
इत्याशास्य पुरीषुद्धा, भ्रमयामासुरञ्चलम् ॥ ६३४ ॥ विहिताद्भुतशृङ्गाराः, शृङ्गारोत्स्रस्य सायकाः । तत्र नृत्यं स्त्रियः काथि-
ब्यधुः कुलवधूचितम् ॥ ६३५ ॥ हृष्टीसक्रप्रचन्धेन, वीररत्नप्रश्नरिति । अमन्दानन्दसंदोहाः, कुन्ती काथिञ्जगुर्मुहुः ॥ ६३६ ॥
नूतनोल्लसकल्लोलै-र्निःसीमं भीमविक्रमम् । काथिद्वकवधाधान-मनोहरमुदाहरन् ॥ ६३७ ॥ इत्थं मनसि काये वा, न पौराणां
मसुर्मुदः । प्रीत्यै शुभोदयोऽन्योऽपि, किं पुनर्जीवितागमः ? ॥ ६३८ ॥

बद्धाञ्जलिरथोवाच, भूपतिस्तपसःसुतम् । एकचक्राप्रजाप्राण-सत्रिन् ! कल्याणमस्तु ते ॥ ६३९ ॥ यतः प्रभृति कल्याणि
 -त्रुपागा नगरीभिमाम् । ततः प्रभृति पौराणा-मभूदम्बुदयो महान् ॥ ६४० ॥ इदानीं तु समानीते, बर्के कीनाशदासताम् ।
 संजातोऽस्यशरण्यानां, प्रजानामभयप्रदः ॥ ६४१ ॥ अतः परं प्रजाः सन्तु, पुत्रेभ्यः स्पृहयालवः । लभन्तां कुलदेव्यश्च, पुत्रा-
 र्थमुपयाचितम् ॥ ६४२ ॥ जनन्योऽनुपमलोहाः, पालयन्तु तनूहान् । चिराय वरिवस्यन्तु, सचिवीः स्याः सुता अपि ॥ ६४३ ॥
 एतत्तु कथ्यतां सौम्य !, कतमस्ते स बान्धवः ? । इन्द्रेण पाकवचक्रे, बको येन यमात्तिथिः ? ॥ ६४४ ॥ ततो धर्मात्मज-
 स्तस्मै, कथयामास लीलया । बन्धुः सैप कनीयान्मे, संहर्ता सकलापदाम् ॥ ६४५ ॥ तदुपश्रुत्य सर्वेषा-मेकचक्रानिवासि-
 नाम् । गुग्धाः स्निग्धाः सुधासान्द्रा, विकसत्पद्मसंपुटाः ॥ ६४६ ॥ निमेषचिसुखाः क्रोडी-कृतानन्दाश्रुविन्दवः । जीवित-
 व्यप्रदे भीमि, निपेतुर्युगपदृशः ॥ ६४७ ॥ (युग्मम्) अथ पप्रच्छ निःशोको, लोको बकनिपूदनम् । कथ्यतां प्रथयाचक्रे,
 कथं बरुवधस्त्वया ॥ ६४८ ॥ इमासुदाहरिण्यामि, कथां कथमिवात्मनः ? । इति तूर्णीं स्थिते भीमे, जने चावहितेऽधिकम्
 ॥ ६४९ ॥ अवतीर्य नभःक्रोडात्, पुरतः पाण्डुजन्मनाम् । उभौ युवा च वृद्धश्च, पुरुषावेत्य तस्थतुः ॥ ६५० ॥ (युग्मम्)

तयोरुवाच वर्षीयान्, विस्मितं धर्मनन्दनम् । बकराक्षसराजस्य, दुर्बुद्धिः सचिवोऽस्म्यहम् ॥ ६५१ ॥ अयं महाबलो
 नाम, धाम धाम्नां तदात्मजः । निजान्वयपुरीं लङ्कां, समयेऽस्मिन् गतोऽभवत् ॥ ६५२ ॥ व्याघ्रचस्त्वधुनाऽपृच्छत्, केनेत्यं मे
 पिता हतः ? । मयाऽऽख्यायि महाकायः, कोऽप्यधागात् पुमान् बलिः ॥ ६५३ ॥ जज्ञेत्तमां तमालोक्य, स्वामिनो-नो मनोरथैः ।

१ यमराजदासत्यम्-मरणमित्यर्थः । २ पूजयन्तु । ३ मातुः । ४ पुत्राः ।

यथा निरात्र कुटुम्बस्य, भगवत्याशितंभवः ॥ ६५४ ॥ स्वाम्यादेशात्ततः शैले, समानीतं कथंचन । वीक्षमाणैरसुं रात्रि-चरैश्चि-
त्रीयितं चिरात् ॥ ६५५ ॥ व्यर्थहाममसि कृष्ण, प्रजिहीर्षुः प्रहर्षतः । तेनाथ भूतलोत्थाय-मभ्यधीयत नः प्रशुः ॥ ६५६ ॥ रे रे !
नियम ! निरिन्द्र !, दुराचार ! निशाचर ! । निर्मन्तुलन्तुविध्वंस-पापप्राग्भारपङ्किल ! ॥ ६५७ ॥ भवस्येप कथाशेष-स्त्वमिदानीम-
संग्रयम् । परं प्रहर रे ! पूर्वं, हन्तुं प्राप्नास्मि शिक्षितः ॥ ६५८ ॥ इत्थमुत्तेजितस्तेजः-शालिनामग्रतःसरः । नक्तंचरमहेन्द्रस्तं,
हतांस्तंनारिणा ॥ ६५९ ॥ तत्राय वज्रजैत्राङ्गे, प्रयुक्तमधिपेन नः । क्षणेन मण्डलाग्रं त-जगाम शतखण्डताम् ॥ ६६० ॥
मोऽथारन्मुष्टिना हन्तुं, नक्तंचरपति ततः । पर्यतोचतः क्रूर-आणूरमिव केशवः ॥ ६६१ ॥ मुष्टिना ताडितस्तेन, धृतदम्भो-
लिकेलिना । पपात शुवि नः स्वामी, सपक्ष इव भूधरः ॥ ६६२ ॥ ततः कुमार ! ते ताते, जाते मूर्च्छाविसंस्थुले । रक्षोभि-
र्विलैजावं, हतं मेन्यमनायकम् ॥ ६६३ ॥ तथाऽप्येतस्य कूटेन, कुटुम्बं संहराम्यहम् । विमृश्येति प्राहिणवं, सुमायं नाम
राधगम् ॥ ६६४ ॥ शिखां मम समादाय, गते तस्मिन् स्वसिद्धये । मूर्च्छां शीतोपचारेण, स्वामिनः प्रापयं क्षयम् ॥ ६६५ ॥
घट्टितस्य तथा तेन, क्रीपाग्नोरिवाधिकम् । घगद्धगिति जज्वाल, तेजस्तेजस्विनः प्रभोः ॥ ६६६ ॥ अथ स्वबाहुपाशेन, मोटयित्वा
शिरोधराम् । तमधो न्यस्य नः स्वामी, तमारोहदुरःस्थलम् ॥ ६६७ ॥ लब्धविक्रमपाकेन, बकेनाक्रम्य वक्षसि । निरुद्धासां
दग्ना नीतः, प्रेमीत इव सोऽभवत् ॥ ६६८ ॥ प्रावर्तत ततो मङ्गु, रक्षःकिलकिलारवः । पुनरासादितोच्छासैः, पुष्पितं मे मनोरथैः
॥ ६६९ ॥ तत्र कृत्रिममुण्डे च, सुमायेन प्रपञ्चिते । अत्र नः स्वामिनश्चैवं, विस्कूर्जति पराक्रमे ॥ ६७० ॥ कुलं लङ्कापते-

१ भोजनेन वृत्तिः । २ असिना । ३ असिः । ४ कपटेन । ५ मृतः ।

जैत्र-मित्युत्सेकपरे मयि । तृणं त्रिलोकीमप्येतां, मन्यमाने च नः प्रभौ ॥ ६७१ ॥ तेन छत्रप्रमीतेन, परिवर्तनलाघवम् ।
 तच्चक्रे ददृशे येनौ-चराधर्यविपर्ययः ॥ ६७२ ॥ (त्रिभिर्विशेषकम्) बकवधःस्थलारूढः, स प्रौढभुजविक्रमः । 'मुष्टिसुद्गर-
 मुद्यम्य, नीतिमानिदमभ्यधात् ॥ ६७३ ॥ स्वयं दोष्मन् ! पदे विद्धः, कण्टकेनापि दूयसे । प्राणानपि परेषां तु, नित्यं हरसि
 लीलया ॥ ६७४ ॥ अमारिं कारयांचक्रे, लङ्केशः परमार्हतः । कुलं तस्य किमेतेन, कलङ्कयसि कर्मणा ? ॥ ६७५ ॥ इदा-
 नीमपि दुष्कर्म, दूरान्मुञ्चसि चेदिदम् । तद्भवत्वभयं तुभ्यं, नष्टं नाद्यापि किंचन ॥ ६७६ ॥ तस्य तेनातिसाम्नाऽपि,
 प्रभुरभ्यधिकं क्रुधा । जाज्वल्यते स्म तप्तज्य-मिन् चन्दनविन्दुना ॥ ६७७ ॥ अस्यधाच्च किमाचार्ये, इव वाचाल ! जल्पसि ? ।
 एता वाचो न मे किंचि-चरन्ति श्रवणान्तिके ॥ ६७८ ॥ क्षुधार्तः कल्पयतं त्वां, विधाय विधिनाऽयुना । सर्वासामपि दास्यामि,
 'त्वद्वाचामुचरं ततः ॥ ६७९ ॥ इत्युदीर्यं स्वधैर्येण, प्रतिष्ठासुर्मृशं-प्रभुः । पूर्वकायेन नितरा-भुत्पपात पपात च ॥ ६८० ॥ आक्रा-
 न्तस्यापि तेनोच्चैः, स्वामिनश्चेष्टया तया । रक्षोलोकस्य शोकेऽपि, हास्यमास्ये समुद्यौ ॥ ६८१ ॥ सोऽभ्यघान्नः प्रभुं भूय-
 स्तदरे ! स्मर दैवतम् । महामांसाशिनां कापि, न हि कल्याणसंपदः ॥ ६८२ ॥ इति व्याहृत्य तेनाथ, नाथोऽस्माकमनाथवत् ।
 मूर्द्धनिं मुष्टिना भित्त्वा, प्राप्यतैकोऽपि पञ्चताम् ॥ ६८३ ॥ विद्याविदितवृत्तान्तः, सुमायश्च तदैव सः । विहङ्गराजवेगेन,
 व्यावृत्त्येह समाययौ ॥ ६८४ ॥ श्रुत्वेति विक्रमस्फारः, कुमारोऽसौ महाबलः । निहन्तुं तातहन्तारं, स्वीचक्रे सांयुगीनताम्
 ॥ ६८५ ॥ शक्तेऽस्मिन्नोचितं युद्धं, तद्भक्त्याऽभ्यर्च्यं पृच्छयताम् । कुलविधेति संबोध्य, रुद्धः संवर्मयन्मया ॥ ६८६ ॥

१ प्रातर्भोजनरूपम् । २ गरुडवेगेन । ३ युद्धसज्जताम् ।

एकतानेन साज्ञेन, देवी सम्यगुपासिता । यदादिदेश तदसौ, स्वयमावेदयिष्यति ॥ ६८७ ॥

महाबलस्ततोऽबोच-न्मदुपास्तिवशंबदा । देवी मामादिशद्वत्स !, रुं त्यज शंभं भज ॥ ६८८ ॥ गत्वा सान्त्वय सद्भाव-त्तत्परः पुरुषानमून् । एते हि निहत्तानीति-प्रपञ्चाः पञ्च पाण्डवाः ॥ ६८९ ॥ मया पुराऽपि ते तातः, समादिष्टो भृशं यथा । प्रतीपः पाण्डवेयानां, मा स्म भूर्वत्स ! जातुचित् ॥ ६९० ॥ भक्तयानुकूलिता ह्येते, कामदाः कल्पपादपाः । भवेयुः प्रतिकूलास्तु, विपमा विपपादपाः ॥ ६९१ ॥ महामांसनिपेधं चेत्, त्वत्तातः प्रत्यपत्स्यत । नाहनिष्यत्तदाऽवश्य-भेनं मध्यम-पाण्डवः ॥ ६९२ ॥ तद्गत्वा विनयी भूत्वा, तान् पित्रीयितुमर्हसि । पुत्रीयिष्यन्ति तेऽपि त्वां, सन्तो हि नतवत्सलाः ॥ ६९३ ॥ इति देवीसमादेशा-दस्मि युष्मानुपस्थितः । मामप्यात्मविधेयाना-मन्त्यं संख्यातुमर्हथ ॥ ६९४ ॥

पश्यतामथ पौराणां, व्याजहार दृकोदरः । आर्यपादाः प्रसन्नास्ते, निवर्तस्व वधादृणाम् ॥ ६९५ ॥ इत्युक्तस्यक्त-वान् सोऽथ, तमधर्म्यं वधक्रमम् । अभ्यपिञ्चत साम्राज्ये, पैतृके तं तपःस्तुतः ॥ ६९६ ॥ इमे ते विस्फुर्त्कीर्ति-ताण्डवाः पाण्डवा इति । ज्ञातवद्भिस्तदा पौरै-र्भूयोऽपि मुमुदेतमाम् ॥ ६९७ ॥ नृपतिश्चैकचक्रायाः, पौराश्च तपसःस्तुतम् । समं विज्ञापयामासुः, पुर्यां पादोऽवधार्यताम् ॥ ६९८ ॥ विन्यस्तस्वस्तिकां कामं, तोरणप्रवणापणाम् । गन्धाम्बुसिक्तसर्वाध्व-पुष्प-प्रकरदन्तुराम् ॥ ६९९ ॥ सचन्धुर्वन्धुरश्रीका-मेकचक्रां युधिष्ठिरः । महाबलोपनीतेन, विमानेन ततोऽविशत् ॥ ७०० ॥ (युग्मम्) आगन्तूनामभिज्ञामि-र्भीमः पौरपुरंध्रिभिः । बद्धानुरागमद्गुल्या, सप्रमोदमदर्शयत् ॥ ७०१ ॥ असौ नगरजीवातु-

१ ' निहिता० ' प्रतिव्रयपाठो न साधुः । २ विधेयः-अधीनः ।

रसौ चकनिपूदनः । जगुरेवं पुरस्तस्य, बन्दिनो विरुदावलीम् ॥ ७०२ ॥ एकचक्रानरेन्द्रेण, विनयाऽऽनम्रमूर्तिना । निजं
सौधमनीयन्त, तदानीं पाण्डुसूनवः ॥ ७०३ ॥ वासराणि व्यतिक्रम्य, पञ्चपाणि युधिष्ठिरः । पितृराज्याय सत्कृत्य,
विससर्ज महाचलम् ॥ ७०४ ॥ परिचरितपदाब्जः स्वैरसातत्यसेवा-वसरसरभसानां नागराणां गणेन । विपुलधृतिरने-
कास्तत्र मासान् किलैकं, दिवसमिव सबन्धुर्धर्मसूनुर्निनाय ॥ ७०५ ॥

इति मलधारिश्रीदेवप्रभसूरिविरचिते पाण्डवचरिते महाकाव्ये जतुगृहहिडम्य-बकवधनिरूपणो नाम

सप्तमः सर्गः ॥

अष्टमः सर्गः ।

एकदा तु कृशां पश्य-दन्तर्पनसमायतिम् । एकान्ते मन्त्रयामास, बन्धुभिर्धर्मनन्दनः ॥ १ ॥ भीमोपज्ञबकध्वंस-
कीर्तिकोलाहलोदयात् । अभूम भूमावेतस्या-मवश्यं विदिता वयम् ॥ २ ॥ इयं च संप्रति ख्यातिः, सर्वथाऽप्यहितैव नः ।
संनिपातज्वरार्तानां, हारहरेव हारिणी ॥ ३ ॥ जीवतो जातु जानीया-दस्मान् दुर्योधनो यदि । राज्यश्रीदुर्मदः किञ्चि-दो-
जायेत ध्रुवं तदा ॥ ४ ॥ तदुपक्रम्यते गन्तु-मितो नक्तमलधितैः । यः पाहुण्यप्रयोगेषु, कालज्ञः स हि सर्ववित् ॥ ५ ॥

१ सेवितचरणकमलः । २ हारहृता-द्राक्षाविशेषः ।

ओमिति प्रतिपेदानैः, समेतस्तैर्युधिष्ठिरः । १ सहेव कुन्ती-कृष्णाभ्यां, रजन्यामचलत्तः ॥ ६ ॥ अरण्यपथपान्थानां,
 तेपामेको-वृकोदरः । विभावर्यामवष्टम्-यष्टिरासीत् पदे पदे ॥ ७ ॥ स्कन्धं ममाधिरोहेति, प्रार्थनायां चकद्विपः । वमो
 मुखेऽङ्गुलिक्षेपः, पुरो मातुः पुनः पुनः ॥ ८ ॥ वत्सला शुशुभे कुन्ती, प्रार्थनां तामकुर्वती । अर्थी पुनः पुनर्देन्याद्, भीमस्तु
 शुशुभेतमाम् ॥ ९ ॥ नाभ्यारोहदधिस्कन्धं, पुत्रकृमभयात् पृथा । मातुस्तु पादचारेण, भीमस्याभूच्छृशं क्लमः ॥ १० ॥
 तेषां भीमोऽभवदीपो, निशि मार्गप्रकाशकः । विद्याऽनवद्या तस्यापि, चाक्षुषी करदीपिका ॥ ११ ॥ स्कन्धारोहार्यनामङ्ग-
 जागरूकरुपि प्रिये । कृष्णा चचाल पश्यन्ती, चलितग्रीवमग्रतः ॥ १२ ॥ अतिश्रमात् स्वयं भूत्वा, भर्तुः कण्ठावलम्बिनी ।
 पतिप्रणयमङ्गस्य, प्रायथितं चकार सा ॥ १३ ॥ आलिङ्गनोपदादानात्, सा तूष्णीमेव तस्थुषी । आदेशातिक्रमकुद्ध-मनु-
 नीतवती पतिम् ॥ १४ ॥ वक्षोवक्षोजकलशै-र्लसत्रेभरसोभिभिः । निषिच्य कृष्णया पत्यु-स्तापः सर्वोऽस्यपाकृतः ॥ १५ ॥
 तस्या निषेधपारुष्य-मकुर्वाणो वृकोदरः । नितान्तमुदिताकार-श्चकार गरिमोचितम् ॥ १६ ॥ मारुतिमार्तरं स्कन्धे, वलादारोप्य
 दक्षिणे । प्रियामारोपयद्दामे, क्रमाभिज्ञा हि तादृशाः ॥ १७ ॥ तदा पत्नीयितं क्वापि, क्वापि तेषां सखीयितम् । मृपकारायितं क्वापि,
 क्वापि तेन रथायितम् ॥ १८ ॥ भीमसाहायकश्चस्त-समस्ताध्वपरिश्रमाः । अहर्दिवं वहन्तस्ते, दीर्घमध्वानमत्यगुः ॥ १९ ॥

क्रमेण रेणुदिग्धाङ्गा-स्ते मलीमसवाससः । ययुर्वैपुल्यनिर्लिप्त-द्वैतं द्वैतवनं वनम् ॥ २० ॥ कुत्रापि कुररी-कोक-कोकिला-
 कुलमञ्जुलम् । कुत्रापि वृक-शार्दूल-शृगाल-व्यालसंकुलम् ॥ २१ ॥ क्वचिचम्पक-पुंनाग-नाग-केसरभासुरम् । क्वचिञ्जरत्-

१ विस्तारेण नाशितः द्वैतभावो येन तत् ।

रुक्रीड-द्वूकधूतकारदारुणम् ॥ २२ ॥ स्वाध्यायध्वनिवाचाल-तापसाश्रममेकतः । द्विप-द्वीपिवधकुद्ध-व्याधसंवाधमन्यतः
 ॥ २३ ॥ (चतुर्भिः कलापकम्) विदित्वाऽतिसुलभ्यानि, कन्द-मूल-फलान्यथ । विदधुर्वसतिं तत्र, कानने पाण्डुसूत्रवः
 ॥ २४ ॥ ते वन्येनापि वेपेण, वहन्ति स्म श्रियं पराम् । त्यजन्ति मणयस्तेज-स्रपुणोपहिता हि किम् ? ॥ २५ ॥ भीमो नव-
 नैर्वन्यै-राहारैः सुमनोहरैः । लीलयैव समानीतैः, ग्रीणयामास बान्धवान् ॥ २६ ॥ दुक्कलकोमलैः खेहात्, सहदेवो दिवा-
 निशम् । वल्कलोपायनैर्नव्यै-रुपचक्रे कुटुम्बकम् ॥ २७ ॥ कृत्वा पैलाशैः पालाशै-रुट्जं विकटाजिरम् । भक्ति चक्रे कुटु-
 म्वस्य, नकुलः स्वकुलोचिताम् ॥ २८ ॥ क्षुद्रोपद्रवकर्तृणां, निधनाय धनंजयः । कुण्डलीकृतकोदण्ड-स्तस्थौ जाग्रदहनि-
 शम् ॥ २९ ॥ स्मरन्ती जिनपादानां, दीने दुःस्थे दयावती । शान्त्यै सुतानां धर्म्याणि, कुन्ती कर्माणि निर्ममे ॥ ३० ॥
 परमेष्ठिस्मृतौ निष्ठां, ग्राहितास्तनयास्तया । अनारतमजायन्त, तन्मयीकृतचेतसः ॥ ३१ ॥ व्यापिप्रिये तथा कृष्णा,
 सर्वेषु गृहकर्मसु । यथाऽतीव तदा तेपा-मेधिता गृहमेधिता ॥ ३२ ॥ प्रियामेकैकशस्तेऽपि, कुसुमाभरणैर्नवैः । प्रेम्णाऽलंचक्रिरे
 तत्र, वने सर्वतुंशालिनि ॥ ३३ ॥ सर्वतुंसंभवैः पुष्पैः, स्वयं कान्तैरलंकृता । विरेजे द्रौपदी साक्षा-द्वतूनामिव देवता ॥ ३४ ॥
 पुलिन्दग्राभृतैर्दब्धं, कुम्भिकुम्भोत्थमौक्तिकैः । हारं मनोहरं भीमः, प्रेयसीं पर्यधापयत् ॥ ३५ ॥ विनयात्तनयानां च, स्तुपा-
 याथातिनिस्तुपात् । सस्मार राजसौरव्यानां, नैव कुन्ती कदाचन ॥ ३६ ॥ द्रौपद्या च कलत्रेण, कुन्त्या मात्रा च पाण्डवाः ।
 कृतार्थमानिनः प्रापुः, सुखं राज्यश्रियोऽधिकम् ॥ ३७ ॥ प्रेयोभिस्तेस्तथा श्वश्रा, मेने सानन्दमानसा । निजामप्रच्युतां

१ संबाधं-संकटम् । २ पर्णैः । ३ वृद्धि गता ।

राज्य-संपदं द्रुपदात्मजा ॥ ३८ ॥ चक्रे धर्मसुतो बन्धु-सेवाहेवाकरञ्जितः । हस्तिनापुरसंवासात्, प्रवासमपि तं वरम् ॥ ३९ ॥ अजस्रसेवाधरं, प्राप्य पूज्ये सहोदरे । चत्वारोऽपि कनीयांसः, कृतार्थं जन्म मेनिरे ॥ ४० ॥

अन्यदाऽन्तस्तरुश्रेणि, दिशसु किशलश्रियम् । रवेः करेषु भूपालः, प्रभातास्थानमभ्यगात् ॥ ४१ ॥ वेद्यां वेदासन-
स्यस्य, भूपतेः पदपङ्कजम् । अङ्गमारोग्य भीमिऽथ, संवाहयति भक्तितः ॥ ४२ ॥ नृपान्तिकनिपण्णायाः, कुन्त्या वचन-
वीचिषु । अर्पितश्रोत्रपात्रायां, देव्यां द्रुपदजन्मनि ॥ ४३ ॥ सहदेवे महीभर्तु-रातपत्रविडम्बिनीम् । स्वपटीं विनयाधारे,
धारयत्येकतः स्थिते ॥ ४४ ॥ नकुले चालयत्यारा-चामरोपममञ्चलम् । नृपस्येत्यनुजोपास्ति-राजिन्यां राज्यसंपदि ॥ ४५ ॥
वेत्रदण्डोपमं पाणौ, कोदण्डं धारयन् दृढम् । आयान्तं कथयामास, पान्थमेकं धनंजयः ॥ ४६ ॥ (पञ्चभिः कुलकम्)
व्यापार्याम्भोजसोदर्या, दृशं दूरे महीपतिः । उवाच रमसाद्वत्स !, किं नासौ स्यात् प्रियंवदः ? ॥ ४७ ॥ अथ कृष्णा विह-
स्याऽऽह, क नामात्र प्रियंवदः ? । सोऽप्यभाग्यः किमसद्वत् ?, किं वाऽस्माभिः करिष्यति ? ॥ ४८ ॥ ततो विलोक्या-
मासु-स्ते सर्वे पुरतो दिशि । क्रमादभ्यर्णमायात-स्तैर्निश्चिक्रे प्रियंवदः ॥ ४९ ॥ प्रत्युद्यायाथ पार्थेन, प्रदत्ताद्भुतगौरवः ।
भूमिपीठलुठ्ठमौलिः, स ननाम युधिष्ठिरम् ॥ ५० ॥ निविडोत्कण्ठमाश्लिष्टो, भुजाभ्यां पृथिवीभुजा । सहदेवार्पिते
नीचै-रुपविष्टः स विष्टरे ॥ ५१ ॥ दृशा पीयूषवर्षिण्या, सिञ्चन् भूपस्तमभ्यधात् । कश्चित् कुशलिनो वत्स !, तातपादान्जरे-
णवः ? ॥ ५२ ॥ कश्चित् कल्याणवान् कल्प-रात्सत्यभरमेदुरः । चिदुरो नित्यमस्मासु, क्षेमनिर्माणदीक्षितः ? ॥ ५३ ॥

(१ किशलशब्दोऽपि पङ्कनार्थकः ।) २ प्रातःकालसमाम्, यदि वा कान्तियुक्तसमाम् । ३ कल्प-प्रभूतम् ।

कश्चिदस्मत्प्रियः सौम्य !, क्षेमधान्नः पितामहः ? । द्रोणः कल्याणवान् कचि-दुरुः पूज्यतमोत्तमः ? ॥ ५४ ॥ धृतराष्ट्रः
 सुखी कचि-त्पिता नः पुत्रवत्सलः ? । कचिदास्माकमावृणां, ज्यायसीनामनामयम् ? ॥ ५५ ॥ कचिद् पूर्णाभिलाषोऽभू-द्वा-
 न्यवो नः सुयोगिनः ? । तत्र प्रदीपनादूर्ध्वं, किं च किं च तदाऽभवत् ? ॥ ५६ ॥ कथं च वयमत्रस्था, विदांचक्रुमहे
 त्वया ? । एतत्स्वरूपस्माकं, प्रियंवद ! वदान्द्रुतम् ॥ ५७ ॥

अथ प्रियंवदोऽत्रादी-द्देव दुःस्थेऽपि चेतसि । वर्तन्ते वपुषा तावत्, सर्वे कुशलशालिनः ॥ ५८ ॥ तस्मिन्नत्रंलिहज्ज्वाले,
 कराले जातवेदसि । दहन्ते पाण्डवा हा धि-गित्येवं पूकृतं जनैः ॥ ५९ ॥ लोकः शोकाकुलः कामं, तं कृशानुं कृशेत-
 रम् । वेगाद्विध्यापयामास, वाष्पद्विगुणितैर्जलैः ॥ ६० ॥ प्रदीपनेन नानेन, मम किंचन दहते । इत्यौदासीन्यसुस्थोऽहं, न
 किंचिदुःखमसृशम् ॥ ६१ ॥ नेत्रयोः पात्रतां तत्र, भटित्रीभृतमूर्तयः । दोष्मन्तो युष्मदाकारा, नागैर्निन्यिरे नराः ॥ ६२ ॥
 असौ धर्मस्तुतो यस्य, मृतस्यापि मुखाम्बुजम् । दासीकरोति निजया, पार्षणेन्दुमपि श्रिया ॥ ६३ ॥ एष स्थूलवपुर्भीमो,
 भुजावानयमर्जुनः । बृहद्रन्धुभमीपस्यौ, सुग्धौ सौम्याविमौ यमौ ॥ ६४ ॥ इयं कुन्ती जगन्माता, न माता भुवनत्रये ;
 तुषाराद्रितुषारांशु-शुभा यस्य गुणावली ॥ ६५ ॥ असौ द्राघीयसीं निद्रां, गता द्रुपदनन्दिनी । या त्रेयस्यपि पञ्चाना-
 मुच्यते स्म महासती ॥ ६६ ॥ इत्थं निश्चित्य निश्चित्य, देव ! युष्मांस्तथा जनैः । रुद्यते स्म यथा सर्वे, रुदितं पादपैरपि ॥ ६७ ॥
 (चतुर्भिः कलापकम्) ॥ युष्मद्गुणानुरागेण, वीक्ष्य तान् क्रन्दतो भृशम् । आसीज्ज्ञातप्रबन्धस्य, विकल्पो मम चेतसि ॥ ६८ ॥

(? भटित्री-शूलपफांसम्, अर्धेदग्धमित्यर्थः ।)

एषपि ते पुण्यनामानः, सैर जग्मुः सुहृदा । हा ! दग्धाः पाण्डवा एते, सुधैव विलपन्त्यमी ॥ ६९ ॥

ततः कुतूहलाद्गत्वा, ते मया पञ्च वीक्षिताः । युष्मदत्यन्तमादृश्या-न्मूढोऽथाहमचिन्तयम् ॥ ७० ॥ धूमस्तोमेन
नाद्राधुः, सुरङ्गाद्वारमाकुलाः । तेनाग्नेरिन्धनीभृताः, स्वामिनो मम पाण्डवाः ॥ ७१ ॥ यद्वा कान्तारदौरात्म्या-देतत्ते तेनिरे
व्यगम् । भवेद्वि तादृशी बुद्धि-र्यादृशी भ्रितव्यता ॥ ७२ ॥ इति प्रत्यक्षतो जात-युष्मद्धार्षत्तिनिश्चयः । तारपूत्कारपर्याप्त-
रोदोरंन्मरोदिपम् ॥ ७३ ॥ अस्पृशं समतामन्यैः, शोकेनैवानुजीविभिः । भक्तिनिर्वहणे त्वस्मि-स्तेभ्योऽहमधमाधमः ॥ ७४ ॥
मन्वानास्त्वृणन्त् प्राणान्, यत्ते त्वामन्यगुस्तदा । दर्शयाम्येप वो वक्र-महं तु प्रियजीवितः ॥ ७५ ॥

वतो गजपुरे गत्वा, वार्ताया वः शुचा जनम् । एकं दुर्योधनं मुक्त्वा, स्वसधर्माणमादधाम् ॥ ७६ ॥ देवेन पाण्डुना
छन्न-मार्येण चिदुरेण च । पृष्टोऽहं रुथ्यतां भद्र !, भद्रं मे तनुजन्मनाम् ॥ ७७ ॥ अचीकथं यथादृष्ट-मिष्टेतरदहं तयोः ।
तावप्यश्रुतां पथान्, पूर्णं मूर्च्छामगच्छताम् ॥ ७८ ॥ मयोपवीज्य चैतन्यं, लम्बितो तौ निलेपतुः । हा ! वत्साः ! स्य
कथं दग्धा, दहनेन दुरात्मना ॥ ७९ ॥ कथं शिक्षाऽस्मदीयाऽपि, निस्मृता वः शुभोदया । यद्वा मतिर्निर्वैयंति, वेधसि प्राति-
हलिके ॥ ८० ॥ त्रिदुषा चिदुरेणाथ, पिता ते समबोध्यत । शोको निर्यार्यतामार्य !, मनो धैर्याय दीयताम् ॥ ८१ ॥
मनं किमधुना पूर्णाः, पिशुनानां मनोरथाः ? । किं वा प्रियंवदो भ्रान्तः, संशयोऽयं ममाशेषे ? ॥ ८२ ॥ दिनैः कतिपर्येरेन,
मनमाविर्भविष्यति । आपदः संपदो वाऽपि, न स्पृशन्ना महात्मनाम् ॥ ८३ ॥ विदुरस्यानया वाचा, स्तल्पीचक्रे शुचं

१ व्यापत्तिः-मरणम् । २ रोदसी-द्यावापृथिव्यौ । ३ विपरीता भवति ।

यहिः । वभार भूयसीं देव-स्लामन्तर्मनसं पुनः ॥८४॥ मातरः सत्यवत्याद्या, व्यपद्यन्त शुचाऽनया । न हि दावानलज्वालां,
 सहन्ते मालतीलताः ॥८५॥ चिदुराश्वासनावाक्यै-र्महापद्मार्तया च वः । देवः पाण्डुरियत्काल-मासीञ्जीवनमृतोपमः ॥८६॥
 कीर्तिर्यक्ययोद्भूता, स्वर्धुनीवाधुना तव । यावयन्ती भुवं देव !, हस्तिनापुरमभ्यगात् ॥ ८७ ॥ सख्यं मण्याः सुधा-
 याथ, सिताऽपि युगपत्तदा । अलम्भयदमित्राणां, मित्राणां च मुखानि सा ॥ ८८ ॥ तदानीं युग्मदीर्घैस्तैः, श्रुतरपि यशोजलैः ।
 देवस्तं निचिडं पाण्डुः, शोकरुद्धमपाकरोत् ॥ ८९ ॥ स पाण्डुना परित्यक्तः, सर्वः सुखविपर्ययः । साभिमान इवोर्वीशं,
 दुर्योधनमशिश्रियत् ॥ ९० ॥ न प्रियाङ्क न पल्यङ्के, न वने भवने च न । न स्थले न जले कापि, रतिमालम्बते स्म सः
 ॥ ९१ ॥ अथाम्येत्य तथाऽवस्थं, शकुनिस्तमभापत । धराधव ! तव व्याधि-राधिर्वा कोऽयमुत्कटः ? ॥ ९२ ॥ येन दावा-
 नलज्वाला-दग्धस्थाणूपमं वपुः । वहसे सहसाऽस्माकं, वृहि दंददहते मनः ॥ ९३ ॥ अथाम्ययत्त गान्धारी-तनयो दुर्न-
 रैकभूः । गर्भसहः सहायोऽसि, त्वं मातुल ! ममातुलः ॥ ९४ ॥ पश्य मां विफलारम्भं, कृत्वा जीवन्ति पाण्डुवाः । विरो-
 धिनि विधौ पुंगां, दृष्टैव स्युर्सेनोरथाः ॥ ९५ ॥ विपं पीयूषगण्डूषः, पश्य तेषामजायत । जातुपागारदाहोऽपि, पयोवाहजल-
 पुमः ॥ ९६ ॥ हिडम्ब-यक-किर्मीर-वधाडम्बरडिण्डिमः । भुर्भूषःस्वस्वयीरङ्गे, तेषां कीर्तिः प्रनृत्यति ॥ ९७ ॥ आजन्म
 विद्विषो ये ते, जीवन्तीत्यपि दुःसहम् । किं पुनर्जनितानन्दा, नन्दन्ति प्रतिपत्तनम् ॥ ९८ ॥ धुर्यो मर्माविधामेष, व्याधिर्मा
 वाधतेऽधिकम् । तदेतस्यागदंकारः, संप्रत्यप्रतिमो भव ॥ ९९ ॥

इत्युदीर्णमनःखेद-माकलशय सुयोधनम् । सदा दुर्नयदुर्गन्धो, गान्धारीवान्धवोऽभ्यघात् ॥ १०० ॥ त्वयि देवेन्द्र-
 शौण्डीर्या-चमन्तरि निहन्तरि । यमगोहाङ्गणारब्ध-ताण्डवान् विद्धि पाण्डवान् ॥ १०१ ॥ पाण्डवाः क्व ? भवान् भूमी-
 मण्डलाखण्डलः क्व च ? । कः साम्यं बहु मन्येत, खद्योतद्युतिमालिनोः ? ॥ १०२ ॥ यदूर्जितभुजेनेदं, त्वया साम्राज्यमर्जितम् ।
 शतांशेनापि तन्नासी-च्युधिष्ठिरमहीपतेः ॥ १०३ ॥ सावलेपास्तपःसूनो-राज्ञां ये नानुमेतिरे । तेऽपि भूपतयो जाता-स्त-
 वादेशवशंवदाः ॥ १०४ ॥ तन्न्येते हस्तिमल्लस्य, प्रतिमल्ला इव द्विपाः । एते च देवदेवाश्च-वान्धवाः सैन्धवाः पुरः ॥ १०५ ॥
 साम्परायिकसंचार-कृतार्थरथिनो रथाः । पत्तयश्चाप्युपानीत-वैरित्रातविपत्तयः ॥ १०६ ॥ चमूरमूदशी विश्वे, त्वदृते कस्य
 दृश्यते ? । तमोपहा रवेरेव, केवलं किरणावलिः ॥ १०७ ॥ श्रीरियं ते कृतार्थीस्यात्, पश्येयुर्येदि पाण्डवाः । दृष्टा मित्रै-
 रमित्रैश्च, संपत्संपन्निगद्यते ॥ १०८ ॥ गोकुलालोकनव्याजा-द्रुज द्वैतवनं वनम् । ततस्तत्र दशां शोच्या-मुपेतान् पश्य
 पाण्डवान् ॥ १०९ ॥ राजा राज्यव्युतान् भोगी, भोगैः काममपाकृतान् । ससैन्यो निष्परीवारा-नकृशोऽतिकृशाङ्गकान्
 ॥ ११० ॥ यदा वीक्षिष्यसे तांस्ते, तदा मोदिष्यते मनः । अन्याश्चित्रातपापाये, स्युर्धान्यस्य मुखे श्रियः ॥ १११ ॥ तेऽपि
 त्वामद्भुतश्रीकं, दृष्ट्वा म्लास्यन्ति निधितम् । व्यथन्ते पार्षणे चन्द्रे, दृष्टे दन्ता हि दन्तिनाम् ॥ ११२ ॥ यद्वीक्ष्यते विपक्षाणां,
 मानिभिः श्रीर्विपद्भूतैः । स एव मृत्युरेतेषां, मृत्युस्तु ननु जीवितम् ॥ ११३ ॥ अथ सत्यव्रतं वन्धो-रनपेक्ष्य शुभैस्त्व । साम-
 पावायुधं घत्तः, करे भीमार्जुनौ यदि ॥ ११४ ॥ ततो जानीहि संजातं, भूमण्डलमपाण्डवम् । महार्णवमिवानीकं, तव को

१ 'सुलश्रियः' प्रतिद्वय० ।

पाण्डवानां
 कथितो
 वृत्तान्तः
 प्रियंवदेन ॥

हि स्वल्पिष्यति ? ॥ ११५ ॥ तदिमं शकुनेर्मन्त्रं, कर्ण-दुःशासनावपि । शंभन्यावनुमेनाते, दुष्टात्मानो ह्यमी त्रयः ॥ ११६ ॥ ततोऽस्माच्छकुनेर्मन्त्रा-दुष्टाशयतया तथा । युष्मदन्तिकमागन्ता, कदाचन सुयोधनः ॥ ११७ ॥

एयं विभाव्य मनसा, सावधानतया भृशम् । युष्माभिः स्थेयमित्येत-दुक्तं चिदुरवाचिकम् ॥ ११८ ॥ चिदुरेणेदमाख्याय, यदाऽहं प्रहितः पुरा । इदं मया तदा पृष्टं, कुत्र ते सन्ति पाण्डवाः ? ॥ ११९ ॥ चिदुरेण समादिष्टं, पूर्वोऽह्नि नृप-संसदि । आयातैरेकचक्रान्त-शरैरावेदितं ह्यदः ॥ १२० ॥ एकचक्रास्थितैर्देव !, शुश्रुवेऽस्माभिरीदृशम् । पुरस्य निखिल-स्यास्य, दत्ताः प्राणाः पृथात्मजैः ॥ १२१ ॥ चिरं नन्दन्तु भूयोऽपि, राज्यं कुर्वन्तु पाण्डवाः । सूर्याचन्द्रमसौ याव-जीघन्त्वास्माकजीवितैः ॥ १२२ ॥ धन्या कुन्त्येय यत्कुक्षि-सरसीसरसीरूहैः । एभिः कृपाजपारामै-रामोदितमिदं जगत् ॥ १२३ ॥ पुरीप्राणहरः सोऽयं, पापपद्मवको बकः । अपरेणान्तरेणामून्, किं प्रसह्य निगृह्यते ? ॥ १२४ ॥ प्रतिपन्थी यथाऽस्माक-ममीभिर्लम्बितः क्षयम् । तथैषामस्मदाशीर्षि-र्विपक्षः क्षीयतां क्षणात् ॥ १२५ ॥ अहो ! अमीपां माहात्म्यं, वसेयुर्यत्र पचने । इतिर्न तत्र नानीति-र्न व्याधिर्न च विद्युवः ॥ १२६ ॥ न मारिर्न च दुर्भिक्षं, न च भीः परचक्रजा । केवलं सुखसंपद्भि-र्मोदन्ते सप्रजाः प्रजाः ॥ १२७ ॥ (युगम्) चरेयुर्यदि कान्तारे, प्रच्छन्ना अपि ते क्वचित् । तत्रापि पादपाः सत्यं, नित्यपुष्पफुल्लर्द्वयः ॥ १२८ ॥ अन्योन्यं कलहायन्ते, न शाश्वतिकैरिणः । दधते रससौन्दर्य-मन्यद्वन्द्वन्यफला-न्यपि ॥ १२९ ॥ अथ पृष्टो जनोऽस्माभिः, क्व ते संग्रति पाण्डवाः ? । तेनाप्याख्यायि ते भद्रा !, ययुर्द्वतवनेऽधुना ॥ १३० ॥

१ पण्डितमानिनौ । २ दुर्योधनसभायाम् ।

अथागमाम तेथिहै-र्यत्र ते सन्ति पाण्डवाः । पुलिन्ददृन्दमध्यस्थां-स्तांश्चापश्याम निश्वलाः ॥ १३१ ॥ सहकारतरोर्मूले,
वन्यमासनमुचमम् । प्रातस्तदा विमुक्ताधि-व्याधिस्तस्थौ युधिष्ठिरः ॥ १३२ ॥ न केवलं विनीतास्न-सुपासांचक्रिरेऽनुजाः ।
दूरं मुक्तान्यकर्तव्या, आरण्याः पशयोऽपि च ॥ १३३ ॥ पाण्डवेयसभावन्धो-रुजद्वारवर्तिनः । परावर्तत न च्छाया, तस्य
माकन्दभूरुहः ॥ १३४ ॥ तेषामद्भुतलक्षणि, स्वयं साक्षात्कृतान्यपि । अपि जिह्वासहस्रेण, को वर्णयितुमीश्वरः ? ॥ १३५ ॥
श्रुत्वेति पाण्डवोदन्तं, तदा जज्ञे सुयोधनः । मयीभिः खपितः किं नु ? , नीलिभिः किं नु रञ्जितः ? ॥ १३६ ॥
न विपण्यस्तदास्थानं, विमसर्ज चैरः सह । पुंसासुदित्वरे दुःखे, न किंचिदपि रोचते ॥ १३७ ॥ ततस्त्वमपि चारोकै-स्तत्र
तैस्तेः प्रियंवद ! । लक्षणैर्लक्षयेर्मह्यु, पाण्डवानां निवेशनम् ॥ १३८ ॥ आदिश्य चिदुरेणैवं, प्रहिवोऽहं हिताय वः ।
एकचक्रां पुरीं पश्यन्, क्रमेणात्र ममपिमम् ॥ १३९ ॥ नकुलं दन्दशूकेन, हरिणं हरिणारिणा । सह क्रीडन्तमालोक्य,
विज्जासिपमिहास्मि वः ॥ १४० ॥

इत्युक्तवन्तमत्यन्त-श्रीतस्तं पवनात्मजः । पप्रच्छ वर्तते राष्ट्रं, धार्तराट्ः कथं कथम् ? ॥ १४१ ॥ स किं
शास्त्यधुना धात्री-मनयेन नयेन वा ? । खेहात्तमनुरुध्यन्ते, भीष्म-द्रोणादयोऽपि किम् ? ॥ १४२ ॥ इति पृष्टो यथा-
दृष्टं, समाचष्ट प्रियंवदः । कुंरुन्धीतिरनीतिव, नैति राशि सुयोधने ॥ १४३ ॥ पितरीवानिवात्सल्यात्, प्रजाऽभ्युदय-
त्परे । संपद्भिः कुरवस्तस्मिन्, प्रशासति चकासति ॥ १४४ ॥ पुरुषार्थाः किलैकत्र, निवासस्पृहयालवः । नवे तत्र धरि-

१ अगच्छाम । २ ' स्तत्र ते यत्र पाण्डवाः इति प्रतित्रय० । ३ 'अस्मि' इत्यव्ययमहमर्थे । ४ 'कुरुनीतिरनी' प्रतिद्वय० ।

श्रीशे, न वाधन्ते परस्परम् ॥ १४५ ॥ स प्रज्ञामृतकुल्याभिः, सेचंसेचमनारतम् । अनपायमुपायद्रु-नादत्ते फलमुत्तमम् ॥ १४६ ॥
 आकर्णितभवन्मृत्यु-निराशीभूतमानसाः । भीष्माद्याश्चक्रिरे तेन, सर्वथाऽऽत्मवशंवदाः ॥ १४७ ॥ संप्रत्यावर्जितास्तेन,
 दानेन विनयेन च । प्राणैरपि समीहन्ते, ते विधातुं तदीप्सितम् ॥ १४८ ॥ आत्मानं मन्यते क्षोणि-पट्टखण्डाखण्डलोपमम् ।
 स यद्यपि तथाप्यन्त-र्भ्रमञ्चो बहते भियम् ॥ १४९ ॥ अर्जुनात्तरुनाज्ञोऽपि, स स्मृतार्जुनविक्रमः । भीतो मुञ्चति निःश्वासान्,
 कम्पते च मुहुर्मुहुः ॥ १५० ॥ वने वृकोदरं फापि, दृष्ट्वा स्मृत्वा वृकोदरम् । मृगव्यव्यापृतोऽप्याशु, स खिद्यति भयातुरः ॥
 १५१ ॥ स्वप्ने भीमार्जुनौ वीक्ष्य, द्रुतं जागरितो भयात् । स क्षोभं लम्भयत्येव, भृशं भानुमतीमपि ॥ १५२ ॥

इत्यारुण्य तपःसूनुः, प्रत्युवाच प्रियंवदम् । मद्विरा मद्र ! विज्ञाप्यौ, तौ तात-विदुरौ त्वया ॥ १५३ ॥ निखिलं
 युष्मदादिदं, ग्रहृष्टाः प्रतिशुभ्रुमः । नमस्यामथ भक्त्या वः, क्षोणीमिलितमौलयः ॥ १५४ ॥ खेहादापदमस्मासु, नैवाशङ्कि-
 तुमर्हथ । युष्मदाशीर्भिरस्माकं, रिपुर्न प्रभविष्यति ॥ १५५ ॥ कृकलासः कृतोच्छास-मारूढः शिखरं धृतेः । व्युत्पश्यन्
 सतिरस्कारं, भास्करस्य करोति किम् ? ॥ १५६ ॥ इति धर्मस्तुतः प्रीतः, समर्प्य प्रतिवाचिकम् । सत्कृत्य वन्यसत्कारै-
 र्विससर्ज प्रियंवदम् ॥ १५७ ॥

धार्ष्ट्यं तद् धार्तराष्ट्रस्य, श्रुत्वा श्रवणदुःसहम् । विहाय स्रैणमर्यादां, जगाद द्रुपदात्मजा ॥ १५८ ॥ छद्मना
 भेदिनीं जित्वा, कृत्वा मे केशकर्पणम् । दत्त्वा कान्तास्वासं च, रिपुर्नाद्यापि तृप्यति ॥ १५९ ॥ एवं वनेचरानस्मान्, येना-
 गत्य जिघांसति । निर्मर्यादा हाकृत्येषु, मत्सरच्छुरिताशयाः ॥ १६० ॥ देवि ! वन्ध्येव कुन्ति ! त्वं, नाऽऽसीरप्रसवा

किमु ? । पुत्रिणीनां त्रपांकारि, कथं क्लीवप्रहरभूः ? ॥१६१॥ अहो ! सुबाहवः पाण्डोः, दहनवोऽभिनवौजसः । पुरतः पश्यतां येषां, प्रिया केशेषु कृष्यते ॥ १६२ ॥ आर्यपुत्र ! तपःसूनुः, सत्यमेव त्वमुच्यसे । रियोः परिभवेऽप्येवं, क्षमा ते कथमन्यथा ? ॥ १६३ ॥ निकारं कुरुवंशोऽपि, संसहेत यदीदृशम् । तर्हि सा नाम निर्नामि, निर्ममञ्ज मनस्विता ॥१६४॥

यदि नाम वनकेशो, लेशतोऽप्यस्ति नात्मनः । किं दुनोति न ते चेतो, वन्दुदत्तापदप्यसौ ? ॥ १६५ ॥ स्रक्षमक्षौमोचिता येऽमी, वन्द्यवस्त्व भूधव ! । बल्कलानि वसानांस्तान्, किमु पश्यन्न लज्जसे ? ॥१६६॥ भ्रातरः सिन्धुरारोह-केलिदुर्ललिता हि ये । चरन्तः पादचारेण, त्वां व्यथन्ते न ते किमु ? ॥ १६७ ॥ वनेऽस्मिन् क्लिश्यते स्नेह-मोहिता वो हिताय या । देवी साऽपि न किं कुन्ती, तवोद्धोषयति कुधम् ? ॥१६८॥ निश्चिन्तोऽसि किमेवं त्व-मसावभ्येति ते रिपुः । उत्तिष्ठस्व ततः स्वामि-निधेहि दृशमायुधे ॥१६९॥ श्रतिज्ञाभङ्गभीतोऽथ, न त्वमुत्सहसे स्वयम् । इहायातमरिं हन्तुं, भीम-पार्थो तदादिश ॥१७०॥

अर्थनां द्रौपदीवाच-मिष्टामनुवदंस्तदा । भीमोऽभ्यधत्त देवास्ति, तवाज्ञैव ममार्गला ॥ १७१ ॥ तवादेशं वहन्मूर्ध्नि, पुराऽहं नाहनं रिपुम् । तं जिवांसुमिहाऽऽयातं, न सहिष्येऽधुना पुनः ॥ १७२ ॥ देव ! प्रसादितोऽसि त्व-मागतश्चेत्स दुर्मतिः । तदा मम गुरुर्न त्वं, न विधेयोऽप्यहं तव ॥ १७३ ॥ हस्तिनापुरसाम्राज्य-गर्वपर्वतमस्तकात् । लीलैव पराजित्य, पातयिष्यामि चिद्विषम् ॥ १७४ ॥ अथास्या भीमभारत्या-स्तदा वाचः किरीटिनः । विष्टुण्वत्यस्तमेवार्थं, भाष्यलीलायित्वं दधुः ॥ १७५ ॥

१ क्रियाविशेषणमेतत् प्रसूधातोः । २ तिरस्कारम् । ३ ' दत्तापदो ' इति प्रत्यन्तरपाठः । ४ अधीनः ।

एतास्तेषां गिरः श्रुत्या, वाचमूने युधिष्ठिरः । अभ्यधीयत युष्माभिः, धत्रवंशोचितं वचः ॥ १७६ ॥ परं ममानुरो-
 धेन, हायनानि क्रियन्त्यपि । बहुधाऽपि विराध्यन्तं, विषक्षं धन्तुमर्हथ ॥ १७७ ॥ वननासाग्रधौ पूर्णे, तीर्णे सत्यव्रते मया ।
 को युष्मानभ्यमित्रीणान्, स्वल्पित्यर्णयानि १ ॥ १७८ ॥ तदा भीष्माद्रणे भीमा-हुःशासनसमन्वितः । लब्धा दुर्यो-
 धनः कृष्णा-केशार्कणनिक्रयम् ॥ १७९ ॥ तद्दिदानीमितो गत्वा, सेव्यन्तां स्वैःसनाभयः । उल्लसत्तलीगन्धा,
 गन्धमादनभूमयः ॥ १८० ॥ निजश्रीगर्वितोऽराति-र्न दृश्येत तथा सति । वननागकृशांस्तेन, दृश्येमहि वयं न च ॥
 १८१ ॥ प्रत्यपघ्नन् भीमाद्या-स्तामागमग्रजन्मनः । अप्युल्लुण्ठधियां पुंसां, गुर्वादेशो नवाद्भुशः ॥ १८२ ॥

मावृ-श्रावृ-प्रियोपेतः, प्रतस्थेऽथ महीपतिः । उदात्तः सह यूथेन, यूथाधिप इव द्विपः ॥ १८३ ॥ वैरिवस्यन् स
 तीर्यानि, नमस्यंशारणान् मुनीन् । नाना चित्राणि पश्यंथ, ययौ पूर्वोत्तरां दिशम् ॥ १८४ ॥ क्रमानुवमतिक्रम्य, तटिनी-
 शैलसंकटात् । भूधरं स ययौ सार्धं, वन्द्युभिर्गन्धमादनम् ॥ १८५ ॥ नक्तमिन्दूपलोद्धान्तै-र्चारिभिर्यत्र पूरिताः । प्रायुषेण्यां
 तरङ्गिण्यः, शब्दश्रुतते ध्रियम् ॥ १८६ ॥ प्रियैरुपासितोपान्ता, यस्मिन्नादेशवर्तिभिः । विलासान् दधते तांस्ता-नीप्सता-
 नप्यरोगणाः ॥ १८७ ॥ तस्मिन् स्वादुफलश्लाघ्ये, भूरिनिर्झरशालिनि । वचन्धुर्वसतिप्रीतिं, पाण्डवेया निराधयः ॥ १८८ ॥
 सर्वर्तुऋगनीयानां, वनानां रागणीयकम् । तेषां विस्थितिमानिन्ये, तत्र शत्रुपराभवम् ॥ १८९ ॥ कुन्ती क्रियासु धर्म्यासु,
 तत्र व्याप्तमानमा । हस्तिनापुरराज्यस्य, न तस्मार मनागपि ॥ १९० ॥

विदित्वाऽथ समीपस्थ-मिन्द्रकीलं नगोत्तमम् । सव्यसाची महीभर्तुर्दर्शयासास विस्मितः ॥ १९१ ॥ देव ! यन्वित-
 रामिन्द्रः, क्रीडत्यत्र शचीसखः । इन्द्रकील इति ख्यातिं, ततः प्रापदसौ गिरिः ॥ १९२ ॥ खेचैर्व्योमगैरेव, खिन्नैश्छाया
 महीरहाम् । अत्राथोगामितिग्मांशौ, सेव्यन्ते सान्द्रशीतलाः ॥ १९३ ॥ वीक्ष्य स्वप्रतिमामन्य-स्त्रीशङ्काकुपिताः प्रिये । सुरीः
 प्रमादयत्यब्ज-चायुर्यत्राम्युक्तेषु ॥ १९४ ॥ असाधु-साधुपुत्राभ्यां, पितेवासौ दिवानिशम् । स्वयंकान्ते-न्दुकान्ताभ्यां, तापं
 शैत्यं च लभ्यते ॥ १९५ ॥ मध्येमणितदीक्रोडं, परिभ्राम्यन्नभोमणिः । नित्यं कन्दलयत्यस्मिन्, किंनरीणां मणिभ्रमम्
 ॥ १९६ ॥ तदस्मिन् युष्मदादेशा-दुपेत्य गुरुगह्वरे । आराधितचरीविद्याः, पुनरावर्तयाम्यहम् ॥ १९७ ॥ इत्यापृच्छथ नृपं
 कुन्ती, प्रणम्य विनयानतः । याज्ञसेनीं च संभाष्य, ययौ तस्मिन् धनंजयः ॥ १९८ ॥ गच्छतोऽस्य तपःसूनु-रङ्गुली-
 यक्रमहुलौ । तातल्यापितमाहात्म्यं, वलादेन न्यवेशयत् ॥ १९९ ॥

जिष्णुर्मणिमयं तस्मि-न्नहत्प्रासादमुत्तमम् । अद्राक्षीचर्कयन्नन्यं, भूधरोपरि भूधरम् ॥ २०० ॥ शशाङ्कोपलसोपानां,
 विरुचोत्पलशालिनीम् । उत्कृष्टोलजलां वापीं, सोऽपश्यत्तस्य वामतः ॥ २०१ ॥ तस्यां त्वात्मा गृहीत्वा च, विकचाम्भो-
 जसंचयम् । अर्चामानचं तस्यान्त-र्गत्प्राऽऽद्यस्य जिनेश्वितुः ॥ २०२ ॥ स्तुत्वा स्तोत्रैर्जिनं जिष्णुः, कृतवानष्टमं तपः ।
 तपो हि विहितं तीर्थं, भवेदिष्टार्थसिद्धये ॥ २०३ ॥ जिनवेश्मान्तिकेऽध्यास्य, पावनीमननीं क्वचित् । स परावर्तयामास,
 विद्योपनिषदं निजाम् ॥ २०४ ॥ प्रादुर्बभूवुर्भूयोऽपि, पुरतस्तस्य देवताः । किं कुर्म इत्यजल्पंश्च, को न भक्तेर्वशंवदः ?

१ सूर्यः । ० आराधितप्रायाः ।

॥ २०५ ॥ स्मृताभिः संनिधातव्यं, भवतीभिर्दुर्गतं मम । आहतो वः स्मरिष्यामि, मन्थने परिर्पन्थिनाम् ॥ २०६ ॥ इति
विज्ञाप्य सत्कृत्य, सर्वा विद्याधिदेवताः । उपकारोत्सुकाः कामं, विससर्ज धनंजयः ॥ २०७ ॥ (युगम्)

गतासु तासु पार्थोऽपि, शैललक्ष्मीदिदृक्षया । नन्दनोद्यानसत्रीचि, विजहार वने वने ॥ २०८ ॥ बाणभिन्नवपुः कश्चि-
धर्मसैरिभसंनिभः । निःशूकः शूकरस्तेन, दृष्टः संसुखमापतन् ॥ २०९ ॥ क्रुधाऽसौ ध्रुवमभ्येति, नृशंसो मञ्जिघांसया । एवं
विमृश्य सोऽधिज्यं, धनुष्मान् धनुरादधे ॥ २१० ॥ पार्थेन पोत्रिणः प्राण-मार्गोऽक्षेपि मार्गणः । दत्त्वा प्राणांस्तिरथापि,
तेन सोऽथ कृतार्थितः ॥ २११ ॥ आगतः शूकराभ्यर्णे, बाणग्रहणहेतवे । आयान्तं रौद्रमद्राक्षीत्, किरातं कंचिदजुनः
॥ २१२ ॥ सगुणं धारयन् धन्व, यमभ्रभङ्गमहुरम् । शरांश्च पंचपान् पाणौ, सोऽप्युपक्रोडमाययौ ॥ २१३ ॥ पार्थोऽथ
पश्यतस्तस्य, स्वर्णपुङ्खमनोरमम् । आददानो निजं बाणं, वभाषे तेन सौष्टवात् ॥ २१४ ॥ सौम्य ! वीक्षे तवाचार-माकार-
व्यभिचारिणम् । कान्यथा पुण्यमूर्तिस्त्वं ? , क्व च स्तैन्यममूढशाम् ? ॥ २१५ ॥ वरं वृणमिव प्राणां-स्त्यजन्त्युज्ज्वलबुद्धयः ।
न पुनर्जातु कर्मद-गाद्रियन्ते, मलीमसम् ॥ २१६ ॥ सदाचारसमीचीना, भिक्षा माधुकरी वरम् । अतिवाव्योऽप्यनाचार-
दूताहूता न तु श्रियः ॥ २१७ ॥ तन्मामकीनमारण्य-पशुशोणितपायिनम् । विपदिग्धशिखं नैनं, विशिखं हर्तुमर्हसि ॥ २१८ ॥
मयाऽसौ, कुरुचन्द्रस्य, तव द्रोहसमीहया । वराहराहुरागच्छन्, बुधेनेव निवारितः ॥ २१९ ॥ ततः स्वच्छन्दमाच्छिन्दन्,
बाणरत्नमिदं मम । हन्त प्रत्युपकारार्थ-मित्थं प्रक्रमसे किमु ? ॥ २२० ॥ रिपुव्यापादनपण-क्रीतं मित्रं भविष्यसि । इत्याशा

१ शत्रूणाम् । २ यमराजमहिपतुल्यः । ३ शूकरस्य । ४ ' मार्गोत्क्षेपि० ' प्रतित्रयपाठो न सम्यगाभाति । ५ अतिसुन्दराः ।

मम दूरेऽस्तु, प्रत्यर्थी प्रत्युताभवः ॥ २२१ ॥ अमुना संचरन्ते चे-द्वर्त्मना त्वाद्दशा अपि । पथिकस्तत् पथि न्याय्ये, को नाम भविता ? वद ॥ २२२ ॥ अथासि त्वममुं दिव्यं, वृषत्कमभिलापुकः । त्वन्मैत्रीसुखसाकाङ्क्षं, तत्किं प्रार्थयसे न माम् ? ॥ २२३ ॥ अर्थिनां प्रार्थनामङ्गं, विधातुं नास्मि शिक्षितः । पुण्यप्रागल्भ्यलभ्यो हि, त्वाद्दशः प्रणयी जनः ॥ २२४ ॥ यस्ते मुक्तापरापेक्ष-मिपोरेण हैठग्रहः । न ते स मामनिर्जित्य, निर्वाहमवगाहते ॥ २२५ ॥

इति व्याहृत्य विरतं, तं वीभत्सुरभाषत । उदीरितमिदं सर्व-मसत्यं सत्यवत्त्वया ॥ २२६ ॥ स्ववाणग्रहणे केय-मुपाल-म्भपरम्परा ? । लुम्पन्ति हन्त मर्यादां, दुर्जनाः सुजनेष्वपि ॥ २२७ ॥ दुर्जनः कालकूटश्च, ज्ञातमेतौ सहोदरौ । अग्रजन्मा-ऽनुजन्मा वा, न विद्मः कतरोऽनयोः ॥ २२८ ॥ मां चौरंकारमाक्रोशन्, क्रूरचेता मुहुर्मुहुः । भवितासि कथं मित्र-ममित्रः प्रकृतोऽमि यः ॥ २२९ ॥ का नाम पामरेणास्तु, संगतिर्मतिशालिनः ? । तमस्क्राण्डेन चण्डांशोः, सौहादं हन्त कीदृशम् ? ॥ २३० ॥ कलयामि न कालुष्यं, दुर्वाक्यैरिमैकैस्तव । किमारवैः शृगालाना-भिभारिः क्षुभ्यति क्वचित् ॥ २३१ ॥ एनमद्वाय शृद्धानि, पश्यतस्ते निजं शरम् । अस्ति दोर्दण्डयोः शक्ति-र्यस्यासौ मां निषेधतु ॥ २३२ ॥ न नरेन्द्रो न देवेन्द्रः, खेचरे-न्द्रोऽपि नो पुरः । त्वय्यप्यधिज्यतां विभ्र-त्रपते हन्त मे धनुः ॥ २३३ ॥

अथाऽऽह शबरस्वामी, सौम्य ! मिथया प्रगल्भसे । फणिनः किं फणाटोपः, कुर्यात् खगपतेः पुरः ? ॥ २३४ ॥ तत्तिष्ठ सौष्ट-

१ शरम् । २ अन्यपेक्षारहितं यथा स्यात्तथा । ३ 'स्वयंमहः' प्रत्यन्तर० । ४ इति ज्ञातं मया इत्यर्थः कर्तव्यः, अन्यथा 'ज्ञातावेतौ' इति पाठः स्यात् । ५ सिंहः । ६ गरुडस्य ।

वमिदं, मा त्याक्षीर्मयि योद्धरि । इति जल्पन्नल्पौजाः, संदधे शवरः शरम् ॥ २३५ ॥ वलिगतं फाल्गुनोऽप्यस्य, पश्यन्
 वाणाग्नेने ग्रनैः । रोपमारोपयांचक्रे, किरिशोणितशोणितम् ॥ २३६ ॥ अखर्वमौर्वीटंकारः, साहंकारस्तयोस्ततः । विडम्बित-
 गुगावर्तः, प्रावर्तत रणो महान् ॥ २३७ ॥ निपादि-सादिभीमेन, निःसीमेन समेयुषा । तदा गजाश्वघृन्देन, पुलिन्दः पर्यवार्यत
 ॥ २३८ ॥ यावत् प्रतिभटं वाणान्, मुञ्चता सव्यसाचिना । तस्य क्षणादनीकस्य, दिदिशे कान्दिशीकता ॥ २३९ ॥ पार्थ-
 वाणाङ्किताः सैन्या, व्यावर्तन्ते स्म ते यदा । तदाऽसौ दर्शयामास, युद्धकौशलमात्मनः ॥ २४० ॥ तदानीं द्रष्टुकामानां,
 धिमानैव्योमचारिणाम् । व्योमभोगतडागोऽभृत्, संकुलः कमलैरिव ॥ २४१ ॥ वारंवारमजायन्त, तेनार्धपथखण्डिताः । पत्रिणः
 श्वेतंवाहस्य, निःस्वस्येव मनोरथाः ॥ २४२ ॥ अस्मार्पीदह्नमाग्नेय-मर्जुनः स्फूर्जदूर्जितम् । दावानलमयो येन, सर्वतोऽजनि
 पर्यतः ॥ २४३ ॥ अह्नमाह्वत् किरातोऽपि, वारुणं तन्निवारणम् । प्राष्टपेव जलासारै-र्येनाद्रिनिखाप्यत ॥ २४४ ॥ शस्त्रैरस्त्रैश्च
 दुर्वार-मवधार्य तमर्जुनः । धनुर्विहाय बाहुभ्यां, योञ्जुं क्रुद्धः प्रचक्रमे ॥ २४५ ॥ विमुच्य चापमुत्तालः, पुलिन्दोऽपि कला-
 निधिः । निपुद्धयुद्धतारम्भ-मारंभे कपिकेतुना ॥ २४६ ॥ मदोत्कटभुजास्फोट-स्वसंस्तवपीवरैः । अत्रुटन्नद्रिकूटानि,
 तयोश्च रणैर्दुरैः ॥ २४७ ॥ दन्तघातानिव तदा, ददतौ तलहस्तकान् । कुञ्जराविव रेजाते, तौ किरात-किरीटिनौ
 ॥ २४८ ॥ पूर्वकायोन्नतैर्मह-युद्धमत्सुद्धतं तयोः । आसनोत्थायमालोकि, गर्णैर्दिविपदां दिवि ॥ २४९ ॥ अथावसरमासाद्य,
 तमुपादाय पादयोः । मूर्धानं परितः पार्थो, भ्रमयामास लीलया ॥ २५० ॥ शिलायां यावदेकस्या-मास्फालयति फाल्गुनः ।

१ शरम् । २ अर्जुनस्य । ३ बाहुयुद्धम् । ४ संस्तवः-परिचयः । ५ रणमेधेः ।

तमेव तावद्राक्षी-दिव्याकारधरं पुरः ॥ २५१ ॥ इन्द्रजालमिदं किंश्चि-दिति विस्मितमानसम् । किरीटिनमभाषिष्ट,
सोऽत्तिहृष्टः कृताञ्जलिः ॥ २५२ ॥ तव शौर्यपरीक्षार्थं, मया मायेयमाहिता । वरं वृणीष्व तुष्टोऽह-ममुना विक्रमेण ते ॥ २५३ ॥
प्रसाध्य निधाः प्रज्ञप्ति-प्रमुखाः प्राप्तवैभवम् । अवैहि मां विशालाक्ष-तनयं चन्द्रशेखरम् ॥ २५४ ॥ सापदः सुहृदः
कार्ये, त्वदन्तिकमुपागमम् । तप्तस्य विष्टपस्याथे, क्षीरोदमिव वारिदः ॥ २५५ ॥ आस्तां वरस्तावदयं, समये प्रार्थयिष्यते ।
कार्यं वृहीति पार्थेन, स पृष्टः पुनरभ्यधात् ॥ २५६ ॥

इतोऽस्ति पुरमभ्यर्णे, वैताड्यगिरिमण्डनम् । अवनीचनितारत्न-नूपुरं रथनूपुरम् ॥ २५७ ॥ तत्र शत्रुमुग्गाक्षीणां, क्षपि-
ताखिलमण्डनः । नमेरभवदार्म्नाथे, नाक्षा विद्युत्प्रभो नृपः ॥ २५८ ॥ तस्याभूतां सुतो तीव्र-तेजसौ विपुलौजसौ ।
इन्द्राभिधस्तयोराधो, विद्युन्माली तथाऽपरः ॥ २५९ ॥ संस्थाप्येन्द्रं निजे राज्ये, स्वाराज्यसुहृदि स्वयम् । कनिष्ठं यौव-
राज्ये च, प्रव्रज्यामाददे नृपः ॥ २६० ॥ चिरत्नानां यतीनां च, भूपतीनां च वर्त्मना । मुनीन्द्रश्च नरेन्द्रश्च, प्रपेदाते परं
पदम् ॥ २६१ ॥ इन्द्रो न नाम नास्त्रैव, संपदाऽपि बभूव सः । सर्वे तत्रेन्द्रपर्यायाः, प्रायुज्यन्त जनैस्ततः ॥ २६२ ॥
इन्द्रेण सर्वथा त्यक्तां, युवराट् यौवनोद्धतः । कृपथेव समादत्त, सादरं दुर्विनीतताम् ॥ २६३ ॥ गृहाण दारान् पौराणां,
मर्गस्वानि मुपाण च । पुपाण च महापीडां, स पुरीमित्युपाद्रवत् ॥ २६४ ॥ ततः पौरैरुपालब्धः, संतप्तैर्नीतिवत्सलः । कृत्वै-
कान्ते कनीयांसं, क्षोणीपतिरशिक्षयत् ॥ २६५ ॥ समजायत वैराय, तस्मिञ्छिक्षाऽपि दुमेदे । विपाय किं न पीयूष-मपि
१ वंशे । २ स्वर्गसदृशे । ३ पुरातनानाम् ।

किताता-
जुनयो-
युद्धम् ।
किरातेन
दिव्याका-
रेण कथित
इन्द्रराज-
वृत्तान्तः ॥

स्यात् पन्नगेऽर्पितम् ? ॥ २६६ ॥ अथ युक्त्वा पुरीं कोपा-दुरात्मा तस्थिवान् बहिः । निजवंशनभश्चन्द्र-भिन्द्रमुच्छेत्तुमि-
 च्छति ॥ २६७ ॥ निवातकवचा नाम, खरदूपणवंशजाः । राक्षसाः सुहृदस्तस्य, सुवर्णपुरवासिनः ॥ २६८ ॥ भूयांसस्ते
 बलीयांसः, कृतान्तादप्यभीरवः । ततो लोकेन सर्वेण, कीर्त्यन्ते कालकेतवः ॥ २६९ ॥ तालुन्येकपदे विद्धे, समं पाणि-
 तलेन यत् । विपद्यन्ते निगद्यन्ते, तेन ते तलतालवः ॥ २७० ॥ नित्यं युतस्तैर्दोःप्रौढै-वैताढ्याभ्यर्णवर्तिभिः । समास्कन्द-
 त्यवस्कन्दै-र्विद्युन्माली स्वमग्रजम् ॥ २७१ ॥ संकन्दनस्तदाक्रान्ता-वनलंभूष्णुदोर्वलः । भीतभीतस्सदैवास्ते, पिहितैः
 पुरगोपुरैः ॥ २७२ ॥ इन्द्रः सोपद्रवं राज्य-माकलय्य कलानिधिः । अन्ययुक्लु युधं नाम, नैमित्तिकशिरोमणिम् ॥ २७३ ॥
 अमी दुर्वास्दोर्वीर्या, दुर्जया मम वैरिणः । कथंचनापि जीयेरन्, यदि तद्भद्र ! कथ्यताम् ॥ २७४ ॥ ज्ञानेनालोक्य सोऽप्याह,
 देवामी तव शत्रवः । विजीयन्तेऽर्जुनेनैव, नैव चान्येन केनचित् ॥ २७५ ॥ नास्त्येव तत्समो धन्वी, त्रैलोक्येऽपि विलोक्य-
 ताम् । यथापाद्युगपद्याय-दमित्रं स्युः पतत्रिणः ॥ २७६ ॥ विद्याः प्रसादयन्नद्रा-विन्द्रकीलेऽस्ति सोऽधुना । प्रार्थ्यतां
 प्रार्थनाशूर-स्तद्रत्वा प्रथयोज्ज्वलम् ॥ २७७ ॥ इत्याख्यातवस्तस्य, कृत्वा सत्कारमादरात् । मामभ्यर्णस्थितं स्नेहा-ब्याह-
 रत् खेचरेश्वरः ॥ २७८ ॥ सखे ! खेदापनोदाय, यतस्वार्जुनमानय । पुंस्कुञ्जरेण तेनारी-नुन्मूल्य तरुनिव ॥ २७९ ॥
 किं चार्जुनेन सौजन्य-मस्त्येव तव पैतृकम् । प्राक्पाण्डुना विशालाक्षो, बद्धस्ते मोचितः पिता ॥ २८० ॥ इति त्वां मित्र-
 कार्यार्थं, पार्थ ! सोऽहमुपस्थितः । तदेहि देहि भूयोऽपि, राज्यभिन्द्रस्य पैतृकम् ॥ २८१ ॥ इदं च यत्तवोद्दीप्त-मङ्गलीय-

रुमहुलौ । विशालाक्षस्य पाण्डोश्च, तत्प्रीतेः प्रतिभूमिथः ॥ २८२ ॥ ततः पाण्डुमहाराज-कृतामुपकृतिं पराम् । सहस्रशो विशालाक्षः, रुथयामास संमदि ॥ २८३ ॥ सन्ति मे व्रणसंरोह-विहायोगमनादयः । अहुल्याभरणस्यास्य, प्रभावानुभवा मुहुः ॥ २८४ ॥ तदस्य रूपनाम्नोभिः, कुरु दिव्यौषधैरिव । निजाङ्गे गुणमाणिक्य-रोहण ! व्रणरोहणम् ॥ २८५ ॥ इत्युक्त्वा निरते तस्मिन्-द्रस्ययः कपिकेतनः । ज्येष्ठवन्धुमिवाश्लिष्य, खेचरेन्द्रमवोचत ॥ २८६ ॥ (युग्मम्)

आज्ञा युधिष्ठिरस्येव, तथापि ज्येष्ठवान्धव ! । परोपकारसुरभि-मौलिमालयायतां मम ॥ २८७ ॥ एतच्च वेत्ति यत् पूर्वं, प्रस्थितस्य वनं प्रति । अर्पयित्वेदमर्थस्य, पाण्डुस्तातः समादिशत् ॥ २८८ ॥ अहुलीयमिदं वत्स ! विशालाक्षेण मेऽर्पितम् । महाप्रभाजमेतद्धि, सदा दध्याः स्नसंनिधौ ॥ २८९ ॥ अत्र चागच्छतः क्षिप्त-मार्थेणापि ममाहुलौ । कनीयसि गरीयस्यो, ज्यायसां प्रेमसंपदः ॥ २९० ॥ विशालाक्षस्य पाण्डोश्च, द्वयोरपि तयोस्ततः । निष्प्रत्यूहमयं खेहः, संतानमनुवर्तताम् ॥ २९१ ॥ इत्युक्त्वा निरतं भूत्वा, स्यन्दने सारथिः स्वयम् । रूढव्रणगणं पार्थ-मनैपीचन्द्रशेखरः ॥ २९२ ॥

अनुद्ध्यातं सुखेनाशु, रथेन मरुता पथि । स गच्छन् दर्शयामास, वैताडयं सव्यसाचिनः ॥ २९३ ॥ स एष भरत-क्षणेः, सीमन्तः पुरतो गिरिः । मुदा विद्याधरीवृन्दै-स्तद्वशो यत्र गीयते ॥ २९४ ॥ पञ्चाशद्योजनी पिण्ड-स्तदर्थं च समुच्छ्रितः । त्वद्यशोराशिविशदः, सैष राजति रजितः ॥ २९५ ॥ गतायां दशयोजन्या-मूर्ध्नि श्रेण्यावुभे शुभे । अभितः शैलमासाते, दशयोजननिस्तृते ॥ २९६ ॥ इमां च दक्षिणश्रेणिं, वेगतो वयमागताः । रथो रथाङ्गवाहुभ्यां, पश्याश्लिष्यति काश्यपीम् ॥

१ गुणरत्नाना रोहणाचल । २ पुत्रपौत्रादिपराम् । ३ रजतमयः रूप्यमयः इत्यर्थः ।

२९७ ॥ अयं पन्थाः पृथाद्वनो !, प्रयाति रश्मन्पुरम् । अस्ति वास्तोष्पतिर्यत्र, त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ॥ २९८ ॥ अयं वामः पुनः पन्था-स्तद्रिपूनुपतिष्ठते । सन्ति येपूद्धता योद्ध-मुद्धतास्तलतालचः ॥ २९९ ॥ अथाऽऽह पार्श्वः सोत्कण्ठं, प्रतिपन्थिपु मे मनः । मुखमेषामनलोक्य, नेवेन्द्रं द्रष्टुमुत्सहे ॥ ३०० ॥ तच्चन्द्रचूड ! यत्रैते, तत्रैनं स्यन्दनं नय । यथा जानामि ते हन्त !, कियन्तः सन्ति शत्रवः ॥ ३०१ ॥ ऊच्ये चन्द्रावतंसोऽथ, तत्र किं गमनेन ते । प्रतिपथाः परोलक्षा-स्त्वं तु बाहुपरि-च्छद्रः ॥ ३०२ ॥ यदा प्रत्यर्थितेन्ये स्याः, समुद्रे सक्तुमुष्टिवत् । अरण्यरुदितप्राया-स्तदा स्युर्नो मनोरथाः ॥ ३०३ ॥ इन्द्रादिष्टामधिष्ठाय, ध्वजिनीं तत् कपिष्वज ! । शत्रून्नुच्छेत्नुमागच्छे-र्मन्त्रस्तावदयं मम ॥ ३०४ ॥ अर्जुनः पुनरप्यूच्ये, किं चमूगिरमून् प्रति । भिनत्ति कुम्भिनां कुम्भा-निभारिः किं परिग्रहः ? ॥ ३०५ ॥

खेचरस्तदवष्टम्भ-मुदितोऽथ रथं ततः । नुनोद यत्र शौण्डीर्य-केतवः कालकेतवः ॥ ३०६ ॥ दृढं क्वचितास्ते च, गृहीतविविधायुधाः । सन्ध्यसाचिनमायान्तं, पश्यन्तो जगदुर्भिधः ॥ ३०७ ॥ रथोऽभ्येति यदैन्द्रोऽयं, चन्द्रशेखरसारथिः । आहूतः पुरुहूत्तेन, पार्श्वस्तत्पुत्र्युधमागतः ॥ ३०८ ॥ पञ्चत्वमस्मादस्माकं, मुहुर्भौहूर्तिकैरहो । आदिष्टमिति नो माति, हास्यमा-स्ये प्रसृत्वरम् ॥ ३०९ ॥ अहौः शतैथ निःशेषै-रशेषेण शुजौजसा । सर्वैश्छन्नप्रयोगैथ, शत्रुमेतं निशुम्भत ॥ ३१० ॥ इत्या-लोच्य प्रहर्तुं ते, प्रावर्तन्त धनंजयम् । वाणैः फणैरिवोत्फालै-र्वनतेयमिवाह्वयः ॥ ३११ ॥ तदा तेषामनीकेषु, रसन्ति स्म समन्ततः । रणतूर्याणि कीनाश-प्रवेशपटहा इव ॥ ३१२ ॥ तरणैः किरणश्रेणिं, ते चन्दीचक्रिरे शरैः । तांस्तु च्छिच्चा विस-

च्छेदं, मोचयामास फाल्गुनः ॥ ३१३ ॥ स्थित्वा स्थले जले व्योम्नि, तेऽयुष्यन्त यथा यथा । तान् रथावस्थितः पार्थः,
प्रतीयेप तथा तथा ॥ ३१४ ॥ किं सारथिमथो रथान्, रथिनं वा महारथम् । वर्णयामः क्रिमेतेषां, मुह्यन्ति स्मेति
न्नेचराः ॥ ३१५ ॥ कपिकेतुः पुनर्लक्ष्मी-शुपेन्द्रं नेतुमुत्सुकः । रथेन मन्दरेणेष, ममन्थ समरार्णवम् ॥ ३१६ ॥ वयो
मयुरमल्पीयः, परं चारिषु पौरुषम् । पश्यन् पार्थकुमारस्य, मुमुदे चन्द्रशेखरः ॥ ३१७ ॥ चलन्तः पार्थमनसा, सांयुगी-
नपदक्रमाः । वालिनो रेजुरिन्द्रस्य, जयश्रीस्निग्धवन्धवः ॥ ३१८ ॥ प्रत्येकं विशिखांश्छिन्द-ब्रैकोऽपि कपिकेतनः ।
सेऽभूच्च युधि यावन्त-स्तावान् वा दृढशे स तैः ॥ ३१९ ॥

शुक्ता यथा तथा बाणा, नैतत्राणापहारिणः । पार्थोऽतस्तान्न चिक्षेप, तांश्छिन्देद द्विषां पुनः ॥ ३२० ॥ न कृता
दक्षिणेर्मणो, दुष्कर्माणः किरीटिना । ततः सर्वाभिसारेण, जञ्चुस्ते जितकाशिनः ॥ ३२१ ॥ एकत्र पिण्डितान् शत्रून्,
वीक्ष्य प्रहरतो मुहुः । पार्थः किञ्चिदिवौत्सुक्या-दबोचच्चन्द्रशेखरम् ॥ ३२२ ॥ प्रगल्भयुद्धयो योद्धु-मलंकर्माणचाहवः ।
शत्रवो दुर्जया ह्येते, तद्रथं बालय क्षणात् ॥ ३२३ ॥ सोऽप्यभापत कौन्तेय !, तवैतन्नोचितं वचः । ऐन्द्रोऽरिविधनिस्तन्द्रः,
सांयुगीनो रथो ह्ययम् ॥ ३२४ ॥ अभ्यस्तमस्य चक्राभ्यां, भ्रूमेराक्रमणं पुरः । रणकर्मविपश्चिञ्चां, पथात् न कदाचन ॥

१ युद्धनिपुणपदक्रमाः (२. ॐ अत्र ' पार्थोऽपि तान् निचिक्षेप चिच्छेद द्विषतां पुनः । ' इति गद्यपाण्डवचरितकृतः पाठो
युक्तः प्रतिभाति । ३. दक्षिणे ईर्माणि प्रणानि येषां ते । ४. Xदृढमुष्टयः)

* इयं टिप्पणी न सम्यक् प्रतिभाति । X जयशालिनः इत्यर्थः सम्यक् प्रतिभाति ।

३२५ ॥ मन्येऽरीणां विधेयानि, भागधेयानि सांप्रतम् । यत्त्वं युद्धयुरीणोऽपि, रणाद्वालयसे रथम् ॥ ३२६ ॥ पार्थोऽवादी-
 दहो नाहं, कालं कंचिदपि क्षमे । तवायमञ्जलिर्वदो, रथं वालय वालय ॥ ३२७ ॥ कर्णजाहं न गाहन्ते, यद्वा तेऽमूर्गिरो
 मम । वरेण प्राक्प्रदत्तेन, रथो व्यावर्त्यतां रणात् ॥ ३२८ ॥ इत्युक्तः सोऽथ कृष्णास्यः, स्थन्दनं तं न्यवर्तयत् । ते चानु-
 यदिकास्तस्य, जैत्रंमन्या दधाविरे ॥ ३२९ ॥ जयश्रीवह्नुभंमन्या, मुखाग्रन्यस्तपाणयः । ते क्ष्वेडो युगपच्चक्रुः, कृतान्ताह्वान-
 संनिभाम् ॥ ३३० ॥ स्मृत्वा द्रोणार्पितं मन्त्र-मनेकविशिखप्रह्वः । वाणः प्राणहरस्तेपां, मुमुचे सव्यसाचिना ॥ ३३१ ॥
 एकस्मादप्यथैतस्मात्, स्फुलिङ्गा इव पावकात् । यावद्विद्वेपि निर्जग्मुः, प्रेङ्खत्पुह्वाः शिलीमुखाः ॥ ३३२ ॥ युगपच्चलितास्ते
 च, ताल्क्ष्नि सह पाणिभिः । अरीणां लीलया भिच्चा, निर्ययुर्जीवितैः सह ॥ ३३३ ॥ शरैराशनिहताः पेतु-र्भुवि ते पर्वता इव ।
 पपात पुण्यवर्षं च, पार्थमूर्ध्नि नमोऽङ्गणात् ॥ ३३४ ॥ तदत्यद्भुतमालोक्य, श्रुत्वा च दिवि दुन्दुभिम् । बभार सारथिः फुल्ल-
 त्पुण्डरीकमिवाननम् ॥ ३३५ ॥ साधु साधु महाबाहो !, धनंजय ! चिरं जय । एते प्रत्यर्थिनः प्रौढा, लीलयैव त्वया
 जिताः ॥ ३३६ ॥ इत्यानन्दपरः पार्थ-मभिनन्दन् पुनःपुनः । आलिलिङ्ग स सर्वाङ्गि-मुन्मीलत्पुलकाङ्कुरः ॥ ३३७ ॥ (युगम्)
 अथ व्योम्नि विमानेन, हर्षादायान्तमन्तिके । वासवं दर्शयामास, सारथिः पाण्डुसूनवे ॥ ३३८ ॥ दिष्ट्या दृष्टिमितो
 देहि, सखेचरपरिच्छदः । संग्रामकौतुकादेति, पुरतस्ते पुरंदरः ॥ ३३९ ॥ रथस्य एव पार्थस्तं, प्रीतः प्रत्युद्ययौ दृशा ।

१ कर्णमूलम् । २ गर्जनाम् । ३ यावन्तो विद्वेषिणस्तान्वतो वाणाः । * अशनिः-वज्रम् । ४ 'शरासनिहिताः' इति क्वचि-
 त्पाठः । ५ इन्द्रं नृपम् ।

कृत्वा निमानमानन्त्रं, तमिन्द्रोऽप्यध्यरोहयत् ॥३४०॥ पाण्डवं प्राग्दशा पीत्वा, सखेहसुपगूह्य च । निवेश्य चासनस्यार्धे, स
चद्वाञ्जलिरभ्यधात् ॥३४१॥ तत्रैतस्योपकारस्य, मा भून्मे प्रत्युपक्रिया । उपकर्त्तरि दुःस्थे हि, भवेत् प्रत्युपकारिता ॥३४२॥
तत्रोपश्लोकानाकाक्यं, किं ब्रूमः ? किं त्वतः परम् । इदं राजन्यममी प्राणा, व्यापार्यन्तां यहच्छया ॥ ३४३ ॥ नेत्रोत्सवाय
पौराणां, त्वमेहि रथन् पुरम् । सेचरीमङ्गलाचारः, संस्तुतोऽस्तु तवाधुना ॥ ३४४ ॥ समानवयसं वीक्ष्य, पाण्डुना ते
घनंजयः । भक्तिभारनमन्मूर्धा, सप्रश्रयमवोचत ॥३४५॥ तातेन पाण्डुनै(ने)त्राहं, भवद्भिः परवानिह । केवलं यातुधानानां,
राजधानीं ममाधुना ॥ ३४६ ॥ प्रसिद्धं सिद्धकूटं च, द्रष्टुमस्ति कुतूहलम् । इति विज्ञाप्य विनयी, पार्थस्तूष्णीकतां दधौ
॥ ३४७ ॥ (युग्मम्) हुंकारेण ततः श्रेयं, निमानं गगनाधना । इन्द्रः श्रीतिपरोऽनादी-त्रिंवातकवचद्रुहम् ॥ ३४८ ॥
अत्रस्था पर्यवस्थात्-सार्थेऽघः पार्थ ? वीक्ष्यताम् । त्वया छत्रेषु भग्रेषु, छाया शुभ्रैर्विधीयते ॥३४९॥ रेणवश्चन्दनायन्ते, शोणितं
कुङ्कुमायते । रूढेनापि त्रयाऽरीणां, दत्तमङ्गप्रसाधनम् ॥ ३५० ॥ सुखकृत्वं प्रतीपोऽपि, यत्ते शत्रून् प्रिया इव । शिवाः
श्लिष्यन्ति जुम्बन्ति, दारयन्ति नखैरपि ॥ ३५१ ॥ असौ हहा ! कुसंसर्गा-त्रिसर्गसलाशयः । गतः परासुतां वत्सो,
चिद्युन्माली दुनोति माम् ॥ ३५२ ॥ भवत्यपेया पीयूष-गर्गरी गरसङ्गिनी । खत्रं तु पुष्पसंसर्गा-दारोहति शिरः सताम्
॥ ३५३ ॥ इदं हिरण्यहर्षिकं, सुवर्णपुरमग्रतः । वयं यत्र स्थितैरेतै-सुहृद्सुहृत्पटुताः ॥ ३५४ ॥ युद्धोपाध्याय ! शत्रूणां,
स्त्रियः शोकं त्रयाऽधुना । अर्थापिताः पुरस्तारैः, पूत्कारैर्गुणयन्त्यमूः ॥ ३५५ ॥ काश्चिच्चिकुरसंभार, श्रोत्यन्ति सुहृद्सुहृः ।

१ निगतकवचस्य राक्षसस्य शत्रुम्-अर्जुनमित्यर्थः । २ प्रतिपक्षसमूहे ।

काथिप्रतिक्षणं वक्षः-कुट्टिमं कुट्टयन्ति च ॥ ३५६ ॥ क्षिपन्ति दूरमश्रूणि, हारमुक्ताथ काथन । मन्यन्ते च दुक्कलानि, प्रतिकूलानि काथन ॥ ३५७ ॥ त्यत्थुरग्रा द्विषां क्षिप्रं, लग्नाच्छिन्दन्तु कंधराम् । कथं कुचस्थले तासां, लुल्लुपुः पत्रवल्लीराम् ? ॥ ३५८ ॥ वयं वेगाद्विमानस्य, वैमनस्यविनाशकृत् । अर्हचैत्याश्रितं वत्स !, सिद्धकूटमुपागताः ॥ ३५९ ॥

अथोत्तर्य विमानेभ्यः, सर्वे श्रद्धालुचेतसः । तत्र शाश्वततीर्थेशं, वर्धमानं ववन्दिरे ॥ ३६० ॥ दुष्प्रापं दर्शनं मत्वा, विशेषाञ्जिनमर्जुनः । स्वात्रानन्तरमानर्चं, तुष्टाव च मुहुर्मुहुः ॥ ३६१ ॥ गङ्गाभ्युविमला तस्य, जिनोपासनवासना । पाप-पङ्कमपाकर्तु-मपुण्यात् प्रभविष्णुताम् ॥ ३६२ ॥ पुनर्विमानमारुह्य, कीर्त्यमानोऽथ वन्दिभिः । उत्क्षिप्तकेतनां पुष्प-प्रकराश्रित-तचत्वराम् ॥ ३६३ ॥ उत्तोरणां रणचूर्या, सूर्यप्रतिनिधिद्युतिः । पार्थः खेचरराजस्य, राजधानीमुपाययौ ॥ ३६४ ॥ युग्मम् ॥ सानन्दैः खेचरीवृन्दै-लजाक्षेपपुरःसरम् । पीयमानाङ्गलावण्यः, स सौधद्वारमागमत् ॥ ३६५ ॥ प्रसृतोल्लुल्लुक्छोलं, लोलाशीभिः किरीटिनः । प्रवेशमङ्गलाचारं, चकारेन्द्रप्रिया स्वयम् ॥ ३६६ ॥ स्वयं सिंहासनासीन-स्तं कृत्वोत्सङ्गसङ्गिनम् । वासवः कारयामास, पुरः संगीतमङ्गलम् ॥ ३६७ ॥ स चिरात् खेचरास्त्राणि, किरीटं कवचं तथा । तदा प्रदाय पार्थाय, स्वं कृतार्थमग्न्यत ॥ ३६८ ॥ अग्रजः सर्वपुत्राणां, मम स्रुतसौ जनैः । ज्ञातव्य इति सर्वत्र, घोषयामास वासवः ॥ ३६९ ॥ कंचित् कालमिहैव त्वं, तिष्ठ लक्ष्मीं कृतार्थयन् । पार्थमभ्यर्थयांचक्रे, तदेति त्रिदशेश्वरः ॥ ३७० ॥ ओमित्युक्त्वा कनी-योभि-र्चान्यवैरिव तत्सुतैः । सानन्दोऽस्य पुरे जिष्णु-विजहार यदृच्छया ॥ ३७१ ॥

१ ऊर्ध्वीकृतध्वजाम् । २ सूर्यसदृशकान्तिः ।

कृत्वा विमानमामन्त्रं, तमिन्द्रोऽप्यव्यरोहयत् ॥३४०॥ पाण्डवं प्राग्दशा पीत्वा, सखेहमुपगृह्य च । निवेदय चासनस्यार्थे, स
चद्राडलिरग्न्यघात् ॥३४१॥ तवैतस्योपकारस्य, मा भून्मे प्रत्युपक्रिया । उपकर्त्तरि दुःस्थे हि, भवेत् प्रत्युपकारिता ॥३४२॥
तवोपश्लोकनावाक्यं, किं द्रूमः ? किं त्वतः परम् । इदं राज्यममी प्राणा, व्यापार्यन्तां यदृच्छया ॥ ३४३ ॥ नेत्रोत्सवाय
पौराणां, त्वमेहि रथन्तु पुरम् । खेचरीमङ्गलाचारः, संस्तुतोऽस्तु तवाधुना ॥ ३४४ ॥ समानवयसं वीक्ष्य, पाण्डुना ते
धनंजयः । भक्तिभारनमन्मूर्धा, सप्रश्रयमवोचत ॥३४५॥ तातेन पाण्डुर्नै(ने)वाहं, भवद्भिः परवानिह । केवलं यातुधानानां,
राजधानीं ममाधुना ॥ ३४६ ॥ प्रसिद्धं सिद्धकूटं च, द्रणुमस्ति कुतूहलम् । इति विज्ञाप्य विनयी, पार्थस्तूष्णीकतां ददौ
॥ ३४७ ॥ (युगम्) हुंकारेण ततः प्रेर्य, विमानं गगनाधना । इन्द्रः प्रीतिपरोऽवादी-न्निवातकवचद्रुहम् ॥ ३४८ ॥
अनस्था पर्यवस्थावृ-त्सार्थेऽद्यः पार्थ ? वीक्ष्यताम् । त्वया छत्रेषु भग्रेषु, छाया गृत्रैर्विधीयते ॥३४९॥ रेणवश्चन्दनायन्ते, शोणितं
बुद्धमायते । स्टेनापि त्वयाऽरीणां, दत्तमङ्गप्रमाधनम् ॥ ३५० ॥ सुखकृच्चं प्रतीपोऽपि, यत्ते शत्रून् प्रिया इव । शिवाः
श्लिष्यन्ति बुभ्र्यन्ति, दारयन्ति नखैरपि ॥ ३५१ ॥ असौ हहा ! कुसंसर्गा-निसर्गसलाशयः । गतः परासुतां वत्सो,
विद्युन्माली दुनोति माम् ॥ ३५२ ॥ भवत्यपेया पीयूष-गर्गरी गरसङ्गिनी । छत्रं तु पुष्पसंसर्गा-दारोहति शिरः सताम्
॥ ३५३ ॥ इदं हिरण्यहर्म्यकं, सुवर्णपुरमप्रतः । वयं यत्र स्थितैरै-र्मुहुर्मुहुरूपद्रुताः ॥ ३५४ ॥ युद्धोपाध्याय ! शत्रूणां,
स्त्रियः शोकं त्वयाऽधुना । अध्यापिताः पुरस्तारैः, पूत्कारैर्गुणयन्त्यमूः ॥ ३५५ ॥ काथिच्चिकुरसंभारं, त्रोटयन्ति मुहुर्मुहुः ।

१ निगातकवचस्य राक्षसस्य शत्रुम्-अर्जुनमित्यर्थः । २ प्रतिपक्षसमूहे ।

काथिप्रतिक्षण वधः-कुट्टिमं कुट्टयन्ति च ॥ ३५६ ॥ क्षिपन्ति दूरमश्रूणि, हारमुक्ताश्च काथन । मन्यन्ते च दुकूलानि,
प्रतिकूलानि काथन ॥ ३५७ ॥ त्वत्क्षुरग्रा द्विपां क्षिप्रं, लग्नाच्छिन्दन्तु कंधराम् । कथं कुचस्थले तासां, लुलुपुः पनवह्वरीम् ?
॥ ३५८ ॥ वयं वेगाद्विमानस्य, वैमनस्यपिनाशकृत् । अर्हचैत्याञ्चितं वत्स !, मिद्धकूटमुपागताः ॥ ३५९ ॥

अथोत्तीर्य विमानेभ्यः, सर्वे श्रद्धालुचेतसः । तत्र शाश्वततीर्थेशं, वर्धमानं ववन्दिरे ॥ ३६० ॥ दुष्प्रापं दर्शनं मरुता,
विशेषाञ्जिनमर्जुनः । स्नात्रानन्तरमानर्चं, तुष्टाव च मुहुर्मुहुः ॥ ३६१ ॥ गङ्गाम्बुविमला तस्य, जिनोपासनवासना । पाप-
पङ्कमपाकर्तु-मपुष्पात् प्रभविष्णुताम् ॥ ३६२ ॥ पुनर्विमानमारुह्य, कीर्त्यमानोऽथ वन्दिभिः । उत्क्षिप्तकेतनां पुष्प-प्रकराञ्चि-
तचत्वराम् ॥ ३६३ ॥ उत्तोरणां रणचूर्यां, स्वर्यप्रतिनिधिद्युतिः । पार्थः खेचरराजस्य, राजधानीमुपाययौ ॥ ३६४ ॥
युग्मम् ॥ सानन्दैः खेचरीवृन्दै-र्लाजाक्षेपपुरःसरम् । पीयमानाङ्गलावण्यः, स सौधद्वारमागमत् ॥ ३६५ ॥ प्रसुतोत्प्लुक्कल्लोलं,
लोलाक्षीभिः किरीटिनः । प्रवेशमङ्गलाचार, चकारेन्द्रप्रिया स्वयम् ॥ ३६६ ॥ स्वयं सिंहासनासीन-स्त्वं कृत्वोत्सङ्गसङ्गिनम् ।
वासवः कारयामास, पुर-संगीतमङ्गलम् ॥ ३६७ ॥ स चिरात् खेचरास्त्राणि, किरीटं कवचं तथा । तदा प्रदाय पार्थाय,
स्वं कृतार्थिममन्यत ॥ ३६८ ॥ अग्रजः सर्वपुत्राणां, मम ह्यनुरसौ जनैः । ज्ञातव्य इति सर्वत्र, घोपयामास वासवः ॥ ३६९ ॥
कंचित् कालमिहैव त्वं, तिष्ठ लक्ष्मी कृतार्थयन् । पार्थमभ्यर्थयार्थचक्रे, तदेति त्रिविश्वेश्वरः ॥ ३७० ॥ ओमित्युक्त्वा कनी-
योभि-र्नान्यवैरिव तत्सुतैः । सानन्दोऽस्य पुरे जिष्णु-विजहार यदृच्छया ॥ ३७१ ॥

१ ऊर्ध्वार्कृतध्वजाम् । २ सूर्यसदृशकान्ति ।

स्मरार्ताः पुरकामिन्यः, कामयन्ते स्म फाल्गुनम् । वशी स्वदारसंतुष्टो, न तु ताः स कदाचन ॥ ३७२ ॥ उपेत्यो-
 पेत्य तं प्रेम्णा, वृणते स्म पतिवराः । स्मरन् वन्द्युवनहेतुं, प्रतीयेप न ताः स तु ॥ ३७३ ॥ चित्राङ्गद-विचित्राङ्ग-
 चित्रसेनादयः द्युतम् । आययुः खेचरास्तत्र, फाल्गुनालीकनार्थिनः ॥ ३७४ ॥ इन्दोः संवर्णनाकर्ण्य, गुणान् प्रेक्ष्य च
 ते स्वयम् । धनुर्देवादियिदासु, गुरुं चक्रुः किरीटिनम् ॥ ३७५ ॥ लज्जयामास न द्रोणं, शिक्षादानक्रमेण सः । गुरुवैन-
 यिकोत्कर्षे, न च ते सव्यसाचिनम् ॥ ३७६ ॥ अचिरेणैव परीणा, कलानां तेऽथ जङ्घिरे । विद्याब्धिकर्णधारो हि,
 योगः महुरुशिष्ययोः ॥ ३७७ ॥ ददुः सर्वस्वमप्येते, बलाञ्जिष्णुर्न्यवारयत् । इत्यभूत् कलहस्तेषां, गुरुणा दक्षिणाकृते ॥ ३७८ ॥
 निपिद्राः पाण्डुपुत्रेण, समयापेक्षिणस्ततः । कृतज्ञाः कल्पयामासुः, प्राणांस्ते गुरुदक्षिणाम् ॥ ३७९ ॥ ते च विद्याधरा-
 धीशान्, सर्वेऽपि यावदन्वहम् । तस्युः प्रतस्थिरे चापि, सहैव कपिकेतुना ॥ ३८० ॥ चित्राङ्गदस्तु गन्धर्वो, गीतेन
 वरिवस्यति । ततोऽस्मिन्नधिकां ग्रीति, प्रथयामास पाण्डुदुः ॥ ३८१ ॥ इन्द्रवात्सल्यतः पार्थः, शिष्याणां चोपचारतः ।
 भूयांसं गमयामास, कालमेकाहलीलया ॥ ३८२ ॥

कदाचिद्रान्धनोत्कण्ठा-विवशीकृतमानसः । इन्द्रमामत्रयामास, गमनाय धनंजयः ॥ ३८३ ॥ स्थं दिव्यं विमानं
 च, चन्द्रचूडं च मारथिम् । इन्द्रः समर्प्य वाष्पाम्बु-प्लुताक्षो विससर्ज तम् ॥ ३८४ ॥ मनोवेगविमानस्थै-श्चित्राङ्गदपुरः-
 सैरः । निधायैरसुगतः, प्रतस्थेऽथ कपिध्वजः ॥ ३८५ ॥ स साश्रुनयनाम्भोजः, पर्यश्रुमनुगामिनम् । आविष्कृतबहुस्नेहं,
 १ ऐच्छत् २ सदृशान् ।

अर्जुनस्ये-
 न्द्रपुरे
 गमनम् ।
 ततः
 प्रयाणं
 च ॥

बलादिन्द्रं न्यवर्तयत् ॥ ३८६ ॥ प्रथयन्तौ कथास्तास्ता-श्चित्राङ्गद-किरीटिनौ । एकं विमानमारुह्य, वियन्मार्गेण
 जग्मतुः ॥ ३८७ ॥ संमेताविवु शैलेषु, पावनेव्वर्हतां पदेः । सर्वविधाधरोपेतः, पार्थस्तीर्थान्यवन्दत ॥ ३८८ ॥ चारण-
 श्रमणांश्चैप, नमस्यन् व्योम्नि संसुत्वान् । आगाल्वङ्गलवली-सुगन्धं गन्धमादनम् ॥ ३८९ ॥ पुरोगखेचराख्यातां, वीक्ष्य
 व्योम्नि सुतश्रियम् । निजामुवाच रोमाञ्च-द्वारेणैव मुदं पृथा ॥ ३९० ॥ पश्यन्नपि सुधाबन्धु-बन्धुलक्ष्मीं युधिष्ठिरः । साजुजः
 कलयामास, तत्कालमनिमेषताम् ॥ ३९१ ॥ तदानीं विकसन्नेत्र-नीरंजा द्रुपदात्मजा । इयेप मनसोत्सुत्य, पत्युरुत्सङ्गसं-
 गमम् ॥ ३९२ ॥ उन्मुखेषु मुदा तेषु, वेगादागत्य फाल्गुनः । खेचरैः सहितो मातु-रपतत् पादपङ्कजे ॥ ३९३ ॥ मुहुर्मुहुः
 स्पृशन्त्याऽङ्गं, सुधाशीतेन पाणिना । तयाऽपि स्त्रपयांचक्रे, प्रमोदाश्रुभिरात्मजः ॥ ३९४ ॥ उभाभ्यामपि पाणिभ्यां, तमुत्था-
 प्य पृथा यलात् । आजिघ्नमुदिता मूर्ध्नि, प्रश्रवङ्किन्नवल्कला ॥ ३९५ ॥ अग्रजावनमत् पार्थ-स्तं चोपेत्यानुजौ यमौ ।
 पार्थेनावेदिता नेसुः, खेचरास्तपसःसुतम् ॥ ३९६ ॥ त्रपासीमान्तमुल्लङ्घ्य, प्लवमानैस्तिस्ततः । प्रेम प्रकाशयामास, कृष्णा
 भावैः स्वभर्तारि ॥ ३९७ ॥ उपस्थातव्यमाहूतै-र्युष्माभिः समये पुनः । इत्याभाव्य तपःसूनु-र्विससर्ज नभश्चरान् ॥ ३९८ ॥

अथ पप्रच्छ विनयी, बान्धवान् कपिकेतनः । अत्यक्रामदयं कालः, कथं वो विरहे मम ? ॥ ३९९ ॥ तत्तत्तीर्थनमस्या-
 भि-स्त्वत्कथाश्रवणेन च । गमितः समयोऽस्माभि-रित्याख्यद्धर्मनन्दनः ॥ ४०० ॥ स्मरव्यापारनिपुणा, वियोगगुणितं
 प्रियात् । आददे द्रौपदी स्वैरं, करणग्रामजं सुखम् ॥ ४०१ ॥ कालेन भूयसा जातु, तस्याः क्रीडाशुपः प्रियैः । सहस्रपत्र-

१ नीरजं-कमलम् । २ इन्द्रियसमूहजनितम् ।

मुलङ्गे, पपात पमनाहृतम् ॥ ४०२ ॥ एकं विदधती तद्विः, पाणिपङ्केरुहग्रहात् । विलोकते स्म पाञ्चाली, प्रतिपत्रं पुनः पुनः ॥ ४०३ ॥ प्रियावक्त्रं च तचापि, वीक्ष्य साक्षादुभे अपि । पाण्डवेयास्तयोरार्धं, निश्चिक्वुर्वसति श्रियः ॥ ४०४ ॥ द्वयोरपि तयोरस्ति, यदप्यनपरांगता । तथाप्यधिम्लौरभ्यं, भेनिरे ते प्रियाननम् ॥ ४०५ ॥ तेनाकृष्टमनाः कृष्णा, दृशा भीममयाचत । उपानय ममानीय, नलिनानीदृशानि मे ॥ ४०६ ॥ सुमेधास्तदबोधिए, प्रियाऽभीष्टं वृकोदरः । मनोगतं विदन्त्येव, नित्यं हृदयनासिनः ॥ ४०७ ॥ ज्येष्ठबन्धुमनुज्ञाप्य, प्रस्थितस्याथ मारुतेः । दिदेशानीतराजीव-गन्धो गन्धवहः पथम् ॥ ४०८ ॥ लङ्घयामास सोऽघ्नानं, सिन्धुधूरदुस्तरम् । न पुनः क्वापि तत् प्राप, सरः सरसिजास्पदम् ॥ ४०९ ॥

इतस्तपःसुतादीना-मदीनमनसामपि । भाव्यर्थपिण्डुनराशु, दुर्निमित्तैर्विजृम्भितम् ॥ ४१० ॥ ततः समादिशद्वन्धू-नादतो धर्मनन्दनः । मत्वरं गम्यते तत्र, यत्रास्ति पचनात्मजः ॥ ४११ ॥ तस्मिन् संनिहितेऽस्माकं, विपदः स्युर्न दुस्तराः । महानद्योऽपि युग्राप-पाराः सत्युडुपे नृणाम् ॥ ४१२ ॥ तस्याप्यत्याहितं न स्यात्, स्थितेष्वस्मासु संनिधौ । केन वा यूथमध्यस्यः, कलमः परिभूयते ? ॥ ४१३ ॥ इत्यादेशान्नरेशस्य, ते सर्वेऽपि प्रतस्थिरे । तेपाशुपादिशन्मार्गं, भग्ना भीमेन भूरुहः ॥ ४१४ ॥ गिरिभिर्विषमः पन्था-स्तैर्ललङ्घे कथंचन । एकस्यास्तु महानद्या-स्तीरे खिन्नोऽवदन्तुपः ॥ ४१५ ॥ भीमः स नास्ति यस्यासौ, महानद्यपि गोप्पदम् । एतामुत्तार्य भीमेन, कोऽस्मान् संगमयिष्यति ? ॥ ४१६ ॥ अथाऽऽह पार्थो मे देव !, विद्याः सन्ति वशंवदाः । तामामन्यतमाऽप्येतत्, करोत्वीप्सितमादिश ॥ ४१७ ॥ ततोऽवादीदजात्तारि-र्महासाहायिकोचिताः ।

१ रागसहितत्वम् । २ वायुः । ३ विघ्नः ।

अर्जुनस्य
भ्रातृसमीपे
आगमनम् ।
भीमस्य
कमला-
नयनाय
गमनम् ॥

विद्याः स्वल्पे न कार्येऽस्मिन्, व्यापारयितुर्महसि ॥ ४१८ ॥ पश्चि निर्व्यूढसाहाय्या, हिडम्बा तु पुरापि नः । इदानीमपि
 तामेव, स्मर्तुमिच्छति मे मनः ॥ ४१९ ॥ इत्युदीर्यं स्तुपां सद्यः, सस्मार च युधिष्ठिरः । भीमाम्यर्णस्थमात्मानं, सकुडुम्बं
 ददर्श च ॥ ४२० ॥ हिडम्बां सह बालेन, सोऽपश्यत् प्रणतां पुरः । अवादीच दशा सिञ्चन्, सुधावीचिवयस्यया ॥ ४२१ ॥
 काचित् कुशलिनी वत्से !, गुर्वादेशैकतत्परे ? । अयं च कोऽयमनघो, लघुर्भिम इवापरः ? ॥ ४२२ ॥ अथ सा कथयामास,
 देव ! स्मरसि यत् पुरा । अन्तर्वल्नी विद्युष्टाऽह-मेकचक्रावनाच्चया ॥ ४२३ ॥ गताया मे पितुर्गोहे, तनयोऽयमजायत । विद्याभिः
 पात्रलाभेन, मुदितं यस्य जन्मनि ॥ ४२४ ॥ भुजस्थाम्ना निरान्नायान्, पितुः शत्रून् करिष्यति । असाविति ममाख्यायि,
 मुद्गमौहृत्कैस्तदा ॥ ४२५ ॥ अयं मे ज्ञातिचक्रेण, चक्रे नाम्ना घटोत्कचः । कलाश्चाध्यापितः काश्चित्, काश्चिदभ्येय्यतेऽधुना
 ॥ ४२६ ॥ अर्थेते तनयस्नेह-लहरीहृतचेतसः । आश्लिष्यन् रभसाद्भालं, तं सर्वे पाण्डुसूनवः ॥ ४२७ ॥ भक्तिरोमाञ्चिता कामं,
 प्रणामं कृतपूर्विणी । सा कून्ती-याज्ञसेनीभ्यां, सखेहं समभाष्यत ॥ ४२८ ॥ अथोज्ज्वम्भन्नवाम्भोजं, हृष्टो दृष्ट्वा सरः पुरः ।
 स्तुपां स्वस्थानयानार्थ-मनुमेने महीपतिः ॥ ४२९ ॥

आश्चर्यलहरीहेतोः, सेतोरूपरि तस्थिवान् । बन्धूनां दर्शयामास, मारुतिः सरसःश्रियम् ॥ ४३० ॥ दिवि दिव्याब्ज-
 सौरम्य-लुभ्यद्भृङ्गावलिच्छलात् । छत्रं तडागराजस्य, राजते मेघडम्बरम् ॥ ४३१ ॥ लोलैरेतानि कल्लोलैः, शतपत्राणि पश्यत ।
 कृष्णावक्त्रजितानीव, स्वमन्तर्दधते पुरः ॥ ४३२ ॥ इमां भीमगिरं श्रुत्वा, दक्षिणेऽक्षिण स्फुरत्यथ । प्रपेदे द्रौपदी प्रीति-

मयीति च ममं तदा ॥ ४३३ ॥ मातुः पादौ स पुंनागः, पुंनागस्य तरोरधः । स्वोत्सङ्गसङ्गिनौ कुर्वन्नुपासामास धर्मसूः
 ॥ ४३४ ॥ चर्द्धिष्णुफलपुष्पद्धि-रम्यासु वनराजिषु । शेपास्तु पाण्डवाः स्वैरं, रेमिरे सह कृष्णया ॥ ४३५ ॥ ददुस्तरून्
 नमारुह, प्रियायै कुसुमानि ते । सा तु तेभ्यः प्रतीच्छन्ती, मुदमूर्ध्वभुजा ददौ ॥ ४३६ ॥ कुतूहलात् स्वयं कर्तुं, पुष्पावच-
 यमिच्छती । सा प्रियैः स्फुन्धमारोप्य, चक्रे पूर्णमनोरथा ॥ ४३७ ॥ मनोहारीणि निर्माय, कुसुमाभरणानि ते । परिधाप्य
 प्रियां प्रेम्णा, परां मुदमलम्भयन् ॥ ४३८ ॥ केतकीदलदीर्घेण, कटाक्षेण वृकोदरम् । प्रियाऽथ प्रेरयामास, कमलाऽऽहरणाय
 सा ॥ ४३९ ॥ तरीतुमतिनिष्णात-स्तीरे त्यक्त्वा गदां तदा । स जगाहे तडागं तं, पाथोधिमिव मन्दरः ॥ ४४० ॥ विचक्षणः
 क्षणान्मञ्ज-न्नुन्मञ्जंश्च क्षणादपि । बन्धूनां दर्शयामास, स्वसंतरणकौशलम् ॥ ४४१ ॥ संविष्टो वा निविष्टो वा, क्वचिदूध्वंद्-
 मोऽथवा । बहुधा बन्धुहर्षाय, जलकेलिमसौ व्यधात् ॥ ४४२ ॥ नलिनानि सनालानि, बहिरुच्चित्य सोऽक्षिपत् । अग्रहीन्नीर-
 तीरस्था, द्रौपदी मुदितानना ॥ ४४३ ॥ उच्चित्योच्चित्य पद्मानि, क्षिपन्नेवं वृकोदरः । तस्त्वातः सरोमध्यं, ममज्जान्तर्जलं
 क्षणात् ॥ ४४४ ॥ जले मग्नोऽन्यदाऽव्येप, विरेणोन्मञ्जतीति ते । औदासीन्यजुषुं-स्तदा सर्वेऽपि वान्धवाः ॥ ४४५ ॥
 प्राणेश ! द्रुतमुन्मञ्ज, कृतं मञ्जनकेलिना । इत्याकुलमनास्तारं, जगाद द्रुपदात्मजा ॥ ४४६ ॥ अर्जुनार्जुन ! धावस्व,
 वेगतो भीममाकृप । कथिदुष्टाशयो ग्राहः, खड्गं मे नूनमग्रहीत् ॥ ४४७ ॥ इति कुन्तीगिरा पार्थः, समर्थः शत्रुनिग्रहे ।
 ददावन्तर्जलं जम्पां, दीपे शलभवद्भ्रुतम् ॥ ४४८ ॥ (युग्मम्) आसेदिवान् प्रदेशं तं, मग्नः पार्थोऽपि पार्थसि । वृकोदरातु-

१ गृह्णन्ती । २ नोदयित्वा । ३ जले ।

गामित्वा-न्नोन्ममञ्ज चिरादपि ॥ ४४९ ॥ उभावपि भुजे धृत्वा, जानीताशु समुद्धृतौ । इति जल्पन् विवेशाशु, नकुलः प्रणयाकुलः ॥ ४५० ॥ प्रवृत्तिरासीत्स्यापि, प्रत्यावृत्तिस्तु नाभवत् । व्यवसायोऽन्यथा पुंसां, विधातुः पुनरन्यथा ॥ ४५१ ॥ चिरयन्ति कथं मग्ना, बन्धवोऽमी ? इति ब्रुवन् । सहसा सहदेवोऽपि, वेगादेत्य जलेऽपतत् ॥ ४५२ ॥ सत्यं सोऽपि जवा-द्रत्वा, बन्धूनां मिलितस्तदा । येनोन्मज्जनवार्ताऽऽसी-न्न तस्यापि कथंचन ॥ ४५३ ॥

हाहा ! किमेतदाब्धं, विधिनेति विचिन्तयन् । नरेन्द्रोऽथ समं कुन्त्या, कृष्णान्तिकमुपागमत् ॥ ४५४ ॥ अजल्प-वृषतिः कुन्ती, किमेतन्मातरुत्थितम् ? । अकस्मादेव येनामी, निर्ममज्जुर्ममानुजाः ॥ ४५५ ॥ शक्तास्त्रीरुमेते हिं, बाहु-भ्यामपि सागरम् । क्रूराणां संभवो जातु, नास्मिन्नभसि यादसाम् ॥ ४५६ ॥ मन्ये मन्युमता योद्धुं, रुद्धाः केनापि वैशिणा । तं निगृह्य प्रसह्याशु, गत्वाऽहं मोचयाम्यमून् ॥ ४५७ ॥ किं तु त्वां त्वद्धृद्यं चैतां, नो शून्ये मोक्षुद्युत्सहे । तत्कि-कर्तव्यतामूढः, संकटे पतितोऽस्म्यहम् ॥ ४५८ ॥ अथाऽऽह जननी वत्स !, गच्छ बन्धून् विमोचय । आवयोः संनिधौ पञ्च, तिष्ठन्ति परमेष्ठिनः ॥ ४५९ ॥ सिंहा इव श्रयन्तेऽमी, यन्मनःकंदरोदरम् । विपद्विपघटास्तेषां, विघटन्ते दिशो दिशि ॥ ४६० ॥ तवापि हृदयान्मा स्म, क्षणमप्यपयान्त्वमी । उदर्कः कुरुवंशर्क-शिरायोज्जृम्भतां शुभः ॥ ४६१ ॥ रवेरस्तम-नादर्पाक्, पुनः संनिधिमावयोः । सबन्धुरेत्य विजयी, सनाथीकर्तुर्महसि ॥ ४६२ ॥ नभो नभोमणिः स्वैरं, यावदुद्ध्योतय-त्ययम् । प्राणेभ्यः प्रभविष्याव-स्तावदेव त्वया विना ॥ ४६३ ॥ दक्षः शिक्षामिमां मातुः, स ग्रहो बहुमन्यत । नैसगिकी हि महतां, गुर्वादेशैकतानता ॥ ४६४ ॥

ततः पञ्चनमस्कार-पुरःसरमसौ सरः । निर्धिलम्बं ग्रणम्याम्बां, प्राविशद्धर्मनन्दनः ॥ ४६५ ॥ दत्तसार्द्रदृशोरेव,
 सोऽपि मातृ-कलत्रयोः । तडागान्तनिमग्नानां, चतुर्णां पञ्चमोऽभवत् ॥ ४६६ ॥ चिरादपि ततस्तेषा-मनागमनविह्वयाम् ।
 कुन्ती वीक्ष्येव संजज्ञे, दिवमोऽपि भृशं क्रुशः ॥ ४६७ ॥ तदा सरसि निर्मग्न-स्तानिवालीक्य दुःखितः । चचाल पथिमा-
 म्भोधौ, पतिष्यन्निव भास्करः ॥ ४६८ ॥ ग्रहाणां ग्रामणीः सोऽपि, मञ्जयित्वा महार्णवे । क्वाप्यनीयत कालेन, कालो हि
 दुरतिक्रमः ॥ ४६९ ॥ क्रान्तमुचिष्ठमानेन, तिमिरेण दिशां सुखम् । कुन्ती-द्रुपदनन्दिन्योः, शोकेनेव विसर्पता ॥ ४७० ॥
 संतुकोच विना भानोः, सरस्यम्भोजकाननम् । ऋते च पाण्डवेभ्यो, सुखं मातृ-कलत्रयोः ॥ ४७१ ॥ वाचामगोचरं
 प्राप्य, कष्टमिष्टवियोगतः । मूर्च्छामगच्छतामाशु, ते सहैव दिनश्रिया ॥ ४७२ ॥ मूर्च्छाव्यपगमे कुन्ती, नितान्तं पर्यदे-
 वत् । हा ! वत्सास्त्रिजगत्प्राण-त्राणसोत्साहबाहवः ! ॥ ४७३ ॥ जलान्तःसैरसंचार-चातुरीचञ्चवोऽपि किम् । एतामपुनरा-
 वृत्ति-दुःस्यां प्राप्ताः स्य दुर्दशाम् ? ॥ ४७४ ॥ युगम् ॥ कृष्णाऽपि विललापैवं, क्व ते पञ्चापि मे प्रियाः ? । तैर्विनाऽसौ
 कथं वामा, त्रियामा मम यास्यति ? ॥ ४७५ ॥ न म्लायते तदद्यापि, तैर्दत्तं पुष्पदाम मे । ते तु तामीदृशीं प्राप्ता, ह हा
 दैववशाद्दशाम् ॥ ४७६ ॥ पालिद्रुमालिनीडानां, युगपत् पक्षिणां रवैः । तदुःखेनेव संध्यापि, स्निग्धरागा स्म रोदिति ॥ ४७७ ॥
 अथोवाच स्वुपां कुन्ती, संस्थाप्यात्मानमात्मना । वत्से ! मा स हृदस्तारं, शोकः स्तोको विधीयताम् ॥ ४७८ ॥ सुखन्य-
 कृतराजीवे !, जीवन्त्येव तव प्रियाः । यतो राज्यं पुनस्तेषा-माख्यातं मुनिपुङ्गवैः ॥ ४७९ ॥ कुतश्चित् केवलं कांचि-दापदं
 ते प्रपेदिरे । ततस्तस्याः परित्राण-कर्मणे प्रयतावहे ॥ ४८० ॥ विपत्कन्दच्छिदाळेकं, धर्ममेकं विदुर्बुधाः । धर्म्यमावां ततः

कर्म, निर्मायं निर्भिमीवहे ॥४८१॥ भवेदात्मत्वनिर्वाहि-स्तथा सत्यावयोरपि । अभिधाय स्तुषामेवं विरराम पृथा तदा ॥४८२॥
 अथावोचत पाञ्चाली, सत्यं मातस्त्वयोदितम् । मद्रुपज्ञा विपचेषा-मित्येतद्ब्राधतेतमाम् ॥ ४८३ ॥ अनेनानुशयेनात्मा,
 मुहुर्दन्दहते मम । अकार्पं यचदाऽलीकं, कमलाहरणाग्रहम् ॥ ४८४ ॥ कुन्ती कृष्णामथोवाच, न ते दोषोऽस्ति कश्चन ।
 अवश्यंभाविनो भावा, निवार्यन्ते न केनचित् ॥ ४८५ ॥ तदानीमेत्य चन्द्रोऽपि, चन्द्रातपपटाञ्चलैः । सौजन्यादिव पर्यश्रु,
 तदाननममार्जयत् ॥ ४८६ ॥ तयोः शोके निमीलद्भिः, कमलैः सुजनयितम् । सहसा कृतहासिस्तु, कुमुदैर्दुर्जनयितम्
 ॥ ४८७ ॥ मगार्हन्नेव देवश्चे-दुरथ सुसाधवः । मन्तु विघ्नं सुतानां मे, ततः सम्यग्दृशः सुराः ॥ ४८८ ॥ उक्त्वेति कुन्ती
 स्मृत्वा च, पञ्चापि परमेष्ठिनः । प्रलम्बितभुजावह्निः, कायोत्सर्गमहत्रयत् ॥ ४८९ ॥ (युगम्) अवादीद्वोपदी हंहो !, सुर-
 किंनरखेचराः ! । शेषं विमुच्य व्यापार-मेकं मे श्रूयतां वचः ॥ ४९० ॥ सुधांशुधवलं शीलं, शश्वज्जानीथ चेन्मम । संनिधौ
 प्रियाणां मे, क्वचिदापज्जुपां ततः ॥ ४९१ ॥ इति व्याहृत्य साऽप्यन्त-र्मनसं विभ्रती जिनान् । ग्रावोत्कीर्णव निष्कम्पा,
 कायोत्सर्गे व्यवस्थिता ॥ ४९२ ॥ तयोरभीष्टमाधातुं, ध्यायन्त इव देवताम् । पादपा अपि निःस्पन्दाः, प्राणायामं दधुस्तदा
 ॥ ४९३ ॥ विस्मृत्य पयसः पानं, मुक्त्वा चरं परस्परम् । अतिष्ठन्मण्डलीभूय, तत्पार्श्वे श्वापदा अपि ॥ ४९४ ॥ तयोः पश्यत
 माहात्म्यं, क्रूरै रात्रिचरैरपि । संजातं यचदा जन्तु-संहारपरिहारिभिः ॥ ४९५ ॥ तयोर्व्यसनसाक्षिण्या, वहन्त्या महतीं
 शुचम् । वैयोविरावैः क्रन्दन्त्या, क्षपयाऽक्षीयत ध्रुवम् ॥ ४९६ ॥ तयोर्दुष्कर्मभिर्नष्टं, तिमिरच्छन्नना तदा । पुण्योद्द्योतः

? माथारहितं शुद्धमित्यर्थः । २ 'दारब्धनिर्वा०' प्रत्यन्तर० । ३ सान्निध्यं कुरुत । ४ पक्षिशब्दैः ।

प्रभाव्याजात्, प्रादुरासीच्च सर्वतः ॥ ४९७ ॥ तदानीं तद्वियोगाति-म्लानमूर्ती विलोक्य ते । ययौ कापि तुपारांशु-स्न्वेष्टु-
मिर पाण्डवान् ॥ ४९८ ॥ प्रातर्वातोच्छलद्दीचिं-च्छलतो मन्तुमात्मनः । प्रमार्द्धुमिव पादेषु, लगति स सरस्तयोः ॥ ४९९ ॥
मुनीन्द्रैरपि दुःमाघ्यां, ध्याननिधलतां तयोः । रविद्रष्टुमिवारोह-तदा पूर्वाद्रिचूलिकाम् ॥ ५०० ॥

अथ व्योम्नि क्रमाज्जाते, याममात्रे त्रयीतनौ । तथैव सावधानेषु, श्वापदेवखिलेष्वपि ॥ ५०१ ॥ स्वच्छाम्भसः सरोग-
र्मा-ज्योतिः ममुदजृम्भत । अनपुः किङ्किणीक्काणः, शुश्रुषे च श्रुतिप्रियः ॥ ५०२ ॥ ततः स्वर्णमयस्तम्भं, नानारत्नाङ्कवेदिकम् ।
विमानं निरगादेकं, नाकस्यैव निर्दशनम् ॥ ५०३ ॥ निर्मिमेपाम्बुजव्याजात्, कृत्वा नेत्राणि कोटिशः । नूनं सरोऽप्यनूनश्रि,
तदालोक्य कौतुकात् ॥ ५०४ ॥ तीरे ततः समुत्तीर्य, निस्तीर्णविपदर्णवाः । पादपङ्केरुहं कुन्त्याः, प्रणमन्ति स्म
पाण्डवाः ॥ ५०५ ॥ दिव्यमूर्तिधरः कश्चि-न्नरस्तैः सममागतः । स्फीतप्रीतिः पुरोभूय, कुन्तीं प्राञ्जलिरभ्यधात् ॥ ५०६ ॥
दिष्ट्वा ते फलितो धर्मः, कुन्ति ! पारय पारय । एते लुठन्ति विनयात्, तनयास्तव पादयोः ॥ ५०७ ॥ कायोत्सर्गं
विसृज्याथ, प्रमोदभरमेदुरा । पाणिना मृदु पस्पर्श, कुन्ती प्रत्यङ्गमङ्गजान् ॥ ५०८ ॥ द्रौपदीं च करे धृत्वा, सा समा-
धिममोचयत् । पायं पायं पयः सर्वैः, प्रतस्थे श्वापदैरपि ॥ ५०९ ॥ कुन्ती वहन्ती विजिता-म्भोजकाननमाननम् । गत्वाऽथ
केसरस्याधो, न्यसीदत् सपरिच्छदा ॥ ५१० ॥ ततः पप्रच्छ तं देव-मात्मजानां कथां पृथा । सोऽपि सानन्दमुन्मील-
चमत्कारमचीकथत् ॥ ५११ ॥

१ अपराधम् । २ सूर्ये । ३ स्वर्गस्य ।

महर्षेः कस्यचित् संप्र-त्युदपद्यत केवलम् । इन्द्रस्तत्रोत्सवं कर्तु-मगच्छदमुनाऽध्वना ॥ ५१२ ॥ वृत्रारेरेनमाकाश-
 प्रदेशमुपसेदुपः । विमानस्य क्षणादासी-दकाण्डे गतिखण्डनम् ॥ ५१३ ॥ विमानं मम को मूर्खो, मुमूर्षुः स्वलयत्यदः ? ।
 असौ भिनचु दम्भोलि-स्तस्य मौलिमनाकुलः ॥ ५१४ ॥ इति जल्पन् क्रुधा वज्रं, वज्रपाणिः करेऽदधत् । मुहुर्व्यापारया-
 मास, क्रूराः प्रतिदिशं दृशः ॥ ५१५ ॥ (युगम्) निरुपाधिसमाधिस्थे, प्रेक्ष्य साक्षाद्युवां ततः । मां फुल्लाक्षः सहस्राक्षो, बभापे-
 ऽभ्यर्णवर्तिनम् ॥ ५१६ ॥ पुत्र-भर्तृवियोगात्, सत्यौ श्वश्रू-स्तुपे इमे । समाहिते स्तस्तदयं, विमानो याति नाग्रतः ॥ ५१७ ॥
 नैगमेपिन्निमे चिद्धि, मान्ये सुमनसामपि । मातैका पाण्डवेयाना-मपरा च सधर्मिणी ॥ ५१८ ॥ माता कुन्तीति विख्याता,
 यस्य देदीप्यतेऽधिकम् । विपत्पङ्केऽपि सम्यक्त्व-स्त्रमत्यन्तभासुरम् ॥ ५१९ ॥ मानसं तीर्थमेवास्याः, सर्वपापतमोपहम् ।
 यदध्यासितमर्हद्भि-र्युगपन्निखिलैरपि ॥ ५२० ॥ पत्नी तु द्रौपदी नाम्ना, यां महिम्नाऽतिशायिनीम् । पतिव्रतामयं ज्योति-
 रामनन्ति मनीषिणः ॥ ५२१ ॥ तत् पाण्डवान् विपत्पङ्का-द्रत्वा सत्वरसुद्धर । एतयोः स्युर्महासत्यो-र्यथा पूर्णा मनोरथाः ॥
 ५२२ ॥ इदं हि नागराजस्य, सरः सागरसोदरम् । स चास्य सहते नैव, विमर्दमपरैः कृतम् ॥ ५२३ ॥ द्रौपद्या प्रार्थितो
 भीमः, कमलानि कुतूहलात् । इहाक्रण्डं प्रविष्टथा-कृष्टथाधो भुजंगमैः ॥ ५२४ ॥ हा ! ममज्ज जले भीम, इत्याकुलतया
 क्रमात् । ददुर्लभ्यां झगित्यत्र, चत्वारो बान्धवा अपि ॥ ५२५ ॥ प्रसह्य समगृह्यन्त, तेऽपि नागैर्दुराश्रयैः । निन्यिरे नागपा-
 शैश्च, बद्धा नागपतेः पुरः ॥ ५२६ ॥ तद्वज्र ध्वजिनीनाथ !, द्रुतं मोचय पाण्डवान् । सोऽपि पाण्डुसुतानेतान्, विदित्वाऽ-

नुगर्षियते ॥ ५२७ ॥

वतोऽहमिममादेश-मुपादाय दिवस्पतेः । प्रीतिप्रह्वीकृतो वेगा-न्नागराजमुपारामम् ॥ ५२८ ॥ तस्यास्थाने दृढं वद्वो-
ल्लुञ्जयाऽघोमुखांस्तदा । कृशाञ्शोकाश्रुपूर्णाधा-नद्राधं कुन्ति ते सुतान् ॥ ५२९ ॥ तदा तेषु सुसन्धेषु, गतातिषु सुसूतिषु ।
निपेतुर्नागराजस्य, भूरिभावस्थशो दृशः ॥ ५३० ॥ व्यज्ञाप्यत ततः प्रह्व-स्तैर्द्विजिह्वैरहीश्वरः । एते देव ! नराः केचित्, मरोव-
रविमर्दिनः ॥ ५३१ ॥ अमीभिः सैरिभत्रायै-र्जलं चक्रे रजस्वलम् । लूनानि नलिनीनां च, शिरांसि कमलच्छलात् ॥ ५३२ ॥
तैर्विज्ञप्तोऽपि नागेन्द्रः, पाण्डवार्पिनलोचनः । तस्थौ तथैव निष्कम्पः, चिन्तयन्नेव किंचन ॥ ५३३ ॥ मयाऽथ वक्तुमारमे,
कृतं भोगीन्द्र ! चिन्तया । अमी ते पाण्डवा येषां, ख्यातं नाम जगत्रये ॥ ५३४ ॥ एषां रामसिको मा स्म, कार्पित् कंचि-
दतिक्रमम् । भवानिति सुरेन्द्रेण, प्रहितोऽस्मि त्वदन्तिके ॥ ५३५ ॥ सदा जलचरैर्ग्रही-रिव तावकपचिभिः । छलेन जलके-
लिस्था, रुद्धा ह्येते निरायुधाः ॥ ५३६ ॥ अतः परं यदौचित्यं, स्वयमेतेषु वेत्सि तत् । पर्वसंजातयोगं हि, चन्द्रं
मत्कुरुते रविः ॥ ५३७ ॥

शुत्वेति मामिकां वाचं, प्रीतस्त्वत्तनुजन्मनाम् । नागेन्द्रः स्वयमुत्थाय, नागपाशानपास्थत ॥ ५३८ ॥ निजामन-
समानेषु, संनिवेश्यासन्ध्वमून् । द्वारं निवारयामास, तेषां त्वत्तनयद्विपाम् ॥ ५३९ ॥ सर्वनिकैकशो ज्ञात्वा, नामतः
क्रमतस्ततः । परिष्वज्य महीपालं, पातालप्रभुरभ्यधात् ॥ ५४० ॥ एवं भृत्यापराधान्मे, इमापाल ! क्षन्तुमर्हमि । अवज्ञा

१ प्रीत्या नम्रीकृतः । २ धूलिमयं-मलिनमित्यर्थः ।

पामरोपज्ञा, न क्रोधाय महात्मनाम् ॥५४१॥ सर्वमेपा विपं हन्ति, जङ्गमस्थावरात्मकम् । एवमादिश्य तेनास्मै, मणिमाले-
 यमर्पिता ॥ ५४२ ॥ नयनोपान्तवास्तव्यं, पाञ्चाल्याः कर्णभूषणम् । एतदस्त्विति सोऽस्य स्वं, लीलाकमलमार्पयत् ॥ ५४३ ॥
 पञ्चानामपि भर्तृणा-मिदं क्षेमे भविष्यति । भृशं विकस्वराकार-मक्षेमे त्वविकस्वरम् ॥५४४॥ किं च धर्मात्मज ! श्लाघ्य-
 स्वमेवासि जगत्रये । यस्य ते बान्धवावेतौ, ख्यातौ भीम-किरीटिनौ ॥५४५॥ अनयोर्नागनारीभि-र्दौलाक्रेलिषु गीयते ।
 किर्मीरादिवधप्राय-मत्रापि चरिताद्भुतम् ॥ ५४६ ॥ तत् संग्रति ससोदर्यो, वासराणि कियन्त्यपि । अवनीपाल ! पातालं,
 पवित्रयितुमर्हसि ॥ ५४७ ॥ अथाभापत ते सनु-स्त्वद्वीयमहीश्वर ! । क्षस्त्यस्मासु पीयूषं, क्लेशमेनमनाश्रयत् ॥ ५४८ ॥
 वर्तते त्वत्तिदुःखेन, स्नुषा च जननी च वः । तथा कुरुत जीवन्त्यौ, पश्याम्यहमिमे यथा ॥ ५४९ ॥ ततः पन्नगनाथोऽपि,
 कथंचन सगौरवम् । विससर्ज ससत्कार-मन्वत्राजीचि ते सुतान् ॥ ५५० ॥ नम्रस्तमनुगच्छन्त-मघोचत तपःसुतः । तर्डाग-
 रस्थानागेभ्यः, प्रसीद द्वास्सेवया ॥५५१॥ यदानुक्कलं कर्तारः, कर्णयुद्धे किरीटिनः । मां पुनः सेवितारस्ते, शङ्खचूडादय-
 स्तदा ॥५५२॥ इति दत्तोत्तरं धर्म-सूनुः पन्नगपुङ्गवम् । प्रणम्य पादयोः सास्रं, बलादेव न्यवर्तयत् ॥ ५५३ ॥ (युग्मम्)
 तत्कुन्ति ! त्वत्तपःप्रह्व-पुरुहूतनिदेशतः । अमी मया समानीय, सुताः पञ्चापि तेऽर्पिताः ॥ ५५४ ॥ इन्द्रादिष्टमिदं चक्रे,
 मम भक्तिस्त्वतः परम् । नयामि वो विमानेन, यथेदानीं तथाऽऽदिश ॥ ५५५ ॥ अथाजल्पत् पृथा सौम्य !, त्वन्माहात्म्यं

१ पामरजनैः प्रथमं कृता इत्यर्थः, अत्र “ उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम् ” (पाणिनि० २-४-२१) इति सूत्रेण समासः,
 परंतु नपुंसकेन भाव्यम् । २ तटागारक्षणा० प्रतिद्वयपाठः ।

किमुच्यते । पुनर्वगेन तत्रास्मान्त्रय द्वैतवने ॥ ५५६ ॥ तथा कृत्वा वचः कुन्या-स्तानापृच्छ्य समुत्सुकः । तत्रैत्र-
 नुयातोऽगा-त्रैगमेपी यथागतम् ॥ ५५५ ॥ पञ्चवर्षीमतीत्यैव-मन्यान्यवनभूमिषु । पुनर्द्वैतवनोत्सङ्ग-मथितस्थौ युधिष्ठिरः
 ॥ ५५८ ॥ स्वयं मणिमयं दाम, पर्यधत्त त्रपःसुतः । आरोपयच्च पाञ्चाल्याः कर्णोत्तिंते तदम्बुजम् ॥ ५५९ ॥ मातुः पत्याश्च
 तेस्तत्र, समाधिस्थैर्यदद्भुतम् । अत्यद्भुतं श्रमावं च, स्मारंस्मारममुद्यत ॥ ५६० ॥ प्रीतिं कदाचिदिन्द्रस्य, नागेन्द्रस्य कदाचन ।
 वर्णयन्तः सुखेन स्म, समयं गमयन्ति ते ॥ ५६१ ॥

कदाचिज्जैनेन्द्रस्त्रवननवशुम्भयतिकरैः,

कदाचिन्मार्गस्थश्रमणचरणोपास्तिविधिना ।

कदाचिन्निर्णीतस्वसमयविचारोपनिपदा,

दिनानि स्वान्येते, किमपि चरितार्थान्यरचयन् ॥ ५६२ ॥

इति मलधारिश्रीदेवप्रभसूरिविचिते पाण्डवचरित्रे महाकाव्ये किरातार्जुनीय-तलतालवध-रुमला-
 हरणवर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥